CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"
BIBLIOTECA ISTORICĂ LIV

CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti, 1980

Formation of the Romanian feudal states

Создание румынских феодальных государств

Redactor coordonator: NICOLAE STOICESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Bucureşti, Calea Victoriei 125

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE

Sînt pe întreg întinsul țării locuri și localități al căror nume a căpătat în conștiința publică valoare de simbol: Posada sau Rovine, Vaslui sau Călugăreni, Mărășești sau București, Oradea sau Carei sînt tot atîtea nume ce-au evocat și evocă înaltul eroism al oștilor românești pentru salvgardarea ființei naționale și impunerea în geografia politică a lumii a unei Românii libere și independente.

Se împlinesc anul acesta 650 de ani de la memorabila bătălie de la Posada, bătălie soldată cu o strălucită victorie, care a consacrat independența statului Țara Românească, sub conducerea lui Basarab I.

Ctitor al celui dintîi stat românesc de-sine-stătător, cu rol însemnat pentru dezvoltarea întregului popor român, pentru menținerea și stimularea ideii de refacere a vechii unități politice pe care o reprezentase Dacia preromană, Basarab a devenit cu trecerea timpului un simbol al începutului, dar și al continuității statale în demnitate, al durabilității, al virtuții și creației românești.

Iscusit în meșteșugul armelor, priceput în tainele diplomației, pe care a știut s-o pună cu abilitate în slujba țării, Basarab a definit modelul gîndirii politice românești, pe care urmași capabili l-au dezvoltat, asigurînd stabilitatea statală atît de necesară progresului societății românești.

Basarab a înțeles că poziția geografică a statului ce-și definise identitatea prin el impune, iar interesul păstrării ființei de stat reclamă legături politice largi, cunoașterea profundă a ansamblului de relații externe, urmărirea atentă a mutațiilor politice ce intervin în sistemul alianțelor pentru a ști în orice moment de unde poate veni pericolul și cum poate fi el evitat sau înlăturat.

Țelul politic clar, cunoașterea situației internaționale și capacitatea de a-și da exact seama de forța pe care o reprezenta și de ceea ce era posibil, în conjunctura politică dată, a determinat o întreagă suită de acțiuni politico-diplomatice întreprinse de Basarab în schema alianțelor, cu scopul de a nu avea în vecinătatea sa doi dușmani în același timp.

Dorința legitimă de a lichida infiltrațiile politice străine la sud de Carpați și de a-și consolida poziția în Transilvania, unde deținea întinse posesiuni, rîvnite de unii dregători ai regatului maghiar, l-au adus pe Basarab în conflict cu regele Carol Robert de Anjou.

În toamna anului 1330, între 9 — 12 noiembrie, oastea maghiară condusă chiar de rege suferea pe teritoriul Țării Românești, la Posada, o răsunătoare înfrîngere. Vestea a ajuns cu repeziciune la Roma și pînă la Marea Baltică, stîrnind interesul pentru țara învingătoare și conducătorul ei.

Victoria obținută de Basarab, expresie ea însăși a unui înalt nivel de d zvoltare a țării, a făcut să crească încrederea locuitorilor în tăria organizării statului și în capacitatea conducătorului lor de a-i duce la victorie, determinînd, totodată, creșterea eforturilor în direcția întreprinderii de noi pași, care să sporească avuția și forța Țării Românești.

Eliberată de presiunea regatului maghiar, ale cărui interese, după 1330, erau îndreptate în alte direcții — în Boemia și Polonia — Țara Românească s-a putut preocupa de consolidarea hotarului ei dinspre răsărit și sud.

Începînd cu anul 1345, ea s-a angajat în luptele duse de popoarele Europei împotriva tătarilor, lupte în care s-a manifestat pentru prima dată, în fața primejdiei străine, un efort comun românesc, la aceste lupte participînd, uneori în cadrul acelorași campanii, atît români din Țara Românească, cît și din Transilvania și Moldova. Faptul în sine avea să fie plin de consec'nțe; asemenea motive înmulțindu-se cu vremea au dus la întărirea conștiinței unității etnice a românilor din cele trei provincii.

Victoria de la Posada, care a marcat dobîndirea neatîrnării țării și a deschis calea înfăptuirii unității ei teritoriale, constituie un reper luminos în istoria noastră, în efortul de definire a spiritului românesc în patrimoniul marilor valori politice și culturale ale umxnității.

Prilejuită de măreața aniversare a 650 de ani de la victoria care a consacrat independența statului feudal Țara Românească, lucrarea de față și-a propus să analizeze, deopotrivă, prefacerile din societatea românească și cadrul de istorie universală care au favorizat afirmarea statală românească, să distingă — reluîndu-se întreaga istoriografie a problemei — mitul de realitat a istorică în formarea statelor feudale românești, să urmărească terminologia prin care este redată în izvoare g ografia politică românească și unitatea de neam a românilor, să evidențieze înaltul nivel de dezvoltare al societății românești din perioada formării statale și care se reflectă în cultura și arta acelei perioade, cu elemente ce o încadrează într-o largă arie europeană.

Cum problemele abordate în ac astă culegere de studii nu sînt toate pe d plin rezolvate deoarece cercetările sînt în curs, deosebiri de vederi între autori apar, în mod firesc, ipotezele de lucru cu care ei operează urmînd să fie confirmate sau infirmate de investigațiile ulterioare.

Omagiului pe care îl aduc prin această lucrare unui memorabil act istoric, autorii îi asociază omagiul lor față de pr decesori, fără strădaniile cărora n-ar fi fost posibile cuceririle științific de astăzi.

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Tradiția daco-romană și formarea statelor românești de-sine-stătătoare

Tradiția politică are în viața popoarelor rol de adevărată forță; în împrejurări grele ea se manifestă ca un puternic ferment în dezvoltarea conștiinței de sine a popoarelor, în creșterea puterii lor de rezistență, în întărirea voinței de a impune ceea ce doresc să fie.

Conștiința originii daco-romane a augmentat rezistența și a definit identitatea populației din Dacia. Popor de origine daco-romană, singurul urmaș al romanității orientale, poporul român a fost pătruns în decursul istoriei sale de valoarea moștenirii căpătate de la strămoși, a fost conștient de civilizația pe care o reprezenta în zona geografică în care este așezat, civilizație ce avea la bază tradițiile de cultură romană și idealul de libertate al dacilor.

În urma retragerii din Dacia a stăpînilor de sclavi și a negustorilor, a forței militare și a vîrfurilor administrației romane, populația daco-romană de la nordul Dunării a trebuit să-și adapteze, în condițiile migrației populațiilor „barbare", formele ei de organizare noilor împrejurări istorice. În Dacia, ca și în alte provincii desprinse din Imperiul roman, a avut loc un fenomen de ruralizare. „Satul a devenit — remarca N. Iorga — pentru mult timp forma firească de organizare a strămoșilor noștri"[1]. Rețeaua de orașe, înfloritoare în vremea stăpînirii romane, a fost distrusă de populațiile „barbare", care atacau în primul rînd centrele urbane, simbol de bunăstare a populației. Locuitorii orașelor, cîți s-au putut salva, au intrat în rîndul țărănimii, căreia îi revenea rolul, împlinit de ea cu mari sacrificii, de a păstra și îmbogăți moștenirea spirituală daco-romană. O oarecare continuitate a centrelor urbane s-a menținut în ținutul dintre Dunăre și Mare, rămas sub stăpînirea sau controlul direct al Imperiului roman și apoi romano-bizantin. Acest fapt s-a repercutat pozitiv asupra întregului teritoriu al Daciei, pentru care imperiul continua să fie, ca civilizație, un model, un îndreptar.

Virtual, continuînd să se considere ca parte integrantă a *Romaniei* — cum era numit de către barbari Imperiul roman și mai tîrziu cel romano-bizantin — populația romanizată din Dacia găsea că ea însăși repre-

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, I, partea a II-a, București, 1936, p. 353.

zintă, faţă de „barbarii" stabiliţi în vecinătatea sau pe teritoriul ei, o *Romanie*, o ţară de romanitate ai cărei locuitori se intitulau cu mîndrie *romani* sau *romeni* [2]. Invaziile repetate, ca şi dominaţia „barbarilor", au sfărîmat unitatea *Romaniei nord-dunărene*, *Daco-Romaniei*, au făcut ca ea să se desfacă, să se fragmenteze în mai multe *Romanii*, care păstrau, însă, conştiinţa unităţii etnice a întregului şi a ordinii de care dispuseseră în Imperiul roman. Aceste *Romanii* populare sînt numite în izvoare, cu un termen de origine celto-germană, preluat apoi de slavi, *Vlahii*, adică ţinuturi locuite de *vlahi*, înţelegînd prin aceştia locuitori de limbă latină. Daco-romanii, ei înşişi, nu s-au numit niciodată *vlahi*, ci şi-au zis, de la *romani*, *români* sau *rumâni*, înlocuind, potrivit spiritului limbii noastre, vocala **o** în **u** şi pe **a** în **â**. La rîndu-i, ţara formată din contopirea Vlahiilor nord-dunărene nu s-a numit de ei *Valahia*, ci *România* [3].

Populaţia din *Romanii* a continuat, în condiţiile istorice create de migraţiile „barbarilor", străvechile ei ocupaţii, în primul rînd agricultura şi creşterea vitelor. Este concludent în această privinţă faptul că în limba română cuvintele privind ocupaţiile principale şi produsele agricole-pastorale sînt de origine latină [4]. Faţă de „barbarii" stabiliţi în vecinătatea sau pe teritoriul ei, populaţia din *Romanii* păstra conştiinţa că ea reprezintă altceva, altă lume şi ordine, că este depozitara unor tradiţii de civilizaţie aşezată, care prin multiple fire o lega încă de imperiu.

Legăturile dintre *Romaniile* de la nordul Dunării şi romanitatea sud-dunăreană — care au întreţinut procesul de romanizare în Dacia şi după 275 — s-au manifestat, atît prin treceri de populaţie dintr-o parte în alta a fluviului, cît şi prin acţiunile politico-militare ale Imperiului roman la nord de Dunăre, ce au culminat cu reinstaurarea parţială a stăpînirii romane la nord de fluviu în timpul împăraţilor Constantin cel Mare — despre care împăratul Iulian spunea că „a refăcut opera lui Traian" —, Valens şi Iustinian [5].

Dovezile acestor legături se reflectă într-un bogat material arheologic descoperit în Transilvania, Oltenia, Muntenia şi chiar Moldova. Sînt edificatoare în acest sens mărturiile arheologice de la Alba Iulia, Bratei, Sucidava, Romula, Cîmpulung Muscel, Priseaca, Tîrgşor, Barboşi, morminte romane din secolele IV—V, obiecte de inventar romane, ceramică,

---

[2] Idem, *La „Romania" danubienne et les barbares au VIe siècle* („Revue belge de philologie et d'histoire", III, 1924, p. 36).

[3] V. in această privinţă I. I. Nistor, *Autohtonia daco-romanilor în spaţiul carpato-dunărean*, (AARMSI, seria III, tomul XXIV, 1941—1942, p. 47 şi urm.); P. P. Panaitescu, *Numele neamului şi al ţării noastre* (*Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 81 şi urm.); idem *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 89, 142; Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen-âge* (RRH, 1, 1965, p. 15—24); E. Stănescu, *Geneza noţiunii de „România". Evoluţia conştiinţei de unitate teritorială în lumina denumirilor interne* (*Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 237 şi urm.); A. Armbruster *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, 282p.

[4] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 97—100.

[5] Gh. Ştefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie* („Dacia", t. XII, 1968, p. 347—354); P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 71 şi urm.; T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie* („Dacoromania", 1, 1973, Freiburg, p. 65—68); D. Tudor, *Les ponts romains du Bas-Danube*, Bucureşti, 1974, p. 135 şi urm.

vase de sticlă, brăţări, mărgele, precum şi mulţimea descoperirilor monetare [6].

Un rol important în menţinerea daco-romanilor în sfera civilizaţiei romane l-a avut şi creştinismul, care a fost propagat din numeroase centre episcopale, aflate în oraşele de pe malul drept al Dunării Mijlocii şi de Jos. Terminologia creştină de bază în limba română este de origine latină [7].

În cursul secolelor V—VIII, latina tîrzie orientală din regiunea carpato-danubiano-pontică a devenit o limbă neolatină (romanică). Din secolul al IX-lea au început să se manifeste diferite influenţe nelatine, dintre care cea mai puternică şi mai importantă a fost slava, reflectată mai ales în vocabular, fără a schimba însă sistemul (gramatica), în întregime latin, al limbii române. De aceea, ea a evoluat în continuare ca o limbă neolatină (romanică) pînă la forma ei modernă şi contemporană [8].

Şi în toponomie există date care atestă continuitatea daco-romană la nord de Dunăre. Este cazul numelui rîurilor principale, ca şi al terminologiei de origine latină din părţile muntoase, terminologie care şi-a găsit aplicarea în depresiunile inter şi subcarpatice, în aşa-numitele „ţări" *(terrae)* unde s-au constituit, dealtfel, primele formaţiuni politice româneşti. Şi în cîmpie au existat zone cu populaţie romanică, străromânească, ca, de exemplu, în regiunea Vlaşca, denumire slavă pentru romanici, sau Romanaţi, denumire cumană pentru români [9].

Tradiţia descendenţei daco-romane a jucat în rîndul populaţiei de la nordul Dunării rolul de idee politică forţă; alături şi ilustrată de limba de origine latină, ea a menţinut şi întărit coeziunea acestei populaţii într-un corp etnic distinct, deasupra căruia în vremea mileniului de năvăliri „barbare" apărea numele popoarelor care într-un moment sau altul au stăpînit nominal pe teritoriul vechii Daco-Romanii.

Termenul *român* şi derivatele lui, *români*, *românesc*, *româneşte* etc., din care au luat naştere o mulţime de topice, marcau deosebirea dintre populaţia locală de limbă latină şi elementele nomade, pentru un oarecare timp suprapuse ei ca stăpîni.

Conjuncturi politice şi aspecte demo-geografice. Secolele X—XI au însemnat pentru istoria României, ca dealtfel pentru întreaga Europă, o perioadă de progres, înregistrat de tehnica agricolă şi de cultura materială în genere, un moment de creştere demografică şi de dezvoltare economică.

Năvălirea populaţiilor „barbare" — goţi, huni, gepizi, slavi, avari — obligase populaţia daco-romană să se concentreze în teritorii apărate natural: în regiunea muntoasă a Carpaţilor şi deluroasă subcarpatică, în podişul Transilvaniei sau în podişul Moldovei, în şesul cu vegetaţie abundentă al Munteniei (în ţinutul numit „Codrul Vlăsiei"), în cîmpia

---

[6] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966; D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelian (IIIe—Ve siècles)* („Dacoromania", 1, 1973, p. 149—161); L. Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979, p. 53—76.

[7] I. Nestor, *Formarea poporului român (Istoria poporului român*, sub redacţia acad. A. Oţetea, Bucureşti, 1970, p. 97—98); C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 116—119.

[8] Al. Rosetti, *Considérations sur la formation de la langue roumaine* („Dacoromania", 1, 1973, p. 177—182).

[9] I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth-thirteenth centuries (Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Bucureşti, 1975, p. 277—298).

fertilă a Banatului şi Crişanei, în regiunea, bogat dăruită de natură, a bălţilor Dunării, de-a lungul văilor, adevărate culoare depresionare ale numeroaselor rîuri.

Unităţi geografice depresionare cu concentrări de populaţie, „ţările" erau grupate în special în regiunea Carpaţilor, numiţi cu o expresie plastică „şira spinării" poporului român. În aceste „ţări" (Ţara Maramureşului, Ţara Bîrsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Loviştei, Ţara Haţegului, Ţara Moţilor etc.), ca şi în depresiunile subcarpatice (Nemţişor, Tazlău, Vrancea, Cîmpulung Muscel, Călimăneşti, Horezu, Tîrgu Jiu etc.) s-a realizat pentru mult timp maxima demografică românească, ele constituind o adevărată cale lactee de aşezări. Aici s-a păstrat, mai bine ca oriunde, comoara de folclor şi artă populară, care a dus de mult peste hotare faima poporului român, de aici a pornit — cum am spus deja — formarea statelor româneşti independente.

Cel de-al doilea mare val de populaţii migratoare, dezlănţuit la sfîrşitul secolului al IX-lea prin punerea în mişcare a maghiarilor şi continuat cu năvălirile pecenegilor, uzilor, cumanilor şi tătarilor, care au exercitat o dominaţie efectivă pe o parte însemnată a teritoriului României (estul Munteniei şi Moldova), a întîrziat realizarea unor organizaţii politice puternice şi a frînat tendinţele de refacere a „Romaniei" nord-dunărene.

Ajuns, după o lungă perioadă de timp (secolele XI—XIII), sa stăpînească Transilvania, regatul maghiar, în tendinţa-i de extindere a catolicismului, ca şi de impunere a relaţiilor feudale cu cortegiul lor de obligaţii, a căutat să limiteze libertăţile populaţiei româneşti. S-a născut de aici un conflict între el şi formaţiunile politice româneşti din cuprinsul Transilvaniei [10], sprijinite religios de biserica ortodoxă, considerată schismatică de cea catolică. În funcţie de optica politică a celor ce conduceau regatul maghiar, conflictul a cunoscut în cursul timpului forme mai mult sau mai puţin violente, urmările lui fiind determinate de raportul de forţe dintre puterea centrală maghiară şi autonomiile româneşti transilvănene. Forţa organizaţiilor politice întîlnite în Transilvania, împotrivirea lor activă sau emigrările de populaţie în celelalte provincii româneşti au obligat regatul maghiar să respecte autonomia Transilvaniei, care, în grade diferite, s-a menţinut de-a lungul secolelor.

Curentul de trecere a populaţiei din ţinuturile româneşti intracarpatice în cele de la sud şi est de Carpaţi a început încă din secolul al XI-lea, odată cu procesul supunerii Transilvaniei de către coroana maghiară. El a căpătat amploare pe măsură ce relaţiile feudale cîştigau teren şi populaţiei băştinaşe i se răpea dreptul asupra pămîntului şi odată cu el libertatea. A rămas totuşi în Transilvania marea masă a populaţiei, ceea ce a făcut ca în tot cursul secolelor românii să constituie majoritatea populaţiei de aici. Cei care au emigrat au găsit la sud şi est de Carpaţi — unde dominaţia popoarelor nomade scădea ca intensitate, destrămîndu-se treptat — locuri pentru a „descăleca" sate noi. Pe aproape întreaga întindere a regiunii subcarpatice au luat fiinţă sate de „ungureni", nume ce evoca faptul că cea mai mare parte a locuitorilor lor erau români de origine transilvăneană, foşti supuşi ai regatului Ungariei. Adăugîndu-se populaţiei din Muntenia şi Moldova, de aceeaşi origine etnică şi limbă cu ei, emi-

[10] Şt. Ştefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie* („Dacoromania", 1, 1973, p. 104—113).

granţii din Transilvania au constituit un adaos de putere la întărirea organizaţiilor politice româneşti de aici, angajate în lupta împotriva dominaţiei nomade[11].

În trecerea lor la sud şi est de Carpaţi, românii din Transilvania au fost urmaţi, începînd din secolul al XIII-lea, şi de elemente alogene, pe care — odată cu formarea statelor de-sine-stătătoare Ţara Românească şi Moldova — le surprindem atestate documentar mai ales în oraşele de aici.

Mişcarea de populaţie din Transilvania la sud şi est de Carpaţi a contribuit la formularea pretenţiilor regatului maghiar de suzeranitate asupra teritoriilor pe care s-au aşezat cei plecaţi, consideraţi supuşii săi. Trecerile de populaţie din Transilvania în Ţara Românească şi Moldova au fost de natură să îngrijoreze puterea regală maghiară, şi aceasta cu atît mai mult cu cît mediul în care populaţia pleca, prin compoziţia etnică, ca şi prin felul de organizare, se dovedea capabil s-o integreze organic, ea ajungînd să se identifice ca interese cu localnicii. Într-o scrisoare din 1234, prin care papa Grigore al IX-lea sfătuia pe Bela al IV-lea, fiu şi coregent al lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, să readucă pe românii din „episcopatul cumanilor" (creat în 1227 în sud-vestul Moldovei) sub ascultarea episcopului catolic, se exprima îngrijorarea că unii locuitori, „atît unguri, cît şi teutoni, împreună cu alţi dreptcredincioşi din regatul Ungariei", trec munţii ca să locuiască în „episcopatul cumanilor", „alcătuind un singur popor cu pomeniţii români"[12]. Cum în condiţiile istorice ale vremii, de relativ slabă densitate a populaţiei, preocuparea conducătorilor de state era sporirea supuşilor, conştienţi că „slava lor se înalţă mai ales prin mulţimea poporului supus" şi că „puterea, pacea şi siguranţa tuturor regilor şi regatelor" se întemeiază pe tăria supuşilor[13], regii Ungariei, mai ales după năvălirea tătarilor, au căutat să ia măsuri de repopulare a regatului şi de împiedicare a emigrărilor. În diploma din 1247 prin care regele Bela al IV-lea întărea cavalerilor ioaniţi ţara Severinului şi Cumania, cu excepţia voievodatelor româneşti ale lui Litovoi şi Seneslau, suveranul maghiar ţinea ca magistrul ordinului să jure că se va strădui să împoporeze nu numai zisele ţinuturi, dar şi alte ţinuturi ale regatului şi că nu-i va primi pe ţăranii din regatul maghiar să se aşeze în ţinuturile concedate ordinului decît cu îngăduinţa specială a regelui[14]. Clauza impusă cavalerilor ioaniţi de Bela al IV-lea făcea dovada interesului său pentru creşterea numărului supuşilor. Totodată, însă, diploma din 1247 arată teama de depopulare a regatului; regele era îngrijorat de emigrările supuşilor săi la sud de Carpaţi.

Creşterea numărului populaţiei la sud şi est de Carpaţi, atît în urma sporului natural, ce a dat naştere la o adevărată roire a satelor vechi, ca şi prin admigrări, în special din Transilvania, a contribuit — în conjunctura internaţională creată ca urmare a crizei politice ce a cuprins la începutul secolului al XIV-lea regatul maghiar şi ţaratul bulgar, ca şi a destrămării Hoardei de Aur — la asigurarea condiţiilor de constituire şi afirmare a statelor româneşti independente, Ţara Românească şi Moldova.

---

[11] Idem, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timişoara, 1974, p. 45 şi urm.
[12] DRH, D, I, Bucureşti, 1977, p. 20—21.
[13] *Ibidem*, p. 24—25.
[14] *Ibidem*, p. 27.

Fenomenul de creştere a populaţiei, ce s-a manifestat în secolul al XIV-lea în Ţara Românească şi Moldova şi care, din lipsă de date documentare, nu poate fi evaluat exact cantitativ, dar ale cărui efecte s-au făcut simţite prin extinderea elementului românesc şi a hotarelor celor două ţări pînă la Marea Neagră (ele atingînd astfel hotarele vechii Dacii), s-a produs şi în Transilvania unde, în comparaţie cu secolul al XIII-lea, sînt atestate documentar 2 780 de aşezări noi (dintre care 10 oraşe, 16 tîrguri şi 2 754 de sate), intrate în sfera relaţiilor juridice feudale [15].

Varietatea condiţiilor fizico-geografice şi viaţa economică. Un factor însemnat, care a menţinut, în ciuda vicisitudinilor istorice, stabilitatea şi creşterea numărului populaţiei pe teritoriul României, a fost, pe lîngă frumuseţea şi varietatea condiţiilor fizico-geografice, diversitatea resurselor naturale. Acestea au înlesnit locuitorilor să practice ocupaţii diferite.

Agricultura, principala ramură a producţiei de bunuri, se făcea în special în văile rîurilor şi pe coaste în regiunile deluroase, unde era şi cea mai mare densitate a populaţiei; cîmpia, îndeosebi bogata cîmpie a Dunării, din cauza slabei densităţi a populaţiei, a pustiirilor frecvente, pricinuite de năvălitorii străini, n-a putut fi, decît în parte, folosită pentru agricultură. Uneltele agricole de muncă erau destul de rudimentare, cu ele nu se puteau lucra suprafeţe prea întinse şi nu se putea asigura o producţie prea mare. Cum cea mai însemnată parte a teritoriului ţării era acoperită de păduri, pregătirea terenului pentru cultură se făcea prin defrişări şi desţeleniri permanente. În „curăturile" obţinute cu ajutorul focului, toporului, sapei sau plugului era pregătit terenul pentru semănături de mei, grîu, secară, orz sau ovăz. Prima recoltă „în ţelină" era, de obicei, destul de bogată, cea de-a doua „în prosie" era potrivită, a treia, obţinută prin arătura în „răsprosie", era aşa de săracă încît după cel de-al treilea an ţăranii se vedeau obligaţi să semene pe alte terenuri nou defrişate [16].

Viticultura, ramură specializată a agriculturii, era din cele mai vechi timpuri destul de răspîndită pe teritoriul României; ea aducea venituri însemnate stăpînilor de pămînt şi mai tîrziu domniei, fiind obiect al mai multor dări, dintre care una în bani, *perperul* (de la moneda de origine bizantină *hiperpiron*), cea dintîi dare în bani cunoscută în Ţara Românească [17]. Se practica pentru nevoile curente ale locuitorilor legumicultura şi pomicultura. Creşterea vitelor avea o mare pondere în ocupaţiile locuitorilor; albinăritul, ca şi pescuitul, mai ales din bogatele bălţi ale Dunării, şi pădurea cu vînatul ei constituiau nu numai surse de hrană pentru populaţie, ci şi de însemnate venituri, vitele, mierea şi ceara, peştele, vînatul de pădure şi lemnul fiind căutate în comerţul extern. Lemnul molidului crescut în Carpaţii Orientali era vestit şi renumele lui s-a păstrat pînă azi prin rezonanţa sa deosebită, apreciată în confecţionarea instrumentelor muzicale. Bradul carpatic sau fagul regiunilor subcarpatice erau căutaţi pentru calitatea şi frumuseţea lemnului lor, ca şi stejarul din zonele mai joase ale ţării.

La marile înălţimi, bogatele pajişti alpine au asigurat un păstorit ale cărui pendulări sezoniere au purtat pe ciobanii români pentru iernat

---

[15] Şt. Pascu, *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)* (NEH, II, 1960, p. 135—148); idem, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 331 şi urm.

[16] H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Bucureşti-Paris, 1969, p. 66—67.

[17] C. C. Giurescu, *An old roumanian tax with a Byzantine name: „Pirpărul"* („The Journal of Europe. Economic History", 1, 1972, p. 121—127).

la sute de kilometri de poienile carpatice, spre care se întorceau, alături de turmele lor, în fiecare primăvară. Cît priveşte exploatarea bogăţiilor subsolului, aceasta, cel puţin în Transilvania — unde se practica încă înainte de stăpînirea romană — atingea din nou în secolul al XIII-lea un stadiu înaintat; sarea, aurul, argintul şi fierul se exploatau aici în

Fig. 1. — Inele de argint din tezaurul de la Olteni, jud. Teleorman (după BMI, 1972, nr. 4, p. 13).

mari cantităţi. Pe lîngă elementele băştinaşe au fost aduşi să lucreze în ocne şi mine colonişti străini, „oaspeţi", care se bucurau de însemnate privilegii.

În Ţara Românească şi Moldova, deşi dezvoltarea mineritului n-a cunoscut ritmul şi proporţiile celei din Transilvania, s-a manifestat ori de cîte ori s-au creat perioade de stabilitate politică. O amploare deosebită a căpătat exploatarea sării; ea satisfăcea nu numai nevoile interne, ci îndrepta o însemnată cantitate de sare spre export : din Ţara Românească în Peninsula Balcanică şi din Moldova în Polonia şi Ucraina.

Ca şi mineritul, meşteşugurile erau şi ele dezvoltate în secolele X—XIV pe teritoriul României. Transilvania, mai puţin expusă invaziilor pustiitoare ale populaţiilor nomade, a putut cunoaşte în raport cu Ţara Românească şi Moldova o mai însemnată dezvoltare a meşteşugurilor. Izvoarele istorice, ca şi descoperirile arheologice, atestă existenţa unei relative intense prelucrări a metalelor, în special a fierului, dezvoltarea olăritului, prin generalizarea folosirii roţii olarului, ţesutul, lucrarea lemnului şi a pietrei [18]. Şi în Ţara Românească, în Dobrogea şi în Moldova descoperirile arheologice din localităţile Dridu, Mărculeşti, Buftea, Ciurelu, Garvăn-Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare, Bîrlad, Hlincea, datînd din sec. X—XIV, sînt mărturie a cunoaşterii de către locuitori a prelucrării metalelor; ateliere de fierărie s-au descoperit la Bucov ca şi la Garvăn-Dinogeţia şi în alte părţi. În domeniul olăritului, pe lîngă

[18] Idem, *Românii în mileniul migraţiilor. Consideraţii asupra unor aspecte.* Discurs de recepţie la Academia Republicii Socialiste România, rostit la 15 februarie 1975 în şedinţă solemnă *(Academia Republicii Socialiste România. Discursuri de recepţie,* serie nouă, Bucureşti, 1975, p. 14—17).

generalizarea roţii olarului, o realizare importantă a fost prepararea şi aplicarea smalţului pe ceramică. În privinţa ţesutului, descoperirile de la Garvăn-Dinogeţia atestă că în secolele X—XII se cunoştea şi se folosea războiul de ţesut de tip orizontal. Această folosire timpurie a războiului de ţesut de tip orizontal în regiunea dobrogeană s-a datorat influenţei Bizanţului, care în acea perioadă, stăpînea Dobrogea. Locuitorii ştiau încă din epoca daco-romană să folosească energia hidraulică pentru a pune în funcţiune mori şi dîrste şi mai tîrziu şi în procesul de extracţie a fierului din minereu, fapt documentat la începutul secolului al XIV-lea în aşezarea de la Păcuiul lui Soare, de pe malul Dunării [19].

Pe măsură ce se dezvolta procesul de separare a meşteşugurilor de agricultură apăreau şi creşteau ca importanţă oraşele ca centre meşteşugăreşti şi de schimb. În prima jumătate a secolului al XIII-lea sînt menţionate în izvoare ca existente în Transilvania oraşele Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Oradea, Rodna. Distruse în bună parte în urma invaziei tătarilor, ele s-au refăcut în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi au crescut în secolul următor.

Spre deosebire de oraşele din Transilvania, oraşele din Ţara Românească şi Moldova au păstrat mult timp trăsături de economie agricolă şi au fost în primul rînd centre de schimb, devenind apoi şi centre de producţie meşteşugărească.

Comerţul intern era în secolele X—XIV destul de slab dezvoltat. El se realiza mai ales în cadrul tîrgurilor periodice. Marile bîlciuri sau iarmaroace, care în ţinuturile noastre aveau loc mai ales în oraşe, constituiau baza comerţului periodic.

Poziţia geografică a ţărilor române făcea ca pe teritoriul lor să treacă importante drumuri comerciale şi să se desfăşoare un însemnat comerţ de tranzit, binefăcător în multe privinţe pentru economia lor. Prin Transilvania şi Ţara Românească treceau drumurile de comerţ care legau Europa apuseană şi centrală de ţărmurile pontice sau de Peninsula Balcanică şi ajungeau prin aceasta pînă la oraşele de pe ţărmul Adriaticii; prin Moldova treceau drumurile care legau Marea Baltică de Marea Neagră [20].

Prin comerţul de tranzit, ai cărui principali agenţi erau negustorii italieni din Levant, cei armeni din Polonia şi saşii din Transilvania, se desfăceau în ţările române „mărfuri de peste mare", mărfuri orientale, piper, mirodenii; din Europa apuseană şi centrală, postavuri, pînzeturi, arme, unelte agricole. Negustorii străini cumpărau din ţările române, îndeosebi din Ţara Românească şi Moldova, vite, cai, piei de animale, ceară, peşte sărat etc [21].

Un comerţ intens se desfăşura în special în regiunile de la Dunărea de Jos. *Povestĭ vremennîh let*, cunoscută şi sub numele de *Cronica lui*

---

[19] Şt. Olteanu şi C. Şerban, *Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, p. 13—41.

[20] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900; P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu (Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 107—129); C. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tatare (1241—1352)*, (NEH, III, 1965, p. 55—70).

[21] D. C. Giurescu, *Relaţiile economice ale Ţării Româneşti cu ţările balcanice în perioada feudalismului timpuriu, sec. X—XIII* („Romanoslavica", 11, 1965, p. 167—201); Şt. Olteanu, *Comerţul pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV* („Studii", 5, 1969, p. 849—874); Şt. Ştefănescu, *Rumänien vom 10. bis 14. Jahrhundert* („Handbuch der Europäischen Wirtschafts-und Sozialgeschichte", Ernst Klett, Stuttgart, 1980, p. 668—681).

Nestor, relatează că Sviatoslav, cneazul Kievului, în cursul primei sale expediţii în Peninsula Balcanică din anul 968 rămăsese surprins de afluxul de produse schimbate la gurile Dunării şi dorea să-şi strămute aici reşedinţa. „La Pereiaslaveţ — scria el mamei sale — se adună toate bogăţiile : din Grecia aur, ţesături, vin şi felurite fructe ; din Boemia şi Ungaria argint şi cai, din Rusia blănuri, ceară şi robi". Acelaşi izvor aminteşte şi existenţa în regiunea dobrogeană a 80 de „goroduri" [22], aşezări întărite. Alte izvoare confirmă prosperitatea economică din regiunea dobrogeană. În secolele XII—XIV, intensa activitate a negustorilor genovezi la gurile Dunării, în jurul Vicinei şi Chiliei (Lycostomo), constituie un indiciu pentru bogăţia căpeteniilor locale care achiziţionau postavurile aduse de italieni şi ofereau în schimb grîne, ceară, miere [23].

Regiunile de sub munte ale Olteniei şi Munteniei, care fac obiectul diplomei ioaniţilor din 1247, înfăţişează şi ele un progres economic notabil. Diploma relevă legături economice strînse între ţinuturile de la sud de Carpaţi, Transilvania şi Peninsula Balcanică. Comerţul extern şi cel de tranzit, ca şi schimburile interne, se reflectă într-o intensă circulaţie monetară, aducătoare de mari venituri. Suma de 7 000 de mărci de argint oferită de Basarab I în 1330 regelui Carol Robert ca răscumpărare a păcii, evaluată la aproape 100 kg aur fin, dă măsura puterii economice a ţării voievodului român [24].

Descoperirile de tezaure monetare şi diversitatea monedelor pe care le cuprind sînt şi ele expresia amplorii pe care o avea circulaţia monetară. Pe întreg teritoriul ţărilor române circulau în secolele X—XIV monede bizantine de bronz şi de aur (sub numele de hiperperi), monede de bronz şi argint, emise de Hoarda de Aur, ducaţi, dinari ungureşti, emisiuni ale arhiepiscopilor de Salzburg, ale ducelui Berhat al II-lea de Carintia, ale mai multor oraşe europene. S-au descoperit esterlini englezeşti de la Henric al II-lea Plantagenet, monede de bronz emise de Guillaume de Villehardouin, bătute pe la mijlocul secolului al XIII-lea la Clarentia (Morea) [25].

Nevoia de numerar, în special de monedă divizionară, frecventă în special în tranzacţiile curente de mici proporţii, a dus la fragmentarea monedelor în bucăţi egale şi la emisiuni locale de bani, imitaţii după monede străine. Pentru schimbul de bani este atestată în secolul al XIV-lea în regiunea gurilor Dunării existenţa unor „bănci" şi „bancheri".

Lărgirea schimburilor comerciale în secolul al XIV-lea va contribui la prosperitatea economică a statelor româneşti, la creşterea forţei lor militare, fapt ce le va impune pe arena vieţii politice internaţionale.

Lumea rurală pe drumul adîncirii stratificării sociale. Începînd cu secolul al X-lea, schimbări adînci s-au produs în fizionomia vieţii rurale româneşti ; s-a conturat în linii generale peisajul rural aşa cum îl vom întîlni în secolele XIV—XV. Încă din acea vreme s-a trecut la împărţirea

---

[22] *Povesti vremennîh let*, ed. D. S. Likhathciov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 244.

[23] B. T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XIV* („Studii", 1953, nr. 1, p. 191—236; nr. 3, p. 79—119); O. Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle* (NEH, III, 1965, p. 105—116).

[24] O. Iliescu, *Despre natura juridică şi importanţa despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert (1330)* (SMIM, V, 1962, p. 133—150).

[25] Idem, *Despre tezaurele monetare şi viaţa economică în sec. III—XIV pe teritoriul ţării noastre* („Studii", 3, 1952, p. 178—186); O. Iliescu, G. Simion, *Le grand trésor de monnais et lingots des XIIIe et XIVe siècles trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire* (RESEE, 1—2, 1964, p. 217—228).

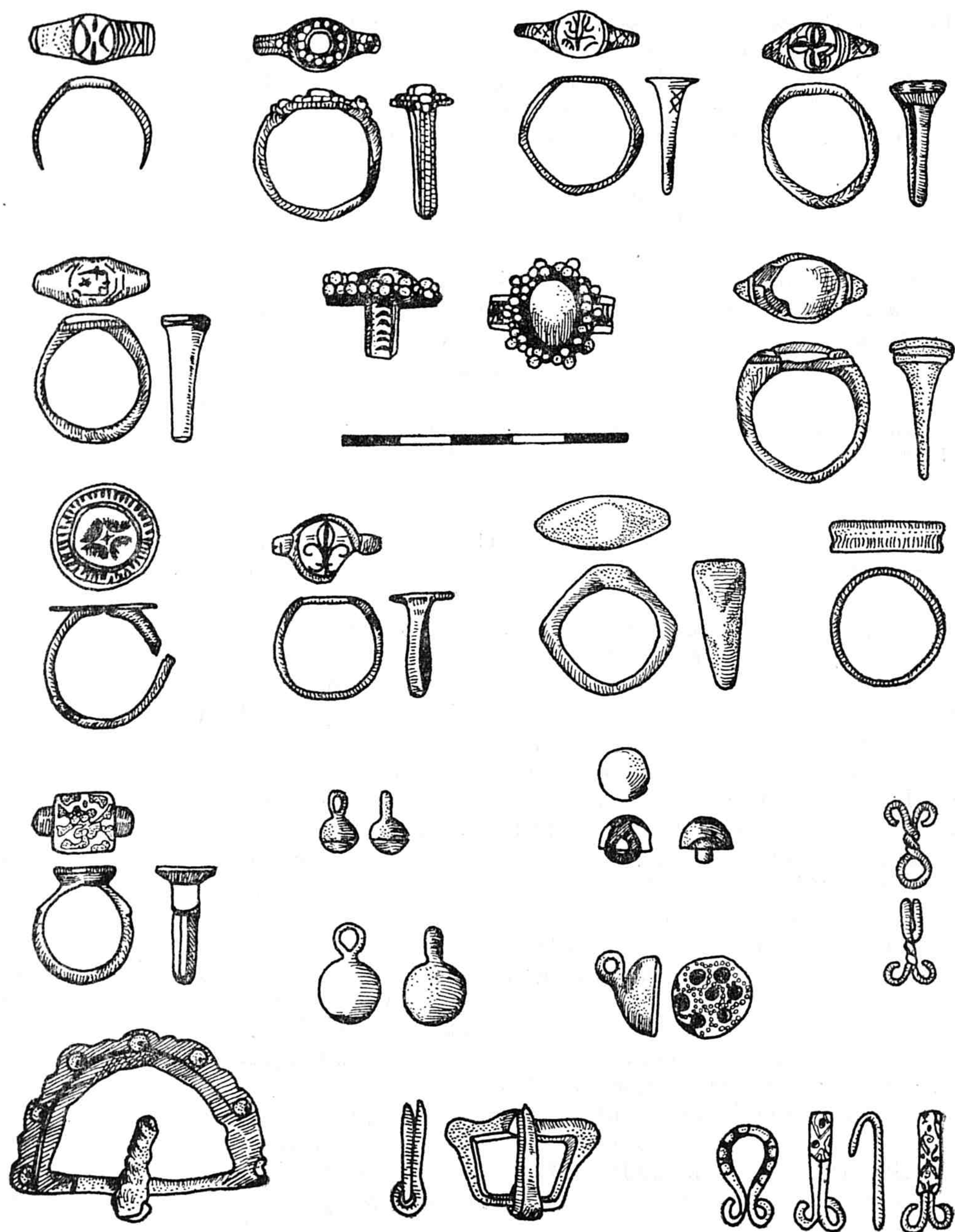

Fig. 2. — Piese de podoabă și de costum din necropola de la Streisingeorgiu (după BMI, 1978, nr. 1, p. 54).

ţării în trupuri de moşii, s-au stabilit hotarele satelor, considerate încă din primele documente emise de cancelariile domneşti ca „vechi şi bătrîne". Tot de atunci datează prima destrămare mai însemnată a obştilor săteşti, prin ridicarea din mijlocul lor a unor stăpîni feudali, care au cotropit treptat pămîntul şi au aservit pe ţărani. O parte din stăpînii feudali au provenit desigur şi din afara obştii, din rîndul cuceritorilor, care pentru întreţinerea lor şi a oştenilor din jurul lor au obligat obştile de ţărani aserviţi la dări şi slujbe.

Pentru aprecierea nivelului de dezvoltare a relaţiilor feudale între Carpaţi şi Dunăre, la mijlocul secolului al XIII-lea, o deosebită importanţă prezintă diploma prin care regele Ungariei Bela al IV-lea a dăruit cavalerilor ioaniţi Banatul Severinului cu scopul apărării acestei regiuni împotriva tătarilor şi care, prin datele pe care le cuprinde, oglindeşte stări care nu au putut lua naştere decît înainte de invazia tătară. Din acest important document istoric rezultă că în secolul al XIII-lea domeniul feudal tindea să se consolideze. Stăpînitori de întinse domenii erau în primul rînd elementele clericale, precum şi boierii, desemnaţi în diplomă cu numele de *majores terrae*. (Termenul acesta era sinonim cu cel de *potentes*, folosit în diploma din 1234 în care se fac referiri la stăpînitorii feudali de la est de Carpaţi [26] şi cum era numită şi marea nobilime din Transilvania). Privilegiile feudale par să fi cunoscut o destul de mare răspîndire. Regele Ungariei ţinea chiar să menţioneze că nici el şi nici cavalerii ioaniţi nu se vor atinge de veniturile şi drepturile pe care elementele feudale le dobîndiseră în decursul timpului. În diplomă este atestată, de asemenea, existenţa ţărănimii dependente, desemnată cu termenul de *rustici* [27], care, ca şi ţăranii dependenţi de mai tîrziu, erau obligaţi la dări şi să presteze o serie de munci pentru stăpînii feudali.

În Transilvania, regii Ungariei, ca să-şi consolideze stăpînirea, au aşezat colonişti secui şi saşi, iar pentru scurt timp şi pe cavalerii teutoni, acordîndu-le privilegii. În vederea apărării provinciei au fost construite cetăţi în jurul cărora s-au constituit comitatele, ca unităţi administrative.

Dintre colonişti, cei dintîi aduşi în Transilvania au fost secuii, aşezaţi în secolul al XII-lea de regii maghiari în colţul de sud-est al Transilvaniei [28]. Ei trebuiau să apere în această parte graniţa permanent ameninţată de năvălirile cumanilor şi apoi ale tătarilor. Tot în secolul al XII-lea au început să fie colonizaţi în Transilvania şi saşii, numărul lor crescînd în secolul următor. Originari unii din Flandra, alţii din Luxemburg şi Saxonia, saşii au fost colonizaţi în Transilvania în mai multe locuri : în jurul Sibiului, în nord-estul Transilvaniei, în jurul Bistriţei şi a centrului minier de la Rodna, în regiunea Sighişoara şi Mediaş, în Ţara Bîrsei ; ca şi secuii, saşii au găsit în ţinuturile în care au fost colonizaţi populaţia românească autohtonă cu care au convieţuit, influenţîndu-se reciproc şi punînd împreună în valoare bogăţiile ţării. Pentru slujbele lor ca apărători ai graniţelor şi în vederea creşterii economice a ţinuturilor în care au fost aşezaţi, saşii s-au bucurat din partea regilor maghiari de largi privilegii economice şi administrative, ceea ce a făcut ca ei să poată desfăşura o vie activitate

---

[26] DIR, C, veacul XIV, vol. III, p. 279.

[27] DRH, D, I, p. 24.

[28] I. Moga, *Contribuţiuni la istoria colonizărilor din Transilvania* (AIINC, IX, 1943—1944, p. 448—476); Gy. Györffy, *A székely társadalom* (*Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*, Budapesta, 1953, p. 104—114).

politică și economică și să se organizeze în unități administrative proprii, numite „Scaune” *(Sedes)* [29].

În ceea ce privește cavalerii teutoni, ei au fost chemați în Transilvania în 1211 de regele Andrei al II-lea și colonizați în Țara Bîrsei pentru a apăra regatul de invazia cumană și a catoliciza populația românească autohtonă. Ca și în regiunile Mării Baltice unde s-au așezat ulterior, încălcînd înțelegerea făcută cu regele maghiar, teutonii au intrat în conflict cu puterea regală; aplanat pentru moment de papă, conflictul a reizbucnit în 1225 și s-a soldat cu scoaterea teutonilor din Țara Bîrsei [30].

Odată cu supunerea și colonizarea Transilvaniei de către regatul maghiar s-a accelerat aici ritmul de aservire a țărănimii. Obștile de țărani liberi au fost în parte cotropite de rege și de aristocrația din anturajul lui, de clerul catolic, de elemente băștinașe aliate puterii regale. Paralel cu constituirea unor mari domenii s-a înregistrat și agravarea obligațiilor țărănimii față de stăpînii de pămînt. Dispunînd de mari venituri, generatoare de forță politică, nobilimea a reușit să obțină de la regi însemnate privilegii care au fost consfințite prin *Bula de Aur* din 1222, confirmată și lărgită în 1231. Răspîndirea pe scară largă a imunităților, mai ales în momentele de criză a puterii centrale, a accentuat procesul de fărămițare feudală. Pentru a împiedica veleitățile de independență ale marii nobilimi, regalitatea a căutat să se sprijine pe nobilimea mică, în rîndul căreia a ridicat elemente din pătura de jos. În cadrul clasei nobiliare devenea tot mai distinctă deosebirea social-juridică și de interese dintre cele două categorii: marea nobilime, desemnată prin termenul *potentes* sau *iobagiones regis* (termen care și-a schimbat cu timpul sensul, ajungînd în cele din urmă să se aplice țărănimii dependente de stăpînii de pămînt), și nobilimea mică cu numele de *servientes* sau *familiares*.

Cît privește țărănimea, în sînul ei se conturau în secolul al XIII-lea trei categorii: țărani liberi, țărani dependenți și robi. Țăranii liberi trăiau în obști sătești, ce s-au păstrat mai ales în regiunile mărginașe ale Transilvaniei, unde nu s-au putut constitui mari domenii și unde încercările nobilimii de a aservi țărănimea au întîmpinat o puternică rezistență. În schimbul unor obligații militare țăranii au continuat să-și păstreze libertatea. În rîndul țărănimii dependente se deosebeau prin starea economică și juridică mai multe categorii: țărani dependenți propriu-ziși, numiți cu timpul *iobagi*; aceștia aveau în folosință un lot de pămînt, numit sesie, pe care-l munceau și pentru care prestau munci și dădeau redevențe; *jelerii*, țărani liberi, dar lipsiți de sesie; *slugile de curte*, ce îndeplineau diverse munci servile. Categoria socială cea mai de jos era alcătuită din robi, aceștia erau la discreția completă a stăpînilor de pămînt [31].

---

[29] G. Müller, *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes (Festschrift für Bischof D. Dr. Fr. Teutsch*, Sibiu, 1931); K. Schünemann, *Die Stellung des Südostens in der Geschichte der mittelalterlichen deutschen Kolonisation* („Siebenbürgische Vierteljahrschrift”, LVII, 1934, nr. 1, p. 1—16); T. Năgler, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII—XIII* („Studii și articole de istorie”, 1969, p. 181—186); idem, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, București, 1979, 260 p. + XXIV ilustr.; *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, redigiert von Carl Göllner, București, 1979, p. 19 și urm.

[30] G. Bakó, *Cavalerii teutoni în Țara Bîrsei* („Studii”, 1, 1957, p. 143—160); idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII* (SCIV, 1, 1961, p. 113—119).

[31] I. Acsády, *A magyar jobbágyság története*, ed. a II-a, Budapesta, 1948; E. Lederr, *La structure de la société hongroise au début du moyen-âge (Etudes historiques*, I, Budapesta, 1960, p. 197—216); Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 273 și urm.

Tendința stăpînilor de pămînt de a-și extinde domeniile, acaparînd pămîntul obștilor de țărani liberi, agravarea regimului de obligații la care era supusă țărănimea față de puterea centrală și nobili, iar cei de confesiune catolică și față de biserică romană, precum și abuzurile slujbașilor au determinat împotrivirea țărănimii care a îmbrăcat forme diferite.

Lupta țărănimii pentru păstrarea vechilor libertăți, ca și puternica tradiție a organizațiilor politice băștinașe au imprimat evoluției raporturilor din Transilvania un caracter specific, au făcut să se manifeste aici tendința de alcătuire a unei organizații proprii, a unui „regnum Transilvaniae", separat de Ungaria. Unii conducători ai Transilvaniei, ca Ștefan, fiul regelui Bela al IV-lea, sau voievozii Roland și Ladislau Borșa, și-au atribuit prerogative regale și au încercat să ducă o politică de independență [32].

Trecerea de la formațiuni politice, cnezate și voievodate, la constituirea statelor feudale românești de-sine-stătătoare. Izvoarele atestă că în secolul al X-lea se constituiseră pe teritoriul țării noastre domenii feudale importante sub stăpînirea unor căpetenii laice sau bisericești. Se disting trei regiuni în care asemenea căpetenii feudale au atins un nivel mai înalt de organizare: ținutul Dunării de Jos — Dobrogea și răsăritul Munteniei —, teritoriul Banatului, cuprinzînd și nord-vestul Olteniei, și teritoriul din nordul Transilvaniei și Maramureș. Pe această bază obiectivă, de formare a raporturilor feudale și a instituțiilor politice corespunzătoare s-a tins în jurul anului 1000 la alcătuirea primelor state feudale [33]. Năvălirile pecenegilor, uzilor și cumanilor în secolele XI—XII, ca și cumplita devastare pricinuită de tătari în secolul al XIII-lea au frînat procesul de constituire a statelor românești. Stabilirea, după șocul confruntărilor directe cu năvălitorii, a unui *modus vivendi* cu aceștia a permis în timp forțelor constructive ale societății de pe teritoriul României să depășească dificultățile generate de stăpîniri politice parazitare și să cîștige asupra forțelor de dezagregare. Regiunea de la Dunărea de Jos, în care se simțea mai mult decît alte părți ale teritoriului românesc influența bizantină, a jucat în secolul al XI-lea un rol deosebit sub raport economic și politic. Ana Comnena, povestind luptele tatălui ei, împăratul Alexios al Bizanțului, cu pecenegii în regiunea Dunării, menționează existența în Dobrogea a unor mici formațiuni [34]. Acestea erau destul de puternice pentru a încerca să se desprindă de sub autoritatea bizantină. Lupta pe care ele au dus-o împotriva Bizanțului în anii 1074—1088 se înscrie în șirul frămîntărilor interne ce au zguduit imperiul după stingerea dinastiei macedonene [35].

Încercările formațiunilor politice din Dobrogea de a se emancipa de sub autoritatea bizantină coincid cu momentul în care izvoarele încep să sublinieze rolul politic al populației băștinașe din spațiul carpato-danubiano-pontic. *Geții* din stînga Dunării, pe care Ana Comnena și Mihail Psellos îi arată ca aliați ai sauromaților (pecenegilor) împotriva Bizanțului sînt români de la nordul Dunării [36], amintiți mai tîrziu și de Cinamus cu prilejul expediției bizantine din 1166 împotriva ungurilor și despre care el spunea că „sînt colonii de demult ai celor din Italia [37].

---

[32] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 186 și urm.

[33] B. T. Câmpina, *Le problème de l'apparition des Etats féodaux roumains* (NEH, I, 1955, p. 181—207).

[34] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, București, 1975, p. 89—93.

[35] P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 112 și urm.

[36] E. Stănescu, *Les „mixobarbares" du bas-Danube au XI siècle (Quelques problèmes de la terminologie des textes)* (NEH, III, p. 45—53).

[37] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 239.

Şi în Moldova, începînd cu secolul al XI-lea, un şir de date documentare ilustrează rolul însemnat pe care l-au jucat în anumite împrejurări formaţiunile politice româneşti. Izvoarele polone ce stau la baza cronicii lui I. Długosz arată că în anul 1070 „valahii" au luptat alături de ruteni şi pecenegi, sprijinind pe Viaceslav de Poloţk împotriva lui Boleslav, regele Poloniei [38].

Transilvania, în urma supunerii ei de către regii maghiari, a fost organizată în cadrul regatului ungar într-un voievodat, formă de organizare politică a cărei denumire a fost preluată de stăpînitori de la populaţia băştinaşă. Din Transilvania, regatul maghiar a încercat să-şi extindă stăpînirea şi la sud şi est de Carpaţi. Ţelul urmărit de coroana maghiară, ca şi prozelitismul catolic, în numele căruia ea acţiona, puneau în primejdie existenţa formaţiunilor politice româneşti, constituite în umbra dominaţiei popoarelor nomade. Riposta lor s-a integrat în curentul de reacţie a lumii ortodoxe faţă de ofensiva politică şi religioasă a regatului apostolic, care s-a manifestat, printre altele, în alianţa ţaratului bulgar cu Imperiul din Niceea (1235). În acest context se înscrie şi conflictul bulgaro-maghiar din 1230, încheiat cu victoria regatului Ungariei, în urma căreia s-a creat la hotarul de nord-vest al ţaratului bulgar „Banatul Severinului" [39].

În condiţiile rivalităţilor dintre regatul maghiar şi ţaratul bulgar, conducătorii formaţiunilor româneşti, mai întîi cele de la est de Olt şi apoi cele din Oltenia, au recunoscut suzeranitatea regelui Ungariei, în schimbul confirmării privilegiilor de care se bucurau. În diploma prin care regele Bela al IV-lea dăruia, în 1247, cavalerilor ioaniţi Banatul Severinului, se menţionau la sud de Carpaţi patru formaţiuni statale — voievodatele lui Litovoi şi Seneslau şi cnezatele lui Ioan şi Farcaş — aflate în dependenţă, în forme diferite, de coroana maghiară. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea au avut loc încercări repetate ale căpeteniilor româneşti de la sud şi est de Carpaţi de a se desprinde de sub autoritatea regatului maghiar, de a înlătura dominaţia tătară şi de a se constitui într-un stat propriu. Legăturile economice, înlesnite de dezvoltarea tîrgurilor şi apariţia unor oraşe, antrenate, prin drumurile comerciale de tranzit, în schimbul internaţional, veneau să asigure durabilitatea procesului de strîngere la un loc a formaţiunilor politice de pe teritoriile româneşti de la sud şi est de Carpaţi.

O primă încercare de înlăturare a suzeranităţii maghiare întreprinsă la sud de Carpaţi de voievodul Litovoi, în 1279, s-a încheiat fără succes. Ridicarea lui Litovoi avea să slujească drept simbol al ideii de emancipare politică, idee care se va transforma la scurtă vreme după jertfa lui în manifestări energice.

Victoriile repurtate de căpeteniile româneşti, cu forţe proprii sau participînd în cadrul unor coaliţii de state, împotriva tătarilor, ca şi criza politică, manifestată în marile state vecine, au determinat unificarea formaţiunilor politice de la sud de Carpaţi şi alegerea voievodului din părţile Argeşului, Basarab, ca *mare voievod şi domn*.

Statul de-sine-stătător, intrat în istorie prin Basarab şi care a fost primul stat românesc independent creat pe teritoriul vechii Dacii, şi-a

---

[38] I. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, Lipsiae, 1711, I, col. 265; Şt. Ştefănescu *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, p. 107.

[39] A. Oţetea, *La formation des états féodaux roumains* (NEH, III, 1965, p. 95); Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 19—20.

luat numele de *Țara Românească (Valahia)*, după denumirea etnică a populației *(Vlachus generatim homo romanae originis)*.

Opera lui Basarab a creat modelul pentru cea de „a doua libertate românească : Moldova" [40]. Cu Dragoș voievod a început și a continuat prin Bogdan și urmașii lui procesul de unificare a „țărilor" de la est de Carpați într-o nouă Țară Românească, care, după locul de pornire a procesului unificator — Valea Moldovei — se va numi Moldova.

Fiind și aceasta o „Țară Românească", o „Valahie" — cum, dealtfel, este și numită în cancelaria papală, ca și în cea polonă, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — , pentru a nu se face confuzie cu „cealaltă Valahie", în izvoare se folosesc adesea pentru regiunea de la est de Carpați termenii de *Moldovlahia*, *Valahia minor* sau *Valahia major* etc., termeni ce desemnau poziția geografică a Valahiei de la răsărit de Carpați sau raportul de putere al acesteia față de alte Valahii.

Interesant este faptul că locuitorii Moldovei n-au numit *Țara Românească* cu acest nume și pe locuitorii ei români ; români se știau și ei, iar, țara lor o considerau tot o *Țară Românească*. Pentru a distinge „cealaltă Valahie" [41] — cum avea să spună Ștefan cel Mare — de „Valahia" de la est de Carpați, locuitorii Moldovei au numit-o pe prima Muntenia și aceasta, probabil, de la început. În *Letopisețul anonim al Moldovei*, cea mai veche cronică păstrată a Moldovei, se folosește, în textul slavon, termenul *muntean* [42].

Ambele state românești, de la sud și est de Carpați, înseamnă ieșirea la suprafață, într-o conjunctură internațională favorabilă, a unor energii populare mult timp acoperite de revărsările și dominația nomazilor. Această ieșire la suprafață a elementului românesc coincide cu evidențierea capacității lui de a îndepărta sau de a absorbi elementul trecător barbar.

Fondul etnic al celor două state românești, devenite independente în secolul al XIV-lea, era același, cum același era și fondul etnic al Transilvaniei, care, neputînd realiza, din cauza presiunii și stăpînirii regatului maghiar, un stat polarizator, al întregii vieți statale românești — așa cum poziția geografică și tradiția istorică o indicau — , a pompat energii vitale la sud și est de Carpați, grăbind realizarea aici a două state românești [43].

Așadar, fragmentată sub loviturile „barbarilor", *Romania transdanubiană*, care-și găsise expresia în vremea revărsării populațiilor nomade în „Romaniile" populare, nu s-a putut reconstitui în secolul al XIV-lea complet, ci pe regiuni geografice. Împrejurările istorice n-au fost favorabile triumfului tendinței de reconstituire a întregului politic de altădată. Ideea vechii unități politice, pe care o reprezentase Dacia preromană, a continuat să fie prezentă în sînul poporului român și încercări de realizare a ei au pornit în cursul timpului cînd dintr-o provincie românească, cînd dintr-alta.

---

[40] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 200.

[41] *Documente străine despre români*, București, 1979, p. 59.

[42] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 9; P. P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre (Interpretări românești*, București, 1947, p. 100).

[43] Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 50 și urm.; Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, 3, 1978, p. 396 și urm.); Fl. Constantiniu, *Premisele apariției statelor feudale românești*, („Studii și articole de istorie", XXVI, 1974, p. 5—11).

Premisele cristalizării vieţii statale româneşti

Procesul de constituire a statelor medievale româneşti, deşi s-a prelungit pînă în plină epocă medievală şi pînă într-o vreme în care reconstituirile istorice din multe zone ale continentului beneficiază de informaţii consistente în izvoarele scrise, este totuşi încă departe de a dispune de o documentaţie care să permită reconstituiri de detaliu. Afirmaţia nu priveşte doar începuturile procesului la care ne referim, începuturi care datează de la sfîrşitul mileniului I e.n., ci şi etapele ulterioare care au precedat, în primele secole ale mileniului nostru, afirmarea statelor medievale româneşti pe scena politică a sud-estului Europei.

În aceste condiţii, un progres substanţial în cunoaşterea începuturilor statelor medievale româneşti pretinde continua diversificare a căilor de cercetare, aportul tot mai consistent al unor discipline specializate ale cercetării istorice şi în primul rînd aportul arheologiei medievale. Pe temeiul datelor noi oferite de săpăturile arheologice, de analiza toponimiei şi onomasticii, de etnosociologie, antropologie, lingvistică şi de alte discipline care sînt sau care pot deveni auxiliare ale istoriei, chiar şi izvoarele scrise, narative sau de cancelarie, se pretează adeseori la interpretări diferite de cele devenite tradiţionale. Dincolo de pledoaria pentru cercetarea interdisciplinară a acestei probleme fundamentale a trecutului istoric românesc şi anticipînd în parte încheierile paginilor care urmează, se cuvin subliniate posibilităţile excepţionale care stau la îndemîna arheologiei în ceea ce priveşte reconstituirea începuturilor vieţii statale româneşti, posibilităţi confirmate de rezultatele obţinute în ultimele trei decenii.

Este un fapt îndeobşte şi de multă vreme acceptat că deplina constituire, în secolul al XIV-lea, în teritoriile româneşti extracarpatice a celor două state — Ţara Românească şi Moldova — nu a fost un fenomen „exploziv", lipsit de rădăcini şi de antecedente, ci a fost punctul final şi consecinţa firească a unei îndelungate evoluţii. Acest proces evolutiv nu a fost ferit de stagnări şi uneori chiar de regrese, explicabile în contextul evenimentelor determinate în această parte a Europei de ultimele valuri ale popoarelor migratoare. Dar închegarea şi afirmarea celor două state româneşti de la sud şi de la est de Carpaţi, favorizate de noul echilibru politic creat în secolul al XIV-lea în Europa răsăriteană şi de sud-est, s-au întemeiat totuşi pe realităţile economice, etnodemografice, teritoriale şi social-politice ale secolelor anterioare. Chiar şi definitivarea hotarelor medi-

evale ale acestor state, proces care a continuat pînă în ultimul deceniu al veacului întemeierii lor, nu a fost altceva decît materializarea unor tendinţe obiective izvorîte din antecedentele istorice ale secolului numit.

Tot astfel, organizarea de către coroana arpadiană în secolele XI—XII a unui voievodat al Transilvaniei, care a inclus încă de atunci cea mai mare parte a teritoriilor româneşti intracarpatice, s-a suprapus unei structuri teritorial-politice ce poate fi urmărită în perioada anterioară, chiar dacă nu în detalii, pînă la cumpăna dintre secolele al IX-lea şi al X-lea. În secolele XIII—XIV, hotarele medievale ale acestui voievodat au ajuns pînă la graniţele geografice ale crestelor munţilor.

În sfîrşit, statul medieval închegat în secolul al XIV-lea în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră, acel despotat dobrogean care la sfîrşitul secolului va intra în hotarele Ţării Româneşti, şi-a justificat existenţa şi limitele teritoriale prin situaţia etnodemografică şi prin structurile sale social-politice, cu mult anterioare acestei vremi. Fie şi numai pentru anumite etape şi doar în liniile lor mai generale, antecedentele despotatului dobrogean pot fi urmărite în trecut, pînă în secolele X—XI, graţie descoperirilor epigrafice şi izvoarelor narative bizantine.

Puţinele informaţii scrise cunoscute pînă în prezent ne încredinţează că instituţia statului medieval a apărut în teritoriile romanităţii răsăritene, la fel ca şi în alte părţi ale Europei, pe temeiul unor progrese lente economice şi demografice, ca urmare a maturizării treptate a noilor relaţii sociale de esenţă feudală, reflectînd totodată un anumit stadiu de concentrare şi de stabilitate a autorităţii politice. Alcătuiri social-politice teritoriale de întindere mai mică, identice cu cîte o grupare de obşti săteşti situate într-o zonă delimitată sub raport geografic, caracterizate prin numeroase şi variate legături interne, s-au unit treptat în structuri teritoriale mai mari. Stabilitatea acestor organizări s-a accentuat pe măsura progreselor realizate în direcţia feudalizării societăţii româneşti. Un rol important în această direcţie l-a avut — desigur — şi echilibrul de forţe politice şi militare din teritoriile locuite de români şi din zonele înconjurătoare. Fiecare generaţie a preluat experienţele cîştigate de generaţiile anterioare pînă ce locul căpeteniilor, al cnezilor, voievozilor şi „ducilor" din izvoarele secolelor X—XIII a fost luat de „domnul" (principele), de „marele voievod singur stăpînitor" sau de despotul din secolul al XIV-lea.

Faptul că viaţa statală medievală s-a cristalizat pe teritoriul României în cadrul mai multor provincii istorice — Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Dobrogea —, cu decalaje cronologice care au favorizat regiunile româneşti intracarpatice, s-a datorat unor condiţii geografice, unor particularisme regionale şi, mai ales, împrejurărilor politice create de ultimele migraţii şi de apariţia în teritoriile învecinate a unor state puternice, ca urmare a sedentarizării respectivilor migratori. Stadiul de dezvoltare economică şi socială a teritoriilor româneşti din primele secole ale mileniului nostru nu a fost de natură să permită închegări statale mai ample, din punct de vedere teritorial, decît provinciile între ale căror hotare s-a desfăşurat istoria medievală a românilor.

Nu este totuşi mai puţin adevărat că structurile teritorial-politice ale societăţii româneşti, ce pot fi reconstituite pentru etapele anterioare deplinei constituiri a statelor medievale, nu au ţinut totdeauna seama de graniţele geografice reprezentate de lanţul Carpaţilor sau chiar de Dunăre. În anumite momente şi în anumite zone, atît de-a lungul Carpa-

ţilor sudici, cît şi al celor răsăriteni, se constată prezenţa unor structuri politice care înglobau teritorii situate pe cei doi versanţi ai munţilor. Pe de altă parte, tradiţia istorică românească a păstrat amintirea relaţiilor politice existente, la acest nivel al dezvoltării, între românii locuind de o parte şi de alta a Carpaţilor, în schema cronicărească a aşa-ziselor „descălecări". Dar asupra acestor din urmă aspecte vom mai avea prilejul să revenim în cele ce urmează.

★

În lipsa izvoarelor scrise detaliate, care să cuprindă informaţii explicite asupra modului de organizare politică a românilor din epoca afirmării lor ca etnie cu trăsături definite pe teritoriile locuite anterior de romanitatea răsăriteană şi în primul rînd de daco-romani, reconstituirea acestei laturi a procesului istoric nu se poate întemeia decît pe descoperirile arheologice şi pe raportarea asupra trecutului, cu prudenţa necesară, a unor realităţi oglindite de izvoarele ceva mai tîrzii.

Problema esenţială constă din precizarea momentului de la care organizarea colectivităţilor româneşti în cadrul unor structuri teritoriale de tipul uniunilor de obşti sau a „Romaniilor populare", după cum le-a definit Nicolae Iorga cu un termen de mare intuiţie [1], s-a transformat în structuri social-politice de esenţă feudală, cu căpetenii proprii şi cu tendinţe proprii de afirmare politico-militară. Acest moment nu este de căutat la o dată foarte precisă şi nici măcar etapa mai îndelungată de timp în care el să poată fi plasat nu pare a fi cronologic aceeaşi pentru toate zonele ţării noastre. Precizarea lui, ca moment de la care uniunile de obşti şi „Romaniile populare", care au vieţuit vreme îndelungată în umbra efemerelor „regate" ale migratorilor, conservînd sentimentul apartenenţei la Imperiu, au început să se manifeste ca structuri de tip prestatal, a depins însă pretutindeni de aceleaşi condiţii social-politice şi anume de atingerea unui anumit grad de maturizare a relaţiilor noi de tip feudal. Procesul a fost de asemenea influenţat de evoluţia raporturilor de forţă politică de la nordul Dunării de Jos, în sensul slăbirii, în anumite etape şi în anumite zone, a presiunilor exercitate de cetele războinice ale migratorilor.

Uniunile de obşti sau „Romaniile populare" pot fi delimitate teritorial pe mai multe căi care, sub raport metodologic, sînt strîns legate între ele. Este vorba în primul rînd de repartizarea teritorială a descoperirilor arheologice aparţinînd secolelor VIII—X şi atribuite populaţiei româneşti [2]. Această repartizare atestă gruparea regională a aşezărilor, precum şi zone de mai mare densitate demografică, care coincid cu microregiunile natural delimitate şi protejate. La stadiul actual al cercetărilor, acestea acoperă mai mult de jumătate din variatul relief al României.

Cercetările de teren din ultimele două-trei decenii, ca şi săpăturile arheologice, au dovedit prezenţa unor asemenea grupări de sate şi a unor zone de locuire intensă în toate depresiunile care mărginesc lanţul carpatic pe ambele sale laturi, în depresiunile intracarpatice, în bazinele superioare ale principalelor rîuri, de-a lungul rîurilor mari la şes, în zonele împădurite din cîmpie sau în regiunile mai adăpostite de pe malul Dunării. Se

[1] N. Iorga, *La „Romania" danubienne et les barbares au VIe siècle* („Revue belge de philologie et d'histoire", I, 1924, p. 35—50).

[2] O încercare în acest sens la Şt. Olteanu, *Structuri teritorial-politice româneşti în spaţiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—IX* („Revista de istorie", 32, 1979, nr. 2, p. 285 şi urm.); a se vedea şi observaţiile noastre în *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc* (SCIV, 30, 1979, nr. 4, p. 555 şi urm.).

poate afirma că formele de organizare social-politică sub care s-a manifestat continuitatea de viaţă şi de evoluţie istorică a daco-romanilor şi apoi a românilor au fost în mare măsură determinate de particularităţile teritoriului de formare a poporului român.

Uniuni de obşti săteşti sau „Romanii populare" au fost iniţial şi *vlahiile*, atestate mai tîrziu în izvoarele scrise, dar al căror nume, provenit din limba migratorilor slavi, este sinonim cu acela de *romanii*. Vlaşca sau Codrul Vlăsiei, situate amîndouă în zona de şes a viitoarei Ţări Româneşti, într-o regiune de contact mai strîns între băştinaşi şi slavi, reprezintă exemple concludente în acest sens [3].

Structurile teritoriale de tipul uniunilor de obşti sau al „Romaniilor populare" au coincis de asemenea, cîte una singură sau mai multe la un loc, cu aşa-numitele „ţări" româneşti, atestate documentar în primele secole ale mileniului nostru. Reconstituirea realităţilor istorice din aceste „ţări" de la data apariţiei primelor documente de cancelarie referitoare la ele, verificarea şi completarea informaţiilor scrise prin raportarea lor la teren, prin cercetări de suprafaţă sau săpături arheologice şi apoi reconstituirea structurilor iniţiale în mod regresiv — de la mai nou la mai vechi şi de la mai bine cunoscut la mai puţin cunoscut — reprezintă o altă cale a cercetării problemei [4].

Cele peste 20 de „ţări" româneşti medievale, zone de locuire românească omogenă şi densă, cu tradiţii proprii de cultură materială şi spirituală foarte vechi, evidenţiate pînă azi de studiile de etnosociologie şi de folclor, se întind din Oaş şi Maramureş pînă în Almăjul bănăţean sau pînă în codrii din răsăritul Moldovei. În unele cazuri, cercetarea regională a dovedit compunerea respectivelor „ţări" din mai multe subdiviziuni care reprezintă structuri mai simple şi — evident — mai vechi. Astfel, şase sau şapte uniuni de obşti situate în cîte o vale mai importantă stau la originea organizării politice mai complexe a Ţării Maramureşului [5]. În cuprinsul Ţării Haţegului, pot fi delimitate şi precizate teritorial un număr de cinci sau şase grupări de sate, fiecare grupare avînd propriile sale legături interne social-economice, culturale, politice sau de altă natură [6].

Aceste cazuri particulare sînt fără îndoială valabile şi pentru celelalte „ţări" româneşti. Situaţiile în care o asemenea „ţară" ne apare azi ca reprezentînd în vechime un organism întru totul unitar, cum este cazul Oaşului sau al Loviştei [7], s-ar putea datora fie unor condiţii locale de excepţie, decurgînd din teritoriul foarte limitat al respectivei „ţări", fie stadiului actual al cercetărilor. În situaţiile care au fost studiate mai în detaliu, o uniune de obşti săteşti, componentă a unei „ţări" româneşti medievale, s-a dovedit a cuprinde între 5—6 şi 20—25 de sate.

În sfîrşit, la reconstituirea formelor de organizare a colectivităţilor româneşti de la sfîrşitul primului mileniu al erei noastre contribuie într-o măsură importantă şi informaţiile de natură lingvistică sau toponimică.

---

[3] C. C. Giurescu, *Istoria pădurii româneşti*, Bucureşti, 1975, p. 30 şi passim; idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977.

[4] R. Popa, *Cnezatul Marei. Studii documentare şi arheologice în Maramureşul istoric*, Baia Mare, 1969, p. 5 şi urm.; idem, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 13—15 şi passim.

[5] *Ibidem*, p. 150 şi urm.

[6] Idem, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux c mmencements du Moyen Age* (RRH, XIV, 1975, nr. 2, p. 193 şi urm.).

[7] I. Conea, *Ţara Loviştei. Geografie istorică*, Bucureşti, 1935.

Ele reflectă existenţa unor instituţii caracteristice respectivului nivel de organizare sau reflectă în mod concret, pe hartă, existenţa unor organisme teritoriale precizate. Aceste informaţii confirmă şi detaliază încheierile la care s-a ajuns pe celelalte căi ale cercetării.

Astfel, în zonele de mai mare concentrare demografică a habitatului românesc din secolele VIII—X, apar şi cele mai numeroase toponime româneşti cu caracter arhaic, folosite pînă azi de către localnici sau consemnate de către izvoarele de cancelarie, în forma originală sau ca traduceri artificiale în limbile folosite de respectivele cancelarii [8]. Unele dintre aceste toponime şi în primul rînd acela de Cîmpulung, desemnează dealtfel chiar un anumit tip de structură teritorială din categoria uniunilor de obşti săteşti, structură situată într-o depresiune de formă alungită de pe cursul superior al unui rîu ce izvorăşte din munţi. Situaţia se verifică în cazul Cîmpulungului de la izvoarele Tisei, al Cîmpulungului de la izvoarele Moldovei sau al Cîmpulungului din părţile argeşene, precum şi în alte cazuri [9]. Pentru Dolheştii din părţile Sucevei, al cărui nume reprezintă traducerea în limba slavă a unui *cîmpulung*, este deocamdată mai greu de precizat dacă avem de a face cu o structură teritorială locală sau dacă este vorba de un transfer de toponimie din nord-vestul Transilvaniei, unde constatăm că valul imigraţiei slave tîrzii a produs schimbarea numelui unui *Cîmpulung* în Dolha [10]. Cîmpul lui Dragoş din părţile centrale ale Moldovei pare a fi fost şi el la origine o structură teritorială de tipul *cîmpulungurilor* aici evocate [11].

Principalele necesităţi ale traiului obştilor săteşti, ca şi principiul autoguvernării, la aplicarea căruia au recurs băştinaşii romanizaţi de la nordul Dunării de Jos după retragerea administraţiei imperiale de pe aceste teritorii şi mai ales după căderea, la începutul secolului al VII-lea, a limesului romano-bizantin dunărean, se află la temelia creării şi funcţionării structurilor teritoriale de tipul uniunilor de obşti sau a „Romaniilor populare".

Necesităţi de ordin economic, în primul rînd, implicînd schimbul de produse şi mai ales exploatarea în comun de către toate colectivităţile a resurselor naturale din regiunea pe care o locuiau. Sistemul exploatării de către satele maramureşene, vrîncene sau haţegane, a păşunilor alpine aparţinînd respectivelor „ţări", după norme precise, îndeobşte cunoscute şi atît de vechi încît unii munţi au ajuns să poarte numele satelor care îşi vărau acolo turmele, constituie un exemplu foarte sugestiv în acest sens [12], după cum pescuitul intensiv la baltă sau la Dunăre nu poate fi conceput, pentru această epocă, decît sub condiţia colaborării mai multor colectivităţi [13].

Necesităţi administrative şi juridice apoi, deoarece viaţa în comun a mai multor colectivităţi între anumite hotare presupune respectarea

---

[8] I. Moga, *Les roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 50 şi urm.; E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, Bucureşti, 1964, p. 27—29.

[9] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 63.

[10] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 407, 410 şi 416; I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolul XIV—XV*, Sighet, 1900, p. 78 şi 223; R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 115—116.

[11] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 133—134.

[12] R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 21 şi 126; C. Bucur, *Invarianţă şi variabilitate în păstoritul tradiţional* („Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei", X, 1978, p. 125—146).

[13] H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972, p. 80 şi urm.

unor norme de interes comun; ea presupune, de asemenea, apariţia şi rezolvarea de către un for comun, superior ca autoritate fiecărei colectivităţi în parte, a litigiilor intervenite între două obşti săteşti sau între persoane aparţinînd unor colectivităţi distincte.

Necesităţi militare, de asemenea, foarte importante într-o epocă ce a cunoscut atîtea momente de primejdie şi de atacuri prădalnice, obligînd la rezistenţa comună în faţa agresorilor şi foarte probabil adeseori la refugierea, tot comună, împreună cu tot avutul, în locuri mai adăpostite, atunci cînd apariţia străinilor punea în primejdie însăşi fiinţa colectivităţilor săteşti.

Trebuie adăugate la această enumerare, fără pretenţia de a încheia inventarul, necesităţile sociale şi spirituale care obligau la o viaţă în comun colectivităţile dintr-o zonă dată, în cadrul unor structuri mai complexe. De vreme ce mărimea medie a unor obşti săteşti, după părerea diferiţilor cercetători ai acestei perioade, varia între minimum 12—15 şi maximum 25—30 de familii [14], este de la sine înţeles că întemeierea de noi familii nu se putea produce tot mereu în mod endogam în interiorul uneia şi aceleiaşi colectivităţi şi că relaţii strînse, de această natură, între un grup de obşti săteşti de pe un anumit teritoriu au făcut parte dintre cele mai stringente necesităţi biologice. Cercetările etnosociologice recente, chiar dacă nu pot coborî cu investigaţia lor în trecut dincolo de ultimele două-trei secole, evidenţiază totuşi sisteme de relaţii familiale între satele învecinate dintr-o anumită regiune, relaţii a căror vechime este în mod practic indeterminabilă [15].

Pe de altă parte, chiar dacă creştinismul şi practicile legate de el aveau la această vreme o vechime apreciabilă în sînul colectivităţilor nord-dunărene, este de acceptat ideea că, dată fiind mărimea limitată a comunităţilor săteşti, nu fiecare dintre obşti putea să dispună şi să întreţină o persoană pregătită şi canonic îndreptăţită la îndeplinirea necesităţilor de ordin spiritual. Pare deci foarte probabilă ipoteza că în această vreme, în forme ale căror detalii rămîn a fi lămurite de cercetările viitoare, respectivele necesităţi îşi găseau o împlinire în cadrul unor comunităţi mai largi şi mai numeroase, adică a uniunilor de obşti săteşti.

În aceste condiţii, deasupra organelor de autoritate şi de conducere existente în fiecare obşte sătească în parte, au trebuit să apară şi să funcţioneze anumite instituţii aparţinînd întregii uniuni de obşti. Datorită lipsei unor izvoare scrise explicite, este mai greu de apreciat măsura în care aceste organe superioare emanau de la o adunare populară cu caracter general, în care era reprezentată fiecare familie, sau erau instituite de către conducerile obştilor componente. Este foarte probabil ca organele de conducere ale uniunii de obşti săteşti să fi evoluat de la o reprezentanţă larg populară, democratic aleasă, spre restrîngerea treptată a prerogativelor în sînul unui grup de familii dispunînd de o putere economică şi de un prestigiu social mai mari; respectivele demnităţi, iniţial eligibile în sensul cel mai real al termenului, au început să manifeste tendinţa de a deveni

---

[14] Gy. Györffy, *Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts*, Budapesta, 1960; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 152—159.

[15] Dincolo de funcţionarea unui sistem de relaţii familiale dintr-o microzonă dată, *nedeile* şi alte întruniri periodice ale satelor din regiuni mai întinse, dintre care face parte şi cunoscutul „tîrg de fete" de pe muntele Găina, au jucat un rol important în reglarea relaţiilor de acestă natură.

ereditare. În această evoluţie se află, dealtfel, principalul izvor intern al apariţiei relaţiilor de natură feudală în cadrul societăţii româneşti.

Astfel, la începuturile organizării uniunilor de obşti săteşti în teritoriile nord-dunărene, putem presupune existenţa în fruntea lor — dată fiind şi originea latină a termenilor — a aceloraşi *juzi-iudices*, aleşi dintre juzii obştilor componente şi asistaţi de un sfat compus din „oameni buni şi bătrîni". În fruntea unor asemenea organisme teritoriale mai complexe trebuie să se fi aflat şi persoanele învestite cu autoritate spirituală şi îndreptăţite, pe acest temei, conform normelor nescrise ale creştinismului popular daco-roman, la îndeplinirea ritualurilor de cult ale comunităţilor. Latura politică a autorităţii bisericeşti locale, atît de importantă în apusul Europei medievale, nu este atestată documentar la începuturile de organizare ale societăţii româneşti dar, în esenţa lor, lucrurile trebuie să se fi petrecut la fel şi în mediul romanităţii răsăritene.

În fruntea aceloraşi uniuni de obşti săteşti, fie şi numai cu atribuţii temporare, trebuie să se fi aflat şi persoane învestite cu autoritatea şi dotate cu priceperea care erau necesare organizării militare a forţei de care dispuneau respectivele grupuri de obşti. Nu este exclus ca în unele cazuri, în funcţie de condiţiile momentului istoric dat, juzii să fi ajuns să cumuleze în mîinile lor sau în acelea ale familiilor lor, mai multe dintre atribuţiile pomenite aici.

Dar cu acest din urmă aspect al subiectului, ajungem să abordăm problema transformării uniunilor de obşti săteşti sau a „Romaniilor populare" în cnezate şi voievodate. Ţinînd seama de originea slavă a termenilor ce desemnează aceste din urmă forme de organizare social-politică a teritoriilor de formare a poporului român, epoca adoptării lor trebuie plasată ulterior secolului al VII-lea, secol al începutului asimilării slavilor în faza finală a etnogenezei româneşti, şi înainte de sfîrşitul secolului al IX-lea, de cînd cele mai vechi ştiri scrise atestă existenţa unor formaţiuni politico-teritoriale româneşti de natură feudală. Cu alte cuvinte, secolul al VIII-lea şi mai ales prima jumătate a secolului al IX-lea par să reprezinte, în stadiul actual al cercetărilor, epoca pentru care se poate afirma că acumulările treptate anterioare au avut drept consecinţă, cel puţin pe o bună parte a teritoriilor româneşti, trecerea spre o formă superioară de organizare social-politică[16].

Ţinînd seama de modul în care se oglindeşte în cele mai vechi documente instituţia cnezatului românesc, acesta poate fi caracterizat ca reprezentînd o stăpînire de natură feudală asupra unui sat. Se ştie că în această vreme, mai mult decît în oricare altă etapă istorică, noţiunea de *sat* a fost identică cu aceea de *obşte sătească*[17]. Nu dispunem încă de suficiente ştiri pentru a putea reconstitui în detaliu gradul de aservire feudală pe care l-a reprezentat în decursul evoluţiei sale, şi mai ales în faza sa de început, stăpînirea de tip cnezial asupra obştii săteşti. Dar în contextul reconstituirilor de structuri teritoriale, înţelese ca exprimînd organizarea politică a societăţii româneşti, interesează în mai mică măsură profunzi-

---

[16] Dispariţia la hotarul dintre secolele al VIII-lea şi al IX-lea a autorităţii politice şi militare exercitate în Bazinul carpatic de caganatul avar pare să *fi* reprezentat, sub acest aspect, un moment de cotitură. Oricum, structurile politico-teritoriale atestate ca fiinţînd pe la anul 900 în partea răsăriteană a Bazinului carpatic par a avea la acea vreme o oarecare vechime.

[17] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 33.

mea la care a ajuns procesul împărţirii în clase antagoniste a acestei societăţi la sfîrşitul primului mileniu al erei noastre.

Se poate cel mult preciza încă din acest loc că nu a fost nici atunci vorba — după cum nu a fost nici mai tîrziu, pînă în vremea constituirii statelor medievale româneşti de-sine-stătătoare — de relaţii feudale în sensul clasic al termenului. Acest fapt a facilitat în multe cazuri decăderea ulterioară a cnezilor, adică a feudalităţii prestatale româneşti, în măsura în care ei nu s-au transformat în boieri sau în nobili, decădere care i-a dus în categoria membrilor de rînd ai obştii sau chiar în aceea a ţăranilor aserviţi.

De vreme ce cnezatul, în forma sa cea mai simplă, corespunde din punct de vedere teritorial cu obştea sătească sau cu satul, rezultă în mod necesar că pe linia procesului evolutiv al societăţii româneşti, cneazul şi familia sa au luat locul judelui sătesc sau că, în anumite condiţii, judele sătesc s-a transformat în cneaz. Acest mod de a privi lucrurile nu poate fi contrazis de apariţia simultană, în unele documente tîrzii, a juzilor săteşti şi a cnezilor de sat. Asemenea situaţii se explică fără îndoială fie prin decalajele zonale ale ritmului dezvoltării, fie, mai ales, prin involuţii şi regrese determinate de suprapunerea în Transilvania a unui feudalism statal străin peste feudalismul prestatal românesc. În asemenea situaţii de coexistenţă a juzilor cu cnezii, primii trebuie priviţi ca exprimînd tendinţele şi necesităţile de autoadministrare şi de autoguvernare ale colectivităţilor săteşti, iar ceilalţi pe acelea de structurare feudală a societăţii româneşti; acest mod de interpretare a ştirilor permite desluşirea „căii principale" de dezvoltare social-politică a societăţii româneşti.

Acelaşi proces poate fi reconstituit şi la nivelul structurilor teritoriale mai mari şi mai complexe, de tipul uniunilor de obşti sau „Romaniilor populare". Reconstituirea pe hartă cu ajutorul documentelor a sistemului de stăpîniri de sate româneşti, aparţinînd unor feudali români, unor cetăţi domneşti sau regale, precum şi împărţirile administrative de felul ocoalelor sau al districtelor dovedesc conservarea pînă tîrziu, în plin ev mediu românesc, a unor structuri teritoriale arhaice care nu sînt altceva decît foste uniuni de obşti săteşti. În teritoriile româneşti intracarpatice, pentru care posedăm documente mai numeroase şi mai timpurii, ele pot fi reconstituite cu mai mare uşurinţă în cuprinsul „ţărilor" cu habitat românesc dens şi omogen şi în care colonizările tîrzii iniţiate de autorităţile regaliene nu au determinat modificări demografice importante. Aceste structuri social-politice teritoriale au fost desemnate drept „jupanate" sau drept „cnezate de vale", ţinîndu-se seama că termenul de *jupan*, cu sens de *mare feudal*, a fost folosit în evul mediu în toate cele trei ţări româneşti, precum şi datorită faptului că documentele folosesc termenul de *cneaz* pentru desemnarea căpeteniilor aflate în fruntea lor.

Existenţa unei ierarhizări în sînul feudalităţii prestatale româneşti, constînd din prezenţa simultană a *cnezilor de sat* şi a *cnezilor de vale*, este deosebit de clar evidenţiată de documentele transilvănene. Acestea, deşi sînt r lativ tîrzii, din secolele XIV şi XV, reflectă în mod precumpănitor situaţii mult mai vechi, moştenite de regii maghiari din dinastia angevină de la predecesorii lor arpadieni. Apariţia în decursul secolului al XIV-lea a necesităţii de a introduce realităţile foarte variate ale epocii anterioare în tiparele normelor juridice de tip apusean, aduse în Ungaria de angevini, a dat naştere la soluţii artificiale a căror analiză lasă să se vadă situaţiile de fapt anterioare, din secolele XI—XIII şi desigur că şi din epoca încă

mai veche, situaţii acceptate pînă atunci în mod tacit de regalitatea arpadiană [18].

Grupuri de sate româneşti din Maramureş, Banat, Haţeg sau din alte părţi ale Transilvaniei, situate pe cîte o vale sau într-o zonă natural delimitată din diferitele „ţări" româneşti, au fost întărite de către regii angevini din secolul al XIV-lea cîte unei familii de cnezi de vale. Prin

Fig. 3. — Familie de cnezi români din Haţeg, după tabloul votiv al bisericii din Streisîngeorgiu (după BMI, 1978, nr. 1, p. 35).

asemenea acte, din ansamblul de raporturi social-politice şi de altă natură existente în interiorul respectivului organism teritorial, a fost recunoscută doar latura patrimonială a acestor raporturi. Dar structurile teritoriale a căror soartă încercau să o determine actele regale, compuse în cazurile oglindite de documente dintr-un număr variabil de sate, reprezentau în realitate foste uniuni de obşti săteşti libere, iar multe dintre legăturile interne caracteristice acestor uniuni mai continuau să dăinuie la data apariţiei documentelor, în pofida existenţei în sînul lor a celor două categorii de cnezi.

În interiorul grupurilor de sate întărite cnezilor de vale apar menţiuni documentare, uneori concomitent, iar alteori la o distanţă de numai cîteva decenii, privind pe cnezii de sat, cărora li se întăreşte de asemenea dreptul de stăpînire asupra satului propriu. În unele cazuri, documentele precizează în mod expres cota patrimonială cuvenită cnezilor de sat şi cota ce revenea cneazului de vale, menţinînd reglementările tot mereu în sfera raporturilor patrimoniale. Această cotă poate fi chiar stabilită pe temeiul informaţiilor din documente şi pare a fi avut valori diferite în funcţie de „ţara" la care se referă ştirile, variind între 1/3 şi 1/5 [19]. Desigur însă că în spatele acestor raporturi patrimoniale, singurele care puteau figura în diplomele de danie sau de întărire redactate în cancelariile unui regat aflat în plin efort de centralizare a autorităţiii, se înţelege că cnezii de sat erau subordonaţi cnezilor de vale şi în celelalte domenii ale vieţii sociale

[18] V. ın acest sens seria rema··abilă de studii ale Mariei Holban, printre care *Deposedări şi judecăţi în Haţeg pe vremea angevinilor* (. Studii", XIII, 1960, nr. 5, p. 147—163).

[19] E. Lukinich, I. Galdi, *Doc ın nta historiam Valachorum in Hungariam illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 508; Arhivele de Stat din Budapesta, Fond Révay, div. fam., A II 3; I. Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 373—374.

şi politice complexe ce se desfăşoară în interiorul respectivelor structuri teritoriale.

Pentru teritoriile viitoarelor state medievale ale Ţării Româneşti şi Moldovei, ştirile despre cnezi din documentele de cancelarie permit în mai mică măsură reconstituiri teritoriale care să coboare pînă la nivelul grupurilor de sate. Importantă este totuşi, în acest sens, menţionarea cnezatelor româneşti din Oltenia din prima jumătate a secolului al XIII-lea, cnezate pe care izvorul documentar le precizează ca fiind structuri teritoriale mai mari, echivalente ca ordine de mărime cu „ţările" din teritoriile româneşti intracarpatice. Cnezatele lui Litovoi, Farcaş şi Ioan, pomenite la 1247 de diploma cavalerilor ioaniţi [20], reprezentau fără îndoială structuri social-politice şi militare complexe, cu subdiviziuni interioare, subdiviziuni mai vechi ca începuturi şi echivalente teritorial sau structural ca uniunile de obşti săteşti din primele faze de organizare ale societăţii româneşti. Atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, documentele cancelariilor oglindesc caracterul de feudalitate prestatală al păturii sociale a cnezilor [21].

S-a precizat mai sus că, în cele mai multe dintre cazurile care pot fi reconstituite în detaliu pe temeiul ştirilor scrise cunoscute, structurile teritoriale de tipul uniunilor de obşti sau a „Romaniilor populare", devenite ulterior cnezate de vale sau jupanate, nu corespund aşa-numitelor „ţări", ci reprezintă doar o parte a acestora. Este firesc deci ca, pe scara ierarhică a feudalismului românesc din perioada prestatală, să găsim şi o instituţie care, superioară fiind cnezatului de vale în sensul înglobării mai multor asemenea cnezate, să corespundă totodată organizării social-politice şi militare din cuprinsul unei „ţări". Această instituţie a fost, prin excelenţă, voievodatul.

Ştirile despre voievodat la români, înţeles ca instituţie care a precedat, cronologic şi teritorial, apariţia *marelui voievod* şi a *domniei* în ţările medievale româneşti deplin închegate şi de-sine-stătătoare, se întind pe o mare perioadă de timp. Cele mai vechi dintre ele se referă la sfîrşitul secolului al IX-lea şi se află în cronicile maghiare care pomenesc pe „ducii" din fruntea formaţiunilor politico-militare găsite de unguri în teritoriile româneşti intracarpatice [22]. Titlul de *dux-duce* nu pare totuşi a fi fost folosit în mod real în societatea românească, aşa cum a fost folosit termenul de *judex (jude — judec — judeţ)*, ci este o creaţie cărturărească a cronicilor respective, preocupate de sublinierea principalei atribuţii exercitate atunci de cel ce deţinea demnitatea voievodală, aceea militară *(dux belli)* [23]. Ţinînd seama de realităţile româneşti şi de faptul că pe teritoriul Transilvaniei constatăm existenţa, ulterior cuceririi maghiare, a unui *voievodat* care a moştenit tradiţiile mai vechi de organizare social-politică şi administrativ-militară [24], sîntem îndreptăţiţi să-i considerăm

[20] DRH, B, I, p. 4.

[21] H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească* Bucureşti, 1969, p. 188 şi urm.

[22] SRH, ed. E. Szentpétery, I, Budapesta, 1937, p. 49 şi urm.

[23] Opiniile după care termenii de „duce" şi „ducat" ar fi fost folosiţi de români în secolele IX—X pentru a-şi desemna propriile instituţii teritorial-politice, opinii întemeiate pe relatarea cronicii maghiare după care comandantul cetăţii Hung (Ujgorod) s-ar fi numit „duca" în limba localnicilor (cf. M. Rusu, *Cetăţile transilvănene din sec. IX—XI şi importanţa lor istorică*, în „Ziridava", X, 1978, p. 161), par greu de acceptat. Informaţia pomenită ar putea reflecta realităţi din regiuni care s-au aflat în legătură, într-un fel sau altul, cu imperiul carolingian, dacă nu este vorba de un simplu anacronism al autorului cronicii.

[24] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice* (AIINC, X, 1945, p. 55 şi urm.); Şt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 95—103.

pe „ducii" Menumorut, Glad şi Gelu ai cronicilor maghiare drept voievozi, iar formaţiunile în fruntea cărora se aflau drept voievodate.

Voievozi s-au intitulat sau au fost numiţi de către străini şi domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei, dar aceste titluri, folosite în condiţiile unei vieţi statale pe deplin constituite, sînt utile reconstituirii stadiului de organizare la care ne referim aici doar în măsura în care confirmă preluarea de către domni a unor moşteniri mai vechi de organizare politico-militară. Pe de altă parte, numeroşii voievozi atestaţi documentar în secolele XV—XVII, în special printre românii transilvăneni, nu sînt altceva decît urmaşii îndepărtaţi ai unor familii feudale româneşti în interiorul cărora respectiva demnitate a fost exercitată efectiv cu multă vreme înainte şi în care ea s-a conservat, de obicei doar cu titlul onorific, fiind transmisă astfel descendenţilor [25].

Informaţiile cele mai detaliate asupra structurii iniţiale a instituţiei voievodatului românesc şi în acelaşi timp cele mai utile ştiri pentru reconstituirea raporturilor sale cu cnezatul le găsim în documentele secolelor XIII—XIV. Diploma cavalerilor ioaniţi atestă existenţa în Oltenia, căt e mijlocul veacului al XIII-lea, a trei cnezate reunite într-un voievodat, demnitatea de voievod aparţinînd unuia dintre cnezi, desigur cel mai puternic dintre ei. Acesta era la 1247 Litovoi, cneaz în cnezatul său şi voievod al Olteniei totodată, iar pomenita diplomă precizează că cnezatul lui Litovoi reprezenta o „ţară" *(terra kenazatus Lytuoy woiawode)*, foarte probabil identică cu „terra Lytua" despre care este vorba în altă parte a aceluiaşi text [26]. Mai greu de stabilit este caracterul stăpînirii exercitate de Litovoi pînă la 1247 asupra Ţării Haţegului, aflată la nord, dincolo de munţi, în raport cu „ţara cnezatului" său, dacă ea poate fi enumerată alături de cnezatele lui Litovoi, Farcaş şi Ioan ca fiind o structură cu aceeaşi ordine de mărime sau dacă Ţara Haţegului s-a aflat în raporturi speciale faţă de „ţara cnezatului" lui Litovoi. Textul diplomei evocate nu ne oferă desluşiri în această privinţă, desluşiri ce ar fi deosebit de importante pentru plasarea în timp a uneia dintre „descălecările" ce s-au produs din sud-vestul Transilvaniei în nordul Olteniei, astfel încît la stadiul actual al cercetărilor trebuie să ne mulţumim cu certitudinea că, într-un fel sau altul, către mijlocul secolului al XIII-lea, autoritatea voievodului oltean se întindea şi asupra Haţegului.

Eligibilă la începuturile sale prin însăşi originea şi natura sa, instituţia voievodatului românesc, aşa cum se oglindeşte în documentele secolului al XIII-lea, devenise de multă vreme o demnitate ereditară în sensul mai larg al cuvîntului, transmisibilă în cadrul familiei respective. Desigur că în condiţiile existenţei unui anumit raport de forţe între familiile feudale importante din cuprinsul unei „ţări", realegerea la început periodică a voievodului, iar mai apoi alegerea unui nou voievod în locul celui dispărut se făceau din sînul celei mai puternice familii de cnezi de vale sau de jupani. La moartea, în 1275 sau 1276, a voievodului oltean Litovoi,

---

[25] R. Popa, *op. cit.*, p. 201—206.

[26] DRH, B, I, p. 4; interpretarea în acest sens a textului diplomei cavalerilor ioaniţi, pe care o găsim expusă pe larg la D. Onciul, ca şi la alţi istorici de la începutul secolului nostru (I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, Bucureşti, 1902, p. 12—13; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, II, Bucureşti, 1968, p. 349—350), a fost de multe ori trecută cu vederea în perioada următoare; v. R. Popa, *op. cit.*, p. 204.

același poate cu voievodul Litovoi din 1247, dar mai probabil fiul sau nepotul acestuia din urmă [27], voievod al Olteniei a devenit fratele său Bărbat[28].

O situație întrucîtva asemănătoare întîlnim dealtfel și cu două sau trei secole mai devreme, deoarece despre Menumorut, voievodul Bihorului din primii ani ai secolului al X-lea, se afirmă în cronică faptul că ar fi moștenit demnitatea de la un antecesor al său [29], pe cîtă vreme voievodul Banatului de la începutul secolului al XI-lea, Ahtum, este precizat a fi descendentul voievodului bănățean Glad din primii ani ai secolului al X-lea [30].

Atît voievodatul oltean din prima jumătate a secolului al XIII-lea, cît și voievodatele românești intracarpatice din epoca instalării triburilor maghiare la Dunărea de Mijloc se vădesc, prin urmare, a fi fost structuri teritoriale mai întinse decît cuprinsul unei „țări''. În alte cazuri însă, documentele oglindesc în mod clar corespondența dintre „țară'' și voievodatul de la începuturile vieții statale românești. Exemplul cel mai bine cunoscut este acela al Țării Maramureșului care, la sfîrșitul secolului al XIII-lea și la începutului secolului următor, reprezenta, cu cele aproximativ o sută de sate românești ale sale, un voievodat [31].

În cursul secolului al XIV-lea, pînă la dispariția instituției, voievodul maramureșan, căpetenie militară și politică a întregii „țări'' de la izvoarele Tisei, a fost ales din sînul a trei familii cneziale. Primele două, a Codrenilor și a Bogdăneștilor, care au dat succesiv pe voievozii maramureșeni în această ordine, erau familii de cnezi de vale și stăpîneau în această calitate grupuri mari de sate, prima în zona centrală, iar a doua în partea de sud-est a Maramureșului. A treia familie voievodală, aceea a Drăgoșeștilor din Bedeu, a avut o origine socială mai modestă, descinzînd din simpli cnezi de sat, iar ascensiunea ei socială și politică s-a datorat colaborării cu autoritățile regaliene la integrarea Maramureșului în sfera de autoritate a coroanei angevine, precum și la încercarea de realizare a planurilor acesteia din urmă de a-și întinde autoritatea la răsărit de Carpați [32]. Din această cauză, exemplul oferit de Drăgoșești nu este întru totul semnificativ, sugerînd doar posibilitatea ca relațiile dintre societatea românească și anumite autorități cu care aceasta a venit în contact, ale migratorilor tîrzii sau ale statelor feudale timpurii învecinate, să fi determinat în unele cazuri schimbări de persoane sau chiar de familii în exercitarea respectivelor demnități. Exercitarea în Maramureș a demnității voievodale de către reprezentanții primelor două familii aici numite, în condițiile în care acestea continuau să fie cnezi în cnezatele lor de vale, corespunde întru totul situației evidențiate de informațiile mai timpurii cu un secol privind Oltenia și ne asigură astfel asupra modului asemănător în care a apărut instituția voievodală pe teritoriile locuite de români. Acest mod unitar de evoluție a instituțiilor politice reprezintă, în ultimă instanță, dovada decisivă a originii lor interne, în societatea românească.

---

[27] Ținînd seama de distanța de circa 25 de ani între două generații succesive ale aceleiași familii, ca și de faptul că în 1247 Litovoi era deja investit cu demnitatea de voievod al Olteniei, este foarte puțin probabil ca voievodul ucis pe cîmpul de luptă în 1275 1276 să fie identic cu cel pomenit treizeci de ani mai devreme.

[28] DRH, D, I, p. 30—35.

[29] SRH, I, p. 49.

[30] *Ibidem.*

[31] R. Popa, *op. cit.*, p. 193 și urm.

[32] *Ibidem*, p. 248 și urm.

La acest stadiu de organizare politico-militară a societăţii, nu se poate vorbi despre o „capitală" şi nici chiar despre o „cetate de scaun" sau „oraş de scaun" al unei „ţări" sau al unui voievodat. Reşedinţa fortificată sau cetatea de pămînt şi de lemn a familiei ce deţinea — în virtutea puterii şi autorităţii sale — funcţia de căpetenie supremă militară şi politică, reprezenta totodată şi centrul la un moment dat al respectivei „ţări".

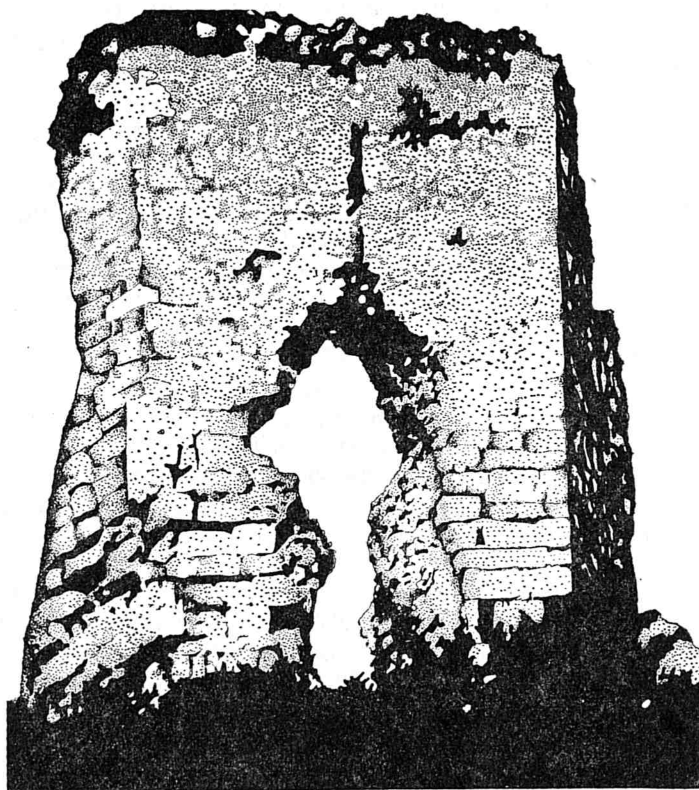

Fig. 4. — Ruinele cetăţii de la Mehadia (secolul al XIV-lea).

Dar, în afara unor asemenea centre, care îşi puteau schimba locul în funcţie de soarta demnităţii voievodale, trebuie să presupunem şi existenţa unor locuri de adunări larg reprezentative, pentru rezolvarea problemelor comune cu caracter mai general ale locuitorilor din cuprinsul unui ţinut. Asemenea locuri, dintre care unele au devenit ulterior tîrguri şi chiar oraşe de scaun, vor fi servit iniţial şi alegerii voievodului, la început probabil doar pe durata unui an, înainte ca alegerile să devină simbolice şi să se transforme în realegerea de către marii feudali a voievodului aflat în funcţie. Ritualurile de alegere a domnului, consemnate în unele cronici medievale[33], păstrează ecoul tîrziu al unor asemenea ceremonii desfăşurate în locuri consacrate de tradiţie.

Studierea fortificaţiilor feudale timpurii va oferi în viitor, pe măsura intensificării cercetărilor arheologice, o cunoaştere tot mai aprofundată a începuturilor de organizare politică a teritoriului de formare a poporului român. La stadiul actual al cercetărilor, se cunosc două tipuri de forti-

---

[33] *Cronicile slavo-române din sec. XV XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 49.

ficaţii timpurii. Primul este reprezentat de cetăţile mari de pămînt cu palisade, situate în zonele de cîmpie sau în regiunile mai uşor accesibile, avînd trăsături de fortificaţie colectivă datorită dimensiunilor lor şi prezentînd analogii cu cetăţile de pămînt din secolele VIII—X din teritoriile învecinate. La asemenea fortificaţii se referă desigur şi textele cronicilor bizantine sau maghiare, pomenindu-le existenţa în cuprinsul voievodatelor româneşti intracarpatice de pe la anul 900, mai multe în fiecare dintre voievodate [34], sau amintindu-le ca aparţinînd unor căpetenii de pe malul de nord al Dunării către sfîrşitul secolului al X-lea [35]. Ele par a reprezenta fortificaţii colective moştenite de organismele politice feudale, ca tip de cetate, dacă nu ca monument propriu-zis, de la etapa istorică anterioară, aceea a uniunilor de obşti [36].

Al doilea tip de fortificaţie are caracterul de reşedinţă întărită, de dimensiuni mici sau relativ mici, aparţinînd deci unei singure familii, deşi este mai mult decît probabil că efortul necesar ridicării unei asemenea reşedinţe depăşea posibilităţile fizice ale unei singure familii. Asemenea fortificaţii se cunosc deocamdată în regiunile mai adăpost'te situate totuşi în vecinătatea vetrelor de sat, în puncte greu accesibile, iar cel mai vechi exemplu de care dispunem astăzi pare a fi cetatea de la Slon, jud. Prahova, datată în secolele IX—X [37]. Multe dintre aceste reşedinţe fortificate au constituit ulterior nucleul unor cetăţi medievale de piatră.

Raportul dintre aceste două categorii de fortificaţii nu este încă lămurit întru totul, dar din punct de vedere tipologic este sigur că reşedinţele fortificate reflectă, prin caracterul lor familial, o etapă mai nouă de dezvoltare a societăţii româneşti, deoarece poartă pecetea unor relaţii de tip feudal.

Pare foarte probabil ca cetăţile colective de pămînt, prevăzute cu palisade, ca şi reşedinţele feudale fortificate, anterioare constituirii depline a statelor medievale româneşti, să corespundă teritorial cu uniunile de obşti şi mai apoi cu cnezatele de vale, în sensul existenţei cîte unui asemenea monument în fiecare dintre structurile teritoriale pomenite. Este deci firesc ca în cuprinsul unei „ţări" să fi existat mai multe asemenea fortificaţii. În legătură cu formaţiunile politice de tipul „ţărilor", trebuie oricum adăugat şi faptul că în izvoarele scrise, documente de cancelarie şi cronici, precum şi în tradiţia populară, ele apar de multe ori cu determinativul de „pădure" sau de „codru". Termenul oglindeşte atît situarea respectivului organism în afara hotarelor autorităţii efective a emitenţilor de documente sau în afara zonei de informare directă a mediului în care s-au redactat cronicile, cît şi sentimentul local de zonă adăpostită sau loc de refugiu.

Înainte de a fi pentru cancelaria regală maghiară o „ţaıă" *(terra)*, Maramureşul este desemnat de documente ca fiind o „pădure" *(silva Maramarosi)* [38], iar regiunea din sudul Transilvaniei, situată la începutul

---

[34] SRH, I, p. 62 şi urm.; Şt. Pascu, *op. cit.* I, p. 42—47.

[35] FHDR, III, cd. Al. Elian- S. Tanaşoca, Bucureşti, 1975, p. 141.

[36] Interpretarea marilor cetaţi de pămînt şi lemn din secolele VIII—X, cercetate arheologic în ultimul timp ın interiorul sau exteriorul arcului carpatic, ca centre ale unor structuri politico-teritoriale de esenţă feudală, depinde de identificarea ın respectivele obiective a unor construcţii — laice sau bisericeşti — care să trădeze prezenţa acolo a conducătorilor militari politici şi spirituali ai acelor formaţiuni. Sub a·est aspect, investigaţiile nu par să fie încă sufici nt de avansate.

[37] M. Comşa, *Un knezat roumain des Xe—XIIe siècles à Slon-Prahova* („Dacia", N. S., XXII, 1978, p. 303—317).

[3] DIR, C, veac. XIII, II, p. 145.

secolului al XIII-lea la marginile autorității regatului arpadian, este desemnată în acea vreme ca fiind „pădurea românilor și a pecenegilor" *(silva Blacorum et Bissenorum)* [39]. Vlăsia a reprezentat dintotdeauna pentru conștiința populară un „codru" și tot drept „codri" s-au menținut în tradiția noastră istorică și vechile structuri teritorial-politice din răsăritul Moldovei, care au precedat întemeierea statului medieval Moldova. Se poate adăuga, fără a epuiza lista exemplelor, că la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor, cu prilejul unei danii regale de o mărime excepțională și a confirmării ei, viitoarele „țări" ale Lăpușului și Chioarului, situate pe partea dreaptă a Someșului inferior, sînt desemnate ca fiind „păduri" *(silva Keykus, silva Fenteus)* [40], iar pe partea stîngă a aceluiași rîu, zona etnografică a Codrului, cunoscută în evul mediu și ca district al Ardudului (Erdöd, de la *erdö — pădure, codru*) [41], păstrează în chiar numele ei amintirea unei asemenea „țări".

★

Întreaga informație de care dispunem în prezent ne dă dreptul să afirmăm că faza finală a etnogenezei românești și începuturile istorice ale poporului român, constituit ca atare, au reprezentat, pe planul organizării politice a teritoriilor sale, trecerea de la structurile arhaice de tipul uniunilor de obști sau al „Romaniilor populare" la structurile mai complexe ca alcătuire și superioare ca organizare de tipul cnezatelor de vale sau jupanatelor, al „țărilor" și al voievodatelor. Procesul nu a fost nici perfect identic și nici simultan pe întreg teritoriul României; cu toate acestea, pot fi surprinse multe trăsături ale sale care sînt valabile pentru întreg spațiul românesc.

Împrejurările create de ultimele valuri ale migrației popoarelor nomade și intrarea unor regiuni ale țării noastre sub dominația anumitor autorități statale străine au făcut ca progresele realizate de societatea românească sub acest aspect în secolele VIII—IX să nu aibă ca rezultat cristalizarea rapidă în perioada imediat următoare a unei vieți statale românești pe deplin constituite. Unele structuri politice de la sfîrșitul secolului al IX-lea au cunoscut ulterior involuții în ceea ce privește stadiul organizării lor, sau au suferit un proces de adaptare la interese politice venite din afara lor, iar în anumite zone mai retrase și apărate natural s-au menținut pînă tîrziu structuri politico-teritoriale românești de tip incipient sub aspectul organizării, deși de esență feudală. Studiul acestora din urmă prilejuiește cunoașterea etapei istorice a începuturilor vieții statale românești.

---

39 *Ibidem*, veac. XI, XII și XIII, vol. I, p. 209.

40 *Ibidem*, p. 252.

41 *Ibidem*, p. 72, 159 și 252. La începutul secolului al XIII-lea, Ardudul apare ca fiind organizat sub forma unui „comitat de pădure"; în secolul următor, este vorba de un district (cf. *Documenta Valachorum*, p. 280).

Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare

În ceva mai mult de un secol înfățișarea politică a pămîntului românesc din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos a cunoscut procesul evoluției de la mici state, cnezate și voievodate, la principatul teritorial unificat, domnia a „toată Țara Românească". Limitele intervalului de timp luat în discuție aici le pot constitui mănunchiul de informații al diplomei ioaniților (1247) și situația relevată de titlul de mare voievod atribuit lui Basarab I de grafitul de la Curtea de Argeș (1351/1352). Pietre de hotar altminteri labile întrucît ambele momente — 1247 și 1351/1352 — reprezintă doar consemnările documentare ale unor stări de lucruri fără îndoială preexistente acestor date. Valoarea celor două surse stă mai degrabă în imaginea de ansamblu pe care o oferă și în caracterul lor oarecum de drept internațional.

Trei generații, între mijlocul secolului al XIII-lea și al celui de-al XIV-lea, au înfăptuit, în linii generale, unificarea statală a Țării Românești, încununată prin purtarea victorioasă a războiului din 1330 cu regatul Ungariei.

Urmărirea evoluției politice, a conjuncturii și condiționării internaționale a acestui proces nu ignoră desigur însemnătatea structurării interne social-economice *, a cărei consolidare a fost temelia sigură a realizărilor pe plan extern.

*

Editată pentru prima dată de Georg Pray în *Annales regum Hungariae*, la 1764, cuprinsă de Gheorghe Șincai în *Hronica românilor* și astfel intrată în istoriografia românească, diploma ioaniților s-a bucurat de cuvenita atenție, dovedită prin mulțimea analizelor și totodată a interpretărilor, nu de puține ori contradictorii. Ele se referă mai ales la geografia istorico-politică a ținuturilor de la sud de Carpați, ceea ce impune un nou comentariu al diplomei, esențial abordării întregului proces al unificării statale.

La 2 iunie 1247, Bela al IV-lea, regele Ungariei, Dalmației, Croației, Ramei, Serbiei, Galiției, Lodomeriei și Cumaniei, acorda Casei ospitalierilor din Ierusalim „*totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus pariter cum kenazatibus Joannis*

*) Pentru situația social-economică a se vedea studiul lui Ștefan Ștefănescu în acest volum, p. 9—24.

et Farcasii usque ad fluvium Olth" iar „*a fluvio Olth et alpibus Ultrasiluanis totam Cumaniam*", alături de „*terram quadringentorum aratrorum in Feketig, vel alibi ultra silvas complebimus hunc numerum, ubi magis ad introitum terre Cumanie vel Zeurini dictis fratribus videbimus expedire*", precum şi cetatea Scardona, moşia Peszath, pămîntul Woyla de lîngă Semlin scos de sub atîrnarea cetăţii Caraşului [1].

Alături de expresia geografică a daniei, diploma relevă organizarea politică a pămîntului acordat, îndeosebi existenţa a doi voievozi români, Lython (Litovoi), cu stăpînirea în dreapta Oltului şi Seneslau, al cărui voievodat se afla la răsărit de rîu. Alte două cnezate, ale lui Ioan şi Farcaş, precum şi „*terra Harszok*" (Haţeg), se aflau în aceeaşi zonă cu posesiunile voievodului Litovoi. Ioaniţii urmau să se bucure de jumătate din foloasele, veniturile şi slujbele teritoriilor concedate, cealaltă parte rezervîndu-şi-o regele cu respectarea generală a drepturilor şi beneficiilor cuvenite bisericii.

Enumerarea detaliată a drepturilor, a jurisdicţiei ioaniţilor amintea două excepţii : „*terra kenazatus Lythuoy woiauode, quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*" şi similar „*terra Szeneslai, woiauode Olatorum, quam eisdem relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt sub eisdem etiam conditionibus per omnia, que de terra Lytua sunt superius ordinate*" [2]. În privinţa voievodului Litovoi excepţia era condiţionată de ajutorul pe care era obligat să-l acorde în caz de nevoie atît călugărilor, cît şi regelui „*cum apparatu suo bellico*", auxilium militar prestat reciproc de ioaniţi, şi ei vasali coroanei.

Un caz aparte îl constituia şi Cumania, în afara voievodatului lui Seneslau, ale cărei venituri, după diploma regală din 1247, erau cedate pe 25 de ani Casei ospitalierilor din Ierusalim.

O nu mai puţin interesantă realitate demografică, economică, socială, militară şi ecleziastică răzbate din frazele actului arpadian: curentul emigraţiei din regatul Ungariei spre teritoriul cedat ioaniţilor, planurile de fortificare a ţinutului, morile, pescuitul şi piscicultura înfloritoare aici, ierarhia stărilor cu *maiores terrae* şi *rustici*, organizarea bisericii locale cu venituri asigurate pretutindeni. Dar dacă în privinţa acestora din urmă sensul interpretării este aproape unanim, înţelesul geograficopolitic al diplomei ioaniţilor, atît în ansamblu, cît şi în amănunt, diferă aproape de la autor la autor.

Pornindu-se de la premisa, de altminteri eronată, a afirmării sau negării unei „stăpîniri" ungureşti a teritoriului dintre Carpaţi, Olt şi Dunăre (viitoarea Oltenie), s-a ajuns la controversa întinderii reale a Ţării Severinului [3]. Din cuprinsul diplomei rezultă însă că regele Ungariei îşi putea aroga drepturi suzerane asupra teritoriului pînă la Olt, asupra voievodatului lui Seneslau, emiţînd pretenţii şi asupra restului Cumaniei de la răsărit de Carpaţii Curburii şi Orientali. Este evidentă totodată poziţia privilegiată a celor două voievodate teritoriale, ale lui Litovoi şi Seneslau, aflate într-un raport vasalic determinat faţă de coroana ungară, raport rămas neschimbat chiar şi în condiţiile unei suprapuneri de vasalităţi prin dania regelui Bela al IV-lea către ioaniţi. Titlul voievodal, superior

[1] DRH, D, I, p. 23.
[2] *Ibidem*, p. 22, 23.
[3] D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. Aurelian Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 624; Ion Donat, *The Romanians South of the Carpathians and the Migratory Peoples in the Tenth — Thirteenth Centuries (Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Editors Miron Constantinescu, Ştefan Pascu, Petre Diaconu, Bucureşti, 1975, p. 281—282).

celui cnezial al lui Ioan și Farcaș, aceștia din urmă amintiți fără vreun statut de excepție, ca și menținerea unei *„terra kenazatus Lythuoy woiauode”* — echivalentă probabil cu *„terra Lytua”* —, fac dovada conturării unui proces de unificare politică în care unul dintre cnezate juca rolul domeniului monarhului în jurul căruia erau adunate treptat celelalte părți ale pămîntului românesc[4].

Conceperea procesului de unificare este însă imposibilă fară o determinare geografică, măcar aproximativă. Sub acest unghi de vedere diploma ioaniților sugerează drept primă arie a acțiunii unificatoare a voievodului Litovoi *„totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus pariter cum kenazatibus Joannis et Farcasii usque ad fluvium Olth”*. Aserțiunea pare a fi confirmată de clauzele militare ale daniei către ioaniți : din teritoriul de la vest de Olt ospitalierii beneficiau de auxilium de la români, posibil ridicați la oaste de voievodul Litovoi. Rămîne însă de determinat mai precis acest teritoriu. Fără îndoială o distincție trebuie stabilită între extinderea Țării Severinului, a banatului de Severin și a domeniului cetății cu același nume. Din termenii diplomei ioaniților și în pofida unor păreri peremptorii [5], nici una dintre aceste realități geografico-politice, cu sferele întrecuprinse, nu depășea spre vest Munții Semenicului. Altminteri nu și-ar mai fi aflat rostul precizarea legată de dania pămîntului Woyla, scos de sub autoritatea cetății Carașului, dacă domeniul acesteia ar fi fost inclus în Țara Severinului.

Situația Țării Hațegului este și ea discutabilă. Dimitre Onciul a văzut în ea un feud transilvan acordat voievodului Litovoi în schimbul recunoașterii suzeranității arpadiene [6]. Nicolae Densușianu, Ioan C. Filitti, Ion Conea au socotit că pot recunoaște în Țara Hațegului obîrșia cnezatului lui Litovoi, „descălecător” apoi în țara Jiului de Sus (Gorj) [7]. Este de observat însă că diploma pomenește Terra Lytua, formă deosebit de importantă, doveditoare a unei trainice legături între stat și conducătorul său politic, eroul eponim al țării sale (vezi Țara Basarabească, Bogdania) [8]. Cum Țara Hațegului și Lytua nu sînt confundate de către redactorii actului din 1247, ideea originii hațegane a voievodatului lui Litovoi este dificil de susținut. Un lucru este însă cert : cuprinsă în dania pentru ioaniți, Țara Hațegului se afla în sfera de acțiune a politicii unificatoare a voievodului Litovoi. Reunind elementele disparate și ținînd seama de mențiunea expresă a diplomei despre *„terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus”*, se poate conchide că dania pentru ioaniți — în același timp arie de extindere posibilă a voievodatului lui Litovoi — cuprindea *ambele* versante ale Carpaților Meridionali de la culoarul Cernei spre vest în Mehedinți, apoi Hațegul și, firește, teritoriul sud-carpatic pînă la Olt. După o cunoscută expresie geografică, complexul de țări românești de la vest de rîu încăleca Munții Carpați, poate cu singura excepție a zonei Tălmaciu-

[4] Sergiu Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (secolul XIV)* („Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 10, p. 1961).
[5] DRH, D, I, p. 23.
[6] D. Onciul, *op. cit.*, vol. II, București, 1968, p. 74—75.
[7] Ioan C. Filitti, *Despre Negru-vodă* (AARMSI, s. III, t. IV, 1924, p. 7) (se raliază opiniei exprimate de Constantin Kogălniceanu, „Convorbiri literare”, LVI, 1924, p. 761); Ion Conea, *Studii și însemnări geografice* („Buletinul Societății regale române de geografie”, LIV, 1936, p. 6 a extrasului).
[8] Aloisio Tăutu, *Basarab il Grande, fondatore del primo stato romeno indipendente (1310—1352)* („Antemurale”, I, 1954, p. 54).

lui care aparţinea, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, comitelui Corrardus[9].

Dincolo de Olt, descifrarea realităţii teritoriale acoperite de numele de Cumania [10] a provocat poziţii istoriografice divergente : astfel s-a propus identificarea Cumaniei actului din 1247 cu Muntenia [11]. Împotriva acestei identităţi stă afirmaţia categorică (post 1243 — ante 1266) a magistrului Rogerius, canonic de Oradea şi apoi arhiepiscop de Spalato, potrivit căreia limita între Rutenia şi Cumania se afla la nord-est de pasul transcarpatic ce ducea la Rodna [12]. Alături de voievodatul lui Seneslau, în Cumania se afla şi Ţara Brodnicilor — probabil exercitîndu-şi autoritatea asupra vadurilor de la Dunărea maritimă şi afluenţii acesteia—învecinată probabil cu posesiunile ungare, foste teutonice [13]. Dar Cumania, ca şi Ţara Severinului, încăleca munţii, dioceza cu acelaşi nume cuprinzînd şi Braşovul (Corona) [14], în Ţara Bîrsei. Dioceza inclusese cu 13 ani mai înainte în teritoriul ei, alături de comunităţi saxone şi ungare, cîteva state româneşti — între ele desigur şi voievodatul lui Seneslau —, ai căror conducători politici aveau la curţile lor episcopi de rit grecesc. La aceştia şi la acţiunea lor de prozelitism ortodox-grecesc se referea papa Grigore al IX-lea în scrisoarea sa către prinţul moştenitor arpadian Bela la 14 noiembrie 1234 : *„In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur existunt, qui [. . .] a quibusdam pseudoepiscopis Grecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta, et nonnulli de regno Ungarie tam Ungari, quam Theutonici et alii ortodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis, eo contempto premissa recipiunt sacramenta"* [15].

Pe lîngă imaginea statică geografico-politică a pămîntului românesc din Carpaţii Meridionali şi de la sud de aceştia, la apus şi la răsărit de axa Oltului, diploma ioaniţilor înfăţişează o situaţie dinamică rezultată din scopurile donaţiei arpadiene către ospitalieri şi circumstanţele istorice generale ale Europei sud-estice.

Scopurile donaţiei arpadiene, aşa cum reies din diploma din 1247, erau în chip esenţial expresia unei ample politici de expansiune, principalele ei direcţii numite în text fiind Bulgaria, Grecia, Cumania. Era expri-

---

[9] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 325. Posesiunea Amlaşului, ca *şi* a Loviştei, de către comitele Corrardus încă de la 1233 a fost contestată de Ion Moga (*Problema Ţării Loviştei şi ducatul Amlaşului*, Cluj, 1936) pe temeiul falsificării diplomei regale (Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 127). Oricum, stăpînirea acestuia în zona Tălmaciului în a doua jumătate a secolului al XIII-lea este certă.

[10] În general v. A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930, p. 62—82; S. Iosipescu, *Repere militare ale istoriei romanităţii pontice, de la invazia mongolă din 1241—1242 pînă la sfîrşitul secolului al XIV-lea*, comunicare la sesiunea „Pontica, 1979".

[11] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 7; Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Bucuresti, 1970, p. 25.

[12] Rogerius, *Carmen miserabile* (SRH, ed. Emericus Szentpétery, vol. II, Budapestini, 1938, p. 564); S. Iosipescu, *Despre unele controverse*, p. 1 964; cf. opinia contrară, pe baza relatarii lui Willem van Ruysbroeck, la A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 64, 79.

[13] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 146—159 (ignoră studiile publicate de Victor Motogna şi Nicolae Iorga în 1923 şi 1928 în RI (relative la brodnici).

[14] G. Entz, *Die Baukunst Transilvaniens in 11—13. Jahrhunderts*, II („Acta Historiae Artium" XIV, 1968, p. 148). Este puţin probabil ca dioceza eclesiastic să nu se fi suprapus ţării geografice. Cf. şi I. Donat. *op. cit.*, p. 282.

[15] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 132—133.

mată aici reluarea, după momentul invaziei mongole din 1241—1243, tradiționalei acțiuni a monarhiei catolice arpadiene în Europa răsăriteană și în Peninsula Balcanică, afirmată încă de titlul regal folosit în diplomă de Bela al IV-lea. Caracterul agresiv al scopurilor politice urmărite rezultă și din absența — surprinzătoare și felurit interpretată[16] — în textul diplomei a unui reper geografic de însemnătatea Dunării. Căci Dunărea, în ambițioasa viziune a lui Bela al IV-lea, nu ar fi trebuit să reprezinte decît o primă etapă în extinderea posesiunilor coroanei ungare. Cu atît mai mare este însă discrepanța între obiectivele urmărite și mijloacele propuse, măcar pentru început : Casa ospitalierilor din Ierusalim, forțele militare ale voievodului român Litovoi.

Discrepanța este evidentă mai ales în raport cu împrejurările politice generale din Europa răsăriteană de la mijlocul veacului al XIII-lea. La data elaborării prețiosului document trecuseră abia cinci ani de la invazia mongolă în răsăritul și centrul continentului european (1236—1242). Refluxul mongol survenit după aproape trei ani de ocupație a posesiunilor regatului ungar a marcat începutul etapei decisive a crizei monarhiei arpadiene. Epuizarea progresivă a capacității de expansiune demografic-teritorială a elementului ungar, eșecul încercării de a provoca o nouă transfuzie etnică din Marea Ungarie păgînă spre regatul arpadian catolic, prin misiuni, precum aceea a fratelui Julianus-Ricardus[17], au constituit premisa colapsului de la 1241—1243. După Simon de Keza, în bătălia de pe rîul Sajó, întreaga oștire arpadiană a fost nimicită *(„ubi fere tota regni militia est deleta")*, numărul luptătorilor maghiari căzuți fiind socotit, după informații vieneze, la 65 000[18].

Retragerea tătară a creat doar aparențele unui reviriment, întrucît organizarea statului mongol în ținuturile nord-pontice sub hanul Batu (1243—1255) a determinat în mare măsură, vreme de peste un secol, istoria popoarelor și țărilor din bazinul Dunării Mijlocii și de Jos, dintre Marea Baltică și Marea Neagră. La sfîrșitul domniei hanului Batu, pe linia Dunării, din Slovenia și pînă la vărsarea fluviului în mare, popoarele riverane erau tributare Hoardei de Aur[19]. Moștenitorii minori ai lui Ioan Asan al II-lea[20] și Ioan al III-lea Vatatzes se aflau în relații tributale cu hanii de la Sarai pe Volga[21]. Sensul dat de mongoli legăturii cu state și popoare aflate la periferia stăpînilor lor poate fi stabilit comparativ cu situația georgienilor obligați la o dare anuală de 40 000 de hiperperi[22]. Nu același este cazul unor state supuse — a principatelor ruse de pildă — datorate „să meargă la război cu ei (tătarii) împotriva oricui și cînd socotesc ei și să le dea dijmă din toate, oameni și bunuri"[23]. Pe lîngă principii supuși, reprezentanții hanului — basqaq-ii — supravegheau atitudinea politică a factorilor de decizie și perceperea regulată a dărilor cuvenite hanului.

---

[16] I. Conea, *Corectări geografice în istoria românilor*, I, București, 1938, p. 54, 59; I. Donat, *op. cit.*, p. 282—283.

[17] Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 148—152.

[18] SRH, I, Budapestini, 1937, p. 184; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 209.

[19] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 42.

[20] Mort „circa festum Sancti Johanni 1241"; v. Albricus Trium Fontium, *Catalogus Fontium Historiae Hungariae*, ed. Albinus F. Gombos, vol. I, Budapest, 1937, p. 34.

[21] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 97, n. 3.

[22] Jean de Plan Carpin, *Histoire des Mongols*, édition Dom Jean Becquet et Louis Hambis, Paris, 1965, p. 87.

[23] *Ibidem*, p. 84.

Instalarea unor astfel de relaţii de tribut pare să se fi datorat în bazinul Dunării de Jos nu atît momentului invaziei, produsă aici în 1240—1243, cît unor expediţii ulterioare, contemporane organizării interne a hanatului lui Batu [24]. Astfel se pot explica în răstimpul dintre retragerea mongolă şi reluarea politicii active a hanilor veleităţile de expansiune ale regelui Ungariei, Bela al IV-lea, vădite în diploma ioaniţilor, justificate se pare prin succesul acţiunii de recuperare a banatului de Severin. Ea a fost plasată în anul 1243 [25], datare susţinută prin pomenirea, într-un document din februarie acel an, a lui Ştefan, fiul lui Chak (Csák) ban de „Scevrem", şi prin dania regelui Bela al IV-lea pentru comitele Prinz (1245) ce se remarcase în Ungaria, Rusia, Ţara lui Asan şi împotriva teutonilor [26]. Dacă întărirea papală a daniei către Casa ospitalierilor (29 iulie 1250) dovedea instalarea ioaniţilor în Ţara Severinului şi celelalte ce ţineau de aceasta pînă la Olt [27] continuarea restabilirii controlului arpadian în Cumania a eşuat, în noiembrie 1250, în scrisoarea sa către papa Inocentiu al IV-lea, regele era obligat să-şi recunoască insuccesul. Ţinuturile vecine regatului său, Rutenia, ţara brodnicilor, Cumania, Bulgaria, care după spusele sale îi erau înainte în mare parte supuse („*que in magna parte nostro dominio subiacebant*"), depindeau acum de tătari [28].

Noua geografie politică a bazinului Dunării de Jos înfăţişată în scrisoarea regală arpadiană concordă cu aceea din relatarea ambasadorului lui Ludovic al IX-lea cel Sfînt la marele han, fratele Willem van Ruysbroeck. Cumania lui van Ruysbroeck, supusă tătarilor, asemeni Sloveniei şi Ţării lui Asan, se învecina la vest cu Rutenia şi Ungaria, iar la sud cu Grecia şi Constantinopolul [29]. Dominaţia mongolă s-a consolidat printr-un şir de expediţii, inaugurate se pare chiar din 1247 şi care au culminat, fără a înceta, cu marea invazie în Ungaria din anul 1285. Elementul mongol nu a constituit astfel numai o vagă circumstanţă internaţională, ci însuşi cadrul politic ambiant, deosebit de persistent şi rezistent totodată, al înfăptuirii treptate a unificării statale a Ţării Româneşti.

Marea politică a Hoardei de Aur, definită sub hanul Bärqä (1257—1267), se orientase spre confruntarea decisivă cu hanatul ilkhanid al Persiei, cu implicaţii în întregul bazin al Mediteranei orientale. Alianţa Hoardei de Aur cu Egiptul mameluc al sultanului Baybars, consfinţită prin tratatul din 1261—reînnoit în 1281—la care participa şi Bizanţul primului Paleolog, basileul Mihail al VIII-lea (1258—1282), urmărea atît organizarea celor două fronturi, nordic şi sudic, împotriva ilkhanizilor, cît şi asigurarea importului de sclavi nord-pontici spre Egipt, temeiul aparatului de stat mameluc. Asocierea Genovei la înţelegerea dintre Bizanţ şi hanatul mongolo-qipčaq, facilitată de tratatul de la Nymphaion (1261) dintre

---

[24] S. Iosipescu, *Adnotări pe marginea surselor şi istoriografiei privitoare la invazia mongolă (tătară) în sud-estul Europei (1236—1243)* (în curs de publicare). Pentru opinia contrară v. Aurel Decei, *L'invasion des tartars de 1241/1242 dans nos regions selon la Djami ot-Tevarikh de Făzl ol-Lah Răšîd od-Dîn* (RRH, XII, 1973, nr. 1, p. 104, 120—121).

[25] V. mai recent Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X—XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 137.

[26] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 91; Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 214; deşi ordinea evenimentelor militare pomenite pare să indice mai degrabă fapte petrecute înaintea invaziei tătare.

[27] Pentru discuţie v. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 138 şi n. 14.

[28] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 260.

[29] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 64.

Republica ligură şi Mihail al VIII-lea Paleologul, a fost urmată de colonizarea italiană în Marea Neagră, după 1266 [30].

Desfăşurată pe o arie geografică tricontinentală, politica Hoardei de Aur nu a rămas fără urmări în Pontul Stîng, în ţinuturile carpato-dunărene. Iniţiative agresive tătare pornite din Cumania supusă Hoardei de Aur s-au îndreptat în 1259 spre Galiţia, remarcîndu-se cu acest prilej prinţul Noqai („Cîinele"). Vacuum-ul politic din Imperiul Asăneştilor, survenit după moartea lui Ioan Asan al II-lea, în timpul anarhiei interne din vremea fiilor săi minori, Caliman I şi Mihail Asan I (1241—1246, 1246—1257), a atras pe mongoli, solicitaţi de altfel împotriva bizantinilor[31] de ţarul bulgar Constantin Tech (1258—1277).

Aproape concomitent intervenţiei mongole în ţaratul de Tîrnovo s-a produs şi aceea arpadiană în nord-vestul Bulgariei [32], efectuată pe fundalul izbucnirii războiului dintre regele Bela al IV-lea şi fiul său, „*iunior rex*" Ştefan, duce al Transilvaniei (1257—1258, 1260—1270) şi „rege" al cumanilor [33]. Cei doi principi în luptă pentru putere nu au ezitat să apeleze la sprijinul extern, polon, rutean, tătar etc., fiecare erijîndu-se în campion al tradiţionalei politici arpadiene de expansiune la Dunărea de Jos şi în Balcani. Veleităţile agresive bulgare în banatul Severinului, din preajma anului 1260, au făcut loc intervenţiei militare ungare în sprijinul pretendentului la tron, boierul de origine rusă Rostislav, şi apoi a fiului său, Iakov Sventislav, stăpînitor în valea Timocului (1263)[34]. Ulterior, ducele Ştefan al Transilvaniei — devenită un „regnum" pe harta politică a Europei orientale — a întreprins o campanie de mari proporţii de la Vidinul cucerit pînă sub zidurile Tîrnovei, ceea ce i-a permis adoptarea şi a titlului de rege al Bulgariei (1266) [35].

Iniţiativele politico-militare ale ducatului Transilvaniei în Bulgaria occidentală, dominată în zona Vidinului, simultane cu acelea ale tătarilor în răsăritul ţaratului reflectă cu probabilitate raportul de forţe pe întregul curs al Dunării de Jos.

Această conjunctură politică permite să se aprecieze că situaţia de fapt a teritoriului sud-carpatic în deceniul al şaptelea nu diferea de cea anterioară, Oltul continuînd a fi linia de demarcaţie între Cumania de obedienţă tătară şi, la apus, banatul de Severin, Ţara Severinului şi cele adiacente ei aflate sub influenţa politică a ducatului Transilvaniei.

Evoluţia politică a teritoriului sud-carpatic, în deceniul următor este pusă într-o lumină mai certă decît aceea a eventualelor conjecturi, graţie a două documente: diploma regelui Ungariei Ladislau al IV-lea Cumanul (1272—1290) în favoarea magistrului George, fiul lui Simon, şi dania acestuia din urmă pentru comitele Petru zis Pyrus, fiul lui Ioan.

[30] Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, vol. II, Leipzig — Paris, 1886, p. 163.

[31] Datarea este incertă: 1261 sau 1263; v. Bertold Spuler, *Les mongols dans l'histoire*, Paris, 1961, p. 83; *Histoire du Moyen Âge* (coll. *Histoire générale*, Gustave Glotz), vol. IX/1, Paris, 1945, p. 263.

[32] DIR,C, veac XIII, II, p. 102, 108.

[33] Sándor Szilágyi, *Erdélyország története*, vol. II, p. 125—129.

[34] *Codex Dipl. Patrius*, VI, p. 166—167; Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 305, 287—288; Gyula Pauler, *A magyar nemzet története as árpádházi királyok alatt*, vol. II, Budapest, 1899, p. 252—254.

[35] Simon de Keza, SRH, I, p. 184; *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV*, SRH, I, p. 470—471; Constantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 271.

Dania regală din 8 ianuarie 1285 [36] era menită să răsplătească nestrămutată credința și slujbele magistrului George, între care și bătălia sa victorioasă împotriva lui „Lytway wayvoda", răzvrătit față de coroana Sfîntului Ștefan.

Asemenea diplomei ioaniților, și acest document, după publicarea sa încă din 1775 [37], s-a bucurat de atenția istoriografiei, evidentă în numeroasele interpretări de amănunt sau globale propuse. Problema persoanei răzvrătitului, a lui „Lythway wayvoda", a fost rezolvată cu ușurință, socotindu-se acceptabilă identificarea sa chiar cu voievodul Litovoi, amintit de diploma din 1247, sau cu un urmaș omonim al aceluia. Textul documentului din 1285, redactat în cancelaria regală arpadiană, ca și cel dat de magistrul George pentru comitele Petru „Pyrus" din 1288, înfățișează forma „Lythway wayvoda". Ea nu poate să fie, așa cum s-ar crede la prima vedere, grafia unui nume (Lython/Litovoi), ci, în spiritul limbii probabilului ungarofon, redactor al actului, transpunerea latină a expresiei *„voievodul din Lythua"* sau *„al Lythuei"* [38], *al țării cu acest nume*. Ea este sinonimă celei pomenite în diploma ioaniților și se afla desigur dincolo de munți *(„ultra alpes")*. În aceeași zonă geografică s-a consumat și actul de necredință al voievodului din Lythua: împreună cu frații săi a luat în propria-i stăpînire o parte a regatului Ungariei, neîngrijindu-se să trimită monarhului arpadian cele cuvenite „proventus", venitul din acele ținuturi *(„una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparet et proventus illius partis nobis provenientes nullis amonitionibus reddere curabat"* [39]*)*. S-a văzut uneori în această răzvrătire o acțiune politică de mari proporții îndreptată spre răsărit de rîul Olt, terminată prin reunirea sub voievodul din Lythua a țării românești a lui Seneslau, cel amintit la 1247 [40]. Împotriva acestei interpretări s-a situat în chip constant Nicolae Iorga; în concepția marelui istoric unificarea a început de la nucleul statal din stînga Oltului [41].

Într-o dispută de asemenea anvergură, o reluare a discuției se impune, pornind atît de la textul documentului, cît și de la scenariul posibil al evoluției istorice între 1247 și începutul domniei regelui Ladislau al IV-lea. Voievod între cnezi, stăpînitor privilegiat al unei țări „terra Kenezatus", „Lythua", Litovoi de la 1247 avea perspectivele unificării politice în primul rînd în cadrul teritorial al daniei pentru ioaniți de pînă la Olt. Includerea încă într-un act de danie cu caracter „internațional", diploma ioaniților, a cnezilor Ioan și Farcaș, desigur cu o poziție inferioară lui Litovoi în raport cu regele Ungariei, dar totuși menționați, dovedește stadiul procesului de unificare, limitele autorității voievodale. Conform textului diplomei sale, regele Ungariei putea în 1247, să dispună de cnezatele lui Ioan și Farcaș, ale căror venituri erau împărțite cu ioaniții. Autoritatea lui Litovoi — poate voievod ales al țărilor cneziale în fața

---

[36] DRH, D, I, p. 30—34.
[37] A. Sacerdoțeanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe* („Analele Universității C. I. Parhon — București", seria Științe sociale, 9, 1957, p. 31).
[38] În limba maghiară și ortografia actuală „Litvái vaj(vo)da".
[39] DRH, D, I, p. 31.
[40] D. Onciul, *op. cit.*, p. 60, vol. I, p. 355, 634; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 32; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 28; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 138—139.; *Istoria României*, vol. II,p.149.
[41] N. Jorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (ed. rom., București, 1922), vol. I, p. 197; idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 131—132; v. și Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1975, p. 262.

invaziei tătare din 1241—1243 — apare astfel redusă la ţara Lythua inclusiv „terra Harszoc". Totuşi aici se afla concentrată conducerea militară românească, formula de auxilium către ioaniţi „*cum apparatu suo bellico*" desemnînd pe voievodul Litovoi [42].

Într-o evoluţie de mai bine de un sfert de veac, cnezul din ţara Lythua îşi va fi extins autoritatea voievodală efectivă, prin încorporarea şi subordonarea structurilor politice de felul cnezatelor lui Ioan şi Farcaş [43]. Procesul poate fi regăsit cu probabilitatea în fraza „*Lythway wayuoda, unacum fratribus suis, per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro, ultra alpes existentem pro se occuparet et proventus illius partis nobis provenientes nullis amonitionibus reddere curabat*" [44], din diploma regelui Ladislau al IV-lea din 1285.

În pofida morţii voievodului din Lythua în confruntarea cu regatul Ungariei, reprezentat prin magistrul George şi oamenii săi, între care comitele Petru „Pyrus" [45], restaurarea situaţiei pare să se fi făcut printr-un contract între suveranul arpadian şi Barbat, fratele celui căzut [46]. Adus în faţa regelui Ladislau, silit să se răscumpere („*non modicam quantitatem pecunie, fecimus extorquare*"), se prea poate ca voievodul Barbat să fi fost beneficiarul acţiunii politice a fratelui şi predecesorului său. Astfel se explică faptul că, potrivit diplomelor din 1285 şi 1288, în afara confruntării magistrului George cu voievodul din Lythua şi a răscumpărării lui Barbat, nimic nu s-a mai produs „*ultra alpes*", regele Ungariei conchizînd : „*et sic, per eiusdem magistri Georgii servitium, tributum nostrum in partibus eisdem nobis fuit restauratum*" [47]. Totuşi, în aceeaşi perioadă se constată documentar organizarea pătrunderii regale arpadiene pe valea Streiului prin comitatul de Hunedoara şi Haţeg (1276), ceea ce denotă o diminuare a posesiunilor voievozilor din Ţara Lythua [48].

Revenind asupra sensului răzvrătirii înfrînte de magistrul George, trebuie subliniat faptul că admiterea unei tentative de unificare la răsărit de Olt atrage cu probabilitate, în spiritul textului documentului din 1285, concluzia reuşitei politice a acţiunii. Voievodul Barbat, probabil încă în viaţă şi la 1285—1288 [49], ar fi fost deci primul stăpînitor al ţinuturilor

---

[42] „Volumus etiam, quod memorato Olati ad defensionem terre et ad iniurias propulsandas seu ulciscendas, que ab extraneis nostre dictioni non subiectis inferentur, iam dictis fratribus cum apparatu suo bellico assistere, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus eis subsidium et iuvamen iuxta posse impendere teneantur" (DRH, D, I, p. 22); de obicei s-a tradus pe suo prin pluralul său sub influenţa, înşelătoare, a verbului care se referă însă la ioaniţi sau şi la ioaniţi şi la voievodul român; dă de gîndit şi ezitarea „memorato Olati".

[43] S. Iosipescu, *Despre unele controverese* ..., p. 1961. Pentru localizarea cnezatelor lui Ioan şi Farcaş v. I. Donat, *op. cit.*, p. 282.

[44] DRH, D. I, p. 31. Expresia „unacum fratribus suis" pare totuşi să nu aibă aici un sens politic.

[45] DRH, D, I, p. 34.

[46] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 33—34.

[47] DRH, D, I, p. 31. Este de remarcat faptul că pînă la publicarea versiunii corecte a diplomei din 1288 (György Györffy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román kezdeteihez*, I („Történelmi Szemle", VII, 1964, nr. 1, p. 20—21) (mai departe citat: Gy. Györffy, I) istoriografia a folosit un text trunchiat: „ Item, quando Litua vaiuodam infidelem ex praecepto eiusdem, nomine Barbat, captum adduxissemus ad presenciam Domini nostri regis" („Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 483). De aici concluzia neîndoielnicei succesiuni a lui Barbat la cîrma voievodatului de Lithua (D. Onciul, *op. cit.*, vol. I, p. 354, vol. II, p. 67; D. G. Florescu, Dan Pleşia, *Temeliile străvechi ale Ţării Româneşti* („Magazin istoric", V, 1971, nr. 11, p. 6—7). Pentru sensul lui „servitium" v. A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 34.

[48] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 409, 410; cf. G. D. Florescu, D. Pleşia, *op. cit.*, p. 8.

[49] Nu este asociat calificativul „quondam" (răposatul) numelui său, dar nici titlul de voievod.

românești de o parte și cealaltă a Oltului, recunoscut și tributar suveranului arpadian; unificarea Țării Românești ar data deci din primii ani ai domniei regelui Ladislau al IV-lea Cumanul [50].

Concluzia păcătuiește însă prin premisa sa principală : ipoteza potrivit căreia voievodatul din stînga Oltului, al lui Seneslau în 1247, ar fi fost vasal regelui Ladislau al IV-lea și deci ocuparea sa ar fi constituit un „casus belli". Dar chiar și prevederile regale ale diplomei ioaniților lăsau să se întrevadă caracterul de pretenție al drepturilor arpadiene asupra voievodatului lui Seneslau și în Cumania [51]. Asemenea Bulgariei și „Greciei", Cumania era special desemnată drept teritoriu unde urmau să se materializeze cu armele pretențiile ungare *(„și autem versus Bulgariam, Greciam et Cumaniam exercitum moverimus"* [52]*)*.

Din aceste planuri legate de instalarea ospitalierilor *„in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubio et Bulgarorum"* [53] nu se alesese însă nimic și regele Bela al IV-lea recunoscuse situația de fapt în scrisoarea sa către papa Inocențiu al IV-lea : la 1250 Rusia, Cumania, Țara Brodnicilor și Bulgaria erau tributare tătarilor [54]. Pentru regatul Ungariei însăși păstrarea Banatului de Severin în următoarele două decenii se înfăptuise printr-un efort militar penibil [55] în fața atacurilor bulgare.

Asertiunea declinului dominației tătare în Cumania — deci în ținuturile extracarpatice dintre Olt și Rutenia — după moartea hanului Bărqă (1266) [56] este infirmată de situația precară a stăpînirii ungare chiar și în Transilvania. O neîntreruptă luptă cu mongolii se purta la hotarele ducatului, stare de lucruri descifrabilă în textele cîtorva diplome ale regelui cel tînăr, Ștefan, și ale fiului său Ladislau al IV-lea [57]. Deceniile șapte și opt ale secolului al XIII-lea constituie de altfel perioada ascensiunii prințului Noqai, a consolidării pozițiilor sale în Cumania și Pontul Stîng, față de Bulgaria și de Bizanțul restaurat [58]. După 1272 relațiile prințului tătar au fost sancționate prin căsătoria sa cu Eufrosina, fiica naturală a basileului Mihail al VIII-lea [59].

Pe de altă parte, în același interval 1260—1280, nu se constată documentar vreo încercare arpadiană de expansiune în Cumania. Voievodul din țara Lythua s-a înstăpînit deci peste ținuturi asupra cărora pretențiile arpadiene aveau oarecare consistență și pe care monarhia ungară le putea întrucîtva controla. Nu era acesta cazul voievodatului românesc de la răsărit de Olt din Cumania. Dealtminteri — fără ca argumentul să fie peremptoriu — cercetările arheologice întreprinse recent

---

[50] D. Onciul, *op. cit.*, vol. I, p. 355; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 28—29.

[51] DRH, D, I, p. 23.

[52] *Ibidem.*

[53] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 261. „Ultra Danubio" însemna pentru cancelaria regală părțile Ungariei de la răsărit de axa Dunării panonice și nu „lîngă Dunăre", cum socotea D. Onciul *(op. cit.*, vol. I, p. 353 și n. 62).

[54] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 260.

[55] Referindu-se la evenimentele din 1259—1260, regele Bela al IV-lea remarca cu tristețe *„plerique de baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere"* (Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 317).

[56] D. Onciul, *op. cit.*, p. 633, n. 81; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 27.

[57] „Contra Tartaros comorando in confiniis" (Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 323 (an 1264), 347—348 (an 1270), 403—404 (an 1275).

[58] Chemați de despotul Tesaliei, Ioan Angelos, tătarii au atacat în 1271 Bizanțul (FHDR, III, p. 507, n. 31).

[59] Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 483.

la Curtea de Argeş, centrul probabil al voievodatului lui Seneslau de la 1247, nu par să ateste vreo soluţie de continuitate [60].

O ultimă chestiune ridicată de interpretarea documentelor din 1285 şi 1288 este aceea a cronologiei evenimentelor, a datării acţiunii voievodului din ţara Lythua. Şi în acest caz consensul istoriografic este departe de a fi fost atins, opiniile moderne şi contemporane avansînd diferite date în intervalul 1272—1282 [61]. În ultima vreme, intervalul 1277—1279, ultimul an fiind propus de Dimitre Onciul [62] a fost în general adoptat [63]. Calculul s-a întemeiat pe atribuirea unei ordini cronologice stricte menţiunilor faptelor magistrului George din textele documentelor din 1285 şi 1288. Pomenită după bătălia cu Ottokar al II-lea (1253—1278), confruntarea magistrului George cu voievodul din ţara Lythua a fost plasată firesc posterior acesteia [64]. S-a pierdut însă din vedere că diploma lui Ladislau al IV-lea din 1285 distinge categoric trei teatre de acţiuni militare pe care s-a remarcat magistrul George: al posesiunilor propriu-zise ale regatului Ungariei, cel central-european la vest de Dunăre şi cel răsăritean, la est de axa fluvială panoniană. O cronologie globală a celor trei teatre de acţiuni militare este fireşte eronată.

Confruntarea magistrului George cu voievodul din Lythua desfăşurată pe teatrul răsăritean, a avut loc la începutul domniei minorului Ladislau al IV-lea şi înainte de războiul regelui cu cumanii [65]. Intervalul indicat ar fi după cronologia ungară clasică post 6 august 1272—ante 1280 [66]. O indicaţie preţioasă a documentului este aceea referitoare la desfăşurarea evenimentelor în vremea minoratului regelui Ladislau. Născut la 1262 [67], după compoziţia naraţiunii din documentul din 1285, cît şi din eludarea pasajului minoratului dintr-un act similar referitor la războiul cu Ottokar al II-lea [68], pare cert că Ladislau al IV-lea nu mai era juridiceşte *„in etate puerili"* la vremea războiului din 1276—1278 contra regelui Boemiei [69].

Un alt element preţios pentru cronologia evenimentelor este atestarea documentară a organizării administrativ-militare arpadiene a văii Streiului prin comitatele Hunedoarei şi Haţegului (după 7 august, respectiv după 25 noiembrie 1276) [70]. În reconstituirea derulării acţiunii voievodului din ţara Lythua instalarea unui comite arpadian în Haţeg nu poate fi decît urmarea biruinţei magistrului George, a noilor angajamente pe care fusese obligat să şi le asume, probabil, Barbat. Legat prin datoria tributului, parte a relaţiei vasalice, de regele Ladislau al IV-lea, foarte probabil cu obligaţii militare faţă de banii de Severin — a căror

---

[60] Ultimele rezultate consemnate de Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeş — străveche vatră voievodală după 1150* („Magazin istoric", XII, 1978, nr. 1, p. 27—32).

[61] D. Onciul, *op. cit.*, vol. I, p. 631, n. 77; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III,p. 131; Aurelian Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 27—28.

[62] D. Onciul, *op. cit.*, p. 631, n. 77.

[63] *Istoria României*, vol. II, p. 147; Ştefan Ştefănescu, *op. cit.*, p. 27.

[64] Textul diplomei din 1285 numeşte confruntarea cu regele Boemiei „magnus conflictus" (DRH, D, I, p. 31) ceea ce pare a se referi numai la bătălia decisivă de la Dürnkrut din 26 august 1278 (cf. G. D. Florescu, Dan Pleşia, *op. cit.*, p. 7) ceea ce ar face posibilă *numai o datare posterioară*.

[65] DRH, D, I, p. 31.

[66] Gyula Pauler, *op. cit.*, vol. II, p. 372, 561; unele manuscrise de cronici maghiare din sec. XIII—XIV dau totuşi A. D. 1282 (v. SRH, I, p. 471).

[67] Gyula Pauler, *op. cit.*, vol. II, p. 257.

[68] Diploma regelui Ladislau al IV-lea pentru comiţii Petru şi Ivanca din 1285 (Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 461).

[69] Cf. Gyula Pauler, *op. cit.*, p. 333.

[70] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 410.

serie este neîntreruptă între 1263 şi 1291[71] —, Barbat reunea totuşi sub voievodatul său pe românii extracarpatici de la apus de rîul Olt.

De la întîmplările petrecute în vremea copilăriei regelui Ladislau al IV-lea (6 august 1272> < toamna anului 1276) şi pînă cînd în 26 iulie 1324 regele Ungariei, Carol Robert de Anjou aminteşte pe Basarab voievodul de dincolo de munţi, ştirile despre organizarea politică a românilor de la sud de Carpaţii Meridionali lipsesc. Căutarea verigii pierdute, aproape jumătate de secol de istorie, a fost şi rămîne marea încercare a medievisticii româneşti şi străine, după expresia lui Vasile Pârvan „o luptă cu sfinxul". Încă de la începuturile sale, sub veşmintele cronicăreşti, istoriografia a propus scenarii, reconstituiri posibile ale „întemeierii" principatului a toată Ţara Românească. Ele sînt — după o opinie generală plauzibilă — consemnarea unei tradiţii populare şi culte vii în secolul al XVI-lea. Atunci, la 1569, un hrisov de întărire a moşiilor mănăstirii Tismana al principelui Alexandru Mircea consemna pentru prima dată împrejurări atribuite vremurilor de la întemeierea Ţării Româneşti de către Negrul vodă (ѡт създаниє влашкоє землє прьво ѡт Негрѹла воєвода [72]. Ceva mai tîrziu, în vara lui 1585, francezului Jacques Bongars, călător spre Constantinopol, i se arăta castelul lui Negru vodă pe valea Dîmboviţei lîngă Stoeneşti [73]. Cetatea va fi menţionată apoi, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, de vicepalatinul Ungariei Superioare, Nicolae Istvánffy, în opera sa istorică şi de Baltasar Walther, vizitator al curţii şi biograf al lui Mihai Viteazul [74].

Contemporanul lor, raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, în al său *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa* publicate la Veneţia în 1605 oferă o imagine mai amplă a împrejurărilor domniei lui Negru vodă: „Negro Voevoda di nazione Unghero padre di Vlaico nel 1310 s'era impadronito di quella parte di Valachia, [...] tagliato da grosse fiumare e larghi pieni di pescagione e l'aria molto sana; per ritener l'acquisto nella fede fabbrico la citta in Campolongo, e tiro alcune cortine di mattoni cotti in Bucoreste, Targoviste, Floc, e Busa, il quale morendo fu seppellito in Argis" [75]. Între 1618 şi 1656 cîteva documente interne asociază tîrgul Cîmpulungului şi împrejurimile sale cu figura tradiţionalului întemeietor al Ţării Româneşti, *Negru vodă*, de această dată cu stabilirea cronologiei vremurilor acestuia: 1215 sau 1290/1292 [76]. La mijlocul secolului al XVII-lea Paisie Ligaridi, profesor la şcoala greacă şi latină de la Tîrgovişte, a cules probabil din aceeaşi zonă a ţării o altă variantă a tradiţiei întemeierii sau descălecării potrivit căreia „Vlahul Munteanu ieşind din

---

[71] Hurmuzaki, Densuşianu, I/1, p. 305, 337, 339, 346, 351, 353 şi n. 1, 354, 356, 357, 361, 363—378, 380—398, 400, 402, 405—409, 410, 413, 419—420, 519 (document din 9 octombrie 1291 socotit a părea „foarte suspect" de Maria Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, („Studii", XV, 1962, nr. 2 [mai departe Maria Holban, 1962], p. 315—316, n. 1, fără dovezi convingătoare).

[72] B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru-Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţărei Româneşti (1230—1380)*, ca introducere la *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. IV, ed. Grigore Brâncuş, Bucureşti, 1976, p. 691.

[73] *Călători străini ...*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, 1971, p. 161.

[74] Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş. Note istorice şi arheologice*, în BCMI, X—XVI, 1917—1923, p. 15, n. 4 şi studiul mai vechi al aceluiaşi autor în BCMI, V, 89—94.

[75] Giacomo di Petro Luccari, *Copioso Ristretto degli Annali di Ragusa*, Ragusa, 1790, p. 82.

[76] Ioan C. Filitti, *op. cit*, în loc. cit., p. 35; Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, în loc. cit., p. 21.

Ungaria de Jos, zisă şi Panonia, a venit şi a locuit pentru prima dată la Cîmpulung" [77]. Redactările păstrate ale cronicii Ţării Româneşti, dintr-a doua jumătate a secolului, au năzuit să dea o formă închegată legendarei întemeieri a principatului din sudul Carpaţilor Meridionali. După aşa-numita Istorie a Ţării Româneşti : „cînd au fost la cursul anilor de la Adam 6798, fiind în Ţara Ungurească un voevod ce l-au chiemat Radul Negrul voevod, mare herţeg pre Amlaş şi pre Făgăraş, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade : rumâni, papistaşi saşi, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţii, început-au a face ţară noao. Întăi au făcut oraşul ce-i zic Cîmpulung. Acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au dăscălecat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi ş-au pus scaunul de domnie făcînd curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă. Iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au dat pre supt podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului şi pînă la Brăilă ; iar alţii s-au tins în jos, preste tot locul, de au făcut oraşă şi sate pînă în marginea Dunării şi pînă la Olt. Atunce şi Băsărăbeştii cu toată boerimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radul vodă închinîndu-se să fie supt porunca lui şi numai el să fie preste toţi. De atunce s-au numit de-i zic Ţara Rumânească" [78].

Amplificată, comentată, respinsă cu totul sau îmbrăţişată pe de-antregul [79], tradiţionala versiune a „descălecării" din Transilvania acoperea tocmai perioada esenţială a unificării statale a Ţării Româneşti.

Istoriografia modernă s-a aplecat deci asupra acestei tradiţii mai întîi prin critica nimicitoare a lui Robert Roesler şi aceea constructivă a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Concluziile acestuia din urmă în problema în discuţie aici au pînă astăzi însemnătatea începutului în cercetarea istorică : în lucrarea sa fundamentală, pe nedrept uitată astăzi, „Istoria critică a românilor" (1872), Hasdeu conchidea că întemeierea statului Ţării Româneşti a fost opera succesivă a mai multor principi, între care cel mai important a fost „Alexandru Basarab" fiul lui Tihomir, de pe la 1310—1360 [80]. Mitul lui Radu Negru vodă este, după opinia sa, o confuzie, singura personalitate cu acest nume fiind voievodul Radu tatăl lui Mircea cel Bătrîn [81].

Cu meticuloasa-i analiză diplomatică şi ascuţitului său spirit critic Dimitre Onciul a dat în preajma anului 1900 sinteza fundamentală asupra originilor principatului Ţării Româneşti [82]. Pentru Onciul unificarea statală a Ţării Româneşti pentru care luptase voievodul Litovoi din Oltenia în 1279 era înfăptuită sub fratele acestuia Barbat, vasal regelui Ungariei. Lui Barbat i-ar fi succedat, cu probabilitate Tihomir, tatăl lui Basarab I. Cronologia începutului domniei lui Tihomir, circa 1290, se baza în construcţia lui Onciul pe faptul că actul magistrului George pentru comitele Petru din 1288 îl arăta pe Barbat încă în viaţă, succesiunea putîndu-se petrece aproximativ la data indicată de cronicile interne.

---

[77] Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 241 (după comunicarea lui Alexandru Elian din 1945).

[78] *Istoria Ţării Româneşti. 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 2.

[79] Cf. Pavel Chihaia, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1976, p. 10—16 şi passim.

[80] B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. 664.

[81] *Ibidem*.

[82] *Radu Negru şi originile principatului Ţării Româneşti (1891—1 92)* şi *Originile principatelor române* (1899), v. Dimitre Onciul, *op. cit.*, vol. I, p. 328—428, 560—673.

Folosindu-se de analele rimate ale lui Ottokar de Styria — pasajul captivității lui Otto de Bavaria, regele Ungariei, la voievodul Transilvaniei și apoi la acela al Valahiei (1307—1308) — precum și de mențiunea lui Luccari pentru începutul domniei legendarului „Negru vodă" la 1310, savantul istoric plasa sfîrșitul domniei lui Tihomir și începutul celei a lui Basarab pe la 1310 [83]. În sfîrșit „Negru vodă" era socotit „o personificare mitică a originilor politice la românii negri în Valahia Neagră", origini ce coincideau „cu domnia Asăneștilor în Țara Românească" [84].

Influența exercitată de studiile lui Dimitre Onciul asupra rezolvării problemei întemeierii principatelor române a fost covîrșitoare în evoluția istoriografiei române moderne și contemporane, concluziile sale fiind pînă azi acceptate [85], aproape fără rezerve. În spiritul acestora, și fără discordanțe notabile, Alexandru Lapedatu, Ioan C. Filitti și mai recent Pavel Chihaia au analizat formarea tradiției istorice asupra întemeierii Țării Românești [86].

Tezele lui Dimitre Onciul se regăsesc și în reconstituirea istorică a începuturilor domniei Țării Românești propusă de Nicolae Iorga. Cu o singură disociere de opinie, aparent neînsemnată, referitoare la nucleul unificării statale—după Nicolae Iorga—voievodatul de la Argeș [87]. Opinia, niciodată argumentată, pare să-și afle justificarea în intima cunoaștere de către Iorga a pămîntului românesc, a topografiei istorice și, totodată, în tradiția persistentă, insidioasă a închinării Olteniei către voievodul din Muntenia.

O adevărată reabilitare a tradiției istorice despre întemeierea Țării Românești a încercat la începutul deceniului cinci al secolului al XX-lea Gheorghe Brătianu, reabilitare întemeiată pe studiul împrejurărilor de politică generală, mai ales transilvană, ale descălecatului [88]. În consecințele sale logice încercarea lui Gheorghe Brătianu era menită să înlocuiască total scenariul susținut de Dimitre Onciul. La sintetica formulare a chestiunii puse de conținutul tradiției istorice referitoare la persoana întemeietorului — „domn român, venit aici [în Muntenia] din altă parte, și nu din Oltenia; domn care întemeiază aici statul, dar nu dinastia; domn căruia se închină Basarabii olteni, foști înainte de dînsul și urmași după el" [89] — Gheorghe Brătianu a numit pe „Negru vodă", descălecător de țară, venit din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIII-lea, alungat de acolo în vremea luptelor interne, odată cu excluderea unor elemente ale nobilinii române din stările privilegiate ale regatului [90].

Într-o ultimă lucrare sintetică, apărută postum (1969) — „Introducere la istoria culturii românești" — Petre P. Panaitescu s-a aplecat și el asupra chestiunii întemeierii Țării Românești. Concepția sa, marxistă,

---

[83] *Ibidem*, p. 634—636, n. 82, 83.

[84] *Ibidem*, p. 673, n. 116.

[85] *Istoria României*, vol. II, p. 141—148; Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 26—29; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 137—139; G. D. Florescu, Dan Pleșia, *op. cit.*, p. 6—8.

[86] Alexandru Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești* (AIINC, II, 1923, p. 289—314); Ioan C. Filitti, *op. cit.*; Pavel Chihaia, *op. cit.*

[87] N. Jorga, *Gezchichte des Rumänisches Volkes ...*, vol. I, p. 197; idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 130—132, 152, 154.

[88] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 85—111.

[89] Dimitre Onciul, *op. cit.*, p. 609.

[90] Gheorghe Brătianu, *op. cit.*, p. 109—111; și recentele reactualizări — fără pomenirea predecesorului — la G. D. Florescu, Dan Pleșia, *op. cit.*, p. 8, reluare a opiniei acelorași autori din articolul *Negru Vodă — personaj istoric real* („Magazin istoric", IV, 1970, nr. 8, p. 37—42); Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1972, p. 179—185.

utilizarea noilor colecţii de documente, a cadrului general şi a unor sugestii datorate lui Nicolae Iorga şi Gheorghe Brătianu, fac din schiţa zugrăvită de P. P. Panaitescu o încercare vrednică de interes. Ea pune un deosebit accent pe dominaţia tătară la Dunărea de Jos sub hanul Noqai (1266—1299). Însăşi tentativa lui Litovoi de pe la 1273 de a înlătura dependenţa de Ungaria a voievodatului său oltean este asociată cu un posibil ajutor tătar. După P. P. Panaitescu, de la 1282 — dată la care ar fi dispărut banii ungari de Severin — dominaţia lui Noqai s-a extins spre apus, un adevărat protectorat tătar instaurîndu-se asupra Vidinului şi boierilor din Krajna. Cu probabilitate, înlocuitorii ungurilor la stăpînirea Severinului sînt arătaţi aceeaşi tătari. Abia diminuarea puterii apusene a tătarilor după înfrîngerea şi moartea lui Noqai (1299) ar fi permis ungurilor restaurarea banatului Severinului (1307) şi ar fi creat condiţiile pentru întemeierea Ţării Româneşti. Ea s-ar fi petrecut în intervalul 1299—1324, mai degrabă către ultima dată întrucît dominaţia tătară nu a diminuat, decît treptat, năvălirile lor periodice la sud de Dunăre contenind abia la 1321. Întemeietorul, cel ce a unit voievodatele a fost, după P. P. Panaitescu, Basarab, urmaşul lui Seneslau în centrul de la Argeş ; de la el s-a numit şi ţara Basarabia, Basarabească şi locuitorii „basarabi". Unificarea s-ar fi datorat necesităţilor luptei împotriva tătarilor, ofensivă purtată cu succes alături de forţele ungare, fapt din care a rezultat legătura vasalică între marele voievod Basarab şi regele Carol Robert [91].

Veriga lipsă a şirului informaţiei istorice despre organizarea internă a românilor de la sud de Carpaţii Meridionali poate fi refăcută, măcar plauzibil, doar prin cercetarea contextului, a împrejurărilor de politică generală, ungară, transilvană, sud-dunăreană şi bizantină, mongolă (tătară) şi genoveză, metodă dealtfel indicată şi folosită mai cu seamă de Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu şi P. P. Panaitescu. Ei trebuie să i se adauge un model posibil al evoluţiei istorice în intervalul 1273/1288—1324 compatibil elementelor cunoscute ale derulării istorice din veacul al XIII-lea şi din prima jumătate a celui de-al XIV-lea, cu recunoaşterea deschisă însă a dreptăţii aforismului eminescian după care „adevărul nu resultă din deduceri logice decît numai în matematică".

Minoratul regelui Ungariei Ladislau al IV-lea — în vremea căruia se desfăşurase răzvrătirea voievodului din ţara Lythua — a contribuit şi mai mult la generalizarea crizei regatului Ungariei, criză izbucnită violent după invazia tătară din 1241—1243. Cumanizarea masivă a regatului în preajma acestei date şi ulterior invaziei, incapacitatea dominării feudale ungare şi catolice a populaţiei autohtone, cît şi a afluxului cuman, incursiunile tătare, starea de nesiguranţă s-au amplificat sub un rege minor, după moartea lui Ştefan al V-lea (6 august 1272). Influenţa cumană la conducerea politică a regatului, deja evidentă sub regele Ştefan [92] nu putea decît să sporească sub Ladislau al IV-lea, fiul său şi al unei nobile cumane, regina Elisabeta [93].

Cumanizarea se manifesta şi în cadrul organizării militare : în războiul cu regele Boemiei (1278), corpul de oaste al Ungariei venit în aju-

---

[91] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 301—314.

[92] V. şi pacea din 1262 cu Bela al IV-lea încheiată cu învoirea principilor cumani (Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 300).

[93] Ibidem, p. 399 — cu referire atît la situaţia din vremea lui Ştefan al V-lea cît şi la legăturile politice sud-est europene ale dinastiei arpadiene.

torul împăratului Rudolf I de Habsburg cuprindea 16 000 de cumani (1/3 din efectivele totale) [94].

Degradarea situației politice a Ungariei a afectat grav și interesele papale din posesiunile regatului. În voievodatul Transilvaniei, în mijlocul sporirii nesiguranței și anarhiei, sașii se răzvrăteau la 21 februarie 1277 și atacau Alba Iulia : cei 2 000 de refugiați din biserica Sf. Arhanghel Mihail erau arși de vii iar odoarele jefuite [95]. Fără a se putea determina, pe temeiul documentelor cunoscute astăzi, cauzele răzvrătirii populației saxone transilvănene, cazul este simptomatic pentru starea generală a țării.

Contestată, atacată în bunurile și beneficiile sale, Curtea papală a reacționat în toamna anului 1278 prin numirea episcopului Philippus Firminus ca legat apostolic pentru regatul Ungariei și părțile Poloniei, Lodomeriei, Galiției, Cumaniei, Ramei, Croației, Dalmației învecinate acesteia [96]. Misiunea încredințată legatului apostolic avea în vedere atît restabilirea drepturilor și libertăților bisericii în vastele teritorii menționate în instrucțiunile papale, cît și o adevărată acțiune de decumanizare politică și în moravuri, de purificare catolică [97]. Convertirea cumanilor și sedentarizarea lor pe pămînturile din preajma Timișului, Mureșului, Crișului Inferior și pe cursul mijlociu al Tisei, după intențiile mai vechi ale regelui Bela al IV-lea, ar fi fost menite să rezolve problema masei de cumani, nomazi cu corturile prin regat, să contribuie la încadrarea lor în societatea feudală catolică [98].

În toamna anului 1279, la îndemnul papei Nicolae al III-lea, episcopul Philippus, legat apostolic, cerceta și situația veniturilor episcopiei de Milcov de la hotarele tătarilor, a fraților minoriți locuitori între aceștia [99]. Convins de dificultățile unei colaborări cu regele Ladislau al IV-lea pentru îndeplinirea misiunii sale, legatul apostolic a căutat, se pare, resuscitarea drepturilor teutone cuprinse în diploma lui Andrei al II-lea din 1211, confirmată în primăvara anului 1280 de către împăratul Rudolf I [100]. Timid, papalitatea încerca la hotarele tătarilor reluarea, pe cont propriu, a expansionismului arpadian dinaintea invaziei din 1241. Marea răzvrătire a cumanilor din Ungaria, conduși de „Oldamyr, dux Cumanie" terminată prin victoria oștirii regelui de la lacul Hód, la nord de vărsarea Mureșului în Tisa, în anul 1280 [101], a marcat sfîrșitul încercării legatului apostolic de a influența evoluția Ungariei și a țărilor vecine [102].

După victoria de la lacul Hód, oastea regală a întreprins o operă de mare anvergură pentru eliminarea oricărui focar de rezistență cumană ; mai mult, fugarii au fost urmăriți dincolo de munți, în hotarele tătarilor, unde nu mai ajunsese nici unul dintre predecesorii tînărului monarh

---

[94] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 418; pentru semnificația neugerilor amintiți în text — garda de elită a regelui Ladislau al IV-lea — v. Gyula Nemeth, *Wanderungen des mongolischen Wortes Nökür[e] Genossec* („Acta Orientalia", III, 1953, nr. 1—2, p. 11).

[95] Hurmuzaki Densușianu, I/1, p. 411—412, 518—519; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 176—177.

[96] Hurmuzaki Densușianu, I/1, p. 416, 417.

[97] *Ibidem*, p. 417—418, 422—423; SRH, I, p. 473.

[98] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 426—429.

[99] *Ibidem*, p. 429—430.

[100] *Ibidem*, p. 436, 441.

[101] *Ibidem*, p. 444, 447, 461, 470; György Györffy, *op. cit.*, II , în *loc. cit.*, 3—4/1964 (mai departe citat Gy. Györffy, II), p. 15, 20; SRH, I, p. 187, 471—472, II, p. 44, 209: Gy. Pauler, *op. cit.*, p. 372, 561.

[102] SRH, I, p. 473.

arpadian *(„pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerant, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra alpes collecta multitudine baronum et nobilium regni nostri accesissemus"* [103]).

Aparent prin această expediţie victorioasă fuseseră îndeplinite dezideratele papale referitoare la cumani şi neaşteptatul reviriment al dinastiei arpadiene făcea misiunea legatului apostolic inutilă. În fapt, situaţia nu se modificase cîtuşi de puţin după 1277 sub aspectul nesiguranţei interne, a depopulării [104].

Evenimentul decisiv pentru această etapă a crizei a fost noua invazie tătară din 1285, care, urmînd cu probabilitate calea bătută a pasurilor nordice ale Carpaţilor Orientali, a afectat posesiunile regatului Ungariei de la est de Dunărea panonică ; pînă la Pesta, după expresia cronicii de la Oradea, totul a fost ars [105]. O victorie împotriva oştilor tătare în retragere în preajma Munţilor Carpaţi, amintită de cronica rimată a lui Ottokar de Styria [106], este mai puţin sigură.

Edificiul statal arpadian, şubrezit peste măsură în ultima jumătate de secol, făcea loc afirmării unor factori locali de cristalizare a puterii. Regele Ladislau al IV-lea însuşi îşi întemeia puterea pe cumanii aşezaţi pe cursul mijlociu al Tisei, în mijlocul cărora şi-a petrecut restul vieţii, adoptîndu-le, spre indignarea papală, obiceiurile. Aici, lîngă cetatea Cheresig din apropierea Oradei, îşi va afla moartea, asasinat într-o dispută cumană (10 iulie 1290) [107].

Criza dinastică deschisă prin moartea sa nu a făcut decît să mărească anarhia din regat ; erau, după expresia cronicii din Bratislava, vremurile de decădere şi desfiinţare a Ungariei *(„Tempore istius regis Latizlai cepit Hungaria deflecti ac anichilari"* [108]).

În acelaşi timp, puterea prinţului tătar Noqai, personalitatea dominantă a Hoardei de Aur, a atins apogeul. După răsturnarea ţarului Ivailo (Lakhanas) de pe tronul Bulgariei, Noqai a impus ca nou stăpînitor pe boierul cuman Gheorghe Terter şi totodată a instaurat protectoratul tătar asupra ţării (1280). Acţiunea ofensivă a regelui Ladislau al IV-lea în hotarele Hoardei de Aur, dincolo de Munţii Carpaţi, cu prilejul urmăririi cumanilor fugari, fusese pedepsită, cu oarecare întîrziere, prin a doua mare invazie tătară în Ungaria (1285).

Eficacitatea controlului tătar asupra ţinuturilor de la Dunărea de Jos în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea se vădeşte şi prin supunerea de către Hoarda de Aur a stăpînitorilor de la Vidin şi Braničevo, a regatului Serbiei : în 1292 prinţul moştenitor Ştefan Decianski era ostatic la tătari [109]. Întreruperea şirului banilor ungari de Severin după 1291 [110],

---

[103] Hurmuzaki/Densuşianu, I 1, p. 485.
[104] *Ibidem*, p. 442.
[105] SRH, I, p. 213, v. şi p. 472; Hurmuzaki Densuşianu, I 1, p. 461, 462, 491, 502.
[106] Adolf Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare* („Studii", XXV, 1972, nr. 3, p. 467). Cf. totuşi pentru victorii locale Hurmuzaki/Densuşianu, I 1, p. 502.
[107] SRH, I, p. 213; SRH, II, p. 45.
[108] *Ibidem*.
[109] G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 39.
[110] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 519.

după invazia din 1285 şi în preajma menţiunii certei dominaţii tătare în Serbia, pare să reflecte aceeaşi evoluţie a puterii prinţului Noqai de-a lungul cursului inferior al Dunării [111].

Chiar acum la 1290, potrivit tradiţiei cronicăreşti muntene, între Ungaria arpadiană organizată sub ultimul rege al primei dinastii, Andrei al III-lea „Veneţianul" (1290—1301), şi puterea tătară a lui Noqai, s-ar fi înfăptuit „întemeierea" Ţării Româneşti prin „descălecatul lui Negru vodă", venit de peste munţi din Făgăraş şi Amlaş.

Indiferent de chipul cum şi-au imaginat cronicarii veacurilor XVI—XVII întemeierea unui principat ceea ce rămîne de analizat din relatările lor este momentul istoric al constituirii domniei Ţării Româneşti. Cu alte cuvinte, ar fi de determinat compatibilitatea apariţiei domniei româneşti la sud de Carpaţii Meridionali la începutul ultimului deceniu al secolului al XIII-lea cu împrejurările de politică generală sud-est europeană ale aceste perioade. Posibilitatea maturizării către 1290 a lumii voievodale româneşti pînă la cristalizarea monarhică a fost respinsă de Petre P. Panaitescu, pe temeiul stăruinţei dominaţiei tătare în această regiune; abia după 1299 — moartea lui Noqai — i se părea acceptabilă „începerea luptei pentru întemeierea statului muntean", încheiată mai probabil către 1324 [112]. Rezolvarea propusă acordă un rol important momentului prăbuşirii cîrmuirii hanului Noqai, apreciată drept o diminuare a presiunii Hoardei de Aur la Dunărea de Jos.

În fapt, dispariţia lui Noqai nu a însemnat decît instaurarea autorităţii necontestate a hanului legitim de la Sarai, Toqta (1290—1312), asupra *tuturor teritoriilor şi ţărilor dominate sau controlate de Hoarda de Aur*. Nu există încă suficiente documente pentru a afirma un dezinteres al hanilor de la Sarai pentru Dunărea de Jos; dimpotrivă, însăşi Bulgaria lui Teodor Sviatoslav (1300—1321) a continuat să fie o „anexă a imperiului mongol" [113].

Prezenţa politico-militară a tătarilor de-a lungul Dunării de Jos a continuat să se manifeste şi în vremea hanului Özbeq (1313—1342): ameninţarea şi desfăşurarea raidurilor „sciţilor paristrieni" pînă în Tracia, amintite de Nicefor Gregoras [114], dovedesc interesul Hoardei de Aur în aceste ţinuturi.Un element hotărîtor pentru susţinerea întăririi autorităţii mongole este situaţia Vicinei bizantine, tolerată, apoi ameninţată şi în cele din urmă cucerită de tătari, pentru a constitui, către sfîrşitul domniei lui Özbeq, punctul cel mai îndepărtat spre sud-vest al împărăţiei Hoardei de Aur [115]. Descoperirea unui portulan italian, cu preţioasa indicaţie a distanţei în mile dintre gurile Dunării şi Vicina [116], permite astăzi aprecierea mai sigură a extinderii controlului Hoardei de Aur pînă în zona Cîmpiei Bărăganului [117]. Variaţiile nesemnificative şi insuficient cunoscute ale dominaţiei mongole (tătare) nu pot constitui deci reperul sigur pentru

[111] Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 306—307.
[112] *Ibidem*, p. 305, 308, 310.
[113] N. Iorga, *Momente istorice* (AARMSI, s. III, t. VII, 1927, p. 103—104).
[114] FHDR, III, p. 510—517 (anii 1321, 1327, 1337, 1351).
[115] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 62—67.
[116] E. Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast* („Etudes balcaniques", 2, 1978, p. 124—138).
[117] Reprezintă transpunerea pe teren a celor 200 de mile indicate de portulan, desigur cu un oarecare grad de aproximaţie, oricum excluzîndu-se vechile localizări ale Vicinei de la Măcin la gurile Dunării.

determinarea cronologică a întemeierii Țării Românești. Dealtminteri o astfel de abordare a problemei este metodologic supusă cauțiunii : nimic nu îndreptățește negarea posibilității „întemeierii" chiar și în condițiile dominației tătare [118]. Exemplul contemporan al lui Ivan Danilovici Kalita, marele cneaz de la Moscova (1325—1341) prin grația și yarliq-ul hanului Özbeq [119], dovedește compatibilitatea dezvoltării statale cu dominația tătară.

Din analiza împrejurărilor transilvănene ale „întemeierii", Gheorghe Brătianu a sugerat ipoteza veracității tradiției istorice. Participarea românilor la adunarea stărilor transilvane, convocată de regele Andrei al III-lea înainte de 11 martie 1291 la Alba Iulia [120], și înlocuirea lor cu cumanii la următoarea congregațiune a ordinelor din 1292, ca semn al unei evidente scăderi și discriminări, au fost considerate de Gheorghe Brătianu temeiurile posibile ale „descălecatului", ale mutării centrului politic din Făgăraș la sud de Carpați [121].

De la constatările mai vechi ale lui Ioan I. Nistor relative la cauzele emigrărilor românești din Transilvania — încălcarea drepturilor țăranilor asupra pămîntului stăpînit de ei din moși strămoși [122] —, s-a ajuns la elaborarea unui cadru general transilvănean de răscoale țărănești împotriva feudalității cotropitoare, menit să explice tradiția cronicărească a „descălecatului" și întemeierea Țării Românești printr-o mare bejenie peste munți către sfîrșitul secolului al XIII-lea [123].

Strict cronologic, întîmplările din Transilvania nu justifică data tradițională — 1290 — a „descălecatului" Țării Românești, petrecut *înainte* ca românii să fi fost excluși dintre stările privilegiate transilvane și ca presupusele revolte țărănești din sudul voievodatului să fi atins momentul culminant al masivei bejenii sud-carpatice.

Din istoria regatului Ungariei și a voievodatului Transilvaniei către 1300 se poate reține doar declinul puterii regale, întărirea unor autorități particulariste în mijlocul stării generale de nesiguranță. Deși aserțiunea se justifică pentru Transilvania lungii perioade a voievodatului lui Ladislau Kán (1294/1295—1315) [124], poziția sa politică în sud-estul Europei este departe de a fi lămurită cum se cuvine ; ar fi totuși de amintit faptul că în Transilvania trebuie să-și fi găsit primul refugiu Čaqa, fiul lui Noqai, și partizanii săi urmăriți de hanul Toqta [125].

Din curtea sa fortificată de la Deva, voievodul Transilvaniei a încercat sporirea averii sale personale, prin felurite cotropiri, manevrînd prudent în cele externe, între pretendenții la coroana Ungariei, cu scopul transparent al acaparării ei pentru sine. Episodul caracteristic al acestei politici este arestarea de către voievodul Ladislau a regelui Otto de Bavaria și captivitatea acestuia la români (1307—1308).

---

[118] G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, 2e édition, Bucarest, 1942, p. 202; v. și P. P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et les Tatares* (RHSEE, XIX, 1942, nr. 2, p. 438—439).

[119] *Histoire de l'U.R.S.S.*, sous la direction de A. Pankratova, vol. I, Moscou, 1948, p. 113—115.

[120] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 510—511.

[121] G. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 105—106.

[122] *Emigrările de peste munți* (AARMSI, s. II, t. XXXVII, 1914—1915, p. 818).

[123] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 179—185.

[124] DIR, Introducere, I, p. 500.

[125] Cf. G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 39.

Descrierea destul de amănunţită a peripeţiilor captivităţii, datorată cronicii rimate a contemporanului Ottokar de Styria, a deschis o lungă controversă istoriografică încă de la prima punere în valoare a izvorului în 1871 [126]. Comunitatea românească unde s-a petrecut detenţiunea regelui Otto a fost localizată rînd pe rînd în aproape toate ţinuturile de frontieră sau limitrofe Transilvaniei : Haţeg — Oltenia (1898, Bogdan Petriceicu-Hasdeu), voievodatul de la Argeş al lui „Tihomir" (1899, Dimitre Onciul, N. Iorga — 1937), Moldova (1926, Ilie Minea), Maramureş (1945, Emil C. Lăzărescu.)

O cercetare recentă a textului german al cronicii rimate a lui Ottokar de Styria a rectificat amănuntele captivităţii prinţului bavarez şi a propus o nouă localizare a comunităţii româneşti unde fusese captiv : ţara Făgăraşului (1972, Adolf Armbruster [127]). Ipoteza ar fi importantă în primul rînd spre a evidenţia situaţia ţării româneşti a Făgăraşului în raport cu voievodatul Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea. Noua interpretare a pasajului cronicii lui Ottokar de Styria ridică însă neapărat problema relaţiei dintre această ţară românească nord-carpatică şi organizarea politică de pe versantul sudic al aceloraşi Carpaţi făgărăşani. În acest sens mărturiile izvorului styrian ar fi un argument în favoarea modalităţii de descifrare a tradiţiei istorice a „descălecatului" Ţării Româneşti, propusă de Gheorghe Brătianu [128].

Reconstituirea realităţilor istorico-geografice ale zonei în discuţie este complicată însă prin mărturia singulară a pietrei de mormînt a comitelui Laurenţiu de Cîmpulung din anul 1300 („ † *Anno Domini MoCCCo* † *Hic sepultus est Laurencius de Longo Campo pie memorie*" [129]). Explicată variat — de la un comitat maghiar „prelins" la sud de Carpaţi în depresiunea Cîmpulungului pînă la prezenţa în această aşezare a unei reduse comunităţi săseşti condusă însă de un greav (comite) [130] — mărturia pietrei tombale se potriveşte în chip surprinzător cu notaţia cronicărească : „Radul Negrul voevod mare herţeg pre Amlaş şi pre Făgăraş, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade : rumâni, *papistaşi saşi*, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţii" (subl. S.I.). Nu poate fi exclusă existenţa în cadrul organizării politice româneşti de la sud de Carpaţi a unei funcţii administrative locale, la Cîmpulung, exercitată de un demnitar numit în limba bisericii sale „comes".

Persoana conducătorului politic din aceste ţinuturi a fost identificată uneori cu Tocomer (Tatomer, Tugomir, Tihomir), tatăl marelui voievod Basarab I. Cum însă diploma angevină din anul 1332 care-l aminteşte pe Tocomer nu-i asociază demnitatea de voievod şi nici nu-l arată decedat la această dată, este mai plauzibil ca Basarab I să fie considerat întemeietorul eponim al dinastiei Ţării Româneşti.

O lumină lămuritoare asupra întemeierii ar fi putut arunca, întreprinse desigur cu alte metode, primele cercetări arheologice de la biserica Sfîntul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş [131]. După remarcabila ipoteză a lui Aurelian Sacerdoţeanu (1935), confirmată de recentele săpături

[126] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 464.
[127] *Ibidem*, p. 473—483.
[128] *Tradiţia istorică*, p. 98—111.
[129] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 273.
[130] Cf. în ultima vreme C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263; Pavel Binder, *Din nou despre „Comes Laurentius de Longo Campo"* (SCIA, seria Artă plastică, t. 22, 1975, p. 185 188).
[131] D. Onciul, *op. cit.*, vol. I, p. 634.

arheologice, pe locul actualei biserici s-a aflat un lăcaş de cult mai vechi, ce funcţiona la începutul secolului al XIV-lea [132]. Potrivit amintitei ipoteze, acestei biserici i-ar fi aparţinut şi celebrul mormînt domnesc cu pafta. Din păcate, în stadiul actual al cunoştinţelor, analiza inventarului acestui mormînt nu confirmă o datare anterioară mijlocului secolului al XIV-lea[133].

După sursele cunoscute astăzi şi ţinînd seama de toate interpretările propuse, o concluzie tranşantă privitoare la direcţia geografică din care s-a pornit „întemeierea" Ţării Româneşti, a detaliilor şi cronologiei acestui proces, este încă prematură. Paradoxal însă, ştiri occidentale din secolele XIII—XV, referitoare la romanitatea românilor, aruncă lumini noi asupra controversatului „Negru vodă". Este vorba anume de desemnarea de către analistica veneţiană din preajma anului 1300 a romanităţii dintre Rutenia şi Tisa, a românilor nord-dunăreni, sub formula „*Colonia Nigrorum Romanorum*" (colonia romanilor negri) [134]. Ea corespunde de altminteri nomenclaturii geografico-politice a cronicilor ilkhanide contemporane (vezi de pildă *Djami 'ot-Tevarikh / Summa istoriilor a lui Răšid od-Din*) potrivit cărora românii din ţinuturile carpatice erau numiţi Kara Ulagh (Vlahi negri), popor ulagh (vlah, romanic).

Nu ar fi deci exclus ca asocierea începuturilor statului a toată Ţara Românească cu legendarul „Negru vodă" — consemnată în diplomele veacului al XVI-lea, cunoscută şi tradiţiei istorice de la nord de Carpaţi, din Ţara Făgăraşului — să reprezinte un mit etiologic. Conform acestuia, ţara românilor — „*Colonia Nigrorum Romanorum*", adică a „romanilor negri" — îşi trăgea originile organizării politice medievale, „descălecarea", de la un principe Negru. Dealtfel, tendinţa unor explicaţii personificatoare ale etimologiei numelor popoarelor este comună analisticii medievale.

Spre deosebire de izvoarele sud-slave, care numeau principatul românesc din Carpaţii Meridionali şi de la Dunărea de Jos „Ţara Basarabească", „Basarabia", şi pe locuitori „basarabiţi", după întemeietorul dinastiei, tradiţia locală — ca şi aceea mongolă sau türcică (vezi osmanicele Kara Iflak, Kara Bogdan) — a cultivat cu îndărătnicie mitul lui „Negru vodă", ignorînd pe Basarab I. Căci semnificaţia mitului este mult mai largă decît aceea a întemeierii statului; voievodul Negru este organizatorul politic *al tuturor românilor nord-danubieni* din „colonia romanilor negri", a romanităţii carpato-dunăreano-pontice, succesoare pe aceste meleaguri a Imperiului roman. Tradiţia lui „Negru vodă" nu are nimic a face cu nedovedita domnie a Asăneştilor în Ţara Românească propusă de D. Onciul.

Contaminarea în secolul al XVII-lea a mitului lui „Negru voievod" cu amintirea lui Radu I (circa 1377—1383) — posibil supranumit „Negru",

---

[132] *Mormîntul de la Argeş şi zidirea Bisericii domneşti* (BCMI, XXVIII, 1935, p. 6—11); N. Constantinescu, *Curtea domneasca din Argeş, probleme de g neză şi evoluţie* (BMI, XL, 1971, nr. 3, p. 14—23).

[133] G. I. Brătianu, *Les bijoux de Curtea de Argesch et leurs éléments gérmaniques* (BSHAR, XI, 1924, p. 20 54); Cristina Anton-Manea, *Gürtelschnalle aus der Kirche St. Nicolas von Curtea-de-Argeş*, în *Die Parler. Europäische Kunst unter den Luxemburgen*, vol. II, Köln, 1978, p. 476.

[134] S. Iosipescu, „*La Colonia delli Romani Negri che dicono Valacchi" — La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siècle* (RRH, t. XVIII, 1979, nr. 4, p. 673—685); pentru analele ilkhanide v. A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241 42 în ţinuturile noastre după Djami'ol — Tevarikh a lui Făzl ol-Lah Răsid od-Din*, în *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978, p. 204—208. Nu este de exclus nici apropierea apariţiei capetelor de negri în stemele medievale atribuite Ţării Româneşti de Levinus Hulsius aceleiaşi origini a mitului lui „Negru vodă", idee sugerată de Anca Radu.

după cum socotea şi Bogdan Petriceicu Hasdeu — a îndreptat cercetarea istorică pe o pistă falsă şi a compromis credibilitatea existenţei unui personaj istoric real: primul domn a toată Ţara Românească din jurul anului 1300, precursorul lui Basarab I, întemeietorul dinastiei. Mitul lui „Negru vodă" dovedeşte totodată persistenţa în mediul românesc a tradiţiei romanităţii, a dăinuirii coloniei romanilor negri în mileniul întunecat.

Numele lui Basarab I este pomenit pentru prima dată într-o diplomă a regelui Carol Robert deAnjou din august 1324, în legătură cu soliile la acest voievod transalpin îndeplinite cu credinţă şi laudă de magistrul Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj („*in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab, woyvodam nostrum Transalpinum, ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit*") [135]. La această dată, marele voievod Basarab I recunoscuse suzeranitatea regelui; potrivit literei diplomei, el era numit de monarhul angevin „*woyvodam nostrum Transalpinum*". Momentul este important atît în evoluţia raporturilor reciproce româno-ungare, cît şi pentru a urmări însuşi procesul consolidării dinastiei angevine în posesiunile regatului Ungariei, plecînd de la vremurile cînd, minor, la Buda, regele Carol Robert nu era, după caracterizarea *Cronicii monacense*, decît „un zero" („*eodem tempore, cum Karolus puer Bude residerat, rex quasi cyfra*") [136]. Acest lung proces de restaurare a autorităţii monarhice în Ungaria, după modelul franco-napolitan al dinastiei angevine, explică situaţia marelui voievodat al Ţării Româneşti constatată documentar la 1324.

Angajarea procesului de restabilire a autorităţii regale, datorat cardinalului Gentile, legatul papal în Ungaria şi părţile Poloniei, Lodomeriei, Galiţiei, Cumaniei, Serbiei, Ramei, Croaţiei, Dalmaţiei vecine acesteia, nu a început decît în 1308 [137]. O revenire în forţă a puterii ungare în întreg Banatul Severinului prin instalarea la 1307 a unui ban, Teodor de Woytech [138], este o supoziţie care nu se confirmă documentar; dealtfel nu este sigur nici măcar faptul că titulatura se referea la această zonă geografică [139].

Abia la 27 august 1310 — ca urmare a unui acord încheiat in extremis cu voievodul Transilvaniei Ladislau Kán, deţinătorul coroanei atribuite Sfîntului Ştefan al Ungariei, la 8 aprilie acelaşi an — Carol Robert deAnjou putuse fi încoronat la Alba Regală, dar evenimentul nu a fost însoţit de o restabilire a controlului regal în posesiunile ungare de la est de Tisa. Aici continuau să domine familiile Borsa — în comitatele Bihorului, Szabolcs, Satu Mare, Crasna şi Solnoc — şi Kán — în voievodatul Transilvaniei. Deşi în primăvara anului 1315 — ante 13 mai [140] — regele a izbutit să demită pe Ladislau Kán, autoritatea monarhică a continuat să fie precară în voievodatul Transilvaniei.

În primăvara anului 1316 fostul comite palatin Kopasz din familia Borsa a concentrat forţele antimonarhice — printre care şi ale fiilor fostului voievod Ladislau Kán — într-o mare ofensivă, care căuta să se concerteze cu intervenţiile externe: a prinţului pretendent Andrei de

---

[135] DRH, D, I, p. 36.
[136] SRH, II, p. 84.
[137] Hurmuzaki Densuşianu, I 1, p. 565—571; SRH, I, p. 486.
[138] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 308,
[139] Totuşi concentrarea posesiunilor familiei în această zonă ar putea constitui, eventual, un indiciu.
[140] CDHA, I, p. 380 („quondam woyvodam").

Galiţia, strănepot prin femei al regelui Bela al IV-lea, a suveranului sîrb Ştefan Uroš al II-lea, ruda prin alianţă a familiei Kán, şi a puternicului feudal din nord-vestul Ungariei, ireductibilului Matei Csák de Trenčin [141]. Eşecul lui Kopasz Borsa în bătălia de la Debreţin în faţa oştirii regale conduse de comitele Dausa (Dozsá ?) şi capturarea sa în cetatea Piatra Şoimului (Solyomkeu) [142] în acelaşi an, nu au marcat sfîrşitul răzvrătirii în ţinuturile de la est de Tisa şi în Transilvania.

Numirea — în vara lui 1318 [143] — a lui Dausa, fiul lui Andrei, învingătorul de la Debreţin, la cîrma voievodatului şi ca jude delegat în comitatele Bihor, Crasna, Solnoc, Szabolcs şi Satu Mare, foste ale familiei Borsa, anunţa intenţia regelui de a continua politica de forţă în zona amintită.

Această lentă şi dificilă acţiune de recuperare a regatului, în mijlocul mobilelor constelaţii politice ale reprezentanţilor nobilimii din posesiunile regatului Ungariei, lămureşte contactul relativ tîrziu între monarhia angevină şi Ţara Românească.

Studiile consacrate începuturilor acestor legături [144] au abordat chestiunea pe temeiul situaţiei Banatului de Severin, socotit a fi fost cheia raporturilor dintre cele două state [145]. Concluziile amintitelor studii provin din analiza textelor a patru documente, din 23 octombrie 1317, 16 martie 1322, 26 iulie 1324 şi 17 martie 1329, primul şi ultimul transumpturi în diploma regelui Ludovic de Anjou din 17 aprilie 1347 [146]; ele amintesc şi răsplătesc credincioasele slujbe ale fiilor comitelui Nicolae, fiul lui Iwanka din neamul Bolug. Metoda folosită în critica actelor din 1317, 1322 şi 1329 se bazează pe principiul înşiruirii slujbelor sau faptelor de arme conform desfăşurării lor cronologice — ceea ce este probabil, dar nu cert, mai cu seamă în cazul de faţă, al păstrării documentelor în transporturi şi a unui număr mai mare de beneficiari.

După actul din octombrie 1317, înainte de această dată avuseseră loc : bătălia oştirii regale cu trupele fiilor fostului palatin Amadeu Aba şi ale lui Matei Csák de Trenčin — cunoscuta victorie a regelui Carol Robert de la Rozgony / Rozhanovce (15 iunie 1312) [147] —, o luptă a unui corp regal sub cetatea Mehadia stăpînită de necredinciosul Ioan, fiul banului Teodor de Woytech, susţinut de despotul de Vidin şi, în fine, confruntarea „regaliştilor" cu necredincioşii fii ai fostului voievod Ládislau Kán sub cetatea Deva [148].

Diploma din 16 martie 1322, între ai cărui beneficiari este Dionisie, castelan de Jdioara şi Mehadia, unul dintre fiii comitelui Nicolae al lui Iwanka, adăugă, după evenimentele militare din 1312, o luptă a forţelor regale cu necredincioşii fii ai fostului ban Heinrich Heder sub cetatea

---

[141] Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 124—125 (cu datarea eronată 1317).

[142] Lîngă Şinteu (Crişana), v. Coriolan Suciu, *Dicţionar al localităţilor din Transilvania*, I—II, [Bucureşti], 1967—1968, sub voce.

[143] DIR, Introducere, I, p. 114/500 (indoielnic).

[144] M. Holban, 1962, 1967; idem, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*... („Studii", 20, 1967, nr. 1, p. 3—43); Gy. Györffy, II.

[145] De remarcat totuşi restabilirea probabilă a autorităţii regale în Haţeg la 1315 (*Documenta Valachorum*, p. 50).

[146] Gy. Györffy, II, p. 542, 552.

[147] SRH, II, p. 49.

[148] Gy. Györffy, II, p. 547—548.

Megerinche (Medjurača), apoi („*preterea*") războiul cu oastea regelui Ştefan Uroš al II-lea Milutin şi cucerirea de regalişti a cetăţii Deva de la rebelii fii ai fostului voievod Ladislau Kán [149].

În sfîrşit, diploma din 27 martie 1329, avînd printre beneficiari pe acelaşi Dionisie, mare stolnic, castelan de Mehadia şi Haznus (Novi Bečej [150]), fiul comitelui Nicolae, aminteşte meritele deosebite ale acestuia: ocuparea cetăţii Guren din Bulgaria — bază de acţiune a „despotului" de Tîrnovo împotriva posesiunilor Ungariei — şi apărarea cu succes din cetatea Mehadiei („*in confinio existente*") a hotarelor regatului împotriva atacurilor bulgarilor, ale voievodului Basarab al Ţării Româneşti, a regelui schismatic al Serbiei şi a tătarilor [151].

Pentru a completa şi corobora datele, se invocă şi diploma, de mult cunoscută [152], a regelui Carol Robert pentru Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj, care pomeneşte expediţia regală spre Zagreb, o alta soldată prin recuperarea cetăţii Mehadia de la Ioan, fiul banului Teodor, lupta de la frontierele Ungariei contra atacului oştirilor germane şi boeme, în sfîrşit soliile purtate cu succes la Basarab al Ţării Româneşti, numit de rege aici „voievodul nostru".

Concluziile celor două abordări esenţiale ale acestor documente sînt cu totul diferite. Pentru György Györffy, banatul Severinului a fost stăpînit pînă în 1316 de banul Teodor de Woytech şi de despotul de la Vidin; a urmat apoi instalarea lui Dionisie, fiul comitelui Nicolae, drept castelan de Jdioara şi a lui Basarab ca „voievod al regelui în Ţara Românească" şi în fine numirea aceluiaşi Dionisie castelan de Mehadia, cel mai probabil în 1321 [153].

Cu dreptate Maria Holban a respins desfăşurarea evenimentelor imaginată de György Györffy. După convingerea sa, cetatea şi jumătatea occidentală a Banatului Severinului se aflau, în intervalul analizat — 1316—1322 —, în stăpînirea voievodului Basarab; Mehadia a fost recuperată de rege după 1317 şi înainte de martie 1322 cînd Dionisie este atestat castelan al cetăţii, nucleul voit de regalitate pentru restaurarea teritorială a întregului banat [154].

În amănunte, dată fiind folosirea unui număr restrîns de documente, cronologia evenimentelor militare ale anilor 1310—1322 ai domniei lui Carol Robert deAnjou, propusă de fiecare dintre cele două studii, este amendabilă. Evenimentele militare din 1312, amintite de documentele din octombrie 1317 şi martie 1322, sînt mai bine cunoscute [155] şi pot constitui un punct sigur de plecare. Expediţia regală spre Zagreb este plasată în vara lui 1316 [156] sau „prin 1322" împotriva banului Mladen Subić [157]. Dar cum în documentul din iulie 1324 [158] expediţia spre Zagreb este plasată

[149] *Ibidem*, p. 548—549.

[150] Identificarea lui János Karacsonyi este modificată în chip ciudat de Gy. Györffy, II, p. 551, n. 77, dacă se ţine seama de depărtarea dintre cele două localităţi.

[151] Gy. Györffy, II, p. 551 552.

[152] CDHA, II, p. 150 151; Hurmuzaki Densuşianu, I/1, p. 591—592; DRH, D, I, p. 36 37.

[153] Gy. Györffy, II, p. 539 542.

[154] M. Holban, 1967, p. 6—8,14.

[155] SRH, I, p. 487—489, II, p. 284; Gyula Kristó, *Csák Máté tartományúri hatalma*, Bu apest, 1973, p. 197.

[156] Gy. Györffy, II, p. 540.

[157] M. Holban, 1967, p. 9.

[158] Hurmuzaki/Densuşianu, I 1, p. 592.

înainte de recuperarea Mehadiei, atunci ea nu poate fi decît anterioară anului 1322 cînd acest din urmă eveniment se produsese [159]. Ea nu poate fi deci pusă în legătură cu prezenţa curţii regale la Zagreb în toamna anului 1322. Datarea în vara anului 1316 se datoreşte unei confuzii a autorului între lupta de sub cetatea Mehadiei pomenită în actul din octombrie 1317 şi însăşi cucerirea acesteia, amintită în diploma din iulie 1324. Menţiunea din 1324 a expediţiei oştirii regale către Zagreb pare însă să se refere la campania dincolo de Drava, împotriva fiilor banului necredincios Heinrich Heder; ea se plasează cronologic înaintea rebeliunii fostului comite palatin Kopasz Borsa [160], declanşată în primăvara anului 1316, şi tot la aceasta se referă cu probabilitate, regele Carol Robert în diploma sa din 16 septembrie 1314 pentru fiii comitelui Germanus („*et specialiter in eo quod cum nos pro assumpmenda potencia nostra et recuperandis terris nostri exercitum nostrum contra filios Herrici ad partes ultra Drawam existentes transmisissemus*" [161]).

Datarea expediţiei împotriva fiilor fostului ban al Slavoniei, dincolo de Drava, eventual spre Zagreb, este posibilă şi printr-un document din 1317 amintind captivitatea vreme de trei ani a unor partizani ai regelui în mîinile fiilor banului Heinrich [162]. Este deci posibil ca magistrul Martin, fiul lui Bugar, al diplomei din iulie 1324 să se fi remarcat în această expediţie regală din 1314. Precizarea anulează deci folosirea acestei menţiuni pentru datarea luptei de la Mehadia în cursul anului 1316 şi acelei de la Deva în vara lui 1317 [163]. Nu poate fi exclusă însă asocierea acestor evenimente cu marea rebeliune a fostului comite palatin Kopasz Borsa izbucnită în primăvara anului 1316, dar din însuşi textul documentului regal de la 23 octombrie 1317 rezultă că pînă la acea dată ofensiva angevină, victorioasă împotriva principalelor forţe rebele [164], nu avusese succesul scontat nici la Mehadia şi nici la Deva.

Rebeliunea fostului palatin Kopasz se complicase cu intervenţia străină solicitată de răzvrătiţi; după propria mărturie din ianuarie 1317 a regelui Carol Robert „*in nostri regimini contemptum, et honoris regii preiudicium, extranei principis et alieni domini ut nos in nostris processibus inpedire possint et turbare, auxilium et subsidium invocans, potenciam extraneam in nos et regnum, callida suggescione, et inducciones dolosa, introducere volens*" [165].

Între cele mai grave complicaţii externe izvorîte din rebeliunea anilor 1316—1317 a fost războiul sîrb încheiat prin campania oştirii conduse de regele Carol Robert din toamna anului 1319. După trecerea Savei, împotriva trupelor regelui Ştefan Uroš al II-lea — cărui i se alăturaseră

---

[159] La 16 martie 1322 Dionisie Szécsi era deja castelan de Jdioara și Mehadia (Gy, Györffy, II, p. 548).

[160] CDHA, II, p. 128.

[161] *Ibidem*, I, p. 363.

[162] *Ibidem*, p. 426—427.

[163] Gy. Györffy, II, p. 539—540.

[164] Document de la 31 mai (CDHA, I, p. 429) pentru magistrii Ivan și Simon, fiii lui Egidius, care se remarcaseră „*specialiter in eo (expeditio) quod cum diebus preteritis. contra Kopoz et Beke filios Thome*". Regele se afla atunci la Timişoara.

[165] CDHA, I, p. 412.

şi rebelii din Ungaria, între care Lothardt, fiul lui Dionisie, fiul lui Lothardt din neamul Guthkeled [166], oştirea angevină a urcat pe rîul Kolabara [167], ofensiva sa permiţînd restaurarea banatului de Mačevo.

Succesul angevin din 1319, imediat comunicat curţii pontificale avignoneze [168], a fost urmat de reluarea acţiunii de recuperare regală în sud-estul Transilvaniei: menţionarea la 1320 a lui Dionisie Szécs, fiul comitelui Nicolae, fiul lui Iwanka, drept castelan de Jdioara pare să indice concentrarea efortului de-a lungul culoarului Timiş — Cerna. Oricum, la 16 martie 1322 acelaşi Dionisie Szécsi era şi castelan al Mehadiei [169]. Recuperarea Mehadiei de sub stăpînirea rebelului Ioan, fiul banului Teodor Woytech, se datorase eforturilor comitelui de Sălaj, Martin, fiul lui Bugar [170]. După cronologia relativă a documentului, evenimentul avusese loc înainte de participarea comitelui Martin la luptele cu mai multe oştiri germane şi boeme care atacaseră frontierele Ungariei [171] şi a soliilor comitelui Martin la voievodul Basarab, toate anterioare lui iulie 1324, data emiterii actului. Stabilirea unei cronologii absolute a luptelor cu germanii şi boemii ar fi deci de o mare însemnătate pentru racordarea tuturor evenimentelor. Cum în octombrie 1317 Mehadia nu fusese încă ocupată [172], intervalul desfăşurării luptei cu germanii şi boemii poate fi restrîns la post octombrie 1317 — ante iulie 1324. Cîteva documente pomenesc însă un atac al teutonilor *„cum tota potencia eorum"*, veniţi la cererea rebelului Andrei, fiul lui Grigore, atac îndreptat împotriva cetăţii Kanisza, înainte de septembrie 1321 [173]. După cronologia relativă a unei diplome regale angevine din 29 martie 1323, atacul teutonic pornit din Austria se situează între campania ungară în Mačevo şi evenimentele imediat posterioare morţii vestitului necredincios Matei Csák de Trenčin [174], deci după toamna lui 1319 şi anterior primăverii anului 1321 [175]. În stadiul actual al documentării este dificil de spus altminteri decît ipotetic dacă acest atac teuton este acela la care se referă documentul din iulie 1324. Cu probabilitate se poate însă exclude desfăşurarea unei invazii boeme peste frontierele Ungariei, atîta vreme cît funcţiona alianţa între Ioan de Luxemburg, regele Boemiei (1311—1346), şi Carol Robert de Anjou, consfinţită prin căsătoria acestuia din urmă cu Beatrice de Luxemburg, sora suveranului boem (1318—1319)[176]. Pe de altă parte, este puţin probabil ca împăratul coregent Frederic cel Frumos de Austria (1314—1330) să fi tolerat invadarea frontierelor Ungariei în anii 1321—1322 ai alianţei sale cu regele Carol Robert [177], alianţă ce va conduce la dezastrul comun de la Mühldorff din 23 septembrie 1322, în faţa oştirii bavarezo-boeme [178].

---

[166] Documente din 27 aprilie 1324 (CDHA, II, p. 128—129).

[167] CDHA, I, p. 532—533.

[168] Georgius Pray, *Annales Regum Hungariae*, vol. II, Vindobonae, 1761, p. 14. Macedonia pomenită aici este o eroare evidentă, fiind vorba de Mačévo.

[169] Gy. Györffy, II, p. 548.

[170] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 592.

[171] *Ibidem.*

[172] Gy. Györffy, II, p. 548.

[173] CDHA, I, p. 627—628.

[174] CDHA, II, p. 69—71; v. şi CDHA, I, p. 124.

[174] Mathias Csák a murit la 18 martie 1321 (G. Kristóf. *op. cit.*, p. 16 — după determinarea lui Antál Pór).

[176] La finele lui iulie 1319 regina era încă în viaţă (CDHA, I, p. 530).

[177] G. Pray, *op. cit.*, p. 15, 18.

[178] Este mai puţin probabil un atac bavarezo-boem asupra Ungariei înainte sau după lupta de la Mühldorff la care ar face aluzie documentul din iulie 1324.

Schimbarea orientării politice a lui Carol Robert de la alianţa boemo-luxemburgheză la aceea polonă, întărită prin căsătoria suveranului angevin cu Elisabeta, fiica regelui Władisław Lokietek, în 1320 [179], face posibilă datarea atacului teutono-boem în chiar acest an şi, coroborînd cu documentele citate mai sus, anterior primăverii lui 1321, a morţii lui Matei Csák. Desfăşurarea politicii recuperatoare angevine de-a lungul culoarului Timiş — Cerna permite, ipotetic, restrîngerea intervalului în care s-a produs instalarea unei garnizoane regaliste la Mehadia şi atacul teutono-boem la perioada de după atestarea lui Dionisie Szécsi în funcţia de castelan de Jdioara (decembrie 1320) şi înaintea primăverii lui 1321. Nu este exclus ca ofensiva regală pe Cerna în jos şi pe Dunăre să se fi continuat, magistrul Dionisie Szécsi şi oamenii săi remarcîndu-se cu prilejul cuceririi cetăţii „Guren" de la ţarul Bulgariei [180].

Ceva mai simplă este datarea cuceririi prin luptă a Devei, amintită de diploma angevină din martie 1322 [181], după campania regală în Mačevo şi anterior salvării regelui Carol Robert, în primejdie de a se îneca la ruperea accidentală a gheţii de peste rîul Bodrog (comitatul Zemplén), cel mai tîrziu înainte de iarna 1321—1322, deci, foarte probabil, în 1320 sau 1321.

La scurt timp după recuperarea prin expediţia regală angevină a Mehadiei (probabil post decembrie 1320 — ante martie 1321), magistrul Dionisie Szécs, castelanul de Jdioara din decembrie 1320, este atestat documentar cu aceeaşi funcţie şi în cetatea de pe rîul Cerna (martie 1322). Numirea sa fusese menită, după argumentarea unei diplome a regelui Carol Robert din martie 1329, să asigure apărarea frontierei regatului angevin, în zona culoarului Cernei împotriva atacurilor bulgarilor, ale voievodului Basarab al Ţării Româneşti, ale regelui Serbiei şi ale tătarilor [182].

Ameninţarea hotarelor regatului Ungariei de către românii lui Basarab I în preajma numirii magistrului Dionisie Szécsi drept castelan de Mehadia (decembrie 1320 — martie 1321) este, cronologic, prima menţiune a domniei marelui voievod al Ţării Româneşti. Diploma angevină din martie 1329, referitoare la situaţii oricum anterioare primăverii lui 1322, pare să reconstituie totodată relaţiile internaţionale de la Dunărea de Jos. Afirmarea existenţei unei mari coaliţii bulgaro-româno-sîrbo-tătare împotriva Ungariei angevine la începutul deceniului al treilea al secolului al XIV-lea este la prima vedere hazardată. Totuşi Şişmanizii de la Vidin şi dinastia Nemanja erau legaţi printr-o mai veche alianţă, pecetluită prin căsătoria prinţesei Neda, fiica regelui Milutin, cu despotul Mihai Şişman. Protecţia ungară acordată prinţului Dragutin Nemanja, cîrmuitor în Mačevo şi în Bosnia orientală, apoi fiului său Vladislav, vasal angevinilor, constituia desigur un motiv suficient de disensiuni şi conflicte între cele două regate. Controlul defileului Dunării, încercat de Ungaria prin restaurarea autorităţii sale în culoarul Timiş—Cerna, iar de despotatul de Vidin prin stăpînirea cîtorva poziţii-cheie pe malul fluviului, între care foarte probabil Guren, explică diferendul bulgaro-ungar. O

---

[179] SRH, I, p. 490.

[180] Gy. Györffy, II, p. 551. Cucerirea Gurenului înainte de numirea lui Dionisie Szécsi castelan de Mehadia, deci oricum înainte de martie 1322: atunci însă exista atît un despot la Vidin, Mihail Şişman, cît şi un ţar de Tîrnovo, Gheorghe al II-lea Terter. Pentru menţiunea documentară potrivit căreia Gurenul a fost luat de la despotul de Tîrnovo, v. opinia M. Holban, 1967, p. 11—12.

[181] Gy. Györffy, II, p. 548—549.

[182] *Ibidem*, p. 551—552.

coordonare sîrbo-vidineană contra Ungariei angevine este aşadar posibilă. Mai dificilă este determinarea poziţiei tătarilor şi a Ţării Româneşti.

Moartea lui Noqai (1299), deja amintită [183], rupsese legătura certă care ar fi putut reuni regatul Serbiei, Bulgaria şi voievodatul urmaşilor lui Seneslau într-o coaliţie antiungară, condusă de cîrmuitorul tătarilor occidentali. Potrivit unei surse publicată acum aproape un secol, dar prea puţin folosită, după înlăturarea lui Noqai, hanul Hoardei de Aur, Toqtai, a trimis pe doi dintre „fiii" săi în ulusul prinţului dispărut. „În ce priveşte pe Tuqlubuqa, el s-a aşezat la Isaccea, pe rîul Dunărea, şi în locurile vecine Porţii de Fier, unde se aflaseră sălaşurile lui Noqai, iar Ilbasar, şi le-a pus pe rîul Iaiq" [184]. Dacă centrul dominaţiei lui Tuqlubuqa, Isaccea, se poate localiza lesnicios, extinderea zonei sale de influenţă pe Dunăre pînă la „Porţile de Fier" a provocat o vie controversă. De la început identificarea „Porţilor de Fier" cu Derbendul de la Marea Caspică trebuie exclusă. Acceptarea identităţii lor cu Porţile de Fier ale Dunării [185] este aproape impusă de faptul că Noqai dominase Krajna, Serbia, Bulgaria. Impedimentul constă însă în ignorarea zonei dominate de celălalt „fiu" al lui Toqtaï, „Ilbasar", cu centrul pe rîul Iaiq [186]. Cum Tuqlubuqa nu putea moşteni întreg ulusul lui Noqai şi întrucît politica externă a acestuia vizase în special Bulgaria orientală şi Bizanţul, nu este exclus ca Porţile de Fier amintite să fie identice cu trecătoarea Demir Kapu din Munţii Balcani, de la izvoarele rîurilor Kara Dere şi Luda Kamcija.

Oricum însă dominaţia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos continua, provocînd dealtminteri încă din 1302 exodul unei părţi a alanilor (iassi) creştini din centrul Moldovei către Imperiul bizantin [187]. Direcţiilor raidurilor tătarilor de la Dunărea de Jos cunoscute acum, după istoriile lui Nichifor Gregoras şi Ioan Cantacuzino, diploma angevină din martie 1329 le mai adaugă una, aceea a Porţilor de Fier, a culoarului Timiş—Cerna, direcţie practicată către 1320.

Între contraofensiva recuperărilor angevine şi prezenţa tătară certă la Dunărea de Jos, poziţia Ţării Româneşti a marelui voievod Basarab era fragilă ; această situaţie era accentuată de lenta asimilare a cumanilor din zonele de cîmpie nord-dunăreană, asupra cărora amprenta dominaţiei tătare va fi fost mai puternică [188]. Din această solicitare multiplă a izvorît necesitatea unei politici iscusite, realiste, a domniei a toată Ţara Românească pentru apărarea fiinţei sale statale ,atît împotriva cotropirii ungare, cît şi a iminentelor raiduri ale vecinilor tătari de la Dunărea de Jos.

---

[183] V. supra p. 55.

[184] W. v. Tiesenhausen, *Сборник Материаловъ* citat de Iuljan Kulakowskij, *Гдѣ нахадиласъ вичинская епархия Константинопольkого Патриархата? (Византийский Временник*, IV, 1897, p. 324); cf. G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 39.

[185] Opinie exprimată de Petre Diaconu, combătută de Aurel Decei şi Virgil Ciocîltan.

[186] Sonoritatea antroponimului „Ilbasar" sugerează întrucîtva o apropiere cu numele *Basarab*. Dacă sensul expresiei cronicăreşti, potrivit căreia cei doi „fii" ai hanului Toqta au fost trimişi în ulusul lui Noqai, ar fi cumva figurat, adică politic — ceea ce este posibil —, atunci ar fi vorba aici de acordarea iarliq-ului tătăresc unui principe român din familia Basarabilor şi în acest caz rîul Iaiq ar fi unul dintre cursurile de apă ale Ţării Româneşti.

[187] Georgios Pachimeres, în FHDR, III, p. 451, 453; Nichifor Gregoras, în FHDR, III, p. 509; G. Brătianu, *op. cit.*, p. 40.

[188] N. Iorga, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Basarabă. Un capitol din colaboraţia româno-barbară în evul mediu* (AARMSI, s. III, t. VIII, 1927—1928); reprodus în N. Iorga, *Scrieri istorice*, ed. Barbu Theodorescu, vol. I [Bucureşti], 1971, p. 139—146; I. Conea et I. Donat, *Contributions à l'ètude de la toponymie pètchénegue-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube (Contributions onomastiques*, Bucarest, 1958, p. 139 — 169); I. Donat, *op. cit.*, p. 291—294.

Menţiunea documentară a luptelor de frontieră purtate de castelanul Jdioarei şi Mehadiei împotriva românilor voievodului Basarab dovedesc, fără putinţă de tăgadă [189], contactul dintre Ţara Românească şi posesiunile angevine pe lanţul Munţilor Mehedinţi şi Cernei. Cetatea Severinului, aşezată la ieşirea Dunării din Porţile de Fier, scăpa controlului ungar; este probabil ca stăpînirea aici a marelui voievod al Ţării Româneşti, documentată în anul 1330, să fi continuat în tot deceniul trei al secolului al XIV-lea. De fapt, de la ultima amintire a unui ban arpadian, la Severin, în 1291, şi pînă la stăpînirea românească, sigură la 1330, lipsa documentelor face ipotetică orice încercare de reconstituire a statutului politic al cetăţii în intervalul amintit. Continuitatea administraţiei bizantine în unele cetăţi situate în chiar ţinuturile controlate de mongoli — multă vreme cazul Vicinei dunărene — face posibilă şi stăpînirea românească la Severin, chiar dacă se admite o prezenţă tătară la Porţile de Fier. Şi aceasta implică însă existenţa unei legături între Ţara Românească şi hanatul Hoardei de Aur. În chip paradoxal diploma angevină din 1329 nu presupune numaidecît [190] o colaborare româno-tătară la frontiera angevină din preajma cetăţii Mehadia; după abundenţa participărilor mercenare „scitice" (mongole, tătare) alături de oştirile bulgare se poate deduce mai degrabă o situaţie similară şi în zona Porţilor de Fier. Dealtfel în textul documentului angevin tătarii sînt un ingredient final („*ymo et Tartaros*" — „pînă şi tătarii"), după citarea pericolului reprezentat de regele Serbiei, deci neasociat obligatoriu voievodului Basarab.

Din surse bizantine, ungare, sîrbe, se pot culege şi cîteva fărîme de ştiri referitoare la politica externă a Ţării Româneşti în anii următori ai domniei lui Basarab I.

După moartea fără urmaşi a ultimului dintre Terterizi, Gheorghe al II-lea (1322—1323), tronul Bulgariei a fost ocupat de Mihail al III-lea Şişman, fostul despot de la Vidin. Noua domnie a fost inaugurată printr-o contraofensivă antibizantină — răspuns la asedierea Filipopolei bulgare de către oştile basileului. Contraofensiva bulgară a vizat tîrgurile din regiunea muntoasă de graniţă, care recunoscuseră autoritatea imperială la moartea lui Gheorghe al II-lea Terter. Oastea ţarului Mihail al III-lea a cuprins şi trupe de ajutor, „nu puţine", trimise de Ţara Românească, precum şi tătari. Astfel au fost supuse şi s-au instalat garnizoane aliate, formate cu precădere din arcaşi, în amintitele tîrguri de munte; de aici cetele prădalnice devastau ţinuturile bizantine, încercîndu-şi norocul şi în asedierea unor oraşe [191].

În acelaşi timp tentativa bizantină de recucerire a Filipopolei a eşuat, cetatea fiind apărată cu succes pentru ţarul bulgar de o garnizoană condusă de Ivan „Rusul" şi alcătuită cu probabilitate din alani şi alţi ostaşi mercenari. Între conducătorii acestora este menţionat un „Inas dintre unguri" [192], ceea ce ar putea să însemne un ungurean, un Ionaş.

La o ciocnire decisivă între oastea aliată şi cea bizantină, condusă de Andonikos al III-lea, tăbărîte în preajma ruinelor Potukos-ului, nu s-a ajuns totuşi, adversarii necutezînd să rişte bătălia [193]. Slăbite de înde-

---

189 V. divagaţiile lui Gy. Györffy, II, p. 539, 542.
190 *Ibidem*, p. 542.
191 Ioan Cantacuzino, FHDR, III, p. 483.
192 Ioannes Kantakuzenos, *Historiarum libri IV*, ed. L. Schopen, vol. I, p. 173.
193 *Ibidem*.

lungatul asediu al Filipopolei, trupele bizantine s-au retras pentru refacerea la Adrianopol. Printr-o acţiune neaşteptată a comandamentului bizantin de la Stanimahos, de Brienne, Filipopolea a fost luată prin surprindere în vreme ce garnizoana probulgară ieşise în întîmpinarea oştirii ţarului Mihail.

Filipopolea pierdută şi dificil de recucerit, în primăvara anului următor, 1324, trupele bulgare şi-au îndreptat efortul pentru reducerea rezistenţei din zona Sliven—Kopsis, condusă de prinţul Vojsila, fratele fostului ţar Teodor Sventislav. După succesul acestei ultime acţiuni şi a unui raid în Tracia de nord pînă la Vera, trupele ţarului Mihail al III-lea Şişman au revenit în Bulgaria. Situaţia noii domnii fiind consolidată în posesiunile sudice ale ţaratului, pacea s-a încheiat în acelaşi an 1324, din iniţiativa bulgară, fiind consfinţită de căsătoria lui Mihail al III-lea cu prinţesa Teodora, sora lui Andronikos al III-lea, văduva lui Teodor Sventislav [194].

Participarea contingentului românesc la întreaga campanie bulgară din anul 1323 pînă în preajma Filipopolei este posibilă întrucît Ioan Cantacuzino pare să-i indice alături de tătari („sciţi") pînă pe versantul meridional al Munţilor Balcani. Participarea se făcea în virtutea unei alianţe, corpul românesc fiind numit probabil de ex-basileul Cantacuzino, după tătari, în rîndul celorlalţi aliaţi (τοῖς ἄλλοις συμμάχοις) ai ţarului Mihail al III-lea [195]. În campania bulgară din 1324 împotriva prinţului Vojsila şi a aliaţilor săi bizantini, prezenţa românilor, ca şi a tătarilor dealtfel, nu poate fi deocamdată susţinută documentar, deşi cel puţin cea a ultimilor nu este exclusă.

O explicaţie ar fi în presiunea militară angevină exercitată în Transilvania în lunile iunie—august 1324. Ea se îndreptase împotriva saşilor răzvrătiţi sub comitele Henning din Villa Petri (Petreşti-Sebeş) şi, poate, a lui Ioan, fiul lui Conrad de Tălmaciu, pentru a căror represiune, voievodul Transilvaniei, Toma de Szécsény, fusese nevoit să ceară ajutorul oştirii regale întărită cu trupe cumane [196]. Itinerariul expediţiei regale poate fi urmărit, cu aproximaţie, graţie documentelor ce marchează prezenţa suveranului angevin : 17 iunie — în preajma cetăţii Deva, 10 iulie — lîngă rîul Tîrnava, aproape de casa lui Crăciun (Crăciunelul de Jos), 25 iulie — tot în apropierea rîului, lîngă satul Şona, 10 august — în preajma Sibiului, 12—14 august — lîngă Orăştie [197]. El relevă scopul principal urmărit de acţiunea militară, circumscrierea şi înăbuşirea rebeliunii în zona Sibiului.

După o diplomă dată de suveranul angevin la 10 octombrie 1324, după reîntoarcerea sa, scopului principal al expediţiei par a i se alătura şi altele nu mai puţin importante, cuprinse sub formula afacerilor coroanei în părţile Transilvaniei *(„quod cum pro disponendis quibusdam regni nostri negotiis ad partes Transilvanas accesissemus* [198]*)*. Una dintre aceste grave probleme ale regatului a fost aceea a apărării dinspre tătari a Transilvaniei, ameninţată de atacurile prin surprindere, „perfide",

---

[194] Carolus du Fresne, dominus Du Cange, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata, Byzantinae Historiae Scriptores*, vol. XXII, Venetiis, MDCCXXIX, p. 252.

[195] Ioan Cantacuzino, FHDR, III, p. 482.

[196] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 592—593.

[197] Urkundenbuch, I, p. 385—387.

[198] CDHA, I, p. 155.

ale lor. În ţara acestora, regele Carol Robert a trimis, chiar în vreme ce-şi prelungea şederea în părţile Sibiului, pe Phynta, fiul lui Samuel de Mende — probabil un provençal — împreună cu alţi cîţiva credincioşi ai săi [199]. Însărcinarea lor, din păcate necunoscută în amănunte, pare să fi fost mai degrabă diplomatică decît militară [200], pentru care forţele *(„quibusdam aliis fidelibus nostris")* erau insuficiente. Este tentant de făcut o apropiere între misiunea lui Phynta, fiul lui Samuel de Mende, şi anterioarele negocieri în Ţara Românească, ale comitelui de Sălaj, magistrul Martin, fiul lui Bugar, amintite de rege la 26 iulie 1324, pe cînd se afla în Transilvania, aproape de confluenţa Tîrnavelor [201]. Mai mult, s-a admis chiar posibilitatea desfăşurării poate în Haţeg a ceremoniei de omagiu al marelui voievod Basarab I către regele Ungariei [202].

Oricum diploma din 26 iulie 1324 înfăţişează pe regele Carol Robert drept suzeran al lui Basarab I, pe care-l numea voievodul său transalpin, situaţie politică diametral opusă celei din anii 1320/1321—1322, cînd marele voievod al Ţării Româneşti se afla printre inamicii regatului angevin şi ai catolicismului.

Legătura dintre suveranul angevin şi cel român, exprimată prin omagiu, presupunea un complex de interese şi îndatoriri ale părţilor contractante. Moştenitor al unei coroane cu o veche tradiţie expansionistă, cea arpadiană, Carol Robert se dorea un restitutor al posesiunilor reale sau pretinse ale regatului Ungariei. În privinţa ţinuturilor carpato-dunărene, tradiţia era înfăţişată de programul politic arpadian al diplomei ioaniţilor. Prin omagiul lui Basarab I, monarhia angevină înţelegea o restaurare a fostelor legături cu voievozii Litovoi din ţara Severinului şi Seneslau dintr-o parte a Cumaniei, marele voievod al Ţării Româneşti fiind socotit urmaşul celor doi.

Diploma angevină din iulie 1324 recunoştea înfăptuirea unificării politice, numind voievodatul lui Basarab „Transalpina". Privit în perspectiva istorică de pînă la războiul de la 1330, actul din 1324 relevă renunţarea regelui de a mai instala dregători proprii în zona cea mai disputată — banatul şi cetatea Severinului — în schimbul omagiului, a îndatoririlor de ajutor şi sfat ale vasalului către suveran, pe care le presupunea. Ţara Românească era cuprinsă astfel în angrenajul relaţiilor internaţionale ale lumii catolice ; în februarie 1327 papa Ioan al XXII-lea recomanda protecţiei marelui voievod Basarab I pe călugării predicatori ce urmau să vină ca inchizitori în Ţara Românească pentru stîrpirea ereziei noilor patarini, refugiaţi aici din statele germane şi slave de nord, condamnaţi de ultimele concilii [204].

Dacă din punctul de vedere angevin omagiul constituia realizarea, pe măsura posibilităţilor, a idealului monarhic restaurator, coordonatele politicii lui Basarab I sînt mai puţin desluşite. În anii 1320/1321—1322 forţele militare ale Ţării Româneşti puneau în pericol stăpînirea angevină a culoarului Timiş—Cerna unde rezista castelanul Jdioarei şi Mehadiei, Dionisie Szécs. Nimic nu dovedeşte că raportul de forţe se va fi deteriorat atît de rapid încît marele voievod român să nu poată păstra posesiunile

---

[199] *Ibidem.*
[200] Opinia contrarie la Şt. S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 60—61.
[201] *Ibidem*, p. 61.
[202] M. Holban, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"* ... („Revista de istorie", 31, 1978 (nr. 3, p. 1 073—1 074) (mai departe citat M. Holban, 1978).
[203] Gy. Györffy, II, p. 551—552.
[204] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 601.

sale din zona Mehedinţilor, a Severinului, decît prin acceptarea omagiului către rege. Menţiunea unei reuşite militare de asemenea anvergură a castelanului de Jdioara şi Mehadia — cel mai în măsură să o obţină — nu ar fi fost omisă din diploma de la 1329 pentru Dionisie Szécs; dimpotrivă, sensul acţiunii acestuia este mai degrabă defensiv. Dealtminteri, în vara anului 1325 chiar în rîndul nobililor regatului Ungariei se exprimaseră serioase îndoieli atît asupra capacităţii forţelor maghiare de a dovedi puterea militară a principatului Ţării Româneşti, cît şi a poziţiei lui Basarab I faţă de coroana angevină [205]. Acceptarea legăturii vasalice de către marele voievod Basarab I rămîne încă insuficient lămurită. Singurul indiciu pare să-l constituie totuşi demonstraţia militară a oştirii regale din vara anului 1324 de la Deva spre Sibiu, ce s-ar fi putut eventual continua împotriva posesiunilor Ţării Româneşti.

Noua orientare a marelui voievod român mai presupunea asigurarea de către suveranul angevin a mijloacelor cuvenite de protecţie a ţării împotriva tătarilor vecini; aceasta ar fi putut fi mobilul misiunii diplomatice a lui Phynta, fiul lui Samuel de Mende.

Expediţia regală în sud-vestul voievodatului Transilvaniei din vara anului 1324 a adus pe primul plan al politicii externe angeviene situaţia de la frontiera carpatină. Conştient de insuficienţa mijloacelor sale militare în faţa puterii tătare, regele Carol Robert a solicitat, foarte probabil în vara anului 1325, sprijinul Curţii papale avignoneze [206]. Temerile regale erau îndreptăţite întrucît anul următor, 1326, s-a produs un nou raid tătar, terminat totuşi, după însemnarea *Cronicii Prusiei*, printr-o strălucită victorie angevină: *„Anno domini MCCCXXVI. rex Ungarie de exercitu Tartarorum qui regnum suum depopulaverant, XXX. milia interfecit"* [207]. Neinclusă în variantele cunoscute ale analelor regatului Ungariei, în pofida caracterului ei senzaţional, ştirea trebuie redusă la proporţiile unei confruntări locale, desigur petrecute aievea [208]. S-a căutat chiar stabilirea unei relaţii dintre aceste evenimente militare şi scrisoarea papei Ioan al XXII-lea, de la 1 februarie 1327, prin care elogiază faptele marelui voievod Basarab „pentru stîrpirea neamurilor necredincioase" *(„tua laudabilia opera, que dudum devotio tua ferventer exercuit et exercere non desinit ad exterminationem infidelium nationem")* [209]. Apropierea este plauzibilă mai cu seamă deoarece scrisoarea papală este o circulară adresată comitelui Solomon de la Braşov, voievodului Transilvaniei, Toma Szécsény şi marelui voievod român [210].

Se pot astfel preciza, cu probabilitate, evenimentele militare consemnate de cronica prusiană sub anul 1326: invazia devastatoare tătară a fost stăvilită şi înfrîntă prin efortul comun al comitelui de Braşov, voievodului Transilvaniei şi a suveranului Ţării Româneşti. Este de presupus ca avantajul obţinut asupra Hoardei de Aur să fi fost de natură a menţine politica marelui voievod român — sensibilă la schimbările raportului de forţe internaţionale — pe făgaşul legăturii angevine. Spre a contribui

---

[205] Gy. Györffy, II, p. 550.

[206] Hurmuzaki Densuşianu, I 1, p. 594. Actul este din septembrie, după audienţa dată de papa Ioan al XXII-lea trimisului regal, prepozitul Ladislau de Tytel; or acesta se afla încă în iunie acelaşi an la Višegrad (Gy. Györffy, II, p. 550).

[207] I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)* („Cercetări istorice", 5–7, 1929–1932, p. 328).

[208] Fireşte sub rezerva unei posibile erori de datare.

[209] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 601; cf. Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 62.

[210] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 600–601.

probabil la consolidarea ei, Curia avignoneză intervenea, în primăvara anului 1328, pentru a tempera zelul clerului catolic din regatul Ungariei, prilejuit de strîngerea decimei de la cumani și români [211].

Pornind de la colaborarea militară probabilă a Țării Românești cu forțele Transilvaniei angevine din 1326 s-a propus un adevărat război al românilor sub Basarab I împotriva tătarilor; el s-ar fi desfășurat cu oarecare sprijin ungar în anii 1324—1328 și ar fi avut ca rezultat extinderea stăpînirii Țării Românești la Dunărea de Jos pînă către Chilia [212]. Opinia se sprijină pe știrea cunoscutei cronici rimate *Düstürname* (circa 1465) a lui Enverî, potrivit căreia către 1337/1338 pirații turci anatolieni ai lui Umur, begul de Aydin, s-au luptat cu „ghiaurii" la Chilia [213]. Identificarea acestor ghiauri cu românii nu este imposibilă întrucît principele și geograful arab Abul Feda (mort în 1331) menționează situarea Isaccei în „țara valahilor" [214]. S-a socotit, datîndu-se această mențiune în anul 1321, că ea infirmă scenariul propus al războiului cu tătarii din 1324—1328, acreditîndu-se ideea că, dimpotrivă stăpînirea Țării Românești la Dunărea maritimă a fost acordată de hanul Özbeq marelui voievod Basarab I în semnul bunelor relații, alianței chiar dintre cele două state [215]. Numai că citarea lui Abul Feda s-a făcut incomplet : geograful arab arată în adevăr că „Isakdji este un oraș din țara valahilor", dar adaugă imediat „și depinzător de Constantinopol", completare subliniată cu îndreptățire de Gheorghe Brătianu [216]. Dealtfel, prezența bizantină la Dunărea maritimă este atestată și de Ibn Battuta, călător pe aceste meleaguri la 1330/1331 [217].

Existența unei „țări a valahilor" în zona Isaccei este explicabilă ca o „Romanie" locală, parte a romanității orientale, trăind în organizarea și cu legăturile sale politice proprii ; situație ce nu se poate simplifica prin extinderea spre răsărit a Țării Românești [218]. Astfel încît ambele construcții istorice, susținînd această extindere de stăpînire împotriva sau cu asentimentul tătarilor, păcătuiesc prin lipsa, pînă astăzi, a suportului documentar [219]. Dealtfel, în vara anului 1328 la Constantinopol se aflase despre iminența unui atac asupra Traciei al oștirii țarului Mihail al III-lea, sporită cu tătarii locuitori lîngă Dunăre [220].

Atitudinea curții de la Višegrad față de acest complex de forțe de la Dunărea de Jos, — de care marele voievod Basarab I, confruntat direct, trebuia să țină seama —, pare să răzbată dintr-o diplomă regală din primăvara anului 1329 care amintește vechile atacuri bulgare, române,

---

211 *Ibidem*, p. 609.

212 *Istoria României*, vol. II, p. 151; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 31; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 62; cf. P. P. Panaitescu, *Introducere* ...

213 Enveri, *Düstürname (Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 36); V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue* (RHSEE, XXII, 1945, p 197—198); G. I. Brătianu, *Les roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues* (*ibidem*. p. 199—203).

214 O. Tafrali, *La Roumanie transdanubienne*, Paris, 1918, p. 124.

215 C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 271; C. C. Giurescu, *Probleme controversate* ..., p. 145, n. 6 și critica opiniei la M. Holban, 1978, p. 1 075—1 076. Pentru data 1321 v. *Călători străini*, I, p. 11.

216 G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 45.

217 *Călători străini*, I, p. 7; cf. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 145.

218 S. Iosipescu, *Despre unele controverse*, p. 1 965—1 966.

219 Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 226—227.

220 Nichifor Gregoras, FHDR, III, p. 512—513.

sîrbe şi tătare asupra zonei Mehadiei. Basarab I nu este numit direct un necredincios — *Cronica pictată* afirmă peremptoriu că marele voievod român îşi îndeplinise totdeauna datoriile faţă de suzeran — dar nici nu mai apare drept ,,voievodul nostru", al regelui, iar calitatea sa de duşman al coroanei ungare şi al religiei catolice nu era prezentată la timpul trecut, prin obişnuitul ,,pe atunci" *(tunc)* [221].

Politica externă a Ţării Româneşti trebuia să se adapteze situaţiei reale de la Dunărea de Jos, care, în etapa dată, scăpa cu totul controlului, ca şi posibilităţilor de intervenţie sau influenţare ale monarhiei angevine. Astfel se explică participarea forţelor militare române, în aceeaşi ,,formaţie", alături de oastea Bulgariei şi de tătari, în războiul din 1330 împotriva Serbiei.

Cauzat de competiţia sîrbo-bulgară în Macedonia, războiul era de aşteptat încă din 1324, odată cu ruperea de către ţarul Mihail Şişman a alianţei sale, şi de rudenie, cu regele sîrb, în folosul legăturii cu Paleologii bizantini. Campania oştirii ţarului bulgar în bazinul superior al Strumei a putut fi reconstituită cu suficiente detalii după izvoarele sîrbe şi bizantine [222]. Cu toate acestea, împrejurările participării româneşti la război rămîn încă insuficient cunoscute. În efectivele oştirii conduse de Mihail al III-lea, Nichifor Gregoras menţionează doar 12 000 de luptători ai ţarului şi 3 000 de mercenari tătari, fără a pomeni explicit [223] corpul de ajutor trimis din Ţara Românească. Doar analele sîrbeşti înfăţişează mai amănunţit compoziţia oştirii pe care au avut-o de înfruntat oamenii regelui Ştefan Dečanski. Ele consună în a numi, alături de bulgari, pe ,,Basarabi" şi pe tătari [224].

Informaţia este amplificată într-o însemnare autobiografică din 1349 a împăratului Ştefan Duşan pusă la începutul Zakonikului, unde se înfăţişează întreaga coaliţie antisîrbească a celor şase ţări: ,,рекоуж и цара грнаскаго, Михаила и брата его Белаоура, и Алексaндра цара бльгаромь и Басарабоу Иванка, тaстa Алекс ндра цара, соумегь живоущтиХ чрьниХь татарь, и господство ıашко и прочїимь свшнимь господа" [225].

Cunoscută după editarea în 1870 a Zakonikului, însemnarea a fost divers interpretată [226]. Ea relevă însă destul de explicit participarea la campanie a ţarului Mihail al III-lea Şişman, a fratelui său de soră Alexandru, precum şi a oştirilor de ajutor ale aliaţilor lor, împăratul bizantin, Andronic al III-lea, marele voievod Ioan Basarab [227] al Ţării Româneşti, socrul lui Alexandru, împreună cu acelea ale ,,tătarilor negri", ale domniei Iaşilor şi ale altor domni.

În vreme ce cooperarea bulgaro-bizantină este îndeajuns documentată de cronicile lui Nichifor Gregoras şi Ioan Cantacuzino, fragmentul datorat împăratului Ştefan Duşan este primul care înfăţişează geografia

---

[221] Gy. Györffy, II, p. 551—552. Nu este exclusă nici rezistenţa faţă de prozelitismul religios catolic, Ţara Românească fiind adăpostul a numeroase erezii.

[222] Cf. C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 293—295; v. şi Stanoević, *Bitva pod Velbujda*, Beograd, 1930.

[223] Nichifor Gregoras, *Byzantinae Historiae*, ed. Ludovicus Schopen, vol. I, Bonnae, 1829, p. 455.

[224] Dj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd — Sr. Karlovci, 1927, p. 78—79, 127; Relja Novaković, *Brankovicev letopis*, Beograd, 1960, p. 45.

[225] *Zakonik Stefana Dušana çara srpskov. 1349 i 1354*, ed. nouă Stojan Novaković, U Beogradu, 1898, p. 3.

[226] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. III, p. 223.

[227] Cf. E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (pînă în sec. XVI)*, Bucureşti, 1960, p. 17.

politică nord-dunăreană : Țara Românească învecinată tătarilor negri — desigur din posesiunile vestice ale Hoardei de Aur —, domniei alane — foarte probabil de pe Prutul mijlociu [228] — și altor state mai puțin însemnate. Acestea din urmă trebuie identificate, măcar ipotetic și cu celelalte state românești din cuprinsul romanității orientale extracarpatice, de la Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Din coaliția antisîrbească cel puțin unul dintre aliați — basileul bizantin, cumnatul țarului bulgar — a participat, în mod sigur, personal la campania din 1330. Faptul se explică însă prin interesul bizantin direct în Macedonia amenințată de expansiunea regatului Nemanizilor. Prezența marelui voievod Basarab I pe cîmpul de bătălie din bazinul superior al Strumei este mai greu de acceptat, cu atît mai mult cu cît corpul românesc pare să fi fost puțin numeros ; astfel s-ar explica și ignorarea sa de către analistica bizantină.

Către sfîrșitul primăverii anului 1330, oștirile țarului Mihail al III-lea și-au pornit marșul spre Macedonia de nord ; la 19 iunie curtea sîrbă lua oficial act de declanșarea războiului. Vreme de patru zile, trupele atacatoare au înaintat, nestingherite, devastînd pămînturile sîrbești de la izvoarele Strumei. În a cincea zi, sîmbătă 18 iulie 1330, la răsăritul soarelui, oastea sîrbă a întîmpinat oștile țarului în preajma Velbuždului, surprinzîndu-le se pare nepregătite pentru luptă. Bătălia, declanșată imediat, a fost decisă de șarja detașamentului de mercenari „franci" (300 — 1 000 de oameni) ai regelui Ștefan Dečanski, îndreptată spre steagul țarului. Deruta acestuia din urmă a permis sîrbilor să exploateze deplin avantajul : la șapte ceasuri ale zilei victoria lor era completă, mare parte dintre luptătorii bulgari fiind capturați, restul găsindu-și scăparea prin fugă. Țarul Mihail Șișman însuși, rănit mortal în bătălie, a rămas să se stingă în mîinile învingătorilor [229], deveniți imediat arbitrii succesiunii dinastice din țarat [230].

Abia se potolise larma încleștării de pe cîmpul de bătălie de la Velbužd, cînd Carol I Robert chemase regatul său la expediție împotriva Țării Românești.

În evoluția politicii angevine, războiul împotriva principatului românesc transalpin relevă atît statornicile tendințe de recuperare integrală a patrimoniului real și de pretenție al dinastiei arpadiene, cît și de înfăptuire a misiunii cruciate în Europa sud-estică prin concepția și cu mijloacele noilor stăpînitori franco-napolitani ai Ungariei. Sub raportul relațiilor externe, situația dinastiei angevine în anul 1330 se dovedea favorabilă, după încheierea tratatului de alianță cu regele Boemiei Ioan de Luxemburg (1327) și prin continuarea strînsei legături dintre Ungaria și Polonia ; totodată, criza succesiunii austriece a lui Frederic cel Frumos de Habsburg — izbucnită în același an excludea presante complicații occidentale.

O parte a istoriografiei române a asociat scopul războiului declanșat de regele Ungariei împotriva Țării Românești — scop esențial pentru înțelegerea strategiei urmate — rezolvării problemei Severinului și, derivînd din aceasta, impunerea suzeranității angevine, asupra marelui

[228] Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 44, 113.

[229] Nichifor Gregoras, *op. cit.*, p. 454—456; Ioannes Kantakuzenos, *op. cit.*, p. 428—430; *Zakonik* ..., p. 3—4.

[230] Тимофей Флоринскій, *Южные славяне и Византия во второй четверти XIV вѣка*, vol. I, С. Петербург, 1882, p. 35—36; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 527.

voievod român [231]. Afirmaţia se sprijină pe însăşi mărturia expresă a unei diplome din 1351 a regelui Ludovic I Anjou, potrivit căreia expediţia din 1330 a lui Carol Robert se înfăptuise *„ad recuperandum quasdam partes predicti regni Hungarie, per Bazarab wayuodam, infidelem ipsius patris nostri occupatas"* [232].

O părere care pare să prevaleze, susţinută îndeosebi pe versiunea *Cronicii pictate* asupra evenimentelor, indică drept scop al războiului cotropirea Ţării Româneşti, înlocuirea marelui voievod Basarab I cu dregători ai regelui Ungariei [233].

În perspectiva politicii angevine, Bálint Hóman (1938) a socotit posibilă încadrarea acţiunii din 1330 în expansiunea comercială a regatului spre sud-est, în Peninsula Balcanică ; privilegiile acordate atunci Clujului şi oraşelor saxone pentru promovarea acestei expansiuni dinspre Transilvania i s-a părut istoricului maghiar un argument în favoarea tezei sale [234].

Spre a da o imagine mai puţin unilaterală a împrejurărilor războiului s-a propus recent, reluîndu-se unele idei ale lui Ilie Minea, includerea între cauzele conflictului a unor iniţiative ale voievodului Ţării Româneşti de a lichida „infiltraţiile" politicii ungare la sud de Carpaţi şi totodată menţinerea unor „posesiuni din Transilvania" ale marelui voievod român, ameninţate cu cotropirea de dregători ai regatului angevin [235].

O altă opinie, singulară, şi-a făcut loc treptat în opera lui Nicolae Iorga. Ea priveşte evenimentele mai ales prin prisma concepţiei politice angevine : „sentimentul frances, al neapăratelor legături feudale între state, care singure împiedică dezordinea şi războiul şi dau o bază sigură acţiunilor politice" [236] ; de aici scopul războiului din 1330 de a impune Ţării Româneşti legătura vasalică, de a o încadra direcţiei politice a acestei Ungarii imperiale de formă latină, catolică, o Franţă orientală [237]. Nu este străină acestui mod de a vedea lucrurile nici interpretarea dată de N. Iorga povestirii *Cronicii pictate* relative la campania din 1330, povestire ce ar fi comprimat sub acelaşi an şi evenimente mai tîrzii, din 1335, anume cucerirea Severinului [238].

Cît priveşte scopul războiului declanşat de regele Ungariei împotriva Ţării Româneşti divergenţele de opinie impun spre a conchide o abordare inversă, şi anume stabilirea scopului războiului după reconstituirea şi analiza desfăşurării sale.

---

231 N. Iorga, *Originea şi sensul direcţiilor politice în trecutul ţărilor noastre* (AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 929); I. Lupaş, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare. 1330 (Lupta de la Posada)* („Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secţia Transilvania", 1930—1931, p. 10); M. Holban, 1962, p. 321 („Deci nu mai e nevoie de căutarea unor alte motive decît dorinţa de reconstituire a banatului Severinului de pe vremea Arpadienilor, regele nemaimulţumindu-se cu formula închinării formale socotite valabile în 1324").

232 Hurmuzaki Densuşianu, I 2, p. 14.

233 N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, vol. I, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 85; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 267—268; *Istoria României*, vol. II, p. 153; Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 32; P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 315.

234 B. Hóman, *op. cit.*, p. 177—178; cf. G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle* (BSHAR, t. XXVIII/1, 1947, p. 9/75).

235 Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 31.

236 N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 166.

237 N. Iorga, *Geschichte des Rumänisches Volkes ...*, II, p. 18; idem, *La place des roumains dans l'histoire universelle. I. Antiquité et Moyen-Âge*, Bucarest, 1935, p. 188—189.

238 N. Iorga, *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri* (AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 4—82).

În vara anului 1330 oastea regală a fost chemată la arme prin edictul suveranului angevin (*„exercitum nostrum regio edicto convocatum)* [239]. S-au putut astfel ridica efective importante, după mărturia analelor *„rex copiosum exercitum congregasset"* [240]. Fiind vorba de o expediție la frontieră și poate dincolo de aceasta, cu participarea personală a regelui, aceste efective depășeau cu siguranță pe acelea ale corpului de oaste trimis în 1322 de Carol Robert de Anjou în ajutorul lui Frederic cel Frumos de Habsburg : 2 400 cavaleri și 4 000 arcași cumani [241].

Odată convocată și strînsă oastea regală în vara anului 1330, o parte importantă a ei — 8 000 oameni — a fost trimisă în sprijin forțelor pregătite de Władisław Lokietek, suveranul Poloniei (1320—1333), împotriva Ordinului cavalerilor teutoni [242], conform alianței ungaro-polone. Trimiterea unei părți a oastei regale pe un alt teatru de război este amintită atît de *Cronica pictată* (*„non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diversas expeditiones contra adversarios eiusdem regni quamplurimos destinaverat pugnatores"*) [243], cît și de documentele interne ungare. Astfel, o diplomă din noiembrie 1330 a lui Mihail, prepozitul mănăstirii premonstratense Sf. Ioan Botezătorul din Jazow, arată participarea nobililor din comitatul Abaúj la războiul polono-teutonic în corpul expediționar angevin (*„quia specialiter militaturi in subsidium regis Polonie per dominum Karolum dei gracia regem Hungarie contra cruciferos prutenorum provincie cum aliis multis bellicossis fuissent destinati et transmisi"*) [244]. În lunile septembrie și octombrie corpul expediționar ungar s-a aflat în Prusia, comandantul său, Guillaume Druget, comite de Ujvár și Szepesi, luînd parte la negocierile pentru încetarea conflictului [245]. Este de presupus că trupele corpului expediționar angevin să fi fost ridicate din comitatele de nord-est ale regatului Ungariei.

Bine documentata participare a unor forțe din Ungaria alături de regele Władisław Lokietek, în anul 1330, redeschide problema mențiunilor cronicărești despre sprijinul românesc acordat Poloniei în 1325 și 1326 [246]. Identificat de obicei cu un auxilium provenit de la un stat românesc de pe teritoriul Moldovei — greu de admis în situația dominației politice tătare pe aceste meleaguri —, sprijinul Poloniei nu este exclus să se fi acordat prin intermediul regelui Carol Robert, în condițiile alianței ungaro-polone. Forțele românești vor fi fost ridicate la oaste din Maramureș, Ugocsa, Bereg, dacă nu cumva, în virtutea legăturii din 1324 a marelui voievod Basarab I cu regele angevin, ele ar reprezenta o obligație militară externă a Țării Românești, ce ea ce este însă mai puțin probabil [247].

---

[239] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625.

[240] SRH, I, p. 496.

[241] Apud Georgius Pray, *op. cit.*, p. 15.

[242] *Chronicon terrae Prussiae*, apud Emil C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert* (RI, XXI, 1935, p. 243); 10 000 de oameni după Cronica Poloniei Mari (Endre Kovács, *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*, Budapest, 1973, p. 39).

[243] SRH, I, p. 496.

[244] CDHA, II, p. 517.

[245] E. Kovács, *op. cit.*, p. 39.

[246] I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11—12; P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 317; Ș. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 47.

[247] Nu este de exclus nici identificarea acestor forțe române cu acelea ale „gorallilor" din Carpații Păduroși, parte a romanității orientale care se va mai afirma militărește și în secolul al XVII-lea (v. S. Iosipescu, *Războiul antiotoman al țărilor române din 1657—1662, în Istoria militară a poporului român*, vol. II, în curs de apariție).

Oricum efectivele de 8 000—10 000 de luptători ale corpului expediționar angevin trimis în Polonia în vara anului 1330 permit să se aprecieze la o valoare numerică și calitativă mult superioară oastea cu care regele Carol Robert în persoană a pornit împotriva Țării Românești. Surse de proveniență și natură diferită îngăduie să se întrezărească ceva din compoziția oștirii regale. Comanda efectivă a trupelor fusese încredințată de suveranul angevin marelui comis Ștefan Lackfy [248], viitorul voievod al Transilvaniei (1344—1350). Erau prezenți în oastea regală Toma de Szécsény voievodul Transilvaniei (1322—1342) și Dionisie Szécsi, mare stolnic, castelan de Mehadia și Haznus [249].

Documentar sînt atestați în expediție: magistrul Donch, comite de Zwolen și Liptow, Ioan, fiul lui Briccius din Bathor, comite de Sălaj magistrul Laurențiu, fiul nobilului spaniol Simon Bajoti, comite de Zarand, Peteu, fiul lui Ștefan, vicecastelan de Ciceu, magistrul Toma, fiul lui Petru, castelan de Csókakö și Gesztes (în comitatele Alba și Komáron), comitele Peteu, fiul lui Andrei de Bachka, din neamul german Guthkeled, strămoș al familiei Bócskai [250]. Printre detașamentele date de comunități privilegiate sînt pomenite acelea ale sașilor din Mediaș și Șeica Mare, ale oaspeților regali din Cluj [251]. Un comite Jgeyk și fiul său Petru participau la campanie [252] foarte probabil îndeplinind slujba ostășească datorată de mănăstirea Saxardia, din comitatul Tolna, pentru feudele deținute de aceasta [253].

Printre luptătorii fără titluri sau dregătorii participanți la război se numără: Nicolae și Martin, fiii lui Blawch, cu moșii în preajma Sibiului, magistrul Martin, fiul lui Berend, căruia cronica lui Thuröczi îi atribuie o origine saxonă, Leucus, fiul lui Briccius din Bathor și frate al lui Ioan comitele de Sălaj, Petru, fiul lui Bartaleu, rudă a vicecastelanului de Ciceu, Peteu, fiul lui Ștefan, un fiu al lui Dema, fiul lui Luca, familie din Bolug (comitatul Szepes sau Ujvár), Toma, fiul lui Leurenthe de Segvár (comitatul Veszprém), Bako, fratele lui Thatamer prepozitul de Alba Regală și vicecancelar al regatului, cu moșiile poate pe Ráab în comitatul Vas, Ioan, zis Otel, fiul lui Moogh din Csepel (comitatul Pest), magistrul Laurențiu, fiul lui Emeric din neamul Osl, ramură a celui de „genere', Kanisza, Sverchek, fiul lui Paul, fiul lui Benus, probabil din comitatu Liptow, Deseu, fiul marelui stolnic Dionisie Szécsi, Ladislau, fiul comitelui Donch de Zwolen și Liptow [254].

În preajma regelui s-au aflat în tot cursul expediției demnitari ai curții: Andrei, prepozitul de Alba Regală, vicecancelar, păstrătorul peceții suveranului, comitele Pavel, fiul spaniolului Simon Bajoti, judele curții, magistrul Ștefan, notar special al curții [255], precum și înalte fețe bisericești: Mihail, prepozit de Pozsega (comitatul Pozsega dintre Sava

---

[248] DRH, D, I, p. 65.

[249] SRH, I, p. 497; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 626—627, 645—647; Gy. Györffy, II, p. 551.

[250] *Chron. Pict.*, în SRH, I, 497—498; Gy. Györffy, II, p. 554, 555 n.101, 559 n. 125—126, 556; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625, 627, 633, I/2, p. 34—35.

[251] Gy. Györffy, II, p. 552; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 616.

[252] Gy. Györffy, II, p. 553 și n. 87.

[253] S. Iosipescu, *Despre unele controverse*, p. 1977

[254] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500. Gy. Györffy, II, p. 552, 554, 557, 557 n. 117, 560 n. 132, 561, n. 139, 563 și n. 149, 553; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 615, 627, 628—629, 645—647; I/2, p. 49.

[255] CDHA, II, p. 628—629; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 624—625, 632, 635—636.

și Drava), Nicolae, prepozit de Alba Iulia, Andrei pleban de Sáros, fratele Petru din ordinul predicatorilor, cît și alți preoți capelani ai regelui [256]. Se adăugau tuturor acestora mulțimea — fără număr, după *Cronica pictată* [257] — a cumanilor regelui; în schimb nu par să fi mers la război secuii [258].

Deși în chip firesc incompletă, lista participanților la campania angevină împotriva Țării Românești relevă sensul larg al ridicării la oastea regală proclamată în vara anului 1330. Menționarea documentară, a cîte unui comite sau castelan, a înalților demnitari civili și ecleziastici ascunde în realitate chemarea la oaste a tuturor celor supuși lor, conform uzanțelor vremii. După cum pomenirea unică a unui luptător din vreun comitat oarecare desemnează de fapt participarea la expediție a întregului corp din care acela făcea parte. Cum nu lipsesc mențiunile unor efective provenite de la comitate din vreo zonă a regatului angevin al Ungariei și posesiunilor acestuia se poate presupune că regele Carol Robert lansase în vara anului 1330 un edict de ridicare generală la oaste, spre a putea porni expediția *„simul cum potioribus regni nostri prelatis et baronibus ac nobilibus nec non regnicolis nostris"* (document regal din 2 ianuarie 1335) [259].

Forțele rezultate, de ordinul a cîtorva zeci de mii de ostași, îi vor fi părut regelui îndestulătoare atît în vederea campaniei sale principale în Țara Românească, cît și pentru trimiterea corpului de ajutor socrului și aliatului său Władisław Lokietek al Poloniei.

La 11 iulie 1330, Carol Robert se mai afla încă la Višegrád [260]. Oștirea regală se concentrase în ținuturile sud-estice ale regatului, poate în preajma cetății Timișoarei, una din reședințele preferate ale suveranului angevin. În luna septembrie, după planul conceput de Toma Szécseny, voievodul Transilvaniei, și Dionisie Szécsi, castelanul Mehadiei, banul *in spe* de Severin, trupele regale s-au pus în mișcare pătrunzînd în posesiunile marelui voievod al Țării Românești prin Porțile de Fier. Deplasîndu-se pe malul stîng al Dunării, oastea regală angevină a atins cetatea Severinului.

Declanșarea războiului de către regele Ungariei, cu totul nejustificată de atitudinea corectă a celui atacat — după însăși mărturia *Cronicii pictate* — pare să fi surprins pe marele voievod al Țării Românești.

Nu este de înlăturat nici presupunerea adoptării de către acesta a unei defensive prudente în fața marilor efective ale oștirii ungare, mai cu seamă în condițiile de după înfrîngerea de la Velbužd. Cert este că versiunea evenimentelor potrivit *Cronicii pictate* nu include o rezistență românească notabilă la cetatea Severinului. Ea s-ar putea eventual presupune din faptul că izvorul narativ înfățișează mai întîi luarea în stăpînirea angevină a Banatului de Severin [261] și abia apoi a cetății (*„Cum autem rex Zeurin et castrum ipsius recepisset"*) [262]. Această primă fază a campaniei regale ungare împotriva Țării Românești descrisă de cronică își află corespondența într-un document al lui Carol Robert de Anjou dat

[256] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499.
[257] *Ibidem.*
[258] CDHA, V, p. 439.
[259] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 627.
[260] CDHA, II, p. 499.
[261] Evident a părții stăpînite de Basarab I.
[262] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497.

la 26 noiembrie 1332 : *„cum exercitum nostrum* [...] *movissemus, et quedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina, per Bazarab, filium Thocomerri, scismaticum, in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus"* [263].

Odată realizat acest prim obiectiv, succes consacrat prin instalarea lui Dionisie Szécs ca ban al Severinului recuperat, suveranul angevin şi consilierii săi, încurajaţi de înlesnirea primei înfăptuiri, au declanşat a doua etapă a campaniei : supunerea întregii Ţări Româneşti. Planul transpare din însăşi litera unei diplome angevine, din 19 mai 1335, unde nu mai era vorba de recuperarea doar a unor fruntarii ale regatului, cuprinse de Basarab I în marele voievodat al Ţării Româneşti, ci chiar de stăpînirea acesteia din urmă. Marele voievod Basarab I şi fiii săi — probabil prinţi apanajaţi [264] — erau acuzaţi de a ţine cu necredinţă Transalpina, ţară asupra căreia monarhia angevină îşi afirma pretenţia unui drept superior *(„per Bazarab Olacum et filios eius, dictam terram nostram Transalpinam in preiudicium sacri diadematis regni et nostri infideliter detinentes")* [265].

Confruntat cu o primejdie capitală, marele voievod Basarab I ar fi căutat, potrivit versiunii *Cronicii pictate*, o rezolvare politică a conflictului. Solii săi, ajunşi în faţa regelui, au înfăţişat propunerile de pace ale principelui român : cedarea de drept a Severinului, recunoaşterea suzeranităţii coroanei angevine cu plata anuală a celor datorate şi slujba la curtea regească a unuia dintre fiii marelui voievod, pe socoteala acestuia, precum şi o despăgubire de 7 000 de mărci de argint (1 680 000 dinari sau 1,5 tone din preţiosul metal) pentru cheltuielile făcute de Carol I Robert spre a-şi ridica oastea [266]. După vechiul istoric Ignacz A. Fessler, negocierile s-ar fi purtat pe rîul Motru [267], dar opinia este conjecturală şi nu se întemeiază pe vreun izvor. Ea se datorează identificării limitei estice a banatului Severinului cu aceea a domeniului cetăţii şi districtului Severin viitorul judeţ Motru sau Mehedinţi, figurat pe unele hărţi din veacul al XVIII-lea [268], cunoscute fără îndoială de Fessler.

Analiza istorică a aceluiaşi pasaj al cronicii era asociată de Nicolae Iorga în ultima sa sinteză de istorie a românilor legendelor unor bătălii date la vadul de la Rîmnicu Vîlcea [269], ceea ce presupune, probabil, o altă accepţie teritorială pentru Banatul Severinului. Ea pare îndreptăţită de sensul propunerii marelui voievod Basarab I de a ceda de drept Severinul cu cele dependente de el, deja ocupate de oastea regală *(„Zeurim cum suis atinentiis, nunc habetis pre manibus per potentiam")* [270].

Negocierile de pace angajate de domnul român au fost însoţite totodată şi de avertismentul unui pericol neîndoios pe care regele şi oastea sa în nici un chip nu l-ar fi putut înlătura dacă ar fi înaintat mai departe *(„quia si veneritis ulterius periculum minime evadetis")* [271]. Ar rezulta

[263] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 625.
[264] S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1970.
[265] Hurmuzaki/Densuşianu, I/2, p. 35.
[266] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497.
[267] Ignacz Aurelius Fessler, *Geschichte von Ungarn*, ed. Ernst Klein, vol. II, Leipzig, 1867, p. 49.
[268] I. Donat, *Datele principale din istoria Olteniei pînă la anul 1600* (*Oltenia*, Craiova, 1943, p. 314).
[269] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 177.
[270] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497; cf. formula diplomei Ioaniţilor pentru aceeaşi ţară a Severinului.
[271] *Ibidem.*

quebatur. Rex uadit cu exercitu
contra Bazarad.

astfel, potrivit versiunii *Cronicii pictate*, desfăşurarea tratativelor la proximitatea vechii limite occidentale a voievodatului lui Basarab I, dincolo de care oastea Ungariei avea să întîmpine o neiertătoare împotrivire românească.

În pofida sfaturilor magistrului Donch, comitele de Zwolen şi Liptow, susţinător al unei reglementări paşnice întărite de monarhul angevin prin scrisoarea sa [272], regele Ungariei a respins propunerile domnului român. Răspunsul său, redat de *Cronica pictată* în concordanţă cu situaţia presupusă şi caracterul atribuit personajelor — „*Sic dicte Bazarad. Ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham*" („Aşa spuneţi lui Basarab, că el este păstoriul oilor mele, de barbe îl voiu scoate din bîrloagele sale")[273] — este de fapt revelator pentru mentalitatea reală sau conferită de cronicar regelui Carol Robert de Anjou. Ea reiese din comparaţia acestui pasaj cu imaginea analisticii latine din regatul Ungariei despre români şi originea lor, aceea de „pastores romanorum". Pentru superbia şi chiar concepţia franco-napolitanului Carol Robert de Anjou, principe de Salerno, domn al muntelui San Angelo, marele-voievod român nu putea fi decît un păstor al turmelor acestui înalt personaj de pretenţie imperială romană.

Oastea regală ungară s-a pus în mişcare înaintînd într-o regiune înfăţişată de *Cronica pictată* drept necunoscută *(„terra ignota")* pe un drum „între crestele alpine şi pădurile munţilor" *(inter alpes et montes silvarum")* [274]. Desigur ultima precizare trebuie apreciată luîndu-se în consideraţie deprecierea termenilor din latina medievală; ar fi vorba deci de un drum ce străbătea o zonă colinară, împădurită, de unde spre nord se presimţeau munţii.

Dintru începutul povestirii sale, scriitorul *Cronicii pictate* ţinuse să-şi pregătească cititorii asupra mersului general al expediţiei prin înfăţişarea caracterului deosebit al ţării lui Basarab : „*que terra est inhabitabilis genti ignote*" [275]. Argumentarea se amplifica acum, după eşuarea negocierilor de pace, cînd oastea regatului Ungariei îşi reluase înaintarea. Pe calea de pădure străbătută, trupele ungare nu au putut afla provizii şi curînd însuşi regele, ostaşii săi şi caii au început să fie munciţi de lipsa hranei *(„victualia invenire nequirent, famis inedia ipse rex, milites et equi sui laborare protinus ceperunt")* [276].

În noua fază a campaniei — ce viza supunerea sau chiar cotropirea ţării lui Basarab — marşul oştirii regale trebuia să vizeze un obiectiv, suficient de important din punct de vedere politico-militar, care odată atins să înlesnească realizarea scopului propus. Obiectivul, unicul indicat de sursele cunoscute astăzi, pare să fi fost „*castrum Argyas*" [277].

Cum însă între văile Oltului şi Argeşului, în zona subcarpatică, distanţa nu este mai mare de 40—50 kilometri, adică una sau două etape de marş, descrierea greutăţilor întîmpinate de oastea ungară apare drept

---

[272] *Ibidem*, p. 497—498. Miniatura aducerii unei scrisori regelui Carol Robert poate eventual să reprezinte însăşi înfăţişarea soliei lui Basarab I.

[273] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497; traducerea aparţine lui Gheorghe Şincai, *op. cit.*, vol. I, p. 471.

[274] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

[275] *Ibidem*, p. 497.

[276] *Ibidem*, p. 498.

[277] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 646 (document din 1336, după 11 noiembrie); Gy. Györffy, II, p. 561 (document de la 30 iunie 1347).

excesivă, mai cu seamă în zona colinară a Țării Românești, cu cea mai mare densitate a așezărilor omenești [278]. Împrejurarea este de natură a modifica optica asupra întregii expediții ungare de la Porțile de Fier pînă la valea Argeșului. Nu ar fi exclus ca străbaterea Banatului de Severin însuși să fi fost pentru trupele ungare un istovitor marș. Lipsa de provizii, manifestată curînd, nu și-ar putea afla explicația decît într-un plan prestabilit al domnului român și sfetnicilor săi de înfometare a adversarului încă pe drumul către Olt prin zona colinară. Planul se putea înfăptui de locuitori prin retragerea voluntară și pustiirea căii de înaintare a trupelor ungare prin Banatul de Severin, stăpînit de marele voievod Basarab I.

Oricum, la atingerea cursului superior al rîului Argeș, oastea regelui Carol I Robert al Ungariei va fi avut înfățișarea descrisă de cronicar.

Ajunse pe valea superioară a rîului, forțele angevine și-au instalat tabăra înaintea acelui „castrum Argyas" (*„cum valido suo exercitu accedendo, ante castrum Argyas castra metatus fuisset"*) [279]. Localizarea acestui „castrum" este de asemenea controversată : Alexandru Lapedatu (1910), Nicolae Iorga (1915) au propus identificarea sa cu cetatea din sus de Căpățîneni—Ungureni; dimpotrivă, P.P. Panaitescu (1967) a susținut echivalența cu Curtea de Argeș [280]. Opinia din urmă este conjecturală : ea derivă din reconstituirea evoluției ipotetice a voievodatului lui Seneslau pînă la Basarab I, voievodat a cărui capitală s-ar fi aflat acolo. Potrivit rezultatelor săpăturilor arheologice efectuate în ultima vreme la Curtea de Argeș, nu ar fi de înlăturat posibilitatea afectării „construcțiilor voievodale" din aceste locuri, în vremea campaniei ungare din toamna anului 1330 [281]. Pe de altă parte, cetatea de pe Argeș de la Căpățîneni—Ungureni poartă totuși, de la prima sa atestare documentară, 1481, la cinci generații după evenimentele în discuție aici, denumirea de Poenari [282]; modificarea toponimului este mai puțin probabilă. Desemnarea Curții de Argeș drept „cetate" („castrum") este posibilă atîta vreme cît și Timișoara, reședința regelui Carol Robert, era numită în documentele latine tot „castrum" [283]. Singurul impediment al localizării cetății Argeșului la Curtea de Argeș rămîne însă absența sau încă nedescoperirea aici a unor elemente mai serioase de fortificație [284].

Instalarea taberei oștirii regale sub cetatea Argeș putea fi eventual punctul nodal al campaniei menite să supună sau să subjuge Țara Românească. Este firesc să se presupună că factorii de decizie angevini au legat realizarea acestui obiectiv de obținerea unui succes militar, în fața și împotriva garnizoanei cetății, a trupelor domnului român sosite în sprijinul acesteia [285]. Soluția unui asediu se prezenta de la sine. În timpul desfășurării acestuia a sosit în tabăra r‹ gală Bako, fratele lui Thatamer, viitorul prepozit de Alba Regală și vicecancelar, însărcinat dinainte de voievodul

[278] I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI* („Studii" IX, 1956, nr. 6, p. 75—95).
[279] Gy. Györffy, II, p. 561.
[280] N. Iorga, *Carpații în luptele dintre români și unguri* (AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 4-82;); P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 309.
[281] N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție*, p. 23.
[282] DRH, B, I, p. 286.
[283] C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, p. 193.
[284] Cf. N. Constantinescu, *op. cit.*; v. și N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 177 — pentru Sînnicoară, pe care o exclude însă.
[285] Cf. M. Holban, 1967, p. 29.

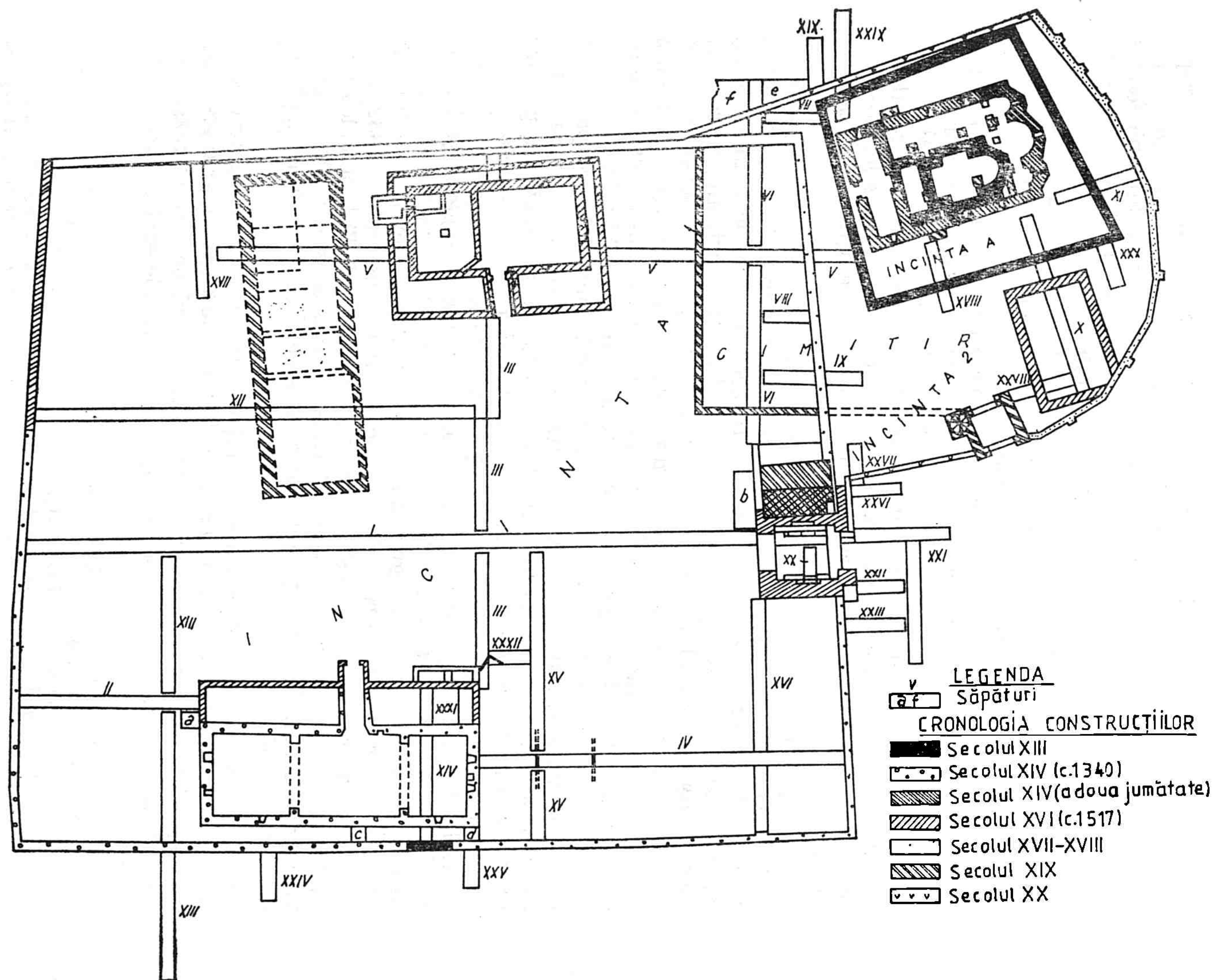

Fig. 5. — Planul curții domnești de la Curtea de Argeș (după BMI, 1971, nr. 3, p. 16).

Transilvaniei cu o misiune specială (*„in occultis legationibus et factis”*) [286]. Cu o escortă de cîţiva oameni, el răzbătuse cu primejdia morţii printre duşmani, iar venirea sa aproape miraculoasă la Argeş provocase uimirea întregii oştiri ungare. Episodul misiunii lui Bako este greu descifrabil în condiţiile consemnării sale fugare într-un singur document. S-a propus interpretarea acelor *„ocultes legationes”* drept încercare de a stabili unele contacte cu boieri sau „stăpînitori” subordonaţi marelui voievod [287]. Trebuie remarcat că Bako a primit misiunea sa de la Toma Szecsény, voievodul Transilvaniei, pornind spre îndeplinirea ei *„după”* rege şi oastea sa, venirea sa la Argeş fiind cu totul neaşteptată [288]. Dacă acest „post” ar fi interpretat spaţial şi Bako împreună cu escorta sa a urmat drumul străbătut de oastea regală *după* aceasta, primejdiile întîmpinate şi norocul prin care a ajuns la Argeş ar dovedi închiderea de către români a căii de pătrundere a duşmanului prin banatul de Severin, practic pierderea controlului angevin asupra acestui teritoriu. Interpretat temporal „post” ar indica o pornire mai tîrzie a lui Bako şi alor săi, sosirea sa miraculoasă la Argeş producîndu-se pe un drum deosebit de al oştirii regale, eventual printr-unul din pasurile Carpaţilor din preajma cetăţii ameninţate de unguri.

Dar, oricum şi din orice parte va fi venit Bako, este cert că la data sosirii sale în tabăra ungară de la Argeş forţele marelui voievod al Ţării Româneşti controlau căile de acces spre aceasta, practic o înconjurau. Situaţia pare să reiasă şi dintr-alt episod al confruntării ungaro-române de sub cetatea Argeşului, anume hărţuirea de către ostaşii marelui voievod a unora dintre oamenii regelui, aventuraţi probabil prea departe de tabără în căutarea proviziilor, pentru a căror salvare a trebuit să intervină însuşi comandantul trupelor angevine, marele comis Ştefan Lackfy [289].

La început de noiembrie 1330, izolată şi înfometată, incapabilă să obţină o decizie militară în faţa cetăţii Argeş, oastea angevină a fost silită să-şi înceapă retragerea din Ţara Românească. Înaintea pornirii trupelor atacatoare pe calea întoarcerii, *Cronica pictată* — care ignoră episodul staţionării la cetatea Argeş — include în desfăşurarea evenimentelor încheierea şi întărirea unui acord între regele angevin şi domnul Ţării Româneşti. Potrivit acestuia, domnul se supunea regelui, se angaja să asigure întoarcerea în siguranţă a monarhului angevin şi a lor săi, arătîndu-le drumul cel drept [290]. Un document din noiembrie 1332, emis de cancelaria regală, pomeneşte acest acord („pax”) [291]. Tehnica alcătuirii analelor medievale permite eventual considerarea acestei diplome angevine drept temeiul informaţional de la care s-a elaborat versiunea „ păcii ” din *Cronica pictată*.

Termenii acestei versiuni sînt însă contradictorii. Prima prevedere a acordului, supunerea domnului român către regele angevin, ar fi presupus o victorie sau măcar o superioritate militară ungară pe care întreaga desfăşurare a campaniei, după însăşi naraţiunea cronicii, le exclude. Pe de altă

[286] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 646.
[287] M. Holban, 1962, p. 324.
[288] Hurmuzaki Densuşianu, I 1, p. 646.
[289] Gy. Györffy, II, p. 561: „[...] Stephanus nunc woyuoda, tunc magister agasonum et maior exercitus patris nostri existens, consuete fidelitatis fervore semper lateri eiusdem patris nostri adherens, sex ex infidelibus scismaticis fideles homines patris nostri infestantibus captivando adduxit patri nostro, quamplures interficiendo ex eisdem [...]”.
[290] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.
[291] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 623.

parte, ultimele două capitole ale acordului, asigurarea întoarcerii fără primejdii a regelui şi a lor săi, indicarea de marele voievod a drumului drept pentru această înapoiere, dovedesc mai degrabă o capitulare a oastei şi suveranului Ungariei în faţa forţelor române. Dealtminteri, această ultimă înfăţişare a raportului de forţe este cea mai firească, fiind acoperită de termenul „treuga", cu sensul de garanţie împotriva actelor de violenţă, de siguranţă acordată celor ce se deplasează [292].

Contradicţia versiunii analelor relevă efortul alcătuitorului lor de a salva prestigiul regelui — atribuindu-i totuşi realizarea scopului expediţiei, supunerea marelui voievod — şi, totodată, de a nu violenta prea mult adevărul. Cronicarul nu foloseşte termenul de *pax* pentru acordul încheiat tocmai din această pricină, dar analiza pasajului întăreşte impresia cunoaşterii de către el a textului diplomei deja menţionate din noiembrie 1332. Versiunea campaniei angevine în Ţara Românească este acolo cu totul edulcorată : *„cum nos, anno Domini M^{0}CCC^{0}XXX^{0} ad visitandam terram nostram Transalpinam, cum quadam gente nostra accessissemus, et eam pacifice perambulassemus, in exituque nostro abinde Basaras, infidelis noster Transalpinus, preconcepta infideliiatis nequicia sub ficte pacis astucia* [. . .] *quandam particulam gentis nostre hostiliter invasisset"* [293]. Se regăsesc elemente esenţiale pentru alcătuirea versiunii *Cronicii pictate* — deplasarea paşnică, o adevărată cavalcadă a regelui şi oştirii sale prin Ţara Românească, existenţa unei păci, însă prefăcute *(„ficte")*. Lipsesc însă, semnificativ, termenii acestui acord ; ei par contribuţia cronicarului. Se pune întrebarea dacă nu cumva acesta a înţeles greşit sensul diplomei angevine din noiembrie 1332. De fapt în ea se dorea acreditarea ideii surprinderii regelui şi escortei sale de către un vasal infidel în vreme de pace, printr-o viclenie *(„sub ficte pacis astucia")*, ceea ce, fireşte, nu se întîmplase.

Totuşi, diploma angevină ascunde în sine o realitate sesizabilă doar din punct de vedere militar, şi anume deplasarea cu totul imprudentă a oastei ungare la revenirea din Ţara Românească. Lipsa cercetării drumului, neglijenţa asigurării marşului şi staţionării, constatate şi la armata franceză sub Filip al VI-lea, la Crecy (1346) [294], puteau duce la acreditarea versiunii acelui atac în plină pace, atunci cînd nimeni nu se gîndea la inamic. De aici, luînd de bună litera diplomei, întreaga ficţiune a unui acord de pace, cu darea reciprocă a credinţei, apărut sub pana cronicarului.

Începutul lunii noiembrie va fi găsit încă oastea regatului tăbărîtă sub cetatea Argeş. Lipsa proviziilor, apropierea iernii, mai timpurii în zona subcarpatică, şi mai ales presiunea concentrică a forţelor marelui voievod al Ţării Româneşti au determinat pe comandantul oastei ungare să înceapă retragerea ; ea urma să se facă pe drumul cel mai scurt, dacă ar fi să se acorde credit *Cronicii pictate*.

Itinerariul acestei retrageri este arătat de un singur izvor, tardiv, consemnarea călătorului polon Maciej Strykowski din 1574—1575. Indicaţia este mai mult implicată în precizarea locului bătăliei principale din 1330 : „Carol, regele Ungariei, a pornit fără pricină război împotriva lui Basarab, domnul Munteniei ; a fost biruit prin şiretenie [. . .], aşa

---

[292] F. J. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, 1954—1958, sub voce.

[293] Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 623.

[294] André Leguai, *La guerre de Cent ans*, <f.l.>, 1974, p. 36—37.

încît cu o mică suită abia a scăpat regele de măcel în Ungaria. Pe acel loc unde a fost bătălia, muntenii au clădit o mănăstire și au așezat trei stîlpi de zid, pe care eu însumi i-am văzut în anul 1574, venind din Turcia, dincolo de orășelul Gherghița, la două zile de drum de Sibiu, oraș în Transilvania, dincolo de munți" [295]. Apariția Gherghiței în relatarea lui Strykowski, stilul întrucîtva confuz, au provocat neîncrederea, ba chiar contestarea pe de-a-ntregul a acestui izvor, posterior cu peste două secole evenimentelor. Numai că textul polon dă pentru această conjecturală „Gherghiță" forma „Giurgieciem" (declinată) care amintește mai degrabă Giurgiul decît Gherghița. Indiferent însă, Maciej Strykowski pare să fi avut vedere în pasajul relatării sale posibilitatea de a-și orienta cititorii pe temeiul marilor drumuri ale Țării Românești, cunoscute atunci în Europa. Ele erau fie acela al Sibiului, prin Loviștea, pe Argeșul mijlociu, pe Dîmbovnic spre Giurgiu — inclus în itinerariul de la Bruges (1380/1390) [296], fie racordarea aceluiași cu drumul văii Ialomiței și Prahovei pe la Gherghița. Singura interpretare plauzibilă pare să fie aceea potrivit căreia bătălia s-a dat pe drumul Sibiului, la două zile de mers depărtare de acest oraș [297].

Această interpretare, coroborată cu ipoteza folosirii de către rege și oastea sa a drumului cel mai scurt spre Transilvania, a condus pe cei mai mulți dintre istoricii români și străini la afirmarea unei retrageri angevine de pe valea Argeșului superior prin Loviștea către Sibiu [298]. Împotriva acestei ipoteze s-a pronunțat încă din 1904 Nicolae Iorga, susținînd o retragere spre Cîmpulung și de aici, prin Bran, către Brașov [299]. Drum însă mai lung, presupunînd trecerea de pe valea Argeșului de sus într-aceea a Rîului Tîrgului, la Cîmpulung, pe căi de culme, spre a atinge abia apoi vechiul șleau al Brașovului; itinerarul ar contrazice, eventual, precizarea *Cronicii pictate*, referitoare la drumul drept ce l-ar fi voit regele.

Retragerea oastei regale a fost probabil atent supravegheată de forțele românești; de îndată ce nu a mai existat îndoială asupra direcției urmate de aceasta, marele voievod și consilierii săi au purces la organizarea unei ambuscade de mari proporții pe drumul spre Transilvania, unde locul era cel mai prielnic. După continuarea analelor Prusiei, datorată lui Petrus de Dusburg, la chemarea marelui voievod „țăranii acelor locuri [din Țara Românească — S.I] au tăiat cu fierăstraie arborii pădurii prin care voia [regele] să-i poarte pe unguri la întoarcere, astfel încît, cînd un copac ar fi căzut pe altul atingîndu-l, să-l prăvale și așa mai departe" [300].

În viziunea domnului român, a celor din preajma sa, retragerea oștirii ungare trebuia să fie prilejul unei confruntări, a punerii în aplicare a avertismentului trimis de mai multă vreme regelui. Forțele românești ridicate în vederea bătăliei decisive păreau autorului *Cronicii pictate* o mulțime nenumărată *(„Vlachorum multitudo innumerabilis")* [301]. Un document angevin mai tîrziu, elaborat în aprilie 1351 în cancelaria regelui Ludovic I, face să participe la bătălie marele voievod Basarab I *„cum*

---

[295] *Călători străini*, III, p. 451.
[296] *Ibidem*, I, p. 24—25.
[297] *Ibidem*, II, p. 451, n. 15 (P. P. Panaitescu).
[298] V. I. Conea, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, B. Hóman, Gy. Györffy, în lucrările citate mai sus.
[299] N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, vol. I, București, 1972, p. 171—172.
[300] E. C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voevod cu Carol Robert*, p. 144.
[301] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

tota sua potentia" [302]. Alături de mențiunile analelor prusiene, deja relevate, și aceste informații par să conducă la ideea chemării la luptă de către principele român a oastei celei mari.

Două diplome din mai și iunie 1335, date de regele Carol Robert, fac posibilă includerea între luptătorii români a „fiilor" lui Basarab I [303]. Mai greu de deslușit este sensul expresiei „*agregata sibi quadam potentia et societate Olakali*" al unui document din ianuarie 1333 [304]; eventual, admițîndu-se o dualitate de forțe și o alianță românească, ar rămîne de căutat semnificația sa geografică. Asociată cu pomenirea fiilor lui Basarab I, mențiunea alianței românești conduce spre concluzia existenței unor apanaje, ipotetic foste structuri încorporate domniei a toată Țara Românească.

O aprigă controversă a stîrnit în istoriografia contemporană pomenirea într-un act de la Ludovic I, din aprilie 1351, alături de întreaga putere a domnului român și aceea a vecinilor păgîni („*cum tota sua potentia et vicinorum paganorum*") [305]. Acceptată pe de-a-ntregul [306] sau respinsă *de plano* [307], mențiunea nu trebuie exclusă analizei. Folosirea curentă de către suveranii bulgari contemporani a mercenarilor tătari, vecinătatea reală a dominației Hoardei de Aur de hotarele Țării Românești și relațiile dintre cele două state nu făceau imposibilă participarea unora dintre ostașii „păgîni", dependenți de han, alături de forțele lui Basarab I împotriva Ungariei. Dar originea mențiunii poate să se afle în însăși relația asupra desfășurării campaniei din 1330, trimisă de regele Carol I Robert curții papale din Avignon. Cunoscută indirect, prin scrisoarea de răspuns adresată de papa Ioan al XXII-lea regelui Ungariei la 5 august 1331, relația includea narării evenimentelor războiului un triumf asupra tătarilor, obținut ce este drept la înaintarea oștirii angevine [308].

La 9 noiembrie 1330, într-o vineri, forțele ungare se aflau în fața unui defileu: „*Venit* [*rex*] *in quandam viam cum toto exercitu, que via erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa* [...]; *que nec via dici potest, sed quasi navis stricta* [...]" („[Regele] a ajuns cu toată oastea pe un drum oarecare, drum care era închis în împrejurimi și de ambele părți cu pereți abrupți de stîncă [...]; care nici nu se poate numi drum, ci mai degrabă o navă strîmtă [...]") [309]. Potrivit diplomelor regelui Carol Robert, oastea sa se găsea „*in quodam loco nemoroso et silvoso*" („într-un loc oarecare acoperit și păduros"), „*in quodam loco condenso et obscuro*" („într-un oarecare loc strîmt și întunecos"), „*in quibusdam locis districtis et silvosos*" („în oarecari locuri de defileu de munte și împădurite") [310]. Sursele concordă în redarea unui peisaj cu pădure deasă, întunecoasă, a unui defileu montan. Dealtfel, mecanismul ambuscadei descrise de analele prusiene nu ar fi putut funcționa decît în condițiile unei trecători abrupte, evident împădurite.

---

302 Hurmuzaki/Densușianu, I/2, p. 14.
303 *Ibidem*, p. 35; *ibidem*, I/1, p. 633.
304 *Ibidem*, p. 627.
305 *Ibidem*, I/2, p. 14.
306 V. mai recent Gy. Györffy, II, p. 546.
307 M. Holban, 1978, p. 1 075.
308 Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 617. Caracterul indirect al transmiterii informației face problematică includerea ei în reconstituirea campaniei ungare în banatul Severinului; se mai impune de asemenea rezerva posibilității cuprinderii în relația soliei regale la curtea pontificală a povestirii mai multor acțiuni militare concomitente.
309 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.
310 Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 623, 627; I/2, p. 35.

În aceste locuri avea să se desfăşoare, între 9 şi 12 noiembrie 1330, bătălia hotărîtoare a războiului dintre Ungaria şi Ţara Românească. Cele patru zile amintite sînt însă un interval mult prea mare în comparaţie cu durata obişnuită a luptelor medievale. Încă din 1922 Nicolae Iorga a atras atenţia asupra unei diplome angevine din mai 1335 revelatoare a două ciocniri între cele două oştiri *(„semel et secundo"* sau *„semel et secundario")*[311]. Cum un act al capitlului de Alba Iulia din martie 1331 izolează evenimentele desfăşurate luni, 12 noiembrie 1330 *(„quia fortuna adversante, feria secunda, cum ipsi sub eodem lapide devicti et debellati cum aliis fuissent")* [312], este posibil ca momentele esenţiale ale confruntării să se fi petrecut în zilele de 9 şi 12 noiembrie, vineri şi luni.

Vineri, 9 noiembrie 1330, pe cînd se angaja pe drumul din defileu, oastea ungară cu regele Carol Robert de Anjou a fost atacată de forţele marelui voievod al Ţării Româneşti. Şocul va fi produs efectul scontat de domnul român, grăbirea retragerii ungare prin angajarea mai adînc a oştirii duşmane în defileu. Din vreme, la capătul opus al trecătorii, unde drumul ieşea la loc deschis, ostaşii marelui voievod român baraseră calea prin vestitele *indagines*-prisăci, trunchiuri de copaci prăbuşiţi cu coroanele încîlcite unele într-altele, o stavilă dintre cele mai dificile pentru orice oaste *(„et ante unde erat dicta via patentior, indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumspecta per Vlachos"; „quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato", „quibusdam locis districtis et silvosis, indaginibusque firmis et stipatis")* [313].

Angajată în defileu, coloana celor cîteva mii de ostaşi ai regelui Ungariei, întinzîndu-se pe cîţiva kilometri cu bagajele ei, supusă unei neiertătoare presiuni române, s-a aflat cu totul blocată. Acum, la 12 noiembrie 1330, într-o luni, a doua zi după sărbătoarea catolică a sfîntului Martin, s-a produs atacul decisiv al românilor ; „de pretutindeni mulţimea nenumărată a românilor, alergînd deasupra costişelor, azvîrlea săgeţile asupra oştirii regale aflată pe fundul drumului adînc, care nici nu se poate numi drum, ci mai degrabă o navă strîmtă, unde *din pricina apăsării* cădeau de jur împrejur caii de luptă cei mai puternici şi oştenii" [314]. Apăsarea *(„propter pressuram")*, invocată de *Cronica pictată*, trebuie pusă probabil în relaţie cu prăbuşirea copacilor de pe ambele laturi ale drumului descrisă de Petrus de Dusburg : „la vremea cînd întorcîndu-se au intrat ungurii în acea pădure atunci şi amintiţii ţărani au împins copacii : şi unul peste celălalt căzînd şi cu toţii din ambele laturi prăbuşindu-se au zdrobit marea mulţime a ungurilor" *(„dum in reditu intrassent Ungari dictam sylvam, et rustici predicti moverent arbores, cecidit una super aliam et sic cadentes omnes ex utraque parte oppresserunt magnam multitudinem Ungarorum")* [315]. Miniaturile *Cronicii pictate* adaugă imaginea ploii de bolovani de stîncă aruncaţi de ostaşii români asupra trupelor ungare îngrămădite în defileu.

Din tradiţia orală asupra bătăliei ce i-a parvenit, autorul *Cronicii pictate* redă cu fidelitate sentimentul neputinţei, dominant atunci pentru

---

[311] N. Iorga, *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul românilor* (RI, VIII, 1922, p. 16, n. 2); documentele în Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 633, I/2, p. 35.

[312] DRH, D, I, p. 42; v. şi textul din *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499 („feria sexta in vigilia Beati Martini et post in sequenti feria secunda").

[313] *Chron. Pict*, SRH, I, p. 498; Hurmuzaki/Densuşianu, I/1, p. 623; I/2, p. 35.

[314] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

[315] E. C. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 244.

ostașii unguri : „Căci nici nu puteau urca împotriva românilor pe costișele de pe ambele laturi ale drumului, din pricina peretelui abrupt, nici nu puteau merge mai departe, nici nu aveau loc să fugă din cauza prisăcilor făcute acolo, ci, cu toții, erau precum peștii în vîrșe sau mreajă" [316].

Cuprinși de panică, luptătorii unguri căutau în tot locul scăparea, valurile lor ciocnindu-se unul de altul, într-o bezmetică frămîntare „precum în leagăne se clatină și scutură pruncii sau aidoma trestiilor pe care vîntul le mișcă" [317].

Regele Carol Robert al Ungariei însuși, dominat de groaza colectivă, și-a abandonat însemnele armelor sale lui Deseu (Deszö/Desideriu), fiul banului Dionisie Szécsi *(„Rex autem mutaverat armorum suorum insignia, quibus induerat Desev filium Dyonisii")* [318]. Asemenea schimbări ale însemnelor pe cîmpul de luptă se mai întîlnesc în evul mediu : în lupta de sub Saint-Riquier, Filip cel Bun, ducele Burgundiei (1419—1467), a pus pe altul să-i poarte armura din cauza primejdiei, ceea ce, analiștii vremii, Chastellain și La Marche, numeau pudic dorința principelui de a-și dovedi mai bine curajul, luptîndu-se precum ostașii de rînd [319]. În împrejurările bătăliei de la 12 noiembrie 1330, cronicarului angevin nu i s-a mai părut posibilă nici măcar salvarea acestor aparențe. Regele Ungariei, schimbîndu-și însemnele, voia pur și simplu să fugă, să-și salveze viața, sperînd că Deseu, fiul banului Dionisie, va izbuti să abată asupra-i atenția ostașilor români.

Însoțit de cîțiva credincioși, regele a pornit înainte să-și caute izbăvirea *(„Rex vero ipse cum paucis pro tuitione suorum aliquorum fidelium vix evasit")* [320]. Ceata fugarilor nu a scăpat neobservată luptătorilor români. Pentru a apăra persoana suveranului angevin fugar, în jurul regelui au stat *„quasi muri lapidei"* marele comis și comandant al oștirii Ștefan Lackffy, magistrul Donch, comitele de Zwolen și Liptow, împreună cu fiul său Ladislau, Toma, marele castelan de Chokakö și Geztews, magistrul Martin, fiul lui Berend, magistrul Kolus și alții din *„familia regis"* [321]. După narațiunea poetică a *Cronicii pictate*, acești puțini credincioși au luat asupră-le aversa loviturilor de sabie și săgeților românești, salvînd astfel pe regele Ungariei *(„qui omnes ictus gladiorum et sagittarum super se recipiebant, velud ymbres pluviarum, ut regis vita a mortis impetu servaretur")* [322].

Mai prozaice, diplomele angevine relevă susținerea regelui în fuga sa disperată : magistrul Kolus a izbutit să-l urce din nou pe calul său cînd suveranul Ungariei, epuizat, se prăbușise la pămînt, fiind sortit morții *(„predictus magister Kolus pro salute et commodo predicti patris nostri non pavescens preponere necem vite, ascensum predicti equi eidem patri nostro toto posse sagaciter procuravit* [...] *sicque dictus pater noster per ipsius solertiam evasit metas mortis illa vice")* [323]; marele castelan Toma de Chokakö și Geztews, călărind alături de rege, era oricînd gata să-i cedeze calul său și să rămînă pe jos, destinat unei pieiri sigure *(„in indubitate*

---

316 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498—499.
317 *Ibidem.*
31 *Ibidem*, p. 500.
319 Johan Huizinga, *Amurgul evului mediu*, București, 1970, p. 159.
320 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500.
321 *Ibidem*; Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 633; I/2, p. 14 15; DRH, D, I, p. 65—66.
322 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500.
323 Hurmuzaki/Densușianu, I/2, p. 15.

mortis periculo pro nobis pedes remanere non formidans") [324]. Două dintre miniaturile *Cronicii pictate* redau motivul acestei fugi înspăimîntate; în clipa cînd Deseu, fiul banului Dionisie, se prăbușește zdrobit de stînci, regele și mica sa escortă, după o ultimă privire aruncată spre defileu, pornesc mai departe în galop, acoperindu-și trupurile cu scuturile. În urma lor orice încercare de rezistență ungară s-a prăbușit în fața atacului românesc : *„Cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine delictu"*, *„Facta est autem ibi strages maxima et cecidit militum et principium ac nobilium inconputabilis multitudo"* [325].

Printre cei căzuți, nobili și oameni de rînd, diplomele contemporane pomenesc pe Peteu, vicecastelanul de Ciceu, Leucus, fiul lui Briccius din Bathor, Laurentiu, fiul lui Emeric, Petru, fiul lui Bertaleu, Ioan zis Otel, Toma, fiul lui Laurenthe din Segvar [326].

Cronica pictată adaugă din parte-i lungul șir al personalităților eclezistice pierite în luptă : magistrul Andrei, prepozit de Alba Regală, vicecancelar al regatului Ungariei, păstrătorul sigiliului monarhului, Mihail, prepozitul de Pozséga, Nicolae, prepozit de Alba Iulia, Andrei, pleban de Sáros, fratele Petru din ordinul dominicanilor, precum și cîțiva clerici, capelani ai regelui [327].

Pieirea atîtor clerici, similară celei de la Mohács — unde alături de trupurile lor nu s-a găsit decît acela al unui singur oștean, Gaspar, din neamul Drăgoșeștilor maramureșeni [328] — denotă gradul de demoralizare al luptătorilor unguri ce căutaseră doar salvarea propriilor vieți.

Versiunea analistică a bătăliei din 12 noiembrie 1330 mai relevă căderea mulțimii nenumărate a cumanilor regelui angevin [329]. Reușiseră să scape, răniți, magistrul Laurentiu, comitele de Zarand, lovit la mîna stîngă, comitele Ygeyk, comitele Peteu, fiul lui Andrei din Bachka de genere Guthkeled, Ștefan, notar special al curții regale, Bako, fratele viitorului prepozit de Alba Regală și vicecancelar Thatamer, Ștefan, fiul lui Moogh din Csepel [330]. Alții, precum Ioan comitele de Sălaj, fiul

---

[324] *Ibidem*, I/1, p. 633.

[325] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498, 499.

[326] Cf. Gy. Györffy,II, p. 547; v. *ibidem*, p. 554, 561, 563; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 627, 629.

[327] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499.

[328] S. Iosipescu, K. Gündisch, *Împrejurările politico-militare ale creerii principatului Transilvaniei (Istoria militară a poporului român*, vol. II/1, în curs de publicare).

[329] *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499.

[330] Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625 (pentru magistrul Laurentius se poate presupune chiar din textul documentului o perioadă de prizonierat în Țara Românească); Gy. Györffy, II, p. 553, 556, 561; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 632, 646. Adeptă a unor demonstrații arheologice și istorice ce se voiesc matematicește exacte, istoriografia maghiară contemporană (1964, Gy. Györffy, II, p. 547) a propus un cuantum al pierderilor ungare de 48%, bazat pe raportul dintre numărul celor plecați în expediția împotriva Țării Românești și a celor ce s-au întors, potrivit surselor cunoscute astăzi. Fără a discuta aici valoarea în sine a acestei metode de calcul trebuie spus că aplicarea ei păcătuiește prin ignorarea mențiunii exprese a *Cronicii pictate* despre nimicirea, prăpădul mulțimii nenumărate a cumanilor regelui (*„Cumanorum denique corruit inestimabilis et plurima multitudo"*, SRH, I, p. 499). Dacă am admite o pondere a lor de măcar 1/3 din efectivele oștirii angevine (v. situația din 1276 sub Ladislau Cumanul, din 1321 în bătălia de la Mühldorff) și o pierdere cel puțin similară cu a celorlalte trupe, ar rezulta un total al pierderilor ungare în războiul din 1330 cu Țara Românească de peste 4/6 din forțele angajate. Altfel spus, din fiecare șase luptători ai oștirii regatului Ungariei ce invadaseră în septembrie 1330 pămîntul Țării Românești doar doi s-au mai întors la vetrele lor.

În legătură cu participarea la bătălie și distrugerea corpului cumanilor regelui, M. Holban sugera (1962, p. 325) posibilitatea unei preluări eronate a mențiunii cronicii (desigur a celei

comitelui Briccius din Bathor, poate şi fiul lui Dema al lui Luca, cu moşie la Bolug, fuseseră luaţi prizonieri de către români.

Alături de mulţii captivi unguri, teferi sau răniţi, în mîinile oştirii româneşti victorioase rămăsese o pradă uriaşă: *„acceperunt plurima arma vestesque pretiosas omnium elisorum pecuniamque et multa marsupia latorum grossorum et equos multos cum selis et frenis"* [331]. Toate au fost înfăţişate marelui voievod al Ţării Româneşti, Basarab I [332], dovada incontestabilei autorităţi, a caracterului domniei sale.

Spre a atenua impresia decisivei înfrîngeri, *Cronica pictată* încheie naraţiunea ei cu pomenirea pierderilor româneşti, a căror cifră însă o lasă, prudent, pe seama socotitorului iadului *(„Quorum Vlachorum numerum ibi per Hungaros occisorum subtilis solummodo infernalis conpotista collegit"* [333]*)*.

Un act al capitlului bisericii transilvane dat lui Nicolae şi Martin, fiii lui Blawch, la 16 martie 1331, sintetizează poate cel mai bine deznodămîntul zilei de luni, 12 noiembrie 1330: *„quia fortuna adversante, feria secunda, cum ipsi sub eodem lapide devicti et debellati fuissent, predictum privilegium cum omnibus rebus ipsorum, sicut ceteri in eodem exercitu existentes amiserunt"* [334]. Urmat de rămăşiţele oştirii sale *zdrobite în luptă* de români, regele Carol Robert s-a adăpostit mai întîi la Timişoara, plecînd apoi la Višegrad [335].

Pentru istoriografia românească a secolului al XX-lea, problema localizării bătăliei din 9—12 noiembrie 1330 a constituit obiectul unei îndelungate controverse. Cu excepţia indicaţiei tîrzii şi destul de vagi a călătorului Macjei Strykowski, deja amintită, nu există temeiuri documentare pentru vreo localizare. Chestiunea poate fi astăzi rezumată în sensul plasării bătăliei oriunde pe drumul dintre valea superioară a Argeşului şi Sibiu, sau, mai puţin probabil, spre Braşov, către frontierele de atunci ale stăpînirii Ţării Româneşti, cu condiţia unei oarecare asemănări a topografiei actuale cu aceea înfăţişată de surse. Aparent pe această bază, a denumirii munţilor din preajmă — Piatra Craiului —, Nicolae Iorga a numit la 1904, către jumătatea drumului între Rucăr şi Bran, „cazanul Posadei, care aminteşte o zi ca aceea, de strălucită biruinţă ciobănească asupra boierilor mari ai străinătăţii cotropitoare" [336]. De la această primă formulă, prin reluările din *Istoria armatei româneşti* (1910), *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri* (1915) şi *Deux conférences en Suisse* (1930) — datorate tot lui Iorga — „Posada" şi-a cîştigat locul unei achiziţii certe în istoriografia românească. Nicolae Iorga procedase în cazul acestei localizări prin asociere, anume comparînd evenimentele din noiembrie 1330 cu acelea, mult posterioare, din 1395, referitoare la campania regelui Sigismund de Luxemburg în Ţara Românească. Cu prilejul acesteia, în

---

pictate si nu a lui Bonfini) de către redactorii diplomei angevine din 21 aprilie 1351, astfel apărînd ideea ajutorului „păgîn" pe care l-ar fi avut Basarab I. Dacă această ipoteză s-ar verifica, ar rezulta în primul rînd o datare a elaborării *Cronicii pictate* oricum anterioară anului 1351, datare respinsă în repetate rînduri de cercetătoare română.

331 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499—500.

332 *Ibidem*, p. 500.

333 *Ibidem*.

334 DRH, D, I, p. 42.

335 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500.

336 N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, vol. I, p. 171.

documente ulterioare regele pomenește înfrîngerea suferită de oastea sa „*in Alpibus Pazata*" [337].

Mai tîrziu (1937), rezervele prudent exprimate de Ilie Minea[338] și argumentarea geografică a lui Ion Conea [339] au zdruncinat încrederea lui Nicolae Iorga în localizarea și denumirea propusă la 1904, astfel încît, în ultima sa monumentală sinteză a istoriei românilor, Iorga conchidea „*Alpes Pazara* [...] par a nu fi decît munții lui Băsărabă" [340].

Ceea ce la marele istoric român părea încă una dintre acele intuiții a ceea ce s-ar fi putut întîmpla se dovedește a fi astăzi un adevăr documentat. Un act de adeverire a abatelui mănăstirii Szekszárd (comitatul Tolna), din 7 aprilie 1331, amintește de bătălia finală a războiului din 1330 „*dum idem rex* [*Karolus*] *fuisset percussus et convictus per Bazarab woivodam trans Alpem Olacorum*" („în vreme ce același rege [Carol] a fost lovit și dovedit de voievodul Basarab *în curmezișul muntelui românilor*") [341]. În fond, victoria din noiembrie 1330 a fost cîștigată de români la trecerea oastei cotropitoare ungare, acum alungate, prin munții de la frontiera Țării Românești cu Transilvania. Dar diploma abatelui mănăstirii din Szekszárd dovedește în plus stăpînirea românească asupra masivului muntos dintre valea Oltului și a Prahovei, pe ambele sale versante [342].

Analiza de istorie militară a războiului de apărare al Țării Românești din 1330 poate conduce la unele încheieri de ordin general. Strategia angevină, subordonată la început unui scop limitat — cucerirea, de fapt reîntregirea banatului Severinului — s-a dovedit neputincioasă în fața unei campanii mai lungi de supunere sau cotropire a Țării Românești. Dificultăților de ordin logistic, incapacitatea organizării aprovizionării, li s-au adăugat altele tactice, precum eșecul oștirii ungare în asedierea cetății Argeșului. Întîrzierea trupelor angevine în fața unei fortificații, cu probabilitate modestă, relevă falimentul strategiei „locurilor sfinte" în condițiile unui război românesc medieval. În sfîrșit, ambuscada de mari proporții organizată de marele voievod român a reușit mai ales datorită neprevederii comandamentului ungar, lipsei unei cercetări și asigurări a marșului. *Cronica pictată* însăși probează totala dezinformare a regelui Ungariei și a lor săi în preajma angajării în defileul muntelui: „*rex autem et sui omnes, nichil tale quid penitus opinantes*" [343]; de aici, și pentru a scuza aceste carențe militare, ficțiunea păcii încălcate de marele voievod român.

---

337 V. de pildă Hurmuzaki/Densușianu, I 2, p. 395.

338 I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1 30)* („Cercetări istorice:", 5—7, 1929—1932, p. 342).

339 I. Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, passim.

340 N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 179. Semnificația cuvîntului „posadă" pentru care s-a acceptat, aproape obligatoriu, un etimon slav (posada; instit. posadnic), potrivit textului diplomei regelui Sigismund de Luxemburg din 6 iunie 1397 (Hurmuzaki Densușianu, I 2, p. 395) referitor la confruntarea sa cu oastea voievodului Vlad „Uzurpatorul" din 1395 („abhincque versus climata ipsius regni nostri Hungarie, cum Palma victorie regrediendo, dum alpinum cacumina wlgo Pazzata dicta, indaginibus strictis et semitis, non modica arundine compresssis, ascendissemus") nu este exclus să fie, de fapt, aceea de pas de culme, trecătoare. Cuvîntul păstrat azi ca toponim ar fi deci un termen comun românesc medieval, altminteri dispărut și înlocuit cu pas sau trecătoare, de etimologie romanică: pasată, pasadă (v. ital. passata; fr. passade).

341 Gy. Györffy, II, p. 553.

342 Pentru semnificația mai largă a acestei situații v. S. Iosipescu, *Despre unele controverse a e istoriei medievale românești (secolul XIV)* („Revista de istorie", 32, 1/1979, nr. 10, p. 1 967 1 974, 1 977—1 978).

343 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

Aproape toate erorile comandamentului ungar se regăsesc în purtarea de către francezi a primelor campanii din Războiul de o sută de ani. Spre deosebire însă de acesta, războiul declanşat în toamna anului 1330 de regatul Ungariei împotriva Ţării Româneşti prezintă unul dintre cazurile limită ale istoriei militare. Formularea cea mai precisă se datorește unui mare căpitan, Mauriciu de Saxa : *„Ceux qui font la guerre dans les montagnes ne doivent jamais se hasarder de passer dans des gorges, sans auparavant être les maîtres des hauteures ; alors toutes les ambuscades cessent, et l'on passe en sûreté. Sans cela, on court grand risque de s'y voir assommer et d'être réduit à retourner sur ses pas, non sans grande perte ; et quelquefois l'on y périt avec tout son monde, sans pouvoir se sauver"* [344]. Aceste deficienţe nu scad însă cu nimic meritul românesc în transformarea unui război defensiv împotriva suzeranului călcător al pactului vasalic respectat de marele voievod Basarab I [345], într-o biruitoare ofensivă. Succesul ei categoric s-a întemeiat atît pe reuşita ambuscadei din munţi cît şi pe exploatarea susţinută a victoriei, prin urmărirea fără preget a duşmanului în retragerea sa dezordonată. Aceasta din urmă explică marile pierderi ale oştirii ungare, prada însemnată căzută în mîna biruitorilor.

Comparată cu luptele de la Morgarten (1315) şi Sempach (1386), purtate în munţii Elveţiei, bătălia din noiembrie 1330 pare, la prima vedere, să nu fi lăsat nici o urmă în tradiţia istorică din Ţara Românească, tîrziu consemnată în letopiseţe. Lucrul nu este de mirare cînd nici măcar domnia şi persoana lui Basarab I nu sînt înregistrate de acestea. Abia grupa manuscriselor O ale *Istoriei Ţării Româneşti*, grupă datată către mijlocul secolului al XVIII-lea [346], cuprinde o scurtă adnotare referitoare la victoria voievodului „Mihail", urmaşul legendarului Negru vodă, împotriva craiului unguresc Carol [347].

În pofida acestor aparenţe, relatarea călătoriei lui Strykowski, amintită în mai multe rînduri mai sus, dovedeşte nu numai dăinuirea unei tradiţii locale clare asupra luptei lui Basarab I împotriva oştirii regelui Carol Robert, dar şi perpetuarea acestei tradiţii prin existenţa unor monumente de pomenire pe locul strălucitei victorii. Căci relatarea lui Macjei Strykowski nu este altceva decît combinarea informaţiilor generale analistice circulînd în epocă (vezi anexa), cu datele culese de călător în drumul său prin Ţara Românească a celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea.

Marea victorie românească în războiul declanşat de Ungaria a constituit apogeul domniei marelui voievod Basarab I. În strălucirea momentului, figura acestui principe, întemeietor de dinastie, a căpătat contururi mai clare, pînă atunci nebănuite : un domn bine înconjurat de ai săi, sprijinindu-şi tăria pe o ţărănime numeroasă, capabil să înfrunte şi să biruiască pe unul dintre cei mai de frunte suverani ai Europei, precum regele Ungariei şi forţele militare ale acestui regat.

Dar stinsă lumina vie a surselor referitoare la anul crucial 1330, istoria politică a Ţării Româneşti sub domnia lui Basarab I redevine domeniul de preferinţă al ipotezelor şi conjecturilor reconstituirii trecutului.

---

344 Maréchal de Saxe, *Mes rêveries*, Paris-Limoges, 1895, p. 88.

345 *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497 („cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestate semper fideliter persolvisset").

346 *Istoria Ţării Româneşti. 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. LI—LV.

347 *Ibidem*, p. 197.

O primă problemă este aceea a statutului Severinului, cucerit de oastea angevină în campania din 1330. Critica recentă românească a exclus posibilitatea unei stăpîniri angevine pe tot cuprinsul domniei lui Basarab I [348], cu excepţia unei scurte perioade — mai—iunie 1335 — cînd Dionisie Szécs, fostul titular al demnităţii de ban de Severin, este din nou pomenit în această funcţie în lista finală a marilor dregători din diplomele regale. Propusă de Nicolae Iorga, revenirea stăpînirii ungare la Severin s-ar fi datorat unei noi expediţii angevine [349]. Aserţiunea unei continui stăpîniri române la Severin este totuşi infirmată pentru anii 1344—1350, ai voievodatului lui Stefan Lackfi în Transilvania, cînd este datată o scrisoare a unui magistru Nicolae, protonotar al voievodului, aflat în slujba regească a garnizonării Severinului [350].

Prezenţa unei garnizoane regale angevine la Severin reintroduce în discuţie chestiunea omagiului prestat de Alexandru, fiul lui Basarab I, înaintea regelui Ludovic I de Anjou, episod descris de arhidiaconul cronicar Ioan de Tîrnave [351].

Petrecut probabil în 1344, cu prilejul deplasării regelui, curţii şi forţelor angevine în Transilvania, pentru aplanarea unei grave crize interne, omagiul lui Alexandru Basarab fusese determinat de presiunea militară exercitată de suveranul angevin asupra apanajului românesc nord-carpatic, Ţara Oltului sau a Făgăraşului [352]. Contextul internaţional al momentului face posibilă şi o interpretare mai largă a schimbării atitudinii politice a domniei Ţării Româneşti.

Către sfîrşitul deceniului patru al secolului al XIV-lea politica Hoardei de Aur a redevenit activă la Dunărea de Jos, luarea în stăpînirea directă a Vicinei (ante 1339) — situată la 200 de mile în amonte de gurile Dunării — fiind un semn caracteristic al noii orientări. Invazia tătară în Transilvania din 1340 [353], marcată şi de martiriul fraţilor franciscani la Siret [354], nu puteau fi ignorate de factorii politici conducători ai Ţării Româneşti, oricînd ameninţată de raidurile distrugătoare ale primejdioşilor supuşi ai Hoardei de Aur. Restabilirea legăturii cu Ungaria angevină nu este exclus să fie interpretată ca o tentativă a politicii româneşti de restabilire a echilibrului de forţe la Dunărea de Jos, ameninţat de agresivitatea tătară. Oricum, reamintind într-un document din august 1347 vechiul război româno-ungar din 1330, regele Ludovic I de Anjou preciza situaţia marelui voievod Basarab I; „*tunc* regni et sacre coronc infidelem" („atunci [la 1330 — S.I.] necredincios al regatului şi sfintei coroane") [355]. Acum, la 1347, poziţia marelui voievod nu mai era aceeaşi. O dovedeşte şi prevederea inclusă de Ştefan Duşan în privilegiul acordat raguzanilor în septembrie 1349 a clauzei privind interdicţia tranzitului prin Serbia a armelor destinate Ţării Româneşti [356].

---

[348] M. Holban, 1962, p. 325—335.

[349] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 180.

[350] DRH, D, I, p. 59—60.

[351] J. G. Schwandtner, SRH, I, Vindonbonae, 1766, p. 217.

[352] S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1 967—1 974.

[353] Idem, *Adnotări pe marginea surselor şi istoriografiei invaziei mongole (tătare) în sud-estul Europei, 1236—1243.*

[354] *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Franciscus institutorum*, auctore A. R. P. Luca Wadingo Hiberno, editio tertia, ed. P. Josephus Maria Fonseca ab Ebora, vol. VII, Quaracchi, 1932, p. 287.

[355] *Codex Diplomaticus Patrius*, II, p. 130—134.

[356] Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 35.

În stadiul actual al cercetării este încă prematură reconstituirea scenariului sfîrşitului domniei marelui voievod Basarab I prin participarea Ţării Româneşti la războiul angevin împotriva Hoardei de Aur. Nu este însă exclusă o componentă românească făgărăşeană alături de forţele transilvane ce iniţiaseră „reconquista" în Moldova.

Moartea a surprins pe marele voievod Basarab I la Cîmpulung, cîndva la veleatul 6860. Aura biruinţei de la 1330 ar putea cu îndreptăţire să pecetluiască imaginea posterităţii despre întemeietorul dinastiei Basarabilor. Zdrobirea încercării de cotropire ungurească, vestită pînă la Marea Baltică, reprezintă desigur un legitim titlu de faimă pentru principele român. Dar în zbuciumul năvalnic al vieţii din Carpaţi şi Dunărea de Jos, ce se lasă cu greu surprins în fărîme de izvoare, meritul cel mare al lui Basarab I este de a fi fost un păstrător de ţară, al primului mare stat medieval al romanităţii orientale.

ANEXĂ

Henri de Sponde*, episcop de Pamiers (Ariège, Franţa) despre războiul din 1330:

„1330. Infausta eius expeditio in Walachiam. [...] eumque eodem ipso anno mense Septembri et sequentibus expeditioni in Walachiam (pars illa est antique Daciae) occupatum fuisse [Carol I Robert], eodem Thurosio teste constet. Sed non raro Bonfinio sic hallucinari libuit, in iis praesertim quae in laudem eorum quorum gesta describenda suscepit facere existimavit.

Ceterum, quod heac Caroli Regis in Vvalachiam expeditio magis ex superbia quam ex ratione suscepta fuerit, ideo et infaustissimam ei esse permisit Deus.

Erat Bazaradus Vvayvoda sive Princeps illius regionis cliens Hungariae, semperque fidem servarat, censumque persolverat. Nihilominus rex Carolus, ut quibusdam proceribus suis gratificaretur, eum principatu pellere decrevit. Ducto exercitu, et hostiliter regionem ingressus, cum rogatus a Vvayvoda ab incoepto desistere, etiam cum oblatione expensarum et concessione unius urbis a rege captae; monitusque si ulterius progrederetur, non bene ei cessurum; rex hae aspernatus ubi in penitiora exercitum duxit, inter montium et silvarum ignotas angustias et horrores omnium rerum penuria oppressus, pacem demum cum Wayvoda inire coactus, tutum reditum pepigit. Verum cum pedem referre coepisset, a fidifragis hostibus via arctissima ex improviso circumventus, lapidibus, telis, inedia amisso universo exercitu, vix ipse cum paucissimis mutatoque habitu, salvus evasit; edoctus in posterum, non temere hostem quiescentem provocare, neque ex plurimis victoriis, quas hactenus de hostibus reportaverat, nimium superbire".

Henricus Spondanus, *Annalium Ecclesiasticorum Eminentissimi Cardinalis Caesaris Baronii Continuatio*, t. I, Lugduni, MDCLXXVIII, p. 441—442.

---

* Născut la Mauléon, la 6 ianuarie 1568, mort la Toulouse, la 18 mai 1643.

„Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric

După cum spunea pe bună dreptate Ștefan Ștefănescu, „problema întemeierii statelor feudale românești, problemă centrală a istoriei noastre medievale, a atras în mod deosebit atenția istoricilor vechi. Lipsa unei orientări cu adevărat științifice a cercetătorilor a făcut ca ei să nu poată pătrunde întru totul adevărul istoric, i-a împiedicat să cunoască legile fundamentale de dezvoltare ale vieții sociale premergătoare apariției statului feudal, cauzele interne care au dus la organizarea lui. Nașterea statelor feudale românești era văzută prin prisma unei variante a teoriei antiștiințifice normaniste. Locul criticii izvoarelor istorice l-a luat adesea încrederea în legenda despre formarea statelor feudale ca rezultat al «descălecatului» lui Dragoș vodă din Maramureș, în Moldova, și al lui Radu Negru din Făgăraș, în Țara Românească. Concluziile istoricilor nu depășeau prea mult spusele cronicarilor”[1].

Deși s-a scris enorm despre această problemă complexă, ea nu a ajuns să fie încă lămurită pe deplin, în primul rînd din lipsa izvoarelor, ceea ce îl determina pe P.P. Panaitescu să afirme că întemeierea Țării Românești este o pagină încă nescrisă din istoria noastră[2].

Aceasta fiind situația, să vedem care au fost opiniile cronicarilor, mai apoi ale istoricilor despre această problemă atît de controversată și ce putem reține din aceste opinii atît de diverse. Considerăm utilă această trecere în revistă întrucît nimeni nu s-a mai ocupat de ea de la D. Onciul și B.P. Hasdeu încoace, deși între timp au apărut numeroase lucrări noi.

În *Letopisețul Cantacuzinesc*, intitulat și *Istoria Țării Românești*, istoria acestei țări începe „de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini”, text care este pus în titlu, după care urmează : „Însă dintăi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnu Severinului, alții în Țara Ungurească (= Transilvania, n.a.), pre apa Oltului și pre apa Morășului și pre apa Tisei, ajungînd și pînă la Maramurăș. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui pînă în apa Oltului; alții s-au pogorît pre Dunăre în jos. Și așa, umplîndu-se

[1] Șt. Ștefănescu, „*Întemeierea*” *Moldovei în istoriografia românească* („Studii”, XII, 1959, nr. 6, p. 35). Ținînd seama că problema întemeierii Moldovei a mai fost studiată, ne vom referi aici numai la problema controversată a întemeierii Țării Românești.

[2] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 306.

tot locul de ei, au venit pînă la marginea Necopoei. Atunce s-au ales dintr-înşii boiarii carii au fost de neam mare. Şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) şi-i aşăzară întăi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorît la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind, multă vreme a trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

Iar cînd au fost la cursul anilor de la Adam 6798 (= 1290), fiind în Ţara Ungurească (= Transilvania) un voevod ce l-au chemat Radul Negrul voevod, mare herţeg pre Amlaş şi pre Făgăraş, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade : rumâni, papistaşi, saşi, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţei, început-au a face ţară noao. Întăi au făcut oraşul ce-i zic Cîmpul-Lung. Acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi şi-au pus scaunul de domnie, făcînd curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă.

Iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au dat pre supt podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului şi pînă la Brăilă ; iar alţii s-au tins în jos, preste tot locul, de au făcut oraşă şi sate pînă în marginea Dunării şi pînă în Olt.

Atunce şi Băsărăbeştii cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt s-au sculat cu toţii de au venit la Radul vodă, închinîndu-se să fie supt porunca lui şi numai el să fie preste toţi. De atuncea s-au numit de-i zic Ţara Românească, iar tituluşul domnului s-au făcut precum arată mai jos : «*V Hrista boga blagoveanomu blagocestivomu i Hristo liubivomu samoderjavnomu, Io Radul Negru voevod bojiiu milosti gospodariu zemli Ungrovlahiskiia za planinski i ot Almaş i Făgăraş herţegu*». Acestea să tîlcuesc pre limba rumânească : «Întru Hristos Dumnezeul cel bun credincios şi cel bun de cinste şi cel iubitor de Hristos şi singur biruitor, Io Radul (Negru) voevod, cu mila lui Dumnezeu, domn a toată Ţara Românească, dentru Ungurie descălecat şi de Almaş şi Făgăraş herţeg». Acesta iaste tituluşul domnilor de atunce începîndu-se pîn-acum, precum adevărat să vede că iaste scris la toate hrisoavele ţării. Şi într-acestaş chip tocmitu-şi-au Radul vodă ţara cu bună pace, că încă nu era de turci împresurată. Şi au domnit pînă la moarte, îngropîndu-l la biserica lui din Argeş. Şi au domnit ani 24" [3].

Aceasta este povestea „descălecatului" Ţării Româneşti după cronica ţării. Acest text a fost analizat de numeroşi învăţaţi, începînd cu D. Onciul, rămînînd unele părţi nelămurite sau neexplicate încă suficient.

După această introducere, urmează o listă incompletă a primilor 11 voievozi ai Ţării Româneşti cărora li se atribuie domnii cu totul greşite, ceea ce arată cît de aproximative erau cunoştinţele autorului despre începuturile Ţării Româneşti. Totalul acestor 11 domnii însumează 218 ani, cifră care corespunde cu răstimpul dintre 1290 şi 1508, anul morţii lui Radu cel Mare, de cînd cunoştinţele autorului devin mai bogate, folosind datele din *Viaţa sfîntului Nifon* [4].

După autorul *Letopiseţului Cantacuzinesc*, Ţara Românească s-a format în două etape : prima prin „descălecarea" unor români de la sudul Dunării în Oltenia, unde şi-ar fi ales „banoveţi" din neamul Basarabilor

[3] *Istoria Ţării Româneşti 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu-D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 1—3.

[4] V. şi P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească* (SMIM, V, 1962, p. 201).

cu mult timp înainte de constituirea statului, iar cea de a doua prin „descălecatul" lui Radu Negru voievod din Făgăraş, la 1290, cu „mulţime de noroade'; după acest „descălecat", ar fi avut loc unificarea ţării, prin supunerea de bună voie a „banoveţilor" care l-au recunoscut domn pe Radu Negru. După unificarea teritorială a Munteniei cu Oltenia, ţara „s-au numit de-i zic Ţara Românească".

Întrucît la problema „descălecatului" din cronică vom reveni pe larg în paginile ce urmează, să analizăm acum „tituluşul" domnilor. El nu este titlul purtat de Radu I (confundat aici cu Radu Negru) întrucît de la acest domn nu ne-au rămas documente; în plus, dacă el a pierdut Amlaşul şi Făgăraşul, acestea nu mai puteau apare în titlul său. În realitate, „tituluşul" a fost compus pentru a dovedi că Radu Negru a descălecat „din Ungurie", adică din Transilvania [5], unde avea două posesiuni: Amlaşul şi Făgăraşul, de unde ar fi descălecat.

Este interesant de remarcat — aceasta şi pentru a dovedi contemporaneitatea introducerii din cronică cu pisania mănăstirii Cîmpulung din 1636 la care vom reveni — că în textul acestei pisanii se spune acelaşi lucru şi cu aceleaşi cuvinte, şi anume că Ţara Românească este „din Ungurie descălecată" [6].

După cum spunea D. Onciul, „sub influenţa acestui titlu, într-un timp cînd ducatele ardeleneşti nu mai erau în posesiunea domnilor români şi cînd nu se mai ştia rostul lor în titlul domnilor, de altă parte sub influenţa tradiţiei despre descălecatul Moldovei din Ungaria (= Transilvania — n.a.), fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Ţării Româneşti, s-a zămislit tradiţia cronicilor Ţării Româneşti despre descălecatul din Amlaş şi Făgăraş, a cărei existenţă nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o creaţie de origine pur literară, plăsmuită de cronicari,... un mit istoriografic pentru care în zadar căutăm în tradiţiile populare urmele izvoarelor sale, ca şi în mărturiile autentice confirmare" [7].

În realitate, termenul Ungrovlahia — utilizat de cronicarul bizantin Ioan Cantacuzino pentru anul 1323 [8], apoi în documentele greceşti ale patriarhiei de Constantinopol începînd de la 1359 [9] şi în unele documente maghiare — nu are nici o legătură cu „descălecarea" din „Ungurie".

După opinia lui D. Onciul, acest termen „nu pare a indica alta decît dependenţa Ţării Româneşti de Ungaria, ceea ce exprimă şi numele *Transalpina* (= *pars regni ultra alpes*), întrebuinţat mai întîi de unguri"; aceasta i se părea lui D. Onciul „singura explicare admisibilă": i se spunea astfel Ţării Româneşti „ca principat dependent de Ungaria, în deosebire de altă Vlahie fără asemenea legături cu statul ungar" [10].

În ce ne priveşte, ni se pare mai întemeiată o altă opinie despre sensul cuvîntului Ungrovlahia de cîtaceea a lui D. Onciul. Aşa cum au arătat

---

[5] D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, II, Bucureşti, 1968, p. 25—27. V. şi mai jos p. 111.

[6] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I,p. 128. Cînd reproduce titlul domnilor Ţării Româneşti, Miron Costin lasă netradus termenul Ungrovlahia, deoarece nu avea motive să susţină „descălecatul", „din Ungurie" (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 212).

[7] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 427.

[8] FHDR, III, Bucureşti, 1975, p. 483.

[9] Hurmuzaki, XIV/1, p. 1.

[10] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 357, II, p. 24—30. D. Onciul pare să urmeze opinia lui Engel care susţinea că i s-a spus Ungrovlahia deoarece a fost supusă Ungariei. G. Şincai a combătut cu argumente serioase această opinie, arătînd că grecii au numit-o astfel pentru a o deosebi de Valahia Mare din Thesalia (G. Şincai, *Cronica românilor*, ed. Florea Fugariu, I, Bucureşti, 1978, p. XXXI).

V. Bogrea, P.P. Panaitescu şi alţii, Ungrovlahia înseamnă Vlahia de lîngă Ungaria, aceasta pentru a o deosebi de alte Vlahii aflate în Peninsula Balcanică (Vlahia Mare în Thesalia, Vlahia Mică în Pind, Vlahia de Sus în Epir etc)[11].

Ca dovadă, P.P. Panaitescu a invocat faptul că, atunci cînd s-a înfiinţat mitropolia de la Suceava din Moldova, patriarhia a numit-o întîi Rusovlahia, adică a Vlahiei dinspre sau de lîngă Rusia, nume care nu s-a menţinut însă deoarece exista o singură Moldovă, pe cînd Ţara Românească, ce însemna Vlahia, se putea confunda cu celelalte Vlahii[12].

Cu totul altfel prezintă problema „descălecatului" celălalt cronicar al Ţării Româneşti, Radu Popescu, deşi cunoştea textul din *Istoria Ţării Româneşti* : „Cînd au fost cursul anilor 6798 (= 1290), Radul vodă Negrul, care avea scaunul său la Făgăraş de la moşii, strămoşii românilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian, împăratul Romii, s-au socotit ca să-şi mute scaunul dencoace, peste plai. Pricina pentru ce, nu să găseşte scris nici de ai noştri, nici de striini, numai mi se pare pentru doao pricini să-şi fie mutat scaunul. Pentru care, socotind bine, una tot va să fie fost".

Cele două pricini sînt : una „pentru frica turcilor. Că într-această vreme s-au ridicat Otoman turcul, fiara cea rea şi cumplită, de au supus multă parte a Răsăritului ce să numeşte Anadol, carele înghesuind pre împăraţii grecilor cu luarea pămîntului lor de la Anadol, poate fi că făcea jalbă ţărilor creştineşti dînd ştire de întîmplările acestea. De care auzind şi Radul Negrul vodă şi-au mutat scaunul dencoace dă plai, pentru ca să-şi facă întărituri locurilor de paza oamenilor şi să-i fie mai lesne a păzi pre cei din Ardeal, de s-ar cumva apropiea turcii".

O a doua pricină „poate fi să să fie învrăjbit domnul rumânilor cu domnii ungurilor şi cu ai saşilor de nescaiva pricini şi de aceaea să să fie mutat dencoace. Şi nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpînire peste rumâni în Ardeal, iar nici pă dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost, ci den plai încolo stăpînea ungurii şi den plai încoace stăpînea domnul pînă la Dunăre. Şi pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăţ, adică singur stăpînitor".

Urmează apoi ştirea că Radu vodă s-a aşezat mai întîi la Cîmpulung, după care s-a mutat la Argeş, „de au făcut scaunul acolo... Şi au început a-şi tocmi şi a-şi îndrepta ţara cu judeţe, cu judecători (cu boierii) şi cu altele ce era de folosul domniei şi a ţării, lăţindu-se pînă la Dunăre şi pînă la Siret"[13].

Radu Popescu păstrează data 1290 a „descălecatului", termen de care nu aminteşte, ca şi tradiţia despre venirea lui Radu Negru din Făgăraş. El modifică însă mult prezentarea din introducerea la *Istoria Ţării Româneşti* : mai întîi, afirmă răspicat originea latină a românilor ; scoate povestea cu banoveţii Basarabi (introdusă în vremea lui Matei Basarab din raţiuni care nu-l mai interesau pe cronicar) şi afirmă că Radu Negru a venit doar singur, fără „noroade", fiind vorba de o simplă mutare a „scaunului" (reşedinţei).

Ceea ce se mai cuvine a fi subliniat la Radu Popescu este faptul că, în timp ce la Ţara Românească afirmă că este vorba de o mutare a

---

[11] V. Bogrea, *Ungrovlahia* (AIINC, II, 1923, p. 356—358).
[12] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 99.
[13] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 1—5.

„scaunului", cînd se referă la Moldova susţine că la leat 6867 (1359) „au venit Dragoş vodă de la Maramureş în ţara Moldovei, dă au dăscălecat ţara Moldovei"[14]. *Radu Popescu este astfel primul cronicar care face deosebire între modul cum s-a întemeiat Moldova, prin „descălecat", şi întemeierea Ţării Româneşti, unde este vorba doar de mutarea „scaunului" dincoace de munţii Carpaţi.*

Cronicarul îşi pune şi problema cauzelor care l-ar fi determinat pe Radu Negru să treacă munţii : prima ar fi pericolul turcesc şi nevoia de a apăra mai bine Transilvania.

Întrucît primejdia otomană nu se făcea încă simţită la 1290, cînd turcii nu trecuseră în Europa, această cauză nu are nici o legătură cu „descălecatul". La baza ei stă probabil tradiţia veche după care Ţara Românească apăra Transilvania de primejdia otomană. Din numeroasele dovezi ce se pot aduce amintim doar scrisoarea lui Vlad Dracul către braşoveni în care le spunea : „ştiţi bine cum v-am apărat eu pînă acum de turci"[15].

Cea de a doua cauză — care i se pare mai de crezut şi cronicarului — este neînţelegerea ivită între „domnul românilor" din Făgăraş şi „domnii" ungurilor şi ai saşilor. Mulţi istorici — începînd cu D. Onciul — au văzut în această neînţelegere, ca şi în afirmaţia cronicarului că după aceea domnul Ţării Româneşti nu a mai stăpînit decît „den plai încoace", o amintire a domniei lui Radu I care a intrat în conflict cu Ludovic cel Mare, regele Ungariei, şi care a pierdut cele două posesiuni de peste munţi : Amlaşul şi Făgăraşul[16]. Aceasta arată cum legenda cultă a lui Radu Negru înlocuia treptat pe aceea populară a lui Negru vodă la care vom reveni[17].

Sub o altă formă a cunoscut legenda „descălecatului" lui Negru vodă sirianul Paul de Alep, care a vizitat Cîmpulungul în 1656. Iată ce spune acesta : „românii aceştia locuiau în oraşele maghiarilor (= din Transilvania, n.a.), sub cîrmuirea craiului, avînd un «comes» dintre ei. Acest «comes» a venit să-şi pască odată caii pe acest pămînt, care era pe vremea aceea în întregime în mîinile tătarilor şi lipsit de locuitori. Cerînd, aşadar, voie craiului, el a venit şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izgonit pe tătari din acest ţinut şi, crescîndu-i puterea, a ajuns domn peste acest ţinut. Îl numeau Negru voievod, adică domnul cel negru şi el a clădit această mănăstire" (din Cîmpulung)[18].

Este vorba aici de un amestec între două vechi tradiţii privind două personaje diferite : unul real, comitele Laurenţiu, îngropat la Cîmpulung şi a cărui piatră de mormînt din 1300 ni s-a păstrat, şi altul legendar, Negru vodă, „descălecat" din Transilvania ; prin confuzia între cei doi, comitele (nenumit) devine întemeietorul ţării şi ctitorul mănăstirii ortodoxe din Cîmpulung, deşi el era catolic ! Negru vodă nu a venit împins de ceva nevoi din Transilvania, ci doar ca să îşi pască caii. Reţinem însă că şi în această legendă Negru vodă are lupte cu tătarii şi apoi ajunge domn.

După opinia lui N. Iorga, Paul de Alep a folosit două surse de inspiraţie : una populară, care ştia de un domn ce s-a luptat cu tătarii, şi alta

---

[14] *Ibidem*, p. 12.

[15] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul*, Bucureşti, 1905, p. 81. V. şi N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 66.

[16] D. Onciul, *op. cit.*, p. 71.

[17] V. mai jos p. 158.

[18] *Călători străini despre ţările române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 170—171.

de la călugării din Cîmpulung care știau că Negru vodă a venit din Transilvania (după cum arăta pisania pusă de curînd de Matei Basarab) [19].

Este interesant de remarcat faptul că această tradiție, înregistrată la Cîmpulung, nu l-a influențat de patriarhul Macarie al Antiohiei, pe care-l însoțea Paul de Alep, și care folosește în cronica sa tradiția cronicărească din *Letopisețul Cantacuzinesc*, nu pe cea locală de la Cîmpulung. Iată ce spune Macarie : „Cel dintîi care a cucerit Țara Românească a fost Ankro-voievod (Ankro înseamnă în limba românească Negru, căci era negru, de aceea s-a și numit pe turcește țara Kara Falakh, sau Valahia Neagră, după numele lui). Venit-a din Țara Ungurească, adică Al-Mağar (= Transilvania), și s-a pogorît pe rîul Dîmbovița și a început cucerirea Țării Românești. Și a zidit o biserică măreață și foarte înaltă și foarte frumoasă în orașul Cîmpulung. Și a stat în domnie ani 24 și a murit" [20]. După opinia lui Macarie, „începutul" Țării Românești ar fi fost în anul 6800 (1292) al lumii, el fiind singurul cronicar care nu a scăzut doi ani între data venirii lui Radu Negru și data din privilegiul acordat orașului Cîmpulung de Matei Basarab la 1636.

În opera sa, *Istoria Țării Românești*, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino nu a ajuns pînă la întemeierea țării, problemă pe care ar fi discutat-o pe larg. În schimb, a tratat-o pe scurt în răspunsurile pe care le-a dat generalului F. Marsigli pentru alcătuirea unui tratat istorico-natural-geografic despre Dacia. Stolnicul susține că populația românească a fost obligată de barbari să se retragă în Transilvania, de unde românii s-au întors mai tîrziu, înființînd două state : Valahia și Moldova. Urmînd apoi cronica țării, stolnicul arată că Țara Românească a fost întemeiată de Negru (il Negrul), care a venit din Transilvania cu oaste și cu nobilime și, mergînd de-a lungul munților și pe valea Dîmboviței, s-a așezat la Cîmpulung și în alte locuri întărite, apoi la Argeș, unde a fost îngropat. Stolnicul susține că portretul lui Negru (evident Radu Negru) se află în toate mănăstirile. După opinia sa, Negru vodă s-ar fi născut în Hațeg, unde se găseau foarte mulți români. Amintirea lui o păstrează cetatea ruinată situată pe valea Dîmboviței, numită „in valacco" „Cietate a Negrului voda" [21].

În „catalogul" domnilor Țării Românești, care urmează acestor observații istorice, se spune — ca și în cronică — că primul domn a fost Radu Negru la anul 1290 [22]. Stolnicul era atît de convins de existența lui Radu Negru, încît susține că mama sa, Elina, se trăgea din „prima nobiltà e valorosi Merginani (= boierii din Mărgineni — n.a.) Dragic, che era gran cavallerizzo del Negrul e con l'istesso Radul Negrul discenderono et

---

[19] N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, București, 1911, p. 3 (extras din AARMSI, 1911).

Tot la mijlocul secolului al XVII-lea, Paisie Ligaridis, profesor la școala greacă și latină din Tîrgoviște, înregistra o altă versiune potrivit căreia „vlahul Munteanu (numit astfel după numele țării — n. a.), ieșind din Ungaria de Jos, zisă și Pannonia, a venit și a locuit pentru întîiași dată la Cîmpulung". Din cele spuse mai departe că „vlahul" ar fi fost fiul regelui Ungariei cu o femeie căreia i-a dat un inel pentru recunoaștere, inel furat de un corb pe care l-ar fi săgetat vlahul, rezultă că partea a doua a tradiției a fost contaminată de legenda despre originea lui Iancu de Hunedoara (G. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 241).

[20] V. Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim* („Studii", 23, 1970, nr. 4, p. 681).

[21] N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 42.

[22] *Ibidem*, p. 50.

occuparono questi luoghi e provintia, scacciando i barbari"[23]. În realitate, Drăghici din Mărgineni a trăit mult mai tîrziu, fiind unul din marii boieri ai țării și membru al sfatului domnesc între anii 1471 și 1497[24].

Sasul Iohann Filstich, autorul unei „încercări" de istorie românească (*Tentamen Historiae Vallachicae*), scrisă începînd din 1728 pe baza cronicilor muntene, compune o altă versiune despre „descălecat": după ce vorbește de colonizarea romană în Dacia, el urmează cronica țării cînd spune: „după despărțirea lor de rîmleni" (romani), românii din Țara Românească „își făcură sălașuri mai întîi nu departe de Dunăre, lîngă Turnu Severin, de unde se lățiră mereu, în lung și în lat, că după cîteva veacuri într-atît se înmulțiră, încît umplură toată țara de locuitori, pînă la marginile Nicopolei. Iar în această vreme, asemenea transilvănenilor, cunoșteau de domni mai mari peste ei pe craii Ungariei, că turcii nu izbutiseră încă să apuce Țarigradul... Cu încuviințarea crailor Țării Unguresti, muntenii își aleseră domni dintre boieri sau blagorodnici... Aceștia nu avură numai un singur scaun, că cel dintîi voievod își așeză scaunul la Turnu Severin, pe care lăsîndu-l, unii locuiră la Strehaia, iar cei cărora nici acesta nu le fu pe plac, la Craiova... În Țara Românească, baștină a rîmlenilor munteni, se învrednici de cîrmuire, cu glasul alor săi, un om blagorodnic, ai cărui strămoși fură și ei oameni cu slavă, anume Banoveț Basarab, pentru ale cărui haruri își puseră toți în el mare nădejde, ca să tocmească și să întemeieze..., încă de la începutul domniei lui, cele ce puteau ține de domnia valahă, care urma să fie începută și statornicită cu sporire...". „Murind Basarab în Muntenia, fu chemat la domnie, dintre românii transilvăneni care-și aveau locuințele în Țara Făgărașului, Radul Negru vodă, care mai înainte fu la noi cîrmuitor, om care, așa cum se vede din faptele lui, era bun de treabă. Acesta, înconjurat nu numai de ai săi, ci și de sași, unguri și valahi, intră în Țara Românească și se așeză pe malurile rîului Dîmbovița. Iar începuturile cele mărunte ale înaintașului său nu numai că viu, ci și putu să le sporească, iar piedicile ce-i stăteau în cale le înlătură, avînd el multe împotrivă-i între vremuri și locuri".

Urmează apoi, după *Letopisețul Cantacuzinesc*, clădirea orașelor Cîmpulung (unde Filstich citează „epitafurile bisericii" catolice) și Curtea de Argeș, cu monumentele lor, precum și întinderea locuitorilor pe sub podgorie și de-a lungul Dunării. Propășirea țării „îndemnă neamul basarabesc, aflat mai presus de cît celelalte, prin putere și bogăție, să se supună, împreună cu mulți boieri sau blagorodnici acestui Radu Negru și să-i ceară oblăduire și apărare de apăsarea celor puternici". După supunerea Basarabilor, Radu Negru și-a luat titlul tradus de Filstich după *Letopisețul Cantacuzinesc*[25].

Textul lui Filstich urmează în general *Istoria Țării Românești*, la care adaugă sau schimbă o serie de elemente: vorbește pe larg de colonizarea romană în Muntenia, peste care introduce încă de la începuturile statului suzeranitatea maghiară; renunță la banoveții Basarabi, ale căror reședințe le consideră capitalele țării, iar pe unul dintre ei, Banoveț Basarab, îl consideră domn al țării, predecesorul lui Radu Negru vodă. Acesta nu „descalecă" din Făgăraș, ci vine chemat de locuitorii din Țara Româ-

---

[23] *Ibidem*, p. 55.

[24] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 20—21.

[25] Iohann Filstich, *Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachicae*, București, 1979, p. 93—101. La p. 245 se afirmă că Negru vodă (nu Radu Negru) a trecut munții după prada tătarilor din 1241.

nească. În plus, Filstich nu indică o dată pentru venirea lui Radu Negru, neavînd probabil încredere în anul 1290 al cronicii (în această vreme, dealtfel — aşa cum vom arăta mai jos — începuseră să se nască nedumeriri cu privire la data „descălecatului", întrucît cronicile indicau anul 1290 iar pisania mănăstirii Cîmpulung anul 1215).

Despre „descălecatul" Ţării Româneşti vorbesc şi cronicarii Moldovei. Grigore Ureche ştia doar că „Moldova s-au descălecat mai pre urmă, muntenii mai dintîi, măcar că s-au tras de la un izvor" [26].

Miron Costin pune ambele „descălecate" în vremea lui Laslău craiul, cînd „s-au descălecat al doilea rînd ţara Moldovei şi de Negrul voievod Ţara Muntenească" [27]. În *Poema polonă*, Miron Costin susţine că „descălecatul" lui Negru vodă din Făgăraş a avut loc după izbînda lui Ladislau împotriva tătarilor şi îl plasează — ca şi cronicile muntene — în anul 1290, cînd afirmă că muntenii „numără de la Negrul pînă acum (1684) aproape patru sute de ani" [28].

După înfrîngerea tătarilor — spune Miron Costin — românii cu domnul lor Negrul, care se refugiaseră în Haţeg şi în Făgăraş de frica tătarilor, „au ieşit din munţi către pămînturi mai deschise..., iar nu mult după aceea şi moldovenii au ieşit din Maramureş cu Dragoş, primul lor domn, şi au descălecat aici în ţara Moldovei". Acesta era considerat al doilea „descălecat", primul fiind cucerirea şi colonizarea romană [29].

Reţinem deci că primii care afirmă că ambele ţări româneşti de dincoace de Carpaţi s-au format prin „descălecat" sînt cronicarii moldoveni, care extind situaţia din ţara lor şi asupra Ţării Româneşti, ceea ce l-a îndreptăţit pe D. Onciul să vorbească de „modelul" moldovean. Ei îi spun „descălecătorului" Negru vodă, nu Radu Negru.

O opinie în parte asemănătoare cu a lui Miron Costin a susţinut marele învăţat Dimitrie Cantemir, după părerea căruia Radu Negru şi Dragoş ar fi fost fraţi sau veri, fiind urmaşii regelui româno-bulgar Ioan, refugiaţi de teama tătarilor la 1241 în Transilvania, de unde s-au întors pe la anul 1274. El susţine că întrucît amîndouă ţările române s-au chemat „Neagră" (Vlahia Neagră şi Bogdania Neagră) şi dinastiile lor au fost înrudite [30].

D. Cantemir consideră „descălecatul" din Transilvania ca pe o reîntoarcere a locuitorilor din Ţara Românească şi Moldova la vetrele lor, părăsite de teama tătarilor. El a creat rudenia dintre Dragoş şi Radu Negru vodă pentru a sublinia şi pe această cale unitatea muntenilor şi moldovenilor.

După cum a arătat D. Onciul, tradiţia despre „descălecatul" Ţării Româneşti în timpul craiului unguresc Laslău sau Vladislav se află şi în *Viaţa preacuviosului părinte Nicodim sfinţitul*, tipărită prima oară la 1763 şi alcătuită în mediul cărturăresc de la mănăstirea Tismana de Ştefan ieromonahul. După cum declară autorul acestei interesante opere, el şi-a compus lucrarea „adunînd de prin hrisoavele cele vechi ale sfintei mănăstiri Tismana şi de la cei cu ştiinţă bătrîni părinţi monahi ai sfintei mănăstiri ce au vieţuit mai-nainte de noi, precum au avut ştiinţă de la

---

[26] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 5.

[27] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 207.

[28] *Ibidem*, p. 234, 385.

[29] *Ibidem*, p. 273. V. şi D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 335—336.

[30] D. Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 461 şi urm. V. şi D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 340 şi B. P. Hasdeu, *Negru vodă* (vol. III din *Etymologicum Magnum Romaniae*, Bucureşti, 1976, p. 650—651).

alţi bătrîni cu ştiinţă mai cu vechime de cît ei, aşa o am scris şi o am aşezat". Este vorba deci de vechile tradiţii păstrate la Tismana, ctitoria lui Radu I, unde ctitorul mănăstirii era considerat şi întemeietorul ţării, după cum vom arăta mai jos.

După ce arată că, în timpul năvălirii tătarilor, românii „au trecut Munţii Carpaţi în Ardeal şi Banat şi în pămîntul Ungariei, cu toate familiile lor", autorul susţine că „Batie, împăratul tătarilor" (Batu han—n.a.) a purtat o luptă cu „Vladislav, craiul Ungariei şi al Banatului şi al băniei Severinului", care a reuşit să-l ucidă pe Batu cu securea (ca la D. Cantemir—n.a.) şi să scape astfel „Moldavia şi cele 12 judeţe ale Valahiei de dincolo de Olt... de sub stăpînirea tătarilor". Mai departe se spune că „după omorîrea acelui Batie, şi Radu Negru v.v., fratele mai sus zis(ului) Vladislav craiul, adică domnul românilor din Ardeal, din bănia Severinului, din Banat, din Ungaria, au eşit cu oştiri din Ardeal pre apa Oltului şi au tăbărît pe rîul Argeşului, unde mai în urmă au aşezat aci scaunul şederii domniei sale. Şi prin vitejia sa şi a ostaşilor săi, ajutîndu-le prea milostivul Dumnezeu, au gonit pre toţi tătarii cu mai marii lor dintr-acele 12 judeţe de peste Olt. Iară românii, lăcuitorii de acolo, ce era pînă atunci sub stăpînirea tătarilor, măcar că erau unii din ei varvari şi închinători de idoli..., dar fiind tot o limbă cu românii ostaşi carii eşise din Ardeal, toţi s-au supus lui Radu Negru v.v.... şi aşa s-au alcătuit şi s-au făcut românii tot una dintr-acele ţări zise, adică: cele douăsprezece judeţe de peste Olt cu bănia Severinului şi Ardealul şi Banatul".

Mai departe se spune că — după liniştirea lucrurilor — sfîntul Nicodim a mers în Ardeal „la domnul Vladislav voievod, ce i se zice şi crai al Ungariei", care a clădit apoi mănăstirea Vodiţa. După moartea lui Vladislav, „au rămas domn şi clironom în locul său fratele său Radul voievod ce i se zicea Negru, care era domn peste Olt în cele 12 judeţe numai" şi care a luat apoi în stăpînire şi cele 5 judeţe ale Severinului. După unificarea ţării, Radu Negru a făcut mănăstirea Tismana, pe care a terminat-o, la 1385, fiul său Dan I, al cărui document se reproduce [31].

După cum a observat D. Onciul, această tradiţie, originară de la mănăstirea Tismana, are „faţa unei compilaţii din elemente mitice, literare şi documentale, combinate unele cu altele în naivitatea cea mai nevinovată". Oricum, această poveste se deosebeşte mult de tradiţia cronicilor. Mai întîi, miticul Laslău (Vladislav), craiul unguresc al lui Miron Costin şi D. Cantemir, în timpul căruia ar fi avut loc „descălecatul", este contemporan cu Batu han de la 1241, fiind identificat în acelaşi timp cu Vlaicu-Vladislav, domnul Ţării Româneşti (c. 1364—1377), ctitorul mănăstirii Vodiţa [32].

Legendarul Radu Negru, care apare aici ca fratele şi urmaşul la domnie al lui Vladislav, ctitor al mănăstirii Tismana şi tată al lui Dan I, nu este altul decît Radu I, căruia i s-a spus în tradiţia cultă şi Radu Negru. Faptele atribuite acestuia — îndeosebi izgonirea tătarilor — sînt însă ale lui Negru vodă [33].

---

[31] *Viaţa prea cuviosului părinte Nicodim sfinţitul*, Bucureşti, 1883, p. 30—35, 47—49.

[32] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 339—340.

[33] B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 650, afirmă că luptele cu tătarii n-au a face cu Negru vodă, întrucît oltenii nu cunoşteau pe Negru vodă. Legenda cu Laslău n-ar fi fost acceptată dacă Negru vodă nu ar fi dus şi el lupte cu tătarii. Întrucît însă Negru vodă e cunoscut şi în Oltenia, opinia lui B. P. Hasdeu nu mai are nici un temei. V. mai jos, p. 145 — 147.

Aici dualitatea Oltenia — Muntenia din cronici este înlocuită cu o domnie dublă : a lui Vladislav în Oltenia sau Banatul Severinului (fost un timp în stăpînirea Ungariei) şi a lui Radu Negru în Muntenia.

Este posibil ca această tradiţie să aibă la bază nu numai stăpînirea craiului Ungariei (cum era considerat Vladislav) asupra Banatului Severinului, ci şi asocierea la tron a lui Radu I de către fratele său Vlaicu — Vladislav. Această asociere este ilustrată de monedele ce poartă numele ambilor voievozi [34], ca şi de poezia populară sîrbească în care se spune — de pildă — că „în oraşul cel alb Vidin, a fost moşul Vladislav, iar în Ţara Neagră Românească, negrul român Vladul" (în loc de Radu) [35]. Este posibil ca aceste tradiţii sud-dunărene să fi fost aduse în Ţara Românească de Nicodim, originar din aceste locuri şi ctitor al mănăstirii Tismana [36].

După cum a arătat D. Onciul, mitul lui Laslău (Vladislav) craiul are un fond istoric în victoria obţinută de oştile transilvănene şi maghiare ale lui Ludovic cel Mare împotriva tătarilor din Moldova, expediţie în urma căreia s-a creat marca de apărare condusă de Dragoş şi cu care deci a fost asociat „descălecatul" Moldovei. Victoria a fost atît de strălucită încît a fost atribuită unui miracol al regelui Ladislau cel Sfînt (1077—1095) care s-ar fi sculat din mormînt şi ar fi contribuit la obţinerea biruinţei [37]. Am avea şi aici o influenţă a „descălecatului" Moldovei asupra aceluia din Ţara Românească, ambele asociate cu lupta împotriva tătarilor.

În *Istoria Ţării Româneşti*, scrisă după 1776 de banul Mihai Cantacuzino şi tipărită de fraţii Tunusli, se reiau afirmaţiile cronicii despre „descălecat" : Radu vodă Negru, voievod de Herţeg (Haţeg), Făgăraş şi Amlaş, a venit cu doamna sa Ana „care era catolică", cu boieri şi cu popor şi şi-a aşezat scaunul la Cîmpulung unde a zidit o mănăstire şi o curte, iar soţia sa o biserică catolică. Oamenii veniţi cu el „s-au lăţit către munţii şi către hotarele Ţării Româneşti pînă în Dunăre şi din Olt pînă în Siret", după care banul Basarabă al Craiovei i s-a supus şi el. „După ce s-a făcut stăpîn peste toată Ţara Românească, el şi-a strămutat scaunul la Argeş", unde a zidit biserică şi curte domnească. Discutînd diversele date ale „descălecatului", autorul preferă anul 1215 după pisania mănăstirii din Cîmpulung, considerînd că „letopiseţul" pune data 1290 „fără nici o dovadă", cu o greşală de 75 de ani [38].

În prefaţa la *Mineiul* pe noiembrie 1778, episcopul Chesarie al Rîmnicului scria : „zidirea mănăstirilor s-au început de la Radu voevod ce-i zic Negrul, întîiul domn al ţării, carele au zidit mănăstirea din Cîmpulung şi biserica din tîrgul Argeşului". Vorbind apoi despre Oltenia, se afirmă — ca şi în cronică — că s-a aflat „un veac de ani supt oblăduirea Basarabilor banoveţi, ce a fost aşezaţi de rîmleani să oblăduiască cu titlu de bănie pînă cînd s-au supus celui dintîiu domn Radu voevod ce se zice Negru" [39].

---

[34] Octavian Iliescu, *Domnii asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea* („Studii şi cercetări de istorie medie", 1951, nr. 1, p. 41—44).

[35] Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 154—155.

[36] Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească* („Romanoslavica", XI, 1965, p. 238 şi urm.).

[37] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 395—396.

[38] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. Tunusli, p. 12. V. şi D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 334—335, 389.

[39] *Bibliografia românească veche*, II, p. 227—228.

Din opera lui M. Cantacuzino, ca și din cronica lui Miron Costin, s-a inspirat și cronicarul Naum Rîmniceanu; în cronica sa, scrisă la 1800, acesta prezintă aproximativ la fel venirea lui Negru vodă la Cîmpulung. Discutînd diversele opinii despre data „descălecatului", Naum preferă anul 1290 din cronică „care cu deamăruntul cercîndu-l l-am găsit adevărat". Pentru Naum Rîmniceanu, Radu Negru este în mod sigur Radu I, deoarece consideră că Dan I era „fiul Radului Negru" [40], iar acesta a fost „părintele patriei noastre".

Interesant de remarcat este că Naum — citînd o cronică de la Vîrșeț — afirmă că un membru al familiei Basarabilor „s-au lipit lîngă voievodul Transilvaniei. Și pentru prietenia ce avea românii către sîrbi, nu după multă vreme a căzut soarta domnii pă neamul Basarabeștilor, încît Vladislav, voievodul Basarab al Transilvaniei, să dovedește a fi unchi Radului vodă Negru, iar alții zic că i-au fost frate bun, încît, ori în ce chip a fost, Basarabeștii au luat voievoziia."

În secolul al XVIII-lea numeroși călători străini au poposit pe aceste meleaguri și le-au cercetat istoria. Pentru începuturile țării, cei mai mulți dintre ei au utilizat atît tradiția cronicărească locală, cît și unele informații primite de la locuitori.

Între acești străini amintim pe generalul F. von Bauer, ale cărui informații sînt destul de bogate: „Rade le noir sorti de la Transilvanie l'an 1080 ou selon d'autres en 1313, en fut le premier (hospodar). Les historiens sont d'accord sur ce point, quoiqu'ils diffèrent dans la date. Ce prince avoit fait auparavant quelque séjour dans ce pays; attiré par la bonté de son climat et par sa situation avantageuse, il entreprit de s'y établir". În timpul acesta, banatul Craiovei era „un pays cultivé"; conducătorul său, numit „Banowitz" sau ban, a venit cu boierii săi și a depus omagiu lui Radu, preferînd să-l aibă protector de cît vecin primejdios [41].

Recunoaștem în acest text influența cronicilor Țării Românești, ale căror informații sînt rezumate; în schimb, Bauer nu se pronunță asupra datei, neacceptînd-o pe acea indicată de cronici (1290).

Sub influența tradițiilor cronicărești se află și consulul austriac S. Raicevich care afirmă că românii s-au retras în Transilvania din pricina năvălirilor barbare și că, după ce au încetat incursiunile tătare, doi condotieri români au repopulat „patria antică". Primul a fost „Radulo o Ridolfo il Negro", care a ocupat teritoriul dintre Olt și Siret, în timp ce Oltenia era dependentă de regatul Ungariei care a adus aici pe cavalerii ioaniți. Radu și succesorii săi au edificat sau restaurat mai multe reședințe, primele fiind cele de la Cîmpulung și Curtea de Argeș [42]. Raicevich nu se pronunță asupra datei venirii lui Radu Negru, dar din textul său rezultă că aceasta este legată de retragerea tătarilor, ca și la Fotino.

Un alt învățat străin, Gebhardi, influențat de lucrarea lui Luccari, admitea „descălecatul" lui Negru vodă între anii 1310—1313, în vremea tulburărilor din regatul maghiar [43].

---

[40] Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 94—97, 104.

[41] B<auer>, *Memoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfurt—Leipzig, 1778, p. 32—33.

[42] S. Raicevich, *Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche*, Milano, 1822, p. 8—10.

[43] Gebhardi, *Geschichte der Hungarn verbundenen Staaten: Bulgarien, Walachey, Moldau*, Leipzig, 1782, p. 280 și urm.; cf. B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 655

În *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, scrisă la 1792—1796, Samuil Micu-Clain prezintă problema aproximativ ca în *Istoria Ţării Româneşti* : „La anul 1290 la Olt (adică în Ţara Oltului = Făgăraş, n.a.) domnea Radu vodă Negru, carele cu mulţime de norod pogorındu-se pe apa Dîmboviţii, au făcut oraşul ce-i zice Cîmpulung ; de acolo mergînd, au făcut Argişul, unde şi-au pus scaunul domniei... Atunci Basarab vodă, carele domnea spre Basarabia, au venit cu ai săi la Radu vodă şi s-au unit toţi, cinstind pre Radul vodă domn preste toţi ; şi fiindcă Radul vodă era din partea crăiei ungureşti, s-au aşezat ca Ţara Românească să se zică Ungrovlahia", după care se reproduce „tituluşul" din *Istoria Ţării Româneşti*. S. Micu suprimă pe banoveţii Basarabi din Oltenia şi face din Basarab (şi aici un alt personaj de cît Radu Negru) un voievod al părţilor de răsărit ale Munteniei.

După opinia lui Micu, Alexandru Basarab ar fi de fapt Basarab I, care „au avut bătaie cu Carol (Robert), craiul ungurilor" (aceasta pe baza lecturii greşite a numelui lui Alexandru, fiul lui Basarab). Referindu-se la genealogia familiei Monea din Veneţia — Făgăraş, care amintea pe Negru vodă la 1185, Micu credea că acesta trebuie să fie un străbun al lui Negru vodă. Cît priveşte pe Litovoi şi Seneslau, şi aceştia erau coborîtori din Negru vodă din 1185 [44].

Într-un mod oarecum asemănător — urmînd şi el cronica ţării — prezintă problema şi Gheorghe Şincai : Radu Negru a venit din Făgăraş la Cîmpulung, unde şi-a făcut curte şi biserică, după care i s-a supus „Besarab, banul Craiovei". După ce a cuprins toată ţara şi s-a mutat la Curtea de Argeş, Radu Negru a fost îngropat aici „şi i-au făcut şi statul de piatră, adecă chipul lui, care este în slona (= pridvorul) aceii biserici". Cu privire la data evenimentului, Şincai crede că s-a produs „cu mult mai înainte" de 1291 cînd Făgăraşul era a lui Ugrinus. Şincai susţine că Radu Negru „n-a împoporît el Valahia, ci numai o a cuprins" [45], declarîndu-se deci împotriva aducerii de „noroade" de care vorbea cronica ţării.

Cam în aceeaşi epocă, Christian Engel — adversar al continuităţii — susţinea că, întrucît saşii nu vedeau cu ochi buni colonizarea românilor în Transilvania (unde, de fapt, aceştia alcătuiau populaţia autohtonă) — şi în împrejurările tulburi provocate de uciderea regelui Ladislau Cumanul (1290), românii ar fi trecut munţii pe la 1290, sub conducerea lui Radu Negru, cnezul românilor din Făgăraş şi Almaş, şi s-au contopit cu românii din Oltenia, conduşi de boierul Basarab [46].

Discutînd datele diferite ale „descălecatului" (1080 — indicată de Miron Costin, 1200 — după Büsching, 1215 — după pisania de la Cîmpulung şi 1290 — din cronica ţării), Dionisie Fotino, autorul *Istoriei Daciei*, tipărită la 1818, consideră că venirea lui Negru vodă a avut loc la 1241, după năvala tătarilor : „mai probabil însă se vede după istorie că acest domn, pe timpul năvalei tătarilor în Ungaria, s-au tras între Carpaţi

---

[44] S. Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, ed. Cornel Cîmpeanu, Bucureşti 1963, p. 54. V. şi B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 652—654, care arată că Micu — ca şi D. Cantemir — admite existenţa unei familii princiare a Negrilor.

[45] G. Şincai, *op. cit.*, II, p. 22. Comentînd pasajul, B. P. Hasdeu afirmă că „Negru vodă rămîne cu mult mai întunecos de cum l-am văzut la Cantemir şi la Micul" (*op. cit.*, p. 656).

[46] Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, p. 147. V. şi comentariile lui B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 654—655. Textul lui Fessler, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, 1827, traduce introducerea de la *Istoria Ţării Româneşti*, adăugind o serie de amănunte despre luptele lui Basarab I cu maghiarii. V. „Arhivele Olteniei", IX, 1930, p. 301.

împreună cu familia sa, cu mai mulți nobili, cu dregători și ostași și cu cît popor a putut să-l urmeze și s-a așezat la Cîmpulung, ca într-un loc înconjurat de tării naturale. Pe urmă, după plecarea tătarilor, a găsit cu cale să rămîie și să se așeze în țara aceasta, ca în aceiași patrie, păstrîndu-și totodată și suveranitatea domniei de Făgăraș și Amlaș din Transilvania... Se deduce dară din această nemincinoasă istorie că Negru pe la 1241 și-a mutat tronul din Transilvania în Țara Muntenească și nu mai înainte sau mai pe urmă, precum spun cronologiile nepotrivite și neîntemeiate ale românilor" [47].

După cum se vede, D. Fotino, nu se lasă influențat nici de *Istoria Țării Românești* și nici de cronica lui Radu Popescu. Important este că el consideră că, venind din Transilvania, Negru vodă s-a așezat în Țara Românească „ca în aceiași patrie".

În prima jumătate a secolului al XIX-lea tradiția despre „descălecatul" lui Negru vodă s-a îmbogățit și amplificat. Francezul J. A. Vaillant, care a trăit 12 ani în Țara Românească, unde a cunoscut nu numai tradițiile orale, dar și lucrările cronicarilor și ale lui D. Cantemir, ne oferă una din cele mai interesante forme ale acestei tradiții așa cum circula ea pe la mijlocul secolului trecut. De la el aflăm că Radu Negru, „prince roman de Vacaras (= Făgăraș) et d' Omlas" (= Amlaș), care ar fi trăit în timpul năvalei tătarilor (1241), l-a învins pe Batu-han și l-a silit să se retragă în Boemia. După luptă, Radu Negru împreună cu românii săi a coborît peste Carpați și a luat în stăpînire Valahia dintre Olt, Dunăre, Milcov și Siret, a cărei populație l-a primit pe el și pe ai săi ca pe niște frați. Întrucît însă țara era încă bîntuită de tătari, el și-a fixat reședința la Cîmpulung unde a construit orașul și mănăstirea, căreia i-a dăruit satul Bădești (întrucît satul a fost dăruit de Nicolae Alexandru la 1351—1352, Radu Negru e confundat cu acesta). Urmînd apoi pe Luccari, Vaillant afirmă că tot Radu Negru a construit primele orașe : Pitești, București și Tîrgoviște, precum și Argeș, unde și-a mutat capitala.

Devenind vestit prin faptele sale, Mihai, banul basienilor (Bassianorum banus), supranumit Basarab, care conducea provincia din dreapta Oltului, a venit și i s-a închinat (aici este evidentă influența *Letopisețului cantacuzinesc* cu banoveții Basarabi).

Cînd regele Bela al IV-lea a donat cavalerilor ioaniți părți din teritoriile lui Radu Negru și Mihai, la 1247, aceștia s-au opus cu armele. După ce și-a organizat țara, Radu a murit la 1265; în locul său a fost ales domn Mihai și astfel cele două Valahii (Muntenia și Oltenia) s-au unit. După moartea lui Mihai Basarab, la 1284, a fost ales domn fiul lui Radu, Dan I [48] (aici este vorba evident de Dan I, a cărui domnie este deplasată cu un secol în urmă).

Acestea sînt principalele variante pe care le-a îmbrăcat tradiția despre întemeierea Țării Românești pînă către mijlocul secolului trecut. Din lipsa unor știri precise, autorii lucrărilor amintite plasau începuturile Țării Românești la date foarte diferite, unii urmînd cronica țării (1290), alții dînd crezare inscripției de la mănăstirea Cîmpulung (1215), în sfîrșit alții legînd-o de retragerea tătarilor după 1241. În toate formele

---

[47] D. Fotino, *Istoria Daciei*, I, p. 116—117 și II, p. 3—6. V. și D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 340—341 și B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 657.

[48] J. A. Vaillant, *La Romanie*, I, Paris, 1844, p. 138—145.

acestei tradiţii, întemeietorul sau „descălecătorul" statului era Negru vodă, numit şi Radu Negru, care ar fi venit din Transilvania.

■

Multă vreme istoricii români au acordat un credit total tradiţiilor cronicăreşti, susţinînd, ca şi cronicarii, că Ţara Românească a luat naştere ca rezultat al unui „descălecat" din Transilvania [49]. Se înţelege că nu vom putea aminti aci toate opiniile emise în această problemă, rezumîndu-ne la cele mai importante pentru ca cititorii să înţeleagă modul cum a evoluat discuţia în istoriografie şi cum trebuie înţeleasă problema aşa-numitului „descălecat" („descălecătorului", legendarul Negru vodă, îi vom dedica un capitol separat).

În cercetarea noastră am pornit de la postulatul lui G. Brătianu după care „descălecatul" „rămîne o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu are motive întemeiate de a o respinge fără a o supune unei noi şi adîncite discuţii şi cercetări" [50].

Primul istoric care s-a declarat împotriva teoriei „descălecatului" a fost marele revoluţionar democrat N. Bălcescu, care consideră „rătăcită" opinia „istoriografilor" ce susţineau „că Radul Negru, în Ţara Românească, ca şi Bogdan Dragoş în Moldova au fost nişte concheranţi, ce au cuprins aceste ţări, găsindu-le pustii"; dimpotrivă, susţine Bălcescu, în Ţara Românească exista o numeroasă populaţie, precum şi „prinţi români" ca cei amintiţi în diploma ioaniţilor din 1247 [51] (diplomă publicată la 1764).

Unul din cei mai fervenţi apărători ai teoriei „descălecatului" a fost A. D. Xenopol. Într-un articol apărut în 1885, intitulat ***Întemeierea ţărilor române***, marele istoric acceptă pe de-a întregul această tradiţie.

Pe lîngă tradiţia „descălecatului", înregistrată în cronici, Xenopol mai aducea trei argumente: stăpînirea domnilor Ţării Româneşti încă de la început asupra Făgăraşului, ceea ce arată că era o veche posesiune a lor; suzeranitatea regilor Ungariei asupra domnilor Ţării Româneşti, care au venit din Transilvania, şi numele de Muntenia care se explică prin faptul că locuitorii săi au coborît de la munte [52]. După părerea sa, motivul

---

[49] Şt. Ştefănescu, *„Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească* („Studii", XII. 1959, nr. 6, p. 35).

[50] G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 110.

[51] N. Bălcescu, *Opere*, I, ed. G. Zane, Bucureşti, 1974, p. 154—155; cf. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 36—37.

La 1842 Florian Aaron scria lui G. Bariţiu că a văzut hrisoavele mănăstirii Tismana, între care şi pe acela care amintea de cartea lui Radu Negru din 1294 şi admitea „descălecatul" la 1290 („Neamul românesc", 1908, p. 1 452).

După publicarea cronicii atribuite lui Constantin Căpitanul în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, varianta din cronică a fost acceptată aidoma de unii istorici ca Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superiore*, I, ed. a II-a, Viena, 1852, p. 21.

[52] *A coborî de la munte nu înseamnă însă de peste munte!* Cea mai bună explicaţie ni se pare a fi aceea dată recent de I. Donat, după care numele de Muntenia a fost creat în Cîmpia Română în timpul în care statul nu se extinsese încă din regiunea de nord a Ţării Româneşti în spre sud; termenul dovedeşte că în acea vreme exista în cîmpie o numeroasă populaţie românească, altfel această noţiune nu ar fi putut apare în limba română (*The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenththirteenth centuries*, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Bucureşti, 1975, p. 288). După cum au dovedit-o studiile lui P. I. Panait, în sec. al XIV-lea este vorba de o pulsaţie demografică din regiunea subcarpatică spre cîmpie (v. mai jos nota 112). Despre semnificaţia numelui Muntenia, v. şi I. Conea, *O problemă veche încă nerezolvată: originea numelui Muntenia* („Probleme de geografie", VII, 1960, p. 27—51), unde se expun şi opiniile mai vechi.

venirii lui Radu Negru din Făgăraş ar fi fost „prigonirea religioasă", iar odată cu el ar fi venit „o mulţime de noroade" [53]. Mai tîrziu a adăugat la aceste argumente şi altele : succesiunea capitalelor de la munte spre cîmpie, întemeierea Moldovei prin „descălecat" care a fost „produsul unei cauze asemănătoare" ca acela al Ţării Româneşti [54] etc.

Cel care s-a ridicat cu vehemenţă împotriva teoriei „descălecatului", căreia se poate spune că i-a dat cea mai puternică lovitură, a fost Dimitrie Onciul în mai multe studii ale sale apărute la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru [55], studii care îşi păstrează în parte valabilitatea şi astăzi (cu rezervele pe care le vom face în această lucrare).

D. Onciul a susţinut categoric că „ne lipseşte orişice temei istoric pentru a admite descălecatul în înţelesul cronicilor, în contra căruia toate celelalte ştiri privitoare la începuturile de stat în Ţara Românească depun mărturie".

El a fost primul istoric care a arătat pe drept cuvînt că tradiţia „descălecatului" Ţării Româneşti a fost alcătuită de cronicari în secolul al XVII-lea, după analogia cu situaţia din Moldova. „Descălecatul" se explică prin părăsirea celor două feude din Transilvania, Amlaşul şi Făgăraşul, de către Radu I, care a devenit Radu Negru. „Dacă tradiţia „descălecatului are vreun fond istoric, acesta nu poate fi decît întoarcerea ducatelor de Amlaş şi Făgăraş, posedate de Vladislav ca feuduri ungureşti, în posesiunea ungurilor, după ce Radul încetase a mai fi vasalul Ungariei... [56]. Desfăcîndu-se de Ungaria, Radu I a trebuit să renunţe la posesiunea Severinului, Făgăraşului şi Amlaşului, stăpînite de Vladislav ca feude ungureşti. Aceasta pare a fi dat naştere tradiţiei cronicarilor Ţării Româneşti despre descălecatul lui Radu Negru din Amlaş şi Făgăraş, tradiţie formată după analogia descălecatului Moldovei din Maramureş" [57].

„Fundaţiunile bisericeşti ale lui Radul au fost deajuns pentru a-l glorifica ca fondator şi aceasta a fost un motiv mai mult pentru a-l confunda cu Negru vodă al mitului" [58].

Pentru a dovedi netemeinicia „descălecatului", D. Onciul invocă — pe lîngă lipsa de izvoare — şi alte argumente : mai întîi, existenţa voievodatelor amintite la 1247, apoi faptul că în organizarea Ţării Româneşti lipsesc elemente de origine maghiară aduse din Transilvania şi, în sfîrşit, imposibilitatea ca Făgăraşul şi Amlaşul, două mici ţinuturi „care de-abia

---

[53] A. D. Xenopol, *Întemeierea ţărilor române* (RIAF, 3, vol. 5, 1885, fasc. 1, p. 1—28). Problema a mai fost abordată şi în *Istoria românilor*, III, ed. I. Vlădescu, p. 11—35, ca şi în articolul *Descălecarea Munteniei* („Viaţa românească", VI, 1911, nr. 3, p. 309—322).

[54] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, I, Paris, 1896, p. 198—207.

[55] Îndeosebi în *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*, publicat în „Convorbiri literare", 1891—1892; reprodus în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 328—428 şi *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899, reprodus în acelaşi volum, p. 560—673. În ultima lucrare D. Onciul îşi păstrează ideile din prima, îmbogăţindu-şi expunerea cu note foarte largi.

[56] *Ibidem*, I, p. 394, 398, 427.

[57] *Ibidem*, p. 398.

[58] *Ibidem*, p. 379, 382.

puteau să cuprindă populație de cîteva sate", să colonizeze în masă o țară așa mare ca Țara Românească [59].

În recenzia făcută primului studiu al lui D. Onciul, Xenopol a susținut din nou că descălecatul din Transilvania era „singurul cu putință" [60].

Ridicîndu-se împotriva părerilor susținute de A. D. Xenopol — pe care-l considera „cel mai hotărît apologet al școlii vechi" [61] — D. Onciul emite o altă teorie și anume aceea că „statul lui Negru vodă al tradiției noastre își are originea chiar în Imperiul româno-bulgar al Asăneștilor", de care a ținut multă vreme și din care s-ar fi desfăcut după 1241. După opinia sa, Asăneștii „au pus temelia statului român în stînga Oltului și lor li s-au închinat banii din Craiova. Ei au dat Țării Românești instituțiile ei bizantino-bulgare, care nu pot fi aduse din Amlaș și Făgăraș". Asăneștii ar fi întemeiat astfel „cea dintîi organizație de stat român; cea mai probabilă explicare ar fi că pe timpul Asăneștilor s-a instituit aici, după analogia banatului oltenesc, un voievod ca locțiitor sau vasal al lor"[62]. În felul acesta explica D. Onciul tradiția despre venirea Basarabilor de la sud de Dunăre.

Această teorie a lui D. Onciul a fost respinsă de numeroși istorici și în primul rînd de B. P. Hasdeu, care a arătat că nu există nici o probă despre o stăpînire bulgărească la nord de Dunăre nici înainte nici după Asan și că „această teorie nu se dovedește absolut prin nimic" [63]. Răspunzînd lui Hasdeu, D. Onciul a afirmat că nu a susținut o stăpînire bulgărească, ci dominația Asăneștilor ca stăpînire românească [64].

La rîndul său, B. P. Hasdeu a combătut și el teoria „descălecatului"[65]. Împins de bogata sa fantezie, Hasdeu a căzut într-o altă extremă, suplinind datele incerte ale tradiției cu acelea ale imaginației sale; el a creat

---

[59] *Ibidem*, p. 344—346, 392—393. Despre contribuția lui D. Onciul la lămurirea acestor probleme v. Șt. Ștefănescu, *La formation des états roumains dans la conception de Dimitrie Onciul* (RRH, 12, 1973, nr. 1, p. 5—19).

Discutînd opiniile lui D. Onciul, N. Bejenaru arăta că „nimeni n-a îndrăznit cît a trăit maestrul să ridice cea mai mică obiecțiune contra teoriei sale" *(În jurul chestiunii lui Negru vodă și a întemeierii Munteniei*, în „Arhiva", 1926, nr. 3—4, p. 230).

[60] „Arhiva", 10, 1899, nr. 5—6, p. 364—365.

[61] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 343.

[62] *Ibidem*, p. 411, 418, 615.

[63] B. P. Hasdeu, *Negru vodă. Un secol și jumătate din începuturile Țării Românești*, București, 1898, p. 578 (Reeditat în 1976, în vol. III din *Etymologicum Magnum Romaniae)*.

V. și introducerea lui Alexandru Elian la FHDR, III, București, 1975, p. XXVIII, care arată că Onciul — tributar legendelor create de D. Cantemir — s-a bazat pe un document fals și că „din aceste construcții șubrede și evident anacronice n-a mai rămas nimic".

V. mai nou Stelian Brezeanu, *„Imperator Bulgariae et Vlachiae", În jurul genezei și semnificației termenului „Vlachia" din titulatura lui Ioniță Asan* („Revista de istorie", 33, 1980, nr. 4, p. 651—674), care arată că Vlahia din titlul lui Ioniță „nu are nimic a face cu teritoriile românești nord-dunărene".

[64] D. Onciul, *op. cit.*, p. 618—619. După cum a arătat A. Sacerdoțeanu, în sec. al XIII-lea Vlahia se întindea pe ambele maluri ale Dunării, sub două denumiri: Țara Asăneștilor, în dreapta Dunării, și Vlahia propriu-zisă, în stînga fluviului *(Guillaume de Rubrouck*, p. 90—101). V. și C. C., Giurescu, *Despre Vlahia Asăneștilor*, Cluj, 1931 (extras din *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, IV).

Faptul că într-un document din 1220 sînt amintiți la sud de Dunăre un Lutovoi și un Ioan Tihomir l-a făcut pe G. Brătianu să admită legături între Oltenia și lumea de dincolo de Dunăre *(Tradiția istorică*, p. 103).

[65] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. XXXIV. V. și A. Sacerdoțeanu, *Concepția istorică a lui B. P. Hasdeu* („Studii", X, 1957, nr. 5, p. 151).

astfel o întreagă dinastie a Basarabilor, existentă încă din secolul al V-lea [66] şi a susţinut că aceştia ar fi trecut din Oltenia în Făgăraş pe la 1160—1180, ar fi ocupat apoi Muntenia, pe la 1200 —1210, după care s-au întins încet spre mare, pe la 1270—1280. El afirmă, de asemenea, că statul Ţara Românească nu a fost întemeiat de un singur domn, fiind opera succesivă a mai multora, dintre care cel mai însemnat a fost Basarab.

Putem spune că, după apariţia lucrărilor lui A. D. Xenopol şi D. Onciul, istoricii români s-au împărţit în două : unii care au susţinut teza „descălecatului" aşa cum o preconiza istoricul ieşean şi alţii care s-au declarat împotrivă, folosind în general argumentele lui Onciul. *Nici unii nici alţii nu au reuşit să rezolve problema întrucît ambele teorii neglijau rolul factorului intern în apariţia statului.*

Unul dintre susţinătorii „descălecatului", Eugeniu Revent, a afirmat că „descălecatul" din nord pledează pentru continuitatea românilor; dacă aceştia ar fi venit de la sud de Dunăre şi odată toţi ar fi fost o singură ţară, nu două [67].

Un alt susţinător al „descălecatului" a fost C. Kogălniceanu, fiul lui Mihail Kogălniceanu. El susţinea că au fost două „descălecate" : unul din Haţeg în Oltenia înainte de mijlocul secolului al XIII-lea, cînd voievodul Litovoi din Oltenia stăpînea şi Haţegul, şi al doilea, al lui Negru vodă din Făgăraş la Cîmpulung, pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea [68].

Ideea „descălecatului" a fost susţinută şi de numeroşi istorici maghiari, dintre care unii au folosit şi lucrări româneşti. Astfel, Al. Szilágyi afirma că emigrarea lui Radu Negru s-ar fi produs în timpul persecuţiilor religioase din domnia lui Ladislau Cumanul, cînd românii, oprimaţi, au trecut dincolo de munţi unde-i atrăgea o viaţă liberă [69].

Pe la sfîrşitul secolului trecut, un alt istoric, L. Kropf, susţinea că Radu Negru „a trecut munţii ca trimis al regelui maghiar şi a ocupat ţara în această calitate" [70].

Autorul unei lucrări despre Angevini, B. Homan, considera că Basarab, „miticul Radu Negru", a fost fiul lui Tihomir (Tokomer), voievod al Făgăraşului; Basarab ar fi părăsit domeniul strămoşesc şi ar fi descălecat în Muntenia, unind sub stăpînirea sa de mare voievod stătuleţele de la sud de Carpaţi [71].

Alţi istorici, fie că au admis sau nu teoria „descălecatului", au stăruit asupra factorului economic şi a rolului său în alcătuirea statului feudal.

---

[66] B. P. Hasdeu, *Basarabii. Cine? De unde?, De cînd?*, Bucureşti, 1894; idem, *Istoria critică a românilor*, Bucureşti, 1875. Ideile sale au fost combătute de A. D. Xenopol (*Întemeierea ţărilor române*, p. 19—21).

[67] E. Revent, *Ipoteza întemeierii principatelor* („Arhiva", 19, 1908, nr. 2, p. 80—85).

[68] C. Kogălniceanu, *Basarab şi năvălirea tătarilor din 1241* („Arhiva", 41, 1934, nr. 3—4, p. 111). După opinia lui I. Conea — şi el susţinător al „descălecatului" — C. Kogălniceanu „vede cel mai bine întemeierea Munteniei" (*Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935, p. 7; extras din „Rînduiala", I, nr. 2, 1935) Într-o altă lucrare mai veche, *Cercetări critice cu privire la istoria românilor, Basarab I, zis Negru vodă, întemeietorul Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1908, C. Kogălniceanu susţinea însă că unirea voievodatelor din stînga şi din dreapta Oltului s-a făcut sub Basarab I, întemeietorul Ţării Româneşti.

[69] S. Szilagyi, *Erdelyország törtenete*, Pesta, 1866, p. 65—70. Unii din istoricii care se declarau împotriva continuităţii românilor nu acceptau „descălecatul" din Transilvania deoarece aceasta ar fi însemnat implicit acceptarea prezenţei lor în număr mare în secolul al XIII-lea. V. de pildă, R. Rösler, *Die Anfänge des walachischen Furstenthums*, Wien, 1867.

[70] L. Kropf, *Radu Negru a honalapitó* [Radu Negru, întemeietor de ţară] („Szazadok", 1897, p. 707—714).

[71] B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 304.

Nicolae Iorga atribuia meritul principal activității unor negustori străini la Dunărea de Jos și existenței unor importante drumuri comerciale, considerate a fi fost „creatoare a statelor românești". El își intitula studiul său din 1927 *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești.*

Iată ce spune marele nostru istoric : „principatul Țării Românești n-ar fi putut ieși din muntele oltean al lui Litovoi, din muntele argeșan al lui Seneslav, mai tîrziu al lui Basarab..., dacă n-ar fi fost trei elemente de schimb internațional" : „o producție liniștită în Europa centrală", „capacitatea de mijlocitor al Ardealului" și „existența unei singure organizații politice de oameni cu simț politic, cu valoare militară și oarecare onestitate personală și de grup, care erau românii. Va să zică, producție prisoelnică, capabilă de export a Europei centrale și de vest, capacitate de mijlocitori a sașilor din Ardeal și putința noastră de a fi păzitorii drumului care trecea pe la noi" [72]. Se înțelege că această teorie a drumurilor generatoare de state a fost părăsită de însuși autorul ei [72bis], mai întîi pentru motivul că ea nu poate explica nașterea acelei „organizații politice" care să păzească drumurile respective și apoi pentru că un popor numeros și harnic nu poate fi redus la simpla ocupație de păzitor de drumuri. Fără îndoială că drumurile ce străbăteau țările române au avut un rol economic din cele mai importante, dar existența lor nu poate explica singură apariția statului.

Un timp, a împărtășit părerea lui N. Iorga și G. Brătianu, care afirma în 1935 că „drumul a creat statul" [73].

Mai tîrziu însă, G. Brătianu a devenit un apărător consecvent al „descălecatului" într-o serie de lucrări ale sale [74]. Pornind de la studiile întreprinse de unii cercetători elvețieni care au studiat o problemă asemănătoare și anume tradiția începuturilor alianței cantoanelor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, înregistrată în izvoare mult mai tîrziu și contestată din această pricină de critica istorică din secolul trecut, istoricul român a arătat că tradiția nu trebuie respinsă în întregime și că unele trăsături esențiale ale ei pot fi reținute. El sublinia faptul că nimic nu se opune unui „descălecat" între căderea lui Litovoi și domnia lui Bărbat și prima mențiune a lui Basarab în 1324. „Și astfel — scria el — după jumătate de secol de discuții și controverse, ne întoarcem, în ce privește originea Principatelor, dincolo de Onciul și Iorga, la concluziile lui Xeno-

---

[72] N. Iorga, *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1927 (extras din „Buletinul Institutului economic român", 6, 1927, nr. 9, p. 455—470). În *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925, p. 5—6, marele istoric susținea că drumul spre Brăila a ispitit pe domnii de la Argeș să-și întindă stăpînirea spre Dunăre. Despre opiniile lui N. Iorga în această problemă, v. Șt. Ștefănescu, *Începuturile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga* („Studii", 1971, nr. 4, p. 673—681).

Pentru importanța comerțului în acest proces, v. Virgil Ionescu, *Rolul comerțului în constituirea primelor state românești* („Comerț modern", 3, 1969, nr. 10, p. 73—77).

[72bis] Într-un studiu din 1939, intitulat *Elementele economice în cultura românească*, marele istoric afirma : „este sigur că între dezvoltarea țărilor noastre și drumurile de comerț este o legătură foarte strînsă, *deși ar fi o greșeală să se creadă că numai drumurile de comerț au creat țările noastre*" (N. Iorga, *Conferințe și prelegeri*, București, 1943, p. 50; subl. ns. — N.S.).

[73] G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 123.

[74] *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești*, București, 1942; *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 113 și urm. ; *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945; *În jurul întemeierii statelor românești* („Ethos", II, 1975, p. 8—66).

pol, care, ele însele, nu reprezintă decît linia constantă a tradiţiei mai vechi a cronicarilor"[75].

După cum a observat istoricul maghiar L. Elekes, întoarcerea la concepţia lui A. D. Xenopol, pe care o recomanda G. Brătianu, nu este compatibilă cu cerinţele criticii ştiinţifice moderne, fiind, de fapt, o dare înapoi deoarece „Xenopol nu despărţise în tradiţie elementele ce pot fi folosite ca date istorice de acelea ce nu pot fi"[76].

Unul din ultimii partizani ai „descălecatului" a fost geograful I. Conea. Ţinînd seama de frecvenţa numelor Litovoi, Bărbat, Tihomir şi Basarab în regiunea Haţeg—Hunedoara[77], el susţinea că toate patru au fost „descălecate" de la nord la sud de Carpaţi. Astfel, voievodatul lui Litovoi, ca şi voievodul „sînt răsaduri transcarpatice, provenite din Haţeg", iar „întemeietorii dinastiei şi principatului muntean au fost un neam de români nobili, coborîţi din partea muntelui, dintr-unul din cele mai româneşti ţinuturi, azi şi totdeauna : Haţegul—Hunedoara". În concluzie : „şi în Muntenia, ca şi în Moldova, statul s-a întemeiat prin cîte o descălecare de peste Carpaţi "[78].

Concluziile lui I. Conea despre „descălecat" au fost respinse de N. Iorga care a arătat că „un lucru e sigur că, dacă mişcarea de unitate politică ar fi plecat din părţile hunedorene şi bănăţene, direcţia politică ar fi fost alta decît aceia către răsărit care se observă de la început în marele voievodat" (al Ţării Româneşti)[79].

La rîndul său, A. Sacerdoţeanu a respins şi el concluziile lui I. Conea arătînd că locuitorii Ţării Româneşti au fost organizaţi din timpuri foarte vechi în „mici alcătuiri politice" care „s-au tot contopit unele cu altele, încît, în momentul în care le menţionează izvoarele istorice, nu sînt nici mici, nici neînsemnate, ci pot sta oricînd pe picior de egalitate cu oricare formaţiune politică europeană contemporană. Ele sînt însă rezultatul unei evoluţii locale, şi nu născute dintr-o impulsiune străină... Deci domnia acestor ţări nu trebue socotită de cît ca autohtonă, născută şi evoluată în acelaşi ţinut... Din cîte ne sînt cunoscute pînă acum, putem afirma cu hotărîre că în Ţara Românească nu poate fi vorba de vreun descălecat". Chiar dacă au existat relaţii strînse între Ţara Românească şi teritoriile de peste munţi (Haţeg, Amlaş şi Făgăraş), prima nu poate fi creaţia acestor teritorii. Cît priveşte faptul că în Haţeg se întîlnesc numiri ale primilor voievozi ai Ţării Româneşti (Litovoi, Bărbat, Basarab), aceasta nu demonstrează originea lor haţegană ci numai o probabilă stăpînire a lor[80].

Dintre istoricii transilvăneni au susţinut existenţa „descălecatului" I. Moga şi Şt. Pascu, utilizînd îndeosebi tradiţiile locale din Făgăraş.

---

[75] Idem, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, p. 219. Opiniile lui G. Brătianu au fost combătute în primul rînd de C. C. Giurescu (v. mai jos p. 117), căruia G. Brătianu i-a răspuns prin lucrarea publicată în 1975 (v. nota precedentă). Argumentul lingvistic invocat de G. Brătianu în favoarea „descălecatului" nu are nici o legătură cu acesta, aşa cum a arătat Zenovie Pîclişanu (RIR, XV, 1945, p. 512).

[76] L. Elekes, *Nouvelle litterature sur les origines des Etats roumains* („Revue d'histoire comparée", 25, 1947, nr. 1, p. 76).

[77] Despre aceasta, v. mai jos p. 161—162.

[78] I. Conea, *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935.

[79] RI, 22, 1936, p. 83—84.

[80] Ibidem, 21, 1935, p. 378—383; v. şi RIR, 17, 1947, p. 111, unde C. C. Giurescu arată că nimeni nu a adus pe presupusul descălecător din Hunedoara şi Haţeg, ci din Făgăraş iar faptul că numele Tihomir se găseşte şi la sud de Dunăre nu are nici o legătură cu „descălecatul".

După I. Moga, „în țara Oltului a existat o rezistență împotriva tendințelor de infiltrare a unor demnitari străini ca proprietari și prin ei a prezenței permanente și pe teren a puterii regale pe pămîntul autonomiei românești; și aici, această « țară » românească caută a fi pusă sub controlul unui comite vecin, tot atîtea motive care determină pe enigmaticul voievod local ca, la sfîrșitul rezistenței, să treacă munții, descălecînd în Muntenia, pentru a realiza acolo ceea ce nu putuse păstra și desăvîrși în Făgăraș: suveranitatea deplină și independența față de regatul ungar". După opinia lui I. Moga, acțiunea lui Bogdan nu este decît „o reeditare a acțiunii identice a enigmaticului voievod făgărășan" [81].

La rîndul său, într-o lucrare din 1944, Ștefan Pascu dădea ca sigură existența unui voievod român în Făgăraș, „chemat Negru vodă sau altfel"; acest voievod descălecător „a dat lupte cu ungurii și, fiind învins, s-a retras în cetatea sa de ultimă rezistență Breaza, pe care apoi pierzînd-o a fost silit că treacă munții pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, prin 1290, așa cum spun și cronicile" [82].

Revenind la problema „descălecatului" în 1947, Ștefan Pascu a adus o serie de rectificări la opinia sa din 1944. Luînd de bună afirmația cronicii că Radu Negru a trecut munții însoțit nu numai de români, dar și de sași, el a arătat că aceștia nu aveau motive să plece din Transilvania la 1290, cînd se bucurau de privilegii; de aceea susține că au putut pleca prin anul 1277 cînd a avut loc o puternică răscoală a lor, răscoală pe care o consideră simultană cu răzvrătirea lui Litovoi (la care ar fi luat parte și românii din Făgăraș) și cu mișcarea din Moldova sau nordul Transilvaniei. Mișcările fiind înăbușite, „mulți dintre aceia ce participaseră la ele vor fi siliți să părăsească țara și să treacă munții" prin 1277—1278 [83].

Cît privește pe voievodul făgărășan „Negru vodă sau cum îl va fi chemat", acesta a continuat lupta pînă în 1290 sau 1291, cînd — fiind deposedat de Făgăraș, care a fost încredințat lui Ugrinus — a fost nevoit să-și părăsească posesiunile de la nordul munților, „stabilindu-se definitiv în sudul Carpaților unde va fi avut și mai înainte posesiuni, alcătuind împreună cu cele făgărășene « țara românilor » pomenită la 1222" [84].

După Ștefan Pascu, am avea două „descălecate": unul pe la 1277—1278, cînd trec munții numeroși răsculați, inclusiv sași, și altul la 1290—1291, cînd vine în Muntenia misteriosul voievod fărăgășan.

Unul dintre cei mai redutabili adversari ai „descălecatului" Țării Românești a fost C. C. Giurescu, care a susținut în lucrările sale că for-

[81] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 78, unde se susține că data 1290 „corespunde adevărului istoric". Învățatul istoric anunța o lucrare specială despre „descălecatul" Țării Românești, lucrare pe care o citează și G. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 115; în această lucrare I. Moga sublinia tradiția locală despre Negru vodă în Făgăraș, precum și coincidența dintre data presupusă a „descălecatului" și restrîngerea drepturilor populației românești din Transilvania. Lucrarea nu a fost tipărită, G. Brătianu rezumînd-o după o conferință a lui I. Moga din 1944.

[82] Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Cluj, 1944, p. 82.

[83] Idem, *Răscoale țărănești în Transilvania*, I, *Epoca voievodatului*, Cluj, 1947, p. 36 și urm.

[84] *Ibidem*, p. 38. Păreri asemănătoare și în *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. II-a, Cluj, 1972, p. 179—185, paragraful intitulat „*Descălecarea*" *Țării Românești*, unde se face diferența între „sîmburele real al tradiției" — trecerea unui număr mare de țărani din Transilvania, peste munți — și „elementul legendar", care susține că acești bejenari ar fi întemeiat Țara Românească.

marea statului este o operă internă. În *Istoria românilor* arăta: „multă vreme s-a crezut că Ţara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare de la Făgăraş... Astăzi ştim însă că faptele s-au petrecut altfel. Întemeierea Munteniei nu se datoreşte unor descălecători veniţi din Făgăraş, ci reunirii sub o singură stăpînire românească a diferitelor formaţiuni politice, cnezate şi voievodate, din dreapta şi din stînga Oltului. Ea nu s-a făcut dintr-o dată, într-un singur an, ci a cerut mai multe decenii"[85].

În 1947, criticînd lucrarea lui G. Brătianu din 1945, C. C. Giurescu arăta că nu există nici un argument istoric în sprijinul acestei teorii. „Cum ar fi fost cu putinţă ca o întemeiere de ţară, un descălecat din Ardeal în Muntenia să nu fi lăsat nici o urmă în documentele şi cronicile contemporane?" Întrucît întemeierea Moldovei a fost consemnată în izvoare, singurul răspuns este: „n-a lăsat urme fiindcă n-a existat, fiindcă întemeierea statului muntean nu s-a făcut printr-un descălecat din Ardeal, ci prin reunirea diferitelor formaţiuni politice existente între Carpaţi şi Dunăre". Ţara Românească s-a născut din dezvoltarea voievodatului lui Seneslau „prin forţele locale", avînd la bază starea economică înfloritoare şi o populaţie numeroasă. După părerea lui C. C. Giurescu, procesul de închegare a domniei „s-a terminat cu ani înainte de 1324"[86].

Argumentul *ex silentio* al lui C. C. Giurescu despre lipsa de ştiri documentare cu privire la „descălecat" a fost respins de G. Brătianu pe motivul că, la data respectivă, regatul Ungariei era pradă anarhiei, astfel încît nu poate fi nimic surprinzător că trecerea unui voievod din părţile de sud ale Transilvaniei a rămas neobservată; cu totul altfel se prezintă lucrurile în vremea plecării lui Bogdan din Maramureş, în epoca de mare stabilitate politică a domniei lui Ludovic I[87].

Împotriva descălecatului s-a pronunţat şi P. P. Panaitescu, care arăta pe drept cuvînt că emigrări de populaţie din Transilvania dincoace de munţi au fost tot timpul, dar că e vorba doar de „mutarea unor mici grupuri de populaţii, grupuri izolate, fără conducători politici. O asemenea emigrare n-a putut forma un stat; pentru aceasta ar fi trebuit o oaste cuceritoare". P. P. Panaitescu susţine categoric că legenda „descălecatului" „nu mai are nici un temei serios în ochii istoricilor" şi că „trebue să renunţăm azi (1938) la mitul descălecării. Populaţia românească întemeietoare de stat în Ţara Românească şi în Moldova a fost de aici"[88].

Tot marelui istoric amintit îi aparţine şi ideea că întemeierea înseamnă trecerea de la „ţară" la stat; el citează în sprijinul acestei idei afirmaţia

---

[85] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. V-a, Bucureşti, 1946, p. 344.

[86] Idem, *În legătură cu întemeierea Ţării Româneşti (Cu prilejul apariţiei studiului lui Gh. I. Brătianu, Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, Bucureşti, 1945, 263 p.)* (RIR, 17, 1947, p. 107—114). O opinie asemănătoare formulase şi D. Onciul care spunea: „fără dovadă directă, cum e cea pentru descălecatul Moldovei, adeverit şi prin mărturii contemporane, descălecatul Ţării Româneşti din Amlaş şi Făgăraş, în înţelesul cronicilor, nu se poate susţine cu nici o raţiune" (*Scrieri istorice*, I, p. 398).

[87] G. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor româneşti*, p. 18—19.

[88] P. P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate* („Revista fundaţiilor regale", V, 1938, p. 562); reprodusă în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 133. V. şi idem, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 293, unde se arată că întemeierea nu a fost rezultatul unei deplasări de populaţie ci faza finală a consolidării unui sistem de aşezări stabile.

unei cronici în care se spune că Moldova s-a întemeiat prin mărirea „ţării" *(terra)* care s-a prefăcut într-un stat *(regnum)*[89].

P. P. Panaitescu a insistat în mai multe rînduri asupra rolului factorului economic în formarea statului Ţara Românească[89 bis]. Astfel, în 1947, susţinea că „întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei se datoreşte trecerii de la economia rurală, păstorească şi agricolă, la viaţa orăşenească". Faza aşa-zisă rurală a produs organizarea în cnezate şi voievodate, iar „întemeierea oraşelor a dus la necesitatea organizaţiei de stat, căci legăturile economice locale au fost transformate în legături peste graniţă ale provinciei întregi"[90]. Întrucît însă la începuturile vieţii de stat oraşele erau puţine şi slab dezvoltate şi cum economia a rămas mai departe predominant rurală, această teorie nu are un fundament ştiinţific.

Dealtfel, mai tîrziu marele savant şi-a schimbat el însuşi părerea, susţinînd doar că „oraşele au contribuit la fundarea statului, constituind un factor al creaţiei politice româneşti". Înfiinţîndu-se „în preajma întemeierii statelor româneşti", oraşele au asigurat un element „de libertate socială, fără de care un domn nu poate cîrmui bazat numai pe stăpînitorii feudali şi nu se poate împotrivi primejdiei din afară, bazat numai pe ţăranii dependenţi"[91].

În ultima sa lucrare, P. P. Panaitescu a arătat că întemeierea statelor feudale româneşti este un proces complex, care nu poate fi înţeles numai ca fenomen politic, adică „ridicarea domnilor ca suzerani, lupta lor pentru libertate cu ungurii şi tătarii". « Întemeierea » este un fenomen complex, în primul rînd social, şi ea nu poate fi înţeleasă decît în legătură cu dezvoltarea societăţii româneşti : creşterea populaţiei, diferenţierea ei în clase sociale de stăpîni ai pămîntului şi ai muncii ţăranilor dependenţi, crearea oraşelor, a drumurilor de negoţ. . ., formarea ierarhiei feudale, toate bazate pe existenţa unui popor românesc omogen ca limbă, în stare să conceapă şi să apere o organizaţie de stat proprie"[92]. Este mult adevăr în acest complex de cauze dar aceasta nu explică pe deplin întemeierea. Oricum, remarcăm un mare progres în concepţia lui P. P. Panaitescu în înţelegerea procesului de constituire a statului feudal : de la o singură cauză de ordin economic a ajuns la un complex de cauze social-economice şi politice.

S-a mai încercat apoi „o formulare mai ştiinţifică a aşa-zisului descălecat", considerîndu-se că statele feudale ale Ţării Româneşti şi Moldovei s-au format prin aşa-zisa „fărîmiţare feudală", „adică prin desprinderea statelor româneşti din conglomeratele marilor state multinaţionale

---

[89] *Ibidem*, p. 300. V. şi p. 303, unde se arată că, dacă statele româneşti s-ar fi născut prin „descălecat", s-ar fi format un singur stat, deoarece forţa care le-a dat naştere era comună.

Într-o altă lucrare a sa, *Mircea l'Ancien et les Tatares* (RHSEE, 19, 1942, nr. 2, p. 438—439), istoricul formula ipoteza potrivit căreia întemeierea Ţării Româneşti prin reunirea micilor formaţiuni statale se va fi îndeplinit în acelaşi fel ca în Rusia „unde unul din cneji sau duci, acela al Moscovei, a devenit reprezentantul celorlalţi faţă de hanul tătarilor, a obţinut din această cauză supremaţia şi, mai pe urmă, unificarea Rusiei sub sceptrul său". P. P. Panaitescu se întreba dacă voievodul de la Argeş nu a devenit unificatorul ţării cu ajutorul tătarilor.

[89 bis] Despre rolul factorului economic, v. Frantisek Graus, *Les debuts des Etats du Moyen Age en Europe Centrale* (*XII Congres International des sciences historiques, Rapports*, IV, Viena, 1965, p. 105), care critică concepţia după care statul se formează în mod automat numai ca rezultat al dezvoltării forţelor productive.

[90] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române (Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 204).

[91] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 420 .

[92] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 292—293.

de la începutul evului mediu. Cu alte cuvinte, cele două state românești făceau parte din astfel de state mari pînă în secolul al XIV-lea, cînd s-au desprins ca organizații independente" [93]. Luptele din Transilvania cauzate de problema succesiunii la tronul regatului maghiar — lupte care coincid cu epoca întemeierii Țării Românești — au constituit un argument puternic pentru teoria întemeierii statului independent românesc ca urmare a fărîmițării politice din Ungaria.

Se înțelege că trebuie să privim acest proces nu ca pe ieșirea celor două țări din cadrul regatului feudal maghiar — din care nu au făcut parte niciodată — ci doar din zona sa de influență. În acest proces Transilvania a avut un rol de seamă, slăbind prin lupta sa regatul maghiar rămas fără rege, îndepărtînd stăpînirea ungară de la Carpați și înlesnind astfel detașarea Țării Românești din sfera de influență a regatului.

Pentru a întregi istoriografia acestei atît de discutate probleme, nu putem să nu amintim și unele opinii greșite sau tendențioase, exprimate de unii istorici străini. Astfel, după Andrei Veress, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, familia Basarabilor cu o mînă de oameni războinici, veniți de pe plaiurile dintre Prut și Siret, au cucerit poporul român aflat pe șesul Dunării, alcătuind acolo un stat, ai cărui domnitori s-au așezat în fruntea popoarelor subjugate de ei, deocamdată cu vrerea și învoiala regilor Ungariei" [94].

Concluziile lui C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu etc. au fost împărtășite de majoritatea istoricilor din perioada anilor 1940 [95], care au admis deosebirea dintre constituirea statelor românești: Țara Românească alcătuită prin întrunirea treptată a formațiunilor politice existente la 1247, ca o creație autohtonă, în timp ce Moldova era parțial produsul unui „descălecat" al unor conducători politici veniți din Maramureș [96].

„Ideea de a reactualiza părerile mai vechi ale unor scriitori în mare parte uitați, ca Athanasie Marienescu sau Al. T. Dumitrescu, chiar întărite de interpretarea mai recentă a lui C. Kogălniceanu, nu se bucurase de prea multe adeziuni și problema era considerată în general ca închisă" [97].

*

În ultima vreme, problema întemeierii statului feudal al Țării Românești a fost reluată pe o bază științifică, beneficiind de o informație lărgită prin rezultatele săpăturilor arheologice, studii de demografie istorică etc.

O contribuție de o deosebită valoare la lămurirea problemei „descălecatului" și a rolului său istoric a adus D. Prodan, unul din cei mai de seamă medieviști români. Pronunțîndu-se împotriva „descălecatului", el a arătat că nu se poate nega totuși rolul Făgărașului în constituirea Țării Românești. Ca și N. Iorga, D. Prodan susține pe bună dreptate că Munții Carpați nu constituiau o graniță înainte de formarea statelor feudale românești, astfel încît „voievozii sau cnezii români stăpîneau și de o parte și de alta, sau cînd pe o parte cînd pe alta a munților" [98].

---

[93] *Ibidem*, p. 294.

[94] A. Veress, *Originea stemelor țărilor române* (RIR, I, 1931, p. 230).

[95] Cf. G. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, p. 112, care recunoaște că tradiția descălecatului „dispare tot mai mult în fața realității istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, adunînd micile voievodate din Mica și Marea Valahie".

[96] G. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 9.

[97] *Ibidem*.

[98] D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII* („Anuarul Institutului de istorie", Cluj, VI, 1963, p. 162).

Datorită faptului că ţara Făgăraşului a fost mult timp sub stăpînirea voievozilor şi domnilor Ţării Româneşti (probabil încă înainte de constituirea statului feudal), ea a rămas totodeauna un ţinut aparte, cu o situaţie specială în cadrul regatului maghiar sau al principatului transilvănean.

Legăturile strînse dintre Ţara Românească şi ţara Făgăraşului se vădesc şi în instituţiile feudale locale, care „au luat forme instituţionale în timpul cît ţara Făgăraşului a făcut parte din Ţara Românească, în formare sau constituită. Aci vechilor cnezi, sau celor mai mulţi din ei le-au luat locul boierii, ca în Ţara Românească. Voievozii au dispărut cu totul". Chiar după ce ducatul stăpînit de domnii Ţării Româneşti s-a transformat în domeniu feudal, aici s-au menţinut cei doi termeni fundamentali ai societăţii feudale a Ţării Româneşti : boierii şi vecinii, păstraţi din vremea cînd s-au definit relaţiile feudale.

În concluzie, „făcînd mult timp parte din Ţara Românească, legată şi după aceea de ea prin instituţiile fundamentale, prin comunitate etnică, aşezată la hotarul dintre Ţara Românească şi Transilvania, ţara Făgăraşului a fost mereu o punte de legătură între două ţări, o poartă mereu deschisă pentru circulaţie dintr-o ţară în alta" [99].

Unitatea vieţii pe cele două versante ale Carpaţilor sudici a fost dovedită în ultima vreme şi pe cale arheologică. Cercetările de la Breaza-Făgăraş, unde există o cetate numită a lui Negru vodă, au dus la descoperirea unui material ceramic din secolul al XIII-lea asemănător cu acela descoperit la sud de Carpaţi în aşezările de la Cetăţeni (unde a existat o altă cetate a lui Negru vodă, asemănătoare celei de la Breaza) şi Curtea de Argeş. „Asemănarea frapantă a materialului ceramic din aceste aşezări şi fortificaţii şi datarea lui certă în secolul al XIII-lea, apropierea tipologică a cetăţii din Făgăraş de cele de la sud de Carpaţi, ca şi tradiţia comună ce păstrează numele legendarului Negru vodă, atît în Făgăraş, la Breaza, cît şi la Cetăţeni sau la Cîmpulung", au făcut pe arheologi să afirme că aceste localităţi aparţineau unei comunităţi româneşti unitare din toate punctele de vedere. După cum s-a arătat, „probele materiale aduse de cercetările de la Breaza, Cetăţeni şi Curtea de Argeş demonstrează o vieţuire intensă şi unitară pe ambele laturi ale munţilor Făgăraş mult înainte de crearea statului feudal independent la sud de Carpaţi" [100].

Ţinînd seama de această unitate de viaţă de pe cele două versante ale Carpaţilor, aşa-zisul „descălecat" poate fi înţeles ca „mutarea scaunului, a centrului politic dintr-o parte în alta a Carpaţilor în cadrul aceleiaşi comunităţi şi al aceleiaşi formaţiuni politice cu tradiţii străvechi pe ambii versanţi carpatini" [101]. Să nu uităm că unul din cronicarii munteni, Radu Popescu, afirma el însuşi că Radu Negru „şi-au mutat scaunul dencoace de plai" [102], aceasta spre deosebire de Dragoş care „au descălecat ţara Moldovei".

Aceeaşi unitate de viaţă a fost dovedită şi între regiunea de nord a Olteniei şi regiunea Haţeg, aflată în secolul al XIII-lea în voievodatul lui Litovoi. Această unitate a fost susţinută chiar de D. Onciul, deşi el

---

[99] *Ibidem*, p. 300.

[100] L. Chiţescu, *O formaţiune politică românească la nord şi la sud de munţii Făgăraş în secolul al XIII-lea* („Revista de istorie", 28, 1975, nr. 7, p. 1 057—1 066). V. şi T. Nägler, *Cercetările din cetatea de la Breaza* („Studii şi comunicări", Muzeul Brukenthal, 14, 1969, p. 89—121 + 1 pl.).

[101] L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 1 062.

[102] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 4.

a fost un adversar al „descălecatului" : „prin așezare geografică, ca și prin tradiție etnică, prin naționalitate, ca și prin felul de trai, românii hațegani au fost din vechime... în strînsă comunitate cu vecinii lor olteni... Despre această legătură a țării Hațegului cu Țara Românească s-a păstrat o vagă amintire și în tradiția națională, pe temeiul căreia stolnicul C. Cantacuzino aduce din părțile Hațegului pe Negru vodă, iar Miron Costin și « cronograful Țării Românești», citat la Tunusli, numesc Hațegul, alăturea de Amlașul și Făgărașul, ca posesiune a domnilor români peste munți din timpul descălecatului" [103].

La aceasta trebuie să adăugăm și faptul, remarcat de I. Conea [104] și Șt. Ștefănescu, că „numele de persoane Litovoi și Basarab, comune celor două regiuni, purtate de unii cnezi din Hațeg, cît și de conducători ai voievodatului de la sud de Carpați" constituie o altă dovadă a legăturilor strînse dintre aceste două regiuni [105].

Unitatea zonei Hațegului cu nordul Olteniei a fost dovedită și pe cale etnografică : „unită prin valea Jiului, care taie Carpații, grupată în jurul unor centre politice însemnate din trecutul țării noastre, legată periodic prin activitatea ei economică, populația de pe cele două versante ale Carpaților a format o singură unitate, manifestată evident în arhitectura populară" [106].

Legăturile intense dintre populația de la nordul și sudul Carpaților sînt dovedite și de existența a numeroase sate purtînd același nume de o parte și de alta a munților : Breaza, Căciulata, Corbi, Racovița, Rucăr etc. [107].

Cît privește trecerile unor locuitori din Transilvania la sud de Carpați, acestea s-au făcut tot timpul, Transilvania fiind un adevărat rezervor de populație românească [108]. Aceste treceri sau emigrări sînt amintite de documente încă din secolul al XIII-lea. De pildă, la 1234, papa Grigore al IX-lea cerea lui Bela, coregentul lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, să readucă pe valahii din Cumania sub ascultarea episcopului catolic al Cumaniei, arătînd cu îngrijorare că „unii (locuitori), atît unguri, cît și teutoni, împreună cu alți dreptcredincioși din regatul Ungariei, trec la dînșii (la valahi — n.a.) ca să locuiască acolo și astfel alcătuesc un singur popor cu pomeniții români" [109].

Mai tîrziu, la 1247, în diploma acordată cavalerilor ioaniți, regele Bela al IV-lea cerea magistrului ordinului să jure „că se va strădui să împoporeze nu numai zisele ținuturi, dar și alte ținuturi ale regatului...

---

[103] D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 75, 77. V. și St. Meteș, *Din istoria artei religioase*, I, Cluj, 1929, p. 106—110 și idem, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1971, p. 99, care susține că voievodul care stăpînea Hațegul și nordul Olteniei și-ar fi avut reședința la Hațeg sau la Sînta Măria Orlea, unde există o impozantă biserică de piatră din secolul al XIII-lea.

[104] I. Conea, *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935. Despre numele Basarab, v. mai jos p. 162.

[105] Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în sec. al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 193. V. și R. Popa, *Structures sociopolitiques roumaines du sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Age* (RRH, XIV, 1975, nr. 2, p. 308 și urm.).

[106] P. Stahl, *Case noi țărănești* (SCIA, 11, 1964, nr. 1, p. 22). V. și N. Dunăre, S. Belu, I. Pataki, *Arta populară din valea Jiului*, București, 1963, p. 413—436; N. Dunăre, *Relații etnografice între ambele versante ale Carpaților R. P. Române* („Steaua", 15, 1964, nr. 7).

[107] „Blajul", 1935, p. 202.

[108] C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 47 și urm.

[109] DRH, D, I, p. 21. V. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 191.

şi că nu-i va primi pe ţăranii din regatul nostru, de orice stare şi neam ar fi, şi pe saşii şi teutonii din regatul nostru să se aşeze în ţinuturile susnumite (de la sudul Carpaţilor — n.a.) decît cu o îngăduinţă regească osebită" [110].

Aceste emigrări de populaţie, îndeosebi românească, sînt deci consemnate în documente încă din secolul al XIII-lea, înainte de aşa-zisul „descălecat". Spre deosebire de saşi şi de secui, care nu aveau motive să plece — fiind privilegiaţi — şi care nu aveau nici unde să se ducă, românii — fiind treptat lipsiţi de drepturi — puteau pleca la fraţii lor de peste munţi, unde aveau posibilitatea să ducă o viaţă liberă. După cum spunea I. Nistor, „călcarea dreptului de proprietate al ţăranilor asupra pămînturilor cultivate şi moştenite de la bătrîni a dat primul imbold la emigrări" [111].

După cum arăta recent Şt. Ştefănescu, „revărsările de populaţie, mai ales din regiunile mărginaşe ale Transilvaniei, au făcut ca cele două versante ale Carpaţilor să fie nu numai teritorii de concentrare demografică românească [112] — şi este important de constatat că formarea statelor româneşti a pornit tocmai de aici — ci şi regiunile care au menţinut şi simbolizat tot timpul unitatea românească din cele trei ţări : Transilvania, Ţara Românească şi Moldova" [113].

Aceste treceri de populaţie din regiunile limitrofe ale Transilvaniei cu Ţara Românească — care nu pot fi fixate însă la anumite date — au făcut să se nască tradiţia formării statului feudal Ţara Românească în urma unui „descălecat" din aceste ţinuturi [114].

De aceea ni se pare perfect întemeiată opinia că „ceea ce tradiţia numeşte « descălecat » nu este altceva decît un curent de emigrare de populaţie din Transilvania la sud de Carpaţi, care, deşi nu el a creat statul Ţara Românească — formaţiuni politice româneşti existînd aci cu mult înainte de data « descălecatului » — a avut un rol însemnat în creşterea potenţialului uman al organizaţiilor politice româneşti de la sud de Carpaţi, a fost un factor important în unificarea lor". Este foarte posibil ca acreditarea ideii de „descălecat" să fie legată de un anumit moment de intensificare a emigraţiei populaţiei din Transilvaniea la sud de Carpaţi [115].

În concluzie, deşi statul feudal Ţara Românească nu s-a format printr-un „descălecat", nu se poate nega faptul că trecerile de populaţie de la nord la sud de Carpaţi nu au contribuit la întărirea potenţialului uman de aici ; *la baza tradiţiei „descălecatului" stau tocmai aceste emigrări de locuitori.*

---

[110] DRH, D., I, p. 27.

[111] I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, Bucureşti, 1915, p. 818 (extras din AARMSI, s. II, t. XXXVII, 1914—1915, p. 815—865). V. şi I. Conea, *Pe urmele descălecatului din sud. Satele de ungureni din Oltenia subcarpatică*, Bucureşti, 1940 (extras din „Buletinul S ie ăţii geografice române", 58, 1939).

[112] V. şi Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Ţara Românească în secolul al XIV-lea* (SCIV, 1971, nr. 2, p. 251—252), care constată „o pulsaţie demografică" din rezervorul demografic care era zona subcarpatică, pulsaţie care a dus la îndesirea aşezărilor săteşti din Cîmpia Română care era locuită înainte de aşa-zisul „descălecat".

[113] Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 191—192. După cum a arătat I. Donat, toponimia veche românească acoperă „ın mod suficient de caracteristic" Platforma Getică şi Subcarpaţii munteni (*Despre toponimia slavă în Oltenia*, Craiova, 1947, p. 42, 45).

[114] Chiar unii din partizanii „descălecatului", ca G. Brătianu, recunosc că „au fost probabil nu una ci mai multe emigrări succesive" (*În jurul întemeierii statelor româneşti*, p. 37).

[115] Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 194—195.

Întemeierea Țării Românești nu este deci urmarea unui „descălecat", înregistrat tîrziu în cronica țării, după modelul celui din Moldova. După cum s-a arătat în *Programul Partidului*, adoptat la al XI-lea Congres, formarea statelor feudale românești este rezultatul unei concentrări a diferitelor formațiuni statale mai mici, a voievodatelor „în state feudale puternice", care „au asigurat atît dezvoltarea continuă a forțelor de producție, cît și conservarea ființei poporului, apărarea autonomiei țărilor române, în fața marilor imperii ale vremii" [116].

După ce am discutat istoriografia problemei, să vedem cînd și cum s-a creat legenda „descălecatului" în Țara Românească, legendă înregistrată — așa cum am arătat —[117] în *Istoria Țării Românești* și preluată apoi sub diferite forme de cronicari și istorici.

D. Onciul vedea în tradiția cronicii două părți distincte : una — pe care el o consideră „cel mai vechi element de tradiție orală", de o evidentă origine populară — „despre banatul Basarabilor din Oltenia, înființat prin românii veniți din miazăzi de Dunăre « multă vreme » înainte de întemeierea principatului « a toată Țara Românească » ; alta despre descălecatul lui Radu Negrul din Amlaș și Făgăraș, căruia i se atribuie întemeierea principatului în întinderea sa de apoi" [118].

D. Onciul — care susținea teoria admigrării, adică a reîntoarcerii de peste Dunăre a unei populații românești în perioada 679—895 (de la așezarea bulgarilor pînă la venirea maghiarilor) [119] — vedea în partea introductivă a cronicii o aluzie la această admigrare a unor români care s-ar fi despărțit de populația romanică din sudul Dunării [120].

Mergînd mai departe, unii istorici străini ca L. Elekes considerau că afirmația cronicii este o amintire a faptului că românii ar fi venit din sud [121], ceea ce convenea de minune adversarilor continuității care susțin că poporul nostru s-ar fi format în Peninsula Balcanică de unde ar fi emigrat în nordul Dunării la o dată asupra căreia nu au ajuns la un consens, oricum în secolele XI—XIII, adică după pătrunderea maghiarilor în Transilvania [122].

În realitate, textul complet al cronicii — necunoscut lui D. Onciul — sună astfel : după pribegirea românilor spre miazănoapte, unele grupe de manuscrise ale cronicii adaugă : *„și fiind lor căpetenie mare Traian și*

---

[116] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltat și de înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 28.

Cf. și D. Prodan, *op. cit.*, p. 162, care arată: „concepția materialist-istorică respinge din capul locului posibilitatea întemeierii unui stat doar printr-o descălecare. După ea, un stat se formează treptat, se constituie pe o anumită treaptă de dezvoltare economico-socială, care îl face necesar. Statul Țării Românești s-a format și el treptat, s-a constituit ca o necesitate la un auumit stadiu de dezvoltare economică socială".

[117] V. mai sus p. 97—99.

[118] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 259, 564; II, p. 61.

[119] *Ibidem*, I, p. 255—258.

[120] *Ibidem*, I, p. 259, 573—574. O dovadă a acestei admigrări era pentru D. Onciul numele Basarab care „aduce aminte de bessi Peninsulei Balcanice", teorie greșită la care vom reveni mai jos. În studiile sale mai noi, D. Onciul va admite că este vorba de „o amintire vagă și întunecată despre originea română" și că descălecatul pe la Turnu Severin concordă cu punctul pe unde au intrat romanii în Dacia (II, p. 207).

[121] G. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois* (RHSEE, 1943, p. 80—109); L. Elekes, *Die Anfänge der rumanischen Gesellschaft* („Archivum Europae Centro-Orientalis", VI, 1941, p. 397).

[122] V. pe larg lucrarea semnatarului acestor rînduri *Continuitatea românilor*, București, 1980.

fiul său Siverie"[123]. Această completare ne arată în mod clar şi categoric că este vorba de întinderea stăpînirii romane în Dacia şi nicidecum de o admigrare ulterioară a românilor de la sudul Dunării, aşa cum susţinea D. Onciul.

Dealtfel, aşa cum a observat şi D. Onciul, hotarele pînă unde se întind românii în cronică sînt exact acelea ale Daciei Traiane care cuprindea, precum se ştie, Oltenia, Banatul, Transilvania şi partea de apus a Munteniei[124]. *Am avea şi aici o manifestare clară a conştiinţei originii latine a românilor într-o epocă în care această conştiinţă era deosebit de puternică*, după cum a arătat atît de convingător A. Armbruster în excelenta sa carte dedicată acestei probleme[125]. Acesta este deci „cel mai vechi element de tradiţie orală" din introducerea la cronică, nu aceea privitoare la „banoveţii" Basarabi. Am avea deci şi în cronica munteană — ca şi la Gr. Ureche şi M. Costin — două „descălecate" : unul al lui Traian, cu colonizarea Daciei, şi al doilea al lui Negru vodă din Transilvania. Dealtfel, dezvoltînd ideea din *Letopiseţul Cantacuzinesc*, Radu Popescu va afirma categoric că strămoşii românilor „venise de la Roma", renunţînd la descălecarea „banoveţilor"[126].

Partea a doua a povestirii, relativă la vechimea „banoveţilor" din neamul „ce le zicea Basarabi", a căpătat un credit total din partea unor mari istorici ca B. P. Hasdeu sau D. Onciul. Primul a creat pe baza cronicii o dinastie a Basarabilor anterioară cu mult întemeierii[127]. Cel de al doilea — luînd de bune afirmaţiile cronicarului persan Raşid-ed-Din despre un Bezerembam existent pe la 1241 — considera că banii Basarabi sînt „adeveriţi" pe timpul invaziei tătarilor[128].

Această teorie s-a dovedit neîntemeiată întrucît ştirea nu se referă la ţara noastră ; după cum a arătat marele savant român A. Decei, faimosul Bezerembam este în realitate castelanul W. Brzeze din Sandomierz, iar Ilaut, ţinutul Liovului, unde au avut loc lupte în 1241, astfel încît ştirea din 1241 nu priveşte istoria românilor. Deci : *exit Bezerembam* ![129]. Între Basarabii noştri şi misteriosul Bezerembam de la 1241 nu există nici o legătură, astfel încît ştirea respectivă nu mai poate fi invocată pentru a „dovedi" vechimea familiei Basarab de la 1241.

Dealtfel, trebuie să arătăm că numele Basarab sau Basarabă nu a fost nume de familie, ci numele sau supranumele primului domn[130]; în plus, dacă ar fi existat un conducător de formaţiune social-politică cu acest nume în Oltenia la 1241, el ar fi trebuit să fie amintit şi în diploma ioaniţilor din 1247 care nu-l menţionează deoarece nu exista[131].

D. Onciul considera chiar că fondul istoric al tradiţiei „naţionale" înregistrată de cronici este „incontestabil" şi afirma că din „tradiţia întemeierii" „primul şi cel mai vechi element se înfăţişează tradiţia despre vechiul banat al Basarabilor în Oltenia"[132]. Punîndu-l în legătură cu admi-

---

[123] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 1.
[124] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 568; II, p. 207.
[125] A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 146—158.
[126] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, p. 3.
[127] B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 835—839.
[128] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 389.
[129] A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos regions selon la Djami ot-Tevarikh de Fazl Ollah Rasid-ed-Din* (RRH, 1973, nr. 1, p. 103—111).
[130] V. mai jos p. 162—163.
[131] În schimb, cronicarul persan aminteşte de luptele tătarilor cu Miselav, identificat cu Seneslau, voievodul pomenit în diploma ioaniţilor (A. Decei, *op. cit.*).
[132] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 567—568.

grarea românilor, Onciul susţinea existenţa unui voievodat sau banat al Olteniei de origine transdanubiană, cu mult anterior formării Ţării Româneşti, voievodat pe care l-ar fi condus Basarabii [133].

În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. După cum a arătat P. P. Panaitescu, acest text a fost adăugat tîrziu, în secolul al XVII-lea, şi el avea menirea să dovedească vechimea şi drepturile familiei Craiovescu care a dat Ţării Româneşti cîţiva domni ce şi-au zis Basarab, între care şi Matei Basarab. În realitate, primii bani ai Olteniei nu au fost Basarabi ci Craioveşti, iar mari bani nu au existat decît de la sfîrşitul secolului al XV-lea [134], nu înainte de întemeierea ţării.

Dealtfel, trebuie să arătăm că însăşi succesiunea scaunelor băneşti : Turnu Severin (regiune unde a existat vechiul banat maghiar, înfiinţat la 1233) [135], Strehaia şi Craiova corespunde unei epoci mai noi [136]. Se ştie că tatăl primilor boieri Craioveşti, Neagoe Strehăianul, şi-a avut reşedinţa la Strehaia, unde exista şi o curte boierească [137], după care urmaşii săi s-au mutat la Craiova, spre sfîrşitul secolului al XV-lea.

Reţinem deci că „banoveţii" cronicii nu sînt Basarabi, ci boierii Craioveşti din secolele XV—XVI, care nu sînt contemporani cu întemeierea statului feudal, ci posteriori acestui eveniment [138]. Introducerea lor în tradiţia întemeierii statului are — cum spunea P. P. Panaitescu — un caracter tendenţios, nu unul popular, cum susţinea D. Onciul, urmărind să arate că ei sînt adevăraţi Basarabi [139].

Preluînd ştirea din cronică, în secolul al XVIII-lea banul Mihai Cantacuzino va susţine chiar că neamul Basarabilor se trage din banul Barbul Basarab, făcut ban al Craiovei de Negru vodă pe la anul 1200. Întrucît mai departe se afirmă că acest Barbu a fost ctitorul mănăstirii Bistriţa [140], este vorba în chip evident de Barbu Craiovescu, mare ban între 1495—1520 şi ctitorul aşezămîntului de la Bistriţa.

★

S-a discutat mult asupra datei cînd s-a alcătuit această introducere la *Istoria Ţării Româneşti* privitoare la „descălecat". Unii cercetători au susţinut că ea aparţine cronicilor slavone din secolul al XVI-lea (mai

---

133 *Ibidem*, p. 391, 569—570. Ideea aceasta a vechimii Basarabilor în Oltenia era atît de puternică încît în unele izvoare din secolul al XVIII-lea Olteniei i se spunea şi Basarabia. V. mai sus p. 108.

134 Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 99—102; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1968, p. 158—159.

135 I. Minea, *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?* („Cercetări istorice", 1929—1931, p. 359).

136 Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 59—74.

137 *Ibidem*, p. 68—70.

138 Opinia lui Dan Pleşia, după care Craioveştii ar fi urmaşii cneazului Ioan, amintit la 1247, şi că în această calitate strămoşii lor s-ar fi închinat lui Negru vodă, mai are nevoie de cercetări suplimentare; stăpînirea de moşii în regiunea aflată odinioară sub conducerea lui Ioan nu constituie un argument suficient. S-ar putea ca încă Matei Basarab să fi cunoscut el însuşi unele vechi tradiţii ale familiei sale pe care noi nu le ştim. V. şi M. Neagoe, *Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1971, p. 25, care susţine că Craioveştii au fost înrudiţi cu primii domni ai ţării, domeniul lor vast fiind un indiciu în acest sens.

139 P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, p. 198—199.

140 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. Tunusli, p. 18—19.

precis unei cronici numite a lui Radu de la Afumaţi, a cărei existenţă nu a fost dovedită însă[141].

Alţi istorici, în primul rînd D. Onciul şi P. P. Panaitescu, au arătat pe bună dreptate că ea a fost adăugată în secolul al XVII-lea, mai exact în vremea domniei lui Matei Basarab [142]. D. Onciul considera astfel că întrucît „descălecatul" nu este amintit în cronograful lui Mihail Moxa, alcătuit în 1620, unde se vorbeşte numai despre „descălecatul" din Moldova [143], dovedeşte că povestirea a fost înregistrată mai tîrziu; el o pune în legătură cu pisania mănăstirii Cîmpulung, scrisă la 1636, în care se vorbeşte prima oară despre „descălecat". „Această constatare este prea importantă pentru chestiunea noastră. Ea ne dă măsura pentru o dreaptă apreciere a tradiţiei transmise prin cronici în ceea ce priveşte valoarea ei istorică şi crezarea ce i se cuvine" [144].

Pentru a întări această opinie a lui D. Onciul, vom menţiona încă un fapt important, care nu a fost pus pînă acum în evidenţă: *documentele din secolul al XVI-lea şi din primele decenii ale celui următor care evocă începuturile statului feudal Ţara Românească nu vorbesc de „descălecat" ci de întemeiere, zidire sau aşezare* (сьзданиа). Astfel, la 10 iulie 1517, se înta eş e moşnenilor din S oeneşti şi Drajna-Prahova ocina lor pe care o aveau „de moştenire, de strădedină de la întemeierea ţării" (ѡт сьзданиа)[145]; la 1 iulie şi 6 iunie 1547, domnul ţării, Mircea Ciobanul, declara că mănăstirea Tismana avea proprietăţi „de la întemeierea Ţării Româneşti" (ѡт сьзданиѥ влашкоѥ земле) [146], ceea ce dovedea că, în această vreme, exista convingerea că mănăstirea era contemporană cu întemeierea statului, ceea ce va uşura mai tîrziu confuzia dintre ctitorul mănăstirii, Radu I, şi Negru vodă [147]; la 1 aprilie 1551 se spune că mănăstirea Govora stăpînea satele Glodul şi Hinţa „de la începutul Ţării noastre Româneşti" [148] (deşi mănăstirea nu era atît de veche); la 8 ianuarie 1569, Alexandru Mircea voievod afirma că mănăstirea Tismana stăpînea satul Elhoviţa „de la întemeierea Ţării Româneşti, întîi de la Negrul voievod"[149] *(aici întemeierea este asociată prima oară cu legendarul Negru vodă la care vom reveni pe larg mai jos)*; la 18 februarie 1574 se vorbeşte de alte pro-

---

141 P. Chihaia, *De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1976, p. 58—63. La p. 82 se susţine — nemotivat — existenţa a două redacţii: Negru vodă şi înfăptuirile sale aparţin secolului al XVI-lea, iar „mulţimea de noroade" şi descălecarea lor epocii lui Matei Basar b. V. şi nota 158 bis.

Opinia lui Şt. Andreescu (*Considerations sur la date de la première chronique de Valachie*, RRH, XII, 1973, nr. 2, p. 372—373), după care introducerea la cronică s-ar fi aclătuit în vremea domniei lui Alexandru Mircea (1568—1577), cînd este amintit în documente Negru vodă, nu poate fi luată în considerare deoarece:

1. în introducere domnului i se spune Radu Negru — nu Negru vodă;

2. în această vreme nu se vorbea încă despre „descălecat", iar Negru vodă nu este asociat — ca în cronică — cu „descălecatul", ci cu întemeierea;

3. domnul nu avea interesul să vorbească de „banoveţii" Basarabi (= Craioveşti) deoarece el era Basarab adevărat şi

4. menţionarea în documente a lui Negru vodă este mai veche (1549), document necunoscut lui Şt. Andreescu. La aceste argumente adăugăm pe cele aduse în această lucrare în favoarea datării în vremea lui Matei Basarab.

142 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 199—201.

143 *Cronograful lui Mihail Moxa*, ed. N. Simache şi T. Cristescu, Buzău, 1942, p. 186.

144 D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 566—567.

145 DRH, B, II, p. 300—301.

146 DIR, B, sec. XVI, II, p. 354

147 V. mai jos p. 150—152

148 DIR, B, sec. XVI, III, p. 3—4.

149 *Ibidem*, p. 303.

prietăţi (aşezate pe Rîul Doamnei, rîu legat prin tradiţi de doamna lui Negru vodă) care datau „de cînd este Ţara Românească"[150]. Este interesant de subliniat faptul că proprietarul ocinei respective dovedea vechimea dreptului său de stăpînire prin hirsoave de la Vlad Ţepeş şi Basarab cel Bătrîn (Laiotă); ori, între data întemeierii ţării şi domnia acestor voievozi trecuse mai bine de un secol şi jumătate. Subliniem acest fapt pentru a dovedi cît de aproximative erau cunoştinţele privind istoria începuturilor ţării în această vreme; şi doar acelaşi voievod, Alexandru Mircea, susţinea în hrisovul din 1569, amintit mai sus, că întemeierea ţării se făcuse pe timpul lui Negru vodă! La 5 mai <1582—1590> se afirma că nişte locuitori din Lipia aveau vii „de cînd s-a aşezat Ţara Românească"[151]; în sfîrşit, la 12 iulie 1590 se susţine că alţi oameni din Alexeni—Ialomiţa aveau ocină de la strămoşii lor „încă de la întemeierea Ţării Româneşti, din zilele răposatului Mircea voievod cel Bătrîn şi din zilele răposatului Dan voievod"[152] (aceasta arată că, la 1590, întemeierea ţării nu era legată numai de numele lui Negru vodă, ci şi de la acela al succesorilor săi, fiind deci considerată o operă de durată.

Situaţia este asemănătoare şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea. La 16 iunie 1602, Simion Movilă voievod întăreşte unor boieri mai multe sate, pe care bunicul lor, Vîrjoghe sluger, le dobîndise „de cînd s-a aşezat toată Ţara Românească"[153]. Remarcăm şi aici cît de aproximative erau cunoştinţele despre începuturile ţării dacă se considera că un boier care trăise în secolul al XVI-lea a fost contemporan cu „aşezarea" ţării.

Şi mai aproximative sînt cunoştinţele diacului care a redactat hrisovul din 24 octombrie 1614 prin care Radu Mihnea eliberează din rumânie pe locuitorii satului Şopîrliga Ţiganului din judeţul Saac, care-şi aveau ocinele „din zilele altor domni bătrîni de demult, de la facerea lumii"[154]. Aici *întemeierea statului este contemporană cu facerea lumii*![155]. La 20 iunie 1620 Gavriil Movilă voievod întăreşte unor locuitori din Clăceşti—Gorj ocină în satul amintit pe care strămoşii lor o aveau „de la întemeierea ţării, din zilele răposatului Negru voievod". Domnul susţinea chiar că ar fi văzut „cartea lui veche şi ruptă"[156].

Recapitulînd, putem afirma pe baza documentelor cunoscute, că, *pînă înainte de domnia lui Matei Basarab, exista noţiunea vagă de „întemeiere" sau „aşezare" a Ţării Româneşti, nefixată în timp*. Ea era invocată de unii locuitori pentru a-şi dovedi vechimea dreptului de proprietate. *Începînd din 1569 această noţiune a fost asociată cu numele lui Negru vodă, despre care nu se spune niciodată că a „descălecat" de undeva şi nici cînd a domnit.* Chiar domnii care susţineau că au văzut hrisoave de la Negru vodă nu arătau data acestora, cum va face mai tîrziu Matei Basarab. Ca şi întemeierea, era doar o amintire vagă a primului domn al ţării, a întemeietorului ei legendar. *Subliniem faptul că termenul de întemeiere era invocat*

[150] *Ibidem*, IV, p. 136.
[151] *Ibidem*, V, p. 105.
[152] *Ibidem*, p. 464.
[153] *Ibidem*, XVII, I, p. 49.
[154] *Ibidem*, II, p. 332—333.
[155] Este foarte posibil că diacul respectiv a confundat създаніє земле (întemeiere, facerea, zidirea ţării) cu създаніє мїра (facerea sau zidirea lumii) de la care se calcula valeatul, termen utilizat în unele documente ca cele din 1 aprilie 1551, 20 septembrie 1636 etc. DIR, *Introducere*, II, p. 117).
[156] DIR, B, XVII, III, p. 568.

şi de locuitorii simpli, ca şi de călugări şi boieri, fiind acceptat de domni şi de cancelaria domnească, ceea ce dovedeşte că aceasta era convingerea generală despre modul cum s-a alcătuit ţara.

Se înţelege că dacă noţiunea de „descălecat" ar fi fost în circulaţie, diecii cancelariei domneşti şi logofătul care citea hrisoavele — la curent cu asemenea probleme — ar fi utilizat şi ei această noţiune, nu pe acelea de întemeiere, aşezare etc.

În schimb, după ce termenul de „descălecat"[157] a fost introdus în cronica ţării, el a început să fie utilizat şi în documente, unde a înlocuit vechea noţiune de „întemeiere". Acest fapt s-a petrecut în timpul domniei lui Matei Basarab, ceea ce este deosebit de semnificativ pentru datarea introducerii la cronică. Astfel, la 27 noiembrie 1640 şi 28 iulie 1650, domnul afirmă că mănăstirea Cîmpulung a fost biserică de mir „din descălecata ţării"[158]. Mai tîrziu, la 22 octombrie 1655, se spune că aceeaşi biserică a fost „făcută den descălecata Ţării Româneşti de răposatul Negru vodă"[159]. Ca şi în cronică, exista deci convingerea că Negru vodă „descălecătorul" a ctitorit o biserică la Cîmpulung.

Subliniem deci faptul că, *înainte de domnia lui Matei Basarab, nimeni nu amintea despre „descălecat", noţiune care nu era cunoscută nici mediului cult de la cancelaria domnească, nici locuitorilor ţării*, care nu invocă niciodată „descălecatul" întrucît noţiunea aceasta nu exista[160];

---

[157] După cîte ştim, acest termen se utilizează în documentele din Moldova din secolul al XVII-lea cu înţelesul de înfiinţare sau întemeiere a unui stat, fără a fi necesară venirea unor elemente din afara ţării. De pildă, într-o scrisoare adresată la (c. 1646) de pîrcălabul de Soroca lui Grigore Ureche mare vornic (care va folosi în acelaşi timp termenul în cronica sa!) se arată că locuitorii din Cureşniţa au părăsit localitatea cînd s-a „descălecat" satul Şepteliceni. (G. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III/1, p. 48—49). Pentru înţelesul de organizare, luare în stăpînire dat acestui termen v. C. Arion, *Cnejii (Chinejii) români. Contribuţie la studiul lor*, Bucureşti, 1938, p. 80—81, care citează un document din 1279 dat de Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, pentru „descălecarea" cumanilor (Hurmuzaki, I/2, p. 429).

[158] Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, LXI/20 (în copie la Institutul de istorie „N. Iorga").

[159] *Ibidem*, LXII/27. V. şi documentul din 19 aprilie 1678, în care Gheorghe Duca afirmă că satul Văcăreşti era al familiei Văcărescu „din dăscălicătoarea ţării" („Studii", 19, 1966, nr. 5, p. 973).

[160] Cînd afirmăm acest lucru nu uităm că Luccari, în cartea sa *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Veneţia, 1605, p. 49, arăta că primul domn al Ţării Româneşti ar fi fost *Negro voevoda di natione Ungaro*; aceasta nu înseamnă neapărat „descălecat" din Transilvania! Este greu de spus de unde a luat Luccari ştirea: A. D. Xenopol credea că acesta ar fi avut la dispoziţie „un letopiseţ românesc al boierului Murgu", opinie infirmată de D. Onciul care arată că urmele unei asemenea cronici nu se găsesc în istoriografia noastră şi că deci tradiţia ar fi fost orală (*Scrieri istorice*, I, p. 567). Este foarte posibil — aşa cum credea N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 132 — ca Luccari să fi pornit şi el de la numele Ungrovlahia dat Ţării Româneşti şi să fi făcut pe Negru ungur, adică venit din Transilvania. În cazul în care cartea lui Luccari — anterioară domniei lui Matei Basarab — ar fi circulat prin Ţara Românească, am putea admite că ea a influenţat pe cei care au emis teoria „descălecatului", repetăm inexistentă înainte de domnia lui Matei Basarab.

Pentru a ne da seama de deosebirea dintre textul lui Luccari şi acela din cronica ţării, redactat în vremea lui Matei Basarab, amintim că Luccari arată că Negru vodă, tatăl lui Vlaicu „re di Valachia", s-a înstăpînit pe acea parte a Valahiei unde a fost Dacia antică, unde au locuit goţi, daci, greci numiţi geţi şi davi; el ar fi găsit ţara „risoluto in campagne". După cum vedem, cele două texte nu sînt prea asemănătoare, Luccari fiind influenţat în mod sigur de unele lucrări care nu puteau fi de provenienţă românească (de pildă, cînd vorbeşte de Dacia antică).

pînă în această vreme convingerea locuitorilor era că țara lor a fost „întemeiată” sau „așezată” [161].

În timpul domniei lui Matei Basarab noțiunea de „descălecat” a pătruns — se înțelege din porunca domnului — în cronica țării, în pisania mănăstirii din Cîmpulung și în documente, ajungînd pe aceste căi să fie cunoscută îndeosebi în mediu cult al țării. Este evident din cele spuse mai sus că *legenda „descălecatului” nu este o creație populară ci una cultă din secolul al XVII-lea, un „mit istoriografic”*, cum îl numea D. Onciul [162].

Pentru a ne da seama de forța de convingere a „descălecatului” — introdus pe căile amintite — vom menționa faptul că, în secolul al XVII-lea, traducătorii unor documente slavone din secolele XVI—XVII (dinaintea epocii lui Matei Basarab), convinși de afirmația cronicii că primul domn al țării ar fi „descălecat” din „Ungurie” (cum se traduce „titulușul” domnilor în cronică) [163], s-au simțit obligați să adauge acest lucru la titlurile unor domni unde nu se pomenea un asemenea „descălecat”. Astfel, într-o traducere făcută de Dumitru diacon din Argeș unui document din 15 mai 1576, se afirmă despre Alexandru Mircea că era „domn a toată Țara Românească, încă den Ungurie descălecat” [164], deși în documentul original nu fusese decît titlul simplu de „domn a toată țara Ungrovlahiei”. Ca și în „titulușul” din cronică, traducătorul a crezut că Ungrovlahia înseamnă Țara Românească „descălecată din Ungurie”. El a văzut poate și pisania mănăstirii din Cîmpulung, pusă de Matei Basarab, unde se spunea că acesta era „domn creștin în Țara Românească, întru moșiia lui, care iaste dintre unguri descălecată” [165]. În documentul din 20 noiembrie 1583, tradus în 1735, se spune despre Petru Cercel că era „domn al Țării Românești, care dintru Ungureni s-au descălecat” [166]; în documentul din <iulie-august> 1586, la titlul lui Mihnea Turcitul de „domn a toată Țara Românească”, se adaugă „ci-i dintru unguri descălecat” [167]; în sfîrșit, în traducerea hrisovului din 12 iulie 1620 se adaugă același lucru la titlul lui Gavriil Movilă [168].

Exemplele citate mai sus constituie dovezi elocvente că, *după introducerea sa în cronica țării, „descălecatul” a căpătat o mare putere de convingere, astfel încît traducătorii documentelor au completat de la ei „titulușul” domnilor cu explicația că țara fusese „descălecată” din „Ungarie”, adică din Transilvania. Și astfel, încet, încet, ideea de „descălecat” a ajuns să pătrundă în conștiința oamenilor, care nu se mai întrebau ce se ascunde în spatele acestei noțiuni.*

La aceste argumente trebuie să mai adăugăm și pe acelea aduse de P. P. Panaitescu, în primul rînd pe cel — deja amintit — că textul privitor la vechimea „banoveților” (adică a Craioveștilor) a fost alcătuit

---

[161] Acești termeni au fost utilizați numai în documentele slavone, în timp ce „descălecatul” se întîlnește numai în texte românești. Faptul că noțiunea de „descălecat” nu apare decît în timpul domniei lui Matei Basarab dovedește netemeinicia afirmației lui P. Chihaia după care „descălecarea” la Cîmpulung ar fi fost înregistrată într-o cronică slavonă din secolul al XVI-lea; dacă ar fi fost astfel, s-ar fi utilizat termenul създаніе din documentele slavone, nu acela de „descălecat” din textele românești (*De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 58).

[162] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 670.

[163] V. mai sus p.99

[164] DIR, XVI, B, IV, p. 229.

[165] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 128.

[166] DIR, XVI, V, p. 144.

[167] *Ibidem*, p. 258.

[168] *Ibidem*, XVII, III, p. 577.

în timpul domniei lui Matei Basarab[169], domn din neamul Craioveştilor, ce a adoptat în documente ca nume de familie pe cel de Basarab al primului voievod[170].

Faptul că autorul introducerii cronicii pune pe „papistaşi" (catolici) separat de saşi arată că, la data alcătuirii acestei introduceri, saşii nu mai erau catolici, aşa cum fuseseră pînă în secolul al XVI-lea. Întrucît ei au devenit luterani în a doua jumătate a acestui secol, rezultă că introducerea a fost redactată după această dată; cum autorul nu ştie că odinioară saşii fuseseră catolici, aceasta arată că scria „cu multă vreme după schimbarea credinţei lor, cînd nu se mai păstra la cei mai mulţi (dintre saşii de la Cîmpulung — n.a.) amintirea despre vechea lor religie"[171].

Ţinînd seama de caracterul destul de naiv al introducerii şi de lipsa de informaţie istorică a autorului acesteia, P. P. Panaitescu arăta că ea nu putea fi redactată decît în vremea domniei lui Matei Basarab, deoarece dacă ar fi fost alcătuită mai tîrziu ar fi beneficiat de luminile învăţatului stolnic C. Cantacuzino. Cantacuzinii au păstrat această introducere deoarece nu aveau alt text despre începuturile ţării, iar învăţatul stolnic nu a ajuns în cronica sa să studieze această problemă. În concluzie deci introducerea despre începuturile Ţării Româneşti a fost întocmită de cel care a alcătuit compilaţia de cronici din vremea lui Matei Basarab, care — constatînd că îi lipseşte un text pentru istoria începuturilor ţării — l-a redactat pe bază de combinaţii cărturăreşti, neavînd la dispoziţie izvoare contemporane[172].

---

[169] Un argument puternic în favoarea acestei afirmaţii este faptul că termenul de „banoveţi" a fost introdus în aceiaşi vreme şi în traducerea în limba română a *Vieţii sfîntului Nifon* a lui Gavril Protul. În textul grecesc din secolul al XVI-lea se aminteşte doar de neamul ales al Basarabilor (V. Grecu, *Viaţa sf. Nifon. O redacţiune grecească inedită, editată, tradusă şi însoţită cu o introducere*, Bucureşti, 1944, p. 93, 125, 127, 129, 133). În traducerea românească se vorbeşte însă de un neam „care era numele de moşie Banoveţi, adecă Băsărăbeşti" (ed. Iosif Naniescu, Bucureşti, 1888, p. 61). Întrucît traducerea a fost făcută de Udriste Năsturel, urmează să admitem că „banoveţii" au pătruns în acelaşi timp şi în cronica ţării şi în traducerea *Vieţii sf. Nifon*. V. şi Petre Şt. Năsturel, *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la „Vie de Saint Niphon II, patriarche de Constantinople"* („Revue des études sud-est européennes", V, 1967, nr. 1—2, p. 63—68).

Despre rolul lui Udrişte Năsturel în definirea „mitului dinastic al Basarabilor", v. Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976, p. 93. În predoslovia la *Molitfelnicul slavon*, Udrişte lăuda vitejia lui Matei Basarab, care era asemenea cu „prea vitejii şi prea slăviţii domni Basarabi", consideraţi străbunii săi (*Bibliografia românească veche*, I, p. 109).

[170] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 198—199. Rudă şi el cu Craioveştii, Radu Şerban îşi spunea Radu voievod, nepotul lui Basarab (Neagoe — n.a.) voievod. Matei şi-a spus şi nepotul lui Basarab, dar şi Matei Basarab (DRH, B, XXIV, p. 11, 12, 27, 47, 51 passim).

[171] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 199. Prezenţa saşilor la Cîmpulung încă din vremea întemeierii ţării este dovedită de celebra piatră de mormînt a lui „Laurentius comes de Longo Campo" din 1300. Existenţa acestui greav sau comite de Cîmpulung constituia pentru unii istorici din trecut dovada suzeranităţii regelui maghiar asupra acestei regiuni. De curînd Pavel Binder a arătat că comunitatea săsească din Cîmpulung avea o organizare similară cu cele din Transilvania, unde comesul, care se mai numea şi greav, îndeplinea funcţia unui jude şi că astfel lespedea din 1300 „nu constituie nici o dovadă a suzeranităţii regalităţii ungare asupra oraşului şi ţinutului Cîmpulung. Greavii saşi din Transilvania şi Ţara Românească erau conducătorii locali ai unor obşti rurale sau urbane, fără a fi dregători ai statului feudal maghiar". Ca atare, existenţa unui comes sau greav sas la Cîmpulung nu exclude stăpînirea domnului Ţării Româneşti asupra acestei regiuni încă de la 1300 (*Din nou despre „Comes Laurentius de Longo Campo"*, în SCIA, t. 22, 1975, p. 185—188).

[172] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 201. Opinia sa că autorul compilaţiei ar fi fost unul din ispravnicii numeroaselor construcţii din acea vreme mai trebuie verificată. Oricum, autorul respectiv nu pare a fi cunoscut prea multe documente interne (V. mai jos nota 210).

Un alt argument — invocat de noi mai sus — este asemănarea textului pisaniei mănăstirii din Cîmpulung din 1636 cu introducerea cronicii : în ambele, Ţara Românească apare ca fiind „descălecată" din „Ungurie" (adică din Transilvania) de către Radu Negru.

Toate aceste argumente ni se par suficient de convingătoare pentru a dovedi că *noţiunea de „descălecat" a fost creată în vremea domniei lui Matei Basarab cînd ea a fost consemnată în cronica ţării, în jurul anului 1636.*

În stabilirea epocii cînd a fost concepută povestea „descălecatului" trebuie să ţinem seama şi de împrejurările politice ale vremii. Se afirmă — pe bună dreptate — că această coborîre din Transilvania trebuie să fi fost consemnată într-un moment de antantă între Ţara Românească şi provincia de peste munţi, moment pe care unii îl plasează însă la 1525 cînd relaţiile lui Radu de la Afumaţi cu Ioan Zapolya erau foarte bune[173].

Ni se pare mult mai întemeiată plasarea acestui moment de antantă în vremea domniei lui Matei Basarab, ale cărui relaţii cu principele Gheorghe Rákóczi I au fost cordiale. Precum se ştie, Matei Basarab a ocupat tronul cu ajutor din Transilvania, astfel încît într-un fel şi el este un „descălecător" cînd afirmă că era domn „întru moşiia lui, care iaste dintru unguri descălecată"; „descălecat" el însuşi din Transilvania, îşi putea uşor imagina că la fel va fi făcut şi „strămoşul" său Radu Negru. Nu trebuie să uităm, de asemenea, că în anul 1636 Matei Basarab era gata să ajute cu trupe pe aliatul său transilvănean, ameninţat de sultan cu mazilirea. Toate acestea dovedesc că împrejurările politice favorizau apariţia legendei „descălecatului".

În acelaşi timp şi relaţiile cu domnul Moldovei erau încă bune, ceea ce va fi favorizat, de asemenea, trecerea modelului „descălecatului" din Moldova şi la Ţara Românească, această influenţă fiind dovedită de cei care s-au ocupat de geneza „descălecatului" muntean[174].

Un alt argument că introducerea la cronică i-a servit lui Matei Basarab, care foarte probabil a comandat-o, este modul diferit cum a interpretat-o mai tîrziu Radu Popescu : mai întîi, acesta omite povestea cu „banoveţii" Basarabi, introdusă în vremea lui Matei Basarab, din raţiuni care nu-l mai interesau pe cronicar, care ştia probabil că bănia olteană este posterioară domniei. Apoi, întrucît în vremea sa Radu I devenise Radu Negru, cronicarul leagă plecarea acestuia din Făgăraş de

---

[173] P. Chihaia, *op. cit.*, p. 58.

[174] *Ibidem*, p. 93. D. Onciul arăta că „nimic nu ne împiedică să admitem chiar că pretinsul descălecat din Amlaş şi Făgăraş a fost plăsmuit de cronicari după analogia descălecatului Moldovei, fără ca să aibă la bază vreun eveniment istoric". D. Onciul pornea de la ideea că la formarea tradiţiei despre „descălecatul" Ţării Româneşti stă—ca şi în cazul Moldovei — mitul lui Laslău şi lupta împotriva tătarilor. „Motivul pentru confundarea ambelor descălecate va fi fost că vechea tradiţie despre întemeierea principatului Ţării Româneşti va fi păstrat amintire şi despre invazia tătarilor din 1241, care a fost confundată apoi, ca în *Viaţa sfîntului Nicodim*, cu tradiţia despre luptele cu tătarii din Moldova, petrecute cu un secol mai tîrziu" *op. cit.*, I, p. 396—397). D. Onciul arăta că Gr. Ureche cunoştea tradiţia cronicilor muntene despre „descălecat " cînd afirma, pe la 1646, că muntenii „s-au descălecat" înaintea Moldovei (*ibidem*, p. 566).

Menţionăm că cronicile slavone din Moldova nu amintesc de „descălecat", ci doar de faptul că Dragoş a venit din Maramureş la vînătoare în Moldova unde ar fi domnit apoi doi ani (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 14, 48, 60); aceasta dovedeşte că termenul a fost introdus de Gr. Ureche, Dealtfel, trebuie să arătăm că *pentru cronicarii moldoveni înfiinţarea unei ţări nu se putea face de cît prin „descălecare"*. După opinia lui N. Costin, „descălecarea" Poloniei s-a făcut de Leh, iar a Boemiei de către Ceh, „den vestită vitejia lor" (*Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. Ioan St. Petre, Bucureşti, 1942, p. 169).

părăsirea acestei regiuni de către domnul respectiv; el nu mai vorbeşte de „descălecat" şi de „mulţime de noroade", ci doar de o mutare a „scaunului", adică a centrului politic,ceea ce este mult mai aproape de adevăr. Cronicarul îşi pune şi problema cauzelor ce l-ar fi determinat pe Radu Negru să părăsească Făgăraşul, afirmînd că „trebuie să fi fost la mijloc niscaiva pricini" cu „domnii ungurilor", ceea ce evocă conflictul lui Radu I cu Ludovic cel Mare, ce i-a confiscat domnului român Făgăraşul, silindu-l astfel să-şi mute „scaunul" stăpînirii sale la sud de munţi[175].

Ce interes avea Matei Basarab în alcătuirea unor asemenea texte? Răspunsul cel mai bun ni se pare a fi cel dat de Nicolae Iorga : *afirmarea legitimităţii sale, a descendenţei sale din Basarabi*. În cronică descendenţa e afirmată prin banoveţii Basarabi, despre care am vorbit; în documentul dat oraşului Cîmpulung la 12 aprilie 1636, Matei îi spune lui Radu Negru „strămoşul domniei mele"[176], deşi în cronică Basarabii sînt alt neam decît cel al lui Negru vodă căruia i s-au închinat. În sfîrşit, în textul pisaniei de la Cîmpulung se afirmă că Matei se trăgea şi el „de într-aceea rudă bună şi de întru acel neam adevărat" al primului ctitor al mănăstirii, legendarul Negru vodă[177]. Din aceste motive, „pentru întîia oară, după unele menţiuni documentare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se sapă în piatră legenda bătrînului şi preamilostivului creştin Radu Negru voevoda, care a fost de'nceput descălecătorul Ţerii Rumâneşti"[178].

Pe aceste trei căi — cronică, documente, inscripţie săpată în piatră — Matei Basarab urmărea deci să arate că este descendent atît din Basarabi (fiind nepotul lui Neagoe Basarab, cum îşi spune în titlul domnesc), cît şi din legendarul Negru vodă al cărui lăcaş de la Cîmpulung l-a refăcut, aşa cum va reface şi vechile ctitorii ale Craioveştilor. Pe aceste căi el stabilea o legătură temeinică cu dinastia ţării, ale cărui începuturi l-au preocupat.

*

Cronicarii şi istoricii care au susţinut teoria „descălecatului" în trecut nu au ajuns la un consens cu privire la data şi cauzele care l-ar fi determinat [179].

Nu ne vom ocupa de data 1080, aflată în opera lui Miron Costin, deoarece aceasta se datoreşte foarte probabil unui copist. Cînd vorbeşte de „descălecatul" din Ţara Românească, M. Costin îl plasează — ca şi cronicile muntene—pe la 1290. Să vedem care sînt opiniile mai importante.

După opinia lui I. Puşcariu, „descălecatul" din Făgăraş ar fi avut loc la sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul celui următor. În motivarea sa, autorul susţinea că la 1290 nu a existat nici o „cauză plauzibilă" care să-i facă pe făgărăşeni să plece „cu grămada peste Carpaţi"; pentru datarea propusă invoca inscripţia genealogică a familiei Monea din Veneţia-Făgăraş, în care se spune că un strămoş al familiei, Grigorie, fusese vistier al lui Negru vodă între anii 1185—1216, „ceea ce incide (= corespunde) de minune cu timpul lui Negru vodă indicat mai sus". Data respectivă este luată după o veche tradiţie existentă în Făgăraş[180].

---

[175] G. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377* (RHSEE, II, 1925, p. 73 şi urm.).

[176] *Magazin istoric pentru Dacia*, V, p. 338.

[177] N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 128.

[178] Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 84. V. şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 199.

[179] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 341. O trecere în revistă a diverselor date ale „descălecatului" la Oct. Popa, *Radu Negru şi Negru vodă* („Blajul", 1935, nr. 4, p . 147—150).

[180] I. Puşcariu, *Ugrinus — 1291*, Bucureşti, 1901, p. 8—9, 12—13.

Un alt susţinător al „descălecatului", C. Kogălniceanu — considerînd valabile datele de 1185 din genealogia familiei Monea din Făgăraş şi 1196, indicată de mitropolitul Neofit la 1746 — considera că Negru vodă este predecesorul lui Seneslau şi că el ar fi descălecat din Făgăraş la sfîrşitul secolului al XII-lea, întemeind „voievodatul român dincoace de Olt înaintea năvălirii tătarilor"[181].

O opinie asemănătoare a susţinut şi Augustin Bunea, după care Negru vodă ar fi descălecat din Făgăraş între 1186—1200, ca urmare a faptului că teritoriul său fusese împresurat de saşi şi de secui[182].

B. P. Hasdeu considera la rîndu-i că la 1180 Basarab ar fi trecut din Oltenia în Făgăraş, de unde tot el sau un urmaş al său ar fi coborît la 1210 în Muntenia ; întemeierea propriu-zisă ar fi avut loc deci la această dată[183].

Principalele date acceptate de susţinătorii „descălecatului" sînt însă 1215 — data săpată în pisania mănăstirii Negru vodă din Cîmpulung, în timpul domniei lui Matei Basarab — şi 1290, dată înregistrată în acelaşi timp de cronica ţării, amintită mai sus.

Numeroşi istorici şi publicişti (G. Şincai, I. C. Engel, I. Antonelli, Ath. Marienescu, O. G. Lecca etc.) au susţinut ca dată a „descălecatului" 1215, dată consemnată în pisania mănăstirii din Cîmpulung, unde se arată că primul lăcaş „s-a început şi s-a zidit şi s-a săvîrşit de bătrînul şi preamilostivul creştin Radul Negru voievod, carele au fost din început descălecător Ţării Româneşti şi din început a fost zidit această sfîntă dumnezeiască biserică, cînd a fost cursul anilor de la Adam 6723" (1215)[184].

După unele opinii, data 1215 a „descălecatului" poate avea la bază un fapt istoric : stăpînirea cavalerilor teutoni, cărora li s-au acordat privilegii de care românii erau lipsiţi şi care va fi produs probabil emigrarea acestora la sud de Carpaţi[185]. Este posibil, de asemenea, ca data 1215 a tradiţiei să fie legată de unele cuceriri făcute de cavalerii teutoni la sud de Carpaţi, unde va fi trecut şi parte din populaţie[186].

Cele două date ale „descălecatului" — 1215 şi 1290 — au creat mari dificultăţi pentru susţinătorii acestuia, care nu ştiau căreia dintre ele să-i dea crezare. Astfel, autorul *Cronologiei tabelare*, citind data pisaniei

---

[181] C. Kogălniceanu, *Negru vodă* („Convorbiri literare", 58, 1926, p. 456—462).

[182] A. Bunea, *Stăpînii ţării Oltului*, Bucureşti, 1910, p. 6—7; cf. şi idem, *Încercare de istoria românilor pînă la 1382*, Bucureşti, 1912, p. 206.

[183] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, Bucureşti, 1875.

[184] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 128. La 1858, egumenul mănăstirii Cîmpulung susţinea — după pisanie — că lăcaşul era una din „antichităţile patriei", „căci este zidit de răposatul întru fericire prinţul Radu Negru, chiar de la întîia sa descălecare, adică de la anul 1215" („Biserica ortodoxă română", 51, 1933, nr. 3—4, p. 411). V. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 373—374.

[185] Ath. Marienescu, *Negru vodă şi epoca lui*, Bucureşti, 1909 (extras din AARMSI, s. II, t. 31, 1908—1909, p. 529—558). În recenzia făcută lucrării amintite, N. Iorga, s-a declarat împotriva existenţei lui Negru vodă („Neamul românesc literar", 1909, nr. 12, p. 973).

V. şi O. G. Lecca, *„Rumânii" şi „descălecarea" Ţării Româneşti* („Convorbiri literare", 68, 1935, p. 24—28), care susţine că termenul rumân este legat de o stăpînire străină, probabil a teutonilor.

[186] De curînd, un grup de profesori şi ingineri, specialişti în „inginerie istorică", au discutat din nou data 1215 a presupusului „descălecat", susţinînd — nu ştim pe ce baze, deoarece nu ni le împărtăşesc — o „probabilitate covîrşitoare" pentru existenţa reală a „descălecatului" lui Negru vodă la anul 1215 („Anale de istorie", 1980, nr. 1, p. 164—168). Rezumatele comunicării şi discuţiilor, publicate în revista amintită, nu sînt convingătoare. Faptul că se admit mai multe date pentru „descălecat" poate constitui o dovadă a unor emigrări repetate de populaţie românească din Transilvania sau a unor reveniri ale populaţiei adăpostite în regiunea muntoasă.

de la Cîmpulung 6723 (1215), remarca faptul că aceasta "este cu 75 de ani mai înainte zidirea mănăstirii decît veleatul ce scrie letopisețele de descălicarea țării", dar nu se pronunța asupra nici uneia din cele două date[187].

Numeroşi alţi cronicari şi istorici (M. Costin, D. Cantemir, D. Fotino etc.) au pus „descălecatul" în legătură cu marea năvălire a tătarilor din 1241, cînd populaţia s-ar fi retras în locuri adăpostite, de unde a revenit după plecarea tătarilor, atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească.

După cum spunea D. Onciul, „motivul pentru confundarea ambelor descălecate va fi fost că vechea tradiţie despre întemeierea principatului Ţării Româneşti va fi păstrat amintire şi despre invazia tătarilor din 1241, care a fost confundată apoi, ca în *Viaţa lui Nicodim*, cu tradiţia despre luptele cu tătarii din Moldova, petrecute cu un secol mai tîrziu. Astfel, amintirea despre mişcările populaţiei din stînga Oltului pe timpul invaziei tătarilor fiind confundată cu tradiţia întemeierii a putut să dea motivul cel dintîi pentru urzirea basmului despre descălecatul din Ardeal"[188].

Au fost şi unii istorici care au susţinut această dată a „descălecatului". Astfel, după opinia lui Iosif Şchiopul, presiunea maselor de refugiaţi veniţi în Transilvania după invazia tătarilor din 1241 ar fi determinat „descălecatul" din Făgăraş la mijlocul secolului al XIII-lea, în timp ce invazia aceloraşi tătari din 1285 ar fi provocat „o altă deplasare de mase autohtone" spre Moldova[189].

Toate datele anterioare diplomei din 1247, care atestă existenţa mai multor organisme statale pe teritoriul viitoarei Ţării Româneşti, trebuie privite cu rezervă, fără să excludem însă în această perioadă posibilitatea unor treceri de populaţie din Transilvania la sud de Carpaţi, treceri amintite în documente[190].

După cum a arătat G. Brătianu în ultimul său studiu despre întemeierea Ţării Româneşti, toate aceste date cad de la sine în faţa diplomei ioaniţilor din 1247 care confirmă prezenţa a patru formaţiuni politice, ceea ce dovedeşte că „nu se îndeplinise încă procesul de unificare politică atribuit de tradiţie descălecatului"[191].

Alţi istorici au contestat valabilitatea datei 1215 din pisania de la Cîmpulung, pe motiv că aceasta s-ar datora unei greşeli a celui ce a săpat-o în piatră[192] şi că ea contrazice data 1290, indicată de cronică.

După opinia lui D. Onciul, care datează (greşit)[193] pisania din vremea lui Radu I (= Radu Negru) la 1385, s-ar fi greşit două cifre : a sute-

---

[187] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 333–335.

[188] *Ibidem*, p. 396.

[189] I. Şchiopul, *Contribuţiuni la istoria Transilvaniei în secolele XII şi XIII. I. Ţara Bîrsei şi Cavalerii teutoni II. Invazia mongolilor din 1241*, Cluj, 1930.

[190] V. mai sus p. 121–122

[191] G. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor româneşti*, p. 28. Marele istoric adaugă şi argumentul potrivit căruia, întrucît la 1273 Mihail Holobolos aminteşte „pămîntul nesfîrşit al dacilor", aceasta arată că la acea dată nu exista încă un stat organizat în Ţara Românească.

[192] Se ştie că unii meşteri care săpau în piatră nu ştiau carte şi copiau (adesea cu greşeli) texte gata alcătuite. Greşeli de datare găsim şi în alte pisanii, de pildă la mănăstirea Bistriţa, ctitoria Craioveştilor, ca şi la mănăstirea Cozia, al cărei prim lăcaş e plasat la 6809 (1301) (N. Iorga, *op. cit.*, p. 194). V. şi D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 375.

[193] Biserica exista în mod sigur la 1351–1352 cînd a primit o proprietate de la Nicolae Alexandru voievod (DRH, B, I, p. 11), astfel încît e greu de admis că ea a fost reclădită la 1385.

or (ψ, în loc de ω) și a zecilor (K, în loc de c)[194]. Această opinie ni se pare forțată întrucît ultimele două litere chirilice sînt greu de confundat.

După Al. Lapedatu — la opinia căruia ne raliem — văleatul 6723 (1215) ar trebui citit corect 6823 (1315), fiind vorba de o confuzie plauzibilă între literele care indică sutele : ψ în loc de ω[195].

Pentru a întări opinia lui Al. Lapedatu, adăugăm argumentul că în pisania schitului Jghiabu—atribuit și el lui Radu Negru voievod și refăcut tot în vremea domniei lui Matei Basarab la 1640 — se dă ca dată a primei fundații anul 1310[196]. Aceasta poate constitui o dovadă că, în vremea cînd se scriau aceste pisanii (1636—1640), domnia lui Negru vodă era plasată la începutul secolului al XIV-lea, oricum după 1290, data „descălecatului" înregistrată în cronică.

Ni se pare logic să considerăm că Socol Cornățeanu, cel care a supravegheat ca ispravnic lucrările de la Cîmpulung, cunoștea data 1290 a așa-numitului „descălecat", menționată chiar în acea vreme în cronica țării și avea indicații să plaseze prima construcție după această dată, deci la 1315, adică aproximativ în aceeiași vreme în care erau datate și alte presupuse ctitorii ale lui Negru vodă ca aceea de la Jghiabu. Să nu uităm, dealtfel, că în vremea în care Socol se afla la Cîmpulung[197] se elibera și privilegiul domnesc pentru orășenii de acolo în care se cita un vechi hrisov de la Radu Negru datat 1290; domnul întărea vechile scutiri „după cum scrie și în piatra care o am pus domniia mea deasupra porții bisericii" (hrisovul poartă data 12 aprilie 1636, iar pisania a fost pusă după terminarea lucrărilor, la 20 august 1636). Nu este deci posibil ca Socol Cornățeanu să nu fi cunoscut data 1290 a „descălecatului", astfel încît este vorba evident de o greșeală de dată în pisania mănăstirii Cîmpulung.

Cei mai mulți susținători al „descălecatului" (S. Micu-Clain, A. D. Xenopol, Octavian Popa, G. Brătianu, I. Moga etc.) au considerat că evenimentul s-ar fi petrecut în 1290, dată pe care au înregistrat-o cronicile Țării Românești.

Pentru susținătorii acestei datări (în primul rînd A. D. Xenopol), un puternic argument îl constituiau o serie de documente eliberate orașului Cîmpulung între 1636—1672, publicate în *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. V, în care domnii respectivi — începînd cu Matei Basarab — susțineau că au văzut hrisovul răposatului Radu Negru voievod din anul 6800 (1292). „Mai este cu putință, față de niște asemenea acte, să mai stăm un moment la îndoială că a existat un Radu Negru pe la 1290..., cînd vedem atestată cercetarea unui document al său de către patru domni în 6 hrisoave" ?, se întreba A. D. Xenopol în 1885[198]. El explica nepotrivirea de dată dintre pisania mănăstirii Cîmpulung (1215) și cronica țării (1290) prin faptul că meșterul cioplitor al inscripției a confundat pe 6723 cu 6799, adică 1291.

---

[194] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 372—373.

[195] Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 293. Cf. și V. Drăghiceanu, BCMI, 1917—1923, p. 22.

[196] BCMI, 1912, p. 135; 1933, p. 136; 1938, p. 94—95.

[197] Socol Cornățeanu se afla la Cîmpulung în 1637 cînd judeca o pricină cu „toți preoții și toți bătrînii orașani" (N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 275—276).

[198] A. D. Xenopol, *Intemeierea țărilor române*, p. 18; v. și idem, *Istoria românilor*, III, p. 25—29, unde se susține „autenticitatea documentelor Cîmpulungului".

Unii istorici ca B. P. Hasdeu, D. Onciul, I. C. Filitti, V. Drăghiceanu etc. şi-au manifestat rezerve faţă de documentele invocate de A. D. Xenopol, considerîndu-le, unii dintre ei, falsuri ale cîmpulungenilor. B. P. Hasdeu afirma, de pildă : „cele 6 documente ale oraşului Cîmpulung, chiar dacă ele ar fi originaluri, nu neşte simple copii ca cele existente, sînt întocmai omogene cu documentele cele despre Tismana, Cozia, Cotmeana, ba şi despre mănăstirea tot de la Cîmpulung, a cărora absolută falsitate eu am demonstrat-o în *Istoria critică*"[199]. După opinia lui D. Onciul — citat de B. P. Hasdeu[200] — cele şase hrisoave ale Cîmpulungului „formează o colecţiune de copii după un singur hrisov de la Matei Basarabă", iar data acestui hrisov — aşa cum a arătat N. Iorga — este greşită, deoarece nu s-au putut citi cifrele zecilor şi unităţilor : „se ceti 6800, acolo unde va fi fost 6890 şi ceva", aşa cum la hrisovul lui Mihai I data a fost citită 6900[201].

Data 1290 a „descălecatului" era atît de puternic intrată în conştiinţa publică, încît, în şedinţa din 2 noiembrie 1890, Academia Română a discutat problema aniversării a 600 de ani de la această dată. Cu acest prilej, membrii secţiei istorice (B. P. Hasdeu, M. Kogălniceanu, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu etc.) şi-au expus punctul de vedere cu privire la aşa-zisul „descălecat"[202].

De pildă, B. P. Hasdeu s-a declarat împotriva aniversării, susţinînd că data 1290 „este tot ce poate fi mai problematic; asupra ei nu se împacă nici cronicile, nici istoricii".

Împotriva acestei păreri s-a ridicat Gr. Tocilescu, care a susţinut că data 1290 „nu este de lepădat"; ţinînd seama de această dată, el arată că „unificarea micilor principate" din Ţara Românească a avut loc în vremea lui Radu Negru, „cunoscut în documentele externe sub numele de Tugomir".

Spre deosebire de Tocilescu, Hasdeu susţinea că „adevărata unificare a Ţării Româneşti a fost făcută de Alexandru Basarab (1310—1360)", propunînd să nu se facă nici o aniversare.

Această aniversare a oferit prilejul lui D. Onciul să înceapă seria studiilor sale în problema originii principatelor române şi să facă un mare pas înainte în cercetarea acestei probleme atît de complexe şi controversate.

Asupra modului cum s-a ajuns la data 1290 a „descălecatului" există mai multe opinii. După N. Iorga — deja citat — şi P.P. Panaitescu, la 12 aprilie 1636, cînd a înnoit privilegiile orăşenilor din Cîmpulung, Matei Basarab evocă un hrisov al „răposatului Negru Radu voievod" cu leatul 6800 (1292). „Este probabil că nu s-au putut citi cifrele cirilice ale zecimilor (zecilor — n.a.) şi unităţilor datei care se prezintă astfel

---

[199] B. P. Hasdeu, *Negru vodă (Etymologicum Magnum Romaniae*, III, Bucureşti, 1976, p. 665). După cum arăta Oct. Popa, „ar trebui să presupunem prea multă ştiinţă istorică la preoţii şi călugării cîmpulungeni din sec. XVII" care nu puteau să fabrice drepturi şi privilegii pe care nu le aveau (*Radu Negru şi Negru vodă*, „Blajul", 1935, p. 203).

[200] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 676. V. şi D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 376—378, şi I. C. Filitti, *Despre Negru vodă*, p. 36—37.

[201] N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 131. Lui N. Iorga i se părea suspect faptul că actul lui Radu nu fusese arătat pînă atunci domnilor anteriori.

[202] „Analele Academiei Române. Partea administrativă şi dezbateri", s. II, t. 13, 1890—1891, p. 19—22.

numai cu cifrele miilor şi sutelor"[203]. Acest hrisov, rău citit din cauza vechimii, stă la baza datei „descălecatului" din introducerea cronicii[204]. După părerea lui P.P. Panaitescu, există deci o legătură între data 1292, a pretinsului hrisov al lui Negru vodă, şi data 1290 a „descălecatului", ca şi între data 1636 a hrisovului lui Matei Basarab şi aceia a alcătuirii introducerii din cronică despre „descălecat".

O părere asemănătoare susţinuse şi D. Onciul, după care data 6798 (1290) s-ar datora unei lecturi greşite a vreunei inscripţii sau a vreunui hrisov şi că data „descălecatului" din cronici nu are „nici loc nici adeverinţă"[205].

Am fi întru totul de acord cu afirmaţiile lui P.P. Panaitescu că în cazul documentului invocat nu s-au putut citi zecile şi unităţile dacă nu ar exista şi un alt document, tot de la Matei Basarab, în care apar şi unităţi la cifra 6800. Este vorba de un document din 22 aprilie 1647, dat mănăstirii Tismana, în care domnul susţine că a văzut cartea lui Negru voievod „de cînd au fost cursul anilor 6802" (1293—1294)[206].

Ni se pare deci că nu poate fi vorba de o simplă greşeală repetată de lectură, ci de *convingerea că „descălecatul" lui Negru vodă a avut loc în această perioadă şi că Negru vodă a domnit după anul 1290*. Dealtfel, aşa cum am arătat mai înainte, la această perioadă (1310—1315) se referă şi pisaniile unor lăcaşuri atribuite lui Negru vodă şi refăcute în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd cronica ţării a înregistrat ca dată a „descălecatului" anul 1290. Aceste date corespund de altfel şi cu anul 1310 indicat ca dată a domniei lui Negru vodă de către Luccari .

Pentru a dovedi că data „descălecatului" a fost fixată în vremea domniei lui Matei Basarab (pe ce bază este greu de stabilit) vom mai aminti faptul că şi alţi domni dinaintea sa (Alexandru Mircea, la 1569, sau Gavril Movilă, la 1620)[207] au afirmat că au văzut sau citit hrisoave vechi de la Negru vodă, dar nici unul nici celălalt nu au arătat ce dată purtau aceste documente, aşa cum se făcea în cazul altor hrisoave vechi, existente şi arătate în divanul domnesc[208]. Primul domn care datează

---

[203] Există numeroase cazuri în care datele pisaniilor sau hrisoavelor se citeau greşit, renunţîndu-se uneori la lectura cifrelor, zecilor şi unităţilor şi dîndu-se numai cifrele miilor şi sutelor. De pildă, autorul *Cronologiei tabelare* susţinea că Mircea (cel Bătrîn), fiul lui Radu Negru, „a zidit mănăstirea Cotmeana în domnie la leat 6800 (deci tot 1292! — n.a.), după cum pisania mănăstirii arată şi adeverează". În realitate, mănăstirea Cotmeana — ctitoria lui Radu I şi Mircea cel Bătrîn — a fost făcută în jurul anului 1385 (deci 6893). Mai departe se susţine că pisania Coziei spune că a fost zidită de Mircea cel Bătrîn la 6809 (1301), deşi ctitoria datează din 1386—1387, iar cronica ţării dă anul 1383. Documentul lui Mircea pentru mănăstirea Cozia prin care i se dăruieşte balta Săpatul e datat 6810 (1302); un alt document al aceluiaşi domn pentru aceeaşi mănăstire poartă data 6866 decembrie 11 (1357) etc. Menţionăm că autorul lucrării — care era un om cult — văzuse datele pisaniilor şi documentelor respective (N. Iorga, *Operele lui C. Cantacuzino*, p. 20). V. şi idem, *Inscripţii, I*, p. 131—132.

[204] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 200.

[205] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 375, 378. Onciul se întreba: „ce crezare pot dar să aibă aceste date contrazicătoare (1215 şi 1290), ambele din acelaşi timp, din acelaşi loc şi de la aceiaşi persoană?" (*ibidem*, p. 377).

[206] Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCII/13 (copie la Institutul de istorie „N. Iorga")

[207] V. mai jos p. 147—148

[208] De pildă, la 12 iulie 1590, Mihnea voievod declara că a văzut hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din anul 6921 (1413) şi hrisovul lui Dan voievod din 6938 (1430), la ultimul hrisov dînd şi lista dregătorilor „marelui Dan voievod" (DIR, B, XVI, V, p. 464); la 25 februarie 1634, domnul spune că a văzut „hrisovul lui Radul voievod, fiul marelui Vlad voievod", pentru satul Polovragi din anul 6972 (1464) (DRH, B, XXIV, p. 281). Este vorba de Radu cel Frumos, care domneşte, într-adevăr, în această vreme.

asemenea hrisoave este Matei Basarab şi toate datele acestora sînt plasate după 1290, anul stabilit de cronică pentru „descălecatul" ţării. *Este vorba deci de o operaţie conştientă, nu de o simplă greşeală. Lumea trebuia convinsă — şi a fost în mare măsură — că a existat un „descălecat" şi că acesta a avut loc în 1290* !

Problema datei „descălecatului" l-a preocupat şi pe Alexandru Vasilescu [209]. Ţinînd seama de faptul că lista domnilor din cronică este incompletă şi greşită (11 domni din 23), acesta a arătat că autorul introducerii a utilizat foarte probabil pentru lista sa un pomelnic, fie de la biserica din Cîmpulung, fie de la cea din Curtea de Argeş, unde Radu Negru era citat ca ctitor. Anii de domnie pentru fiecare dintre cei 11 voievozi i-a calculat după documente şi inscripţii ale căror date le-a citit greşit [210], avînd însă grijă ca suma anilor să nu depăşească cifra de 218, atîţia cîţi trecuseră de la „descălecat" pînă la moartea lui Radu cel Mare. *Modul defectuos în care au fost calculate duratele domniilor arată cît de aproximative erau cunoştinţele autorului despre primii domni ai Ţării Româneşti.* Întrucît suma anilor de domnie ai domnilor menţionaţi în cronică este în realitate 104, în loc de 218, deci cu o diferenţă de 114 ani, Al. Vasilescu a conchis : „calculele cronicarului sînt greşite şi ca atare şi data descălecatului, 1290 (6798), ce a rezultat din acele calcule, este greşită".

Ţinînd seama de calculul făcut de Al. Vasilescu şi de grija autorului introducerii la cronica ţării ca suma anilor de domnie a domnilor cunoscuţi de el să nu depăşească 218, atîţia cîţi trecuseră de la data „descălecatului" pînă la Radu cel Mare, despre care se ştia sigur că murise la 1508, ne putem pune întrebarea dacă autorul nu a pornit invers, de la această ultimă dată pentru a o stabili pe aceea a „descălecatului". Adică : el cunoştea următorii domni şi duratele domniilor lor :

Radu Negru	24 ani	(1290—1314)
Mihail	19 „	(1314—1333)
Dan	23 „	(1333—1356)
Alexandru (Nicolae)	27 „	(1356—1383)
Mircea cel Bătrîn	29 „	(1383—1412)
Vlad Ţepeş	15 „	(1412—1427)
Vladislav	18 „	(1427—1445)
Radu cel Frumos	15 „	(1445—1460)
Laiotă Basarab	17 „	(1460—1477)

[209] Al. Vasilescu, *Data 1290 a descălecatului Ţării Româneşti* („Convorbiri literare", 1923, p. 499—510).

[210] De pildă, deşi în cancelaria lui Matei Basarab a fost prezentat adesea hrisovul eliberat de Dan I mănăstirii Tismana în anul 1385 (care este invocat în documentele date acestei mănăstiri la 22 aprilie 1647 şi 28 mai 1649) şi se ştia deci că domnul trăise la această dată, autorul introducerii afirmă că Dan ar fi murit la 1356, ucis de Şişman! Tot astfel, deşi în cronică se arată că Mihail ar fi domnit după Negru vodă (1314—1333), în documentul dat oraşului Cîmpulung la 12 aprilie 1636 se susţine că a fost prezentat „hrisovul lui Mihail voievod, leat 6900 (1392)". Aici este posibil să nu se fi putut citi cifra zecilor. Ce putem deduce din aceste exemple decît că autorul introducerii fie nu cunoştea toate documentele, fie le-a citit data greşit? *Problema este greu de lămurit.* Faptul că autorul introducerii nu a ţinut seama de datele documentelor sau inscripţiilor existente rezultă şi din împrejurarea că, deşi pe piatra de mormînt a lui Nicolae Alexandru de la Cîmpulung se arăta că acesta murise la 1364, autorul respectiv îl plasează domnia între Dan şi Mircea cel Bătrîn, între 1356—1383. După cum a arătat P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 202, în cazul lui Dan I, data morţii, luată dintr-o cronică (1386), a fost modificată în 1356 pentru ca să se potrivească cu anii de domnie atribuiţi de compilator lui Dan. Calculele făcute de P. Chihaia cu scoaterea unor voievozi şi adăugarea altora pentru a ajunge la data „descălecatului" ni se par greşite (*De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, p. 100—101).

Ţepeluş (şi Ştefan cel Mare)	16	„	(1467—1493)
Radu cel Mare	15	„	(1493—1508)
	218		

Scăzînd 218 ani — atîţia cît considera că însumau domniile voievozilor cunoscuţi de el — din 1508 a ajuns la cifra 1290, stabilind astfel data „descălecatului". Operaţia a fost simplă, iar data a fost popularizată apoi pe diverse căi, îndeosebi prin cronică şi documente. Este o problemă care merită a fi adîncită pentru a lămuri odată geneza acestei date a „descălecatului".

Data 1290 a „descălecatului" a fost legată de unii istorici din trecut de înstăpînirea magistrului Ugrinus asupra Făgăraşului. Faptul acesta este relevat de o diplomă regală din martie 1291, în care regele Andrei al III-lea arată că, în vreme ce ţinea o adunare la Alba Iulia, „cu toţi nobilii, cu saşii, secuii şi românii din părţile transilvănene *(et Olachis in partibus Transilvanis)* — o dovadă elocventă că românii nu erau încă lipsiţi de drepturi politice — magistrul Ugrinus a arătat că i s-au luat pe nedrept posesiunile de la Făgăraş şi Sîmbăta de lîngă Olt. Cercetînd pricina şi constatînd că „moşiile au fost şi sînt ale magistrului Ugrinus", regele a hotărît ca posesiunile respective să fie redate acestuia [211].

Problema lui Ugrinus şi a relaţiilor sale cu „descălecatul" a fost foarte mult discutată în istoriografia română şi străină [212].

Într-un interesant studiu, I. Moga a amintit tradiţia locală din regiunea Făgăraş despre conflictul lui Negru vodă cu un senior feudal maghiar, ceea ce — considera el — ar confirma litigiul de stăpînire care a fost rezolvat în favoarea lui Ugrinus în 1291; „ţăranii din Ţara Oltului, şi anume din satul Breaza, păstrează pînă astăzi amintirea unui conflict între Negru vodă şi un uzurpator ungur, din pricina căruia voievodul român s-a văzut silit să-şi caute altă ţară" [213].

Unii istorici, ca B.P. Hasdeu, au susţinut că Ugrinus nu a stăpînit niciodată Făgăraşul, asupra căruia a căpătat doar „un drept pe hîrtie" [214]. Alţii, precum C. Engel [215] şi N. Iorga, au considerat că Ugrinus era român şi că a stăpînit într-adevăr Făgăraşul, fie după plecarea lui Negru vodă (cum susţine primul), fie „din generaţie în generaţie", cum credea Iorga [216].

A.D. Xenopol considera că pierderea posesiunilor lui Ugrinus este „un efect al răzbunării lui Negru vodă, care, înainte de a părăsi Făgăraşul, îşi varsă focul asupra celor ce-i pricinuise neajunsuri", aşa cum va face

[211] Hurmuzaki, I, p. 510. O analiză amănunţită a documentului la A. Decei, *Contribution a l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle* („Revue de Transylvanie", VI, 1940, nr. 2, p. 217—224).

[212] S. Puşcariu, *Ugrinus—1291*, Bucureşti, 1901. Pentru istoricul problemei, v. Oct. Popa, *Ugrinus 1291*, Braşov, 1935 (extras din „Ţara Bîrsei").

[213] I. Moga, *Scrieri istorice*, I, p. 22—23. Aceleaşi idei la Marina Lupaş-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 75.

Asupra împrejurărilor tulburi din această epocă, împrejurări care ar justifica data 1290 a pretinsului „descălecat", v pe larg Oct. Popa, *Radu Negru şi Negru vodă* („Blajul", 1935, p. 204—208).

[214] B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 667.

[215] *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, p. 147. V. şi „Transilvania", 1871, p. 214.

[216] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, I, Bucureşti, 1915, p. 64; idem, *Istoria poporului român*, I, ed. II-a, p. 223.

mai tîrziu Bogdan cu posesiunile lui Dragoş din Maramureş. După A.D. Xenopol, adunarea din 1291 ar fi fost provocată de „tulburările produse de ieşirea românilor din Transilvania" [217], ceea ce însă documentul nu aminteşte.

În sfîrşit, alţi istorici (în primul rînd A.T. Laurian) considerau fără nici un fel de temei că Ugrinus este chiar Negru vodă, cei doi fiind contemporani [218]. I. Puşcariu susţinea că Ugrinus a fost „un următor din dinastia lui Negru vodă, transformîndu-se Negru în Ugrin" [219].

Să mai amintim şi părerea lui ct. Popa, după care regele i-a dat Făgăraşul lui Ugrinus, unul din cei mai puternici magnaţi, „ca să pedepsească pe voievodul Făgăraşului pentru conducerea mulţimii peste graniţă. Mergerea multor locuitori din ţara Făgăraşului în ţara cea nouă, precum şi pustiirea tătarilor, au adus cu sine rărirea populaţiei aici şi necesitatea de a fi reîmpopulat ţinutul". După opinia sa, „donaţia făcută lui Ugrinus la 1291 ne duce la verificarea povestirii cronicii despre descălecatul de la Făgăraş a Ţării Româneşti la 1290", aceasta deoarece în acel timp voievodul Făgăraşului „era în expediţie peste munţi ca să facă ţară nouă" [220].

Într-o lucrare recentă, Ştefan Pascu susţine că Ugrinus — devenind voievod al Transilvaniei la 1276 — a luat în stăpînire Făgăraşul şi Sîmbăta, punînd astfel în primejdie obştea ţăranilor români din Făgăraş. Întrucît aceştia ar fi participat şi la frămîntările din anul 1277, cînd şi-au reluat posesiunile de la Ugrinus, o parte a lor a trecut în Ţara Românească, „imprimînd un impuls sporit procesului de închegare a statului feudal..., proces ce începuse cu ani în urmă". Ştefan Pascu reproduce şi tradiţia populară despre luptele dintre voievodul făgărăşan Radu Negru şi regele Ungariei; după mai multe lupte, voievodul a fost silit să părăsească Făgăraşul şi să se refugieze în cetatea de la Breaza — numită şi azi cetatea lui Radu Negru; fiind înfrînt şi aici, a fost silit să fugă în Ţara Românească [221].

Întrucît documentul din 1291 nu face nici o referire la plecarea românilor din Făgăraş sau la confiscarea acestui domeniu de la un voievod local rebel (ca în cazul lui Bogdan din Maramureş), ni se pare că el nu poate fi invocat ca argument pentru data „descălecatului".

Un alt argument de aceeaşi natură utilizat de susţinătorii „descălecatului" — îndeosebi de G. Brătianu — a fost acela că după 1291 românii din Transilvania nu mai sînt chemaţi la congregaţiile generale, fiind înlocuiţi

---

[217] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 25.

[218] A. T. Laurian, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1873, p. 243; v. şi B. P. Hasden, *op. cit.*, p. 656, şi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 23, care arată că Ugrinus era ungur şi că nu avea de ce să plece din Transilvania.

[219] I. Puşcariu, *op. cit.*, p. 7. V. şi B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 669—670. După cum a arătat A. Decei, Ugrin înseamnă ungur; el se numea în realitate Ugron Ujlak („Revue de Transylvanie", VI, 1940, nr. 2, p. 223. n. 7).

[220] Oct. Popa, *Făgăraşul sub domnii munteni*, Făgăraş, 1935, p. 4.

[221] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. II-a, I, p. 179—183. După cum a subliniat C. C. Giurescu, această tradiţie este cultă deoarece vorbeşte de Radu Negru, nu de Negru vodă şi ea a fost cunoscută lui I. Turcu şi A. Bunea (RIR, 17, 1947, p. 109). Dealtfel, aceasta nu este singura tradiţie transilvăneană despre Negru vodă; pe la începutul secolului nostru, despre numele satului Negrileşti (Negerfalva), se spunea că ar fi derivind de la cnezul Negru, aceasta deoarece în partea de nord a satului exista ruina unei cetăţi pe care tradiţia locală o atribuia lui Radu Negru voievod (Kádár J., *Szolnok-Dobokávarmegye monographiája*, V, Dej, 1901, p. 222; semnalat de Emil Lazea).

cu cumanii [222]. În realitate, după cum a arătat A. Decei, românii au participat la adunările generale şi în secolul al XIV-lea; faptul că lipsesc la cea ţinută în 1298, cînd în locul lor apar cumanii, nu are nici o importanţă, deoarece numita adunare discuta probleme legate de Ungaria, nu de Transilvania, unde românii aveau un rol politic important [223].

★

La capătul acestei lungi analize, putem conchide că *argumentele aduse în sprijinul datei de 1290 pentru aşa-numitul „descălecat" nu sînt suficient de convingătoare*. Nu se poate nega însă faptul că această dată este cuprinsă în perioada de formare a statului feudal Ţara Românească, proces complex şi de durată, care nu poate fi opera unui singur an sau a unui „descălecător"; anul 1290 corespunde şi unei perioade de tulburări în regatul maghiar, împrejurări care au favorizat constituirea statului românesc independent de la sud de Carpaţi.

CINE A FOST NEGRU VODĂ

Legendarul Negru vodă fiind legat de tradiţia „descălecatului", analizată în paginile precedente, aceasta nu poate fi pe deplin înţeleasă fără să ştim cine a fost Negru vodă.

Cu aproape un veac în urmă, B.P. Hasdeu arăta că legenda lui Negru vodă — care persista pe atunci cu putere — „nu poate fi ştearsă cu buretele. Criticul (ca şi istoricul — n.a.) este dator s-o limpezească, cel puţin s-o scotocească" [224]. La rîndul său, un alt cercetător al problemei, Al.T. Dumitrescu, afirma: „dacă s-a înmormîntat de istorici eroul (Negru vodă — n.a.), istoria rămîne să se mai lupte şi cu o tradiţie puternică, pe care critica nu o poate doborî. Chestia lui Negru vodă stă deci deschisă şi de acum înainte" [225].

Asupra originii numelui Negru s-au emis cele mai diverse opinii, în care fantezia joacă adeseori un rol de seamă.

Astfel, după opinia lui N. Densuşianu — redescoperit de unii autori din vremea noastră — numele Negru aminteşte un rege al sciţilor numit Niuru sau Negru şi el se întîlneşte sub forma Negrea şi în Făgăraş, de unde ar fi venit Negru vodă [226].

Pornind de la faptul că olandezul Hulsius Levinus (1597), ca şi Ulrich von Richenthal, în cronica sa scrisă pe la 1420—1430, atribuiau Ţării Româneşti o stemă avînd trei capete de arabi (sau mauri) pe un cîmp de argint, stemă ce ar fi fost purtată — după opinia ultimului cronicar — de delegaţia acestei ţări la conciliul de la Constanţa din Baden

---

[222] G. Brătianu, *Tradiţia istorică*, p. 104—106. În favoarea datei 1290, G. Brătianu invoca şi starea de anarhie din regatul maghiar, cînd „luptele lăuntrice au oprit orice posibilitata de expansiune sau intervenţie a Coroanei ungureşti într-o regiune ce mai fusese revendicată de ea în alte împrejurări" (*În jurul întemeierii statelor româneşti*, p. 35). Pentru a ilustra această stare de anarhie, amintim că, după expresia cronicii din Bratislava, domnia lui Ladislau Cumanul era epoca de decădere şi de desfiinţare a Ungariei (*tempore istius regis Ladizlai cepit Hungaria deflecti ac anichilari*) (SRH, II, p. 45).

[223] A. Decei, *op. cit.*, p. 226. Documentul din 1298 — o adevărată „constituţie", a regatului maghiar, la acea dată „gata de prăbuşire" — este publicat în traducere în DIR C, veac XI—XIII, II, p. 443—453.

[224] B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, ed. cit., p. 676.

[225] Al. T. Dumitrescu, *Excursiuni istorice. Prin Ţara Făgăraşului* (RIAF, XI, 1910, p. 327). V. şi P. Chihaia, *De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1976, p. 7, care consideră mitul lui Negru vodă drept „cel mai răspîndit şi mai statornic mit istoric din Ţara Românească". Autorul amintit a încurcat mult lucrurile, n-a reuşit să le lămurească.

[226] N. Densuşianu, *Dacia preistorică*, Bucureşti, 1913, p. 871—872.

(1414—1418), unii autori — şi în primul rînd B.P. Hasdeu — au susţinut că numele Negru vine de la culoarea acestor capete, care ar fi constituit blazonul de familie al dinastiei Basarabilor; aceştia „purtau din timpi imemoriali în stema lor nobiliară unul sau mai multe capete de arabi, adecă negre, capul negru fiind antica emblemă a dinastiei oltene". De aceea — spune Hasdeu — negri erau toţi Basarabii, după capetele de negri. „Basarabii, răspîndindu-se treptat afară din Oltenia spre răsărit, capul cel negru de pe steag a dat naştere legendei poporane despre Negru vodă, de unde apoi negri (au devenit) toţi românii din regiunea Dunării"[227].

Această problemă a stîrnit numeroase discuţii, unii istorici şi heraldişti admiţînd existenţa acestei steme, alţii negînd-o. Astfel, după opinia lui I.N. Mănescu, strămoşii Basarabilor ar fi putut participa la cruciada V-a (1217—1221), condusă de Andrei al II-lea, regele maghiar, cu care prilej ar fi adoptat o stemă proprie, cunoscut fiind faptul că asemenea gen de armerii „a apărut foarte frecvent în heraldica central şi vest-europeană, în urma luptelor desfăşurate — mai ales în timpul cruciadelor — între diverşii musulmani (mauri, sarazini, arabi, turci etc.) şi monarhii, marii seniori, cavalerii, cît şi numeroasele cetăţi şi oraşe aparţinînd diferitelor ţări situate pe acest continent" [228].

Alţi autori au considerat că aceste capete reprezintă simbolul luptelor victorioase de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor ale domnilor Ţării Româneşti împotriva turcilor (înfăţişaţi prin capete de mauri), ele neconstituind elemente legate de o anumită tradiţie heraldică autohtonă în corelaţie cu originile ţării sau ale dinastiei Basarabilor [229].

D. Onciul a combătut opiniile lui B.P. Hasdeu, arătînd că „nu avem nevoie de a recurge la arabizarea Basarabilor pentru a deriva epitetul *Negru* de la *arab* (confundat cu *arap*) din *Basarab*" [230]. Asupra opiniei lui D. Onciul vom reveni mai jos. Numeroşi alţi istorici au respins apoi ca nefondate opiniile lui B.P. Hasdeu [231].

În ce ne priveşte, sîntem de părerea lui Emil Vîrtosu care susţinea: „cercetarea tuturor sigiliilor domneşti, începînd cu *sigiliul mare* al lui Vladislav voievod, din 20 ianuarie 1368, ne arată hotărît că acest simbol (capetele de arabi — n.a.) n-a fost niciodată prezent, sub nici o formă, nici în stema Basarabilor, nici în stema ţării", astfel încît această stemă nu a aparţinut niciodată nici dinastiei domnitoare, nici Ţării Româneşti [232].

Dealtfel, după cum au arătat numismaţii N. Docan, C. Moisil etc., stema familiei domnitoare — săpată pe monedele muntene ale primilor domni Vlaicu-Vladislav, Radu I etc. — este un scut despicat, în primul

[227] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 664. Opiniile sale au fost criticate de I. V. Şoimescu, *Domnul B. P. Hasdeu şi Negru vodă, fondatorul Ţării Româneşti. Studiu istoric*, Bucureşti, 1885. V. şi Al. Brătescu, *Ciortolom (Conferinţă ţinută la Societatea geografică)* („Convorbiri literare", 26, 1892, p. 193—205), care susţine că stema Basarabilor cu capetele negre ar fi fost stema întregului popor, nu a unei dinastii; C. D. Petrescu, *Rostul capetelor de arabi în stema Basarabilor* (*ibidem*, 57, 1925, p. 782—789).

[228] I. N. Mănescu, *Originea stemei Ţării Româneşti* (ms. citat de D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 77).

[229] *Ibidem*, p. 80.

[230] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 318.

[231] V. A. Urechia, *Comisiunea însărcinată de Ministerul de interne cu cercetarea stemelor regatului şi ale judeţelor*, Bucureşti, 1891, p. 9—10. V. şi C. I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, Bucureşti, 1927; M. Popescu, *Capetele de arabi din stema Basarabilor* („Revista arhivelor", II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 150—155).

[232] E. Vîrtosu. *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 240.

cartier fasciat, iar în al doilea plin. C. Moisil afirma, de pildă, că „nu poate încăpea nici o îndoială că acest scut reprezintă însuşi blazonul familiei Basarabilor"; tot el a arătat că „stema ţării nu are comun cu stema familiei Basarabilor decît acvila" şi că această deosebire corespunde unui obicei general din evul mediu [233].

Asupra originii acestei steme s-au purtat lungi discuţii [234], unii autori, ca L. Réthy, considerînd-o, în mod nejustificat, de origine maghiară [235].

Dintre ideile mai ciudate amintim şi pe aceea a lui A.A. Mureşianu care se întreba dacă nu ar trebui căutată „originea numelui lui Negru vodă... în îmbrăcămintea neagră şi în crucea neagră de pe pelerina albă a membrilor ordinului Sf. Maria al hospitaliţilor teutoni hierosolimitani?", ţinînd seama de faptul că lor li se atribuie Cetatea Neagră (Schwarzburg)[236].

Alţi autori au făcut o legătură între numele Negru şi acvila sau corbul de pe stema ţării, susţinînd că numele întemeietorului derivă din culoarea neagră a păsării; „astfel se explică apariţia unui « Negru vodă », un voievod care a dat ţării sigiliul purtînd un corb. Este vorba deci de o legendă heraldică" [237]. Întrucît, însă, legenda lui Negru vodă este de origine populară, explicaţia aceasta nu ni se pare întemeiată.

Cu privire la originea corbului din stema Ţării Româneşti trebuie să amintim şi opinia lui Miron Costin; după acesta, motivul pentru care „în pecetea muntenească se află un corb" ar fi următorul: „prinţul Ardealului, care era supus regilor ungureşti, trecînd odată prin pămînturile principatului său în ţara Oltului, acolo unde mai înainte romanii fugiseră de tătari, văzu o femeie frumoasă şi o luă la sine. Iar cînd femeia îi spuse că este îngreunată de dînsul, îi dete inelul său, zicîndu-i: dacă vei naşte un băiat, să vi cu copilul la mine şi să aduci spre încredinţare inelul. Născînd femeia un băiat, ea povesti fapta fratelui său, iar acesta luînd pe sora sa şi pe băiat se duseră la principe după făgăduinţă. Şi cînd se odihneau de osteneala drumului într-o dumbravă, mama dete copilului care începuse să plîngă inelul, ca să-i astîmpere plînsul. Cum se juca băiatul cu inelul, un corb flămînd, părîndu-i-se că străluceşte ceva de mîncare în mîinile băiatului, sbură, îi răpi inelul şi-l înghiţi; dar fiindcă inelul îi stătea în gît, se aşeză în pom cu burta întinsă. Văzînd fratele nevestii că a pierdut semnul de credinţă al surorii sale, se furişă frumos sub corb şi-l lovi cu o săgeată. Corbul căzu la pămînt rănit, iar el, după ce pipăi în gîtlejul corbului inelul, duse la principe şi corbul cu inelul şi pe sora sa cu băiatul". Principele, mirat de această faptă, „hotărî numaidecît ca băiatul să fie vodă (wayda), adică voievod peste acel ţinut. După ce crescu băiatul mare, el fu cel dintîi care împreună cu poporul său trecu munţii, ca la noi Dragoş, şi începu să folosească corbul drept stemă".

---

[233] C. Moisil, *Stema României. Originea şi evoluţia ei istorică şi heraldică*, Bucureşti, 1931; idem, *Monetele lui Radu I Basarab* (BCMI, 1917—1923, p. 129).

[234] I. C. Filitti, *Despre primele steme ale principatelor române (Cercetări şi documente privitoare la istoria principatelor*, Bucureşti, 1935); G. I. Brătianu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor* (RI, VII, 1921, p. 120—128); idem, *În jurul originii stemelor principatelor române* (RIR, I, 1931, fasc. 3, p. 233—240); C. Moisil, *Stemele primelor monete româneşti*, Bucureşti, 1939, etc.

[235] „Archaeologiai Ertesitő", XII, 1892, p. 433—436.

[236] A. A. Mureşianu, recenzie la Oct. Popa, *Făgăraşul sub domnii români* („Ţara Bîrsei", 1935, nr. 3, p. 303—304).

[237] P. Chihaia, *Cine a fost „Negru vodă" întemeietor de cetăţi şi ctitor de biserici? (Pagini de veche artă românească*, Bucureşti, 1970, p. 142). V. şi idem, *De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, p. 106, unde se susţine: „Negru vodă nu este decît cognomenul celui care şi-a hotărît o pecete cu corb".

Miron Costin nu afirmă că voievodului descălecător, care era fiul voievodului Transilvaniei, i s-ar fi spus Negru din pricina corbului, ci din altă cauză. Iată ce spune el mai departe: „Ciudat lucru, acest popor, deşi de acelaşi neam cu moldovenii, este negru la faţă. Din pricina aceasta turcii îi numesc caravlahi, adică vlahii cei negrii, căci şi cel dintîi domn... se numea Negru vodă, adică cel Negru la faţă, căci pe limba noastră se zice negru, iar pe latineşte nigrum. Ar fi însă greşită părerea care ar zice că cel dintîi domn al lor s-a numit Negru din pricină că tot poporul era negru, chiar dacă el însuşi ar fi fost într-adevăr negru la faţă". Pricina pentru care muntenii erau mai negricioşi decît moldovenii i se pare lui Miron Costin a fi aceea că ţara lor e situată mai la sud „şi munţii şi pămîntul ţării sînt în faţa soarelui şi oriunde se întoarce omul soarele îl bate drept în faţă şi (este) cu mult mai fierbinte de cît dincoace, în ţara noastră" [238].

La rîndul său, B.P. Hasdeu susţinea şi el că, deşi toţi Basarabii sînt negri" (datorită blazonului despre care am vorbit), Radu I era în realitate mai negru (la propriu) decît ceilalţi, fiind mult mai brunet decît tatăl său, Nicolae Alexandru, şi decît fratele său, Vlaicu-Vladislav, toţi reprezentaţi în biserica de la Curtea de Argeş [239].

O părere pe care au susţinut-o numeroşi istorici (I.C. Filitti [240], Oct. Popa [241], Şt. Ştefănescu [242] etc). este aceea că numele Negru i s-a dat lui Basarab datorită faptului că a eliberat o parte din ţară (fosta Cumanie Neagră !) de tătarii „negri". Întrucît centrul politic al tătarilor se găsea la Volga, Ţara Românească se afla în partea periferică a imperiului, denumită „neagră". O cronică sîrbă, vorbind despre lupta de la Velbujd din 1330, afirmă că la aceasta au luat parte şi „tătarii negri" care trăiau în ţara lui Basarab [243].

---

[238] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 210—211, 234—235. Într-o formă asemănătoare această legendă a fost înregistrată şi în *Hrismologhionul* lui Paisie Ligaridis, după care corbul din stema ţării îşi are originea în faptul că „vlahul Munteanu" a săgetat corbul care furase inelul dăruit mamei sale de regele Ungariei (G. Brătianu, *Tradiţia istorică*, p. 241).

Asemănarea acestei legende cu aceea despre originea lui Iancu (Corvin) de Hunedoara l-a determinat pe P. Chihaia să-l identifice pe acesta cu Negru vodă. După opinia lui A. Sacerdoţeanu, familia lui Iancu a adoptat însă corbul din stema Ţării Româneşti *(Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade şi Olah*, în „Revista muzeelor", V, 1968, nr. 1, p. 5—16). V. şi A. T. Todor, *Legenda în legătură cu originea familiei Huniade*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Buc., 1944, p. 511—521.

Amintim că I. Filstich susţine că Negru vodă se numea astfel „poate după culoarea părului său" *(op. cit.*, p. 245).

[239] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 680.

Menţionăm că Negru vodă nu e singurul care poartă această poreclă; în documentele Ţării Româneşti din secolele XV—XVI, întîlnim numeroşi locuitori cu acest nume:

— Gostei cel Negru, membru în sfatul domnesc la 1409 (DRH, B, I, p. 77);
— Manea Negru, membru al sfatului domnesc la 1475—1495 *(ibidem*, p. 255—417);
— Radu Negru, pomenit la 2 iunie 1576 şi 12 martie 1580 *(ibidem*, IV, p. 232, 460);
— Stan Negru, amintit la 21 august 1565 *(ibidem*, III, p. 215);
— Stoica Negru, menţionat la 6 iulie 1600 *(ibidem*, VI, p. 386) etc.

Nu este deci exclus ca Negru să fie o simplă poreclă pentru un domn, aşa cum alţii au fost numiţi „cel Bun", „cel Frumos" etc. După cum spunea şi Al. Lapedatu, Basarab a putut fi numit „cel Negru" pentru a-l distinge de Basarabii ce-i urmară (AIINC, Cluj, II, 1923, p. 294—295). Un Radu „Niger" este amintit la 1385 în regiunea Sibiu (citat de Şt. Pascu, *Răscoale ţărăneşti în Transilvania*, p. 67, după *Urkundenbuch*, II, p. 565—566), dar citarea acestuia nu poate constitui un argument în favoarea „descălecatului"

[240] *Despre Negru vodă*, p. 6—7

[241] *Făgăraşul sub domnii români*, Făgăraş, 1934.

[242] *Negru vodă „întemeietorul" Ţării Româneşti* („Magazin istoric", 1967, nr. 6, p. 2—3).

[243] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 461. V. şi „Arheologia Moldovei", VI, 1969, p. 179—185, unde se arată că Blockumanaland şi Blakumen se referă la cumanii negri.

După D. Onciul, „negreața" românilor — de origine turanică — provine din poziția lor geografică la periferie în raport cu stăpînirea cumană, ea privind poporul, nu dinastia. Considerînd că „cel mai nemerit și mai sigur punct de plecare" este cel al lui B.P. Hasdeu, care „a caracterizat mitul lui Negru vodă ca personificare a originilor statului la români numiți cu epitetul de *negri*", D. Onciul a arătat că „românii de la răsărit de Olt, ca locuitori ai Cumaniei Negre, treceau și ei de cumani negri, ca și românii din Ardeal de unguri negri. După risipirea cumanilor, ei mai păstrează cîtva timp denumirea de *negri* ca *români negri* (Kara-ulaghi), pe cînd țara lor se numește Kara-Iflac și Mauro-Vlahia" [244].

O părere oarecum diferită a susținut G. Brătianu. Pornind de la faptul că românii sînt numiți „negri" în unele izvoare, culoare care la neamurile turco-mongole are accepțiunea de supunere sau de dependență, se poate presupune că prin denumirea de „vlahi negri" se înțeleg locuitorii din Transilvania supusă regilor Ungariei, îndeosebi din valea superioară a Oltului, ceea ce indică o oarecare legătură cu misteriosul Negru vodă, venit tocmai din această regiune. „Voievodul « Negru » din Țara Ungurească nu putea veni, așa cum ne-o arată și cronica anonimă, decît din Ungaria « Neagră », ținutul de curînd cucerit, țara de margine a regatului, care și-a păstrat de altfel multă vreme o autonomie vecină uneori cu independența sub puternicii ei voievozi". După G. Brătianu, faptul că voievodul s-a numit Negru ar fi o dovadă în favoarea „descălecatului" [245].

Unii istorici, ca B.P. Hasdeu, au susținut că legenda lui Negru vodă nu se păstrează în Oltenia, unde ar fi trăit Basarabii. El afirmă că în provincia de peste Olt „se găsesc pretutindeni numai suvenirile Basarabilor, iar despre Negru, sau mai bine despre Negri, nicăeri nici o vorbă. Oltul desparte în această privință întreaga Muntenie în două zone foarte determinate : Basarab spre apus, Negru pe malul răsăritean al fluviului" [246]. Hasdeu se baza pe existența lui Basarab-ban al Olteniei la 1241 și a kara-vlahilor la răsărit de Olt.

Opinia lui B.P. Hasdeu a fost acceptată și de D. Onciul, care afirmă că tradiția cronicilor și tradițiile locale relative la Negru vodă „se rapoartă exclusiv la partea răsăriteană, nu și la Oltenia" [247]. Cei doi istorici nu cunoșteau documentele pe care le cunoaștem noi astăzi.

---

[244] *Ibidem*, I, p. 384—386, 387. În comentariile sale, A. Sacerdoțeanu se declară de acord cu opinia lui D. Onciul, care consideră că sensul istoric al epitetului de negru arată condiția politică și socială de supus.

Despre „colonia romanilor negri" (care poate fi a cumanilor negri!), v. în acest volum opinia lui S. Iosipescu, după care *Negru vodă ar fi simbolul romanității negre*, așa cum Leh a fost pentru Lehia (Polonia), Ceh pentru Cehia etc.

Pentru a arăta legătura dintre numele țării și al domnului ei, menționăm faptul că în folclorul sud-dunărean întîlnim versuri ca acestea: „În cîmpia țării Caravlah (= Vlahia Neagră)/ Unde era domn Radu Caravlah" (Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud*, București (f. a.), p. 32).

[245] G. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 107. V. și idem, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle*, București, 1947, p. 7, unde se susține: „nu este exclus ca epitetul Negru, care reprezintă o stare de dependență, să însemne un corp de români ardeleni în serviciul coroanei ungurești (ca cel pomenit la 1210—n.a.) și să lămurească într-un fel și porecla lui Negru vodă".

[246] B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 115 și urm.

[247] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 607. D. Onciul mai susținea că fundațiile atribuite de tradiție lui Negru vodă se găsesc numai în partea răsăriteană a Țării Românești (*ibidem*, p. 613). Menționăm însă că tradiția îi atribuie lui Negru vodă cel puțin două ctitorii din Oltenia; schitul Jghiabul și mănăstirea Arnota (V. Drăghiceanu, *O biserică a lui Radu vodă Negru. Jghiabul-Vîlcea*), (BCMI, V, 1912, p. 135). În Muntenia îi sînt atribuite: cetatea zisă a lui Negru vodă de la Stoenești, cetatea și schitul Negru vodă de la Cetățeni, mănăstirea Negru vodă din Cîmpulung, toate trei legate de regiunea unde ar fi „descălecat" întemeietorul țării.

În realitate, *primele înregistrări scrise cunoscute despre Negru vodă sînt din Oltenia*, ceea ce infirmă opinia lui B.P. Hasdeu și demonstrează că „patria" Basarabilor nu este Oltenia.

Astfel, la 3 mai 1549, Mircea Ciobanul întărește mai multor boieri satul Hirisești pe Gilort și munții din jur, arătînd că „am văzut domnia mea și carte de la mîna tatălui domniei mele (Radu cel Mare — n.a.) și altă carte de la mîna lui Negru voievod cel Bătrîn" (Negrum voevoda, în textul slav) [248]. Este greu de spus cine este în acest caz Negru vodă deoarece satul nu este amintit în documente pînă la 1500.

Fig. 6 — Ctitorii din tabloul votiv de la biserica domnească din Curtea de Argeș: „Radu Negru" și doamna lui (desene de Gh. Tattarescu din 1860).

Aceasta este cea mai veche înregistrare în scris a lui Negru vodă, mai veche chiar decît cele din documentele mănăstirii Tismana la care ne vom referi mai jos [249]. Aci el nu este asociat cu „întemeierea" țării.

Negru vodă mai este amintit și în alte documente din secolul al XVII-lea relative la proprietăți din Oltenia. La 24 ianuarie 1622, trei săteni din Arcani-Gorj vin la domnul Radu Mihnea și cer să li se întărească stăpînirile din Arcani, Căzănești și Florești, declarînd că sînt ale lor „de la moși și de la strămoși..., încă și din zilele lui Negru voievod cel Bătrîn". Ei susțineau că au avut și „cărțile lui Negru voievod peste aceste ocine", dar că le-au fost arse de panduri în vremea domniei lui Radu Șerban. Pentru a-și dovedi dreptul la stăpînire, ei aduc în fața domnului martori din satele vecine care declară că ocinele sînt ale lor de moștenire „încă din zilele lui Negrul voievod" [250], ceea ce arată că legendarul Negru vodă era un personaj cunoscut în mediul sătesc oltean în secolul al XVII-lea.

În primele decenii ale acestui secol tradiția despre Negru voievod stăruia atît de puternic, încît era de ajuns să se invoce un document

---

[248] SMIM, IX, 1978, p. 67—68.

[249] Nu întîmplător aproximativ în aceeași vreme (domnia lui Pătrașcu cel Bun, 1554—1557), chipul lui Negru vodă a fost pictat în biserica lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș; ulterior însă inscripția sa a fost schimbată în Radu Negru (P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 142—143).

[250] DIR, B, veac XVII, IV, p. 87.

de la el pentru a se obține cîștig de cauză în fața domniei. Domnul Radu Mihnea — care era un om cult — nu s-a îndoit că sătenii din Arcani au avut într-adevăr hrisov de proprietate de la Negru vodă.

Este greu de spus ce personaj aveau în vedere sătenii din Arcani cînd invocau pe Negru vodă; singurele documente vechi relative la Arcani care s-au păstrat sînt cele date de Sigismund de Luxemburg și Iancu de Hunedoara care întăresc satul mănăstirii Tismana [251]. De menționat că satul lipsește în documentul dat de Dan I aceleiași mănăstiri la înzestrarea ei în 1385.

La 20 iunie 1620, doi locuitori din Cîlcești-Gorj primesc întărire pentru ocina lor pe care o aveau „de la întemeierea țării, din zilele răposatului Negrul voievod". Domnul declară — ca și Alexandru Mircea la 1576 — : „și am văzut domnia mea cartea lui (Negru vodă — n.a.) veche și ruptă", motiv pentru care le-a înnoit dreptul de proprietate cu un nou hrisov [252]. Este evident aici că domnul sau diacul nu putuseră să citească vechiul hrisov deoarece era rupt și că dăduseră crezare afirmației celor doi săteni că actul era într-adevăr de la Negru vodă.

Pe baza acestor documente putem afirma că tradiția lui Negru vodă nu se păstra numai la mănăstirile Cîmpulung și Tismana, ci și în satele oltene, cel puțin în județul Gorj, astfel încît nu mai putem vorbi astăzi de izolarea Olteniei de tradiția lui Negru vodă. *Cele trei exemple citate mai sus constituie în același timp cele mai vechi dovezi datate sigur despre tradiția populară a lui Negru vodă* [253]. *Reținem că în toate cele trei documente i se spune Negru vodă, nu Radu Negru*, cum va fi numit mai tîrziu, așa cum vom arăta mai jos.

Citarea lui Negru vodă în documente începînd din secolul al XVI-lea nu înseamnă că, în acea vreme, toată lumea știa cine a fost legendarul voievod. Vorbind despre retragerea lui Mihai Viteazul în 1595 în regiunea Muscel, Balthazar Walther afirmă că aici se vedeau urmele cetății lui Negru vodă (Negrawoda arx), denumire pe care o traduce „Apa cea neagră" (*Nigra aqua)*, considerînd că voda este cuvînt slavonesc care înseamnă apă ! [254]. Respectivul cronicar nu știa deci nimic despre legendarul Negru vodă.

După cum a observat D. Onciul, în afară de tradiția populară și de cea înregistrată de cronicari, existau alte două tradiții : una la mănăstirea Tismana, fundația lui Radu I — confundat cu Negru vodă — și o alta la Cîmpulung, unde se găsea mormîntul lui Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, după cum spune inscripția de pe piatra sa de mormînt din 1364, și unde Negru vodă apare uneori ca tatăl lui Basarab [255].

---

[251] DRH, B, I, p.125 și 170. V. și *Pagini de veche artă românească*, București, 1970, p. 140.

[252] DIR, B, veac XVII, III, p. 568.

[253] Nu ni se pare întemeiată opinia lui P. Chihaia după care „Negrul ... apare ca o creație livrească" *(De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, p. 7). Dacă ar fi fost creat pe această cale, cum se explică faptul că el era cunoscut sătenilor din Gorj, neștiutori de carte, la începutul secolului al XVII-lea?

[254] SMIM, III, 1959, p. 80—81.

[255] D. Onciul, *op. cit.*, p. 362. V. și V. Drăghiceanu, BCMI 1917—1923, p. 17—25.

Un al treilea centru al tradiției a fost Curtea de Argeș: în biserica lui Neagoe Basarab a fost pictat după mijlocul secolului al XVI-lea Negru vodă, iar din cronica țării se știa că Radu Negru a fost îngropat în biserica domnească de aici; din acest motiv, încă din secolul al XVIII-lea, gisantul de pe mormîntul lui Radu I a fost atribuit lui Radu Negru. După săpăturile făcute în biserica domnească în 1920, Negru vodă a fost „redescoperit", iar unele legende relative la acesta au fost atribuite lui Radu Negru (P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, p. 7).

Mănăstirea Tismana a primit nenumărate hrisoave de întărire a proprietăților sale, începînd din anul 1385 de la Dan I, fiul ctitorului Radu I. În două documente, din 1 și 6 iunie 1547, domnul țării, Mircea Ciobanul, declara că mănăstirea Tismana avea proprietăți „ de la întemeierea Țării Românești" [256], ceea ce dovedea că, în această vreme, exista convingerea că mănăstirea era contemporană cu întemeierea țării [257], deci cu Negru vodă (care nu este încă amintit).

La 1 iunie 1560, cînd întărește mănăstirii satele sale (printre care și Comani, de care va fi vorba mai jos), Petru vodă cel Tînăr invocă documentul lui Dan I din 1385, primul document cunoscut al mănăstirii [258]. Pînă aici deci nimic despre Negru vodă, ci doar despre „întemeierea" (nu „descălecatul" !) țării.

La 8 ianuarie 1569, cînd întărește mănăstirii Tismana satul Elhovița, Alexandru Mircea voievod declară că acesta îi era „veche și dreaptă ocină și dedină, încă *de la întemeierea Țării Românești, întîi de la Negrul voievod și apoi de la toți domnii*" [259].

Aici apare prima oară Negru vodă, asociat cu „întemeierea" țării [260]. La ⟨1400—1418⟩ Mircea cel Bătrîn — care cunoștea bine situația — afirma însă că satul Elhovița fusese dăruit de unchiul său Vlaicu-Vladislav [261]. În cazul acesta, Negru vodă de la 1569 ar fi Vlaicu, nepot de fiu al lui Basarab și al treilea domn al țării.

Mai tîrziu, la 28 aprilie 1576, Alexandru Mircea întărește aceleiași mănăstiri satul Comani pe care-l stăpînea „încă din zilele răposatului Negrul voevod", afirmînd „*și încă am citit domnia mea și cartea răposatului Negrul voevod de întărire*" [262]. Aici se invocă deci și o „carte" a lui Negru vodă, dar se renunță la întemeierea țării. Menționăm că la această dată cartea lui Negru vodă nu este datată.

În realitate, după cum se spune într-un document de la 3 octombrie 1385, satul Comani sau Vadul Comanilor fusese dăruit mănăstirii de Radu I, ctitorul ei, care nu apucase să o termine și nici să-i dea documente de înzestrare pe care le emite urmașul său Dan I [263]. Mănăstirea nu avea

---

[256] DIR, B, veac XVI, II, p. 354 și 357.

[257] Pentru a ne da seama de cunoștințele aproximative despre vechimea mănăstirii, vom mai aminti și faptul că, la 3 iulie 1638, patriarhul Paisie al Ierusalimului înregistra legenda locală potrivit căreia primul locaș de la Tismana ar fi fost construit de Nicodim „de mult, ca la 400 de ani", urmînd a avea rolul de „cap și lavră mănăstirilor a toată Țara Românească" (Arh. St. Buc., M-rea Tismana, CXXVI/175). Mănăstirea ar fi datat deci din anul 1238, chiar înainte de „descălecat"! La 15 iulie 1755, Constantin vodă Racoviță afirmă că — pe baza vechilor documente ale mănăstirii — se convinsese „că de cînd s-au început mănăstirea aceasta pînă acum sînt trecuți 547 de ani", ceea ce înseamnă anul 1208. Ce bază putem pune deci pe asemenea calcule?

[258] DIR, B, veac XVI, III, p. 123. V. și P. Chihaia, *De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, p. 112—119 (cap. *Negru vodă în documentele mănăstirii Tismana)*.

[259] DIR, V, veac XVI, III, p. 303.

[260] V. și P. Chihaia, *Légende littéraire et histoire: Negru vodă* („Cahiers roumains d'études littéraires", 1977, nr. 3, p. 26), care arată că de la această dată existența lui Negru vodă a fost „legalizată", el devenind din punct de vedere juridic întemeietorul statului.

[261] DRH, B, I, p. 54.

[262] DIR, B, veac XVI, IV, p. 221. V. și discuția din *Pagini de veche artă românească*, București, 1970, p. 139—140. Opinia lui P. Chihaia, după care Alexandru Mircea avea unele interese să-l scoată la lumină pe Negru vodă întrucît Mihneștii își atribuiau o ascendență corvină *(ibidem*, p. 141—142), nu ni se pare întemeiată întrucît între Negru vodă și Corvini (de la emblema corbul) nu există nici o legătură. Dacă admitem totuși asemenea interese la Alexandru Mircea, cum se explică atunci faptul că și Gavriil Movilă vorbește despre Negru vodă la 1620? Apoi ce interese avea Mircea Ciobanul la 1549 cînd amintește și el pe Negru vodă?

[263] DRH, B, I, p. 21.

deci nici un document de la Negru vodă, confundat aici cu Radu I. Că este așa ne-o dovedește faptul că, la 9 iunie 1590 și la 13 ianuarie 1622 — cînd i se întărește balta Bistrețul, dăruită odată cu satul Comani, tot de Radu I — se citează documentul lui Dan I din anul 1385, renunțîndu-se la Negru vodă [264]. În documentul din 1590 se spune însă că mănăstirea Tismana „este mai veche decît toate mănăstirile din țară", ceea ce îndreptățea asocierea ei cu domnia lui Negru vodă, considerat primul voievod al țării. Tot astfel, la 28 mai 1649, cînd întărește satul Comani aceleiași mănăstiri, Matei Basarab face referire tot la hrisovul lui Dan I, fără să mai amintească de Negru vodă, deși acesta era „la modă" în epoca lui Matei Basarab [265], iar Alexandru Mircea afirmase că văzuse hrisovul lui Negru vodă relativ la acest sat.

La 22 aprilie 1647, întărind mănăstirii Tismana vama de la Vîlcan, Matei Basarab susținea că ar fi văzut „cartea răposatului Negru voievod (de) cînd a fost cursul anilor 6802 (1293—1294) și cartea lui Dan voievod, fiul lui Radu voievod, din anul 6894 (1385)"[266]. Aici Negru voievod este contemporan cu „descălecatul" (ca în documentele de la Cîmpulung), dar Radu I nu este numit Radu Negru; Negru vodă și Radu voievod sînt aici două personaje care trăiesc la un secol distanță. Este foarte probabil că emitentul actului se referă la Negru vodă cel amintit la 1569 ca întemeietor al țării; aici — de acord cu data „descălecatului" din cronică — documentul lui este datat la 6802.

Se cuvine să mai precizăm aici cîteva lucruri: vama de la Vîlcan nu este cuprinsă în hrisovul dat de Dan I în anul 1385 și cu atît mai puțin în hrisovul (inexistent) al lui Negru vodă. (Așa cum am arătat mai sus, Radu I nu reușise să termine și să înzestreze mănăsirea Tismana pe care o înzestrează fiul său, astfel încît mănăstirea nu avea nici un hrisov de danie de la Radu I, devenit Radu Negru). Declarînd că a văzut cartea lui Negru vodă, care nu exista, Matei Basarab — ca și Alexandru Mircea la 1576 — afirma un fapt neadevărat, pentru că nu văzuse un asemenea hrisov, sau credea în existența acestui hrisov pe baza mărturiei călugărilor că ar fi avut un document de la Negru vodă [267].

Urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban, referindu-se la balta Bistrețul, declara, la 13 aprilie 1656, că văzuse hrisovul lui Dan voievod, „fiul lui Radu Negru", din leat 6894 (1385) [268]. Voievodul Dan I întărise, într-adevăr, balta mănăstirii la acea dată. Emitentul documentului l-a făcut să dispară pe Negru vodă și l-a transformat pe Radu I, tatăl lui Dan, în Radu Negru, deși în documentul din 1647 Radu nu era Negru, iar în hrisovul din 1385 — invocat la 1656 — Dan îi spune tatălui său „binecinstitorul voievod Radul"; *epitetul Negru a fost adăugat deci la numele Radu în 1656*. Emitentul acestui act nu a ținut seama de faptul că Dan I de la 1385 nu putea fi fiul „descălecătorului" de la 1290, numit în cronica țării tot Radu Negrul; el a dat crezare tradiției călugărești de la Tismana — mănăstire considerată a fi contemporană cu întemeierea

---

[264] DIR, B, veac XVI, V, p. 453, veac XVII, IV, p. 81. V. și analiza acestor documente la V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 20—21.
[265] Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 322.
[266] Arh. St. Buc., M-rea Tismana, XCII/13.
[267] Cf. și V. Drăghiceanu, BCMI, 1917—1923, p. 20, care arată că pentru reconfirmarea vechilor proprietăți nu se cereau hrisoavele mănăstirilor, domnul dînd crezare spuselor călugărilor.
[268] Arh. St. Buc., Peceți, nr. 69

ţării — după care ctitorul acesteia, Radu I, nu putea fi altul decît primul domn al ţării.

Evocînd hrisovul lui Matei Basarab pentru satul Comani, Şerban Cantacuzino întăreşte satul mănăstirii, la 8 mai 1681, susţinînd că a văzut şi el „hrisovul Radului Negru voevod v leat 6800 (1292)", amintind că, înaintea sa, atît Alexandru Mircea (de care am vorbit mai sus), cît şi Matei Basarab au văzut şi ei hrisovul lui Radu Negru (aceasta după mărturia celor doi din hrisoavele menţionate [269]).

Interesant de subliniat că *Negru vodă din hrisoavele din 1576 şi 1647, menţionate mai sus, devine acum Radu Negru; acesta este însă un alt personaj decît Radu Negru,* tatăl lui Dan I, amintit în hrisovul din 1656. În tradiţia de la Tismana existau deci doi Radu Negru : unul contemporan cu întemeierea şi acesta este Negru vodă de la 1569, căruia i se substituie un alt Radu Negru, fabricat la 1656, care este tatăl lui Dan I şi ctitorul mănăstirii.

Textul ultimului document, din 1681, s-a repetat şi mai tîrziu, la 4 iulie 1742, cînd marele ban Antonache Caliarh confirmă satul Comani mănăstirii Tismana, care îl avea danie „de la răposatul bătrînul Radu Negru voievod de la leat 6800" (1292)[270]. Aici însă nu se mai spune că hrisovul respectiv ar fi fost văzut şi citit.

Rezumînd datele documentelor de mai sus, am avea următoarea situaţie :

— 1569 şi 1576, Negru vodă contemporan cu întemeierea ;
— 1647, Negru vodă, 1293—1294 (datare după „descălecat") ;
— 1656, Dan I, fiul lui Radu Negru (=Radu I) ;
— 1681, Radu Negru, 1292 (substituit lui Negru vodă).

Reţinem deci că în documentele mănăstirii Tismana de la mijlocul secolului al XVII-lea Radu Negru (adică Radu I, ctitorul mănăstirii) a înlocuit pe Negru vodă menţionat în hrisoavele mai vechi, începînd de la 1569[271]. Dealtfel, tot aici, în mediul călugăresc, s-a compus după vechi tradiţii *Viaţa lui Nicodim* (de care a fost vorba în capitolul precedent)[272], în care Radu I, fratele şi succesorul lui Vladislav, este numit Radu Negru.

Aceeaşi tradiţie, dealtfel, este prezentă şi în pomelnicul mănăstirii din anul 1798 : „Vladislav voevod. Acesta au făcut mănăstirea de la Vodiţa, fiind frate mai mare lui Radu vv Negru şi mai întîi domn Ungrovlahiei, adecă acestor cinci judeţe ale Basarabii şi tot Ardealului, fiind domnia atunci la Făgăraş. Radu Negru voevod. Acesta au început din temelie mănăstirea Tismana şi au înzestrat-o cu moşii, dar n-au apucat să o isprăvească"[273], Radu I, ctitorul Tismanei, a devenit astfel Radu Negru „escălecătorul".

Trecînd acum la tradiţia de la Cîmpulung să vedem ce spun documentele.

La 13 noiembrie 1618, evocînd un document din 1351—1352, Gavriil Movilă întăreşte mănăstirii Cîmpulung stăpînirea asupra satului Bădeşti,

---

[269] Al. Ştefulescu, *op. cit.*, p. 37 .

[270] *Ibidem*, p. 422.

[271] Cf. şi G. D. Florescu şi D. Pleşia, *Negru vodă—personaj istoric real* („Magazin istoric", 1970, nr. 8, p. 38—39).

La sfîrşitul secolului al XVII-lea cele două personaje se confundau, după cum rezultă din textul citat mai sus al stolnicului C. Cantacuzino care-i spune „descălecătorului" atît Negru cît şi Radu Negru (v. mai sus p. 102—103).

[272] V. mai sus p. 104—105.

[273] Al. Ştefulescu, *op. cit.*, p. 150.

„dat şi miluit de răposatul Io Neculai Alixandru voevod, feciorul bătrînului Io Basarab voevod, nepotul răposatului Negru Radul voevod, carele iaste pristăvit şi îngropat trupul lui întru aciastă sfîntă biserică"[274]. În acest document, păstrat în copie, Negru vodă (numit Radu Negru ca în cronică) este tatăl lui Basarab şi bunicul lui Nicolae Alexandru, adică Tihomir.

Este însă foarte probabil — aşa cum au observat unii autori — că în titlul original lipsea partea cu Radu Negru, adăugată de traducător mai tîrziu[275].

La 12 aprilie 1636 Matei Basarab confirmă orăşenilor din Cîmpulung vechea lor scutire de dări şi vamă, ca şi dreptul de a se conduce singuri, fără amestecul organelor domneşti, susţinînd că a văzut „multe hrisoave bătrîne şi vechi, făcute tot pentru aşezămîntul oraşului: întîi hrisovul strămoşului domniei mele... Io Radul Negru voevod, leat 6800 (1292) şi hrisovul lui Mihail voevod, leat 6900 (1392)"[276]. Domnul arată mai departe că a prevăzut scutirile oraşului" şi în piatra(=inscripţia, n.a.) care o am pus domnia mea deasupra porţii bisericii".

După opinia lui N. Iorga, cele două hrisoave erau unul de la un Radu „foarte depărtat" şi celălalt de la Mihai, fiul lui Mircea (1418—1420). Neputîndu-se citi zecile şi unităţile în ambele cazuri, cifrele au fost rotunjite: 6800, în loc de 6890 şi ceva şi 6900, în loc de 6920 şi ceva. „Fiind vorba de un Radu, foarte depărtat, s-a zis, în legătură cu legenda, Radu Negru şi astfel se creă acest nume fals". După opinia marelui istoric, în acest document s-a format legătura între Negru şi Radu, legătură întărită şi de faptul că în biserică se afla portretul lui Radu cu fiul său Dan[277].

La 30 octombrie 1654 se întăreşte mănăstirii Cîmpulung satul Groşani pe care-l avea de la ctitorul ei, Nicolae Alexandru, de la leat 6873 (1364—1365) „de cînd au fost biserică domnească şi popi de cliros". Jurătorii mănăstirii „au jurat că îşi amintesc pe Groşani tot vecini la piatră de la zidirea bisericii lui Negru vodă"[278]. Aici Negru vodă = Nicolae Alexandru, ctitorul bisericii, dar nu se vorbeşte de „descălecat".

La 22 octombrie 1655, domnul Constantin Şerban arată că mănăstirea Cîmpulung a fost biserică de mir „făcută den descălecata Ţărăi Rumăneşti de răposatul Negru vodă"[279]. Afirmaţia corespunde cronicii care atribuie ctitoria din Cîmpulung „descălecătorului" ţării; aici însă ctito-

———

[274] DRH, B, I, p. 11. V. şi P. Chihaia, *Hrisovul din 13 noiembrie 1618 pentru biserica domnească din Cîmpulung-Muscel* („Glasul bisericii", 1964, nr. 3—4, p. 294—336); D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 101.

Reluînd textul acestui document la 20 aprilie 1714, cancelaria lui Ştefan Cantacuzino l-a modificat în felul următor: „răposatul Nicolae Alexandru voevod, feciorul răposatului Basarab voevod, nepotul Negrului Radu vodă, ce le sînt trupurile lor îngropate la această sfîntă mănăstire" (D. Băjan, *Documente de la Arhivele Statului*, Cîmpulung, <f.a>, p. 36). Afirmaţia din acest document, după care primii doi domni ai ţării au fost îngropaţi în mănăstirea Cîmpulung, nu a putut fi confirmată de săpăturile efectuate aici de V. Drăghiceanu.

[275] Că este aşa ne-o dovedeşte faptul că textul săpat în piatra de pe mormîntul lui Nicolae Alexandru de la Cîmpulung nu spune decît că acesta era „fiul marelui Basarab", fără să amintească de Radu Negru (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 132).

[276] „Magazin istoric pentru Dacia", V, p. 338.

[277] N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile şi tradiţia noastră istorică*, Bucureşti, 1911. V. şi P. Chihaia, *De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, p. 28, care susţine că data primului document va fi fost 6860 (1352), menţionată şi în hrisovul din 1618 amintit mai sus.

[278] Arh. St. Buc. M-rea Cîmpulung, XIX/3.

[279] *Ibidem*, LXII/27. V. şi D. Băjan, *op. cit.* p. 17—26.

rul nu este identificat ca personaj istoric (amintim că la 1656 cancelaria aceluiași domn admitea și existența lui Radu Negru).

La 20 mai 1656, Gherghina județul și bătrînii orășeni din Cîmpulung arată că egumenul mănăstirii din oraș împresurase „locul ce să chiamă Cloașter", pe care biserica catolică îl avea „de la răposata doamna Marghita, care au fost catolică, a răposatului Negrului vodă", iar „această biserică ce să chiamă Cloașter fostu-o-au făcut doamna Marghita, doamna Negrului voievod și acea doamnă fost-au catolică"; locul era al catolicilor „din descălicata orașului"[280]. Subliniem faptul că în acest document — ca și în cronică — „descălecata" (întemeierea) orașului a avut loc în același timp cu „descălecatul" țării, iar Negru vodă este „descălecătorul".

Este interesant de subliniat faptul că la *Cîmpulung existau în această vreme două personaje legendare : Negru vodă al legendei populare*, despre care știau încă bătrînii orașului Cîmpulung și despre care a aflat și Paul de Alep cînd a vizitat orașul[281], și *Radu Negru, personaj creat artificial în pisania mănăstirii Cîmpulung și în documentele date orașului prin „lipirea" lui Negru la numele lui Radu I, cel despre care se credea că a dat cel mai vechi privilegiu orașului.*

Recapitulînd știrile din documentele citate, constatăm că *mențiunile documentare despre legendarul Negru vodă corespund în timp epocii în care se utiliza noțiunea de întemeiere a țării, ceea ce arată că cele două tradiții despre întemeiere și întemeietor sînt contemporane și legate una de alta.* Ele trebuie să fi fost destul de vechi de îndată ce sînt consemnate de documente încă din secolul al XVI-lea[282]

Cît privește pe Radu Negru, acesta nu e amintit decît începînd din vremea domniei lui Matei Basarab, adică din aceeași epocă în care s-a creat și noțiunea de „descălecat", cînd Radu Negru a devenit „descălecătorul", înlocuind pe legendarul întemeietor Negru vodă cu care un timp a coexistat (așa cum s-a întîmplat la Cîmpulung).

Este vorba deci în mod clar de două tradiții : una mai veche despre întemeierea țării de către Negru vodă, larg răspîndită în Țara Românească și

---

[280] Acad. R. S. România, CIX/63 și Al. Lapedatu, *Marghita doamna lui Negru vodă* („Convorbiri literare", 1902, p. 1 114). V. și *Două documente care amintesc de Negru vodă* („Arhiva", 13, 1902, nr. 3—4, p. 179—181) și V. Drăghiceanu, BCMI, 1917—1923, p. 22—23.

Cu privire la această enigmatică Marghita — asupra căreia nu e cazul să insistăm — amintim opinia lui Al. Lapedatu după care ar putea fi vorba de o contaminare cu figura legendară a Margaretei, mama lui Petru Mușat, despre care vorbește Bandini. Întrucît Vladislav-Vlaicu numește pe Ladislau de Doboca, care era nepotul lui Mikód banul (1275—1276), rudă de același sînge (DRH, B, I, p. 16), s-a presupus că Marghita ar putea fi fiica lui Mikód. V. și P. Chihaia, *op. cit.*, p. 129—133 (cap. *Soțiile lui „Negru vodă"*).

[281] V. mai sus p. 101—102.

Aceeași legendă se păstra încă la 1779, cînd egumenul catolic de la cloașterul din Cîmpulung i-a relatat lui F. I. Sulzer că Negru vodă a zidit mănăstirea din oraș iar soția sa, care era catolică, numită Margareta, a clădit o mănăstire catolică. După opinia respectivului egumen, catolicii din Cîmpulung ar fi avut și privilegii de la Negru vodă, pe care le-au pierdut în timpul ciumei ce a bîntuit în Cîmpulung după ultimul război austro-turc din 1736—1739 (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, 1782, p. 632; cf. Ath. Marienescu, *Negru vodă și epoca lui*, p. 14—16). *La Cîmpulung tradiția populară a lui Negru vodă a fost mai puternică deci decît aceea a lui Radu Negru, creată în secolul al XVII-lea.*

Afirmația egumenului catolic de la Cîmpulung despre pierderea actelor vechi pare a fi confirmată de o însemnare contemporană, după care, la 1737, „oștile turcești au scos pe nemți (= austrieci) dintr-acest oraș (= Cîmpulung) și au dat foc atît mănăstirii cît și orașului de au ars cu mare groază" (BOR, 82, 1964, nr. 3—4, p. 314).

[282] În aceeași vreme este amintită și cetatea lui Negru vodă de pe Dîmbovița (P. Chihaia, *op. cit.*, p. 9).

„legalizată" de domnie la 1569, și o alta mai nouă, creată în vremea lui Matei Basarab, despre „descălecat" și Radu Negru „descălecătorul".

Trecînd la izvoarele narative — analizate pe larg în capitolul precedent — vom remarca și aici că autorii lor emit opinii diferite despre identificarea lui Negru vodă. Astfel, după Luccari — care amintește de „Negro voda" la 1605 — acesta ar fi Nicolae Alexandru, tatăl lui Vladislav Vlaicu (după opinia lui D. Onciul, este posibil ca Luccari să fi pus greșit tată în loc de frate al lui Vlaicu și referirea sa să privească în acest fel — datorită confuziei — pe Radu I)[283].

După cronicarul sas I. Filstich, Radu Negru ar fi fost succesorul lui Basarab, considerat primul domn sub numele de Banoveț Basarab (aceasta printr-o altă interpretare dată știrii despre banovеții Basarabi din cronica țării)[284]. Și în acest caz, Negru vodă este tot Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, deși Filstich nu stabilește nici o legătură de rudenie între cei doi.

După opinia mitropolitului Neofit Cretanul, care a vizitat Curtea de Argeș la 1746, „Radu Negru vodă este primul domn creștin din Țara Românească; de asemenea, cea dintîi biserică creștină ce s-a zidit în Țara Românească este aceasta în care se află sfintele moaște ale mucenicii Filofteia" El a văzut la Curtea de Argeș și celebrul gisant reprezentînd pe Radu I, despre care spune : „este aici și o piatră mare ce este așezată cum intrăm în biserică la dreapta, pe care este sculptat chipul lui Radu Negru vodă" La data cînd își scria notele de călătorie, Neofit afirma că „din vremea cînd trăia Radu Negru vodă pînă azi ⟨1746⟩ se spune că ar fi pînă la 550 de ani", ceea ce ar da anul 1196, apropiat de acela al pisaniei de la Cîmpulung[285]

În *Istoria Țării Românești*, tipărită de frații Tunusli, se face prima oară deosebirea dintre Radu Negru vodă de la 1215 și Radu I, despre care se spune că a fost tatăl lui Mircea și fratele lui Vladislav[286].

În *Viața lui Nicodim* — analizată pe larg în capitolul precedent — Radu I, ctitorul mănăstirii Tismana, este numit Radu Negru

Autorul *Cronologiei tabelare* susținea că Dan vodă, fiul lui Radu vodă Negru, cel care dăduse mănăstirii Tismana hrisovul din 1385, „nu este fiul celui dintîi Radu vodă Negru, ci strănepot, deci dintr-același neam al Negrului vodă"[287]. Aici deci Negru vodă de la 1290 apare diferit de Radu Negru, dar din același neam (familie).

În secolul al XVIII-lea tradiția despre Negru vodă era atît de puternică încît unii boieri au încercat să o folosească în interesul lor, creîndu-și genealogii fanteziste în care stabileau legături cu familia legendarului descălecător. Astfel, în genealogia familiei Văcărescu din Țara Românească se spune : „1245 Neagoe Văcărescu, fiul lui Dan Văcărescul, voevod al Făgărașului, nepot de soră a lui Radul vodă Negru, venit-au cu iel și doamna lui Anna la Cîmpulung în acești ani"[288]

---

[283] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 382.

[284] V. mai sus p. 103.

[285] „Biserica ortodoxă română", 1876. p. 177.

[286] V. mai sus p. 106.

[287] V. mai sus p. 106.

[288] N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 76. Despre relația creată de stolnicul C. Cantacuzino între Negru vodă și boierii din Mărgineni v. mai sus p. 102—103.

În inscripţia genealogică a familiei Monea din Veneţia—Făgăraş gravată în 1728, se aminteşte un „Gregorius Venetus Thesaurarius voivodae Nigro" în anul 1185[289].

La mijlocul secolului al XIX-lea nimeni nu mai punea la îndoială existenţa lui Radu Negru. Vorbind despre Curtea de Argeş, Stanislas Bellanger afirma că văzuse aici statuia de piatră a lui Radu Negru, considerat primul domn al Valahiei[290]. În această vreme Radu Negru înlocuise pe vechiul Negru vodă.

Identificarea misteriosului Negru vodă a constituit obiectul a numeroase cercetări, în care imaginaţia a avut adesea un rol important : pentru unii autori Negru vodă era un anumit voievod, în timp ce alţii considerau că e un nume simbolic dat începătorilor statului feudal al Ţării Româneşti. Problema nu a fost soluţionată pînă acum în mod satisfăcător, opiniile istoricilor fiind destul de diferite[291].

Au fost unii autori care au afirmat că Negru vodă nu face parte dintre Basarabi. Astfel, C. Kogălniceanu susţinea că Negru vodă ar fi venit din Făgăraş pe la sfîrşitul secolului al XII-lea şi că ar fi ridicat poate o biserică de lemn la Cîmpulung, în timp ce Basarabii ar fi alt neam, urmaşii lui Litovoi[292], opinie aasemănătoare cu a lui D. Onciul, care s-a pronunţat împotriva „basarabismului" lui Negru vodă, care nu are legătură cu dinastia Basarabilor : „mitul lui Negru vodă poate fi privit numai ca personificare mitică a originilor statului la negrii-români, nu însă şi ca personificare a dinastiei Basarabilor"[293].

Mergînd mai departe şi considerînd că Asăneştii stau la originile statului din stînga Oltului, D. Onciul l-a identificat pe Negru vodă cu aceştia ! Iată ce spunea marele istoric : „domn român, Negru vodă al tradiţiei noastre, căruia se închină Basarabii din Oltenia, reprezintă — ca personificare a originilor statului la românii negrii din Vlahia Neagră, în partea de răsă-

---

[289] P. Chihaia, *Inscripţia genealogică a lui Ionaş Monea din Veneţia de Jos* (BMI, 1970 nr. 2, p. 65—66). Inscripţia a fost cunoscută de numeroşi alţi cercetători şi istorici care au folosit-o în scrierile lor pentru datarea epocii lui Negru vodă (S. Micu - Clain, I. Puşcariu etc.).

[290] St. Bellanger, *Le keroutza*, II, Paris, 1846, p. 430.

V. şi I. Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, p. 95, unde se spune că statuia de piatră aparţinea lui Radu Negru, primul voievod, care ar fi domnit la 1215.

[291] Istoricul problemei (nu prea sistematic şi complet) la P. Chihaia, *Cine a fost „Negru vodă" întemeietor de cetăţi şi ctitor de biserici? (Pagini de veche artă românească*, Bucureşti, 1970, p. 99—106) şi idem, *De la „Negru vodă" la Neagoe Basarab*, p. 9—17.

C. Kogălniceanu, *Negru vodă* („Convorbiri literare", 58, 1926, p. 456—462). V. şi Ath. Marienescu, *Dinastia lui Radu Negru vodă în Ungrovlahia (Valahia Mare) şi dinastia Basarabilor în Oltenia (Valahia Mică) şi Valahia Mare*, Bucureşti, 1911 (extras din AARMSI, s. II, t. 33, 1910—1911, p. 787—797).

[293] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 387, 673. V. şi p. 614, unde se arată că Vlahia Neagră a fost întemeiată de Negru vodă, în timp ce Oltenia era a Basarabilor.

Amintim aici şi opinia lui Stanislav Krzyanowski, *Poczatki Woloszczyzny* [Originile Valahiei], Cracovia, 1889, după care Radu Negru ar putea fi Litovoi. V. recenzia lui I. Bogdan în „Convorbiri literare", 24, 1890, p. 551—555 şi prezentarea lui B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 683—684.

Alţi istorici ca Gr. Tocilescu au susţinut că Negru vodă ar putea fi Bărbat, fratele lui Litovoi („Epoca", 3 decembrie 1896), în timp ce A. T. Laurian afirma că Negru vodă ar fi acelaşi personaj cu Ugrinus de la 1290, pe care I. Puşcariu îl considera urmaşul lui Negru vodă. În *Manual de istoria românilor*, Bucureşti, 1899, p. 89—91, Gr. Tocilescu îl identifică pe Radu Negru cu Tugomir.

rit de Olt, înainte de întemeierea domniei Basarabilor olteni în această parte — domnia Asăneştilor în Ţara Românească"[294].

Deşi recunoaştea că Negru are semnificaţia de supus, D. Onciul l-a legat totuşi de dominaţia Asăneştilor, săvîrşind — cum spunea maliţios B.P. Hasdeu — „o poticneală nenorocită"[295]. Opinia lui Onciul a fost combătută şi de G. Brătianu, care remarca faptul că din compararea celor două pasaje rezultă că „concluzia se află într-o vădită contrazicere cu premizele"[296]. Construcţia lui Onciul cade deoarece Basarabii nu au stăpînit Oltenia înainte de întemeiere, iar Negru vodă nu a venit de la sudul Dunării ci personifică — după cum spune însuşi D. Onciul — pe „negrii români", nu pe Asăneşti.

Ţinînd seama că luptele cu tătarii au durat mai multă vreme, unii istorici consideră că numele de Negru se cuvine în egală măsură voievozilor care au purtat această luptă, adică lui Basarab şi lui Nicolae Alexandru (I.C. Filitti)[297] sau lui Tugomir, Basarab şi Nicolae Alexandru (Oct. Popa)[298]. Întrucît la data presupusă a descălecatului (1290) voievod era Tihomir, Oct. Popa susţinea „identificarea lui Radu Negru descălecătorul în persoana lui Tihomir şi a lui Negru vodă în persoana lui Basarab"[299]. Identificarea primului Oct. Popa a împrumutat-o de la A.D. Xenopol[300] şi D. Onciul, care citează documentul din 1618 dat mănăstirii Cîmpulung, unde Nicolae Alexandru este considerat fiul lui Basarab şi nepotul lui Negru Radu voievod[301].

La rîndul său, B.P. Hasdeu admitea o „măreaţă triadă" de Negri: Basarab (numit greşit Alexandru), Vladislav şi Radu, „floarea Basarabilor, dintre care Radu formează apogeul..., întemeietorul cel final al statului Ţării Româneşti"[302].

Întrucît tradiţia şi documentele atribuie numele de Negru mai multor voievozi de la începuturile statului feudal, unii istorici au susţinut că Negru vodă are valoare de simbol.

---

[294] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 609, 618.

[295] B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 679.

[296] G. Brătianu, *Tradiţia istorică*, p. 107. V. şi observaţiile lui A. Sacerdoţeanu, editorul operelor lui D. Onciul, care declară că e greu de admis întruchiparea mitică a lui Negru vodă cu stăpînirea Asăneştilor (D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 387 şi 400).

[297] *Despre Negru vodă*, p. 19—20, 34, 36, 38, I. C. Filitti afirmă că, ţinînd seama de „porecla glorioasă de Negru vodă în care tradiţia populară a contopit pe aceşti doi domni, se înţelege şi de ce tradiţia olteană spune că Oltenia s-a închinat lui Negru vodă".

[298] *Făgăraşul sub domnii români*, Făgăraş, 1934; idem, *Radu Negru şi Negru vodă* („Blajul", II, 1935, nr. 4, p. 210).

[299] *Ibidem*, p. 210—212. Autorul amintit susţine fără nici un temei că, în timp ce Tihomir domnea în Ţara Românească, Basarab era domn al Făgăraşului, de unde a fost chemat de Tihomir „ca să-l asocieze la domnie".

[300] În *Întemeierea ţărilor române*, p. 28, Tugomir Basarab este fiul lui Radu Negru şi tatăl lui Basarab; în *Istoria românilor*, III, p. 14—15, se susţine că Tugomir Basarab este supranumit şi Negru vodă Basarab; la p. 19 se admite însă identitatea Basarab = Negru vodă.

[301] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 482 şi II, p. 103. D. Onciul susţinea ca probabil faptul că Tugomir ar fi ocupat Cîmpulungul în timpul interregnului din Ungaria, ceea ce ar fi făcut ca amintirea lui să se păstreze în tradiţia cîmpulungeană sub numele de „descălecătorul Negru voievod, tatăl bătrînului Basarab voievod".

[302] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 691. Mai amintim şi opinia lui Stoica Nicolaescu care susţinea existenţa a doi Radu care au purtat porecla Negru vodă: tatăl, care a domnit între 1212—1241. şi fiul, Radu Negru al cronicii, care ar fi domnit peste o jumătate de secol, 1290—1315! (*De la întemeierea Ţării Româneşti* ..., Bucureşti, 1924, p. 14).

Astfel, după D. Onciul, Negru vodă este „personificarea poetică a originilor, reprezentînd nu pe un singur fondator al diferitelor fundaţii, ci pe diferiţi fondatori cu nume necunoscute tradiţiei şi numiţi toţi deopotrivă Negru vodă" [303]. După opinia aceluiaşi, Negru vodă este un nume poetic, nu un nume de personaj real. Precum vedem, opiniile marelui istoric cu privire la Negru vodă sînt destul de diferite.

O opinie asemănătoare a susţinut P. Constantinescu-Iaşi, după care Negru vodă „descălecătorul Munteniei nu este de cît o personificare legendară a unor personagii existente sub alte numiri", astfel încît sub numele Negru vodă se păstrează amintirea mai multor personaje din secolele XIII—XIV [304].

Mai tîrziu însă D. Onciul şi-a schimbat opinia ; după descoperirea grafitului de la biserica domnească din Curtea de Argeş despre moartea „marelui Basarab", a susţinut că acesta este „Negru vodă al tradiţiei, fondatorul statului şi al dinastiei" [305].

Mai amintim, în sfîrşit, că, după opinia lui N. Iorga şi I. Nistor, Negru vodă ar fi Neagoe Basarab. Primul a afirmat în mod foarte ciudat că „Basarabă nu trebuie confundat cu personalitatea legendară, adînc înrădăcinată în conştiinţa poporului, care e Negru vodă, pretins întemeietor venit din Făgăraş... Cît despre Negru, e vorba de Neagoe Basarabă, care, fiind mare ctitor, a sfîrşit prin a fi considerat de popor ca acela care ar fi ridicat toate vechile zidiri" [306]. Ctitor prin excelenţă, ziditorului „minunii" de la Argeş, „i se atribuie tot ce era vechi şi măreţ, ca şi, în Moldova, lui Ştefan cel Mare. Astfel a trecut pe seama lui şi cetatea argeşeană a lui Negru vodă". După opinia (eronată) a lui N. Iorga, este vorba de o confuzie între Neagu şi Negru [307] (asemănarea de nume este doar aparentă.)

Cei mai mulţi istorici au identificat sub numele de Negru vodă pe Basarab Întemeietorul, primul domn cunoscut al ţării, luptător împotriva tătarilor şi soţul probabil al Marghitei de care vorbesc legendele populare.

Alex. Lapedatu are meritul de a fi dovedit că „Negru vodă al tradiţiei populare, luptător împotriva tătarilor, ctitor al bisericii domneşti din Cîmpulung, soţ al Margaretei... şi, mai presus de toate, întemeietor al Ţării Româneşti, nu poate fi identificat decît cu Basarab vodă" [308]. Opinia sa a fost apoi acceptată de numeroşi istorici. Astfel, I. Lupaş susţinea : „cercetările recente îl identifică pe Negru vodă cu Basarab

---

[303] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 608.

[304] P. Constantinescu-Iaşi, *Cu privire la Negru vodă* („Arhiva", 29, 1922, nr. 3, p. 432—435); idem, *Negru vodă de o parte şi de alta a Carpaţilor* („Magazin istoric", 1971, nr. 1, p. 31—32).

[305] D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 329.

[306] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, p. 188.

[307] N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile şi tradiţia noastră istorică*, Bucureşti, 1911 (extras din AARMSI, s. II, t. 33, 1910—1911, p. 129—146). V. şi I. Nistor, *Neagoe Basarab* („Calendarul Glasul Bucovinei", 1922, p. 20—29). Opinie împărtăşită şi de N. Iorga, RI, 1922, p. 76.

Dintre ideile mai ciudate amintim pe aceea a lui P. Chihaia după care Negru vodă nu ar fi fost altul decît Iancu de Hunedoara! *(Cine a fost „Negru vodă" întemeietor de cetăţi şi ctitor de biserici?* în *Pagini de veche artă românească*, Bucureşti, 1970, p. 97—167). Prin această ,.contatare", autorul spera „că o dispută devenită seculară se va încheia"!

[308] Al. Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti* (AIINC, II, 1923, p. 292). În recenzia făcută lucrării, N. Iorga recunoştea că Al. Lapedatu „a découvert sous le Negru de la tradition populaire, qui se rappelait le grand constructeur, Basarab, le guerrier" (RHSEE, 1924, p. 93).

cel Mare, al cărui nume personal deveni patronimic şi se transmise urmaşilor"[309]. Aceeaşi identificare au susţinut-o şi alţi istorici [310].

După opinia lui Şt. Ştefănescu, „faptele pe care tradiţia i le atribuie lui Negru vodă : întemeietor de ţară, luptător împotriva tătarilor, ctitor al primelor aşezăminte religioase fac ca identificarea lui cea mai sigură să fie cu Basarab I" [311].

Făcînd o analiză atentă a documentelor cunoscute, G. D. Florescu şi D. Pleşia au conchis că Negru vodă a fost un personaj real, dar că numele a fost atribuit mai multor voievozi, inclusiv lui Basarab Întemeietorul [312].

Ţinînd seama de explicaţia dată de D. Onciul şi G. Brătianu, în cazul în care acceptăm că Negru simbolizează poziţia de popor sau dinastie supusă, ne întrebăm cum se poate împăca această accepţiune cu acea a numelui Basarab de „tată care supune", care domină, adică exact inversul lui Negru ? [313]. Dacă admitem că Basarab a fost legendarul Negru vodă, întemeietorul statului, ni se pare mai logică explicaţia dată de Şt. Ştefănescu şi de alţi istorici că s-a numit Negru deoarece a învins pe tătarii negri care locuiau fosta Cumanie Neagră ; în felul acesta a devenit şi Basarab, iar cele două noţiuni se împacă foarte bine şi se completează : Basarab, cel care a supus pe negrii tătari, a devenit Negru vodă. Întrucît pînă acum nimeni nu a încercat să explice *împreună*, nu separat, cele două numiri, ni se pare că aceasta poate fi calea de urmat în înţelegerea mai deplină a lucrurilor.

NEGRU VODĂ ALT PERSONAJ DECÎT RADU NEGRU

După cum a rezultat din paginile precedente şi aşa cum a observat şi D. Onciul, *Negru vodă şi Radu Negru sînt două personaje diferite* : „Negru vodă, întemeietorul statului român din stînga Oltului,... nu poate fi persoană identică cu Radul Basarab, moştenitorul tronului băsărăbesc al Ţării Româneşti unite. Numiţi ca fondatori şi unul şi altul, însă în diferite locuri şi din diferite timpuri, tradiţiile lor au fost confundate şi atribuite unui singur personaj, numit cu ambele nume Radu I Negru"[314].

B. P. Hasdeu susţinea că întrucît toţi Basarabii au fost negri, „ca personalitate concretă n-a existat în istoria noastră nici un alt Radu Negru afară numai de fiul lui Nicolae Alexandru Basarabă, tatăl lui Mircea cel Mare, vestit mai ales prin fundarea de mănăstiri" [315].

---

[309] I. Lupaş, *Istoria românilor*, ed. IV-a, p. 67 şi 72.

[310] G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, p. 88; C. Kogălniceanu, *Cercetări critice cu privire la istoria românilor. Basarab I, zis Negru vodă, întemeietorul Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1908. Într-o altă lucrare a sa, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1945, G. Brătianu consideră posibilă existenţa unui Negru vodă în ultimii ani ai secolului al XIII-lea. O opinie asemănătoare a exprimat şi M. Mănescu, după care Negru vodă ar fi străin de dinastia Basarabilor.

[311] Şt. Ştefănescu, *Negru vodă „întemeietorul" Ţării Româneşti* („Magazin istoric", 1967, nr. 6, p. 2). V. şi C.C. Giurescu, *Amintirea lui Negru vodă în Ţara Românească* („Argeş", 1969, nr. 6, p. 5).

[312] G. D. Florescu şi D. Pleşia, *Negru vodă — personaj istoric real* („Magazin istoric", 1970, nr. 8, p. 42). La p. 41 se admite ipoteza că Radu Negru ar fi putut fi domn înainte de Basarab. V. şi P. Chihaia, *Legende littéraire et histoire: Negru vodă*, p. 27, care conchide „Negru vodă, héros légendaire, fondateur du pays et premier bâtisseur d'eglises, a fait cristaliser autour de son nom des traits si vraisemblables qu'il a falu tout un siècle de recherches minutieuses pour lui enlever l'armure tenace de realité dont l'avait revêtu la fantaisie populaire".

[313] V. mai jos p. 163.

[314] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 379, 382.

[315] B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 664.

Primul care a arătat cum s-au „contopit" cele două personaje, Negru vodă al tradiției și Radu I al istoriei, a fost D. Onciul. „Cît despre Radul Negru, devenit fondator al statului (datorită părăsirii Amlașului și Făgărașului — n.a.), nu poate... să mai încapă îndoială că personajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Țării Românești care după 1372 părăsește feudurile unguroști Făgăraș și Amlaș, desfăcîndu-se de suzeranitatea regelui Ungariei; Radul Basarab, fondatorul Tismanei, Coziei și Cotmenei și probabil ctitor încă și al altor mănăstiri și biserici, glorificat de călugări mai mult decît vreunul din predecesorii săi și numit în tradiția de la Tismana chiar ca fondator al statului. Dat fiind de o parte *Radu vodă* al călugărilor, de altă parte *Negru vodă* al tradiției populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amîndoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru*, personaj care, în înțelesul cronicilor, n-a avut ființă" [316].

Asupra datei cînd a avut loc această „contopire" dintre Radu vodă al istoriei și Negru vodă al tradiției, D. Onciul se oprește la a doua jumătate a secolului al XVI-lea cînd Alexandru Mircea confirmă mănăstirii Tismana donațiile lui Negru vodă, adică ale ctitorului ei Radu I [317] (la această dată însă cele două nume nu erau încă asociate, era doar o confuzie de persoane) [318].

Concluziile lui D. Onciul au fost dezvoltate și amplificate cu noi argumente de Alex. Lapedatu care a arătat că substituirea lui Radu Negru Vodă, care a fost Basarab, „s-a îndeplinit exclusiv pe cale literară, fără nici un amestec al poporului... la Cîmpulung și abia în sec. al XVII-lea, în epoca lui Matei Basarab"[319]. El arată că tradiția populară cunoaște numai pe Negru Vodă căruia îi atribuie o serie de ctitorii (cetăți și mănăstiri).

Considerînd că primul voievod s-a chemat Negru (așa cum este menționat în toate documentele de pînă în vremea lui Matei Basarab) și ținînd seama că primul domn cunoscut cu numele (îndeosebi din documentele și pomelnicul Tismanei) [320] *s-a numit Radu, s-a socotit în mod simplu că cei doi sînt în realitate aceiași persoană, astfel încît lui Radu i s-a adăugat și epitetul Negru, devenind Radu Negru.*

„Radu vodă a fost luptătorul neatîrnării împotriva Ungariei, acel care a rupt, desigur cu sacrificiul feudelor de dincolo de munți, legăturile de vasalitate pe care predecesorii săi le recunoscuseră la jumătatea veacului al XIV-lea. Lui și nu altuia i se potrivește definiția tîrzie a cronicii că «după ce au trecut domnul dincoace, n-au mai avut stăpînire peste români în Ardeal, iar nici pe dînsul să-l stăpînească cineva n-a fost". Era deci

[316] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 379—381, 671; v. și II , p. 115, unde se spune: „pe lîngă fundațiile lui bisericești , negreșit și faptul independenții, împreună cu renunțarea la posesiunile de peste munți, a contribuit la formarea legendei lui Radul ca descălecător".

[317] *Ibidem*, I, p. 382: „Două secole au fost de ajuns ca Radul, tatăl lui Mircea, privit acum ca fondator, să fie confundat cu fondatorul Negru vodă al mitului".

[318] V. mai sus p. 148.

[319] Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 305 și urm. V. și G. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 16, care crede că nu este vorba de o confuzie între Basarab (= Negru vodă) și Radu I (= Radu Negru), ci de o suprapunere a acestuia din urmă peste un alt Radu Negru mai vechi „de care se leagă relațiunea descălecatului din țara Oltului ardelean".

[320] V. mai sus p. 148—149. V. și V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice* (BCMI, 1917—1923, p. 25), unde se arată că în pomelnicele vechi ale mănăstirilor Argeș și Cîmpulung și al episcopiei de Rîmnic primul domn este trecut Basarab, iar Radu I figurează ca al patrulea voievod; în schimb, în pomelnicul mănăstirii Tismana lui Radu i se spune Radu Negru. De aici numele a trecut și în pomelnicul mitropoliei, unde Radu Negru este menționat ca primul domn al țării.

uşor şi aproape firesc să se stabilească o confuzie în mintea urmaşilor între evenimentele mai puţin cunoscute de la sfîrşitul veacului al XIII-lea şi faptul de mare răsunet istoric şi politic al luptei lui Radu vodă împotriva puternicului suzeran angevin". După opinia aceluiaşi istoric, „substituirea lui Radu vodă de la Argeş lui Negru vodă de la Cîmpulung s-a făcut pe cale literară" [321].

Asupra modului cum a ajuns Radu I a fi confundat cu legendarul Radu Negru amintim aci şi opinia lui V. Drăghiceanu : în biserica mănăstirii Cîmpulung fusese zugrăvit Negru vodă şi Dan I, fiul lui Radu Negru, după cum mărturisesc stolnicul C. Cantacuzino şi mitropolitul Neofit Cretanul la 1747 [322]; „din asocierea numelui lui Radu, aflat în portretele ctitoriceşti ale bisericii cu data de 1215, greşit cetită din inscripţia bisericii, ieşi un Radu vodă Negru, la 1215, care este în contrazicere chiar cu teoriile istorice ce se formează pe timpul lui Matei Basarab, care pun pentru Negru vodă anul 1290" [323].

„Fiindcă chipul lui Negru vodă nu figura în biserică (e vorba de biserica de la Cîmpulung — n.a.), a fost identificat cu Radu, care a devenit Radu Negru ; fiindcă trebuia să fie mai vechi decît Basarab cel menţionat pe piatra tombală din biserică, s-a pus pe actul plăsmuit data aproximativă 6800 (1291—2), pe care nici un alt hrisov de la Radu Negru nu putea s-o dezmintă" [324].

Menţionăm aci că opinia lui N. Iorga, după care „Radu Negru a fost creat de cîmpulungeni, la care se cîntă şi o baladă a lui :

Din oraş din Cîmpulung,
La poarta lui Negru vodă,

precum se vede din inscripţia din 1636 de la mănăstirea lor, cu prilejul cererii lor de privilegii supt Mateiu Basarab", nu este întemeiată, deoarece Negru vodă al baladei şi Radu Negru din pisanie sînt două personaje diferite. Dealtfel, după cum spunea şi N. Iorga, Radu Negru a fost o „personalitate neadevărată", „fabricată" prin alipirea a două nume : Negru vodă din legenda populară şi Radu vodă, cel din pomelnicul mănăstirii Cîmpulung şi cel care eliberase primul act oraşului. „O legendă de voievod luptînd cu tătarii şi curăţind creştinătatea de ei umbla prin ţară (în secolul al XVII-lea — n.a.) ; i s-a alipit mai tîrziu numele de Neagu — Negru ctitorul, pentru ca pe încetul... să se ajungă la deplina formă cărturărească a unei legende pornite din simplă baladă" [325].

După cum spunea pe bună dreptate D. Onciul, deşi această tradiţie „este unul din cele mai interesante fenomene din istoria legendelor istorice, ... *trebuie să renunţăm la figura legendară a fondatorului Radu Negru*" [326].

---

[321] G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 85. V. şi *ibidem*, p. 108, unde se susţine că concluzia lui D. Onciul îşi păstrează întreaga valoare. V. şi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. V-a, p. 428—431, care arată că din mediul bisericesc confuzia Negru vodă — Radu I a trecut apoi în istoriografie.

[322] Despre portretele lui „Negru vodă", v. P. Chihaia, *op. cit.*, p. 106—111 şi idem, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, p. 131 şi urm. 244—245, 323—325 şi pl. de la p. 59—60. unde se reproduc portretele acestuia de la Cîmpulung, Curtea de Argeş şi schitul Negru vodă.

[323] V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 22.

[324] I. C. Filitti, *Despre Negru vodă*, p. 37.

[325] N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile şi tradiţia noastră istorică*, Bucureşti, 1911. Despre opinia lui N. Iorga cu privire la Neagoe = Negru v. mai sus p. 156.

[326] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 672—673.

A constituit o problemă foarte dezbătută în istoriografie, problemă în care s-au emis păreri foarte diferite pe care considerăm util a le aminti aici întrucît ele sînt legate şi de originea lui Negru vodă.

Unii istorici şi filologi au mers atît de departe încît au împins vechimea familiei domnitoare a Ţării Româneşti pînă în vremea dacilor. Aceasta era opinia lui B. P. Hasdeu, marele învăţat, dominat de o puternică imaginaţie, după care Basarabii au fost o castă nobiliară, nu o familie; numele ar fi o combinaţie între titlul ban şi numele de familie Sarabă. Sarabii ar fi fost casta nobiliară a dacilor, care au fost cunoscuţi vecinilor sub porecla de arabi, ar fi dat romanilor cîţiva împăraţi şi au locuit apoi în Oltenia şi Haţeg în secolele V—XIII, unde au condus populaţia autohtonă rămasă aci după retragerea administraţiei romane; de aici şi-ar fi întins apoi treptat stăpînirea asupra teritoriului de la răsărit de Olt [327].

Deşi teoria lui Hasdeu nu are nici un temei ştiinţific, ea era menită să susţină două idei: să afirme continuitatea populaţiei autohtone şi să arate că întemeierea Ţării Româneşti este o operă internă, nu rezultatul unui „descălecat".

Ca şi Hasdeu, N. Densuşianu a susţinut că familia Băsărabă apare „ca o familie princiară în Dacia încă înainte de cucerire" (romană). Citînd pe Iordanes, susţine că „Zarabii" erau o „trupină" (tulpină — n.a.) veche, glorioasă, avută şi puternică, din care se alegeau, după o ordine stabilită, regii şi marii sacerdoţi ai dacilor " [328].

Teoria lui B. P. Hasdeu a fost reluată de D. C. Petrescu, după opinia căruia Basarab derivă din Sarabos—tereos—tarabostes, adică boieri pileati ai dacilor ! [329].

O opinie asemănătoare în parte cu a lui Hasdeu a susţinut D. Onciul. Pornind de la afirmaţia cronicii că „Băsărăbeştii se trag din neam sîrbesc" şi pentru a susţine vechimea lor în Oltenia, de care vorbeşte cronica ţării, marele istoric susţinea că numele Basarabilor derivă de la un neam tracic de la sud de Dunăre denumit bessii, a căror capitală era Bessapara. Admiţînd că, prin metateză, Bessapara a dat Bessaraba, Besăraba şi Basaraba (fapt imposibil după Al. Philippide) şi că bessii au fost identificaţi uneori cu românii încă din secolul al XI-lea, Onciul susţine că „Basarabii sînt veniţi ca români din miazăzi de Dunăre, din părţi ocupate pe atunci de slavi". În acest fel, Onciul îşi susţinea teoria sa admigraţionistă, respinsă în general de istorici. Ca şi Hasdeu, Onciul afirma : „vechii Basarabi nu pot fi consideraţi ca dinastie sau ca o singură familie, ci numai ca clasă conducătoare... Abia mult mai în urmă, din această clasă conducătoare, s-a ridicat dinastia Basarabilor" [330]. Originea sud-dunăreană a Basarabilor a fost respinsă pe bună dreptate de istoriografia română cu dovezi convingătoare la care ne vom referi mai departe.

Au fost şi unii cercetători care au căutat alte explicaţii pentru originea neamului Basarab. După C. Diculescu — care exagera mult influ-

---

[327] B. P. Hasdeu, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*, Bucureşti, 1894.

[328] N. Densuşianu, *Chinestatul familiei Băsărabă din ţeara Haţegului* (RIAF, VIII, 1902, p. 50—63).

[329] D. C. Petrescu, *Rostul capetelor de arabi în stema Basarabeştilor*, Bucureşti, 1929 (şi în „Convorbiri literare", 57, 1925, p. 782—789).

[330] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 391, 438.

enţa limbii germane vechi asupra românei — Basarab ar deriva din cuvîntul ban şi germanul Saraba [331].

Ilie Gherghel susţinea originea turcă a cuvîntului, derivîndu-l din baş-arabă = cap de maur [332], aceasta ţinînd seama şi de aşa-zisul blazon al Basarabilor despre care am vorbit în capitolul Negru vodă. Filologul Al. Philippide a arătat netemeinicia unei asemenea teorii pentru simplul motiv că în limba turcă „un bas arab este imposibil", construcţia corectă fiind „arab basî" [333].

După T. Hotnog, numele Bersaben ar fi denumirea veche dată de poloni populaţiilor mahomedane, în special cumanilor, ai căror urmaşi ar fi fost numiţi în secolul al XVI-lea basarabi [334].

Nu putem să nu amintim aici şi opinia lui D. Cantemir, după care dinastia Basarabilor ar fi fost originară din Basarabia ! Iată ce spune învăţatul nostru principe : „Basarabia, ai cărei locuitori pe vremea năpadei lui Batie prin cetăţi neîncăpînd, s-au tras spre Severin şi peste Olt, unde şi la stăpînirea bănească unii dintr-înşii au agiuns, de la care şi astăzi familia Băsărăbeştilor în Ţara Românească se trage, luînd adică stăpînitorul său banul lor de atuncea numele de pe numele norodului" [335]. Deci, datorită invaziei tătarilor la 1241, o parte din locuitorii de la gurile Dunării s-au refugiat în Oltenia, unde a luat naştere dinastia Basarabilor. De fapt — aşa cum a arătat B. P. Hasdeu — procesul este invers : denumirea de Basarabia derivă de la numele lui Basarab care a stăpînit partea de sud a regiunii, aşa-numitele „părţi tătăreşti".

Ţinînd seama de faptul că în secolul al XIII-lea, cînd au năvălit tătarii, românii au dat lupte cu aceştia, unii istorici şi lingvişti ca B. P. Hasdeu [336], D. Onciul [337], I. Gherghel [338], C. Kogălniceanu [339] etc. au susţinut că Basarab nu e altul decît urmaşul lui Bezereman (Basarabban) amintit de cronica persană a lui Raşid-ed-Din ca luptînd cu tătarii la 1241, iar ţara acestuia Ilaut a fost identificată de unii cu Aluta (Ţara Oltului sau Făgăraşul) sau cu Oltenia.

După alte opinii (T. Hotnog, I. C. Filitti etc.), Bezereman ar fi fost de fapt Zeberen-ban, adică banul maghiar de Severin, regiune pe unde ar fi trecut tătarii. În jurul acestei identificări au avut loc vii dispute între diverşi cercetători (îndeosebi I. Gherghel şi T. Hotnog) [340].

Au fost şi unii învăţaţi care şi-au exprimat rezerve cu privire la Bezereman şi Ilaut ; astfel, Emil Lăzărescu a arătat că lectura numelor proprii este nesigură iar itinerariul trupelor tătare este atît de confuz încît pe baza lor nu se poate constitui nici o ipoteză plauzibilă şi a cerut eliminarea pasajului respectiv din istoria României [341]. O opinie asemănă-

---

[331] C. Diculescu, *Die Gepiden*, Bucureşti, 1923, p. 190 şi urm.

[332] I. Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Romänen*, Viena, 1910.

[333] Al. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 829—830.

[334] T. Hotnog, *„Bersabenii" din cronicile vechi polone* („Arhiva", p. 34, 1927, nr. 2, 69—77). V. şi I. Gherghel, *Bersabeni = Bessermeni?* (ibidem, 35, 1928, nr. 2, p. 142—146).

[335] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 370.

[336] *Negru vodă*, p. 670.

[337] *Scrieri istorice*, I, p. 352, 608.

[338] *Basarab-ban sau Severin-ban?* („Arhiva", 32, 1926, nr. 1, p. 60—63).

[339] *Basarab şi năvălirea tătarilor din 1241* („Arhiva", 41, 1934, nr. 3—4, p. 111—117). V. şi recenzia lui A. Sacerdoţeanu, în „Revista istorică", 21, 1935, p. 276—282.

[340] T. Hotnog, *„Bezereman" din cronica persană a lui Fazel-Ullah Raschid — Studiu istorico-filologic*, Iaşi, 1919; idem, *O lămurire despre Basarab ban sau Severin ban* („Arhiva", 33, 1926, nr. 2, p. 131—134).

[341] E. Lăzărescu, lucrare în ms. citată de G. Brătianu, *op. cit.*

toare a susţinut şi A. Sacerdoţeanu : „Bezeremban nu a fost pe pămînt românesc şi nu poate fi cetit Basarab [342].

Cu cîţiva ani în urmă, regretatul savant A. Decei a dovedit netemeinicia vechilor identificări; el a arătat că faimosul Bezeremban este în realitate castelanul Brzeze (Bresk) din Sandomir iar Ilaut — ţinutul Liovului, astfel încît ştirea din 1241 nu priveşte istoria românilor [343].

Cei mai mulţi cercetători au susţinut originea cumană a numelui Basarab. N. Iorga a arătat că acest nume este cuman ca şi Talabă, Tîncabă şi Toxabă şi că el dovedeşte legăturile dintre români şi cumani [344]. Aceeaşi origine au susţinut-o şi alţi istorici şi filologi (O. Densuşianu [345], N. Drăganu[346], C. C. Giurescu [347] etc.).

După opinia savantului maghiar L. Rethy, Basarabii ar fi fost chiar înrudiţi cu cumanii, avînd aceiaşi stemă strămoşească, şoimul (turul) [348].

Ceea ce se mai cuvine subliniat este larga răspîndire a numelui Basarab pe întreg cuprinsul României, îndeosebi în Transilvania, de la Făgăraş pînă la Caransebeş, unde se întîlnesc :

— Egidius, filius Iohannis Bazarab de Bezermen — Zanchal (Sîncel), pe Tîrnave (1341);
— doi cnezi Bozorad în Craşova (1358);
— Bazarab Longus în Haţeg (1360);
— cnezul Bessarab în Rîuşor — Haţeg (1398);
— un nobil Bazarad în acelaşi sat (1435);
— preotul Ioan Basaraba din Vaideei (1447);
— Bazarab cu posesiuni în regiunea Telciu-Năsăud (1450), regiune unde se găseşte muntele Basarabă;
— Francisc Bozoraba în Caransebeş (1588) etc.

În secolul al XVII-lea numeroşi iobagi din Făgăraş purtau numele Basarab [349], iar în regiunea Hunedoara se găseşte chiar un sat cu numele Băsărăbeasa, amintit la 1439 [350].

Ţinînd seama de larga răspîndire a acestui nume în Transilvania, unii istorici au admis o origină transilvăneană a dinastiei Ţării Româneşti. Astfel, după N. Densuşianu, „chineziatul Băsărabilor de la Haţeg este tulpina originală a familiei princiare a Băsărabilor" [351].

---

[342] A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară în sud-estul european*, Bucureşti, 1933, p. 49—56; idem, în RI, 21, 1935, p. 378—382.

[343] A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fazl Ollah Rasid ed-Din* (RRH, 1973, nr. 1, p. 103—111); şi în limba română în vol. aceluiaşi, *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 193—208.

[344] N. Iorga, *Originea numelui Băsărabă* (RI, V, 1919, p. 138). Aşa s-ar putea explica faptul că tradiţia populară nu cunoaşte numele Basarab ci pe acela de Negru vodă.

[345] *Originea Basarabilor* („Grai şi suflet", IV, fasc. 1, 1929, p. 147—149).

[346] *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 520—530.

[347] *Istoria românilor*. I, ed. V-a, Bucureşti, 1946, p. 385.

[348] „Turul", 1884, p. 53—58. V. şi observaţiile lui B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 680—683.

[349] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 520—530 (care dă bibliografia problemei şi înşiră numeroase nume de Basarabi); I. Conea, *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935; V. I. Motogna, *Un document necunoscut privitor la istoria românilor din Valea Rodnei* (RI, 11, 1925, p. 196—201); idem, *Un Băsărabă amintit la 1341* (ibidem, 15, 1929, p. 148—149) etc.

[350] Despre satul Băsărăbeasa v. RI, 7, 1921, p. 207, iar despre Vadul Basarabilor, aflat în Polonia, lîngă Ostrog, „Cercetări istorice", I, 1925, nr. 1, p. 408.

[351] N. Densuşianu, *Chineziatul familiei Băsărabă*.

Împotriva originii străine a lui Basarab s-a pronunțat I. Conea care consideră că numele este „foarte vechi pe pămîntul românesc", fiind adus din Hațeg — Hunedoara, unde se afla „vatra numelui de Băsărabă pe pămîntul românesc". Numele a fost foarte răspîndit iar cei care-l purtau erau „aproape totdeauna cnezi sau nobili".

Ținînd seama de frecvența numelui Basarab în această regiune, autorul citat a susținut că țara Hațegului este „teritorul de origine a Basarabilor de la Argeș". Existența acestui nume în regiunea de la nord de Carpați constituia o dovadă că Basarabii au venit de aici [352]. În recenzia făcută lucrării lui I. Conea, N. Iorga a emis ideea că frecvența numelui Basarab în regiunea de sud a Transilvaniei se datorește unei colonizări masive de cumani în secolul al XI-IIlea [353].

Istoricii și filologii care au admis originea cumană a numelui Basarab au căutat și o explicație a acestuia. Astfel, după O. Densușianu, Basarab ar deriva din Basar, cuvînt format din particula bäs, care servește la întărirea adjectivelor, din turco-tătarul ary, ar = curat, sfînt, bun și din cuvîntul aba = tată sau bunic; Basarab ar însemna deci tatăl sau bunicul cel foarte bun sau foarte sfînt [354].

Cea mai bună explicație ni se pare a fi aceea dată de László Rásonyi-Nagy, după care numele Basarab, de origine cumană, ar deriva din basar + aba, care înseamnă tatăl dominator, care subjugă sau stăpînește [355]. De aceeași părere a fost și marele învățat A. Decei care susținea că basar este aoristul verbului basmak = a domina, a apăsa, iar aba = tată; *Basarab înseamnă deci tatăl dominator, care stăpînește* [356]. Cînd i se va fi dat acest nume de origine cumană, cei care au făcut-o nu vor fi știut probabil că Basarab îl va merita pe deplin prin opera pe care a realizat-o.

Aici însă trebuie să arătăm că lucrurile s-au putut petrece și altfel: *domnul Țării Românești putea să capete supranumele de Basarab după ce a reușit să supună și să domine resturile neamurilor turanice care locuiau în Cumania Neagră.* Dacă admitem că Basarab a fost legendarul Negru vodă, întemeietorul statului, ni se pare logică explicația dată de Șt. Ștefănescu și de alți istorici că s-a numit Negru deoarece a învins pe tătarii negri care locuiau fosta Cumanie Neagră [357]; în felul acesta a devenit și Basarab (numit astfel de noii săi supuși), iar cele două noțiuni se împacă foarte bine și se completează: *Basarab, cel care a supus pe tătarii negri, a devenit și Negru vodă,* ambele fiind supranume izvorîte de faptele sale care l-au făcut vestit atît în țară cît și peste hotarele ei.

---

[352] I. Conea, *op. cit.*

[353] RI, 22, 1936, p. 83—84.

[354] O. Densușianu, *op. cit.*

[355] László Rásonyi - Nagy, *Baszaraba. Az oláh államisag kialakulásákoz* [Basarab. Despre formarea statului român] („Magyar Nyelv", 29, 1933, nr. 5—6, p. 160—171); idem, *Contributions à l'histoire des prèmieres cristalisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas* („Archivum Europae Centro-Orientalis", 1, 1935, p. 221—253).

[356] A. Decei, *op. cit.* Utilizarea numelui Basar în mediul tătăresc al vremii rezultă din informația unei cronici după care Toktay a trimis pe doi din „fiii" săi, Tukul Bugha și Ilbasar, în fostele posesiuni ale lui Nogay; Ilbasar s-ar fi stabilit pe fluviul Yayig, iar Tukul Bugha la Isaccea (A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIII et XIV siècles selon les historiens arabes contemporains*, „Romano—arabica", II, 1976, p. 62). Se înțelege că între tătarul Ilbasar și Basarab nu este nici o legătură.

[357] V. mai sus p. 144—145.

Întrucît pînă acum nimeni nu s-a gîndit să explice *împreună*, nu separat, cele două numiri, Basarab şi Negru vodă cu sensurile de mai sus, ni se pare că aceasta poate constitui calea de înţelegere mai deplină a lucrurilor. Nu avem pretenţia că am rezolvat definitiv problema ci doar de a oferi istoricilor prilejul de a reflecta la soluţia propusă de noi.

Vom conchide deci că *numele Basarab poate fi de origine cumană, dar că voievodul care purta acest nume a fost român şi domnul românilor*, aşa cum mărturisesc cronicile şi documentele străine. Indiferent deci de nume, luat sub influenţă cumană, *Basarab a fost român* şi a luptat pentru cauza românilor, ceea ce nu ar fi făcut un cuman. De aceea ni se par lipsite de fundament ştiinţific afirmaţiile unor istorici după care Basarab ar fi din familia hanilor tătari Kipceac [358].

„Numele cu aspect cuman al Basarabilor — afirma marele istoric G. Brătianu — nu înseamnează neapărat şi originea cumană a acestei familii; el poate fi numai rezultatul influenţei fireşti a vecinătăţii şi a alianţei acestui neam de năvălitori asiatici cu românii de la Dunăre, o mărturie a legăturilor noastre cu neamurile turco-tătare" [359].

Important de subliniat este şi faptul că în unele izvoare sîrbeşti, începînd din vremea domniei lui Basarab, ţara acestuia este numită „Basarabina zemlje", cum i se spune la 1349 şi 1357 [360].

Mai tîrziu, în 1396, Vlad Uzurpatorul se va intitula „Woyewoda Bessarabie", iar ţara stăpînită de el „Woyewodatum Bessarabie", aşa cum la 1395 Ştefan I, domnul Moldovei, se obliga faţă de regele Poloniei să-i dea ajutor împotriva oricui, printre alţii şi împotriva „voievodului Basarabiei" [361].

Dinastia lui Basarab s-a identificat într-atît cu ţara pe care o conducea încît la 1419 regele Sigismund de Luxemburg arăta că *„ţara Ungrovlahiei este Basarabească"* [362].

---

[358] L. Elekes, *Basaraba családja* [Familia lui Basarab] („Turul", 1944—1946, p. 19—28).
[359] RIR, I, 1931, p. 238—239.
[360] D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 23—24; F. Miklosich, *Monumenta serbica*, p. 146, 161.
[361] Hurmuzaki, I/2, p. 374; D. Onciul, *op. cit.*, p. 24; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 612.
[362] DRH., D, I, p. 92.

Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești

Victoria Țării Românești asupra regatului angevin în 1330 a dat caracter ireversibil procesului de constituire a celui dintîi stat românesc medieval. Ea a asigurat menținerea și a permis consolidarea primului și principalului punct de reazem al emancipării politice a românilor de sub dominațiile străine. În deceniile următoare, românii din afara arcului carpatic și-au desăvîrșit emanciparea politică împotriva celor două mari puteri care își disputau controlul asupra spațiului carpato-dunărean: Hoarda de Aur și regatul ungar. Pe fundalul acesta politic și militar s-a constituit cel de al doilea stat românesc medieval, Moldova, și s-a desăvîrșit caracterul de-sine-stătător al celor două state românești. În decurs de cîteva decenii, cele două state ating limitele lor teritoriale istorice, crează instituțiile neatîrnării statale și se afirmă în cîmpul relațiilor internaționale. Rîndurile care urmează încearcă să surprindă principalele etape politice ale acestui proces complex [1].

Restrîngerea ariei de dominație a Hoardei de Aur în Europa răsăriteană. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Europa răsăriteană a înregistrat una din cele mai de seamă mutații politice din întreaga ei istorie medievală. Sub presiunea unor forțe multiple, din care cea mai însemnată a fost cea a regatelor polon și ungar coalizate, aria hegemoniei tătare se restrînge considerabil în teritoriile ei apusene. Constelația de forțe subordonată în această zonă Hoardei de Aur se destramă și, ca urmare, harta politică a regiunii se restructurează. Alianța polono-ungară, transformată în uniune personală, după ce Ludovic de Anjou a preluat și coroana polonă (1370–1382), a devenit forța dominantă pînă la destrămarea ei după moartea regelui Ungariei.

Ofensiva puterilor creștine împotriva Hoardei de Aur, acțiune la care românii au avut o participare însemnată, și tendința celor două regate asociate de a-și impune dominația asupra teritoriilor smulse hegemoniei mongole, au alcătuit cadrul extern în care s-a desăvîrșit emanciparea politică a românilor de la sud și răsărit de Carpați și procesul de constituire a statelor române de-sine-stătătoare.

---

[1] Din vasta bibliografie consacrată etapei finale a întemeierii statelor românești medievale semnalăm în notele următoare doar cîteva din cele mai de seamă lucrări. Bibliografia cuprinzătoare a acestei etape va figura în monografia închinată problemei.

Primul obiectiv al ofensivei care a respins spre răsărit dominaţia Hoardei de Aur a fost Lwów-ul, centru al cnezatului rus apusean de Halici-Volhinia, veche arie de rvialitate între influenţele răsăritene şi apusene [2]. Faptul nou care a deschis era răsturnării raporturilor de forţe în această zonă deosebit de sensibilă a relaţiilor internaţionale în Europa răsăriteană a fost restaurarea regatului polon unitar în primele decenii ale secolului al XIV-lea şi orientarea spre răsărit a efortului său ofensiv. Această nouă direcţie de politică externă nu s-a impus decît după ce Polonia s-a desprins din conflictele nordice şi apusene în care a fost implicată ca urmare a efortului ei de a-şi desăvîrşi unitatea şi de a recupera teritoriile pierdute în epoca fărîmiţării feudale.

Încercarea restauratorului statului unitar polon, Vladislav Lokietek (1305—1333), de a recupera teritoriile pierdute în deceniile anterioare au adus Polonia în conflict cu Boemia dinastiei de Luxemburg, care acaparase cea mai mare parte a Sileziei, cu Ordinul teuton, care îşi impusese dominaţia asupra Pomeraniei răsăritene şi care controla astfel cursul inferior al Vistulei, şi cu marca de Brandenburg, care se străduia să-şi extindă dominaţia în Pomerania apuseană şi în Polonia Mare. Ani de-a rîndul, după restaurarea regalităţii polone, energia militară a ţării s-a consumat în conflictele cu aceşti adversari şi în efortul de recucerire a principalelor teritorii pierdute.

În 1327, Vladislav Lokietek întreprinde o nouă mare acţiune militară împotriva Ordinului teuton în speranţa de a-i relua Pomerania şi celelalte teritorii contestate. Alianţa încheiată între Ordinul teuton şi regele Boemiei, Ioan de Luxemburg (martie 1329) a înclinat însă balanţa puterii în favoarea adversarilor regatului polon. În ciuda concursului militar pe care i l-a acordat aliatul său Carol Robert în 1330 şi a unui însemnat succes militar dobîndit împotriva teutonilor (Plowce, septembrie 1331), raportul general de forţe făcea imposibilă în această etapă realizarea ţelurilor regelui polon. Succesorul lui Vladislav Lokietek, Cazimir al III-lea cel Mare (1333—1370), a tras învăţăminte din experienţa tatălui său ; sub influenţa şi cu concursul regilor angevini din Ungaria, Carol Robert (1308—1342) şi Ludovic de Anjou (1342—1382), el s-a desprins treptat din conflictele cu Brandenburgul, Ordinul teuton şi Boemia — începutul a fost realizat în noiembrie 1335, la Wyszegrad — şi a iniţiat hotărît o nouă direcţie de politică externă, expansiunea în răsărit.

Reconcilierea Poloniei cu Boemia şi Ordinul teuton, datorată în mare măsură iniţiativelor perseverente ale diplomaţiei ungare, a consolidat alianţa polono-ungară, sporindu-i considerabil eficienţa în diversele direcţii în care s-a manifestat Una din aceste direcţii a fost aria de dominaţie a Hoardei de Aur. Revizuindu-şi opţiunile de politică externă, Polonia lui Cazimir cel Mare a iniţiat în 1340, în cooperare cu regatul ungar, o acţiune de mari proporţii la Lwów în Halici în scopul de a readuce cnezatul rus în aria de influenţă a celor două regate. Extinzîndu-se treptat la alte zone, acţiunea iniţiată la Halici a sfîrşit prin a modifica considerabil situaţia politică a Europei răsăritene.

---

[2] Pentru ofensiva regatelor polon şi ungar în cnezatul Halici, v. între altele: Wl. Abraham, *Powstanie organizacyi Kosciola lacinskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 215—237; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens, Politische Entwicklung, Kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Gratz, 1955; P. W. Knoll, *The rise of the Polish monarchy-Piast Poland in East Central Europe, 1320—1370*, Chicago-London, 1972 (cu întreaga bibliografie a temei).

Primele semne ale acestei noi direcţii de politică externă polonă aparţin anului 1335, cînd Carol Robert şi Cazimir, care aveau de conciliat vechi revendicări paralele asupra teritoriilor din Halici-Volhinia, şi-au reglementat raporturile printr-un acord, temei al unui şir de înţelegeri încheiate în deceniile următoare [3]. În anul următor, Cazimir cere Curiei papale să transfere asupra episcopiei de Gnezno direcţia vieţii spirituale catolice din teritoriile ruse, subordonate la acea dată episcopiei de Lubusz, care se afla sub control german [4]; iniţiativa regelui e indiciul pregătirii acţiunii în teritoriile ruse apusene. În 1338, cu prilejul unei noi întîlniri între Carol Robert şi Cazimir, la Wyszegrad, situaţia teritoriilor ruse apusene a ocupat din nou un loc de frunte în negocierile polono-ungare; la întîlnire a participat însuşi cneazul rus care aderă la alianţa celor două regate [5]. Evenimentul a precedat deaproape deschiderea ostilităţilor şi intrarea directă în acţiune a Poloniei şi Ungariei.

Acordul de la Wyszegrad, din noiembrie 1335, nu a înlăturat deîndată fricţiunile dintre Polonia şi teutoni, care au cunoscut chiar o puternică recrudescenţă în anii următori. Evoluţia evenimentelor s-a înscris totuşi, în cele din urmă, în direcţia stabilită în 1335. În iulie 1343, la Kalisz, Cazimir şi reprezentanţii Ordinului au încheiat un tratat în spiritul acordurilor anterioare; pe această temelie care consacra *status-quo*-ul între cele două puteri s-a instaurat pacea între Polonia şi Ordinul teuton, care avea să dureze pînă la începutul secolului următor [6].

Adeziunea cneazului Boleslav Iurii la alianţa polono-ungară, revenirea sa la catolicism şi implicaţiile acestui fapt pentru ţara asupra căreia domnea au declanşat reacţia boierimii ruse, refractară confesiunii catolice; la 7 aprilie 1340, cneazul Boleslav Iurii a căzut victimă acestei reacţii, fiind ucis de boierii săi [7]. Pentru a fi în măsură să reziste presiunii polono-ungare, boierii fac apel la sprijinul puterii suzerane, Hoarda de Aur, ameninţată şi ea de ofensiva celor două regate în aria sa de influenţă.

La numai zece zile după uciderea cneazului, la 16 aprilie 1340, regele Cazimir a intrat în campanie; rapiditatea intervenţiei polone, sprijinită de o acţiune militară ungară simultană, e indiciul stadiului avansat al pregătirilor celor două puteri în vederea unei acţiuni la Halici; asasinarea lui Boleslav Iurii nu a făcut decît să preîntîmpine o acţiune militară în curs de pregătire [8].

---

[3] A. Prochaska, *W sprawie zajecia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*. (KH, VI, 1892, p. 30—34); Br. Wlodarski, *Polska i Rus, 1194—1340*, Warszawa, 1966; pentru oscilaţiile istoriografiei cu privire la data exactă a acestui acord polono-ungar, 1335 sau 1338, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 174.

[4] P. W. Knoll., *op. cit.*, p. 124.

[5] V. lucrările citate la nota 2.

[6] P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 117—120.

[7] „Post hoc praefata domina Anna regina anno Domini MCCCXXXIX defuncta et sequenti anno Boleslao filio Troyden ducis Mazoviae, quem Rutheni unanimiter sibi in ducem et dominum susceperunt per toxium interempto, qui legem et fidem ipsorum immutare nitebatur ..."; Jan z Czarnkowa, *Kronika (Monumenta Poloniae Historica*, II, Lwów, 1872, p. 629); şi pentru Dlugosz factorul decisiv al răscoalei boierilor ruşi şi al uciderii cneazului a fost cel confesional: „fidei ritusque disparitas, quae sub pietatis religionisque specie animas Ruthenorum, his, quas expressi, et aliis causis suapte violentatas et incensas, in Principis extinctionem, quasi quoddam sacrificium gratum Deo praestituros, ne in Latinum transire ex Graeco ritum coligerentur, perstrinxit"; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XIII* (*Opera omnia*, XII, ed. A. Przedziecki, Cracoviae, 1876, p. 196—198); v. şi J. Sieradzki, *Regnum Russiae. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego* (KH, LXI, 1958, 2, p. 503—504).

[8] G. Rhode, *op. cit.*, p. 177.

Succesul doar limitat al acestei prime campanii, anihilat probabil de reacţia boierimii ruse după retragerea trupelor polone şi ungare şi de o primă intervenţie tătară, a făcut necesară o nouă campanie. La sfîrşitul lunii iunie 1340, Cazimir pătrunde a doua oară în cnezatul rus apusean şi supune ţara [9]. Mijloacele de a-şi impune durabil dominaţia îi lipseau însă ; cum o reacţie tătară de mari proporţii se anunţa ca iminentă şi a avut efectiv loc în iarna aceluiaşi an [10], iar lituanienii, de partea lor, revendicau drepturi asupra cnezatului rămas vacant, regele polon a încheiat un compromis cu boierii ruşi. În virtutea acordului realizat, aceştia au recunoscut suzeranitatea lui Cazimir, iar regele s-a angajat la rîndul său să le respecte autonomia politică şi bisericească ; conducerea cnezatului a fost preluată de boierul Detco, cu titlul de „locţiitor" sau „căpitan" al regelui [11].

Compromisul realizat pe aceste baze a fost confirmat în 1344, după noi convulsiuni, despre care informaţiile nu sînt decît foarte vagi ; în acest an, regele Ludovic al Ungariei cere lui Detco să aplice un regim identic negustorilor din regatul său şi celor din Polonia, indiciu al funcţionării acordului din 1340—1341 şi, în acelaşi timp, al rivalităţii polono-ungare pe teren comercial [12], în teritoriile smulse dominaţiei tătare.

În 1349, într-un context de evenimente modificat care ne rămîn necunoscute, Cazimir întreprinde o nouă campanie în Rutenia, anexează cnezatul Halici şi o mare parte din Volhinia, smulsă lituanienilor [13]. Modificarea situaţiei a făcut necesară o nouă reglementare a raporturilor polono-ungare. În primăvara anului 1350 e încheiat un nou acord, în temeiul căruia Ludovic recunoaşte lui Cazimir stăpînirea Ruteniei, cu titlul viager, dar îşi rezervă dreptul de a răscumpăra concesia în cazul în

[9] V. izvoarele semnalate la nota 7; cf. şi *Rocznik Traski* (*Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 860—861).

[10] Expunerea evenimentelor legate de a doua expediţie a lui Cazimir în teritoriile ruse apusene şi marea invazie tătară din iarna 1340—1341 în Polonia, în cronicile amintite; pentru invazia tătară, v. şi Franciscus Pragensis, *Chronicon Pragense (Scriptores rerum bohemicarum*, II, Praga, 1784, p. 191—192). Eroarea cronologică a unora dintre cronici care datează invazia tătară în Polonia în anul 1337 a fost semnalată şi rectificată de H. Paszkiewicz; studiul acestuia *Sprawa najazdu tatarskiego na Lublin w roku 1337* („Teka Zamojskiego", 1920), nu ne-a fost accesibil; cf. M. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde* („The Slavonic and East European Review", 35, 1957, p. 521).

[11] „Demetrius Detko", „provisor seu capitaneus terrae Russiae", către negustorii din Thorn *(Hansisches Urkundenbuch*, II, bearbeitet von H. Höhlbaum, Halle, 1876, p. 303); acordul încheiat de Cazimir cu boierimea rusă, acord care recunoştea acesteia libertatea confesională — „quod capitaneum et gentem praedictas in omnibus tueri debebat ipsosque in eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus conservare ..." — a fost cunoscut curînd şi condamnat de papa Benedict al XII-lea; ediţia mai recentă a scrisorii papale către clerul polon în această chestiune în *Acta Benedicti XII (1334—1342)*, ed. Aloysius L. Tăutu, Città del Vaticano, 1958, p. 111—112; cf. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 253 şi P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 133—134.

[12] "Ludovicus ... comiti Dechk capitaneo Ruthenorum ... conqueruuntur nobis fideles cives ac hospites civitatum nostrarum regni Hungariae praedicti et specialiter cives civitatis nostra Cassa vocatae, cum rebus scilicet mercimonialibus ad Rutheniam procedere consueti, quod cum ipsi, cum eorum rebus mercimonialibus ad loca tributorum vestrorum pervenirent, tributarii vestri super ipsos tributum superfluum, imo omnino iniustum, et plus quam a populis seu mercatoribus regni Poloniae et aliorum regnorum ab ipsis exigerent et extorquerent indebite et iniuste"; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 1, p. 209—210; cf. H. Paszkiewicz, *Politika ruska*, p. 139.

[13] Pentru antecedentele evenimentelor din 1349, pentru evoluţia raporturilor dintre Cazimir şi lumea rusă apuseană în anii precedenţi, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 182—185; pentru campania victorioasă a lui Cazimir în cnezatul Halici-Volhinia în 1349, *ibidem* şi p. 185—186 şi P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 141. Teza greşită din istoriografia noastră potrivit căreia regatul polon nu ar fi ajuns decît în 1366 în stăpînirea cnezatului Halici şi în vecinătatea Moldovei trebuie abandonată; ea s-a aflat la originea unor concluzii eronate.

care Cazimir avea să aibe un moştenitor, iar preconizata succesiune a lui Ludovic la tronul polon avea să fie astfel anulată [14].

Luarea în stăpînire directă în 1349 a teritoriilor ruse apusene de către Cazimir, care se intitulează acum „Polonie et Russie rex" [15], a deschis o nouă perioadă de confruntare militară cu lituanienii şi tătarii. În anul următor, 1350, spre sfîrşitul primăverii, lituanienii întreprind o mare expediţie în teritoriul polon, dar sînt respinşi de contraofensiva polonă. Cîteva luni mai tîrziu ei revin la atac, cuceresc cetăţile Chelm, Vladimir, Belz şi încearcă, fără succes, să cucerească Lwow-ul; ei rămîn însă în stăpînirea Volhiniei [16].

În aşteptarea unui nou mare asalt lituanian, în coaliţie cu tătarii, Cazimir solicită şi obţine proclamarea cruciadei antitătare în Boemia, Polonia şi Ungaria (mai 1351) [17]. Noul atac lituanian a fost respins de Cazimir; dar încercarea lui Ludovic, care a participat la campania din 1351, de a-i supune pe lituanieni, de a-i converti la creştinism şi de a-i atrage în coaliţia antitătară a eşuat în cele din urmă [18]; la începutul anului 1352, cei doi regi întreprind o nouă campanie, fără rezultate decisive însă. Incitaţi desigur de lituanieni, tătarii atacă oastea ungară în retragere şi devastează Polonia şi Podolia. Incapabil să se opună acestei coaliţii de forţe, Cazimir încheie pace cu lituanienii, cărora le lasă în stăpînire o mare parte din Volhinia, obţinînd în schimb recunoaşterea stăpînirii sale la Halici [19]. Cum însă, în ciuda acestui acord, invaziile lituaniene nu au încetat, pentru a-i izola pe lituanieni, Cazimir încheie, în urma unei mari expediţii antitătare, în 1354, pacea cu Hoarda de Aur; în virtutea înţelegerii sale cu tătarii, regele polon reţine teritoriile ruse cucerite, dar acceptă să plătească pentru ele tribut [20]. Cnezatul Halici intră acum definitiv în sfera de influenţă a celor două regate catolice prin efortul militar al cărora fusese smuls dependenţei de Hoarda de Aur. Doisprezece ani mai tîrziu, în 1366, Cazimir şi-a desăvîrşit acţiunea printr-o nouă campanie care a adus şi Volhinia sub autoritatea sa.

Ofensiva împotriva tătarilor în spaţiul românesc şi expansiunea regatului ungar la răsărit de Carpaţi. Ofensiva puterilor catolice în aria de dominaţie a Hoardei de Aur nu s-a limitat la cnezatele ruse apusene ci a cuprins întregul spaţiu de la răsărit de Carpaţi, pînă în regiunea Dunării de Jos; această acţiune, care s-a desfăşurat cu participarea românilor, a deschis o nouă etapă în procesul constituirii statelor feudale româneşti.

Ostilităţile cvasipermanente între statul ungar şi Hoarda de Aur, în cadrul cărora iniţiativa s-a aflat, pînă în vremea lui Ludovic de Anjou, precumpănitor în mîna tătarilor, cunosc o răsturnare de direcţie în timpul celui de al doilea rege angevin. Acţiunile hotărîtoare s-au desfăşurat în

---

[14] H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-wegierskey na terenie Rusi halicko-wlodzimierskey w XIV wieku (Trzy traktaty z lat 1350—1352)* (KH, 38, 1924, p. 284—285); A. Prochaska, *W sprawie zajecia Rusi*, p. 18, 31; G. Rhode, *op. cit.* p. 174; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 143—144.

[15] A. Prochaska, *Urykwi z dziejów XIV w.* [*I. Przyczynek do sprawi zajecia Rusi przez Kazimierza W.*] (KH, XVIII, 1904, p. 211).

[16] P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 145—147.

[17] *Acta Clementis Papae VI (1342—1352)*, ed. Al. L. Tăutu, Città del Vaticano, 1960, p. 281—284.

[18] G. Rhode, *op. cit.*, p. 189—190; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 148—150.

[19] A. Prochaska, *W sprawie*, p. 26; H. Paszkiewicz, *Politika ruska*, p. 132—133; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 150—153.

[20] Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 223; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 184—185.

anii 1345 şi 1346, cînd oştile transilvănene, probabil în cooperare cu cele ale Ţării Româneşti, desprinsă din legăturile cu Hoarda de Aur şi reconciliată cu Ungaria, întreprind expediţii împotriva tătarilor la răsărit de Carpaţi. Izvorul narativ cel mai apropiat de evenimente, cronica domniei lui Ludovic de Anjou, scrisă de Ioan de Tîrnave, relatează sumar marea luptă cu tătarii, care s-a încheiat cu înfrîngerea acestora şi uciderea căpeteniei lor, Athlamos, precum şi expediţiile repetate întreprinse în teritoriile controlate de Hoarda de Aur, pînă la respingerea finală a tătarilor, probabil în deceniul următor, spre mare [21].

Fără a fi în măsură să precizăm mai îndeaproape cronologia expediţiilor împotriva tătarilor la răsărit şi miazăzi de Carpaţi, putem afirma că ele au avut rezultate hotărîtoare şi că, la sfîrşitul lor, aria dominaţiei tătare în spaţiul românesc a fost restrînsă la zona maritimă. Indiciul cel mai sigur al noii situaţii politice create de ofensivele împotriva tătarilor în aceste regiuni a fost reconstituirea durabilă a episcopiei Milcoviei de către Ludovic, după iniţiativa similară, lipsită însă de succes, a lui Carol Robert în 1332. Răspunzînd solicitării lui Ludovic şi a reginei mame Elisabeta, papa Clement al VI-lea autoriza, la 29 martie 1347, pe arhiepiscopul de Calocea să înfiinţeze episcopia Milcoviei pe ruinele episcopiei nimicite de invazia tătară în 1241 şi rămasă în părăgină de atunci, în ciuda cîtorva încercări de a o reînvia [22].

Apariţia şi persistenţa episcopiei Milcoviei de-a lungul întregii domnii a lui Ludovic de Anjou exprimă pe planul organizării ecleziastice realitatea politică nouă creată de iniţiativele regelui Ungariei în teritoriile transcarpatice, efortul său de a constitui aici o zonă de stăpînire politica directă după înlăturarea dominaţiei tătare. După cum s-a afirmat în repetate rînduri, Milcovia nu a fost decît o nouă întrupare a vechii episcopii cumane,

---

[21] Pentru expediţiile transilvănene împotriva tătarilor la răsărit de Carpaţi, v. relatarea lui Ioan de Tîrnave (SRH, ed. J. G. Schwandtner, I, Vindobonae, 1746, p. 176) şi cea cuprinsă în *Chronicon Dubnicense* (*Historiae Hungariae fontes domestici*, ed. M. Florianus, III, Quinqueecclesiis, 1884, p. 151—152); cf. B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţărei Româneşti (1230—1380)*, (*Etymologicum Magnum Romaniae*, III, Bucureşti, 1976, p. 782—784); D. Onciul, *Originile principatului Moldovei (Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 699); pentru datarea expediţiilor: v. şi I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 60; Şt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* (AIIAI, X, 1973, p. 105) şi idem, *L'Etat roumain de l'est de Carpathes: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle* (RRH, XVIII, 1979, p. 486—487). Încă din luna octombrie 1344, frontiera transilvăneană din spre tătari, consolidată prin reunirea comitatelor Bistriţa, Braşov şi a regiunii secuilor, se afla sub conducerea aceleiaşi persoane, Andrei Lackfi (*Székely Oklevéltár*, ed. Szabó Károlyi, I, *1211—1519*, Cluj, 1872, p. 51; DIR, C, veac XIV, IV, 1341—1350, Bucureşti, 1955, p. 213—214).

[22] Hurmuzaki, I/2, p. 4—5; cf. R. Rosetti, *Despre Unguri şi episcopiile catolice din Moldova* (AARMSI, s. II, t. XXVII, 1905, p. 41—43); Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 32—33. Înfiinţarea episcopiei Milcoviei a fost diferit interpretată de istorici, după cum au atribuit noii dioceze — de fapt o reînviere a celbei cumane —, existenţă reală sau nominală. Între adepţii celei de a doua teze se numără C. Auner, N. Iorga, M. Holban. Mult mai întemeiat ni se pare primul punct de vedere: „Episcopatul de Milcov, reînfiinţat în locul celui cuman, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei în Moldova de Jos"; G. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei (Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 137); în realitate episcopia a avut, în timpul lui Ludovic, existenţă efectivă, numai că a suferit de pe urma vicisitudinilor situaţiilor politice.

Ipoteza potrivit căreia episcopia Milcoviei s-ar fi constituit pe teritoriul controlat în trecut de „un voievod local" a fost enunţată de C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea lui* („Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, XI, 1960, 1, p. 61—81).

expresie ecleziastică a dominației politice a regatului ungar la răsărit și sud de Carpați. Lichidată un veac în urmă de invazia tătară, episcopia cumană renaște acum, îndată după succesul noii ofensive a regatului ungar împotriva Hoardei de Aur. Dar între cele două variante ale diocezei patronate de regatul ungar dincoace de Carpați există o însemnată deosebire; episcopia cumană cuprinsese un vast teritoriu care se întindea, teoretic cel puțin, de la Olt pînă în nordul Moldovei, la limita cnezatului de Halici, conform accepțiunii geografice a denumirii Cumania din titulatura regală, în vreme ce episcopia Milcoviei corespundea unei arii teritoriale mult mai restrînse din răsăritul Muntenei și sudul Moldovei. Alte dioceze catolice— cea a Siretului și cea a Argeșului — aveau să acopere în a doua jumătate a secolului al XIV-lea teritoriile fostei episcopii cumane rămase în afara limitelor noii episcopii a Milcoviei. Realitățile politice dezvoltate la sud și răsărit de Carpați în răstimpul dintre ființarea celor două variante ale episcopiei cumane au îngrădit sensibil din punct de vedere teritorial limitele Milcoviei, înainte de a pune chiar capăt existenței ei. În vreme ce episcopia cumană fusese una din manifestările aspirației regatului arpadian de a cuprinde Cumania în toată întinderea ei, cea a Milcoviei a corespuns țelului mai limitat de a da regatului o acoperire împotriva expedițiilor tătare și de a-i deschide drumul spre gurile Dunării. Tranziția de la *Cumania*, care se menține în titlul regal, la *Milcovia*, denumirea episcopiei transcarpatice renăscute, exprimă îngustarea ariei de expansiune a regatului în această direcție, rezultat nu al unui program mai puțin ambițios, dar al unor realități politice noi, dezvoltarea statelor românești Țara Românească și Moldova, care aveau să îngrădească progresiv încercarea de expansiune a regatului ungar dincoace de Carpați și să anihileze în cele din urmă succesele ei.

Ca în atîtea alte situații similare, cucerirea teritorială angevină a fost urmată și dincoace de Carpați nu numai de instituirea unei organizații ecleziastice catolice, sub controlul ierarhiei regatului, dar și de un intens efort de convertire a localnicilor; în iunie 1348, luînd act de succesele înregistrate de acțiunea de convertire „în părțile Cumaniei și ale altor multe națiuni necredincioase aflate în hotarele regatului Ungariei", papa Clement al VI-lea recomanda franciscanilor din Ungaria să trimită misionari pentru a consolida „noul răsad" („novella plantatio")implantat în teritoriile asupra cărora se întinsese stăpînirea regatului ungar [23]. Un sfert de secol mai tîrziu, informat despre dificultățile întîmpinate în convertirea românilor din aceste teritorii, îndeosebi lipsa unui cler din rîndurile lor, papa Grigore al IX-lea s-a adresat regelui Ludovic și arhiepiscopilor de Strigoniu și Calocea pentru a obține cooperarea lor la remedierea acestei situații [24]. Dar, scurt timp după dispariția lui Ludovic de Anjou, noua sa „plantație", episcopia Milcoviei, a dispărut și ea timp de o jumătate de secol din geografia ecleziastică a bisericii romane, urmînd îndeaproape soarta formației teritoriale pe care o exprimase [25]. Desfășu-

[23] "Attento igitur quod in partibus Cumaniae et aliarum plurium nationum infidelium intra fines Regni Ungarie constitutis, eo, qui salutis auctor et lumen de lumine verus deus est, illustrante, lumen ipsius fidei elucescere iam cepit, multis ex infidelibus ipsis ad ipsius agnitionem fidei iam conversis" (Hurmuzaki, I 2, p. 7—8).

[24] Hurmuzaki, I/2, p. 220—221.

[25] Ultima mențiune a episcopiei Milcoviei în secolul al XIV-lea e din anul 1375; „de la 1375 pînă în 1438 nu mai întîlnim nici un episcop al Milcovului. Tocmai în 1438 începe o nouă serie de episcopi *Milcoviensi*" (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 43); de fapt, episcopii Milcoviei își fac reapariția încă din 1431 (I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I, *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, București, 1913, p. 42—43).

rările care au produs acest rezultat au fost legate de afirmarea celor două state româneşti consolidate între timp la sud şi răsărit de Carpaţi.

Dominaţia politică a regatului ungar la răsărit şi sud de Carpaţi a avut, pe lîngă o funcţie strategică evidentă, şi o finalitate de ordin economic : instituirea unei comunicaţii directe cu regiunea gurilor Dunării — zonă deosebit de activă a comerţului genovez în această vreme — şi, pe această cale, stabilirea unei legături nemijlocite cu comerţul oriental prin bazinul pontic. Manifestarea directă a acestui interes esenţial al politicii regatului angevin a fost privilegiul emis de regele Ludovic de Anjou în favoarea negustorilor braşoveni la 25 iunie 1358, care le asigura liberul acces la Dunăre în zona cuprinsă între punctele de confluenţă cu fluviul ale Ialomiţei şi Siretului [26]. Actul regal crea aşadar o zonă de imunitate vamală pentru braşovenii care vehiculau mărfuri între oraşul lor şi Dunăre, iar această zonă de imunitate vamală presupunea exerciţiul unei autorităţi politice în acest teritoriu. Zece ani mai tîrziu, Ludovic asigura braşovenilor o nouă zonă de comerţ liber spre Marea Neagră, în „ţara" lui Dimitrie „principele tătarilor", ai cărui negustori aveau să circule nestingheriţi de vămi în regatul ungar, pentru ca şi negustorii braşoveni să poată beneficia de avantaje similare în teritoriile acestuia [27].

Teritoriul asupra căruia se întinsese dominaţia regatului angevin la sud şi răsărit de Carpaţi în urma succesului ofensivelor antitătare a avut aşadar corespondent, sub raportul organizării ecleziastice, în dioceza Milcoviei şi a îndeplinit funcţia de zonă de liberă circulaţie pentru negustorii braşoveni, care făceau legătura între bazinul pontic şi Transilvania. Dar aspiraţiile de dominaţie ale regatului nu s-au limitat la această zonă relativ îngustă ; ele cuprindeau întregul teritoriu românesc transcarpatic, Ţara Românească, stat consolidat în deceniile anterioare, şi Moldova, care începe acum să-şi afirme identitatea istorică. Ciocnirea dintre veleităţile de dominaţie ale regatului angevin la sud şi răsărit de Carpaţi şi hotărîrea celor două state de a-şi conserva şi consolida existenţa de-sine-stătătoare a fost la originea repetatelor înfruntări militare şi politice dintre Ungaria, de o parte, Ţara Românească şi Moldova, de altă parte. În împrejurările legate de aceste înfruntări a apărut Moldova ca stat de-sine-stătător şi s-au definitivat structurile statale ale celor două state româneşti.

Românii şi situaţia creată de ofensiva împotriva tătarilor. Marele efort de respingere spre stepă a tătarilor iniţiat în 1340 de acţiunea polono-ungară la Halici s-a repercutat masiv asupra românilor, cu efecte imediate asupra celor din aria hegemoniei tătare sau din vecinătatea ei şi pe termen lung şi, pe cale de consecinţă, asupra întregului popor român. Trei nuclee de viaţă politică românească au fost direct implicate în desfăşurările legate de campaniile împotriva tătarilor : Ţara Românească, Moldova şi Maramureşul.

---

[26] Hurmuzaki, XV/1, p. 1; *Urkundenbuch* II *(1342 bis 1390)*, hrsg. von F. W. Zimmermann und G. Müller, Hermannstadt, 1897, p. 152—153; cf. DRH, D, I, p. 72.

[27] Urkundenbuch II, p. 315; Hurmuzaki I 2, p. 144; „nicăieri aiurea decît în Cetatea Albă nu putem aşeza pe acest prinţ „tătăresc" poate — judecînd după nume — creştinat, care va fi avut supt stăpînirea sa părţile de jos ale Moldovei dincolo şi dincoace de Prut"; (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIV, p. 6); v. mai ales studiul de interes general pentru vremea „întemeierii" Moldovei, al lui Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum* („Revue des études roumaines", IX—X, 1965, p. 39—46); ipoteza lui H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühmittelalterliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 47, potrivit căreia Demetrius princeps Tartarorum ar fi Dimitrie Donskoi e imposibilă şi nu merită discuţie.

Țara Românească a aderat la lupta împotriva tătarilor curînd după declanșarea ei. Indiciul cel mai de seamă al acestei noi orientări de politică externă a fost reconcilierea cu regatul angevin, act care a pus capăt confruntării deschise între cele două state de campania lui Carol Robert în 1330. Biograful lui Ludovic, Ioan de Tîrnave, relatează în termeni exaltați faptul petrecut, potrivit scrierii sale, la începutul domniei celui de al doilea angevin : „Cum autem esset în partibus memoratis quidam princeps seu baro potentissimus, Alexander, Waywoda Transalpinus, ditioni eiusdem subiectus, qui tempore quondam Caroli regis, patris sui, a via fidelitatis divertendo rebellaverat et per multa tempora in rebellione permanserat, audita pietatis ac etiam potestatis eiusdem Ludovici regis fama ad ipsum sponte, personaliter veniens, circa confinia ipsorum partium, ad pedes regie majestatis humotenus est prostratus et ad obedientiam ac fidelitatem debitam reductus ; et integratus, solennia munera, xenia et clenodia praestando et suum dominium ac sanctam coronam recognoscendo, cum gaudio et laetitia, ad propria remeavit, ab illo tempore fidelitatem conservavit" [28].

Concizia extremă a autorului și lipsa altor izvoare referitoare la acest eveniment fac imposibilă reconstituirea contextului istoric al reconcilierii dintre Ludovic și Nicolae Alexandru. Dar indiferent dacă faptul a fost consecința unei presiuni militare din partea lui Ludovic [29] sau urmarea inițiativei spontane a lui Nicolae Alexandru, cum lasă să înțeleagă biograful regelui ungar, reconcilierea a fost o nouă recunoaștere — după cea cuprinsă în acordul dintre Carol Robert și Basarab I — a existenței Țării Românești ca stat unitar. Pe temeiul acestei recunoașteri s-a realizat acordul dintre Ludovic și Nicolae Alexandru [30].

Reconcilierea dintre cele două țări a restabilit între ele raportul de suzeranitate-vasalitate instituit înainte de 1324 și anulat ca urmare a campaniei lui Carol Robert împotriva lui Basarab I în 1330. Termenii acestui nou acord, interpretat cu timpul diferit de cei doi contractanți — izvor al viitoarelor conflicte dintre Țara Românească și regatul angevin — nu ne sînt decît indirect și vag cunoscuți, întrucît textele în care au fost înscrise s-au pierdut. Interpretînd, într-un moment de criză acută a raporturilor sale cu Țara Românească (ianuarie 1365), acordul realizat cu Nico-

---

[28] SRH, I, p. 174.

[29] „În zilele acestui domnu venit-au Laioș craiul unguresc cu mulțime de oști în Țara Românească, iar Alexandru Vodă, văzînd că nu va putea sta împotrivă-i, plecă capul și merse la craiu cu mari daruri, cu o mie de grivine de aur, de s-au închinat și să făgădui că-i va da dajde pe an. De aceasta foarte bine păru craiului și-l dărui cu frumoase daruri și-l slobozi ca să domnească cu pace" (*Letopisețul Țării Rumânești*, ed. St. Nicolaescu, RIAF, XI, 1910, p. 106 — 107).

[30] Data și conținutul acordului dintre Ludovic și Nicolae Alexandru au fost diferit interpretate de istorici. Urmînd indicația izvorului, B. P. Hasdeu, D. Onciul, N. Iorga ș.a. au situat evenimentul la începutul domniei lui Ludovic și l-au interpretat ca un indiciu al participării Țării Românești la ofensiva împotriva tătarilor. Această interpretare a fost acceptată în istoriografia română pînă la apariția studiului lui E. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voevod cu ungurii* (RI, XXXII, 1946, p. 115—139), care a deplasat evenimentul după 1352; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)* („Studii", XV, 1962, p. 329—335), situează reconcilierea în 1346, dar îi reduce mult semnificația. Argumentat a combătut Z. Pclișanu deplasarea cronologică a evenimentului, în recenzia la studiul amintit al lui E. Lăzărescu (RIR, XVII, 1947, 1—2, p. 167—168), pledînd în favoarea anului 1344, cînd Ludovic s-a aflat efectiv în Transilvania; v.și Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, 1970, p. 34—35. Întreaga chestiune a fost readusă în discuție în timpul din urmă de S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești* (sec. XIV) („Revista de istorie", XXXII, 1979, nr. 10, p. 1967—1974).

lae Alexandru, Ludovic amintește în termeni generali convenția *(pacta)* încheiată cu 20 de ani în urmă. Potrivit regelui, această convenție prevedea recunoașterea formală a suzeranității regatului — prin acceptarea derivării de la puterea regală a insemnelor propriei sale puteri — și împlinirea obligațiilor legate de raportul stabilit [31]; acțiunea ulterioară a lui Nicolae Alexandru avea să infirme categoric concepția lui Ludovic cu privire la natura raporturilor dintre cele două țări. Alte surse, indirecte, ne îngăduie să întregim informația sumară a biografului lui Ludovic și interpretarea însăși a acestuia.

În primul rînd, noua orientare a lui Nicolae Alexandru a readus țara în sfera de acțiune a catolicismului. Înregistrînd modificarea petrecută în aria de influență a regatului ungar, papa Clement al VI-lea, legînd mari speranțe de ceea ce era un simplu act politic, semnala, în toamna anului 1345, convertirea sau înclinarea spre conversiune la catolicism a românilor din Transilvania, Sirmium și Țara Românească, dependenți de Ungaria („olachi romani commorantes în partibus Ungarie Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis"); între fruntașii români nominalizați de papă în acest context se afla și „Alexandru al lui Basarab" [32]. O asemenea desfășurare nu se putea însă produce decît în legătură cu progresul puterii regatului ungar în răsăritul și sud-estul Europei. Apropierea Țării Românești și a lui Nicolae Alexandru de papalitate, în condițiile date, a fost așadar una din consecințele înțelegerii sale cu Ludovic [33]. Chiar dacă contactele inițiale au fost stabilite direct, prin misionari franciscani, reacția regelui Ungariei, pentru care, la fel ca și pentru predecesorii săi, prozelitismul confesional era un instrument de dominație politică, a readus curînd desfășurarea raporturilor în acest domeniu pe făgașul dorit: organizarea catolicismului din Țara Românească a fost așezată sub oblăduirea episcopiei transilvănene [34]. Strîns legată de această orientare politică și confesională a fost căsătoria lui Nicolae Alexandru cu catolica Clara [35].

Rostul principal al alianței dintre Nicolae Alexandru și Ludovic era însă, firește, de natură militară. Restaurarea raporturilor de cooperare între regatul ungar și Țara Românească a precedat probabil îndeaproape ofensiva împotriva tătarilor în spațiul românesc și a fost condiția prealabilă a acesteia. Știri directe asupra acțiunii militare a Țării Românești împotriva tătarilor lipsesc, dar eliberarea acelei părți a țării care se afla în aria dominației tătare lasă să se întrevadă participarea celui dintîi stat românesc la ofensiva împotriva Hoardei de Aur și a dominației ei la Dunărea de Jos [36].

---

[31] Hurmuzaki, I/2, p. 92—93; DRH, D, I, p. 78—80.

[32] Hurmuzaki I/1, p. 697—698; DRH, D, I, p. 60—61.

[33] V. în acest sens opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 185; opinie diferită la M. Holban, *op. cit.*, p. 331. Existența unui acord timpuriu între Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru e confirmată și de un act regal din anul 1347 care amintește campania lui Carol Robert în 1330 „contra Bozorod Olacum tunc regni et sancte corone infidelem ..." (G. Györffi, *Adatok a románok XIII századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*) („Történelmi Szemle", VII, 1964, 1, p. 561—562).

[34] V. confirmarea mai tîrzie a acestei măsuri de către Vladislav I, fiul și succesorul lui Nicolae Alexandru (Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99).

[35] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 185—186.

[36] Punctul de vedere tradițional al medievisticii românești, care e și cel mai întemeiat, e exprimat deosebit de limpede de Gh. I. Brătianu: „Mais après le désastre bulgare et la mort du Khan Uzbek, le « grand Bassarab » envoie en 1345 son fils Alexandre faire sa paix avec le nouveau roi de Hongrie, Louis d'Anjou. Le voïvode hongrois de Transylvanie entreprend deux ans plus tard l'expédition au-delà des Carpates qui aboutit à une grande victoire sur les Tatars,

Înlăturarea dominației tătare a pus capăt rațiunii principale a legăturii de cooperare restabilite între Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru. În centrul noului conflict care avea să izbucnească curînd între regatul angevin și, Țara Românească s-au aflat înțelesul diferit atribuit de rege și de voievod naturii raporturilor dintre țările lor și, nu mai puțin, problemelor teritoriale deschise de înfrîngerea Hoardei de Aur.

Tot atît de direct implicați în luptele pentru înlăturarea hegemoniei tătare ca și românii din Țara Românească, dar probabil încă mai înainte decît aceștia, au fost cei din Maramureș și Moldova, două autonomii politice românești a căror evoluție s-a împletit în această vreme. Expansiunea spre răsărit a regatelor polon și ungar, ofensiva lor conjugată în cnezatul Halici — stat cu care Maramureșul și Moldova au întreținut strînse legături — le-au implicat direct în acțiune și au precipitat procesele social-politice în curs de desfășurare în cele două țări românești.

Semnul premergător al desfășurărilor din care avea să rezulte cel de al doilea stat românesc, Moldova, a fost martirajul la Siret, în 1340, a doi călugări franciscani[37]. Faptul, petrecut în plină desfășurare a campaniilor polono-ungare la Halici și a presiunilor confesionale care le-au însoțit, e indiciul implicării Moldovei în marile desfășurări militare și politice declanșate de ofensiva puterilor catolice în aria de dominație a Hoardei de Aur. Nu mulți ani mai tîrziu, asupra formațiunei sau formațiunilor românești din nordul viitorului stat al Moldovei se extinde puterea regalității angevine. Deși nu există încă o evidență documentară pentru evenimentele petrecute acum în această zonă, se poate afirma cu probabilitate că ea a fost cuprinsă în aria de dominație directă a Ungariei fie în 1347, în urma consolidării pozițiilor regatului în sud, manifestată prin crearea episcopiei Milcoviei[38], fie, cel mai tîrziu, în 1349, odată cu lichidarea autonomiei haliciene de către regatul polon[39].

În cursul aceluiași deceniu, izvoarele semnalează începutul unor însemnate desfășurări în societatea maramureșeană. Lume de sate, aflată

dont la tradition historique roumaine a gardé un souvenir confus. Sans doute la principauté valaque a passé à ce moment de l'alliance mongole dans la système politique opposé; elle est devenue l'avant garde orientale des monarchies catholiques de Pologne et de Hongrie, dans leur lutte de vingt-cinq ans contre les Tatares et les Lithuaniens" *(Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 117—118); v. și Al. L. Tăutu, *Basarab il Grande, fondatore del primo stato romeno indipendente (1310—1352)* („Antemurale", I, 1954 ,p. 62—63). Extinderea spre răsărit a Țării Românești e înregistrată de actul patriarhiei constantinopolitane din 1359 care instituie Mitropolia Țării Românești, „învecinată" acum cu scaunul metropolitan în curs de dispariție de la Vicina (Hurmuzaki, XIV/1, p. 2).

37 „Interea frater Mravicus Minister de quo supra diximus capitulum celebrarat in Boemia, quando in Valachia et civitate Seret frater Blasius, una cum fratre Marco martyrii coronam fortiter adipiscebatur, ibique sepulti XIV Junii" (L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, VII *(1323—1346)*, Claras Aquas, 1932, p. 287); pentru data corectă — inițial evenimentul fusese considerat a se fi petrecut în 1349 — v. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea* („Revista catolică", III, 1914, 1, p. 66); cf. Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 87. Reacția antilatină atestată la Siret în 1340 a coincis cu vehementele manifestări de același fel semnalate, în același an, de multiple izvoare în Rusia haliciană și apoi și în Lituania; cf. Wl. Abraham, *op cit.*, p. 183, 187, 191, 209—210.

38 Șt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice*, p. 105 și *L'état roumain de l'est des Carpates*, p. 488—490.

39 Această din urmă dată ni se pare cea mai probabilă; prezența lui Ludovic în Transilvania în vara și toamna acestui an e indiciul unor însemnate acțiuni militare în zona transcarpatică; v. DIR, C, IV, p. 491—520; încă de la 11 iulie, Ludovic vestea venețienilor că prezența lui era solicitată în Transilvania: „et pro nunc incole ejusdem regni nostri videlicet Transilvani nobis humiliter et devote supplicaverunt, ut ad eos causa visitationis accedere dignaremur ..." *(Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, II, ed. Wenzel Gustav, Budapest, p. 360—361; v. și p. 362—363 și 370; v. și R. Popa, lucrarea citată la nota următoare, p. 245).

sub conducerea unor cnezi şi voievozi, Maramureşul era una din „ţările" româneşti în curs de transformare în stat de tip feudal — proces ale cărui indicii sînt evoluţia instituţiei cneziale spre stăpînirea ereditară şi, la nivel politic, tendinţa similară a instituţiei voievodale — ,cînd, şi aici, a intervenit politica centralizatoare şi asimilatoare a regalităţii angevine[40].

Infiltrarea tot mai insistentă a puterii regale în comunitatea cnezial-voievodală a Maramureşului în timpul domniei lui Carol Robert şi Ludovic de Anjou s-a manifestat în primul rînd prin confirmarea stăpînirii pămîntului şi atragerea, pe această cale, a cnezilor maramureşeni în dependenţa directă a regelui, în situaţia de „servientes regis". Stăpînirile cneziale confirmate prin privilegii regale sînt delimitate şi reambulate de reprezentanţii capitlului unei biserici catolice; cnezii sînt atraşi în sfera de acţiune a justiţiei regale. Variatele modalităţi de afirmare a puterii regale s-au manifestat în detrimentul autonomiei tradiţionale a Maramureşului şi a voievodului „ţării". La nivelul superior, instituţia voievodatului, expresie supremă a organizării politice româneşti în această vreme, e ameninţată de instituirea comitatului, instituţie a puterii regale. Comunitatea cnezilor maramureşeni, în frunte cu voievodul, tinde să fie înlocuită de congregaţia nobililor — titulari de privilegii regale — ,sub conducerea comitelui regal.

Presiunea politicii regale asupra autonomiei maramureşene s-a intensificat simţitor sub cel de al doilea rege angevin, în legătură directă şi cu politica sa răsăriteană, într-o arie cu care Maramureşul era învecinat teritorial şi cu care întreţinuse intense legături. Ameninţată grav, tot mai mult îngustată şi golită de conţinut, autonomia voievodală a Maramureşului a reacţionat înainte de a dispărea sub loviturile politicii regale. Sub conducerea lui Bogdan din Cuhea, membru al familiei voievodale cu tendinţe de transformare în dinastie feudală, se grupează adversarii politicii angevine. Înlăturat din voievodat probabil sub presiunea regalităţii, ca „infidel" faţă de coroană, Bogdan şi aderenţii săi se împotrivesc puterii regale. Opoziţia faţă de regalitate se manifestă în chipul cel mai evident prin acţiunile îndreptate împotriva aderenţilor maramureşeni ai acesteia în fruntea cărora se aflau neamul lui Dragoş din Giuleşti. În 1349, regele Ludovic, denunţă în termeni vehemenţi acţiunea lui Bogdan, devenit între timp „infidel notoriu", şi a nepotului său de frate, Iuga, care au izgonit pe Jula, fiul lui Dragoş, şi pe ai săi din satele lor Giuleşti şi Nireşti, pentru că refuzaseră să se asocieze acţiunii lor politice. Regele ordonă voievodului Ioan, alt nepot al lui Bogdan şi frate al lui Iuga, să-l reaşeze pe Jula în stăpînirea satelor sale, în prezenţa reprezentantului comitelui de Maramureş şi a obştii cneziale a ţării[41].

Intervenţia lui Ludovic, necesară pentru a impune punctul de vedere regal şi pentru a înclina balanţa puterii în societatea maramureşeană în sensul aderenţilor politicii sale, a dat rezultatele aşteptate. Acţiunea regală a triumfat împotriva actului voievodal al lui Bogdan, care prefigurase procesele de hiclenie prin confiscarea domeniului Dragoşeştilor. În anii următori, facţiunea regală domină în Maramureş; sprijinită hotărît de rege, ea recompensează sprijinul regal prin participarea la campaniile regale la răsărit de Carpaţi. În 1360, Dragoş din Giuleşti e răsplătit de Ludovic pentru meritele sale deosebite la înfrîngerea răscoalei Moldovei —

---

[40] Pentru tot ceea ce priveşte istoria social-politică a Maramureşului, v. monografia fundamentală a lui R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970 (cu bibliografia completă).

[41] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sziget, 1900, p. 26—28.

„terra nostra moldovana" — readusă în dependenţa regalităţii ungare[42]. Cu această menţiune a diplomei regale, legătura, desigur mult mai veche, între desfăşurările politice din Maramureş şi Moldova ajunge la nivelul evidenţei documentare.

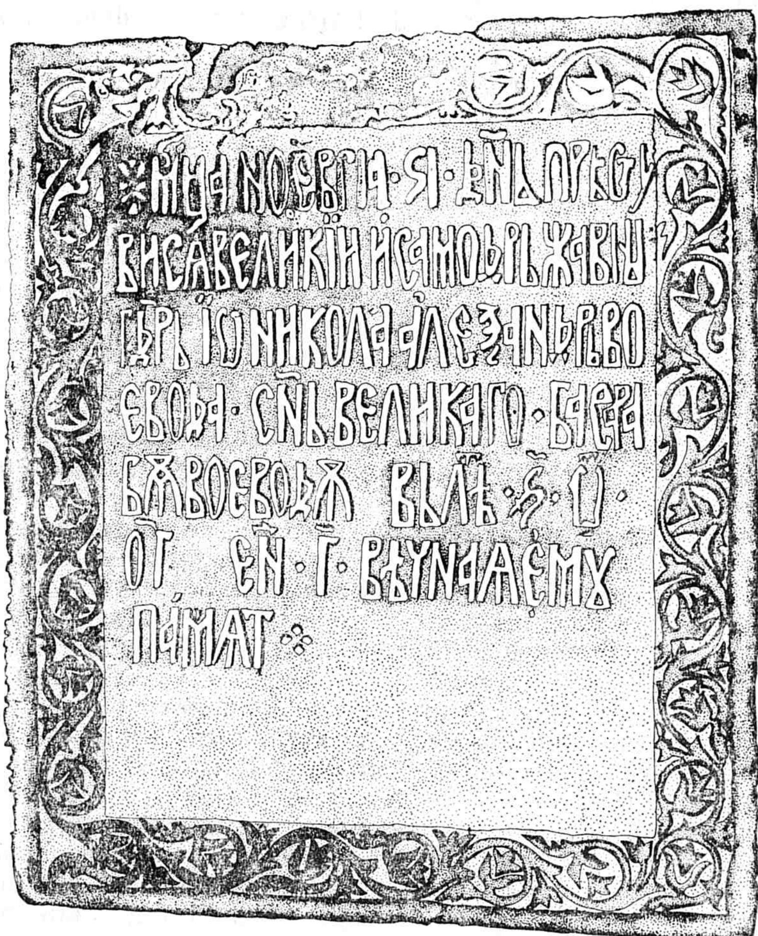

Fig. 7.—Piatra de mormînt a lui Nicolae Alexandru voievod (1364) de la Cîmpulung.

Tăcerea izvoarelor cu privire la evenimentele de la sud şi răsărit de Carpaţi după succesul ofensivei antitătare e întreruptă în 1359 cînd, brusc, informaţii din direcţii diferite semnalează însemnate desfăşurări, în cadrul cărora mişcarea de emancipare politică a românilor se precipită, luînd o nebănuită amploare.

Lupta împotriva hegemoniei angevine. Semnalul răscoalei împotriva regatului ungar care îşi întinsese dominaţia peste Carpaţi a venit din Ţara Românească, al cărei voievod, Nicolae Alexandru (1352—1364), a imprimat din 1359 un nou curs politicii ţării sale.

[42] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 37—40.

Anii precedenţi aduseseră lui Ludovic un considerabil spor de putere şi prestigiu. Războiul victorios pe care îl purtase împotriva Veneţiei l-a adus în stăpînirea ţărmului dalmat (1358), iar campaniile întreprinse în Serbia, îndată după sfîrşitul confruntării cu republica lagunelor, au readus sub dominaţia sa teritoriile pierdute de regat în deceniile anterioare (1359). În urma acestor victorii, poziţia de forţă a regatului ungar în sud-estul Europei a sporit considerabil.

Sporul de putere al regatului ungar s-a resimţit şi în spaţiul românesc, unde politica lui Ludovic de Anjou ia forme tot mai asupritoare, îndeosebi prin încercarea sa de a exercita o dominaţie directă. Indiciul nemijlocit al acestei politici e privilegiul acordat la 25 iunie 1358 de Ludovic negustorilor din Braşov, cărora le asigură libera trecere spre Dunăre. Prin acest privilegiu, Ludovic făcea act de suveranitate într-o zonă care fie aparţinea Ţării Româneşti, fie era revendicată de aceasta. În acelaşi timp[43], prin acest act regele Ungariei lipsea Ţara Românească de excepţionalul izvor de venituri care era vama percepută de-a lungul unei însemnate artere a comerţului internaţional.

Mai mult încă decît acest indiciu, gravitatea asupririi angevine e revelată de răscoala însăşi a românilor de la sud şi răsărit de Carpaţi în 1359. Fapt nou, sau doar prima oară ilustrat de izvoare, împotrivirea faţă de dominaţia regatului se produce concomitent în Ţara Românească şi Moldova.

Actul care a consacrat ruptura între Nicolae Alexandru şi Ludovic de Anjou a fost crearea, în acord cu Patriarhia din Constantinopol, a mitropoliei Ţării Româneşti. În temeiul acestui acord, „marele voievod"— titulatură care exprimă întîietatea voievodului de Argeş faţă de ceilalţi voievozi — , e investit şi cu titlul de „avthentis", adică „autocrat", „domn de-sine-stăpînitor", „samodîrjeţ". Acest nou titlu exprimă nu numai o putere sporită înăuntru, în raport cu ceilalţi voievozi şi cu boierimea, dar şi o înălţare a statutului ţării pe plan extern; implicaţia principală de politică externă a noului titlu era revendicarea pentru domn a unei puteri de sine stătătoare, derivată direct de la Dumnezeu şi nu de la altă putere lumească. Dar această revendicare înfrunta direct suzeranitatea lui Ludovic, pretenţia acestuia de a avea dreptul să-l investească pe voievodul „transalpin" în voievodatul Ţării Româneşti. Actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru, înfăptuit în cooperare cu Bizanţul, era contestarea categorică a pretenţiei lui Ludovic de a exercita o autoritate superioară asupra Ţării Româneşti[44].

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1365, cînd, eliberat de alte preocupări pe care i le crea politica sa de expansiune în multiple direcţii, Ludovic a proclamat războiul împotriva Ţării Româneşti unde domnea acum Vladislav,

[43] Istoricii români au interpretat privilegiul lui Ludovic pentru negustorii braşoveni fie ca un indiciu al dominaţiei efective a regelui angevin la răsărit şi sud de Carpaţi, fie ca o manifestare a suzeranităţii pe care o exercita sau o revendica în aceste teritorii; între cei dintîi se află N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, ed. 2, Bucureşti, 1925, p. 64; E. Lăzărescu, citat şi urmat de Gh. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIVe siècle*, (BSHAR, 28, 1947, p. 86—87). Cea de-a doua interpretare e reprezentată cu precădere de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn şi suzeranitatea ungurească*, Bucureşti, 1938, p. 5 (extras din AARMSI, s. III. t. XX), şi de M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină. Problema stăpînirei efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei* („Studii", XV, 1962, nr. 2, p. 338—342).

[44] Hurmuzaki, XIV/1, p. 1—6: cf. Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, XVII, 1978, 3, p. 391—392).

fiul lui Nicolae Alexandru, regele Ungariei a denunţat vehement afirmarea caracterului de-sine-stătător al puterii lor de către fostul şi actualul voievod: „Întrucît răposatul ⟨Alexandru⟩, voievodul Ţării Româneşti, ca unul ce şi-a uitat de binefacerile primite de la noi şi ca un nerecunoscător, încă de pe cînd se bucura de viaţa ⟨aceasta⟩ pămîntească..., nu s-a înfricoşat ⟨să calce cu îndrăzneală cutezătoare credinţa sa cu care s-a legat ⟨faţă de noi⟩ cît şi scrisorile întocmite între noi şi el, cu privire la anumite înţelegeri, dări şi..., cuvenite nouă în temeiul stăpînirii noastre fireşti, ⟨şi fiindcă⟩ apoi, murind el, fiul său Vladislav, urmînd relele deprinderi părinteşti, ...⟨nerecunoscîndu-ne⟩ cîtuşi de puţin de stăpîn al său firesc, fără a ne întreba şi a ne cere învoirea, însuşindu-şi în pomenita noastră Ţară Românească, ce ni se cuvine nouă după dreptul şi rînduiala naşterii, numirea sa mincinoasă ⟨de domn⟩, întru înfruntarea domnului ⟨său⟩ de la care trebuia să capete el semnele puterii sale, a cutezat să treacă în locul...tatălui său în scaunul sus-pomenitei noastre Ţări Româneşti...cu învoirea trădătoare şi tainica înţelegere a românilor şi a locuitorilor acelei ţări..."[45].

Proclamaţia regală exprimă cît se poate de clar atît situaţia nouă creată de actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru — revendicarea domniei autocrate şi toate implicaţiile ei —, cît şi pretenţia de suzeranitate a lui Ludovic şi în deosebi varianta de suzeranitate pe care o preconizase în raporturile sale cu Ţara Românească.

Dar crearea mitropoliei Ţării Româneşti în cooperare cu Bizanţul mai însemna şi înfruntarea unui alt aspect al politicii lui Ludovic de Anjou: prozelitismul catolic. Conferind bisericii ortodoxe din ţara sa o organizare superioară, obţinută de la Patriarhia din Constantinopol, care coordona efortul de indiguire a progreselor catolicismului în lumea ortodoxă[46], Nicolae Alexandru a pus stavilă încercării lui Ludovic de a smulge, Ţara Românească confesiunii răsăritene şi de a o converti la catolicism sub controlul ierarhiei ecleziastice a regatului său. Înfiinţarea mitropoliei Ţării Româneşti în 1359 a dat ţării în acelaşi timp un izvor direct de legitimare a puterii domnului autocrat, în legătură cu una din cele două surse de legitimitate ale lumii europene medievale, şi o organizare ecleziastică în opoziţie directă cu tendinţele prozelitismului angevin. Prin acest act, Nicolae Alexandru a desăvîrşit instituţional emanciparea Ţării Româneşti de sub tutela regatului angevin, proces iniţiat cu arma în mînă de către tatăl său[47].

Odată cu acţiunea Ţării Româneşti s-a produs şi răscoala Moldovei împotriva dominaţiei ungare, instaurată în anii precedenţi. Singurele informaţii provin din diploma acordată de rege la 20 martie 1360 lui Dragoş, fiul lui Jula, care şi-a cîştigat merite deosebite în „restaurarea" dominaţiei angevine în ceea ce regele numea „ţara noastră a Moldovei", ţară care îşi face acum apariţia sub numele ei în izvoare: „Drept aceea, prin aceste rînduri voim să ajungă la cunoştinţa tuturor că înălţimea noastră, aducîndu-şi aminte de feluritele fapte de credinţă şi de preastrălucita vrednicie a credincioaselor slujbe ale lui Dragoş, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureş, slujbe pe care ştim că le-a făcut şi le-a adus maiestăţii noastre, potrivit cu cerinţele stării şi putinţei lui, în cele

---

Hurmuzaki, I/2, p. 92—93 şi DRH, D, I, 1977, p. 78—80; cf. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 392.

[46] O. Halecki, *op. cit.*, p. 49—52.

[47] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 392—393.

mai multe treburi şi războaie ale noastre, încredinţate şi date în seama lui şi mai cu osebire în reaşezarea ţării noastre, a Moldovei („...in restauratione terre nostre Moldavane...") potrivit iscusitei sale vrednicii, cînd a întors cu veghetoare grijă şi cu neobosită strădanie pe calea statornicei credinţe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulţi români răzvrătiţi, rătăciţi din calea credinţei datorate.."[48].

Expediţia în Moldova s-a desfăşurat sub comanda lui Ludovic sau sub supravegherea sa directă din Transilvania, unde regele s-a aflat la sfîrşitul anului 1359 şi la începutul anului 1360[49].

Participarea cnezimii maramureşene la expediţia din Moldova şi locul deosebit care i-a fost rezervat a avut nu numai însemnătate militară dar şi politică. Ea a fost urmarea înţelegerii de către Ludovic a imposbilităţii de a stăpîni direct Moldova şi a încercării sale de a menţine sub controlul său ţara românească de la răsărit de Carpaţi, cu concursul cnezilor maramureşeni. Emancipată în deceniul precedent de vechile relaţii cu tătarii şi cu cnezatul Halici — acestea din urmă aveau să se mai menţină un timp sub raport ecleziastic —, ţara românească de la răsărit de Carpaţi marchează acum, în urma răscoalei din 1359, un pas în direcţia afirmării autonomiei şi identităţii ei prin căpetenia românească — strict legată însă de puterea regală — sub conducerea căreia a fost pusă[50]. În însuşi actul lui Ludovic ea apare ca o ţară românească aparte, care intră acum în harta politică a Europei sub numele ei istoric.

Vag şi mitic însemnătatea faptului a fost înregistrată şi de tradiţia istorică a întemeierii Moldovei, care atribuie începuturile statului „descălecatului" lui Dragoş, în 1359[51]. Integrată în letopiseţe în vremea cînd reconcilirea între primele două dinastii ale Moldovei a fost înfăptuită pe plan istoriografic de Ştefan cel Mare, tradiţia a legat începuturile Moldovei de numele lui Dragoş şi nu de acel al lui Bogdan. Paradoxal la nivelul gîndirii moderne, faptul e deplin explicabil în mentalitatea epocii, mult mai sensibilă faţă de un act de „fundaţie", de „întemeiere", cu toate limitele lui, decît la modificarea politică, oricît de importantă, survenită odată cu realizarea neatîrnării.

Paralel cu acţiunea regelui Ludovic de recuperare a Moldovei, prin mijlocirea lui Dragoş, s-a desfăşurat probabil şi acţiunea militară a regatului polon de aducere a ţării sub suzeranitatea sa. Potrivit lui Jan Dlugosz, principala sursă care a conservat amintirea acestui episod controversat, polonii, chemaţi de unul din pretendenţii în luptă pentru puterea supremă în Moldova, Ştefan, au pătruns în ţară dar au fost înfrînţi de fratele acestuia, Petru, şi de ai săi, cu concursul celor pe care izvorul mentionat îi

[48] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 37—39; DRH, D, I, p. 75—78.

[49] Din Segna, un corespondent comunica dogelui Veneţiei, la 16 ianuarie 1360: „Praeterea domini mi, habui a domino banno, quod dominus rex ivit in exercitu ad Transilvanas partes, tamen nescio si ita est, quia de hinc veridice minime scire possum" (S. Ljubić, *Listine* în *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, IV, Zagreb, 1874, p. 22); la 27 februarie 1360, dogele era informat de acelaşi corespondent sosit la Buda la 2 februarie „ubi habui, quod dominus rex omnino erat reversurus citra carnisprivium ab exercitu suo de partibus transilvanis"; de fapt regele s-a înapoiat din expediţie la 14 februarie 1360 (*ibidem*, p. 23).

[50] „Moldova lui Dragoş nu era decît o căpitănie regală. Dar Ludovic, chemînd pe un voievod maramureşan, nu o făcea numai pentrucă regalitatea cea nouă, franceză, se sprijinea pe astfel de *milites*, de cavaleri. pretutindeni. ci pentrucă recunoştea prin aceasta chiar caracterul românesc al ţinutului cucerit" (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 209).

[51] Interpretarea cronologică corectă a acestei convergenţe între ştirea cuprinsă de actul lui Ludovic de Anjou în favoarea lui Dragoş şi tradiţia moldoveană a întemeierii se află la I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 40, nota 1.

numeşte „provinciales hungarorum", denumire care îi desemnează probabil pe maramureşeni şi care, în orice caz, indică o legătură cu Ungaria angevină.

Expediţia polonă în Moldova, a cărei realitate în zilele lui Cazimir a fost contestată de unii istorici, fără argumente decisive, a avut probabil loc în anul indicat de Dlugosz sau în anii imediat următori[52]; ea a fost urmarea apelului răsculaţilor împotriva dominaţiei ungare, în 1359, în virtutea vechilor legături ale ţării cu Haliciul, ale cărui interese fuseseră acum preluate de regatul polon. Acţiunea militară polonă a marcat cea dintîi înfruntare de interese între Polonia şi Ungaria pentru Moldova, rivalitate care avea să devină în deceniile următoare, una din realităţile dominante ale relaţiilor internaţionale în Europa răsăriteană.

Înăbuşită în 1359 de expediţia regală ungară, răscoala Moldovei a triumfat cinci ani mai tîrziu, cînd localnicii izgonesc descendenţa lui Dragoş şi îl instaurează la cîrma ţării pe Bogdan, „infidelul notoriu" al regelui în Maramureş.

Evenimentele petrecute în Moldova în 1364—1365 şi desfăşurările din anii următori în cele două ţări româneşti sînt strîns legate de evoluţia generală a situaţiei în Europa răsăriteană şi sud-estică, în funcţie de o nouă etapă a cruciadei, deschisă în anii anteriori. Succesele regelui Ciprului, Petru I de Lusignan, în lupta împotriva turcilor din Asia Mică — cucerirea Adaliei la 24 august 1361[53] — au trezit speranţe disproporţionate în

---

[52] Expediţia polonă în Moldova în vremea lui Cazimir cel Mare a fost foarte diferit interpretată de specialiştii istoriei Moldovei şi ai relaţiilor moldo-polone în evul mediu. Dezbaterea s-a fixat atît asupra realităţii înseşi a acestei expediţii în zilele lui Cazimir, contestată de unii istorici, cît şi asupra datei cînd ea s-a petrecut şi a identităţii personajelor implicate în acţiune. Fără a intra în detaliul problemei, căreia sperăm să-i consacrăm un studiu aparte, indicăm cîteva din concluziile noastre cu privire la acest mult discutat episod. Autenticitatea însăşi a faptului ni se pare dacă nu indiscutabilă cel puţin foarte probabilă, dat fiind că cele două izvoare principale care ni-l comunică, Jan Dlugosz, *Historiae polonicae libri XIII* (*Opera omnia*, ed. A. Przezdziecki, t. XII, p. 277—278) şi Filippo Buonaccorsi Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. I. Lichonska, Varsavie, 1962, p. 28—32, îl înregistrează similar în ceea ce priveşte nucleul desfăşurării şi deosebit în privinţa cadrului în care o plasează. Pentru ambii istorici expediţia polonă, la care a participat bunicul cardinalului Sbigniev Olesnicki, ce a avut loc în timpul lui Cazimir — Dlugosz indică chiar anul 1359 —, a înregistrat succese iniţiale şi s-a încheiat cu o înfrîngere; atraşi într-o pădure, ai cărei copaci fuseseră dinainte tăiaţi, pentru a fi rostogoliţi asupra invadatorilor, polonii au fost striviţi sub povara lor.

Atît Dlugosz cît şi Callimachus încadrează aceste date elementare — cunoscute probabil din însemnările familiei Olesnicki, cu care ambii s-au aflat în strînse legături — într-o fabulaţie bogată. În vreme însă ce la Callimachus încadrarea e de domeniul ficţiunii pure, de inspiraţie umanistă, la Dlugosz ea se întemeiază pe solidele sale cunoştinţe de istorie a Moldovei în secolul al XV-lea. Şi Dlugosz însă şi-a redactat pasajul avînd în faţă un model clasic din care s-a inspirat sub raportul formal, Titus Livius, cum s-a dovedit în timpul din urmă; cf. Wl. Madyda, *Iohannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen* (*Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa*, II, Berlin, 1962, p. 187—188).

Dacă, aşa cum credem, faptul a fost real şi s-a petrecut în timpul lui Cazimir cel Mare, data nu poate fi decît sau cea indicată de Dlugosz, 1359, cînd în Moldova a avut loc înfruntarea între două direcţii politice antagoniste, sau, cel mai tîrziu, în anii imediat următori, în legătură cu evenimentele petrecute în 1359; pentru relativ bogata bibliografie consacrată evenimentului, v. C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei* (RIR, X, 1940. p. 240 —244); P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*,) „Studii", IX, 1956, p. 95—115); I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii polone* (AIIAI, V, 1968, p. 218—219); mai recent, Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 115—118; pentru stadiul actual al dezbaterii, v. P. W. Knoll, *op.cit.*, p. 241—248 (anexa: *Moldavia and Podolia in the reign of Casimir)*.

[53] *A History of the Crusades, III* : *The fourteenth and fifteenth centuries*, ed. by H. W. Hazard, Wisconsin, London, 1975, p. 353.

comparație cu faptul care le-a declanșat. Incitat de acest succes și influențat de regele însuși, care a întreprins în anii următori un turneu de propagandă în Europa pentru a cîștiga sprijin în vederea unei mari acțiuni împotriva islamului, papa Urban al V-lea proclamă la 12 aprilie 1363 cruciada generală *(passagium generale)* pentru anul 1365[54].

Spiritul cruciadei s-a propagat și în Europa central-răsăriteană; popasul regelui Ciprului la Cracovia, la curtea polonă, a fost prilejul unei importante reuniuni de capete încoronate și alte personalități, care și-au dat asentimentul la programul de cruciadă al lui Petru I de Lusignan, devenit acum program papal[55]. Dar protagoniștii cruciadei din această parte a Europei nu intenționau să se angajeze în ținuturile îndepărtate spre care îi chema regele Ciprului. Cruciada lor avea să se desfășoare, ca și în trecut, în aria cuprinsă în propriul lor program de expansiune teritorială.

Două mari inițiative adoptate de Ungaria și Polonia în anii imediat următori reuniunii de la Cracovia și neîndoielnic în legătură nemijlocită cu acesta au adus o nouă însemnată modificare în situația politică a Europei răsăritene și sudestice. În primăvara anului 1365, Ludovic de Anjou întreprinde o mare expediție la Vidin, oraș pe care îl cucerește nu mult timp după aceasta, și îl încorporează în regat, luîndu-l în captivitate pe țarul Sracimir[56]; în anul următor, 1366, după pregătiri începute cu ani în urmă, Cazimir cucerește Vladimirul, reintegrînd astfel sub stăpînirea sa directă sau indirectă, cu titlu feudal, cea mai mare parte a vechiului cnezat rus apusean desprins din Rusia Kieviană[57].

La începutul anului 1365, Ludovic se afla în conflict deschis cu Țara Românească, unde de curînd instauratul în domnie Vladislav I (Vlaicu) continua direcția politică inițiată de Nicolae Alexandru în 1359, și cu Moldova, care se sustrăsese de curînd dominației sale. Două acte emise de rege la cîteva săptămîni distanță — 5 ianuarie și 2 februarie 1365 — înregistrează în același timp conflictul care îl opunea celor două țări și a doua manifestare simultană a luptei acestora pentru emanciparea de sub hegemonia angevină. Rezistența celor două țări s-a integrat dealtminteri într-o acțiune mai largă de opoziție față de dominația regatului angevin.

Actul regal din 5 ianuarie 1365 anunță pregătirea campaniei împotriva Țării Românești, care părea astfel condamnată să devină prima țintă a noilor inițiative ale Ungariei angevine în cadrul general de acțiune stabilit la Cracovia. Actul de convocare a oastei regatului înșiră capetele de acuzație împotriva politicii lui Nicolae Alexandru și a fiului și succesorului său Vladislav care în esență se reduc la unul: refuzul de a recunoaște supremația regelui și îndeosebi dreptul acestuia de a controla viața politică a țării lor.

---

[54] *Ibidem*, p. 354; în luna următoare, papa i-a adus la cunoștință lui Ludovic hotărîrea sa de a proclama cruciada generală și i-a solicitat ajutor pentru regele Ciprului (Hurmuzaki, I/2, p. 83—85).

[55] S. Steinherz, *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV.* II, *Die Jahre 1358—1373* („Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte", IX, 1888, p. 558—559); M. de Ferdinandy, *Ludwig I. von Ungarn (1342—1382)* („Südostforschungen", XXXI, 1972, p. 61); St. Zajoczkowski, *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV wieku* (KH, XLIII, 1929, p. 217—228); R. Grodecki, *Kongres Krakowski w roku 1364*, Warszawa, 1939, p. 75—77.

[56] Asupra acțiunii lui Ludovic la Vidin, v. mai recent, M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria în legătură cu problema Vidinului* (SMIM, I, 1956, p. 7—62) (cu bibliografia problemei).

[57] P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 165—167.

Cînd pregătirile pentru campania proclamată împotriva Țării Românești erau în plină desfășurare, Ludovic înregistra vestea răscoalei din Moldova, de unde fusese izgonit Balc, fiul lui Sas, succesorul lui Dragoș la conducerea țării pe care regele se îndîrjea să o considere încă „a sa". Actul regal din 2 februarie 1365 trece asupra lui Balc și alor săi domeniul maramureșan al voievodului Bogdan și al fiilor săi, „necredincioși învederați ai noștri, pentru blestemata lor vină de necredință, din aceea că acel Bogdan și fiii săi, fulgerați de diavolul, dușmanul neamului omenesc..., plecînd pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspomenita noastră țară moldoveană uneltesc să o păstreze spre paguba maiestății noastre". Luînd act de rebeliunea lui Bogdan și a fiilor săi și, observație semnificativă, „pentru ca nebunia lor să nu fie cumva pildă altora, care ar cuteza fapte asemănătoare", regele casează toate actele întocmite în favoarea lor. Moldova, de unde fugise Balc, „nu fără vărsarea sîngelui său însuși și îndurarea de răni cumplite și cu moartea crudă a fraților și rudelor sale și a multor slujitori de ai lui"[58], era așadar pierdută pentru regatul angevin. Formula mărcii regale sub un voievod român, de strictă fidelitate față de rege, eșuase. Cel de al doilea stat român își găsise la rîndul său drumul spre existența de-sine-stătătoare, care avea să fie consolidată, ca și cea a Țării Românești, printr-un șir de lupte împotriva tendințelor restauratoare ale regalității angevine.

Cele două țări au evoluat în direcții diferite de politică internațională în deceniul următor. După cucerirea Vidinului de către Ludovic Țara Românească, mai direct expusă presiunii militare și politice a regatului ungar, ajunge la un compromis cu acesta. Cel mai tîrziu în toamna anului 1366, cînd Vladislav e desemnat de rege ca „voivoda noster transalpinus"[59], reconcilierea era realizată. Reconciliere precară, întrucît dominația directă a lui Ludovic la Vidin creia o situație deosebit de primejdioasă pentru Țara Românească, amenințată acum și din sud de puterea regelui angevin.

Pentru Ludovic stăpînirea Vidinului era un avantaj strategic și politic considerabil pe care era firesc să-l exploateze în scopul de a aduce Țara Românească la un regim de strictă dependență; pentru Vladislav, înlăturarea primejdiei sporite odată cu instalarea trupelor ungare la Vidin era o necesitate elementară.

Conflictul dintre regele Ungariei și domnul Țării Românești generat de acest antagonism fundamental și alimentat de situația creată în banatul de Vidin, unde populația se afla în stare de răscoală împotriva dominației angevine, a izbucnit violent la sfîrșitul anului 1368. Vladislav s-a arătat refractar față de solicitările regale de a participa la reprimarea răscoalei pe care probabil chiar o sprijinea. Cum atitudinea domnului român constituia o primejdie pentru situația regatului la Vidin și pentru întregul program balcanic și de cruciadă al lui Ludovic, regele se hotărăște să elimine primejdia și organizează o dublă acțiune militară, de la Dunăre și din Transilvania, de zdrobire a forței militare a Țării Românești (iarna 1368—1369). Oastea transilvăneană însă, după unele succese inițiale, a fost înfrîntă la cetatea Dîmboviței, iar cea de la Dunăre nu a reușit — dacă știrea cronicii ungare nu se referă la un fapt ulterior — decît să ocupe

[58] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 56—58; DRH, D, I, p. 80—83.
[59] DRH, D, I, p. 83—84.

cetatea Severinului[60]. Luînd inițiativa în urma respingerii asaltului lui Ludovic, Vladislav trece la rîndul său Dunărea și intră în Vidin cu sprijinul localnicilor[61].

Dublul succes, defensiv și ofensiv, al Țării Românești a modificat sensibil situația la Dunărea de Jos. Compromisul realizat între rege și domn în urma acestor desfășurări exprimă fidel rezultatul înfruntării lor, în cadrul larg al raportului de forțe general dintre regatul ungar și Țara Românească.

Modificarea cea mai însemnată s-a produs în privința statutului Vidinului. Renunțînd la formula dominației directe, Ludovic a permis restaurarea lui Sracimir, eliberat din captivitatea ungară, dar ca vasal al regelui, încadrat în sistemul de alianțe patronat de acesta. Acțiunea lui Vladislav la Vidin a imprimat așadar o sensibilă deviere programului balcanic al regelui Ungariei.

Pe plan bilateral, noua reconciliere dintre rege și domn, care a lărgit clauzele înțelegerii anterioare, din 1366, a acoperit domeniile esențiale ale raporturilor dintre Țara Românească și regatul ungar : teritorial-politic, militar, comercial și confesional.

Ca și înțelegerile anterioare ale regalității angevine cu Basarab I și Nicolae Alexandru, acordul încheiat de Ludovic cu Vladislav a însemnat *confirmarea statului unitar* constituit între Carpați și Dunăre. Dar pentru a readuce și menține Țara Românească în sistemul de alianțe al regatului, prin mijlocirea raporturilor feudo-vasalice, Ludovic concedează domnului român, cu titlu de feudă, Severinul — încă înainte de conflictul din 1368—1369 — și Făgărașul. Calitatea de ban al Severinului și de duce al Făgărașului e înscrisă în titlul lui Vladislav în noiembrie 1369, alături de recunoașterea suzeranității regale („Ladyzlaus dei et regis Hungarie gratia woyuoda Transalpinus et banus de Zeurinio, necnon dux de Ffugaras...")[62]. În cadrul relațiilor exprimate laconic de termenii titlului lui Vladislav, domnul își desfășoară activitatea militară la sudul Dunării, în sensul politicii lui Ludovic, lupta cu turcii și cu aliații lor din țaratul de Tîrnovo[63].

Din punct de vedere comercial, adică al statutului însemnatei artere a comerțului internațional care lega Europa centrală, prin Ungaria și Transilvania — îndeosebi Brașovul — de gurile Dunării și Marea Neagră, Țara Românească înregistrează un însemnat succes. Dacă privilegiul acordat de Vladislav negustorilor brașoveni la 20 ianuarie 1368 a creat acestora un statut deosebit de favorabil, îndeosebi pe calea Brăilei[64]; totuși pentru Țara Românească, faptul marchează un însemnat progres față de încercarea din 1358 a lui Ludovic de a asigura brașovenilor o zonă de imunitate vamală pînă la Dunăre. Țara Românească se impusese așadar ca partener la beneficiul vamal al activității comerciale care lega Marea Neagră de Europa centrală.

---

[60] Pentru evenimentele din 1368—1369, v. M. Holban, *Contribuție la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 32—50; cf. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 42—43; N. Constantinescu, *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1979, p. 103—125 (și bibliografia aferentă).

[61] Intrarea lui Vlaicu la Vidin și reacția localnicilor împotriva călugărilor franciscani care procedaseră la convertirea în masă a populației, sub protecția autorităților regale, a intrat larg în circuitul informației contemporane (v. L. Waddingus, *Annales Minorum*, VIII *(1347—1376)*, Quaracchi, 1932, p. 254—255; *Chronicon observantiis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francesci Seraphici*, ed. E. Fermendzin, „Starine", 22, 1890, p. 11—12.)

[62] Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99.

[63] Hurmuzaki, I/2, p. 198—200; DRH, D,I, p. 103—106.

[64] Hurmuzaki, XV 1, p./1—2; DRH, D, I, p. 86—88.

În sfîrşit, sub raport confesional, Vladislav acceptă numirea unui sufragan al episcopului Transilvaniei în Ţara Românească, reînnoind o situaţie care data din vremea predecesorului său[65].

Cooperarea restaurată în 1369 între Vladislav şi Ludovic de Anjou nu avea să fie mult mai durabilă decît cea anterioară. Reconcilirea nu acoperise decît parţial factorii de antagonism dezvoltaţi în deceniile anterioare. O întreagă evoluţie de politică generală a înclinat balanţa în favoarea acestor factori în 1373.

Adeziunea lui Ioan al V-lea Paleologul la unirea cu biserica romană, acceptată în principiu în 1365—1366, cu prilejul călătoriei împăratului la Buda, şi perfectată în 1369, la Roma, crease un context favorabil relansării cruciadei împotriva otomanilor, acţiune strict condiţionată de papalitate de restaurarea unităţii creştine, sub conducerea ei[66].

Dar gestul împăratului nu a fost urmat de contravaloarea aşteptată. În ciuda unui şir de acţiuni — între care se înscriu şi luptele lui Vladislav cu otomanii —, noua cruciadă de salvare a Bizanţului nu a avut loc. Pierzînd iniţiativa preluată cu succes în 1365—1366, mai ales prin recucerirea Gallipolei de către Amedeu de Savoia, puterile catolice au dat otomanilor posibilitatea de a se redresa. Înfrîngerea zdrobitoare suferită de sîrbi la Cirmen în septembrie 1371 a redat otomanilor iniţiativa şi a modificat situaţia politică în Peninsula Balcanică. După ce a aşteptat zadarnic cruciada, Bizanţul, unde factorii bisericeşti, larg sprijiniţi de populaţie, erau refractari cooperării cu Apusul, cu preţul Unirii, înclină spre acceptarea suzeranităţii turceşti. În primăvara anului 1373, cînd Ioan al V-lea Paleologul îl însoţeşte pe Murad într-una din campaniile sale din Asia Mică, noua orientare a politicii bizantine era fapt împlinit[67]. Ea avea să antreneze în anii următori şi alţi factori politici din Europa răsăriteană şi sud-estică, ameninţaţi de expansiunea regatului ungar şi de prozelitismul său confesional.

Din anul 1373, dacă nu chiar din 1372, încep să apară şi indiciile redeschiderii conflictului între Ţara Românească şi regatul angevin[68]. În martie 1373, Ludovic interzice importul sării din Ţara Românească în regatul său[69], în mai 1373, papa Grigore al XI-lea proclamă interdicţia vînzării mărfurilor de interes strategic, arme, fier etc., „turcilor şi românilor schismatici"[70], semn al modificării direcţiei de politică externă a Ţării Româneşti. În vara anului următor, 1374, unii boieri din Ţara Românească, răsculaţi desigur împotriva domnului, se refugiază în Ungaria, iar Ludovic

---

[65] Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH. D, I, p. 98—99.

[66] O. Halecki, *op. cit.*, p. 189—205; D. N. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261—1453)*. London, 1972, p. 281.

[67] G. Ostrogorski, *Storia dell'impero bizantino*. Torino, 1963, p. 486. Potrivit bizantinistului sîrb, înţelegerea turco-bizantină datează din 1372. Răsturnarea cursului politic la Bizanţ se explică atît prin ineficienţa cruciadei cît şi prin ostilitatea totală faţă de unirea cu biserica romană a celei mai mari părţi a populaţiei şi a factorului de decizie care era biserica. Ca alternativă la această alianţă cu Apusul a fost concepută formula alianţei panortodoxe, de unde o serie de iniţiative ale Patriarhiei constantinopolitane faţă de statele care aparţineau confesiunii răsăritene, şi în cele din urmă, cînd aceasta s-a dovedit la rîndul ei ineficace, împăcarea cu otomanii (D. A. Zakythinos, *Démétrius Cydonès et l'entente balkanique au XIVe siècle. La Grèce et les Balkans*, Athènes, 1947, p. 44—56).

[68] Pentru noua încordare a raporturilor între cele două state în această vreme, v. mai recent M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 53—57; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească* I *(Pînă la 1385)* („Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 257).

[69] Hurmuzaki, I/2, p. 213; DRH, D, I, p. 106—107.

[70] Hurmuzaki, I/2, p. 207.

își rezervă încă atitudinea[71]; faptul e indiciul tensiunii care se instaurase în raporturile dintre regele Ungariei și domnul român, dar care nu ajunseseră încă la conflict deschis. Scurt timp după aceasta, domnul Țării Românești pierde posesiunile ținute cu titlu feudal de la Ludovic. Cel mai tîrziu în 1376, dacă nu încă din anul precedent, războiul a izbucnit între cele două țări; el s-a integrat într-una din cele mai mari încercări a popoarelor aflate în aria de expansiune a regatului angevin de a se elibera de sub presiunea sau dominația acestuia.

Moldova, sub Bogdan, s-a menținut în afara influenței regatului angevin. Încercările lui Ludovic de a readuce țara, în acest interval, sub controlul său au eșuat, în ciuda unor repetate acțiuni militare de recuperare întreprinse de oștile regatului[72]. Izvorul narativ ungar, extrem de laconic în această privință, nu cuprinde nici un detaliu asupra cronologiei sau desfășurării luptelor pentru apărarea independenței Moldovei sub Bogdan; el consemnează însă rezultatul final al luptei, respingerea încercărilor regelui Ungariei de a restaura vechea stare de lucruri în voievodatul de la răsărit de Carpați[73].

Politica lui Bogdan a fost continuată și dezvoltată de succesorul său Lațcu (circa 1369—circa 1377)[74]. Pe planul afirmării statale, domnia lui Lațcu s-a manifestat hotărît prin două acțiuni însemnate, care probabil nu au fost decît desăvîrșirea unor inițiative ale lui Bogdan: apropierea de Polonia, urmare a unei elementare căutări de sprijin extern împotriva presiunii constante a regatului angevin, și stabilirea unei legături directe cu papalitatea; cele două acțiuni au fost dealtminteri strîns legate între ele, întrucît legătura cu papalitatea s-a stabilit prin mijlocirea ierarhiei catolice a Poloniei și neîndoielnic cu știința regalității polone[75].

Ca urmare a acestor inițiative, Lațcu a obținut din partea Curiei papale, în schimbul acceptării confesiunii catolice, un scaun episcopal la Siret, desprins din dioceza Haliciului și așezat în subordinea directă a papalității[76]. „Ducele" Moldovei — titlu pe care îl acordă papa lui

---

[71] DRH, D, I, p. 107—108.

[72] „Item, fere singulis annis, vel in quolibet anno, movit exercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldauos, omnimode diligentiam adhibendo, et maxime circa regnum Rascie" (SRH, I, p. 193). Pentru situația Moldovei între domnia lui Bogdan și cea a lui Petru I, v. studiul lui Șt. S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea* (AIIAI, XVI, 1979, p. 187—219).

[73] „et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata" (SRH, I, p. 196).

[74] Pentru domnia lui Lațcu și opțiunile sale politice, v. studiul fundamental al lui Jan Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: luptă pentru independență și afirmare pe plan extern* („Revista de istorie", 29, 1976, p. 1 135—1 151).

[75] Ibidem, p. 1 142—1 144.

[76] „... dictum oppidum Ceretense ac totam predictam terram seu ducatum Moldaviensem ab omni potestate, dominio, superioritate et iurisdictione ordinaria et diocesana et subiectione episcopali prefati episcopi Halecensis, seu gerentis se pro Episcopo Halecensi ac ecclesie Halecensis et cuiuslibet alterius persone ecclesiastice in ipsius oppido et terra seu ducatu quamcumque spiritualem seu ecclesiasticam potestatem sive iuresdictionem se pretendenti habere, et eius ecclesie seu dignitatis totaliter in perpetuum eximatis et etiam liberetis, constituentes et ordinantes quod solum et immediate sancte sedi apostolicae in spiritualibus subsit", recomanda papa Urban al V-lea celor trei ierarhi catolici din Polonia, Boemia și Silezia desemnați să cerceteze cererile lui Lațcu (Hurmuzaki, I/2, p. 161).

Lațcu[77] — ,consolida prin legătura stabilită cu papalitatea statutul internațional al „țării" sau „ducatului" său, Moldova[78].

Apogeul și destrămarea puterii angevine în Europa răsăriteană. În 1370, la moartea lui Cazimir cel Mare, coroana polonă a revenit, conform convențiilor încheiate între conducătorii regatelor ungar și polon, regelui Ludovic de Anjou. Uniunea dinastică realizată acum între cele două regate i-a adus regelui Ungariei un considerabil spor de putere, consolidînd tendințele sale hegemonice în răsăritul și sud-estul Europei[79]. Dominația regatului ungar și tendința de a o extinde asupra popoarelor din aria sa de expansiune se resimt acum cel mai apăsător. Paralel cu efortul de expansiune teritorială și dominație politică se manifestă, în formele cele mai riguroase, prozelitismul confesional al regelui angevin ; pretutindeni cucerirea și dominația au fost însoțite de un necruțător efort de convertire la catolicism[80]. Dar, la fel ca în trecut, opresiunea a declanșat o puternică reacție împotriva unui efort de dominație care nega dreptul la autonomie într-una din zonele ei cele mai sensibile pentru omul medieval, confesiunea.

Semnalul noii orientări, a reacției împotriva presiunii catolicismului, a venit de la Bizanț, care după eșecul politicii de cooperare cu Apusul latin și după înfrîngerea principilor sîrbi de către otomani în toamna anului 1371 s-a decis la înțelegere cu noua putere în ascensiune rapidă. Situația creată de acest acord a fost folosită de Patriarhia constantinopolitană — cîștigată la doctrina isihastă a călugărilor atoniți — pentru a bloca progresul catolicismului în aria de civilizație bizantină, în sud-estul Europei ca și în lumea rusă apuseană, expuse deopotrivă presiunii politice și confesionale a regatului ungar.

Manifestarea cea mai răsunătoare a politicii Patriarhiei constantinopolitane în această etapă, în scopul reconstituirii unității lumii ortodoxe pentru rezistența împotriva prozelitismului catolic, a fost reconcilierea cu biserica sîrbă. O ambasadă solemnă a bisericii sîrbe a fost primită fastuos la Constantinopol de împărat și patriarh : anatema care apăsa asupra bisericii sîrbe, după proclamarea unilaterală a Patriarhiei sub Ștefan Dușan, a fost înlăturată și drumul spre cooperare între Serbia și Bizanț era astfel deschis[81]. În același timp, prin noul patriarh de Tîrnovo, Euthimie, biserica bulgară era și ea cîștigată la doctrina isihastă și la colaborarea panortodoxă[82]. Solicitudinea Patriarhiei din Constantinopol s-a întins și asupra Rusiei apusene, fostul cnezat Halici-Volhinia, supus acum unei puternice presiuni confesionale din partea catolicismului[83]. Numit de

---

[77] „... nobilis vir Laczko dux Moldaviensis, partium seu nationis Wlachie" ... (Hurmuzaki, I/2, p. 160).

[78] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 224.

[79] Pentru faza finală a domniei lui Ludovic, cînd a cumulat cele două coroane, v. monografia lui J. Dąbrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego 1370—1382*, Krakow, 1918.

[80] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 402—407.

[81] C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, II, Gotha, 1911, p. 115—116; M. Lascaris, *Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'Église de Constantinople en 1375? (Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p. 171—175), se îndoiește că Patriarhia constantinopolitană ar fi recunoscut Patriarhia sîrbă; pentru participarea la negocierile de la Constantinopol a lui Nicodim, reprezentant al curentului isihast în spațiul românesc și colaborator al lui Vladislav, v. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 268.

[82] A. E. Tachiaos, *Le mouvement hésychaste pendant les dernières décenies du XIV-e siècle* („Klironomia", V, 1974, 1, p. 118).

[83] Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 289—315; K. Chodynicki, *Kościól prawoslawny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczni (1370—1632)*, Warszawa, 1934, p. 27.

patriarh în funcţia de mitropolit al Kievului, Rusiei şi Lituaniei, Ciprian Ţamblac a avut sarcina de a cuprinde în frontul rezistenţei ortodoxe zonele întinse ale diocezei sale[84].

Vasta acţiune diplomatică a Patriarhiei constantinopolitane a precedat îndeaproape una din cele mai puternice reacţii ale popoarelor din sud-estul şi răsăritul Europei împotriva dominaţiei angevine. În 1376 şi 1377, Ludovic de Anjou a trebuit să înfrunte una din cele mai grave şi întinse răscoale împotriva sistemului său de dominaţie pe toată aria cuprinsă de efortul său hegemonic.

În sud, primejdia venea de la otomanii sultanului Murad, coalizaţi cu bulgarii ţaratului de la Tîrnovo şi sprijiniţi de Imperiul bizantin, de unde pornise, pe plan spiritual, iniţiativa reacţiei antilatine. Ţara Românească, ale cărei raporturi cu regatul ungar se deterioraseră în anii precedenţi, intră la rîndul ei în conflict deschis cu acesta[85]. Dacă lipsesc indicii despre adeziunea Serbiei la acţiunea antiungară — plauzibilă în contextul reconcilierii sîrbo-bizantine, — e sigur însă că banul Tvrtko al Bosniei, antrenat de curînd, asumă acum titlul de „rege din mila lui Dumnezeu", fapt care, fără a însemna neapărat ostilitate declarată faţă de dominaţia ungară, a atras inevitabil slăbirea acesteia în Peninsula Balcanică[86]. Ansamblul poziţiilor dobîndite în sud prin eforturile perseverente desfăşurate încă din primii ani de domnie ai lui Ludovic era ameninţat să se destrame ca urmare a acţiunii forţelor ostile coalizate[87].

---

[84] J. Meyendorff, *Society and Culture in the fourteenth Century. Religious Problems (XIV-e Congrès International dss Etudes Byzantines*, Bucarest, 1971, p. 64—65); F. Tinnefeld, *Byzantinischrussische Kirchentopolitik im XIV. Jahundert* (BZ, XVII, 1974, 2, p. 374—375); legătura dintre politica balcanică a patriarhiei şi cea desfăşurată în lumea rusă a fost subliniată de J. Meyendorff, *Alexis and Roman: a study in Byzantine-russian relations (1352—1354)* („Byzantinoslavica", XXVIII, 1967, p. 287).

[85] N. Iorga, *Studii şi documente*, XII, p. 275—276; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 55—56.

[86] A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die Ungarischen Vasallenländer* „Archiv für österreichische Geschichte", XXXVI, 1885, 1—2, p. 43—44); Vl. Ćorović, *Historia Bosne*, Belgrad, 1940, p. 304—306; St. Guldesku, *History of medieval Croatia*, The Hague, 1966, p. 254. Interpretările asupra sensului acţiunii lui Tvrtko în raport cu Ungaria sînt variate.

[87] În urma victoriei repurtate de oştile sale împotriva coaliţiei adversarilor săi din sud, la începutul anului 1377, Ludovic îl informa pe seniorul Padovei, Francesco Carrara, despre desfăşurarea luptei. *Cronaca carrarese* înregistrează în formă rezumativă relatarea cuprinsă în scrisoarea lui Ludovic către aliatul său din Padova: „Fu adunque nele parte d'Ongaria una grandenissima bataglia tra la santa maghiestà del re Lodovigo e Radano prinzipo di Bulgaria infedelle; cioè che da una parte e da l'altra fu quaranta milia persone per parte e fugli una grande uccisione de infedelli e christiani, ma piu de'nfeedelli, e fu quasi per esser el re quasi rotto da infedelli"; armurile trimise de veneţieni adversarilor lui Ludovic au periclitat situaţia acestuia înainte de victoria finală; dacă Radano e Radu, cum au presupus unii istorici, sau o eroare de transcriere pentru Murad, cum au sugerat alţii, rămîne o problemă deschisă; v., Gh. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377* (RHSEE, II, 1925, p. 73—82); idem, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle* (BSHAR, XXVIII, 1947, p.26—29); B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 566—567. S-a propus şi lectura: „Radom e turco e re di Bulgheria" (I. Minea, *Cherana sau Cheraţa?)* („Cercetări istorice", I, 1925, p. 412—413). Independent de identitatea incertă a lui Radomo din cronica carareză e sigur că Ţara Românească se afla în conflict militar cu Ungaria la această dată, cum o dovedesc variate surse, şi, mai mult, că acţiona în cooperare cu ceilalţi adversari ai lui Ludovic. Un izvor mai tîrziu, preţios însă şi pentru secolul al XIV-lea, afirmă că Murad s-a coalizat cu forţele ostile Ungariei: „ . . . fece poi (= Murad) una legha con li Bulgari, Valacchi e con li Gotti et lo imperador di Constantinopoli, contro il regno di Ungaria" (Spandugino, în K. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, IX, Paris, 1890, p. 146). Constatarea nu se poate aplica decît evenimentelor din 1376 şi 1377, după cum vom arăta mai larg într-o studiu special asupra conflagraţiei generale care a cuprins Europa sud-estică şi răsăriteană în aceşti ani.

Succesul campaniei împotriva adversarilor săi din sud i-a îngăduit lui Ludovic să-şi concentreze eforturile în nord şi în răsărit, unde poziţiile regatului său erau tot atît de grav ameninţate.

În toamna anului 1376, lituanienii invadează în masă teritoriile polone, inclusiv cele din Rusia apuseană. Izvoarele, foarte lacunare, nu dezvăluie pricinile acestei acţiuni, dar concomitenţa ei cu reacţia adversarilor din sud-estul european ai regatului ungar, lasă să se întrevadă că invazia lituaniană, coroborată cu rezistenţa lumii ruse ortodoxe faţă de presiunea catolicismului, s-a integrat în ceea ce a fost ultima mare răscoală împotriva dominaţiei ungare în zilele lui Ludovic de Anjou[88]. Eliberat de primejdia din sud, Ludovic lansează, în acelaşi an 1377, o mare campanie în nord[89].

Departe de a fi ocolit Moldova, marile convulsiuni din anii 1376—1377 s-au resfrînt puternic asupra situaţiei ei politice. Deşi foarte obscure, evenimentele, care s-au succedat rapid, pot fi surprinse, dacă nu în detaliul lor, cel puţin în sensul general al desfăşurării lor.

Domnia lui Laţcu, ca şi cea a lui Vladislav al Ţării Româneşti, încetează în împrejurările create de răscoala antiangevină a popoarelor din sud-estul şi răsăritul Europei. Moldova lui Laţcu, ameninţată de uniunea personală polono-ungară, s-a asociat probabil adversarilor regelui Ungariei sau cel puţin a păstrat o expectativă ostilă. Sosit în Transilvania în iulie sau cel mai tîrziu în august 1377, Ludovic s-a îndreptat spre teritoriile ruse apusene pentru a-i înfrunta pe lituanieni. Succesul repurtat i-a inspirat proiectul de a desprinde cnezatele ruse apusene de coroana polonă pentru a le aduce sub autoritatea celei ungare[90], proiect care avea să devină curînd realitate[91]. La sfîrşitul lunii septembrie 1377, cnezii Alexandru şi Boris Koriatovici au primit „ducatul Podoliei" cu titlu de feud de la coroana ungară[92]. În legătură directă şi imediată cu expediţia împotriva lituanienilor, înainte de declanşarea acesteia, concomitent cu desfăşurarea ei sau, încă mai probabil, după încheierea ei, în cadrul politicii regale de recuperare a poziţiilor pierdute, a avut loc episodul „domniei" moldovene a lui Jurg Koriatovici[93]. Episod foarte scurt, căruia i-a pus capăt o

---

[88] Pentru izvoarele care semnalează invazia lituaniană în Polonia în 1376, v. J. Dabrowski. *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego*, p. 303—306.

[89] J. Dabrowski, *op. cit.*, p. 306—314.

[90] „1377. Anno itaque praefato princeps Wladislaus, filius Boleslai de Opol, totius Russie dux et dominus, pacis sectator, ejusdem indefessus prosecutor, cernens quod nobile dominium Russiae propter insultus Lituanorum pacifice teneri non possit, ipsum domino Lodvico regi Ungariae et Poloniae pro terris et ducatibus videlicet Dobrinensi, Gnewcoviensi et Bidgostiensi, resignaverit" (Jan z Czarnkow, *Kronika*, p. 680).

[91] G. Rhode, *op. cit.*, p. 235—236, fixează data desprinderii de drept a cnezatelor ruse apusene de coroana polonă şi alipirea lor la coroana ungară în iarna 1378—1379.

[92] „duces Podolie ... ducatum Podolie receperunt in feudum a corona dicti regni": scrisoare a lui Ludovic din 29 septembrie 1377, citată de H. Jablonovski, *Westrussland zwischen Vilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürstentums Lituanen im 15. Jh.*, Leiden, 1961, p. 16, n. 1.

[93] Rolul lui Jurg Koriatovici în viaţa politică a Moldovei e anterior domniei lui Petru I (N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, Bucureşti, 1901, p. XXVII); el nu a fost însă un exponent al unei reacţii ortodoxe, cum au crezut N. Iorga şi alţi istorici români, ci un instrument al politicii lui Ludovic de Anjou în Europa răsăriteană. Cnezii lituanieni din familia Koriatovici instalaţi în Podolia, la o dată incertă, au întreţinut raporturi de fidelitate constante cu Cazimir şi apoi cu Ludovic (v. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 244—246 şi nota precedentă). Sfîrşitul stăpînirii Koriatovicilor în Podolia e legat de un act de fidelitate faţă de coroana ungară.

Pentru problema lui Jurg Koriatovici în Moldova, v. studiul lui P. P. Panaitescu, *Jourii (Jourg) Koriatovic, prince lituanien et la Moldavie)* (*Juvilejnyi Zbirnik Hruševskoho*, I, Kiev, 1928, p. 462—465); lucrarea mai recentă a lui Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen*

răscoală a localnicilor, sprijiniţi de o invazie lituaniană, prilej de îmbogăţire a martirologului franciscan cu doi noi martiri căzuţi pentru credinţă în Moldova, la Siret[94]. Dar noi mari victorii ale oştilor ungare şi ale celor ale ordinului teuton împotriva lituanienilor în 1378 au făcut posibilă restabilirea situaţiei şi în Moldova, care reintră în sfera de influenţă a regatului angevin, sub o nouă domnie, a lui Petru I. Ca şi predecesorul său Laţcu, Petru acceptă confesiunea catolică, dar sub egida regatului angevin[95]. Un rol deosebit în patronajul bisericii catolice din Moldova a revenit mamei lui Petru, Margareta[96].

Şi Ţara Românească pare să se fi reconciliat cu regatul ungar sub semnul hegemoniei restaurate a lui Ludovic de Anjou, în ultimii ani de domnie a acestuia. Dreptul acordat de Urban al VI-lea minoriţilor din vicariatul Bosniei de a înfiinţa mănăstiri în Serbia şi în Ţara Românească („in partibus Rascie et Basarat") în iunie 1379 [97], instituirea unor inchizitori în Ţara Românească şi Moldova, la 1 aprilie 1381[98], dar mai presus de toate înfiinţarea, la 9 mai 1381, a episcopiei catolice a Argeşului, din iniţiativa lui Ludovic de Anjou şi în dependenţă de ierarhia ecleziastică

Fürsten Jurij Koriat in der Moldau (1374—1379) („Südostforschungen", XXXII, 1973, p. 9—32) e lacunară sub raport documentar şi inexactă sub raportul interpretării; v. aprecierea corectă asupra acestei lucrări la Şt. S. Gorovei, *L'Etat roumain de l'est des Carpates*, p. 479.

Pentru apartenenţa lui Jurg Koriatovici la catolicism, v. observaţiile pertinente ale lui Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 106.

[94] „1378 Eodem anno in Cereth Vualachiae minoris, ab infidelibus arbores adorantibus duo Fratres fuerunt sacro martirio coronati", („Archivum Francescanum historicum", III, 1910, p. 700); pentru problema complicată a datării şi localizării evenimentului v. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 91—95.

[95] Pentru instaurarea lui Petru I în domnie în contextul creat de marile victorii ale lui Ludovic I în Europa răsăriteană şi sub oblăduirea acestuia, v. N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. XXVIII—XXIX. Jurămîntul de fidelitate al aceluiaşi la Lwów către Vladislav Iagello a însemnat o nouă orientare politică, de la opţiunea ungară, impusă, la cea polonă (Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie*, p. 395).

La prima perioadă a domniei lui Petru I se referă desigur cronicarul lui Ludovic I, care foloseşte tehnica amalgamării faptelor din epoci diferite, cînd afirmă: „Wayvodae vero qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vassalos regis Hungariae profitentur, ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consueto" (SRH, I, p. 196).

[96] La 26 ianuarie 1378, papa Grigore al XI-lea acordă „doamnei" Moldovei, Margareta de Siret („nobili mulieri Margarethae de Cereth, dominae Valachiae Minoris") dreptul ca duhovnicul ei să-i poată acorda iertare deplină de păcate, „in articulo mortis" *(Acta Gregorii Pp. XI, 1370—1378*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493—494); nu e lipsit poate de interes pentru istoria Moldovei în această vreme faptul că papa Grigore al XI-lea a acordat în acelaşi timp un privilegiu similar lui Alexandru Koriatovici, cneaz al Podoliei *(ibidem*, p. 494).

Margareta nu era catolică din naştere, cum s-a crezut mult timp, ci convertită la catolicism: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidel nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium" (A. Kern, *Der "Libellus de notitia orbis" Johannes III- (de Galonifontibus?), O. P., Erzbischofs von Sultanieh)* ("Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, p. 104). În vara anului 1378, Ludovic nu era încă decis să se oprească la această soluţie şi întrevedea încă posibilitatea restaurării descendenţei lui Dragoş în voievodatul Moldovei; posesiunile pe care le-a acordat la 20 august 1378 lui Balc, Dragoş şi lui Ioan urmau să fie ţinute de aceştia „ita ut non aliter ab eisdem aufferre valeret, nisi dato prius simili concambio in regno Russie vel eisdem Wayvodatus terre Moldavie concessa possessione" *(Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Cristum*, ed. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy şi L. Makkai, Budapest, 1941, p. 279—280).

[97] Hurmuzaki, I/2, p. 268—269.

[98] Un "inquisitor haereticae pravitatis" urma să fie numit pentru Armenia şi Georgia, un altul în Grecia şi Tartaria, "ac alium in Ruscia et Valahia majori et minori" *(Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum*, II, p. 299); cf. R. Loenertz, *La société des frères pérégrinants. Etude sur l'Orient dominicain*, I, Roma, 1937, p. 75.

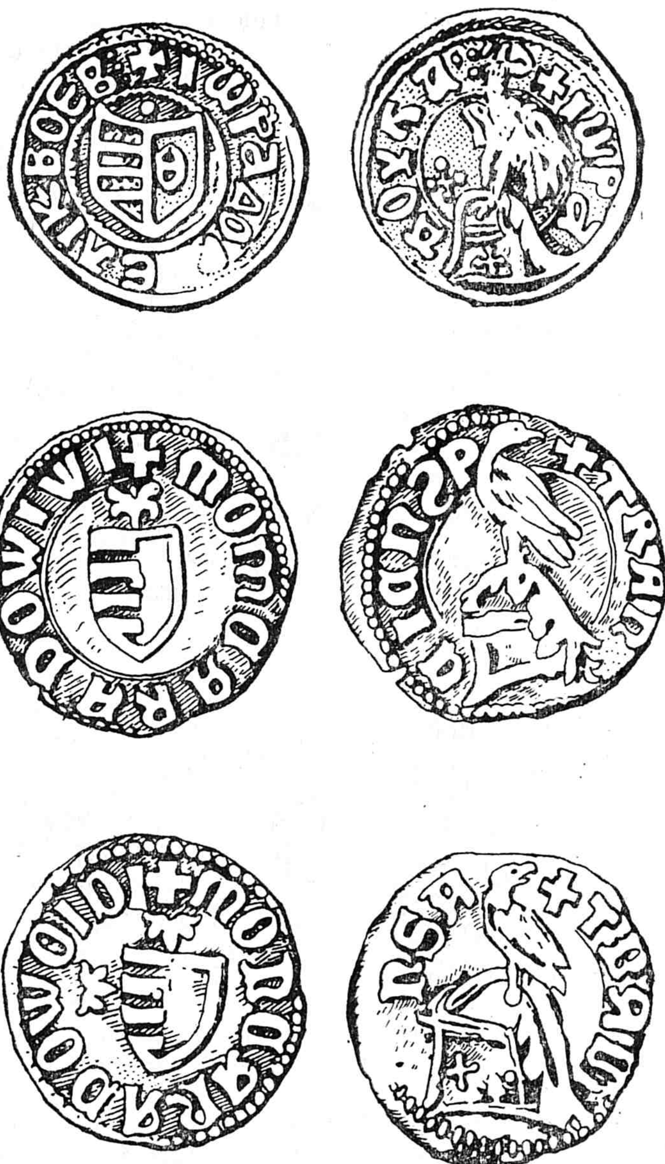

Fig. 8. — Monede de la Radu I de tipul numit comun (după BCMI, 1917—1923, p. 125).

superioară a regatului ungar[99], sînt semnele reintrării Țării Românești, în timpul domniei lui Radu I, în orbita puterii angevine, restabilită după grelele înfruntări din 1377. Anii care au urmat pînă la moartea lui Ludovic au fost vremea apogeului puterii politice a regelui Ungariei; ei s-au caracterizat și prin cea mai grea apăsare a politicii sale confesionale asupra popoarelor dominate, în scopul de a le aduce la unitatea de credință, în spiritul indicațiilor papalității din Avignon, dar mai ales pentru a se asigura de fidelitatea lor[100].

Fig. 9. — Monede de la Radu I, pe care domnul este reprezentat în armură de cavaler (după BCMI, 1917—1923, p. 127).

Dispariția regelui Ludovic în 1382 și criza puterii centrale în regatul ungar în anii următori au provocat rapida dezagregare a sistemului său de dominație în sud-estul și răsăritul Europei. Statele aduse și readuse de regele angevin sub puterea sa se desprind din nou din aria de dominație a regatului ungar și își redobîndesc libertatea de acțiune. Moldova, revenită sub autoritatea lui Ludovic după evenimentele din 1377, se orientează

[99] "Dominus noster dominus Urbanus papa VI, VII. Id. Maii anno quarto erexit locum de Argos in Walachia maiori in civitatem et constituit ecclesiam cathedralem, cui praefecit in episcopum fratrem Nicolaum Antonii ordinis praedicatorum et vocatur ecclesia Argensis in provincia Colocensi" *(Der Liber Cancellariae Apostolicae vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus Dietrichs von Nieheim*, ed. G. Erler, Leipzig, 1888, p. 25—26); semnificația politică a faptului, în ceea ce privește raporturile dintre regatul ungar și Țara Românească, a fost corect evidențiată de I. Minea, *Din trecutul stăpînirei românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, București, 1914, p. 14—15 și Z. Pîclișanu, *Ungaria și acțiunea catolică în Orient* (RIR, XIV, 1944, p. 189).

[100] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 402—407.

hotărît spre regatul polon, care, unit cu Lituania din 1385, recuperează printr-o acţiune militară decisivă teritoriile ruse apusene. La Lwów în 1387, Petru Muşat angajează hotărît Moldova, prin jurămîntul de fidelitate faţă de Vladislav Iagello în direcţia cooperării cu Polonia. În acelaşi timp, el iniţiază negocieri cu Patriarhia din Constantinopol care avea să confere Moldovei un scaun metropolitan, iar domnilor ei titlul de „autocrator" sau „samodîrjeţ", „de-sine-stătător", care exprimă noul statut al ţării. La sfîrşitul domniei lui Petru Muşat sau la începutul celei a succesorului său, Roman, care asumă titlul de domn „de la munte pînă la mare", Moldova, devine stat pontic şi îşi realizează unitatea teritorială prin absorpţia formaţiunei sau formaţiunilor teritoriale din sudul ţării şi prin lichidarea resturilor dominaţiei tătare[101]. Asocierea Ţării Româneşti, sub Mircea, la alianţa cu Polonia, prin mijlocirea Moldovei, în scopul de a preîntîmpina revirimentul regatului ungar şi al pretenţiilor sale de dominaţie,a adus din nou cele două ţări române în aceiaşi tabără, de data aceasta în lumina documentaţiei istorice.

În intervalul de jumătate de secol care s-a scurs de la începutul ofensivei pentru înlăturarea dominaţiei tătare la răsărit de Carpaţi şi pînă în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea s-a desăvîrşit emanciparea politică a Ţării Româneşti şi Moldovei, în lupta împotriva Hoardei de Aur şi apoi a regatului angevin, care s-a străduit să-şi asigure un control efectiv asupra lor. Cîteva decenii după Ţara Românească, Moldova îşi afirmă identitatea statală şi respinge încercările repetate ale regatului angevin de a-i impune dominaţia. În acelaşi interval care a asigurat succesul final al luptei celor două ţări împotriva hegemoniei ungare, s-a desăvîrşit şi organizarea lor statală, prin înzestrarea cu instituţiile fundamentale ale statului medieval de-sine-stătător : domnia autocrată şi scaunul metropolitan, dependent direct de Patriarhia din Constantinopol. Evoluţia spre statul de-sine-stătător s-a desăvîrşit în cooperare cu Bizanţul, opţiune esenţială în istoria celor două ţări, care a însemnat implicit şi opoziţia făţişă faţă de politica confesională a regatului angevin.

Constituite în cursul secolului al XIV-lea şi consolidate prin crearea instituţiilor neatîrnării, cele două state româneşti îşi dezvoltă organizarea internă, îşi afirmă interesele vamale şi comerciale în raport cu politica comercială a celorlalte puteri, îşi fixează marile opţiuni de politică externă. State independente, cu o neatîrnare cîştigată prin lupte îndelungate, Ţara Românească şi Moldova erau pregătite să înfrunte noile mari încercări care aveau să ameninţe în deceniile şi secolele următoare existenţa lor statală.

---

101 Idem, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut* (SMIM, VI, 1973, p. 43—59).

Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova

Întemeierea statului feudal românesc de-sine-stătător din spațiul est-carpatic, proces complex desfășurat pe parcursul mai multor decenii din veacul al XIV-lea, reprezintă o preocupare constantă a istoriografiei românești care i-a dedicat numeroase studii și lucrări de sinteză, din rîndul cărora nu lipsesc interpretările inedite bazate pe noi izvoare.

Cercetări arheologice întreprinse de noi în Țara de Sus a Moldovei, în așezări încărcate de istorie precum Baia, Probota, Piatra Neamț, Tîrgu Neamț și Rădăuți, ne-au furnizat prilejul de a reconsidera unele probleme controversate sau insuficient cunoscute. Unele din aceste descoperiri, precum cele de la biserica domnească din Rădăuți (Pl. 27), prezintă un interes sporit, contribuind nu numai la precizarea rolului și locului lăcașului pomenit în istoria Moldovei, ci și la descifrarea etapei de început a acestui stat românesc.

Pentru o mai bună înțelegere a situației în ansamblul său, înainte de prezentarea mărturiilor heraldice ce ne-au permis încheieri de ordin istoric, ni se pare oportună menționarea succintă a principalelor rezultate obținute la Rădăuți, în anii 1974—1977. Prima constatare ce se cuvine a fi menționată are în vedere existența unui *nivel de viețuire încadrat cronologic între mijlocul secolului al XIII-lea și primii ani ai celui următor*, neexcluzînd posibilitatea ca orizontul să fie chiar mai vechi, rezerva noastră fiind determinată de prudența ce trebuie să acționeze atunci cînd datările se fac pe baza unor materiale precum ceramică, unelte sau accesorii vestimentare.

Cea de a doua realitate arheologică se referă la *urmele unui lăcaș de cult* (B_1), realizat din lemn, descoperit chiar în suprafața ocupată actualmente de biserica de zid. Fără a intra în detalii, care fără îndoială își au importanța lor și vor fi înfățișate cu un alt prilej, trebuie precizat că ne aflăm în fața unei *structuri arhitectonice legate de necesitățile unui centru feudal laic*. Materialele arheologice — monede și obiecte de podoabă — recoltate din cuprinsul necropolei, ce a funcționat odată cu lăcașul amintit, ne-au permis fixarea *momentului edificării sale cel mai tîrziu în a doua decadă a veacului al XIV-lea* precum și atribuirea sa unuia dintre reprezentanții de frunte ai feudalității locale, ce se afirmă tot mai pregnant în această primă jumătate de veac, după cum ne-o dovedesc și izvoarele scrise.

Cît privește mormintele voievodale din naosul bisericilor de lemn și de zid, cunoscute datorită lespezilor funerare puse de Ștefan cel Mare,

s-a putut constata totala neconcordanță dintre dispoziția acestora și amplasamentul mormintelor în cîmpul naosului, ceea ce elimină valoarea probatorie a acestor pietre invocată uneori[1] în determinarea succesiunii deceselor voievozilor de la Bogdan I la Alexandru cel Bun. Astfel, se adeverește faptul că, la data la care ilustrul voievod a dispus dăltuirea în piatra lespezilor a cunoscutelor inscripții, locul exact al mormintelor înaintașilor săi, sau cel puțin al unora dintre ei, nu mai era cunoscut. Din această pricină am fost obligați să procedăm la identificarea mormintelor voievodale, întreprindere anevoioasă dar care odată dusă la bun sfîrșit ne-a oferit posibilitatea atribuirii pieselor de inventar funerar unor personaje cunoscute, împrejurare ce le conferă o valoare și semnificație istorică incomparabil sporită.

Din rîndul mormintelor cercetate și identificate ne vom opri asupra aceluia ce poate fi atribuit voievodului Lațcu; argumentele ce stau la baza acestei atribuiri, neputînd fi prezentate cu acest prilej, vor constitui subiectul unei alte dezbateri. Descoperit în suprafața de nord a naosului și denumit convențional M_{82}, mormîntul atribuit lui Lațcu face parte din categoria criptelor realizate din cărămidă și acoperite cu o boltă în formă de mîner de coș. Nefiind deranjat de nici o intervenție ulterioară, el a conservat ceva mai puțin osemintele și materialele de felul lemnului sau țesăturilor.

Inventarul său, în momentul desfacerii, era compus din: benzi de două lățimi — galoane — țesute din fir de argint aurit, fragmente de mătase decorată cu motivul rozetei, realizat din același fir de argint aurit, un mare număr de perle de dimensiuni foarte mici, 13 năsturași globulari din argint aurit și 6 aplice discoidale, realizate din același material. Evident că toate acestea constituie rămășițele unui costum, ce a cunoscut în afară de o anumită croială și o serie de accesorii vestimentare mai bine păstrate. Este vorba de elemente ale unui costum cavaleresc, compus dintr-o *cămașă*, de la care nu s-au mai păstrat decît cei 13 năsturași sferici din argint aurit dispuși în lungul sternului și o *tunică* realizată din mătase decorată, între altele, cu motivul rozetei țesut cu fir de argint aurit și bordată cu benzi — țesute din același fir — ce-i tivesc, poalele îi mărginesc răscroiala gîtului sau formează brățări pe brațe. Tunica era împodobită și cu peste 200 de perle de mici dimensiuni (diametrul de 1,5 mm) care, după locul de descoperire, ne sugerează că vor fi fost dispuse în jurul gîtului și pe piept sub forma unei broderii strălucitoare. Absența nasturilor ne arată că tunica prezenta fie o răscroială largă în dreptul gîtului fie o fantă ce se încheia cu ajutorul unui șiret („lacet”) frecvent întotdeauna în asemenea cazuri.

În sfîrșit, accesoriul vestimentar cel mai important pentru noi acum și care ne-a prilejuit considerațiile de față este reprezentat de cele *6 aplice* obținute din folie de argint prin metoda ștanțării, de forma unor mici discuri concave, cu diametrul de 0,9 cm, perforate axial în două părți (Pl. 28 a, b). Ornamentele — pentru că este vorba de două, fiecare din

---

[1] Aurelian Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, scrise în limba slavonă* („Romanoslavica”, XI, istorie, 1965, p. 234—235); Ștefan S. Gorovei, *Observații privind ordinea mormintelor voievodale de la Rădăuți* („Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLVI, 1970, nr. 9—10, p. 576—577); N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978 p. 33.

ele decorînd cîte un număr de trei piese — au fost realizate pe partea convexă prin tehnica presării, pentru ca în final să fie aurite.

Cu toată descrierea succintă a pieselor descoperite în mormîntul atribuit lui Laţcu, reiese că ne aflăm în faţa rămăşiţelor unui costum feudal „de aparat", de tipul tunicii „piesa cea mai luxoasă şi mai bogat împodobită a costumului românesc în secolul al XIV-lea"[2]. Este binecunoscut faptul că acesta este un costum cavaleresc, scurt şi strîmt pentru a pune în evidenţă silueta[3], care — după 1340 sau în orice caz în jur de 1350 — devine preponderent în mediul feudal din Franţa, Anglia, Italia, Ungaria[4] şi în Polonia, unde epoca lui Cazimir cel Mare şi Vladislav Iagello cunoaşte costume asemănătoare celor de la curtea Franţei[5]. Existenţa sa a fost semnalată şi în cadrul societăţii feudale româneşti din Transilvania sau de la sud de Carpaţi, în acest ultim teritoriu fiind deja prea binecunoscute costumele de ceremonie din portretul ctitorului de la biserica domnească din Curtea de Argeş sau cel din mormîntul nr. 10[6] din cuprinsul aceluiaşi lăcaş. În aceste condiţii ni se pare firească — dar nu mai puţin importantă — prezenţa sa în aceeaşi vreme la curtea domnitorilor tînărului stat feudal întemeiat la răsărit de Carpaţi, reflectînd şi în acest caz orientările şi gusturile unei feudalităţi aflată într-un proces de intensă afirmare pe plan european.

Dar, cele mai grăitoare piese din cuprinsul inventarului funerar aflat în mormîntul atribuit lui Laţcu rămîn aplicele — la prima vedere obişnuite accesorii vestimentare — ce vor fi fost prinse de ţesătură şi a căror reprezentări merită o atenţie cu totul specială. Este vorba de reprezentarea unui cap de lup[7] redat din profil (Pl.28a), prezent în cîmpul a trei aplice, cît şi de cea a unui coif împodobit cu două coarne recurbate (Pl. 28b), aflat pe celelalte trei piese. Încă de pe acum se poate aprecia că ele constituie *transpunerea plastică pe accesoriile vestimentare ale costumului princiar a unor elemente emblematice* a căror cunoaştere şi interpretare, potrivit regulilor consacrate de ştiinţa heraldică, ne-au îngăduit reconstituirea unei steme.

Trebuie să precizăm de la bun început că absenţa scutului din cuprinsul acestor reprezentări nu constituie vreun impediment în încercarea de recompunere a stemei, cunoscută fiind împrejurarea că în numeroase cazuri mobila heraldică apare liber pe costumele cavalerilor occidentali, pe steagurile lor şi pe valtrapurile cailor, iar la răsărit de Carpaţi pe aversul monedelor.

---

[2] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române. Secolele XIV—XVIII*, Bucureşti, 1970, p. 94.

[3] Henry Harald Hansen, *Histoire du costume*, Paris, 1956, p. 121.

[4] Camille Enlart, *Manuel d'archéologie française*, t. III, Paris, 1927, p. 71—72 şi 74; E. E. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance*, t. III, Paris, 1872, p. 279—280; Paul Past, *La naissance du costume masculin moderne au XIV-e siècle* ("Actes du I-er Congres International d'histoire du costume", Veneţia, 1952, p. 28—40); J. Quicherat, *Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'a la fin du XVIII-e siècle*, Paris, 1875, p. 277.

[5] Maria Gutkowska (*Rychlewska Historia Ubiorow*, Cracovia, 1968) semnalează asemănările dintre costumul feudal polon şi cel occidental, amintind în acest sens manuscrisul r feritor la legenda Sfintei Hedviga, ilustrat de Mikolaj Pruzia la Lublin în 1353, cît şi gisantul lui Vladislav Iagello din catedrala de la Wawel.

[6] N. Constantinescu, *Curtea Domnească din Argeş, probleme de geneză şi evoluţie* (BMI, 1971, nr. 3, p. 18).

[7] Aducem mulţumirile noastre heraldistului I. N. Mănescu pentru sugestiile oferite la identificarea acestei figuri heraldice.

În intenția de a fi expliciți, vom reaminti de fiecare dată cînd va fi necesar acele principii heraldice ce au stat la baza încheierilor noastre, reglementarea modului de dispunere a pieselor heraldice fiind realizată și apoi respectată cu strictețe, încă din vremea lui Filip al II-lea August (1180—1223), atunci cînd a fost redactat, dealtfel, și primul tratat al stemelor[8]. Primul principiu de care ne-am lăsat călăuziți a fost acela potrivit căruia „un scut de stemă trebuie să fie timbrat cu un coif sau cu o coroană”[9], ori în cazul nostru nu vedem rațiunea existenței acestui timbru — coiful cu coarnele recurbate — decît în condițiile asocierii sale cu un scut, asociere al cărui rezultat îl constituie tocmai stema.

Reprezentarea capului de lup nu poate fi înțeleasă decît ca mobilă a unui scut heraldic, ce la această dată nu este altul decît cel antic *(ecu ancien)*[10], numit și triunghiular *(scuta triangula)*[11], singurul folosit, chiar și în secolul al XIV-lea, la întocmirea stemelor.

Lupul în diferitele sale ipostaze heraldice *(grimpant, passant, ravissant* sau *issant)* și *capul de lup* constituie figuri naturale adeseori folosite ca mobilă de steme. Redat privind *(regardant)* din profil, el are botul ascuțit, limba scoasă, urechile ascuțite și gîtul gros, distingîndu-se uneori mai greu de anumite animale heraldice precum vulpea sau unii cîini datorită tocmai absenței unor elemente distinctive[12]. Reprezentarea sa este destul de frecvent întîlnită în lumea Europei centrale și occidentale. Astfel, în secolele XIV—XV, familiile franceze de Sombernon, Colard de la Clyte, ducele de Juliers [13], Colard de Rambures (1412) și Pierre d'Amboise, (1401)[14] folosesc în cuprinsul stemei lor capul de lup iar familia Loupiat [15] și Raoul de Raineval (1381)[16] lupul *grimpant*. Aceeași figură este prezentă în armorialul unor familii nobile engleze precum Welby, Rendell și Viscont Wolseley[17], germane ca cea a lui Hans Wolf von Ribelsprug[18], austriece ca cea a lui Grafen von Windisch[19], sau chiar pe pecețile unor orașe germane din secolul al XV-lea[20].

Dar și în teritoriile mai apropiate de Moldova medievală apare reprezentarea armoriată a lupului. Astfel, singur în scut, capul de lup poate fi întîlnit în Serbia[21], iar în Polonia ca cimier al herbului Bzura *(issant)*[22] sau pe flamurile mai multor familii de nobili[23]. Ungaria și Transilvania vor cunoaște și ele această figură heraldică, lupul *issant* constituind cimierul stemei aflate pe sigiliul privat al reginei Maria de Anjou (1388)[24].

---

[8] Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974, p. 13.
[9] *Ibidem*, p. 26—27.
[10] Jouffroy d'Eschavannes, *Traité complet de la science du blason*, Paris, f.a., p. 24.
[11] M. Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 27.
[12] A. C. Fox-Davies, *A complete Guide to heraldy*, Londra, 1969, p. 149.
[13] C. Enlart, *op. cit.*, p. 497.
[14] G. Demay, *Le costume au Moyen Age d'après les sceaux*, Paris, 1880, p. 224.
[15] Duhoux d'Argincourt, *Alphabet figuré de tous les termes du blason*, Paris, 1896, p. 63, pl. XXXII și p. 75, pl. XXXVI.
[16] G. Demay, *op. cit.*, p. 224.
[17] A. C. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 149, fig. 337—341.
[18] *Ibidem*, p. 429, fig. 762.
[19] Ottfried Neubecker și Wilhelm Rentzman, *Wappen Bilder Lexicon* ,München, 1971, p. 213.
[20] F. Warnecke, *Heraldisches Handbuch für Freunde der Wappenkunst*, Frankfurt, 1893, p. 36, pl. VII, fig. 24.
[21] O. Neubecker și W. Rentzman, *op. cit.*, p. 213.
[22] Bartosz Paprocki, *Herby rycerstwa Polskiego*, ed. Turowski, Cracovia, 1858, p. 187.
[23] *Ibidem*, p. 774, 778.
[24] Georgio Pray, *Syntagma historicum de sigillis rerum et reginarum Hungariae pluribusque aliis*, Buda, 1805, pl. XI, fig. 8.

Puţin mai tîrziu, într-unul din cartierele scutului heraldic al voievodului Transilvaniei Ioan Ştibor (1410)[25] lupul va fi din nou prezent pentru ca apoi să-l regăsim şi în stema familiei voievodului Ioan Zapolya[26] (1526—1540).

Cel de al doilea element al unei steme, devenit aproape obligatoriu odată cu secolul al XIII-lea, este reprezentat de ornamentele exterioare, accesorii ce timbrează scutul după reguli foarte precise. Din rindul acestor ornamente face parte în primul rînd *coiful*, parte intrinsecă şi totodată cea mai nobilă piesă din armele unui feudal, simbolul său fiind acela de ocrotire[27]. Coiful („heaume"-ul de turnir) însemnelor heraldice apare încă din secolul al XII-lea, fiind folosit ca timbru de scut în veacul următor[28]. Deşi forma variază de la o epocă la alta, evoluţia sa este lentă[29], fiind cu atît mai apreciată cu cît vădea o formă mai arhaică[30]. De fapt, coiful din componenţa insemnelor cavalereşti nu este altceva decît un *model arhaic de cască*, întîlnită pînă la sfîrşitul veacului al XIV-lea[31] şi în reprezentări „de aparat" sau în unele turniruri datorită tocmai conservatorismului ce acţiona în acest domeniu. Şi în cazul nostru avem de a face tot cu un tip de cască, redată pe trei sferturi. De formă tronconică, terminată la partea superioară printr-o calotă uşor aplatisată, ea se prelungeşte la spate printr-o apărătoare de ceafă, arcuită şi evazată pe linia gîtului. În faţă dispune de o vizieră fixă, redată cu tot ansamblul său compus din vizori — plasaţi la nivelul intersecţiei dintre trunchiul de con şi calotă —, nazal (apărătoare de nas) şi ventilator (orificiu pentru respiraţie). Piese asemănătoare apar pe sigiliile unor mari feudali occidentali precum acelea din 1361, aparţinînd lui Filip de Rouvre, duce de Burgundia, din 1367, folosit de Jean I duce de Lorena sau din 1381, a lui Jean de Chastelier[32]. Le mai întîlnim într-un manuscris armoriat de la Zürich (1335—1345)[33], purtat drept „coif de paradă" de către un cavaler german (1380)[34] şi pe sigiliile unor nobili polonezi de la mijlocul veacului al XIV-lea[35].

În sfîrşit, ultima componentă a ornamentelor exterioare este reprezentată de aşa-numitul *cimier*, aflat pe coif în locul cel mai ridicat şi derivat din ornamentul plasat pe coiful de luptă (apoi de paradă) al suveranilor şi seniorilor feudali[36]. Dovadă de mare nobleţe şi distincţie, el prezintă adeseori înţelesuri simbolice, putînd fi o piesă a blazonului dar de cele mai multe ori o piesă deosebită de mobila scutului[37]. Imaginaţia creatori-

---

[25] Carolus Wagner, *Collectanea genealogico-historica illustrium hungariae familiarum, quae jam interciderunt*, Pesta, 1802, pl. I, fig. 13.

[26] Jozsèf Schaarberg von Bedeus, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen*, Sibiu, 1838, p. 7—8, fig. 2; O. Neubecker şi W. Rentzman, *op. cit.*, p. 213.

[27] M. Sturdza-Săuceşti, *op. cit.*, p. 106.

[28] *Ibidem*, p. 15.

[29] Pentru evoluţia căştilor şi coifurilor v. C. Enlart, *Histoire universelle des Armées*, II, p. 32, tablou 3; şi G. Demay, *op. cit.*, p. 110—145.

[30] E. E. Viollet-le-Duc, *op. cit.*, t. V, 1874, p. 97.

[31] De la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi începutul celui următor acest tip de cască *(haume)* va fi înlocuit de coiful cu vizieră mobilă *(bacinet)*. Pentru tipologia şi evoluţia coifurilor v. şi A. C. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 230, fig. 568 şi p. 231; Walter Leonhard, *Das grosse Buch der Wappenkunst*, München, 1976, p. 25, 74, 84—85, 294, fig. 4—7 şi Millia Davenport. *The Book of costume*, I, New York, 1968, p. 154, fig. 437.

[32] G. Demay, *op. cit.*, fig. 74, 75 şi 266.

[33] W. Leonhard, *op. cit.*, p. 25.

[34] Erika Thiel, *Geschichte des Kostüms*, Berlin, 1968, p. 205, fig. 179.

[35] Franciszek Piekosiński, *Rycerstwo polskie wiekow srednik*, vol. 3, Cracovia, 1901, p. 409.

[36] M. Sturdza-Săuceşti, *op. cit.*, p. 101.

[37] C.Enlart, *Manuel d'archéologie française* p. 493 şi urm.

lor medievali l-a prezentat sub formă de penaje, păsări, figuri antropomorfe, animale de cele mai multe ori himerice, pe bună dreptate remarcîndu-se că „întregul bestiar al evului mediu se perindă pe crestele coifurilor"[38]. Apărut în veacul al XII-lea, el se generalizează abia în secolul următor, cel mai vechi cimier zoomorfic cunoscut aflîndu-se pe o pecete datată în 1224[39].

În situaţia de faţă, cimierul apare sub forma unei *perechi de coarne cu vîrfurile recurbate — în formă de liră* — şi redate din faţă. Aceste însemne vin din antichitate şi simbolizează puterea[40], fără să aibă în aceste vremuri vreo semnificaţie heraldică. Astfel, încă din secolul I î.e.n., ele apar pe unele căşti descoperite în Anglia sau la Viskö în Danemarca, în această vreme, „căştile cu coarne părînd a fi purtate în toată Europa"[41]. Sînt cunoscute, de asemenea, de gali ce manifestă o predilecţie anume pentru purtarea lor[42], iar mai tîrziu de către vikingi[43]. De la sfîrşitul secolului al XIII-lea feudalii occidentali vor folosi adeseori şi pentru multă vreme perechea de coarne drept cimier al coifului[44], remarcîndu-se, însă, o evoluţie în reprezentarea lor de la forma arcuită spre interior la cea recurbată, iniţial mai scundă şi apoi elansată, cu vîrfurile modelate în genul unor trompe, aşa cum încep să se generalizeze odată cu veacul al XV-lea[45]. Coarnele reprezentate pe aplicele de la Rădăuţi se plasează în etapa de mijloc a acestei evoluţii, recurbarea fiind evidentă fără să se ajungă, însă, la formele mai elaborate din secolul al XV-lea.

Imagini similare cimierului nostru întîlnim în armele unor nobili francezi ca de pildă Bernard, conte de Ventandour (1355), Jean de Geoffroi de la Motte (1380), Gautier d'Antoing (1391), Guerard du Boulay (1405)[46], sau ducii de Bretania precum acel Richard conte d'Estampes (1427)[47], dar mai ales în cele ale feudalilor germani care manifestă o anumită predilecţie pentru acest gen de ornament. Se cuvin a fi menţionate, în acest sens, cele din miniaturile ce împodobesc „Manessa Codes" (datat între 1310—1340)[48] sau cel de pe coiful de paradă al cavalerului Ludwig der Bayer (1317)[49]. Dar nimic nu se poate compara cu ciudăţenia coifurilor înşirate într-un vestiar — dintre care unele sînt împodobite cu coarne în formă de liră — aşa cum sînt redate într-un desen din „Wappencodex"-ul lui Konrad Grünberg, din 1483[50].

Dar mai grăitoare ni se pare a fi prezenţa coarnelor recurbate în armorialul polonez, aşa cum sînt redate la 1364 pe un sigiliu aparţinînd

---

38 Jurgis Baltrusaitis, *Evul mediu fantastic*, Bucureşti, 1975, p. 33.

39 G. Demay, *Le costume de guerre et d'apparat d'après les sceaux du moyen âge*, Paris, 1875, pl. XXIII, şi p. 217.

40 J. d'Eschavannes, *op. cit.*, p. 204.

41 F. Boucher, *op. cit.*, p. 144.

42 Liane şi Fred Funcken, *Le costume et les armes des soldats de tous les temps*, I, Bruxelles, 1966, p.74, fig. 1, 3, 5, 8; Jacques Ruppert, *Le costume*, vol. I, *Antiquité-Moyen Age*, Paris, f. a., p. 34—35.

43 L. şi F. Funcken, *op. cit.*, p. 90, fig. 2.

44 J. Quicherat, *op. cit.*, p. 210—211.

45 În heraldica germană evoluţia reprezentării coarnelor heraldice este precizată în timp, termenul generic de coarne de taur *(Stierhörner)* primind atribute sugestive precum: în formă de liră *(lyraförming)* sau cu capătul deschis *(mit Mundstück)*. V. W. Leonhard, *op. cit.*, p. 28, 113, 228, fig. 9—11 şi F. Warnecke, *op. cit.*, p. 39, pl. XV, fig. 1—3, 5.

46 G. Demay, *op. cit.*, p. 220—221.

47 *Ibidem*, p. 135, fig. 107.

48 M. Davenport, *op. cit.*, p. 228, fig. 640.

49 E. Thiel, *op. cit.*, p. 204, fig. 177.

50 H. G. Ströhl, *Heraldischer Atlas*, Stuttgart, 1909, fig. 2.

herbului Szreniawa[51] sau ceva mai tîrziu în compoziția herburilor Dabrowski[52], Debno[53], Doliwa[54], Engelke[55], Estken[56], Gretz[57], Holobog[58] sau Ajchigier[59], dintre care unele sînt de origine prusacă. Același ornament se întîlnește abia în secolul al XV-lea în cadrul peceților heraldice aparținînd despoților sîrbi Ștefan Lazarevici (1405)[60], Gheorghe Brancovici (1439, 1444, 1445)[61] și Ștefan Despotovici (1457)[62].

Am zăbovit mai mult asupra răspîndirii în anumite medii feudale a acestor elemente emblematice cu intenția de a sublinia că și la răsărit de Carpați ele constituie una din *dovezile orientării și legăturilor strînse pe care voievozii români — de felul unui Lațcu sau Bogdan — înțelegeau să le întrețină cu civilizația lumii occidentale.*

Trebuie să subliniem, însă, că *ni se pare puțin probabil dacă nu chiar imposibil ca aceste însemne purtate de către Lațcu să reprezinte doar niște accesorii vestimentare cu rosturi exclusiv ornamentale*, într-o vreme în care feudalii europeni făceau eforturi evidente pentru a se detașa din punct de vedere vestimentar de restul populației și a se deosebi între ei. Această ultimă tendință conduce de fapt la însăși apariția stemelor, prezente chiar și pe costumele de ceremonie sau militare. Pe stofele acestora ajung să fie țesute nu numai stemele cavalerilor ci și elemente emblematice disparate precum mobile din scut sau ornamente exterioare. Astfel, în secolul al XIII-lea, unii cavaleri francezi au veșmintele împodobite cu crini de argint pe un fond albastru închis[63], așa după cum aceiași crini ornamentează galoanele costumelor lui Filip cel Îndrăzneț și Filip cel Frumos[64]. În aceeași vreme crucile de Malta și vulturii argintii sînt prezenți nu numai pe flamurile, scuturile sau cimierele cavalerilor englezi ci și pe stofele veșmintelor lor militare și valtrapurile cailor[65]. Tot acum, mobile de scut precum capul de acvilă[66] sau leul *(rampant)*[67] sînt redate concomitent pe costumul cavalerului, valtrapurile cailor și steaguri. Această practică a redării elementelor emblematice pe costumul militar este ilustrată și în miniaturile din „Manessa Codex" (1310—1340) unde tunica lui Hern von Swanegow prezintă în afară de stema purtătorului ei și mobila din scut redată liber în cîmpul veșmîntului[68]. O altă miniatură, din „Psautier Lutrell" (1340), prezintă un cavaler a cărui tunică, flamură, cimier precum

---

[51] F. Piekosiński, *op. cit.*, p. 467—468; Kaspar Niesiecki, *Herbasz polski*, tom. VIII, Leipzig, 1841, p. 469.

[52] *Ibidem*, tom. III, 1839, p. 286.

[53] *Ibidem*, p. 326. Din acest herb face parte familia Olesnicza, legată de istoria Moldovei prin evenimentele relatate de cronicarul polonez Dlugosz sub anul 1359. (V. B. Paprocki, *op. cit.*, p. 384).

[54] K. Niesiecki, *op. cit.*, p. 355; B. Paprocki, *op. cit.*, p. 236.

[55] K. Niesiecki, *op. cit.*, tom. IV, 1839, p. 7.

[56] *Ibidem*, p. 9.

[57] *Ibidem*, p. 279.

[58] B. Paprocki, *op. cit.*, p. 394.

[59] *Ibidem*, p. 751.

[60] Aleksa Ivič, *Stari srpski pečati i grbovi*, Novi Sad, 1910, p. 30, fig. 35.

[61] *Ibidem*, p. 34, fig. 50; p. 35, fig. 53, 56.

[62] *Ibidem*, p. 37, fig. 64.

[63] L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 101, fig. 5.

[64] Camille Piton, *Le costume civil en France du XIII-e au XIX-e siècle*, Paris, f. a., p. 26.

[65] L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 101, fig. 9 și 103, fig. 2.

[66] W. Leonhard, *op. cit.*, p. 11.

[67] L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 103, fig. 3.

[68] Paul Ganz, *Geschichte der Heraldischen Kunst in der Schweiz im XII. und XIII. Jahrhundert*, Frauenfeld, 1899, p. 113, fig. 72 și M. Davenport, *op. cit.* p. 228 și 229, fig. 638.

şi valtrapul calului său sînt împodobite cu unul şi acelaşi element heraldic — o pasăre de aur[69]. Nu poate să nu fie amintită acea stampă (1378—1379) aflată la Biblioteca Naţională din Paris, ce redă ceremonia depunerii omagiului de către Ludovic, duce de Bourbon, lui Carol al V-lea, pentru comitatul Clermont, toţi nobilii prezenţi cu acest prilej fiind îmbrăcaţi în costume de ceremonie decorate cu elemente emblematice[70]. Florile de crin şi leii ce împodobesc costumul nobilului englez William Bruges în 1420, constituie în acelaşi timp mobilele scutului său[71], procedeul decorării costumelor nobilimii engleze cu elemente emblematice fiind frecvent[72]. La curtea Franţei conetabilul Bertrand du Guesclin (1440) purta o mantie scurtă, ce acoperea armura, decorată cu un vultur bicefal ce nu reprezintă altceva decît unica mobilă a scutului său[73]. În sfîrşit, se cuvine a fi menţionată în mod special statuia Sfîntului Wenzel din Praga, datorată lui Peter Parler (1373), care a reprezentat personajul cu un scut în mîna stîngă, avînd drept mobilă heraldică un vultur cu aripile desfăcute. Aceeaşi reprezentare apare însă şi pe paftaua centurii, dovadă de netăgăduit a faptului că elementul emblematic a fost reprezentat liber şi pe un accesoriu vestimentar. De altminteri, accesorii vestimentare armoriate se întîlnesc şi la sud de Carpaţi, precum nasturii şi aplicele discoidale descoperite la Curtea de Argeş[74], în mormîntul atribuit lui Vladislav şi mai recent lui Radu I[75].

În acest context trebuie înţeleasă şi semnificaţia reprezentărilor de pe aplicele de la Rădăuţi, ele nefiind altceva decît transpunerea unor elemente ale stemei pe accesorii vestimentare. De aceea nu vedem raţiunea pentru care, în cazul în care Laţcu ar fi beneficiat de cu totul alte însemne, veşmîntul său să nu fi fost împodobit cu acestea ci cu cele descoperite în mormîntul său.

Cît despre o eventuală preluare *tale quale* din lumea occidentală a practicii împodobirii costumului cu elemente emblematice credem că nu poate fi vorba, într-o vreme în care fără nici o excepţie aceste reprezentări aveau semnificaţii heraldice şi aparţineau întotdeauna purtătorului lor.

Am ajuns astfel la momentul în care se impune o lărgire a cadrului discuţiei, precizările cu privire la vechimea şi semnificaţia istorică a acestor însemne fiind inevitabile. Astfel, precizăm încă o dată că realităţile arheologice, privite în lumina ştiinţei heraldice, ne-au permis reconstituirea şi atribuirea ***stemei alcătuită dintr-un scut avînd drept mobilă capul de lup şi ca timbru un coif împodobit cu două coarne recurbate***, voievodului Laţcu (Fig.10).

Cunoscînd faptul că stemele au un caracter ereditar, concluzia firească ce decurge din această împrejurare este aceea că stema atribuită lui Laţcu va fi aparţinut şi tatălui său Bogdan.

---

[69] François Boucher, *Histoire du costume en Occident de l'Antiquité à nos jours*, Paris, 1965, p. 179, fig. 317.

[70] M. Davenport, *op. cit.*, p. 236, fig. 662.

[71] A. C. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 35, fig. 15.

[72] *Ibidem*, p. 36, fig. 16, şi p. 37, fig. 20.

[73] L. şi F. Funcken, *op. cit.*, p. 111, fig. 1.

[74] V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, Bucureşti, 1923, p. 65, fig. 64/a, b.

[75] Carmen Laura Dumitrescu, *Anciennes et nouvelles hypothèses sur un monument roumain du XIV-e siècle: l'eglise Saint-Nicolae-Domnesc de Curtea de Argeş* (RRHA, t. XVI, 1979, p. 22).

Această constatare vine în contradicție cu opiniile exprimate anterior, care puneau pe seama acestuia cu totul alte embleme. Ne vom mulțumi să reamintim doar pe cele datorate unor cercetări mai noi legate de originile stemei Moldovei.

Fig. 10 — Încercare de reconstituire a stemei voievodului Lațcu pe baza elementelor emblematice aflate pe aplicele descoperite la Rădăuți.

Astfel, s-a apreciat capul de bour drept stemă a noului stat întemeiat, introducerea sa datorîndu-se lui Bogdan[76]. O opinie asemănătoare întîlnim în cadrul unei discuții pe marginea originii stemei de stat[77], capul de bour înscris în scut fiind considerat drept stemă de familie a lui Bogdan, fără a fi exclusă definitiv posibilitatea ca el să aparțină unei familii dinastice locale, înlăturată de Dragoș.

Al doilea punct de vedere, acceptînd că Bogdan va fi avut o stemă de neam, concedată sau autoconferită, folosită și în calitate de domn independent al Moldovei, se oprește asupra rozei — însemn heraldic prezent pe vestigii de ordin sigilar și monetar — considerată drept armorial de familie al primului domnitor moldovean[78]. Este adevărat, însă, că se manifestă o oarecare prudență invocîndu-se incertitudinile ce continuă să dăinuie în problema continuității dinastice[79].

În sfîrșit, o ultimă opinie consideră scutul cu fascii și flori de crin prezent pentru întîia dată pe reversul monedelor lui Petru I — drept o concesiune regală acordată lui Bogdan, pe vremea cînd mai deținea calitatea de voievod al românilor din Maramureș[80], atribuire ce vine în sprijinul unor ipoteze genealogice[81].

Nici una din opiniile enunțate nu concordă cu informațiile furnizate de aplicele de la Rădăuți, deocamdată, după părerea noastră, *singurele vestigii de ordin heraldic referitoare la armele de familie ale primei dinastii din Moldova, cît și la cele ale statului recent întemeiat.*

---

[76] Mihail Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* (SCIA, 1—2, 1955, p. 87)

[77] I. N. Mănescu, *Stema Moldovei* („Magazin istoric", 1972, nr. 5, p. 41).

[78] Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 114—115.

[79] *Ibidem*, p. 105.

[80] Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 113; idem, *Cu privire la data primelor monede moldovenești* („Suceava. Anuarul Muzeului județean" V, 1978, p. 570).

[81] Idem, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* (AIIAI, X 1973, p. 99—121).

Precizări cu privire la originea acestei steme nu pot fi făcute decît cu greu şi oricum numai în contextul istoriei Maramureşului şi Moldovei, a relaţiilor acestora cu marile puteri vecine.

Aşa după cum s-a arătat, Bogdan apare iniţial ca un feudal maramureşean, moştenitor — împreună cu fratele său Iuga — al unui cnezat de vale, situat pe valea Vişeului şi pe cursul superior al Izei şi compus din 22 de sate, cnezat ce beneficiază de o întărire regală[82] — diplomă cu caracter nobiliar — la o dată anterioară anului 1342[83].

Nu este exclus ca recunoaşterea stăpînirii cu drept nobiliar a Bogdăneştilor şi intrarea într-o nouă etapă a relaţiilor dintre regalitatea angevină şi cnezii de la Cuhea — deveniţi nobili şi din punctul de vedere al documentelor emise de cancelaria maghiară[84] — să fi fost marcată şi de concedarea sau mai degrabă asumpţiunea unor insemne armoriate. Oricum, cel puţin de acum înainte ele trebuie să fi existat, marcînd, şi în acest fel, poziţia unor feudali români maramureşeni în cadrul societăţii medievale. Întrucît ne aflăm în plină perioadă a „heraldicii vii", în care adevăratul scut coincide cu scutul heraldic[85], avem convingerea că feudalii de la Cuhea posedau şi purtau scuturile mobilate cu figura heraldică amintită, precum şi coifurile de paradă, gravorul de mai tîrziu — cel care a realizat matriţa aplicelor — nefăcînd altceva decît să copieze aidoma elementele emblematice întocmite după toate principiile heraldicii. Putem bănui, chiar, că prezenţa însemnelor armoriate se impunea la această dată din moment ce vîrfuri ale societăţii româneşti maramureşene participă la expediţiile militare ale regalităţii maghiare[86], ajungînd pînă în Serbia, împrejurări în care trebuiau să se distingă de ceilalţi feudali.

Nu ştim în ce măsură demnitatea de voievod al Maramureşului, deţinută de Bogdan pînă în anul 1342[87], va fi influenţat în vreun fel apariţia şi evoluţia stemei sale.

Încercînd să urmărim, însă, existenţa ulterioară a acestei steme se poate constata, cu uşurinţă, dispariţia sa odată cu moartea lui Laţcu, elementele emblematice cunoscute în vremea succesorului său Petru I avînd un aspect cu totul diferit. Dar, înainte de prezentarea încheierilor pe marginea genealogiei şi succesiunii primilor domni ai Moldovei, sugerate de modificările ce se constată în arta blazonului, se cuvin unele precizări cu privire la reprezentările heraldice din timpul lui Petru I, cunoscute atît din izvoarele sigilografice cît şi din cele numismatice.

Din prima categorie de izvoare nu ne-a parvenit decît marele sigiliu domnesc atîrnat de actul omagial din 6 mai 1387 către regele Vladislav al II-lea Iagello (act aflat în arhivele polone) şi cunoscut cercetătorilor români[88]; deşi fotografia este neclară, s-a putut totuşi remarca că este

---

[82] Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 152—153.

[83] *Ibidem*, p. 171, 172.

[84] *Ibidem*, p. 180.

[85] M. Sturdza-Săuceşti, *op. cit.*, p. 14—15.

[86] R. Popa, *op. cit.*, p. 133. Autorul consideră că, în general, participarea cnezilor maramureşeni la expediţiile coroanei au îmbrăcat forme individuale, o singură informaţie documentară oglindind participarea luptătorilor maramureşeni, în frunte cu voievodul lor, la campaniile regale. Este vorba de prezenţa voievodului Ioan, în 1349, alături de rege la Bistriţa (p. 205).

[87] *Ibidem*, p. 196.

[88] Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti* (DIR, *Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 340); I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 37; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 83.

vorba de un sigiliu de tip heraldic ce reprezintă în mijloc capul de bour, însoţit, jos în stînga, de o roză.

A doua categorie de izvoare este reprezentată de binecunoscuţii groşi emişi de Petru I. Aceştia au pe avers capul de bour, liber în cîmpul monetar, redat din faţă, cu vîrful coarnelor recurbate şi o stea cu cinci colţuri între ele. În cantonul inferior botul animalului este flancat în dreapta de o roză, iar în stînga de o semilună, poziţia acestora putînd fi şi inversă. Uneori în botul bourului se află o floare de crin cu un lujer lung. Legenda redată în limba latină : SIM PETRI WOIWODI a fost interpretată drept *Sigillum Petri Woiwodi* şi tradusă „sigiliul lui Petru voievod". Pe avers apare un scut despicat, prezentînd în primul cîmp trei-patru fascii iar în cel de al doilea un număr de flori de crin ce variază între şapte şi una. Legenda SI MOLDAVIENSIS, interpretată drept *Sigillum Moldaviensis*, a fost tradusă „sigiliul ⟨ţării⟩ moldoveneşti"[89].

În general, *reprezentările de pe monede au fost considerate drept două tipuri de armerii*, dintre care cea a statului (capul de bour) apare pe avers iar cea dinastică (scutul despicat) pe revers[90], prezenţa lor simultană fiind atribuită intenţiei de a se marca clar diferenţierea care se făcea între armeriile ţării şi cele dinastice[91], ca urmare a originii lor diferite[92], diferenţiere apreciată a se fi produs chiar din momentul organizării cancelariei domneşti[93].

Oprindu-ne asupra reprezentării capului de bour nu vom insista asupra răspîndirii sale în heraldica de factură central-europeană, prezenţă subliniată îndeajuns de heraldişti[94]. Considerat drept stemă de stat, în vremea lui Petru I, el trebuie să fi constituit la un moment dat, stema unei dinastii, identificată de unii cercetători cu cea a lui Dragoş[95] sau a lui Bogdan I[96]. Cei mai mulţi, însă, l-au atribuit unuia dintre micii dinaşti locali, ca fiind rezultatul unei concesiuni sau asumpţiuni petrecută în prima jumătate a veacului al XIV-lea[97]. Ni se pare mai firesc să *atribuim stema cu cap de bour dinastiei lui Petru I*, în vremea căruia este întîlnită, dealtfel, pentru prima dată, legenda *(Sigillum Petri)* de pe avers subliniindu-i însuşi caracterul dinastic. Odată urcat pe tron Petru I, ea va deveni în mod firesc şi stemă de stat fiind adoptată şi menţinută în cadrul cancelariei domneşti pe marele sigiliu, pe steaguri şi pe alte obiecte în exact aceeaşi formă.

Evoluţia sa ulterioară va fi determinată de apariţia, în cursul domniei lui Petru I, a unei alte steme — scutul cu fascii şi flori de crin — ce a creat impresia, falsă după noi, a unui paralelism între două armerii. În

---

[89] Octavian Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 26; idem, *Despre legendele celor mai vechi monede moldoveneşti* (AIIAI, III, 1966, p. 207).

[90] C. Moisil, *Stema Moldovei* („Cronica numismatică şi arheologică", XIII, 1938, p. 98—99); M. Berza, *op. cit.*, p. 87; I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 37; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 96; Şt. S. Gorovei, *Cu privire la data primelor monede ...* p. 569.

[91] *Ibidem*, p. 569. Autorul consideră că „Sigillum Petru Woiwodi" înconjoară stema de stat (capul de bour), iar „Sigillum moldaviensis" stema dinastică.

[92] D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 96.

[93] *Ibidem*, p. 105.

[94] *Ibidem*, p. 94.

[95] Romulus Vuia, *Legenda lui Dragoş. Contribuţii pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* (AIINC, I, 1921—1922, p. 300, n. 3).

[96] M. Berza, *op. cit.*, p. 87; I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 41.

[97] Gh. Brătianu, *Originele stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti* (RIR, I, 1931, fasc. I, p. 60); Rudolf Gassauer, *Influenţa polonă asupra stemei Moldovei şi a altor blazoane de pe monetele moldoveneşti* (BSNR, XXVII—XXVIII, 1933—1934, nr. 81—82, partea I, p. 88). I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 41; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 104.

realitate credem că este vorba de *o primă sinteză heraldică, petrecută chiar în această epocă*, între vechile armerii dinastice (capul de bour) și cele noi adoptate (scutul despicat), în cadrul căreia cele dintîi vor fi transferate în calitate de cimier. Paralel cu *stema dezvoltată*, capul de bour va fi menținut ca unică mobilă heraldică pe marele sigiliu domnesc, pe inele sigilare, steaguri și chiar pe unele edificii.

Pe marginea celei de a doua reprezentări armoriate (scutul despicat), întîlnită pe reversul monedelor amintite, s-a scris destul de mult, autorii manifestînd, însă, opinii diferite; totuși, caracterul ei dinastic nu a fost contestat de nimeni, deosebirile de vederi intervenind abia atunci cînd trebuiau făcute precizări cu privire la apartenența, momentul și contextul istoric al apariției sale. S-a admis îndeobște că este vorba de o stemă de concesie datorată regalității maghiare și conferită lui Petru I odată cu dreptul de a bate monedă[98], la o dată ulterioară anului 1377[99] și oricum anterioară lui 1382[100], anul morții lui Ludovic cel Mare. S-a opinat chiar că această concesie a fost acordată de Ludovic lui Petru I, în schimbul recunoașterii, chiar și formale, a suzeranității sale[101]. Un punct de vedere cu totul aparte a fost exprimat în ultima vreme. Autorului său i se pare evidentă concesiunea regală, beneficiarul ei fiind socotit, însă, Bogdan I, pe vremea cînd deținea calitatea de voievod al românilor din Maramureș (ante 1342), fiind deci vasal al regelui angevin[102]. Această ipoteză este invocată de același istoric atunci cînd încearcă să demonstreze continuitatea pe linie masculină a dinastiei, de la Bogdan I pînă la Petru I. Totodată se apreciază că stema cu fascii și flori de crin nu constituie o dovadă că dreptul de a bate monedă ar fi fost concedat de regele Ungariei, autorul concesiunii acestui drept fiind socotit Vladislav Iagello, regele Poloniei și suzeran al lui Petru I, începînd cu anul 1387[103]. În lumina ultimelor izvoare heraldice ce au permis descifrarea stemei dinastice a lui Bogdan I, credem că această opinie nu mai poate fi acceptată.

Astfel, perioada dintre 1387—1391, socotită a fi cea în care Petru I a emis numeroasele sale serii monetare[104], ni se pare a fi mult prea scurtă și neconformă cu unele constatări de ordin arheologic de care trebuie să se țină seamă în aceste aprecieri. Este vorba de prezența și datarea celor mai importante realizări constructive din vremea lui Petru I — precum: curtea domnească, cetatea Scheia și fortul mușatin, toate din Suceava, cetatea Neamțului, bisericile Sfînta Treime din Siret, Sfîntul Nicolae din Rădăuți, Sfîntul Dumitru și cea a Mirăuților din Suceava, pentru a le aminti doar pe cele mai bine cunoscute — cu ajutorul monedelor sale. Această realitate arheologică ar putea conduce la concluzia eronată că activitatea ctitoricească a domnitorului amintit s-a desfășurat în bună măsură pe parcursul ultimilor patru ani de domnie, dacă se admite că numai în acest interval s-au emis monede.

Pe de altă parte, dacă privilegiul de a bate monedă ar fi fost acordat de Vladislav Iagello, era mult mai firesc ca el să fie însoțit de o concesiune

---

[98] C. Moisil, *op. cit.*, p. 98; I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 38; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 106 și 110.
[99] O. Iliescu, *Moneda în România*, p. 25.
[100] D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 106.
[101] *Ibidem.*
[102] Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 113; idem, *Cu privire la data primelor monede*, p. 570.
[103] *Ibidem.*
[104] *Ibidem*, p. 571.

pe plan heraldic care să reflecte în mod expres această împrejurare, ori tocmai ea ne lipseşte. Sînt prezente în schimb fasciile şi florile de crin, elemente emblematice de evidentă concesiune angevină petrecută în timpul lui Petru I şi nicidecum mai înainte, motiv pentru care credem că nu mai poate fi pus sub semnul îndoielii faptul că cele două acte de concesiune — a dreptului de a bate monedă şi a elementelor emblematice — sînt concomitente şi se datoresc aceluiaşi suveran, Ludovic cel Mare, la o dată oricum anterioară anului 1382. În aceste condiţii, apare evident că *stema de concesie de pe reversul monedelor nu mai poate fi socotită drept stemă dinastică a „Muşatinilor", ci doar o componentă a unei prime sinteze heraldice* în cuprinsul căreia, după cum am mai arătat, vechea mobilă dinastică din scut — capul de bour — va fi trecută drept cimier şi înlocuită cu florile de crin şi fasciile, piese onorabile de prim ordin.

Dealtfel, *existenţa insemnelor heraldice pe reversul groşilor lui Petru I poate fi socotită drept o reflectare a realităţilor politice ale epocii*. Se discută de mai multă vreme în istoriografia românească pe marginea raporturilor Moldovei cu regatul ungar după moartea lui Bogdan (1367)[105], la baza discuţiilor aflîndu-se de fiecare dată un cunoscut pasaj din cronica lui Ioan de Tîrnave[106] precum şi clauza referitoare la voievodatul Moldovei cuprinsă în tratatul încheiat la 14 martie 1372 la Wroclaw între Carol al IV-lea de Luxemburg, rege al Boemiei şi împărat german (1346—1378) şi Ludovic de Anjou, rege al Ungariei şi al Poloniei (din 1370)[107]. Dacă primul izvor a fost catalogat drept neconcludent întrucît nu face precizări de ordin cronologic, cel de-al doilea a fost tratat cu uşurinţă pînă nu demult cînd i s-a acordat atenţie cuvenită[108].

Este evident că, în eforturile sale de a contracara permanentele presiuni ale regatului ungar, tînărul stat de la răsărit de Carpaţi nu putea să-şi îndrepte privirile decît spre Polonia, din partea căreia, încă din timpul domniei lui Cazimir cel Mare, va obţine sprijin şi recunoaşterea politică. Ca urmare a gesturilor de independenţă afişate de Laţcu — între care cel al înfiinţării unei episcopii catolice la Siret (1371), dependentă de scaunul papal, ni se pare fi a de primă importanţă — agresivitatea regatului maghiar sporeşte atît pe plan politic cît şi confesional, găsindu-şi ecoul în relatarea cronicarului Ioan de Tîrnave în legătură cu permanentul conflict în care se afla regele Ludovic cu rebelii moldoveni[109]. Bineînţeles că despre asemenea raporturi se poate vorbi în intervalul dintre 1363 şi 1370/1372, cînd Moldova se afla în afara suzeranităţii ungare. După această ultimă dată, însă, odată ce Ludovic devine şi rege al Poloniei, situaţia Moldovei se schimbă radical fiind prinsă într-un adevărat „cleşte al posesiunilor angevine"[110], motiv pentru care nu credem a fi reuşit să scape de raporturile de vasalitate faţă de regatul ungar. Marea majoritate a istoricilor admite că după 1372 se poate vorbi de restabilirea unei influenţe

---

105 În privinţa domniei lui Bogdan, acceptăm intervalul (1363—1367) propus de Şt. S. Gorovei (*Îndreptări cronologice* ..., p. 115).

106 Ioan de Tîrnave, *Cronica Hungarorum* (SRH, ed. I. G. Schwandtner, Viena, 1746, cap. 49, p. 196).

107 *Monumenta historica Bohemiae*, ed. G. Dobner, Praga, 1768, nr. LXV, p. 386—387.

108 Ján Sýkora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern* („Revista de istorie", 1976, nr. 8, p. 1 135—1 152).

109 Ioan de Tîrnave, *op. cit.*, cap. 39, p. 193.

110 J. Sýkora, *op. cit.*, p. 1 141.

ungare în Moldova[111] sau oricum de la începuturile domniei lui Petru I[112]. Aşa după cum s-a arătat recent, clauza privitoare la Moldova aflată în documentul din 1372 reflectă tocmai încercările lui Ludovic cel Mare de readucere a unui teritoriu — voievodatul Moldovei — sub suzeranitatea sa[113], realizare ce avea să afecteze statutul politic al Moldovei pînă în 1382, cînd intervine acea criză dinastică prelungită, determinată de moartea ultimului rege angevin. Rămîne de acceptat că intervalul dintre 1377—1382, susţinut de toate izvoarele cunoscute, este cel al restaurării, temporare a suzeranităţii angevine în Moldova, la care se referă şi Ioan de Tîrnave în cronica sa[114].

Din analiza mai vechilor şi mai noilor mărturii heraldice aduse în discuţie, reiese cu claritate o primă concluzie ce poate fi reţinută şi care trebuie să stea la baza interpretărilor cu privire la genealogia şi succesiunea primilor domnitori din Moldova. Este vorba de faptul că *în a doua jumătate a secolului al XIV-lea intervine o succesiune dinastică, între Laţcu şi Petru I, neexistînd nici o legătură directă pe linie bărbătească*. De aici în continuare, rămîn de explicat împrejurările ce au condus la o atare situaţie cît şi originile celei de a doua dinastii ce o succede pe cea a maramureşenilor.

Cu privire la primul aspect, fiind unanim recunoscută absenţa urmaşilor în linie bărbătească la moartea lui Laţcu, constatare întărită şi de precizarea aflată în scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 25 ianuarie 1372[115], lucrurile par să fie ceva mai clare. Singurul urmaş cunoscut al lui Laţcu este Anastasia, înmormîntată în biserica domnească din Rădăuţi, dar — cu toate că la această dată nu existau reglementările precis exprimate cu privire la succesiunea la tron — femeile nu aveau dreptul la domnie, putînd intra numai în alcătuirea regenţei unui minorat domnesc[116]. Evident că în aceste condiţii intervine problema dreptului la succesiune într-o vreme în care acţiona un sistem mixt : electiv şi ereditar, în sensul că domnul nu putea fi decît alesul reprezentanţilor ţării şi numai coborîtor dintr-o familie domnitoare[117]. Nu ne îndoim că aceste principii de drept succesoral au fost respectate şi în cazul lui Petru I, urcarea sa pe tron nefiind altceva decît rezultatul respectării tradiţiei alegerii voievodului de către boieri, cnezi şi „ţară"[118], în condiţiile în care — fără a fi coborîtor direct din familia domnitoare a lui Bogdan, mărturiile heraldice fiind explicite în acest sens — era, totuşi, „sămînţă de domn" din „alt neam"[119], deci aparţineau unei alte dinastii ce rămîne a fi identificată.

Problemele privitoare la originile acestei dinastii şi la rolul său în viaţa politică a teritoriului est-carpatic constituie un subiect aparte ce depăşeşte cadrul acestei lucrări[120].

---

[111] I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 19; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)* (RIR, X, 1940, p. 321); Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 65; C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* (AIIAI, V, 1968, p. 15).

[112] S. Papacostea, *op. cit.*, p. 8.

[113] J. Sýkora, *op. cit.*, p. 1145.

[114] Ioan de Tîrnave, *op. cit.*, cap. 39, p. 193.

[115] Hurmuzaki, I 2, p. 197.

[116] E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, p. 218—219.

[117] *Ibidem*, p. 216.

[118] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*,, III, ed. a III-a, p. 163.

[119] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 218.

[120] Aceste probleme vor fi prezentate într-un studiu viitor.

Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătătoare

Punerea problemei. Statul românesc de-sine-stătător şi contextul său istoric internaţinoal. Organizarea politică a românilor, cu premisele ei îndelungate, trebuie să fie prezentă cititorilor acestor pagini, fără să putem evoca aici, fie şi numai în liniile sale generale, acest proces. Ideea dominantă este că factorii interni şi forţele sociale locale s-au manifestat, prin chiar natura procesului statal, cu particularităţi mai largi decît cele pur şi simplu instituţionale, dar într-un context totdeauna mai amplu, regional şi chiar european.

Referirea la acest context rămîne firească şi necesară. Dar ceea ce reţine atenţia este sinteza originală la care se ajunge, integrată într-un anumit tip de stat şi de societate. Această îmbinare a celor două planuri va reieşi din expunerea noastră, credem, dar fără a ne opri la fiecare pas asupra interpretării metodologice a proceselor analizate sau evocate, multe din acestea fiind tratate în alte studii ale lucrării de faţă.

Aici ne vom ocupa numai de acele instituţii legate direct de pregătirea, cucerirea şi apărarea independenţei feudale de tipul „statului de-sine-stătător" în Ţara Românească şi Moldova. Dar chiar pentru instituţiile alese, vom analiza numai aspectele şi problemele care se leagă nemijlocit de independenţa statelor române în perioada studiată, independenţă care nu poate fi, în ultimă analiză şi în mod exclusiv, rezultatul acţiunii unor instituţii.

Socotim că nu vom omite nimic esenţial dacă ne vom mărgini la următoarele structuri instituţionale : ţara (care devine Ţara Românească sau a Ungrovlahiei din cauza poziţiei ei geografice, şi Ţara Moldovei) ; domnia şi (marele) voievodat cu structura lor autocratică ; biserica, încoronarea şi clauza „din mila lui Dumnezeu" ; oastea cea mare cu strategia şi tactica militară ; justiţia şi organizarea judiciară ; proprietatea ţărănească liberă ; formele atenuate de aservire a ţăranilor dependenţi.

De la început a trebuit să ne referim la două noţiuni implicate în titlul acestui studiu : cea de autocraţie şi cea de independenţă feudală, adică „statutul domnului de-sine-stăpînitor".

Critica modernă a istoriei ne-a obişnuit de mult să distingem particularităţile instituţiilor care, în epoci bine diferenţiate tipologic, sînt totuşi desemnate prin omonime. Numai astfel s-a putut defini locul real al fiecărui tip, în devenirea determinată a istoriei. Aceeaşi critică a învederat avantajul de a se căuta şi o terminologie diferenţiată pentru fiecare din

tipurile istorice ale aceleaşi instituţii pentru care se păstrează omonimia semnificativă a ansamblului istoric (stat, clasă socială, proprietate, naţiune, familie, sistem de drept global etc.).

Expresia de stat „de-sine-stătător" sau „ţiitor"[1] desemnează structura statală ieşită dintr-un proces durabil şi fundamental, pe care noi îl numim astăzi, cu multe conotaţii moderne, „independenţă" [2].

La Bizanţ, pentru a ne limita la acest centru politic şi ideologic al zonei în care se dezvoltă statele româneşti, procesul lua numele de αὐτοκράτεια sau αὐτοκρατορία. Aceasta era puterea sau stăpînirea exercitată în stat de un αὐτοκράτωρ, de *basileus*-ul care se manifesta nu numai ca independent, ci şi ca ecumenic (universal, mondial). Ideologic vorbind, el era şeful familiei de state şi de popoare ai căror cîrmuitori, uniţi şi prin aceeaşi credinţă religioasă, vedeau în *basileus* pe „părintele" lor politic. Această familie reprezenta în felul ei organizarea sau o pretenţie de organizare a societăţii politice internaţionale din acea vreme [3]. Organizare eliberată sub Heraclius (628) de prezenţa agresivă a marelui rege persan, considerat rege al regilor, dar zguduită în anul 800 de contradicţia apariţiei unui alt împărat apusean, tot cu pretenţii ecumenice, apoi a unei papalităţi cu vocaţie temporală catolică (universală) şi a unui imperiu latin, trecător, implantat chiar la Bizanţ (1204). Pentru a nu mai vorbi de căderea din 1453 a Constantinopolului, care peste două secole şi jumătate duce la preluarea politicii imperiale de către un autocrat otoman, separat prin credinţă şi reciproc spirit de cruciadă, respectiv de război sfînt (*ğihad*), de vechea familie de state sud-est europene. În mijlocul acesteia — în aşteptarea de către mulţi a renaşterii din cenuşă a *Phoenix*-ului bizantin sau în căutarea unei a treia Rome — „Bizanţul după Bizanţ" continuă să trăiască prin cultura sa, dar şi prin perpetuarea ideologiei politice a autocraţiei, care acum ar fi avut nevoie de o reinserare într-o lume oarecum nouă, nu prin simple teorii de *translatio imperii* în mîinile unei a treia Rome.

Societatea politică medievală nu se întemeia pe libertate, ci pe supunere. Nu pe egalitate în drepturi, ci pe ierarhie [4]. Nu pe coexistenţă

[1] Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1970, p. 24: „singur (însuşi) *ţiitor*", Gr. Ureche despre Ştefan cel Mare (*Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 121).

[2] Pentru aspectul politic al acestei organizări, v. şi în acest volum p. 165—193.

[3] N. Iorga, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental*, Bucureşti, 1934; G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie* („Seminarium Kondakovianum", 8, 1936, p. 41—61); idem, *The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order* („The Slavonic and East-European Review", 356, 1956, p. 1—14); Fr. Dölger, *Die „Familie der Könige" im Mittelalter*, 1940; idem, *Die mittelalterliche „Familie der Fürstem und Völker" un der Bulgarenherrscher*, 1942; idem, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen Kaisers*, ultimele trei în *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1956, p. 34—67, 159—182; 183—196; A. Grabar, *God and the „Family of Princes" presided over by Byzantine Emperor* („Harvard Slavic Studies", 2, 1954, p. 117—123); D. Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, Londra, 1971, p. 2—3, *passim*, cu analiza ideii de οἰκουμένη; Vasilka Tăpkova-Zaïmova, *L'idée byzantine de l'unité du monde et l'Etat bulgare (Actes du Ier Congrès intern. d'études balk. et sud-est européennes (Sofia, 1966)*, III, Sofia, 1969, p. 291—[illegible]8); G. I. Brătianu, *Byzance et la Hongrie, A propos du récent article de M. Fr. Dölger* (RHSEE 22, 1945, p. 147—157), subliniind meritele lui N. Iorga, primul care a schiţat ideea de familie a şefilor de state, ca o consecinţă logică a ecumenicităţii imperiale; am zice: a multiplelor eşecuri ale acestei ecumenicităţi şi ca o ultimă soluţie susceptibilă să permită afirmarea doctrinei tradiţionale, fără prea evidente contradicţii; *Abhandlungen und Untersuchungen zur Geschichte des Kaisergedanken im Mittelalter*, sub dir. lui Edmund E. Stengel, Colonia, 1965.

[4] Cf. *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu, G. Mihăilă, Bucureşti, 1970, p. 266: ierarhia nu excludea smerenia: „să şăzi în jălţul tău (de domn) cu multă smerenie ... şi alte slugi, toate să stea pre rînduri, care unde va fi locul ...".

de suveranităţi unice, ci pe comunitate de destin. Nu pe emulaţie pacifică şi dezvoltare comună, ci pe expansiune dinastică, războinică şi prădalnică. Însuşi *basileus*-ul, *autokratôr* în familia sa de state, se declara supus „adevăratului" şi marelui „împărat ceresc", lui Dumnezeu, pe care pretindea că îl reprezintă pe pămînt, imitîndu-l prin virtuţile imperiale[5]. Cu toată independenţa ei, puterea împăratului era derivată, socotindu-se că ea descindea de la Dumnezeu: *omnis auctoritas a deo*. Sau, cum va spune Gr. Ureche „pentru ce că toate puterile sîntu dela Dumnezeu"[5bis]. Împăratul bizantin, ca şi cel roman, putea plăti un fel de tribut sau subsidii [6] adversarilor sau clienţilor săi primejdioşi, mai aproape de munificenţa înlănţuitoate a *potlatch*-ului, decît de o dajdie a învinsului care a fost, astfel, cruţat. Prin aceasta, independenţa sa rămînea întreagă şi prestigiul său afirmat cu efecte juridice : beneficiarul tributului era supus şi îndatorat la slujbă.

Prin esenţa sa imperială, imperiul era o lume, un stat plurietnic (plurinaţional la nivel feudal) [7] şi o societate politică internaţională Chiar în structura lui intimă exista un *imperium* şi un *sacerdotium* [8]. Aceste două puteri puteau coexista în raport de egalitate (greu de realizat) sau de subordonare una faţă de cealaltă. Iar în unele privinţe, unificarea lor presupunea un mult discutat cesaropapism, o figură niciodată destul de limpede şi de simplă, de *basileus*-preot. În orice raport de vasalitate feudală, obligaţiile de dependenţă (ierarhică) erau bilaterale, reciproce. Nu exista „credinţă" feudală cu sens unic. În Apus, împăratul romano-german s-a lovit, în independenţa sa supremă, de pretenţiile de stăpînire temporală ale bisericii papale, în fruntea unei *Respublica Christiana* (altă familie de state pe plan internaţional). Iar în Franţa, opoziţia între ultramontanism papal şi galicanism naţional punea o gravă problemă de dependenţă a unui stat independent la nivelul regalităţii.

Voievodatele româneşti menţionate în Transilvania de notarul anonim al regelui Bela (al II-lea sau al III-lea) şi, apoi, de *Vita Sancti Gerhardi* [9], făceau parte din familia bizantină de state. Aceeaşi a fost calea de început a statului ungar, cale din plin folosită de statele bulgar şi sîrb, ai căror ţari *(Caesares*, nu *basileis)*, se angajează destul de repede în aventura (nu naţională, ci imperială) a pretenţiilor de succesori ai *basileus*-ului bizantin. Rusia kieviană se dezvoltă în strînsă legătură cu

---

[5] V. studiul nostru *Continuitate elenistico-romană şi inovaţie în doctrina bizantină a filantropiei şi indulgenţei imperiale* („Studii clasice", 11, 1969, p. 187—214).

[5 bis] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 115.

[6] Le-a plătit, adesea substanţial, Imperiul roman, de pildă de la Domitian înainte Imperiul bizantin, continuînd, a ajuns să fie direct tributar otomanilor (G. Ostrogorsky, *Byzance, état tributaire de l'Empire turc*, în *Recueil de l'Institut d'Etudes byzantines*, Belgrad, 5, 1958, p. 49—58 = *Zur byzantinische Geschichte*, Darmstadt, 1973, p. 235—244).

[7] Asupra „Bizanţului stat naţional", v. comunicarea din 4 mai 1979, a lui Eugen Stănescu, la Secţia de istorie şi arheologie a Academiei R. S. România.

[8] V. Francis Dvornik, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy Origins and Background*, Washington, 1965, p. 724—850 (cf. XI: *Imperium and Sacerdotium)*.

[9] V. recent E. Stănescu, în *Actes du XIVe Congrès international des Etudes byzantines (Bucureşti, 1971)*, I, Bucureşti, 1974 şi V. Al. Georgescu, în aceleaşi *Actes*, I, 1974, p. 433—484 şi, mai dezvoltat, în *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 37—46.

Bizanţul ecumenic, fără a exclude unele conflicte. Teza unei vasalităţi kieviene faţă de Bizanţ a găsit altădată susţinători [10].

În secolele XIV—XV, statele româneşti, care se organizează treptat la sud (finele secolului al XIII-lea) şi la est de Carpaţi (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), aveau de cîştigat şi mai puţin de temut şi de pierdut, prin apropierea de Bizanţ, dat fiind declinul încă prestigios şi mai îndepărtat al acestuia. Recunoaşterea politică internaţională, legitimitatea constituţională nu puteau veni decît prin împărat şi prin biserica lui, haină politică şi ideologică, menită să îmbrace realităţi de dezvoltare economică, de forţă şi de cultură. O astfel de recunoaştere era totodată un punct de sprijin şi o opţiune de rezistenţă împotriva inevitabilelor tentaţii de expansiune şi de catolicizare din vest şi din nord, care s-au şi manifestat şi, în mod trecător, s-au şi realizat.

Iată cîteva aspecte şi repere semnificative ale contextului în care s-a produs procesul de independenţă, de autocraţie, de „de-sine-stăpînire (ţinere)" a statelor româneşti : trecerea unui împărat bizantin prin ţările române la începutul secolului al XV-lea [11]; organizarea mitropoliei în strînsă legătură cu Bizanţul şi prin Iacint Critopul, deci cu un ierarh bizantin pe scaunul metropolitan al Ţării Româneşti [12], *basileus*-ul şi patriarhia ecumenică dorind acelaşi lucru şi în Moldova ; trimiterea fiului lui Mircea cel Bătrîn la Constantinopol, pentru formare politică, şi a nepotului său Dan ca luptător în armata bizantină ; folosirea în ambele ţări româneşti, de la întemeiere şi chiar înainte, a dreptului canonic şi imperial ca *ius receptum*, ceea ce pecetluia inserarea noilor state într-o mare ordine politico-religioasă a vremii [13]. Preluarea nu prin formalităţi de cancelarie imperială, ci *iure belli*, de către Mircea cel Bătrîn a titlului de despot dobrogean [14], sau transpunerea lui αὐτοκράτωρ — prin filieră slavă : самодрьжавныи, *samodržec* — în „singur şi de-sine-stăpînitor (ţiitor)", ca şi apariţia în Moldova pe broderiile religioase de la Suceviţa, sub Alexandru cel Bun, a chiar termenilor bizantini de αὐτοκράτωρ şi αὐτοκρατώρησσα [15] coroborează acelaşi tablou.

Spiritul de „familie a domnilor şi a statelor" era atît de bine asimilat, încît Vlad Dracul la 1444 numeşte pe voievodul Ardealului „preaiubitul meu frate", iar la 1481, Ştefan cel Mare nu poate susţine mai bine pe pre-

---

[10] A. A. Vasiliev, *Was Old Russia a Vassal State of Byzantium?* („Speculum", 7, 1932, p. 350 şi urm.); Fr. Dvornik, *Byzantine Political Ideas in Kievan Russia* („Dumbarton Oaks Papers", 9—10, 1955—1956, p. 95, n. 46) şi autorii citaţi: "This submission of the Kievan princes to the supreme authority of the emperor cannot be compare with relationship between vassals and sovereigns, as has sometimes been by historians unfamiliar with the Byzantine political system". Constatarea este literal aplicabilă ţărilor române, „indiciile de aparentă vasalitate fiind mai puţine şi mai neconsistente".

[11] Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în sec. XV (Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, sub îngrijirea lui M. Berza).

[12] V. C. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei* (BOR, 77, 1959, p. 675—697); N. Şerbănescu, *Mitropoliţii Ungrovlahiei* (ibdem, p. 730—733).

[13] V. raportul nostru *Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XVe siècle (Actes du XIVe Congrès internationale des études byzantines (Bucureşti, 1971)*, I, Bucureşti, 1974, p. 476—482.

[14] V. studiul citat în nota precedentă, p. 440, n. 24, cu literatura generală; R. Theodorescu, *Despre un însemn sculptat şi pictat de la Cozia (în jurul „despoţiei" lui Mircea cel Mare)* (SCIA, 16, 1969, p. 191—208, cu literatura anterioară); S. Brezeanu, *Din nou asupra începuturilor instituţiei de despot* („Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, 21, 1972, nr. 1, p. 21—32); Al. Elian, *op. cit.*, p. 109, n. 1 îşi rezervă opinia asupra despotatului muntean.

[15] Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă la sfîrşitul sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1960, *passim;* Al. Elian, *op. cit.*, p. 133 — 134.

tendentul său Mircea voievod în Țara Românească, decît numindu-l „fiul domniei mele". La 1450 [16], Bogdan al Moldovei îl numește pe Iancu de Hunedoara „părinte", marcînd și persistența și deteriorarea schemei bizantine.

Rosturile marilor voievodate românești de la Dunăre nu pot fi bine clarificate, dacă nu se ține seama de ierarhia formelor de guvernămînt înlăuntrul familiei de state feudale de care am vorbit, și chiar în afara ei, în toată lumea feudală, ierarhie mereu prezentă în gîndirea politică românească și în actele cancelariilor domnești (v. mai jos, p. 217). Criteriul de măsură și cuviință de stare socială se aplică nu numai în restul societății civile ierarhizate, ci și în rîndul șefilor de state. Fără această instituție a mentalității și realității epocii studiate, multe probleme pot fi ignorate, denaturate sau discutate nesemnificativ. De ce baza economică a societății produce asemenea suprastructuri, este o altă problemă care nu trebuie neglijată sau rezolvată greșit, dar care nu poate fi abordată aici.

În cadrul acestei ierarhii, încep să joace—ca reflex al unor prefaceri economice de fond și uneori ca joc politic mai superficial și trecător — fricțiunile și amenajările între ierarhie și autocrație. Subordonarea ierarhică a regilor ajunge repede la o poziție deosebită. Ea se cristalizează în deviza că *rex est imperator in regno suo* [17].

În lumea bizantină, primul proces de acest fel privește apariția unor despoți autocrați, adică șefi de formațiuni politice cu statut mărginit, care își impun, în relațiile cu celelalte state, unul de independență cvasiimperială, în cadrul modestului lor despotat [18]. Este o formă de disociere a independenței și ecumenicității, în cuprinsul noțiunii complexe de autocrație (am spune, pleonastic, imperială). Totuși, este vorba de o afirmare care nu distruge în totul ideea de ierarhie, nici pe cea de solidaritate ecumenică, deși ea nu reprezintă mai puțin un salt calitativ spre ceva nou și spre dezagregarea lentă a vechilor scheme politice. Să amintim numai că, după manifestarea de independență oglindită în devizele citate, regii Franței nu ezitau să rămînă, pe linii secundare și limitate, dependenți de împăratul romano-german, fără a mai vorbi de legătura, prin dependența bisericii, de centrul ei ecumenic de la Roma. De care depindeau, pe unele linii, chiar regii și împăratul, cînd în vremea descoperirii Americii, papa trasa printr-o linie pe harta lumii zonele de influență și expansiune ale spaniolilor și portughezilor, împărțire momentan opozabilă imperiului și celorlalți suverani. Se impune deci să nu introducem mecanic o logică modernă formală— care dealtfel nu se aplică în mod absolut nici în lumea realităților noastre politice — în contextul atît de diferit și complex al realităților și mentalităților feudale. Dar nici ideologia de epocă, nici construcțiile de tehnică politologică nu trebuie să ne ascundă realitățile vii și semnificația adîncă a proceselor istorice.

---

16 DRH, D, I, p. 411—412.

17 V. *infra*, nota 43.

18 G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, 3, p. 320, 435, 437; idem *Urum-Despotes. Die Anfänge des Despot-Würde in Byzanz* (BZ, 44, 1951, p. 448—460 = Festschr. Dölger = *Sabrana dela*, Belgrad, 3, 1970, p. 205—218; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, II, *Les institutions*, Paris, 1949, p. 140—143; 1970, p. 118—122; D. Zakythinos, *Le Despotat de Morée*. II. *Vie et Institutions*, Atena, 1953; R. Guilland, *Etudes sur l'administration de l'Empire byzantin*. Le Despote-Δεσπότης („Revuedes Etudes byzantines", 17, 1959, p. 52—59); idem, *Recherches sur les institutions byzantines*, II, Berlin-Amsterdam, 1967, p. 1—24; B. Ferjancić, *Despoti u Vizantiji i južnoslavenskim zemljama*, Belgrad, 1960; cf. N. Iorga, în *Etudes byzantines*, București, 1, 1939, p. 85.

Țara, Țara Românească. Legătura între structura instituțională, denumită Țară, și independența feudală (statul de-sine-stătător) nu a fost, după cît cunoaștem, abordată pînă acum în istoriografia noastră. Analiza pe care o schițăm aici privește numai sensul de stat, formație politică prestatală și statală, al cuvîntului „țară".

Pentru formațiunile politice numite „țări" în cuprinsul teritoriului românesc (Țara Bîrsei, Țara Făgărașului, Țara Loviștei, Oltului, Amlașului, Hațegului, Bîrsei, Vrancei, Bîrladului, Tigheciului, Lăpușului, Sălajului, Oașului, Maramureșului, Cîmpulungului, poate chiar a Cîmpului lui Dragoș), problema unei semnificații sugerînd statutul „de-sine-stătător", în aparență, nu se pune. Dar dimensiunile lor reduse puteau duce la instaurarea unei ordini de tip arhaic, în condiții prielnice care să permită țării o apărare eficace și o afirmare neîncorsetată rigid și solemn într-o ordine superioară. Constituirea „țării" și aspirația purtătorilor ei puteau să fie tocmai răspunsul la aceste condiții propice de apărare și afirmare. „Țara" cuprindea o hotărnicire, o segmentare organică a spațiului, o denumire a lui segregativă și o excludere a celor neintegrați de la sine în faptul înstăpînirii în pămîntul țării și în succesiunea celor ce-l „folosesc din veac". Țara este antitetică imperiului prin neecumenicitatea ei și prin labilitatea de fapt a independenței sale, nu a vocației ei neimperiale de independență.

Direcția și semnificația acestei înstăpîniri și succesiuni sînt mai evidente atunci cînd *țara* își trage numele de la chiar poporul care se află în ea, o ține și se identifică ei : țara românilor, a vlahilor, *Terra Blachorum*, țara românească sau valahă. Acum voința de hotărnicire și de afirmare separatorie este a neamului care își spune numele și care dă acestei voințe un mai vădit impact politic.

Legătura dintre români și țară (pămîntul lor) este atît de vie și de puternică, încît țara pare să-și piardă conotația de *terra*, pentru a desemna numai nivelul politic, statal, ieșit din această legătură exclusivă, care nu pare a fi ajuns la deplinătatea realității pe care o închide, decît atunci cînd stăpînul ei poate spune că este „stăpîn a toată țara românească" [19], pe de o parte, și în curînd cu precizarea „singur și de-sine-stătător".

Procesul este izbitor la români, prin felul în care noțiunea de țară emerge, se cristalizează și se permanentizează. Dar el nu este un caz unic și nu presupune o interpretare izolată, cu riscuri de arbitrar. Cu caracteristica lexicologică a limbii respective, același demers se poate întîlni în regiunile unde s-a vorbit de un England, Deutschland sau, cu un accent diferit, de România, Rusia, Italia, Saxonia. Cît privește denumirile de tipul Deutschreich, Frankreich, înainte de a evoca însuși tipul de organizație, de stat, ele se refereau la un sens originar de domeniu, în sensul tot de hotar, țară a teutonilor sau francilor, Otto Bauer *(Land und Herrschaft)* definește *Land*-ul ca o „comunitate de drept", ca o regiune în care un anumit obicei local îndrumează judecățile și determină împărțirea dreptății [20].

---

[19] DRH, B, I, p. 50; nr. 21: „marele și singurul stăpînitorul domn ... stăpînind și domnind peste toată Țara Ungrovlahiei"; cf. *ibidem* <1400—1418> ;<1401—1406> etc.; 12 iulie 1415 (DRH, A, I, p. 60: „domn a toată Țara Moldovlahiei". V. Anibal Teodorescu, *Valoarea juridică a unui vechi cuvînt românesc* (AARMSI, S. III, t. 28, 1946—1947, p. 543 și urm.).

[20] Asupra concepției lui Otto Bauer, v. Gh. I. Brătianu (AARMSI, S. III, t. 28, 1946—1947, p. 191); idem, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977, p. 32—34; pentru „țară", p. 26—38, în sensul feudal tîrziu, analizat de toți istoricii adunărilor de stări. Nici un autor nu pare să fi ridicat problema raportului „țară" — „independență".

La noi, pe această linie putem aminti *ţara*-stat, *legea ţării*, *treaba*, *nevoia* sau *banii ţării*. Dreptatea ţării nu poate fi împărţită decît de principe cu „sfatul şi ajutorul " categoriilor sociale — adunările de stări, sfatul domnesc — adunările acestora neizvorînd din puterea domenească, din privilegiul domnesc, dar nefiind nici expresia unei suveranităţi populare opuse domniei. Domnul şi stările ar fi elementele unei unităţi, dominată de *consuetudo terrae*. Funcţia de sfat şi de hotărîre a domnului şi a stărilor în conducerea statului ar deriva din respectarea obiceiului ţării. Folosind structuri feudale analizate cu fineţe, această concepţie ajunge să ipostazieze *obiceiul* şi să ignore structura de clasă a societăţii feudale şi funcţia corespunzătoare a obiceiului într-o astfel de societate. Dar *Land*-ul astfel conceput, *ţara*, îşi dezvăluie bine vocaţia lui naturală, organică de independenţă feudală. Această legătură între „ţară" şi poporul care o crează şi o locueşte se exprimă instictiv în principiul modern enunţat de Alexandru Roman în legătură cu irealismul dualismului austro-ungar din 1867 : „Activitatea unui popor ataşat de un teritoriu nu o poate suplini alt popor, decît numai acel popor, care locuieşte în (acel) loc" [21]. Legătura între o „ţară" şi o comunitate de drept o găsim la Gr. Ureche în legătură cu alt stadiu de evoluţie al statului polonez : „tot o ţară şi o judecată au" [21 bis]

La români, prima alcătuire statală capabilă să cucerească şi să poarte independenţa lor s-a numit, ca stat, „Ţara Românească", în sensul de „Ţara românilor". Acest privilegiu a fost însă umbrit prin necesitatea ivită de a se proceda, în condiţiile locale şi internaţionale date, la crearea unui al doilea stat, semnificativ denumit tot „ţară", dar de data aceasta „a Moldovei" (după tipul Ţara Bîrsei etc.) sau „a Moldovlahiei", adică a românilor moldoveni (vlahi, volohi), dublînd denumirea celei dintîi formaţii, care se va dovedi pînă la urmă, în istorie, pivotul unităţii incluse în noţiunea de *Ţară Românească*. În condiţiile cuceririi şi dominaţiei străine, în Transilvania nomenclatura oficială nu a permis trecerea de la formaţiunile politice prestatale la cristalizarea denumirii unui stat românesc, dar structura sa de voievodat transilvănean este lărgirea vechilor ţări voievodale autohtone. Structura instituţională de „ţară" nu conţine cu necesitate şi nu garantează ca prezent statutul de independenţă şi mai ales nu exclude pierderea ei. Dar „ţara" nu oglindeşte mai puţin latenţele, direcţiile şi aspiraţile fireşti ale popoarelor în curs de maturizare politică.

Lămuritoare şi necesară este poate scrutarea raporturilor dintre „ţară" şi „moşie" sau „baştină", atunci cînd procesul de feudalizare şi ideologia corespunzătoare personalizează (harismatizează) stăpînirea politică şi transformă „ţara" în „moşie", deci în moştenire din moşi, strămoşi şi răstrămoşi a domnului. Este, totodată, într-aceasta o inflexiune arhaică, legată de conştiinţa amorfă de independenţă, pe care o include firesc o astfel de moştenire şi de continuitate (reală sau imaginară). Ţara este firesc liberă în mîinile domnului moştenitor şi exclude amestecul străinului în treburile şi hotarele ei. Aşa o intuia Menumorut şi o exprima politic în răspunsul ce ar fi dat regelui ungur invadator : . . . pămîntul. . cerut . . . nu i-l vom da niciodată . . . nici din dragoste, nici de frică . . . Chiar dacă (Attila) a răpit cu sila pămîntul *(terra)* acesta de la strămoşul meu, . . .

---

[21] „Federaţiunea", Budapesta 2 (969), nr. 19 (204) din 12/24 februarie; v. *Ideologie şi progres*, Bucureşti, 1978, p. 137.

[21 bis]. Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 122.

...nimeni nu poate să-l smulgă din mîinile mele"[22]. De reținut că și pentru răpitor, numai închipuita moștenire invocată de Arpad, prin strămoșul Attila, îi permitea să invoce o aparență de drept asupra unui pămînt, unei *terra*, țară.

Tot așa de firească este legătura între țară și independență („de-sine-stăpînire"), în cuvintele pe care *Chronicon pictum Vindobonense* le pune în avertismentul dat de Basarab I, domnul Țării Românești, la 1330, „suzeranului" său, rege al Ungariei, Carol Robert: „să vă întoarceți cu pace... Dacă veniți mai mult înlăuntrul țării, nu veți putea nicidecum să vă feriți de primejdii"[23].

La 15 martie 1481, Ștefan cel Mare, adresîndu-se stărilor din Țara Românească pentru a susține pe Mircea voievod contra lui Basarab cel Tînăr, folosește limbajul tradițional: „Voi stărui ... să-și dobîndească baștina sa, țara rumânească, căci îi este baștină dreaptă cum dumnezeu știe"[23bis]. Labilitatea structurii de „țară" face ca ea să-și păstreze nivelul statal, în denumirea statului, dar să ia inflexiuni de clasă sau de stare, atunci cînd „țăran" și „rumân" ajung să desemneze pe cultivatorul rural de pămînt sau pe cel dependent, iar „țara", ca în adunările de stări, să evoce numai unele categorii privilegiate. Excepția posibilă de la această involuție, pe care o găsim în „oastea țării", va fi examinată mai jos, la locul său.

Dar raportul *țară-moșie* are și o altă semnificație, pe care istoricul dreptului n-o poate trece cu vederea. *Moșia* reprezenta noul nivel feudal timpuriu, legat încă de cel vechi comunitar, în care raportul politic de independență era menținut la un nivel structural privatistic: moșii stăpînite, moștenire și identificare harismatică între proprietar (stăpîn) și bunul stăpînit. În feudalism vom avea un dom, un divan, boierii, treburile și banii țării. În noțiunea de țară reapare acum sensul și nivelul publicistic, atins de lumea romană și implantat și în Dacia și în tot sud-estul european, unde imperiul bizantin îl va afirma destul de puternic, în ciuda procesului de harismatizare ecumenică a puterii imperiale. Este nivelul care apărea în *res publica*, *populus Romanus*, *ager publicus* etc. Nivelul privatistic involutiv de *moșie* este cel fructificat liric de Eminescu, atunci cînd — *dans le temps du rêve* — pune în gura lui Mircea „veridicele" versuri: „căci iubirea de moșie e un zid... de aceea'n țara asta rîul, ramul, mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este". Nu se poate afirma că poetul cunoștea pasajele din cronicile citate și că meditase la ele, didactic, în perspectiva raportului *res publica — moșie — țară* — independență (de-sine-stăpînire). Dar, făcînd un genial act liric, el depășește pe istoricii contemporani în captarea problematicii și adevărului istoric de care ne ocupăm în aceste pagini. Concomitența *moșie — țară* (care, subiectiv și contingent, poate a fost tehnică și întîmplătoare) devine o intuiție a procesului de trecere de la nivelul arhaic de *moșie*, la cel evolutiv, cu resurgență romano-bizantină, de *țară*, *res publica*, în context românesc.

Domnia și voievodatul. Domnul „singur și de-sine-stăpînitor". Domnia este instituția cea mai larg și decisiv implicată în testarea și oglindirea independenței feudale. Pentru claritatea analizei noastre, ar trebui să putem preciza care este raportul cronologic și structural între voievod și domn. Este domnia o structură nouă, originală, care la un moment dat

---

[22] *Culegere de texte pentru istoria României*, 1, București, 1967, p. 29—196.
[23] *File de cronică. Crestomație*, București, 1973, p. 18.
[23 bis] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 363.

se adaugă, dublînd sau potențînd, pe cea de voievod, simplu șef de război, *dux belli*, *stratêgos* sau *Herzog* [24]. Dacă ar fi fost o structură nouă, ca țarul, *(Caesar)* și regele-crai (Carolus/Краль) sau Kaiserul *(Caesar)* german, am găsi, pentru a o desemna, un termen străin, în locul cuvîntului de origine latină „domn" *(dominus)*. Acest cuvînt preexista lui voievod și desemna o altă figură de șef și conducător sau stăpîn, decît voievodul conducător de război. Moștenirea latină, întărită de puternice ecouri răsăritene și bizantine, a menținut pe *domn* ca și pe *împărat (imperator)*, deși n-a mai existat imperiu la nord de Dunăre, în afară de cunoscutele capete de pod și, spre mare, de prezența discontinuă în Dobrogea. Dar, încă din secolul al IV-lea, și domn și împărat au avut o bază concretă de menținere prin ideologia și textele religioase care se refereau neîntrerupt la „domnul Dumnezeu" *(dominus Deus)* și „împăratul ceresc" sau „împăratul veacurilor". În *Psaltirea scheiană*, oglindirea acestui proces este curentă, și este evident că termenii, cu un înțeles și politic, profan, au persistat fără nici o întrerupere, de la începuturile creștinismului norddunărean.

Cînd căpitanii conducători de război, numiți mai tîrziu exclusiv voievozi, au pășit firesc și au fost împinși să-și transforme puterea de comandă temporară în *domnie*, s-a folosit o structură prezentă în conștiința politico-religioasă a românilor și un termen curent în limba autohtonilor, acela de *domn*. Din această fuziune sau extindere, s-a păstrat tradiția cronicărească a domnilor autocrați de drept divin, care la început ar fi exercitat mai mult o căpitănie [25], adică un voievodat întru cele militare și ale războiului. Cînd noul termen de domn s-a suprapus celui de voievod, acesta, îmbogățit și revalorizat, a luat o nouă accepțiune domnească. Documentar, *domn* se adaugă la mai vechiul voievod, într-un text grecesc din 1359(μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας) cu prilejul organizării mitropoliei țării. Trebuie admis că patriarhia a tradus prin *authentês* pe localul *domn* de care avea cunoștință. Altfel, inovația bizantină ar fi trebuit redată în românește printr-un neologism creat *ad hoc*. Apelul la un cuvînt de origine latină, neaflat în limbă, ar fi fost de neconceput.

Bazele economice ale luptei domnilor români și ale poporului lor pentru „de-sine-stăpînirea" firească și necesară în „țara" lor, fazele desfășurării acestei lupte, perioadele de realizare deplină, ca și perioadele de acomodări și contradicții, în cadrul evocat al concepțiilor epocii despre independență, vor fi înfățișate în alte capitole ale lucrării de față. Aici vom urmări numai adaptarea și contribuția de ordin instituțional a domniei la cerințele luptei pentru independență. Punctul de plecare fiind, pe de o parte, latențele de autonomie înscrise în însăși structura de „țară românească", iar pe de altă parte, povara instituțională de dependență, inerentă locului ocupat de un voievodat, ducat sau de o domnie în ierarhia formelor de guvernămînt, valabilă în Răsărit, dar și în Apus, cu diferențe nesemnificative pentru problema care ne preocupă.

---

[24] Asupra acestor noțiuni, v. raportul citat la n. 13, p. 445—448 și nr. 58, reluat în *Bizanțul și instituțiile românești pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea*, București, 1980, Partea I, cap. I.

[25] *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 17: „Și într-această începătură, au fost domnia ca o căpitănie". Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 155, interpretează: „domnul era doar un senior în fruntea altora". Pentru noi era încă mai mult un voievod decît un domn autocrat. A se vedea și *infra*, n. 103

Întemeierea statelor feudale, a țărilor românești, a fost o reușită. Prin organizarea mitropoliilor de la Argeș și de la Suceava, ele au intrat în conștiința politică a Europei [26]. Legăturile de vasalitate, stabilite la început cu puternicii vecini de la nord și de la vest, au fost, practic, și chiar juridic, lichidate sau golite de conținut real și echivalate unei alianțe între egali, chiar dacă trebuiau să respecte schemele și limbajul unei ierarhii formale.

În perioada interbelică, Lucian Blaga [27] a celebrat în termeni lirici imperativul acestei perioade, exaltînd potențialitatea *imperială* a poporului român care izbutise să se exprime în ea cu un succes ireversibil. De unde amara deplîngere a rapidității cu care istoria a sugrumat această primă afirmare. Pe ea, dominația otomană, după părerea lui Lucian Blaga, o va transforma într-o involuție vegetativă și aistorică pentru poporul român.

În ceea ce ne privește, ceea ce caracterizează acest moment este consolidarea statului de clasă [28], care se realiza la acea dată în cadrul unui regim de stări de factură feudală. Dar statul românesc din secolul al XIV-lea se afirma ca o creație locală *non-imperială*, pe care tocmai anticiparea națională pe care o închidea, îl făcea valabil în perspectiva termenului lung [29].

Să-i scrutăm, dealtfel, contextul : cele două creații politice, erau stingherite prin însăși dualitatea lor și prin cucerirea Transilvaniei de către coroana ungară. Poporul care însuflețea aceste formațiuni social-politice nu și-a pus niciodată deosebitele-i calități militare în serviciul unei politici de cuceriri militare. La data cînd se alcătuiesc statele feudale românești, feudalismul devenise de secole în Europa un sistem general pe plan economic, social și instituțional. Două căi principale conduseseră la acest rezultat : calea occidentală [30], care acum dădea semne anticipatoare

---

[26] V. *op. cit., supra*, n. 13, p. 441, n. 31 și 32; Ș. Papacostea, *op. cit., infra*, n. 48.

[27] *Spațiul mioritic (Trilogia culturii*, București, 1969, p. 233—235); v. studiul nostru *La structuration du pouvoir d'état dans les Principautés Roumaines (XIVe —XVIIIe siècles). Son originalité. Le rôle des modèles byzantins* („Bulletin Assoc. intern. d'études du Sud-Est Européen", 11, 1973, p. 103—124) (cf. p. 104, n. 2).

[28] V. E. Lousse, *Les ordres d'ancien régime n'étaient pas des castes (IXe Congrès intern. des sciences historiques*, Paris, 1950, *Recueil de travaux d'histoire et de philologie*, 3e série, 45e fasc. Louvain, 1952, p. 253—270); I. Ibarrola, „Revue d'histoire economique et sociale", Paris, 44, 1966, p. 315—333; R. Mousnier, *Les hiérarchies sociales de 1450 à nos jours*, Paris, 1962; *Recherches sur les structures sociales de l'Antiquité, Colloques nationaux du CNRS, Caen, 25—26 avril 1969*, Paris, 1970, mai ales introducerea lui C. Nicolet.

[29] Este sensul istoric al prăbușirii lui *orbis romanum* (pe care o pierd din vedere cei ce se lamente:ază asupra căderii imperiului și pe care o ignorau contemporanii acestui „sfîrșit al lumii")e a) formarea limbilor romanice, baza a tot atîtea limbi naționale de astăzi; b) formarea tniilor sau popoarelor care, în mare, vor servi ca bază pentru cristalizarea națiunilor moderne. Ecumenicitatea celor două biserici creștine și a celor două imperii (de Răsărit și de Apus), ca și *imbroglio*-ul otoman, constituiesc contradicții dialectic caracteristice ale Europei feudale. Inerente poziției continentului față de o grea moștenire a antichității și de enorma noutate a lumii moderne. Aceste contradicții explică și caracterul universalist al vocației naționale elaborată în Europa. V. raportul nostru *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe* [*Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen. Actes du Colloque international AIESEE-UNESCO (Paris, 1968)*], București, 1970, p. 23—42.

[30] Pătrundere care încetă repede în Bulgaria (răspunsurile papei Nicolae; ezitările primilor șefi ai imperiului vlaho-bulgar). Ea a fost mai accentuată în unele regiuni sîrbești și mai ales în țările române, unde devine un element al sintezei românești. Această pătrundere triumfa în Moravia și Boemia, în Ungaria și în Polonia, după o semnificativă prezență, fără o a doua zi, a modelelor bizantine. Pendulare decisivă pentru structura viitoare a Europei.

de dezagregare, şi calea bizantină, în care mai multe linii de pătrundere a modelelor apusene se amestecau cu o relativă aliniere a lumii bizantine [31] după Occident, începînd cu perioada Comnenilor şi, mai mult încă, în urma sosirii cruciaţilor în Orient.

În secolele XIII—XIV, folosirea modelelor socio-politice, avînd curs din cauza prestigiului şi eficacităţii lor, s-a efectuat în condiţii care nu se reduc la o simplă schemă de împrumut imitativ şi de lipsă de originalitate. La acea epocă, autohtonii de la nordul Dunării, păşind la organizarea lor politică, nu puteau, obiectiv vorbind, să pună în circulaţie un proiect cu totul inedit de societate europeană. Dar ei au ales calea care le permitea să fie contemporanii propriei lor epoci, şi să se arate la înălţimea şanselor ce li se ofereau. Originalitatea rezulta din sinteza finală şi procesul de care ne ocupăm a triumfat, devenind o formaţie valabilă şi fecundă. În acest sens este exact să se spună că instituţiile nu se împrumută niciodată. Calea economică, fără cucerire militară de tip occidental sau otoman, pe care feudalismul din Ţara Românească şi Moldova [32] a împrumutat-o prin efectul unui determinism istoric inteligibil, se leagă în mod indiscutabil de problema originalităţii care va caracteriza sinteza românească.

Printre modelele externe care se impuneau în Ţara Românească şi în Moldova către anul 1400, an pe care Mihail Eminescu îi va transforma pentru nevoile vremii sale în ceea ce etnologii numesc „timpul visului" *(le temps du rêve)* [33], voi alege pe cel bizantin. Prezenţa lui pozitivă este unanim admisă, iar contribuţia lui ni se pare direct legată instituţional de problema independenţei. Am inventariat cu alt prilej [34] numeroasele elemente instituţionale pe care le vehicula acest model. Pentru problema independenţei, ceea ce se oferea şi se impunea secolelelor XIII—XIV era *ecumenicitatea imperială* [35]. Elementele ei constitutive, după cum am văzut deja, erau : autocraţia *basileus*-ului ; doctrina familiei ierarhizate

[31] Numai la această aliniere este redus de cele mai adeseori în Occident feudalismul bizantin. Ar fi excesiv să abordăm aici controversa pe care, în felul acesta, o evocăm. Pentru problema modului de producţie tributal, pusă în anii 1969—1973, vezi H. H. Stahl(1980) cit. *infra*, n. 103. Fără a vorbi de „cale", Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 36, deosebeşte o „feudalitate rusească sau bizantină, fără să putem înfăţişa... toate particularităţile feudalismului francez", *Les études byzantines d'histoire économique et sociale* („Byzantion", 14, 1939).

[32] K. Marx şi Fr. Engels, *Briefwechsel*, Berlin, Dietz 2, 1949, p. 192—194, n. 40 (30 oct. 1856); H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Paris — Bucureşti, 1969 şi *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972, p. 22—23.

[33] Mircea Eliade, *Religions australiennes*, „Petite bibliothèque Payot", 206, Paris, 1972, p. 54 şi *passim*.

[34] V. *op. cit.*, *supra*,n. 13.

[35] Criteriul distinctiv al unei structuri imperiale rămîne „ecumenicitatea"; v. regele celor patru regiuni, marele rege şi mai ales regele regilor; E. Benveniste, *Vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2, Paris, 1968, p. 17. Deteriorarea acestei structuri face ca în zilele noastre un om de stat francez, recenzind *La République impériale* (S.U.A.) de Raymond Aron, să traducă pe *impériale* prin *dominante*, ceea ce, poate, dinadins, lasă în umbră ambiţia mondială, planetară a acestei dominaţiuni. În noţiunea marxistă de *imperialism*, dimensiunea ecumenică aparţine, ca tendinţă, structurii economice a lumii capitaliste, nu fiecăreia din puterile politice care participă la ea. Ecumencitatea imperială a turcilor este definită către 1500 de Alexius Celadonius, episcop din Italia de sud, într-o formulă cu ecouri romane şi virgiliene *(Tu regere imperio ...)*, dar realistă: *Neminem nisi Turcum imperare Turci homininibus patiuntur* (turcii nu sufăr ca altcineva decît un turc să domine omenirea). *Pro memoria* lui Celadonius, inedit, a fost pus în valoare de N. Iorga în ale sale *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*, reluat de H. Pfefferman (1957) şi larg utilizat de Hans Joachim Kissling în a sa *Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15./16. Jahrhundert. Zur Geschichte eines „Komplexes"* „Südost-Fohrschungen", 23, 1965, p. 1—18) .

de monarhi şi state, condusă de împărat (N. Iorga, Fr. Dölger, G. Ostrogorsky) şi politica întemeiată pe ideea themistiană a unităţii privilegiate care aproprie imperiul şi biserica : un Dumnezeu, un *basileus*, o biserică. Ideea imperială era o formă de organizare supremă şi unificată a lui *orbis terrarum* şi o metodă de a sistematiza ierarhic societatea internaţională, în absenţa unor state suverane egale în drepturi şi a unor naţiuni de tip modern.

Suferind impactul acestei fundamentale structuri bizantine, românii din secolul al XIV-lea n-au devenit nici supuşii *basileus*-ului, nici purtătorii unei politici imperiale proprii (prin efectul uneia din formele cunoscute de *translatio imperii*). În semnificaţia ei profundă, puterea domnească la români — domnia — avea un conţinut antiimperial (deşi se dezvoltă într-un context impregnat de ideea imperială şi de avatarurile ei, cu ecoul pe care îl mai găsim în opera lui D. Cantemir cînd nu se ocupă de probleme moldovene). I este tot în Europa, apariţia puterilor politice de tip românesc (etnice prenaţionale) a însemnat condamnarea de principiu şi de fapt a ecumenismului imperial. Concurenţa, în Apus, a unei a doua puteri imperiale cu vocaţie ecumenică nu făceau decît să creeze un climat absurd, traumatizant pentru afirmarea ecumenismului, deopotrivă asumat şi de puterea seculară a bisericii catolice. După răsturnările tragice ale secolului al XIII-lea, Bizanţul a trebuit să se agaţe de o irealitate, a cărei scadenţă nu putea fi amînată la nesfîrşit.

În imediat, inerţia prestigiului său, susţinut de biserică, şi doctrina familiei de state condusă de *basileus* dădeau o soluţie de aşteptare. Aplicată cu îndemînare, această politică îngăduie nonecumenicilor, cum erau românii, să nu respingă brutal schema bizantină. Teoretic, *basileus*-ul, străîmtorat de cele mai triste impasuri politice şi militare, rămîne pînă la urmă sursa principială a oricărei legitimităţi. Fără să-şi pună, ca bulgarii şi sîrbii, candidatura la succesiunea imperială [36], ţările române n-au întors niciodată spatele acestei construcţii politice a bizantinilor. În starea de decadenţă a imperiului, doctrina familiei de state prezenta avantagii reale, fără primejdiile unei efective tutele din partea *basileus*-ului. Domnii români au purtat coroana, dar ei nu par s-o fi primit, după toate formele cerute, de la Bizanţ. Trimiterea unei diademe de aur lui Alexandru cel Bun nu mai este astăzi decît o fabulaţie prin care D. Cantemir [37], la începutul secolului al XVIII-lea, înţelegea să justifice politica sa dinastică autoritară, prin existenţa unei tradiţii de legitimitate conformă cu doctrina imperială a secolului al XV-lea. De îndată ce biruinţele din Dobrogea şi politica internă au cerut-o, Mircea cel Bătrîn n-a pregetat să apară ca legat de familia bizantină a statelor prin titlul de despot [38], asumat cu o tehnică de autoafirmare, nu de conferire din partea împăratului [39].

---

[36] Ceea ce împiedică cele două state slave să reprezinte în mod obiectiv o structură etnică incompatibilă cu ecumenismul imperial; se poate vorbi însă şi de un contrast între politica imperială a ţarilor bulgari şi sîrbi, pe de o parte, şi linia etnic-naţională pe care obiectiv se angajau popoarele lor de matcă.

[37] *Descriptio Moldaviae*, partea II, cap. 1; cf. cap. 11; v. critica documentată la Al. Elian, *op. cit.*, p. 133, n. 3—4: *praeter Deum et gladium superiorem in sua ditione agnoscebant neminem: nulli principi extero. vel feudi vel fidelitatis nomine, erant obstricti.*

[38] *Supra*, n. 13, cercetările lui E. Vîrtosu, Al. Elian, Răzvan Theodorescu, P. Ş. Năsturel, Vasile Grecu.

[39] John Galtung, în studiile sale de prospectivă, a insistat cu drept cuvînt asupra rolului acestei tehnici, izbitoare în aşezarea şi funcţionarea ecumenismului roman şi bizantin. Ea presupune un anumit nivel de putere militară, politică, economică şi religioasă.

Ceea ce, în experința bizantină, ca model general de epocă, putea fi folosit pentru organizarea statului, a fost adoptat, mai ales prin intermediul experienței concludente a sud-danubienilor. Organizarea scaunelor metropolitane, în condiții de viguroasă autonomie, mai conflictual afirmată în Moldova, are loc sub auspiciile patriarhiei eumenice din Constantinopol, cu aprobarea firească și încă necesară a basileului [40]. Mai mult decît atît, fie cu un termen grec în cazul lui Alexandru cel Bun, fie cu un echivalent slavon de cancelarie domnească, Nicolae Alexandru în Țara Românească și Roman în Moldova, ca și mulți din urmașii lor, se proclamă *autokratores*, самодръжьци, *singuri* (adică) de-sine-stăpînitori sau, cum spune cronica despre Ștefan cel Mare, *de-sine-țiitor*.

Autokratôr, folosit la început cu o semnificație prudentă, mai mult pe plan intern, față de boierii puțin siguri, n-a însemnat nici candidatură, nici ambiție, nici vis la nivel imperial. Este adevărat că în cîteva documente și mai tîrziu în unele inscripții de ctitorie bisericească un diac sau pietrar, poate după un formular sud-dunărean, lasă să treacă termenul de царь. Chiar de curînd, unii autori moderni (P.Ș. Năsturel) au văzut într-aceasta reale revendicări imperiale. O astfel de revendicare nu s-ar fi putut limita la manifestări anecdotice și platonice. În titulatura oficială a cancelariilor, „țar" nu apare niciodată.

Cît privește doctrina bizantină a ierarhiei formelor de guvernămînt, de la *basileus* la voievod, despot și *dux*, era așa de rigidă și de valabilă pentru principatele române, încît două din documentele secolului al XV-lea invocă ritual și în ordinea cerută, cu ajutorul unui fel de clauză de stil, pilda împăraților (a regilor) și a domnilor din trecut [40 bis]. Această ierarhie se oglindește și în seria de verbe care, în slavona de cancelarie domnească și în limba poporului, permiteau să se precizeze că se domnește cu titlul de împărat *(a împărăți)*, de rege *(a crăi)* sau de principe-domn *(a domni)*. În secolul al XVII-lea, Miron Costin, marele cronicar umanist din Moldova, constata că principele Transilvaniei uzurpa titlul de crai [краль > Carolus (Magnus)], echivalent cu rege, pe care românii nu i-l recunoșteau. Dimpotrivă, despre Radu Mihnea, care cunoscuse Occidentul și domnise de mai multe ori în ambele principate între 1611—1626, același cronicar dezaprobă strălucirea curții acestui principe, asemănătoare aceleia a unei curți imperiale. Același pare să fie punctul de vedere al stolnicului Constantin Cantacuzino, purtător de nume imperial și frate de domn (al lui Șerban Cantacuzino, 1678—1688, căruia i se atribuiau încă ambiții de *basileus* bizantin [41]), cînd denunță ridicarea lui Constantin Brîncoveanu, nepotul său, la a cărui politică participase într-o atît de mare măsură.

Cît privește figura „imperială" a lui Neagoe Basarab, prin patriarhul fără scaun pus în fruntea bisericii, prin ctitoria sa „sofianică" de la

---

[40] Al. Elian, *op. cit.*, p. 168, n. 1, cu trimitere la V. Laurent.

[40bis] Doc. din 16 iun. 1493 (DRH, B, I, p. 390): „Rîvnind să urmez vechilor împărați și domni care au cîrmuit cele pămîntești" (fără a se limita la predecesorii lui pe tronul țării); *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, ed. cit., p. 187, 189: „carii... vor umbla den afară de lége ... înaintea împăraților și a domnilor dupre pămînt? ... Dumnezeu iaste cu noi, cu împărații și cu domnii".

[41] V. în ultima vreme studiile lui Virgil Cândea („Balkan Studies", 10, 1969, p. 351—376, cf. 356, n. 5) și observațiile mele în articolele citate supra, n. 9 și *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe—XVIIIe siècles)* („Byzantina", 3, 1971, p. 326, n. 30, p. 339, n. 30).

Curtea de Argeş şi prin opera sa de sfaturi pentru marii stăpînitori[42], ea rămîne aceea a unui mare domn care face dovada că, în absenţa iremediabilă a *basileus*-ului, membri încă liberali ai familiei de stăpînitori căreia îi aparţinea, şi în primul rînd el, ca domn român cu largă autonomie, îşi pot face datoria, cu o strălucire şi vrednicie ameninţate numai de noua dominaţie alienantă a Imperiului otoman.

Nici la începutul secolului al XVII-lea, consolidarea suzeranităţii otomane nu excludea folosirea titlului de *samodržec*. În documentele din primul sfert de secol, el apare de 12 ori : 4 la Radu cel Mare ; 1 la Vlad cel Tînăr ; 5 la Neagoe Basarab ; 2 la Radu de la Afumaţi. În secolul al XVII-lea, titlul se regăseşte nostalgic în titulatura unui domn grecizat, ca Leon Tomşa (1629—1632) în Ţara Românească. Mihai Viteazul (1593—1601) şi Şerban Cantacuzino (1678—1688) l-au revendicat în negocierile lor, respectiv, cu transilvănenii sau cu imperialii, ca şi D. Cantemir în tratatul său de alianţă încheiat cu Petru cel Mare. Chiar folosit cu prudenţă sau în contradicţie aparentă cu o realitate politică imediată, titlul de αὐτοκράτωρ nu testa mai puţin un adevărat program politic şi o indelebilă aspiraţie a întregii istorii româneşti.

Autokratôr desemna, la origine, numai poziţia suverană unică a *basileus*-ului independent sub toate raporturile : faţă de familie (asocierea la tron), în stat şi în familia de state. Prin falimentul politic al ecumenismului şi organizarea statală a popoarelor din această regiune (bulgari, sîrbi, unguri, cehi, români), *autokrateia (samodržavstvo)* s-a desprins de ideea imperială. Ea a ajuns să desemneze o nouă structură de suveranitate şi independenţă, oarecum de aceeaşi intensitate cu aceea a *basileus*-ului, dar fără a fi în forma ei, imperială, în sensul sacral şi consacrat al termenului, ecumenică şi sursă de legitimitate. Chiar în imperiul *basileus*-ului, despoţi-autocraţi apăruseră în Moreea, la Thessaloniki, în Serbia medievală.

Cît despre regi şi alţi şefi de acelaşi rang, ei posedau prin definiţie statutul de *autokratores*, fără a înceta să ocupe al doilea loc în ierarhia generală a guvernămintelor. La început *autokrateia* presupunea un titlu succesoral real şi eficace, sau o candidatură oarecum adaptată împrejurărilor de epocă (ţarii bulgari şi sîrbi). Domnii români nu s-au angajat pe această cale. Dar cu o tehnică devenită curentă, voievozii domni n-au ezitat să desprindă structura autocratică de ideea de imperiu ecumenic,

---

[42] *Remarques sur les versions grecque, slave et roumaine des „Enseignements" du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Théodose*, (Byz. Neugriech. Jb., 21, 1971—1976, p. 249—271) (cf. p. 258—266 avec référence à la position de D. Năstase); idem, *Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains* („Byzantina", 5, 1973, p. 395—413 + 4 pl.) (cf. p. 398, n. 4, unde studiul nostru *L'idée impériale ..., cit. supra*, n. 41, este socotit „intéressant mais parfois un peu spécieux, les réalités historiques étant examinées dans une optique trop strictement juridique". Tot materialul *istoric* imperial pe care îl acumulează cercetătorii este preţios. Dar pentru a face din ideologia politică românească o ideologie *imperială* şi pentru a declara *imperială* structura domniei româneşti, obsedată de recucerirea Bizanţului şi urmărind consecvent instalarea domnilor români în scaunul *basileus*-ului, este necesară o selecţie cu ajutorul unei optici nu „strictement juridique" (indispensabilă şi ea), ci critic istorică. Exaltarea emoţionantă a unui dominican florentin de origină greacă şi care vedea în Mihai Viteazul un domn grec, nu poate dovedi caracterul imperial al politicii şi al domniei lui Mihai Viteazul, oricît de larg *istorică* ar fi optica interpretului. Iar cînd, la p. 413, autorul citat declară că la 1491, 1497 şi 1500 mănăstirile Tismana şi Govora erau calificate *imperiale*, se constată că numai hramul acestor biserici, adică patroana lor „la Vierge Marie", este declarat *împărătesc* (1497, nr. 273), şi în consecinţă în celelalte documente lăcaşul devine şi el imperial, Maria fiind născătoarea lui Dumnezeu, iar acesta fiind „adevăratul" împărat ceresc, model şi stăpîn al *basileis*-ilor şi al domnilor de pe pămînt. Tocmai optica „juridică" permite să redăm fiecărui document relativitatea şi pertinenţa lui.

pentru a putea s-o transforme într-un atribut esenţial al domniei, adică acela de suveranitate, independenţă. În acest nou cadru conceptual, formulele folosite echivalau cu principiul care se impusese deopotrivă în Apus, unde fiecare rege se declara „empereur en son royaume"[43]. Această armă de luptă a regilor împotriva ecumenicităţii împăratului romano-germanic şi a papei era dublată de deviza scumpă regelui Franţei : *„je tiens la couronne de seul Dieu et de mon épée"*. Va fi formula pe care, la începutul secolului al XVIII-lea, mitropolitul Gheorghe şi D. Cantemir[44] o vor pune în gura lui Alexandru cel Bun, într-o imaginară convorbire cu *basileus*-ul „Andronic" Paleologul, cu scopul evident de a da strălucirea unui blazon istoric, ideei de autonomie a Moldovei. Idee care, la Cantemir, în tratatul său cu Petru cel Mare, va deveni o idee politică de autocraţie domnească, pentru a cărei biruinţă îşi va juca soarta tronului. Dar în perspectiva istorică, afirmarea acestei idei n-a păstrat, prin aceasta, mai puţin o valoare exemplară, şi lucrurile s-au petrecut ca şi cînd fraza cantemiriană ar fi fost cu adevărat pronunţată.

Aşadar, în procesul de structurare iniţială a *domniei* româneşti, *autocraţia ecumenică* expansiouistă a *basileus*-ului a fost transformată într-o poziţie de suveran local independent *(domn)*, poziţie destinată să devină exterioară imperiului. Astfel, acesta din urmă se golea de vocaţia sa ecumenică, altfel spus, de esenţa lui imperială. Este testul cel mai preţios ce se poate aduce în sprijinul originalităţii care distinge *domnia* românească. Un astfel de proces, inserat într-un context care va putea diferi de la o regiune la alta, este fundamental pentru istoria Europei, de la căderea Romei pînă la apariţia celor 153 de state suverane (autocratice, *hoc sensu)*, membre ale O.N.U. Iată de ce mutaţia încercată şi în mare parte izbutită de către domnii români din secolele XIV — XVI în problema autocraţiei ne situează pe una din marile linii de evoluţie ale istoriei universale.

Afirmarea laborioasă şi îndîrjită a acestei originalităţi, fără luptă deschisă cu *basileus*-ul şi rămînînd înlăuntrul ortodoxiei orientale, ca şi lupta pentru apărarea independenţei în secolele XIV—XV în faţa irezistibilei cuceriri otomane în sud-est, care se va opri la Dunăre, constituie semnificaţia profundă a întregii istorii politice şi militare a românilor, aşa cum o cunoaştem pentru epoca de care ne ocupăm. Pe de altă parte, înţelegem mai bine, de ce, purtînd într-o perioadă eroică şi originară valorile şi realizările independenţei, autocraţia, ca structură monarhică şi statală, a marcat durabil domnia românească, imprimîndu-i conotaţii care se fac simţite, pe diferite linii instituţionale, pînă în pragul perioadei moderne : raporturile cu boierimea şi cu biserica, particularităţile viitorului „regim boieresc" şi subdezvoltarea adunărilor de stări, represiunea vicleniei, dezvoltarea libertăţilor comunale ale oraşelor etc.

Pentru a reda structurii de autocraţie toată semnificaţia ei românească trebuie depăşit sensul intern de amenajare a asocierii la domnie[45]. „De-sine-stăpînitor" ar fi fost o simplă afirmare a superiorităţii marelui voievod faţă de fiul sau fratele asociat la domnie. Se ştie cît de margi-

[43] V. studiul nostru *Renaissance, réception du droit romain et humanisme juridique* (RRH, 8, 1969, p. 528, n. 12 = *Hommage à l'Acad. Andrei Oţetea)*, şi autorii citaţi; *adde:* B. Paradisi, *Les origines de la formule Rex est imperator in regno suo*, communicare la «Institut de droit romain de l'Université de Paris», v. „Revue historique de droit", 49, 1971, p. 197.

[44] Asupra poziţiei mitropolitului şi domnului, v. Al. Elian, *op. cit.*, p. 133, n. 3—4; despre „Andronic", p. 131.

[45] V. *op. cit.*, *supra*, n. 15.

nală în timp şi de puţin importantă (cu excepţia celor doi fii ai lui Alexandru cel Bun, asociaţi pe bază de egalitate) a fost instituţia asocierii la domnie. Or, structura autocratică se manifestă acolo unde nu este vorba de asociere, şi după dispariţia practicilor de acest fel. Argumentul invocat era că titlul de *samodŭržavnyi* frecvent în actele interne, n-a avut nici o utilizare în relaţiile internaţionale. Iar, hrisoavele care o conţin erau departe de a fi sustrase oricărei atenţii din partea celor care, din afară, aveau interes să cunoască politica de independenţă a ţărilor române. Pe de altă parte, o discreţie de cancelarie apare ca lipsită de obiect, cînd şi faţă de Ungaria şi faţă de Polonia, domnii români afirmaseră o politică de independenţă pe cîmpurile de luptă, cîştigînd victorii mai preţioase decît simpla difuzare a unei formule de cancelarie. În fine avem cazuri în care clauza de „de-sine-stătător" este folosită în acte externe, îndeosebi în corespondenţa oficială cu Braşovul. Observaţia că titlul de *mare şi singur stăpînitor* cuprinde „ideea de independenţă", Constantin C. Giurescu o făcuse încă din anii 1937 şi 1943 [46].

În 1971, în raportul prezentat celui de al XIV-lea Congres internaţional de studii bizantine [47], am susţinut teza că autocraţia a fost o structură instituţională de afirmare a independenţei domnilor români ai secolelor XIV—XV, iar în 1972 am analizat, în sensul concluziilor de astăzi, transformarea românească a autocraţiei imperiale şi ecumenice bizantine în autocraţie naţională, pusă în slujba unei independenţe româneşti neecumenice (adică neimperiale). Ultimele cercetări asupra semnificaţiei titlului de *samodržec*, asumat de Nicolae Alexandru, se alătură implicit tezei independenţei, iar nu aceleia care îl leagă de simpla asociere la domnie [48]. Recent, un bun cunoscător al problemei imperiale, Virgil Cândea, susţine convingător teza legăturii dintre afirmarea independenţei politice a ţărilor române şi apariţia în actele de cancelarie şi în alte surse a titlului de *autocrat* (samodărjeţ, de-sine şi singur-stăpînitor). Ea era admisă de Şt. Pascu în 1967 *(infra, n. 103)*.

În ceea ce priveşte apărarea juridică a domniei şi ţării împotriva uneltirilor dinlăuntru, am încercat să arătăm cu alt prilej cum influenţe de feudalism apusean, şi anume regimul feloniei personalizate (oglindit şi de folosirea termenului tehnic de *hiclenie*, *viclenie*, de origine ungară) s-au îmbinat cu sistemul instituţionalizat, de drept public şi de tradiţie romană, al trădării faţă de *maiestatea basileus*-ului şi statului. În sinteza

---

[46] Ioan Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria*, Bucureşti, 1905: 21 noiembrie 1422 de la Ioan Radul („de sine-stăpînitorul"): <1421—1422> de la acelaşi; <c. 1431> de la Dan („de-sine-stăpînitor"); <1474—1482>, de la Basarab Ţepeluş; DRH, A şi B, Indexul volumelor apărute, V° *domn* (titulatură); C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, Bucureşti, 1943, p. 354.

[47] *Supra*, n. 13 şi 27.

[49] *Conceptul de independenţă — o permanenţă a gîndirii politice româneşti*, în *Suveranitatea şi progresul*, coord. dr. Nicolae Ecobescu, Bucureşti, 1977, p. 57—81 (cf. 67 şi n. 22—23).

[48] Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, 17, 1978, p. 389—407) (cf. p. 391, n. 5: „Nicolas Alexandre non seulement fit transférer la source de légitimation de son pouvoir de la cour du roi de Hongrie, son suzerain jusqu'à cette date, à Byzance, mais encore revendiqua-t-il pour son pouvoir un caractère autocratique qu'il fit inscrire dans sa nouvelle titulature (samoderjavny gospodin, samoderjetz) dans les textes paléoslaves; la cour de Valachie avait assumé, dans la hiérarchie des Etats chrétiens, un nouveau statut, supérieur a celui que lui avait réservé antérieurement le roi Louis, dont la suzeranité fut implicitement rejetée par le voiévode roumain". Autorul analizează excelent reacţiile regalităţii ungare, faţă de inovaţia instituţională „independentistă" a domnilor români. Deci uzajul pur intern şi discreţia în circulaţia clauzei „de-sine-stăpînitor" nu corespunde realităţii istorice.

românească însă, rolul autocrației bizantine (nelipsită de elemente harismatice) a rămas precumpănitor pînă în secolul al XVII-lea. O istorie critică a politicii domnești în materie de hiclenie (viclenie) în Țara Românească și în Moldova poate învedera cum, în condițiile date, această politică a făcut parte integrantă din lupta pentru independență, a celor mai mari domni, în primul rînd Ștefan cel Mare și, în mod devenit legendar, Vlad Țepeș. Demonstrația analitică a acestei teze ar depăși economia prezentului studiu.

Clauza „domn din mila lui Dumnezeu", dei gratia. Dealtfel, din punct de vedere instituțional, structura autocratică n-a fost singurul suport al statului „de-sine-stătător". Se începuse, fără o concludență precisă, cu titlul de „marele Basarab voievod" al întemeietorului, titlu care la 1359 devine „marele voievod și domn", „mare și de-sine-stăpînitor", „domn... voievod" pe piatra de mormînt a lui Nicolae Alexandru, și „mare voievod" la 1370. Dar marea inovație, și am zice o a doua cotitură, întărind pe aceea a lui Nicolae Alexandru, este apariția clauzei „cu mila lui Dumnezeu" (милостїѫ божїѫ господинь), în documentul de la Vlaicu vodă ⟨1374⟩ referitor la Vodița[49], pe care o regăsim la 1 mai 1384 în titulatura lui Petru vodă în Moldova *(Dei gracia dux terre Moldavie)*, înainte ca, la 1392 și 1394, „marele singur stăpînitor, cu mila lui Dumnezeu" să apară în titulatura lui Roman vodă. Nu interesează aici originea carolingiană și filiera de pătrundere a acestei clauze. Ea se regăsește în diplomatica slavă, iar titulatura *basileus*-ului bizantin cuprindea formulări echivalente.[50] Se știe că doctrina originii divine a puterii politice a dominat Răsăritul și Apusul. Aici interesează numai semnificația ei ca suport al unei afirmări de independență. Este o particularitate românească păstrarea consecventă a clauzei „domn din mila lui Dumnezeu", pînă în plin secol al XIX-lea, chiar în cele mai dureroase perioade ale suzeranității otomane. Puterea politică declarată solemn și fundamental în titulatura domniei, că vine de la Dumnezeu, excludea o altă sursă imediată sau mediată de tipul suzeranității. În timpul dominației otomane se adăuga uneori *în corpul actelor*, într-un loc secundar, clauza că stăpînirea a fost dată de Dumnezeu și de *împăratul* (adică de sultan, de Poartă), uneori cu precizarea că domnia vine de la Dumnezeu, iară de la împărat numai *schiptrul*, ca în documentul din 1615 de la Radu Mihnea în Țara Românească. Este cunoscută declarația pe care Matei al Mirelor, în cronica sa versificată, o atribuie lui Gavril Movilă către boierii aceleeași țări, care voiau să-l aleagă domn. El le răspunde că nu va întreprinde nimic fără știrea și voia împăratului de la Constantinopol, țara fiind grădina acestuia. Dar cînd această conjunctură îi este favorabilă, Gavril Movilă se declară tot domn „din mila lui Dumnezeu".

Această clauză era singurul fel de a se afirma autonomia țării în chiar titulatura domnească, trebuind semnalat faptul că s-a izbutit ca

---

[49 bis] DRH, B, I, p. 17—19.

[50] J. și Pan. J. Zepos, *Ius Graeco-Romanum*, Aalen, 1, 1962, p. 36 și 54: ἡμῶν ἡράκλειος καὶ ἡράκλειος νέος κωνσταντῖνος πιστοὶ τῷ ἐν χριστῷ βασιλεῖς (629); Λέοντος τῷ ἐν χριστῷ τῷ ἀθανάτῳ πάντων Βασιλεῖ εὐσεβοῦς βασιλέως 'Ρωμαίων (886—910), cu echivalent în titulatura românească иже въ Христа бога благовѣрный воевода = cel în Hristos Dumnezeu, binecredinciosul (DRH, B, între <1374> și 22 iunie 1418, p. 17—87, nr. 6—42, unde însă este adesea (dar nu la 1418) urmată de clauza „din mila lui Dumnezeu", care figurează deja singură în hrisovul Voditei din <1374>. Această clauza lipsește la 16 iulie 1372, unde Vladislav este „*woyvoda Transalpinus*", spre deosebire de „domn a toată Ungrovlahia" la <1374>.

turcii să nu ceară dispariţia unei manifestări atît de semnificative (cum s-a întîmplat pînă la urmă cu titlul de autocrat, „de-sine-stăpînitor", care avea un înţeles identic).

La origini, clauza îşi avea întreaga ei semnificaţie. La 20 ianuarie 1368, în tratatul de comerţ cu Braşovul şi la 25 noiembrie 1369 [51], în legătură cu catolicii din Ţara Românească, Vlaicu vodă, recunoscînd din nou suzeranitatea coroanei ungare, foloseşte o clauză mixtă destul de ambiguă : *Ladislaus, Dei et regie maiestatis gratia* sau *Ladislaus, Dei regis Ungariae gratia, vajvoda Transalpinus*. Chiar dispariţia din cuprinsul actului a termenului de *ţară*, confirmă interpretarea noastră că acesta vehicula o semnificaţie cel puţin larvată de independenţă, pe care un suzeran susceptibil şi contestat prefera s-o vadă înlăturată.

Dar trecerea de la titulatura din 1368 şi 1369 la cea care marca independenţa din ⟨1374⟩ a mai avut un precedent dramatic în 1365. Regele Ludovic de Anjou se pregătise de război contra domnului Ţării Româneşti, care şi-ar fi nesocotit îndatoririle de vasal faţă de suzeranul său, ca unul ce-şi luase titlul şi calitatea de domn fără a cere încuviinţarea suzeranului său, „domnul său firesc", adică regele Ungariei. Se ştie că expediţia pornită împotriva lui Vlaicu îsi schimbă brusc direcţia spre Vidinul lui Straşimir. Cercetarea motivelor acestei schimbări politice a dat naştere la controverse pe care în 1956 Maria Holban le-a analizat critic. Astfel istoricul ungur B. Hóman, într-o lucrare din 1938, reluînd o teză mai veche, admite încheierea unei alianţe între sîrbi, bulgari şi români, menită să bareze înaintarea lui Ludovic de Anjou spre Constantinopol. Vukaşin se impune în Serbia, Straşimir este încoronat la Vidin, iar Vlaicu „crede momentul venit pentru a se sustrage suzeranităţii lui Ludovic şi a se intitula ostentativ voievod prin mila lui Dumnezeu" [52]. Reacţia militară a lui Ludovic este cunoscută şi nu este locul s-o urmărim aici.

În Moldova, despre Roman care în 1392 la titlul de *samoderjeţ* adaugă şi clauza „din mila lui Dumnezeu", istoricii au recunoscut chiar recent că se înregistra astfel „le double processus, territorial et institutionnel, qui avait fait de la Moldavie un état indépendant" [53]. Iar mai tîrziu, cum a remarcat de mult C.C. Giurescu, în unele acte date de regii Poloniei, unii domni (Alexandru cel Bun sau Iliaş la 9 aprilie şi 3 iunie 1433) se intitulează „din mila lui Dumnezeu", excluzînd adevărata proclamare solemnă a suzeranităţii polone. Dar în alte acte clauza lipseşte, ca şi cînd *lipsa ei* ar fi „singurul element din care se poate deduce, judecînd după titlu, recunoaşterea unui monarh vecin" [54]. Oricum, trebuie subliniat, cu acelaşi istoric, absenţa oricărei clauze de vasalitate în titulatura domnilor români (cu excepţia celor două acte de la Vlaicu vodă).

Cît priveşte pe Ştefan cel Mare, I. Bogdan [55] a demonstrat convingător că, depunînd omagiu lui Cazimir cel Mare, domnul moldovean, printr-o formulare redactată foarte probabil chiar de el, declara : (deşi) „noi sîn-

---

[51] DRH, B, I, p. 12—13.

[52] M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului* (SMIM, 1, 1956, p. 10); B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 386. Asupra reacţiei lui Ludovic prin diplomele din 2 februarie 1365 şi 28 iunie 1366, v. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 397

[53] *Op. cit.*, p. 396.

[54] *Istoria românilor*, II/1, Bucureşti, 1936, p. 342.

[55] *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 373 (doc. Colomeia, 16 septembrie 1485).

tem domn al Moldovei prin voia lui Dumnezeu" (deci nu din mila vreunui suzeran, adăuga I. Bogdan) „ne-am silit să ne ţinem de obiceiul predecesorilor noştri şi să fim credincioşi regatului polon". Şi I. Bogdan notează : „nici unul din tratatele Moldovei cu Polonia nu începe aşa". Marele istoric era convins că nu riscă, presupunînd că Ştefan a dictat formularea actului ca să arate : „a) că el nu datoreşte domnia nici regelui polon, nici regelui unguresc ; b) că el nu e supus nici turcilor" (care în anul precedent îi luaseră Chilia şi Cetatea Albă).

Din toate exemplele analizate pînă acum, se desprinde o doctrină românească a suzeranităţii şi a independenţei : există o închinare sau un omagiu al unui suveran independent, atunci cînd este vorba de un domn autocrat din mila lui Dumnezeu, şi o închinare de vasal, atunci cînd închinătorul poate sau trebuie să declare că stăpînirea lui vine de la suzeranul căruia i se face închinarea. O situaţie intermediară este aceea cînd se spune că domnia vine şi de la Dumnezeu şi de la pretinsul sau realul suzeran.

Analiza care precede şi permanenţa semnificativă a clauzei „din mila lui Dumnezeu" impun o analiză nuanţată a contextului ideologic în care s-au încadrat aceste realităţi instituţionale de independenţă, pe de o parte, şi unele situaţii cînd trecătoare, cînd repetate de aşa zisă închinare, supunere şi mai ales de alianţă între state feudale care erau în acelaşi timp de-sine-stătătoare, deţineau puterea direct de la acelaşi „Dumnezeu", dar făceau parte, ca regat şi domnie, din familia ierarhizată de state. Această independenţă era atît de înrădăcinată în mentalitatea românească, încît la 1508 Mihnea cel Rău scria braşovenilor : „Domnia voastră ştiţi bine că de cînd m-a miluit Dumnezeu şi de cînd cu voinţa dumnezeiască toată ţara este sub mîna domniei mele...".

Cînd un domn de-sine şi singur stăpînitor, din mila lui Dumnezeu, a toată Ţara Moldovei sau Ungrovlahiei, apare în faţa unui „frate" din familia de state creştine şi încheie, adesea după o victorie militară de emancipare sau înlăturare a unei adevărate suzeranităţi (Basarab, 1330 ; Vlaicu vodă, 1368—1369 ; Ştefan cel Mare, 1477 şi 1497), un act de cooperare feudală, în termenii ierarhiei pe care independenţa n-o înlătura, se poate vorbi de specificul „feudal" al acestor relaţii, dar nu de abandonarea pură şi simplă a independenţei, ca statut „de-sine-stăpînitor". Numai aşa se explică bilateralitatea aproape perfectă a majorităţii actelor de închinare ce se produc în momente critice, fără comparaţie cu regimul ce se va instaura în secolul al XVI-lea de Poarta otomană.

Încoronarea şi coroana domnească. Costumul de încoronare. Din bogata literatură generală a problemei — cu două recente studii româneşti al regretatei istorice de artă Corina Nicolescu [56] — rezultă convingător originea bizantină a problematicei româneşti, ale cărei particularităţi de dezvoltare sînt izbitoare : originile imperiale şi militare ale coroanei, la romani şi bizantini, la aceştia din urmă, funcţia religioasă adău-

---

[56] *Le couronnement — „Incoronaţia". Contribution à l'histoire du cérémonial roumain* (RESEE, 14, 1976, p. 647—663; 15, 1977, p. 233—250 + 15 fig.). *Adde*: Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul*, p. 108—133; 136—138; studiul nostru *Byzance et les institutions roumaines...*, p. 452—453 şi autorii citaţi, îndeosebi asupra coroanei ungare. Concluzia noastră din 1971: „La couronne semble elle aussie une revendication personnelle de nos princes, une étapes dans leur farouche affirmation politique sur la voie de l'indépendance et du prestige" n-a fost infirmată de cercetătorii următori ai problemei.

gîndu-se şi devenind dominantă; în fine, lărgirea problemei de la una de consolidare a puterii imperiale, la una, mai tardivă, de consolidare a puterii monarhice în sînul familiei de state creştine, în strînsă legătură cu mutaţiile autocratoriei şi cu rolul autonomist al clauzei „din mila lui Dumnezeu".

Economia studiului nostru nu permite o reluare, oricît de sintetică a problemelor, amplu dezbătute, de ritual gestic, figurativ şi verbal sau de cronologie. Vom insista numai asupra unor semnificaţii instituţionale, neglijate pînă acum, şi strict asupra legăturii lor cu problema stăpînirii de-sine-stătătoare, a autocraţiei.

Nimeni nu şi-a pus încă problema unei funcţiuni voievodale (militare) sau domneşti (politice) a portului coroanei şi a încoronării. La Bizanţ, Augusta Pulcheria pare să transmită lui Marcian, odată cu coroana remisă patriarhului, un fel de legitimitate imperială. Dar la întîia încoronare a lui Leon la 457, cînd transmiterea familială a legitimităţii nu se punea în fapt, Leon depune coroana la Sfînta Sofia, unde patriarhul i-o aşează pe cap. Este fixată noua funcţie de legitimitate venind prin biserică de la Dumnezeu şi materializînd clauza „din mila lui Dumnezeu". Totuşi, Iustin I, ridicat încă pe un scut, ca şef de război *(belli dux*, „voievod") imperial, primeşte *torques*-ul din mîna unui *campiductor* şi apoi, încoronat de patriarh, apare poporului ca şef de război uns şi miluit de Dumnezeu cu puterea imperială. Focas este încoronat într-o biserică, iar de la Heraclios al II-lea (638) Sfînta Sofia devine biserica încoronării [57].

În ţările române, nu avem dovezi de ritual voievodal oarecum propriu militar şi fuzionînd cu o încoronare pur domnească. Autorii consultaţi, chiar atunci cînd subliniază filiaţia bizantină, cu unele filiere intermediare, nu par să pună în toată lumina ei instituţională extinderea sau chiar generalizarea coroanei ca însemn de putere la diveritele nivele ale familiei ierarhizate de monarhi şi de state. Devenind însemn regal, voievodal, ducal, despotal, coroana n-a putut transmite automat puterea imperială; ea a mărit şi vădit solidaritatea de familie cu *basileus*-ul sau altă familie imperială, a dublat în sens autonomist primirea puterii de la Dumnezeu, fără intermediar de suzeranitate, afară de cazul cînd coroana era trimisă, primită ca atare, şi poate chiar impusă pe cap de titularul suzeranităţii. Se ştie cu ce semnificaţie profundă, încă în 1804, Napoleon a ţinut să ia coroana din mîinile papei pentru a se autoîncorona şi a o încorona cu propria sa mînă, pe Josefina.

În ţările române, în perioada tîrzie după limita cronologică a cercetărilor noastre, însemnul de înlocuire a coroanei (gugiumaca, cuca) era primit de la sultan, dar vechiul ritual bisericesc era refăcut şi la Constantinopol, de patriarh, şi în ţară, de mitropolit. D. Cantemir notează un relict al vechii întronizări, şi anume aşezarea coroanei pe capul domnului de către marele spătar. Să fie totuşi această participare a spătarului la încoronare un vestigiu (reactualizat în stil feudal) al rolului armatei sau mai exact al voinicilor şi vitejilor, în alegerea voievodului de tip primitiv (cu sau fără coroană)? Cantemir nu ne permite să legăm coerent rolul spătarului şi al mitropolitului, rol care rămîne determinant.

Dar problema esenţială este aceea de a încerca să fixăm, cu maximum de verosimilitate, din materialul existent, rolul instituţional al coroanei domneşti şi al încoronării primitive, în procesul de afirmare şi cucerire

[57] L. Bréhier, *Les institutions byzantines*, Paris, 1970, p. 18–21.

a independenţei feudale de stat. Faptul că pînă la Alexandru Lăpuşneanu încoronarea era compatibilă cu un statut de incipientă vasalitate faţă de Poarta otomană, nu are aici nici o semnificaţie : este o deteriorare a unei structuri care a putut şi a trebuit să aibă altă funcţiune originară. La întrebarea capitală : de unde venea, material şi juridic, la Tîrgovişte sau la Suceava, coroana domnească, nu putem, din nefericire, da pînă în momentul de faţă, un răspuns destul de motivat. Existau coroane donative, derivate, supuse alteia superioare, şi existau coroane originare, cucerite într-un fel sau altul, de noul ei titular. Nu putem intra aici în utila comparaţie instituţională cu sud-estul, Ungaria şi Polonia sau Rusia kieviană. În secolul al XVIII-lea se ştie că D. Cantemir a avut interes să „inventeze" legenda trimiterii lui Alexandru cel Bun, de către *basileus*-ul constantinopolitan, a unei diademe de încoronare [58]. Nimeni n-a ridicat problema de a şti dacă era vorba de o încoronare, reîncoronare *ope imperatoris* sau de o desăvîrşire a ceremoniei săvîrşite. Dar „invenţia" lui Cantemir, deci legenda, putea corespunde realităţii. Mai ales dacă, aşa cum este mai probabil, legenda exploata, pentru politica dinastică a Cantemireştilor, o tenace tradiţie locală, cu mulţi sorţi de a fi adevărată sau aproape de adevăr. Dar Cantemir urmărea aşezarea unei autocraţii. Se concilia această politică şi legenda legitimităţii din secolul al XV-lea, legată de venirea unei diademe de la *basileus?* Evident că nu. Afară de cazul în care admitem că D. Cantemir ştia că „dependenţa", prin coroană, de Bizanţ, nu era vasalitate, şi că prin legenda expusă voia să sugereze că protecţia lui Petru cel Mare nu era nici ea suzeranitate, cum nu fusese nici a *basileus*-ului, care trimitea în dar domnului Moldovei însăşi diadema sa. Această interpretare, singura concordă, cu acele cuvinte, mai sus citate, pe care Cantemir le pune în gura lui Alexandru cel Bun, cînd declara că deţine totul de la Dumnezeu şi propria sa sabie, nefiind dependent de nici un alt domn *(princeps)*.

Oricum, cu excepţia legendei cantemirene care, interpretată, nu dovedeşte de-a dreptul altceva, nu posedăm nici o ştire precisă despre caracterul juridiceşte derivat al coroane idomnilor români, din coroana imperială, şi despre un ritual corespunzător care să facă din coroana voievodală un însemn de dependenţă faţă de aceea a *basileus*-ului. Mai puţin există dovezi de acest fel în raport cu altă coroană din afara familiei bizantine de state. Într-o anumită măsură lucrurile se schimbă sub dominaţia otomană, în secolele XVII—XVIII, dar aceasta iese din cadrul cercetărilor noastre, şi chiar atunci menţinerea vechiului fond al încoronării autocratice este mai semnificativă decît adausurile silnice ale puternicului suzeran abuziv şi închis într-un cerc de valori străine lumii vasalului său.

Analiza care precede este confirmată de interpretarea corectă a unui text de origine veche, copiat la 1705 (?) la Iaşi de Axinte Uricariul, publicat la 1794 de mitropolitul Iacob al II-lea Stamate şi repus în valoare cu interesante observaţii de P. Mihail şi I. Caproşu în 1971, *Rînduiala*

---

[58] V. *supra*, n. 40.

ce se face la încoronația domnului[59], aflat într-un liturghier arhieresc de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iași.

Lectura textului duce la concluzia editorilor că Axinte Uricariul a copiat *Rînduiala* după un model de traducere românească veche, făcută desigur după un manuscris bizantino-slav. În text nu apare nici un element de modernizare din perioada de deteriorare a încoronării. *Rînduiala* pare a fi un text imperial extins la situații noi, acceptate de ritualul bizantin oficial dinainte de 1453.

Despre puterea imperială avem pe scurt, în acest text, doctrina bizantină clasică, sub o formă ce se regăsește în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab (destinate a fi folosite de un domn român în domnia lui voievodală, nu imperială) și în introducerilor hrisoavelor din secolul al XV-lea sau la cronicari. Dar pasajul capital de adaptare veche a ritualului, dincolo de încoronarea *basileus*-ului este acesta: „D(oa)mne Dumnezeul nostru, împăratul împăraților, și domnul domnilor, care prin Samuil prorocul ai ales pre David sluga ta și l-ai unsu pre el a fi împărat preste norodul tău Israil... Și pre credinciosul robul tău : cutare : pre carele bine ai voit a-l pune domn preste norodul tău cel sfîntu...".

S-ar putea obiecta că în aceste texte lipsește, între împărat și domn, mențiunea regelui, și că în final, „domn" evocă și pe împărat. Să nu uităm istoria textului și avatarurile adaptărilor de acest fel.

Pentru noi, Dumnezeu nu este prezent numai ca sursă directă a puterii imperiale, lăsînd apoi ca din aceasta să derive, sacral și politic, celelalte puteri ierarhic inferioare din familia de state. Revoluția de „egalizare" se efectuase. Dumnezeu este și împărat al împăraților (multiplicați între timp), și domn al domnilor în mod generic, de la rege la domn, duce și despot. Încoronarea, cu vocație la o autocrație proprie, se face direct și de la Dumnezeul-împărat la *basileus* și de la Dumnezeul-domn la domnul diferitelor noroade. Este un proces de democratizare hieratică a încoronării, menită să rezolve dificultățile aplicării unei rigide și dogmatice interpretări a ecumenicității și autocrației imperiale bizantine.

Fără a intra în detalii, vom sublinia nevoia de a interpreta din același punct de vedere instituțional toate insemnele încoronării.

Schiptrul a fost la origine, încă în perioada homerică și hesiodică, un însemn de judecată mitică, devenind și unul de comandant militar. Sceptrul (σκῆπτρον), avînd o formă ascuțită de captare a revelației divine solicitată de *basileus*-ul arhaic, în calitate de judecător, era instrumentul esențial de exercitare a puterii judecătorești, de găsire a soluției drepte, într-o judecată. La bizantini pare dovedit că sceptrul, la încoronare, desemnează steagul, simbol al puterii militare. Într-o primă etapă și în țările române apare steagul de încoronare, purtînd și numele de sceptru,

---

[59] *Despre ceremonialul domnesc* (AIIAI, 8, 1971, p. 317—399); Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Arhieraticonul român de la 1705 copiat de Axinte Uricariul* (BOR, 87, 1974, p. 1403—1413); cf. Corina Nicolescu, *Le couronnement...*, p. 647—663 (cf. 659 și n. 63—64), regretata autoare vorbește pur și simplu de „survivance d'une ancienne tradition byzantine" și acolo unde editorii vorbesc. prudent, de traducere după un vechi model slav-bizantin, se afirmă că traducerea primitivă a fost făcută după un text grecesc. Desigur, traducerea slavă. Specialiștii ar putea să vadă dacă ar fi posibil să se susțină ideea unei traduceri românești direct din grecește.

Descoperirea unei versiuni slave ar fi de un interes ușor de înțeles. Molitva pentru călătorie care însoțește *Rînduiala* s-ar părea că este închipuită pentru împăratul sau domnul care după ceremonie era chemat să părăsească orașul de încoronare spre a pleca undeva, departe. Să fie un adaus tardiv cînd se făcea o încoronare la Constantinopol și apoi o a doua, departe, după o lungă călătorie, la București sau la Iași?

cum a arătat Marcel Romanescu. Trebuie notat însă că, cel puțin în secolul al XVI-lea, există și un buzdugan, care nu este decît sceptrul judecătoresc (cu el domnul pedepsește legal chiar pe boierii cei mari) și militar.

În ceea ce privește hlamida (granața), haina somptuoasă de încoronare, ea este de origine bizantină, ca și încălțămintea care la Mircea cel Bătrîn era roșie-violet, brodată cu fir de aur. Sceptrul și lancea erau însemnele de comandant militar, imperiale la Bizanț, voievodale și apoi domnești la români. Sfera cruciferă era un însemn de ecumenicitate imperială religioasă la Bizanț. La domnii români, ea nu putea exprima decît participarea independentă la această ecumenicitate, ca o urmare firească a originii puterii lor direct din „mila lui Dumnezeu". Nu putem decît să notăm aici dispariția încălțămintei descrise după secolul al XVI-lea, și înlocuirea coroanei prin granață, cucă și caftan; sceptrul-steag, sfera cruciferă, spada și lancea dispar și ele ca reprezentare, fiind încă menționate în unele surse.

Pentru toate aceste însemne, problema de bază este aceeași ca și pentru coroană: erau ele „trimise", acordate de o putere superioară, în speță de *basileus*? Sau apar ca o manifestare locală, ca o cucerire domnească, în cadrul instituțional descris mai sus, cu o evidentă semnificație de independență?

Cu această analiză instituțională sumară ne este totuși îngăduit să conchidem. Coroana nu venea de la o putere autocratică străină și superioară; ea nu era un însemn de dependență politică sau vasalitate. Dimpotrivă, materializînd puterea militară *(gladium)* a domniei și legînd-o pe aceasta de armată, coroana devine în principal simbolul originei divine a puterii domnești, deci a independenței ei față de toți cei care beneficiau de aceeași origine directă. Dar chiar prin aceasta și prin larga folosire a modelului bizantin suprem, fără revendicare imperială, coroana domnească vădea în mod strălucit și grăitor prezența și voința domnilor români de a rămîne în familia bizantin-creștină de state, și pînă la 1453, și după această dată, cînd firmanele otomane se refereau la „Mesia" pentru a ordona ceremoniile care priveau pe domnii români. Confirmarea turcească și prezența unui reprezentant otoman la încoronarea deteriorată de mai tîrziu nu aboleau cu totul fondul vechi al încoronării creștine, care punea independența țării sub actul celei mai eficace puteri diplomatice a vremii: investirea venită fără intermediar de la aceeași autoritate care vorbea și prin coroana *basileus*-ului. Aceeași concluzie este valabilă, cu nuanțele mai sus semnalate, și pentru celelalte insigne ale încoronării.

Este totodată evident, din cele spuse mai sus, cît de puternic și direct era impactul realităților etnice și politice asupra structurilor instituționale ale încoronării, cu încărcătura lor ideologică și cît de directă și de eficace era acțiunea acestor structuri în rolul pe care erau chemate să-l joace în viața socială, politică și religioasă, în cazul nostru, în problema structurării și dezvoltării statului de-sine-stăpînitor.

„Oastea cea mare"—„oastea țării"; instituție fundamentală pentru cucerirea și apărarea independenței țărilor române. Fără a intra în amă-

nuntele organizării militare, mult studiată în ultimele decenii [60], ne vom opri asupra unei instituţii militare fundamentale, fără de care nu se poate înţelege lupta pentru independenţă a ţărilor române pînă în anii 1529—1538. Este vorba de „oastea cea mare" — cum i se spune în unele documente ale Ţării Româneşti — sau „oastea ţării" care constituie una din particularităţile cele mai semnificatvie ale feudalităţii militare româneşti.

Ca state feudale, ţările române au mers şi ele spre o instituţionalizare feudală a armatei lor şi spre o structurare în acelaşi sens a războaielor de apărare purtate de domnie şi de clasa dominantă.

Ca mare voievod, domnul era un *belli dux*, înconjurat de curtea sa şi de un aparat administrativ militar, *curteni* şi *slugi*, iar boierimea şi slugile acesteia formau marea lui ceată feudală, pregătită prin toate mijloacele cunoscute să poarte, alături de domn şi în interesul ei direct, războiul socotit sau devenit necesar. Curtea domnească şi cetele boierilor, cu un număr redus de mercenari în secolul al XV-lea, formau „oastea cea mică", folosită pentru orice acţiune militară curentă, cu un caracter permanent. Ea se aduna pe „steaguri" (banderii) în fiecare judeţ sau ţinut sub conducerea pîrcălabului, la locul fixat de domn.

Curtea fiecărui mare boier era un mic centru militar, în jurul căreia se strîngea ceata lui militară, din a căror acumulare se alcătuia oastea boierească a domniei. Intensitatea legăturii militare, buna rînduială în unificarea dificilă a acestor cete, şi asigurarea unor imperative supreme în conducerea luptei erau tot atîtea probleme gingaşe de rezolvat în structurarea feudală a acţiunilor armate. Personalizarea relaţiei militare între domn şi boierii săi se materializa prin daniile domneşti pentru „slujbă dreaptă şi credincioasă", la nevoie, „cu vărsare de sînge", totul încadrat într-o mistică a credinţei jurate şi a închinării aristocratice punînd *cinstea* în joc, într-o ierarhie voită de Dumnezeu şi sancţionată de acesta. În logica strict feudală, ţara anonimă şi neprivilegiată nu participa la război decît prin intermediul cetelor boiereşti şi al curţii domneşti.

Sistemul acesta militar feudal a prins rădăcini adînci şi în lumea românească, avînd ecouri puternice pînă în secolul al XVII-lea, în cronici şi documente, în texte religioase şi în multiple episoade de istorie militară. Sistemul avea însă şi deficienţe, mai ales în situaţii ca cele constant legate de „marea frică a lumii" dezlănţuită în Europa de cucerirea otomană, şi cu atît mai direct şi tulburător în rîndurile clasei dominante şi a maselor populare din ţările române.

Dar, ca o caracteristică ce trebuie subliniată, ţările române nu s-au mărginit la structura strict şi pur feudală a sistemului de apărare militară. În lunga perioadă de organizare a obştilor ţărăneşti, cu uniunile şi

[60] N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Bucureşti, 1968, cu bibliografia anterioară şi analiza critică a istoriografiei de la Xenopol la 1968. D. I. Georgescu, *Istoria armatei române şi a războaielor poporului românesc*, Bucureşti, 1929; Gr. Constandache, N. Oprescu şi Al. Costin, *Armata română (Enciclopedia României*, Bucureşti, 1, 1938, p. 655—715); N. A. Constantinescu, *Marile bătălii ale Românilor, ibidem*, p. 716—756; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944; *Oastea cea mare. Tradiţii înaintate ale luptei maselor populare din România şi independenţa naţională*, Bucureşti, 1972; *Pages de l'histoire de l'Armée roumaine*, sub dir. col. dr. Al. Gh. Savu, Bucureşti, 1976 (citat PHAR); Manole Neagoe, *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a sec. XV* (SMIM, 2—3, 1969—1970, p. 62—75); idem, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970; idem, *Studiu introductiv* la N. Iorga, *Istoria armatei*, ed. îngrijită de N. Gheran şi V. Iova, 1—2, Bucureşti, 1970, p. 5 15; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în sec. XIV şi XV*, p. 326—351 *(Oastea mare*, p. 326—327; *Cetăţile*, p. 334—349).

confederațiile lor [61], precum și în cadrul formațiunilor politice prestatale menționate de Anonymus sau de diploma ioaniților din 1247, permanența problemelor de apărare militară împotriva acțiunilor de prădare sau de cucerire ale atîtor puteri migratoare, unele în plin proces de sedentarizare cotropitoare, a creat o mentalitate colectivă corespunzătoare, reflexe puternice de reacție militară vitală și o salvatoare legătură între voinic, țară și oastea de sat. În acest context se situează însăși semnificativa apariție a structurii „ostășești" și a cuvîntului *oaste-ostaș*. Rupți de sistemul și posibilitățile de organizare militară de tip roman, păstrînd practica arcului *(arcus)* și a săgeții *(sagitta)*, locuitorii obștilor mereu amenințate nu mai vedeau o armată și organizare militară decît la permanenții năvălitori, la dușmanii care în limba lor romanică erau *(h)ostes*. Apariția unor *hostes* însemna izbucnirea războiului, și într-adevăr cuvîntul *oaste* are la Gr. Ureche, la M. Costin și la I. Neculce sensul de războaie, luptă. Ureche spune : „Craiul leșesc nu făcea oaste împotriva păgînilor", Miron Costin „Mihai vodă... ca un om de oști pururea poftitor", iar Neculce, mai precis : „Atunce avînd nemții oaste cu turcii", și, mai direct, „s-au gătit de oaste" [62]. Sensul de armată pare secundar : ceata oamenilor care fac războiul (oastea) sau care pornesc în apărare împotriva dușmanului *(hostes)*, sub o formă organizată, potrivită și deci asemănătoare. În Galia, *host*, *ost* a început prin a desemna nu numai pe dușman, ci și serviciul cerut, pentru a respinge pe acesta : *ire ad hostem = aller à l'host*. În secolul al VII-lea, *host*, *ost* însemna armată, iar în secolul următor avea și sensul feudal de serviciu militar. Participarea tuturor oamenilor liberi la război era curentă în epoca merovingiană, cînd regele lansa chemarea cuvenită. Este tot vechea tradiție de obște și de trib, care numai ulterior va suferi transformările feudale amintite mai sus, cu deosebire în armata feudalului și armata regală. „Oastea cea mare" se leagă mai mult de sensul de „armată" (a țării întregi) decît de cel de război, deși se poate admite că domnul chema toată țara pentru „oastea cea mare", adică pentru războiul care punea în primejdie întreaga țară și în fruntea căruia mergea el însuși.

Procesul apare ca autentificat de ceea ce cunoaștem din regimul privilegiat de *ius Valachicum* în așezările românești cu autonomie locală aflate în cadrul unei orînduiri feudale străine. La 12 iulie 1519, în satul cu drept valah Cerhava (Czerchawa), cneazul român era chemat să-și îndeplinească obligațiile militare *armatus cum uno equo, arcu et telis et cum reliquo valachico apparatu* [63]. Acest echipament militar nu era o creație polonă recentă, ci adaptarea la nevoile feudalismului polon a unor străvechi structuri de obște românească. De secole există în satele românești un echipament militar specific *valah*, definit prin calul valah, arcul valah, săgeată, ghioacă sau suliță. La 1247 [64], diploma ioaniților, referindu-se la cooperarea militară a cnezilor români din Țara Românească, le cere să dea ajutor în lupta *cum apparatu suo* (Valahico) *bellico*. La interval de secole și la distanțe mari, aceeași realitate militară românească impunea firesc aceleași formulări tehnice. Iar prin J. Długosz [65], aflăm că Ștefan

---

[61] Șt. Ștefănescu, *Considerations sur l'histoire militaire roumaine aux IIIe—XIVe siècles* (PHAR, p. 36—52).

[62] H. Tiktin, *Wörterbuch*, 2, 1911, p. 1 068, V° *oaste*.

[63] M. Gruševski, *Materiali*, Lvov, p. 83.

[64] DRH, B, I, p. 4.

[65] *Historia Poloniae*, II, col. 417.

cel Mare pedepsea aspru pe țăranii care nu posedau *aparatul lor războinic valah*, inseparabil de ființa lor de ostași.

În cadrul statului feudal, țărănimea liberă, legată încă de tradițiile ei ostășești, a impus o adaptare românească structurilor de organizare militară ale epocii. Căpetenie a unei țări care era și *moșia* sa, substituindu-se în poziția superioară a obștii, domnul a devenit și titularul dreptului suprem de a avea oaste, de a o chema la luptă și de a o conduce în război. Această feudalizare — cu vădite elemente de progres — nu putea merge nici pînă la transformarea boierului în simplu soldat al unei unități militare, nici pînă la contopirea oastei de țărani liberi cu celelalte cete boierești sau cu ceata de curte domnească. Războiul curent trebuia să rămînă o activitate domnească și boierească, fără amestecul nelipsit al întregii țări. De aceea s-a ajuns la o structură originală, aceea de „oastea cea mare" sau „oastea țării", în care țărănimea liberă și dependentă, neîncadrată în cetele boierești și mănăstirești, se prezenta totuși ca oaste supusă domniei pentru apărarea propriilor ei moșii și a pămîntului pe care îl stăpînea.

Potrivit firii lucrurilor, oastea cea mare[66] era răspunsul dat unei mari primejdii, unei chemări cînd se juca soarta întregii țări. Peste interesele momentane ale domniei, peste interesele împărțite sau ascunse de clasă, țările române s-au găsit în secolele XIV—XVI, în nenumărate rînduri, antrenate în lupte de care depindea soarta lor. Peste domnia efemeră, peste boierimea divizată și nu totdeauna supusă, poate chiar peste tăcuta țărănime care, murind la chemarea domnului — un Mircea, un Vlad Țepeș, un Ștefan cel Mare — pentru sfoara lui de moșie, apăra bunuri mult mai mari și mai durabile decît le poate spune limba de toate zilele, dar care sînt grăitor cuprinse în formulele de „oastea cea mare" sau „oastea țării", ceea ce astăzi numim, cu multe conotații moderne, „ridicarea în masă" a țării [67].

În această îmbinare de structuri a fost și o logică de epocă, descrisă mai sus, dar și o depășire a acestei logici. Au fost reacții simple de oameni trecători, dar credincioși, precum au fost și intuiții profunde care depășesc calculele prea rigide și prea minuțioase pe care ni le cere adesea mintea noastră atentă.

Dreptul de a aduna oastea cea mare îl avea numai domnul, care vorbește de „oastea noastră", fără a apărea ca șef al mai multor oști [69]. Teoretic el putea acorda scutiri feudale de participare la această formație militară. Practic, scutirile erau atît de rare, încît pentru fiecare țară nu

[66] V. mai sus, n. 61. Șt. Ștefănescu, *„Oastea țării" și epopeea românească a sec. XIV—XVI* (RTLA, p. 25—32); N. Stoicescu, *„Oast a cea mare" în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVI) (Oastea cea mare*, București, 1972, p. 25—52); C. Olteanu, *L'organisation de l'arm'e dans les Pays roumains* (PHAR, p. 53—59).

[67] N. Stoicescu, *„La levée en masse" en Valachie et en Moldavie (XIVe—XVIe siècles)* (PHAR, p. 60—72). După lupta de la Baia, Gr. Ureche, *Letopisețul* ..., p. 93 spune despre unguri: „de i vina țăranii în zăvoaie, prin munți, unde vreo 12 000 periți s'au aflat ...". Cînd Radu vodă atacă pe Ștefan, își strînge „oastea sa și vecinească" *(ibidem.*, p. 96); „strîngea păstorii din munți și argații, de-i într-arma" (p. 106).

ni s-a păstrat decît cîte unul sau două exemplare [69]. În general, imunitățile acordate excludeau expres de la scutire oastea cea mare [70]. Era și o abilă și dreaptă politică, precum și o justă apreciere a intereselor în joc.

Documentația noastră este deocamdată prea săracă pentru a ne îngădui să reconstituim „obiceiul ostășesc" (menționat într-un document și în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab) și „dreptul ostășesc", care avea un model bizantin sub numele de νόμοι στρατιωτικοί. Nu cunoaștem încă amănunțit nici regulile și tehnica de convocare a oastei (mobilizarea — ridicarea oastei). Strigarea prin oamenii domnești era încă folosită, ca veche tradiție de obște. Nu cunoaștem formațiile de luptă — posibil steaguri legate de originea cetelor respective —, și nici sistemul de comandă. Isprăvile personale impuneau recompense celor merituoși prin titlul de viteaz, care deschidea chiar calea spre boieria de oaste.

Armamentul de bază — *apparatus bellicus* — era adus de fiecare luptător. Tot ceea ce lipsea era împlinit, după putință, de domnie. Imaginația, tactica abilă, cursele bine îmbinate acopereau alte lipsuri și mai ales puținătatea numerică în fața adversarului. Sentimentul popular că se ducea o luptă dreaptă împotriva unor cotropitori de altă credință sau de o nemăsurată și nesăturată trufie însuflețea pe cei ce își apărau glia strămoșească.

Nu este locul de-a face aici istoria militară a tuturor luptelor din secolele XIV—XVI în care oastea cea mare și-a dovedit exemplara eficacitate. Cel mai înțelept mînuitor al acestui instrument ostășesc a fost Ștefan cel Mare. Mînuirea marii oști avea legile ei nescrise. La 1476, cînd oastea țării făcea zid în jurul domnului Moldovei, tătarii încep jefuirea țării dinspre răsărit. Oștenii din acele părți de țară cer să li se dea putința să-și apere casele și ogoarele de baștină, ceea ce domnul înțelege ca just și necesar, pe linia mentalității arhaice de neam, nu pe aceea a unei rigurozități feudale și statale. Plecarea țăranilor îi lăsa pe cei vreo 10 000 de curteni și boieri, cu care marea luptă nu putea fi dusă mai departe.

---

[68] DRH, B, I, p. 16 (16 iulie 1372).

[69] DRH, B, I, p. 18 (1374), satul Jidovștița al mănăstirii Vodița, întemeiată de Nicodim, este „slobod de toate dările și muncile domnești și de oastea cea mare și cu totul ohabă"; DRH, A, I, p. 352, satul Balasinăuți al mănăstirii Horodnic este scutit „nici la oaste niciodată să nu meargă" (1 august 1444), adăugindu-se și scutirea de jold; reconfirmat la 8 iulie 1453 (DRH, A, II, p. 48); DRH, A, II, p. 302, trei sate ale mănăstirii Horodnic sînt scutite „nici la oaste să nu meargă" (17 aprilie 1475). Scutirile de jold (să meargă, să plătească, să umble) sînt mai frecvente: DRH, A, I, p. 343 (5 aprilie 1448); p. 354: = „la jold pe Nistru să nu meargă" (5 aprilie 1448); 2, p. 62 (8 decembrie 1545); 2, p. 80 (20 ianuarie 1456); 2, p. 387 (22 august 1447). *Țara Românească. Sate mănăstirești*: DRH, B, I, p. 74, satul Ciulnița al mănăstirii Snagov: „afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru domnia mea" <1407—1413>; p. 76, satul Pulcoveți al mănăstirii Strugalca: „Numai la oastea cea mare să slujească domniei mele" (11 mai 1409); p. 415, moșia Popeți a măn. Snagov, slobozie de vecini pe 4 ani, „numai oastea cea mare să o facă" (4 iunie 1415); p. 84: sat al măn. Cozia și Cotmeana: „ci numai birul și oastea să le dea" <1417—1418>; p. 218; sat al măn. Snagov: „și oaste să facă" (28 oct. 1464); p. 459: trei sate ale mănăstirii Tismana: „numai birul și să facă oastea cea mare" (9 ianuarie 1498). *Sate boierești*: p. 82: „numai la oastea cea mare să se pregătească" (10 iunie 1415); p. 391: din scutirile unei slobozii pe 4 ani, „fără numai birul să-l plătească și oastea cea mare să o facă" (19 iunie 1493); p. 51 <1400—1403>; p. 58 <1401—1406>.

[70] *Moldova. Sate mănăstirești*: DRH, A, I, p. 486: mai multe sate ale mănăstirii Neamț sînt scutite „în afară de oaste, cînd domnia mea va merge cu viața sa" (22 august 1447); vol. II, p. 108, satul Borhinești al mănăstirii Moldovița „la oaste să meargă acești oameni cînd se va întîmpla însumi domniei mele să meargă la oaste, atunci acești oameni să meargă la oaste, iar altcînd, niciodată" (31 august 1458).

Oastea cea mare era chemată la luptă în timpul verii, venirea iernii reducînd de amîndouă părţile efortul militar. Pleanul, împărtăşirea ostaşului din prada de război era o lege de bază a luptei dusă pe viaţă şi pe moarte. Strategia pustiirii anticipate a locurilor de trecere a duşmanului era supremul eroism al luptei dusă de oastea ţării, condamnînd duşmanul la foamete şi la lipsuri decisive. Înlocuirea numărului de ostaşi, a cantităţii efectivelor prin isteţime, rapiditate şi născocire de curse nimicitoare, ca la Posada [71], în Codrul Cosminului şi în alte lupte, era o tactică de bază, elaborată prin experienţa proprie şi prin folosirea exemplelor cunoscute. Oastea cea mare era condusă de domn, a cărui prezenţă era subînţeleasă pentru orice ridicare a ei. Plafonări ale chemării la *oaste* la 40 de zile, ca în Apus, nu par să fi existat. Libertatea de acţiune a domnului era mai largă şi se potrivea luptei pentru independenţă. Serviciul militar de cel mult 40 de zile se potrivea cu structura feudală a războiului privat *(guerre privée)*, care a jucat un rol atît de important în Apus şi neînsemnat sau inexistent la noi, unde nu s-a practicat nici războiul judiciar.

Sistemul oastei celei mari putea strînge în jurul domnului pînă la 30 000—40 000 de ostaşi [72], prea puţin pentru a domina îndelung şi a nimici sigur duşmani care aruncau în luptă armate depăşind suta de mii de soldaţi. Dar chiar în astfel de condiţii, victoriile „punctuale" şi bine chibzuite ale românilor împotriva otomanilor chiar conduşi de padişahul lor (de două ori, însuşi Mahomet al II-lea) s-au înscris printre marile realizări ale istoriei militare a vremii şi explică statutul politic de excepţională autonomie de care ţările române s-au bucurat totdeauna. Declinul sistemului de oaste a ţării, cu schimbarea tehnicii armamentului, a deschis şi calea abuzurilor otomane în aplicarea regimului de autonomie a ţărilor române.

Problema luptei armate pentru păstrarea independenţei trebuie examinată şi în lumina datelor din micul tratat de politică şi artă militară inclus în partea a II-a, cap. VIII § 18 a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* [73]. Se distinge, în primul rînd, războiul cu un alt stat creştin şi cel dus de „păgînii aceia cu oşti mai multe şi cu putére mai mare decît voi". În prima ipoteză, se cere domnului să nu-şi piardă prin nimic demnitatea („să nu vă daţi cinstea voa tră") şi se pune accentul pe invocarea unei solidarităţi creştine, dar active („să eşiţi la dînşii hrăbori, cu numele lui Isus Hristos"). Domnul şi sursa consultată de el par să nu-şi facă iluzii asupra acestei doctrine militare, mulţumindu-se să conchidă: „am nădejde să vă ajute voao Dumnezeu, iar aceia să se ruşineze".

În ceea ce priveşte războiul cu „păgînii", se recomandă o politică de pace prudentă: „să nu iubiţi răzmiriţile şi războaele, nici să vă ducă mintea să vă bateţi cu dînşii", chiar dacă cineva îndeamnă „spre vrajbă". Trebuie început cu folosirea „cuvintelor bune" şi a darurilor în „bani cît veţi putea", adversarii fiind „cu putere mai mare decît voi". Prudenţa se impune mai ales cînd „priiatnicii" îndeamnă la război „făr-de vreme"

---

[71] I. Minca, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert, noiembrie 1330* („Cercetări istorice", 5—7, 1929—1931); E. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert* (RI, 21, 1935, p. 241—246).

[72] R. Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut* (AARMSI, III, t. 25, 1943); N. Stoicescu, *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen âge* (RRH, 6, 1967, p. 731—763).

[73] Ediţia Florica Moisil, Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, 1970, p. 273—284.

sau împing „să eşiţi den ţara voastră, să pribejiţi". Reapare aici legătura dintre domn şi „ţară". În caz de supremă alegere, *Învăţăturile* nu ezită : „mai bună iaste moartea cu cinste, decît viaţa cu amar şi cu ocară". Şi la Gr. Ureche [74] apare distincţia între cele două feluri de războaie. Cel contra păgînilor este prin excelenţă un atribut imperial, ecumenic, o „cruciadă". De aceea, Ştefan cel Mare, rămînînd simplu domn, cînd îi învinge pe turci e sărbătorit ca un „împărat şi biruitor de limbi păgîne".

Încă o dată, autorul *Învăţăturilor* este realist, preconizînd toate sacrificiile de avuţie („să le daţi să mănînce, ca să să părăsească de voi"). Este vorba de sacrificii fundamental menite să salveze libertatea şi independenţa. În caz de eşec, se cere curaj şi hotărîre, cu referinţă la amintitul ajutor al divinităţii : „voi nu vă témeţi de dînşii, nici de oştile lor céale multe...", „tu să mergi dreptu faţă la faţă spre vrăjmaşii tăi, fără ...frică; iar căci vor fi ei mulţi, nimic să nu te înfricoşăzi, nici să te îndoeşti. Că omul viteazu şi războinic nu să spare de oameni cei mulţi". Desigur că într-un anumit fel este realistă şi afirmaţia că „omului viteaz toţi oamenii îi sînt într-ajutor, iar omului fricos toţi oamenii îi sîntu duşmani".

Războiul se face cu „sfetnicii cei bătrîni, şi cu boiarii cei mari şi cu toată oastea ta". Aceasta din urmă se referă oare la oastea cea mare? În cuvîntul adresat de domn oastei sale sînt menţionaţi numai „boiari şi voi iubitele méle slugi". Este deci vorba de oastea feudală privilegiată. Interpreţii *Învăţăturilor* ar trebui să stăruie asupra absenţei oricărei alte menţiuni despre oastea cea mare în *Tratatul de artă militară* al lui Neagoe Basarab. Problema poate avea contingenţă cu însăşi elaborarea textului. Ideea care se impune însă este tot a războiului naţional, al comunităţii. Domnul are datoria să-şi convingă toată oastea că în joc nu este „numai capul mieu", deoarece duşmanii vor „şi capetele voastre ale tuturor". Este un raţionament adresat privilegiaţilor, dar aplicabil întregii ţări cînd este chemată la război.

În ceea ce priveşte tactica de luptă, se cere domnului să nu trimită pe „feciorii boiarilor şi ai slugilor" (iarăşi lipseşte oastea cea mare) „înainte", iar el să facă „războiul înapoi". Utilizarea patrulelor de avangardă („să tocmeşti străji să meargă mai înainte") este prezentată expres ca „obiceaiul" (ostăşesc) bine cunoscut. Din nou se stăruie asupra războiului defensiv şi asupra nevoii de a nu depăşi hotarele ţării : „din ţara voastră să nu eşiţi, ci să şădeţi cu („cîţi vor fi rămas cu voi") în hotarele voastre, în niscare locuri ascunse şi de taină, unde vor fi priiateni de-ai voştri buni şi adevăraţi". Se admite ipoteza puţin cam simplistă că invadatorii se vor întoarce înapoi şi că domnul pus în scaun de ei va fi lăsat în ţară „făr-de oşti". Prezenţa domnului la război nu înseamnă temeritate inutilă şi primejdioasă. El nu va sta acolo „unde va fi temeiul şi toiul oştilor", ci acolo unde poate conduce lupta în mod eficace, fără ca duşmanul să-l poată afla şi suprima de la prima încercare. De acolo, cînd va fi necesar, va decide o intervenţie personală indispensabiă („de acii de vei vedea că iaste izbînda ta, lesne iaste să intri iar în toi").

Războiul cere „avuţie multă" şi domnul trebuie „să-şi miluiască oştile şi să le dea lefi". Cît priveşte pe boierii pieriţi în slujbă, i se cere „să sileşti pentru sufletele lor la sfintele biserici, ca să vază toţi şi să să îndemnéze". Slugile rămase „zdravene", să aibă „cinste nefăţarnică", adică nerezervată, după *obraz*, nu numai rudele domnului. Sfatul suprem

---

[74] *Letopiseţul*, ed. cit., p. 102, 103.

însă rămîne: „pasă spre vrăjmașii tăi, că, măcar de ți să va întîmpla și moarte, iar numele tău va rămîne în urmă în cinste". În spiritul vremii, biruințele trebuiesc socotite ca venind din mila lui Dumnezeu.

Aceste pagini, din care nu lipsește tonul de exercițiu retoric, rămîn deci prețioase atît prin realitățile locale vii, care străbat în ele, cît și printr-o idealizare de epocă, în spirit apropiat de învățăturile bisericii. Aceasta putea servi și în raport cu mentalitatea locală, și cu opoziția puternic subliniată de credință religioasă între puternicii cuceritori și apărătorii propriei lor țări și moșii. Micul *Tratat* nu face nici o aluzie precisă și practică la problema cruciadei, dar nici nu pune vreun obstacol în calea unei eventuale realizări a acestei modalități de luptă.

Organizarea judecătorească. Cu structura și finalitățile de clasă ale justiției și legii feudale, ansamblul de instituții care formează organizarea judecătorească nu poate fi considerat, la prima vedere, ca fiind în mod deosebit destinat să promoveze lupta pentru independență. Dar, printr-o analiză dialectică, anumite particularități românești ale acestei organizații, și chiar unele poziții generale, pot fi semnalate ca avînd un rol pozitiv. În orice caz nu vom merge pe calea căutării unei „bune justiții feudale" care să poată fi declarată că a fost din această cauză un instrument eficace în lupta obștească pentru cucerirea și păstrarea independenței.

O însemnată parte din dreptul statului feudal a rezultat din preluarea (receptarea) de către noul stat a majorității obiceiurilor de obște țărănească și de confederații de obștii, aducîndu-li-se adaptări variabile cînd veneau în contradicție cu interesele noii clase dominante. Totodată, vechile obiceiuri se găseau acum integrate în ansamblul noilor principii feudale, cu rolul decisiv al acestora în ceea ce privește orientarea generală, în ultimă analiză, a vieții juridice.

Trecerea de la obiceiul de obște la dreptul statului feudal este pentru noi destul de vizibilă. Cercetările monografice au pus în lumină în mod convingător feudalizarea treptată, uneori numai parțial, a multor obiceiuri de bază. Stăpînirea superioară a obștii își trimite ecouri în *dominium eminens* al domnului, acesta apărînd ca o instituție nouă, iar stăpînirea obștii continuînd să funcționeze într-un context modificat în sens feudal. Hotărnicirea prin megieși devine hotărnicire prin boieri, cu domnul ca mare hotarnic al țării. Cojurătoria adeveritoare și jurătoria tocmelnică prin megiași este înlocuită prin jurători boieri, luați și dați pe răvașe domnești. Înfrățirile, așezările fetelor în loc de băieți, pentru a modifica regimul succesoral, ca și vînzările sau schimburile care cîștigă în importanță, încep să aibă nevoie neapărată sau pentru o mai bună garanție, de întărirea domnească a dreptului feudal. Și exemplele se pot înmulți. Această feudalizare structurală sau de funcționare a fost mai largă decît introducerea unor noi creații domnești sau boierești. Dar tot ce nu era esențial a rămas în cadrul lentei dezvoltări obișnuielnice. Vechiul obicei, legea bătrînă [75], rînduiala și mersul hotarelor din veac au rămas ca valori de bază și ale societății în noua organizare politică, bineînțeles cu sensibile

[75] Cu ecouri în poezia populară: „C-așa-i legea din bătrini // din bătrini din oameni buni" (G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, la I. Peretz, *Curs*, II, 1, p. 9). În balada lui Gealip Costea, culeasă de același folclorist, se spune: „C-așa este voia mea / c-așa-i din bătrini legea // și legea și datina" (I. Peretz, *op. cit.*, p. 10). Cu cit aceste ecouri populare au fost formulate mai aproape de noi, cu atit sînt mai semnificative, fiindcă premisele se găsesc în doc. secolelor XIV—XV, în limbă latină sau slavonă și apoi românească.

schimbări de beneficiari. Sătenii (megiașii) continuau să judece și cu jurători din afara boierilor. Iar larga oralitate a vieții juridice făcea ca mărturia megiașilor și a orășenilor să fie nelipsită din toate procesele. Vechi obiceiuri ca înfrățirea, judecățile la hotare, judecățile păstorești, jurămîntul cu brazda în cap la hotărniciri, continuă a fi practicate. Toate acestea erau aspecte instituționale care se răsfrîngeau în mod pozitiv asupra mentalității populare, creînd condiții favorabile eforturilor și sacrificiilor cerute de domnie în momentul de mare încordare obștească.

Un efect de asemenea pozitiv îl aveau unele aspecte ale ideologiei juridice, îndeosebi sub variantele propagate efectiv sau numai declarativ de biserică, singură sau în deplin acord cu domnia. Iată cum prezintă Gavriil Protul de la muntele Athos *reformele* introduse în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea de fostul patriarh Nifon, chemat de Radu cel Mare să reorganizeze biserica și unele instituții: „Iară sfîntul aflǎ turma neplecată și neascultătoare și biserica izvrătită și cu obiceaiure rele și nesocotite și chiemă pre toți egumenii de la toate mănăstirile țărăi Ungrovlahii și tot clirosul bisericii și făcu săbor mare de împreună cu domnul și cu toți boerii, cu preoții și cu mirenii și slobozi izvoarele de învățătură limpede și necurmat... Grăia-le de pravilă și de lege, de tocmirea bisericii și de dumnezeeștile slujbe, de domnie și de boerie, de mînăstiri și de biserici și de alte rînduri (rînduieli) de ce trebuia. Și tocmi toate obiceiurile pre pravilă și pre așezămîntul sfinților apostoli. Decii hirotonisi și 2 episcopi și le deade și eparhie hotărîtă, care cît va birui..." [76]. Aici apare clar *censura* obiceiurilor *rele* (în speță se pare că era vorba chiar de rude ale domnului care nu respectau dreptul bisericesc al căsătoriei), discutarea unor probleme privind domnia și pe boieri, dar mai ales accentuarea rolului jucat de pravilă, dreptul scris bizantin receptat cu adaptări chiar dinainte de întemeierea statelor feudale, dar mai ales după aceea și după înființarea mitropoliilor și aducerea în țară a unor nomocanoane traduse în limbă slavonă, cu totul excepțional în originalul grecesc (un caz în Moldova, pentru *Sintagma* lui Vlastarês). Rolul de suprem și adevărat judecător atribuit lui Dumnezeu, doctrina despre raportul dintre acesta și domnul „miluit" de Dumnezeu cu domnia și deci răspunzător de faptele sale potrivit credinței în judecata din urmă, doctrina virtuților cerute domnului (prin asemănare cu *basileus*-ul) pentru a-și îndeplini misiunea, principiul judecății *nefățarnice*, fără *voe vegheată* (adică fără părtinire) [77] după *obrazul* (fața) de stare socială a împricinaților, pe care l-am găsit proclamat de *Învățăturile lui Neagoe Basarab* pentru răsplata ostașilor (și pentru judecata domnească și a tuturor judecătorilor), datoria domnului de a ocroti pe săraci (siromahi, *penêtes*),

---

[76] Tit Simedrea, *Viața și traiul sfîntului Nifon patriarhul Constantinopolului. Introducere și text*, București, 1937, p. 8—9, text preluat de Letopisețul cantacuzinesc, *Istoria Țării Românești 1290—1690*, ed. critică de C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 5—6.

[77] Judecata *nefățarnică* va deveni și judecată fără *voie vegheată*, expresie care la Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, are o utilizare neașteptată (sub Matei Basarab și Vasile Lupu): „Țările aceste ... nu erau așa supuse, ce într-altă voie vegheată ...". Formula judiciară reda în mod original un topos judiciar slavon, de origine bizantină și mai îndepărtat, biblică; G. Mihăilă pregătește, la rugămintea noastră, un mic studiu asupra acestei clauze judiciare, de care s-a ocupat și C. Turcu. Sursa îndepărtată a clauzei privitoare la *fățărie*, judecată *nefățarnică* etc., rezultă din cuvîntarea lui Nifon către Radu cel Mare, la Gavriil Protul, unde sfaturile cuprinzînd aceste noțiuni sînt date ca reprezentînd gîndirea juridică din Biblie, Moise fiind indicat nominal. În *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 257, „judecat și ... măsurat în fățărnicie" înseamnă: după fața, după obrazul, adică după starea socială a împricinaților.

care revine ca un leit-motiv în scrierile bisericești și în *Învățături* [78], toate acestea și altele de același fel mențineau organizarea judecătorească din secolele XIV—XV printre instituțiile care puteau exercita un relativ efect pozitiv în sensul mai sus precizat. Numai ele explică de ce judecata domnească, supremă și generală, continua la sfîrșitul secolului al XVI-lea să apară țăranilor veniți la domnie, ca un act săvîrșit de însuși Dumnezeu. Ne-o spune Franceso Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, confirmat și de alți călători, în texte adesea reproduse. Aceeași reacție își trimite ecoul și în poezia populară (a cărei dată de naștere nu va putea fi niciodată precizată) : „Să n-asculte nu-i venea, / să nu meargă nu putea,// că porunca e domnească, /urgie dumnezeească" [79].

O importantă contribuție a domniei și a tuturor forțelor sociale care au ajutat-o a fost menținerea puterii sale judecătorești ca un atribut propriu autonom, niciodată înstrăinat, al domnilor români în ambele țări. În unele rare cazuri, pentru moșii situate în Transilvania, unii domni din secolul al XIV-lea (Vladislav—Vlaicu, 16 iulie 1372) au trebuit să dea întăriri cu referire la confirmarea ulterioară a regelui Ungariei. Niciodată însă, nici în statul de-sine-stăpînitor (cum era firesc), nici în cadrul alianțelor sau „închinărilor" de ierarhie feudală a formelor de guvernămînt (vezi mai sus, p. 211), nici sub dominația otomană, justiția domnească n-a fost exercitată și n-a fost împărțită solemn în numele altcuiva decît al domnului român „din mila lui Dumnezeu", nu din grația vreunui suzeran. Nu se găsesc acte judiciare pronunțate în numele unei puteri străine [80].

Pentru a înțelege importanța, nu totdeauna bine subliniată, a acestor structuri independentiste, este bine să amintim că în tratatele semnate în 1595 de cele două țări române cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei urmărea o reală vasalizare, neizbutită, a celor două țări și de aceea, justiția apărea ca împărțită în numele lui, ca suzeran, domnul urmînd să devină, în regim nobiliar tipic, un simplu guvernator subaltern [81].

Această trăsătură este, de sigur, cea mai grăitoare oglindire a spiritului de independență și a luptei pentru asigurarea ei, în organizarea judecătorească.

Țărănimea liberă. Existența neîntreruptă a unei numeroase țărănimi libere, în satele răzășești (Moldova) sau moșnenești (Țara Românească) sau în sate mixte (țărani liberi și țărani aserviți unui boier sau unei mănăstiri, ori domnului) este o caracteristică importantă a feudalismului ro-

---

[78] Ed. cit., p. 256: „că mai bun îți iaste săracul cu cinste decît boiarul cu ocară"; p. 285: „ca să înpărțim săracilor dreptatea fără fățărnicie"; p. 291: „Cade-să domnului să miluiască pre săraci, iar nici pre slugile tale să nu lași".

[79] G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 63, la I. Peretz, *op. cit.*, p. 11.

[80] Chiar sub dominația otomană, cînd într-un litigiu internațional cu latură politică interesînd Poarta, Gh. Duca în porunca sa din 17 octombrie 1680 declară că marele om de afaceri polon, Alex. Balaban, sprijinit de regele său, „nous a apporté de l'invincible empereur de Turquie un firman par lequel il m'est ordonné de juger les parties et de faire payer ce qui est réellement dû". Dar domnul judecă după dreptul țării în materie de drept internațional privat, și dă hotărîri în numele său, împărțind justiția sa, nu în numele sultanului, care în demersul său politic nu indică vreo hotărîre, ci numai să se ajungă la plata datoriei existente. Este un aspect instituțional (Hurmuzaki, Supl. II/3, p. 209—210) și toate actele acestui mare proces, despre care vezi N. Bejenaru în „Arhiva", 34, 1927, p. 45—54; cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători* ..., București, 1971, p. 454.

[81] V. Valentin Al. Georgescu și Petre Strihan, *Judecata domnească (1611—1831)*. Partea I, *Organizarea judecătorească*, vol. I *(1711—1741)*, București, 1979, cap. I.

mânesc, cu un rol multiplu, din care aici nu interesează decît cel deja subliniat în legătură cu structura marii oşti a ţării.

Se cunoaşte existenţa unei ţărănimi libere în Imperiul bizantin, cu puternice oscilări în ceea ce priveşte masa ei, precum şi coincidenţa dezvoltării ei maxime cu perioada unei izbutite organizări militare a imperiului. Tot în Bizanţ întîlnim procesul de acaparare a pămînturilor ţărănimii libere de către marii posedanţi (δυνατοί, cei puternici), cu o politică de apărare a micii proprietăţi ţărăneşti la împăraţii din dinastia macedoneană (secolul al X-lea). Ambele procese au fost în ultimele decenii bine studiate de G. Ostrogorsky, N. Svoronos şi de bizantinologia sovietică, după studiile lui Fr. Dölger şi ale unor bizantinologi ruşi.

Pînă la cucerirea otomană, ţărănimea liberă se regăseşte în toate regiunile din Balcani. Ea corespunde oarecum proprietăţilor alodiale din Occident, aceasta însă cu un rol mai redus şi mereu încercuită prin aplicarea principiului *nulle terre sans seigneur*, care la noi n-a existat.

Nu vom aborda aici problemele mult discutate ale originii, dezvoltării şi condiţiei juridice ale acestei pături sociale şi ale proprietăţii ei [82]. În istoriografia noastră actuală existenţa acestei ţărănimi nu mai face obiect de discuţie. Unele dificultăţi persistă însă în ceea ce priveşte raportul dintre cnezii-cranici-voievozi din *ius Valachicum*, cnezii-judeci din documentele munteneşti şi moldovene ale secolului XIV—XV, şi cnezii-judeci de mai tîrziu, cînd ştim sigur că erau ţărani liberi care se puteau vinde ca vecini-rumâni, cu ocină cu tot, sau numai cu capul, sau puteau reveni la statutul lor anterior prin cnezire sau judecire. Pentru noi însă, aici, problema nu este esenţială.

Mult mai importantă ar fi statistica demografică şi difuziunea teritorială a satelor libere sau a părţilor libere de sat. Primele cifre, impresionante, privesc abia al doilea deceniu din secolul al XVIII-lea şi se mărginesc la Oltenia, unde apar în masă, în jumătatea nordică a provinciei [83]. Cele pentru Moldova datează din 1849, fiind publicate ulterior în *Notiţele statistice* ale lui N. Suţu. Date relative sau fragmentare se mai găsesc şi în perioada intermediară, iar pentru Moldova se poate utiliza cu folos binecunoscuta statistică a lui Petru Şchiopul, studiată atent de C. Turcu [84].

Ceea ce ştim cu siguranţă este densitatea satelor libere la munte şi în regiunea colinelor, faţă de şes şi cîmpie, precum şi existenţa unor nuclee, fiecare cu istoria lui, dar şi cu trăsături comune, ca în Vrancea, Tecuci-Bîrlad, Tigheci, Neamţ, Cîmpulungul Moldovei etc. Procesul de acaparare boierească sau mănăstirească este constant, cu faze acute, dar, în condiţiile date, rezistenţa ţărănimii libere rămîne proverbială. Ea pare să nu fi permis scăderea la mai mult de jumătate din ceea ce ar fi fost fără cotropire şi acaparare.

---

[82] Literatura problemei este vastă şi în general cunoscută. Ne referim îndeosebi la recentele contribuţii ale lui P. P. Panaitescu, Şt. Pascu, Şt. Ştefănescu, H. H. Stahl, C. Cihodaru, I. Donat şi la lucrările de sinteză: *Istoria României*, II (1962), C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu (1973), N. Grigoraş etc.

[83] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe*, I, 1959, p. 33—36 (conscripţia funcţionarului austriac Virmonte), p. 37 (catagrafia Ţării Româneşti la 1831, calculată de I. Donat, p. 38—48, statisticile ulterioare).

[84] Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldoveneşti (Analiza catastihului lui P. Şchiopul)* („Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, istorie, VII, 1956, fasc. 2, p. 57—88); cf. Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831* („Revista de statistică", XIII, 1963, nr. 1, p. 65—74).

Vom încerca să privim aici ţărănimea liberă numai ca factor instituţional în statul de-sine-stăpînitor. Calităţile ei militare — la nivelul de obşte şi de feudalism şi la începuturile celui dezvoltat —, au fost totdeauna recunoscute şi bine studiate de istoricii lor. Cum am arătat, ea a fost pivotul *oastei mari*. Satele libere de la marginea ţării au devenit în statul feudal, pe linia unei mai vechi tradiţii sud-est europene, un fel de sate cu sarcini militare de apărare a trecătorilor prin munţi şi a graniţelor în general, de unde instituţii timpurii ca *viglul*, înlocuit încă din secolul al XV-lea prin *posada*, serviciul de pază (strajă) şi darea respectivă [85]. Lucrul şi prestaţiile la întreţinerea cetăţilor, cu un mare rol militar mai ales în Moldova, pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, accentuează caracterul *stratiotic* al satelor libere [86]. Din rîndurile ţărănimii libere, direct sau prin legătura prealabilă cu tîrgul sau oraşul, se recrutau unele elemente ale breslelor militare care vor purta numele de roşii (Ţara Românească) şi călăraşi. Origine ţărănească aveau în secolul al XV-lea voinicii şi vitejii, îndeosebi aceia ai lui Ştefan cel Mare [87]. Nu putem urmări aici rolul social şi crizele succesive prin care a trecut ţărănimea liberă pînă în secolul al XIX-lea, cînd intră în procesul de modernizare şi de formare a burgheziei.

Din datele documentare tîrzii se poate ajunge la un portret moral şi social al acestei ţărănimi, valabil în linii mari şi pentru perioada studiată în lucrarea de faţă. Dacă „statul ţărănesc", aşa cum îl vedea N. Iorga în prima lui viziune despre întemeierea statelor feudale româneşti, n-a existat, din analizele marelui istoric şi ale celor care s-au ocupat apoi de ţărănimea liberă, elaboarea acestui portret este posibilă şi ar fi necesară. Oricum, nu este exagerat să spunem că pentru lupta de independenţă din secolele XIV—XVI, această ţărănime a fost un factor important, ca şi în general pentru păstrarea, cu unele involuţii de apărare şi de îndătinare mai puţin dinamică şi mobilă, a identităţii etnice şi etnoculturale a poporului nostru.

Eficacitatea ei pe linia independenţei s-a dovedit pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd, pe de o parte, puterea otomană, instalată la Buda şi ajunsă sub zidurile Vienei, arunca „la grande peur du monde" asupra întregii Europe, cînd noi arme de luptă, legate de alt sistem economic decît cel compatibil cu poziţia ţărilor româneşti, fac din marile oşti ale românilor, mai numeroase decît acelea ale feudalismului apusean [88] un instrument depăşit de dezvoltarea istorică. Totodată, fiscalitatea excesivă şi acapararea boierească a pămînturilor libere ţărăneşti [89], fără să facă să dispară această inepuizabilă pătură socială, i-a redus eficacitatea şi i-a denaturat inserarea dinamică în evoluţia istorică. Ceea ce face să regăsim în portretul ei moral, potenţat pînă la proporţii de complex

---

[85] Semnalat succesiv de V. Costăchel, A. Cazacu, N. Stoicescu, V. Al. Georgescu; v. acesta din urmă, *Bizanţul şi instituţiile româneşti ...*, Bucureşti, 1980, p. 69, n. 128.

[86] Cf. E. Stănescu, *Les „stratiotes", diffusion et survivance d'une institution byzantine dans le Sud-Est de l'Europe (Actes du Ier Congrès d'études balkaniques et sud-est européennes 1966)*, Sofia, 1969, p. 227—234.

[87] N. A. Constantinescu, *Chestiunea celei mai vechi organizaţii orăşeneşti la români, vitejii şi arimanii* (RI, 31, 1945, p. 87); cf. I. Mutafčiev, *Vojniski zemi* ... („Spisanie na bălg. Akad. naukite", Sofia, 1923, p. 1—114) şi recenzia lui Fr. Dölger, în B.Z., 1926; v. recent, N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Bucureşti, 1968, p. 19—24.

[88] Cf. Manole Neagoe, *Studiu introductiv* la N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, p. 12—13.

[89] Vasta literatură nu se referă îndeosebi asupra perioadei care interesează aici. Pentru „*protimisis*" ca mijloc de acaparare, vezi a noastră *Protimisisul în istoria dreptului românesc*, Bucureşti, 1965, *passim*.

sociologic, dîrzenia în lupta de supravieţuire, legarea de trecut (îndătinarea), procesivitatea legendară, ca formă legală a luptei de clasă, şi legătura pasională cu pămîntul, cu ocina, delniţa, dedina şi moşia, ca şi trecerea lentă dintr-o formă de devălmăşie arhaică în altele oarecum modernizate, dar tot variaţii ale devălmăşiei de moş, de bătrîn [90], pînă la ciocnirea dezorientatoare cu proprietatea privată individualistă de tip burghez, din secolul al XIX-lea.

Formele atenuate de aservire a ţărănimii dependente. Ţărănimea dependentă, ca şi stăpînii feudali, monopolişti şi privilegiaţi, sînt cele două pături sociale fundamentale antagoniste ale orînduirii feudale. Legătura lor este dublă : a) o dependenţă (de intensitate variabilă) personală şi b) constrîngerea extraeconomică. Dependenţa personală se poate limita la persoana ţăranului, sau să se repercuteze şi asupra pămîntului, deci să se îmbine cu ceea ce se poate numi o „dependenţă reală", simplă modalitate de aplicare a celei personale [91], căci o pură dependenţă reală, fără elemente de dependenţă personală, nu mai este o structură feudală [92]. Fără dependenţă personală, după cum a arătat I. V. Lenin într-un text binecunoscut, feudalul „nu ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt şi care îşi duce gospodăria proprie" [93].

Dacă logica acestei constatări este evidentă şi uşor de înţeles, astfel se pune problema pentru societatea feudală în care, ca în cea românească, ţărănimea dependentă nu era lăsată în afara *oastei mari*, şi deci participa direct la lupta pentru cucerirea şi apărarea independenţei, fără a fi străină nici de structura cetelor ostăşeşti ale boierilor şi mănăstirilor.

Desigur că, în ambele cazuri, ţărănimea dependentă îşi aducea contribuţia mai ales prin muncă de război, de cele mai variate feluri, pentru executarea căreia constrîngerea extraeconomică nu era inaplicabilă, luînd acum îndeosebi forma de disciplină militară, ca obicei ostăşesc.

Aportul ideologic al bisericii sau unele aspecte ale instituţiei domniei, ale organizării judecătoreşti etc. uşurau clasei dominante o condiţionare mentală şi de comportament, şi a păturilor neprivilegiate, în sensul participării lor la unele acţiuni despre care micul *Tratat de artă militară* al lui Neagoe Basarab ştia să învedereze că ele puneau în cauză nu numai „capul" şi interesele domnului (şi ale boierilor), dar şi viaţa şi avutul tuturor. Instituţia *pleanului* (a prăzii de război) ar trebui, de asemenea, analizată, cu regimul ei juridic, parte importantă a dreptului ostăşesc, deşi în ţările române masele populare erau mai mult sensibilizate pentru o solidaritate autonomă, şi cu atît mai mult în jurul domniei, prin caracterul excesiv de prădalnic al oricărei năvăliri, mai ales din

[90] Elaborarea celor trei tipuri de devălmăşie a fost propusă de H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 1—3, cu o cronologie de ordin tipologic.

[91] A se vedea o sinteză a poziţiei noastre în *Structures sociales et institutionnelles des Principautés Roumaines (Fin XVIIIe— début XIXe siècle)* („Annales historiques de la Révolution française", Paris, 28, 1978, nr. 225, p. 371, n. 16): „La notion de dépendance réelle, exclusive d'un lien personnel, est une métaphore; juridiquement et socialement, elle s'analyse comme un mode d'exécution ou une limitation d'une dépendance personnelle (servage *ou* autre forma attenuée), laquelle, par contre, peut subsister isolément: le cas de l'esclavage du tzigane".

[92] Cf. Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească*, p. 249: „Dependenţa înseamnă o legătură personală faţă de un stăpîn, nu faţă de pămînt", cu referire în notă la C. Giurescu şi P. P. Panaitescu.

[93] *Opere*, Bucureşti, 3, 1951, p. 171.

partea tătarilor sau a trupelor otomane, pe linia unei vechi experienţe multiseculare din perioada migraţiilor; numeroasele exemple sînt prea bine cunoscute pentru a mai fi indicate aici ilustrativ. Bine venită ar fi o repertoriere şi clasificare structural-tipologică a lor, în ansamblul fenomenului. La Gr. Ureche, prada este o instituţie militară reglementată. După bătălia de la Podul Înalt, prădarea Ţării Româneşti a fost limitată la trei zile [94].

La nivelul ţărănimii române nu s-a aplicat efectiv şi bine organizat nici ideea de cruciadă, nici tehnica războiului sfînt *(ğihad)* de tip coranic. Contra unor adversari din nord sau din vest, biserica ortodoxă dispunea de ideea religioasă mobilizatoare a războiului contra schismaticilor, purtînd denumirea peiorativă de *latini*, care suferise aceeaşi cădere semantică întîlnită la termeni ca *hellênoi* sau *pagani*. Mobilizarea majoră şi cu mult mai eficace era aceea a războiului împotriva *păgînilor*, în funcţie de care *Tratatul de artă militară* al lui Neagoe Basarab distinge chiar structural două tipuri de război. Sursele care coroborează această poziţie sînt numeroase. Războiul contra „păgînilor" corespundea unei forme româneşti de război sfînt şi naţional, în acelaşi timp. Ţărănimea aservită, care resimţea cea mai direct şi mai aspru efectele unor năvăliri „păgîne", nu putea să rămînă indiferentă la purtarea unui război împotriva unor astfel de primejdii.

Dar la toate aceste linii de forţă se adaugă pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, şi una de ordin social, pe care o vom numi „forma atenuată de aservire a ţărănimii dependente". Analiza ei nu implică imposibila trecere în revistă a problemelor legate de originea, data de apariţie şi statutul juridic ale acestei ţărănimi. În secolul al XVI-lea, dependenţa avea îndărătul ei mai multe secole. Nimeni nu poate preciza astăzi şi dovedi cînd şi în ce condiţii concrete a existat o perioadă anterioară secolului al XIV-lea, în care ţărănimea era absolut şi egal liberă. Se ştie, dealtfel, că într-un anumit mod nici boierul nu se bucura de o libertate absolută, cunoscînd şi el o dependenţă (vasalică) şi o închinare nobilă.

În documentele noastre, ţăranii dependenţi la început nu se vînd, nu se dau în proprietatea cuiva, ci se închină viitorului stăpîn, laic sau eclesiastic, aşa cum ţara se închina domnului, sau bunurile ctitoriceşti se închinau unei *pia causa* prin intermediul bisericii. Ca urmare a închinării, stăpînul va *ţine* pămîntul şi implicit persoana celui ce s-a închinat „cu sufletul său"; această ţinere devine transmisibilă. Cînd ea poartă asupra pămîntului, se transmit şi cei închinaţi cu persoana lor. Aici legătura *reală* joacă în favoarea ţăranului dependent, care nu rămîne muritor de foame, munca lui fiind, dealtfel, elementul cel mai preţios al unei exploatări agricole feudale. Dar ţăranul avea încă un drept de strămutare, după îndeplinirea tuturor obligaţiilor rezultînd din închinare şi prin darea în mîinile stăpînului a unei „găleţi" de strămutare. Aici, legătura „reală" nu este atît de tare, ca în *rumânia* sau *vecinia* propriu-zise, încît să permită stăpînului să refuze strămutarea şi să exercite o stăpînire atît de intensă încît ţăranul să fie *legat de glie*. Prin strămutare, ţăranul îşi pierde ocina şi dependenţa „reală" apare ca inexistentă, afară de cazul în care *găleata* este interpretată ca o răscumpărare a acestei dependenţe. Dar ea este

[94] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 101.

firesc să fie în primul rînd o răscumpărare a dependenţei personale a cărei existenţă nu poate fi de nimeni pusă în discuţie.

Cu această structură, dependenţa din secolele XIV—XV era ea de altă natură decît mai tîrziu? Istoriografia marxistă o defineşte ca o proprietate incompletă asupra persoanei ţăranului. Or, nici grava legare de glie nu este o proprietate *completă* (ca stăpînirea asupra sclavului antic, declarat o simplă *res, instrumentum vocale)*. Noţiunea de proprietate nu ne permite deci să definim cele două grade de dependenţă, decît dacă adăugăm, după epocă, o precizare cantitativă (de intensitate) la noţiunea de *(proprietate) incompletă.*

În istoriografia generală s-a căutat de mult soluţia unor astfel de probleme într-o noţiune specific feudală, care să marcheze diferenţa la care ne referim, prin însăşi natura stăpînirii feudalului asupra ţăranului dependent. Legarea de glie din secolul al XVII-lea s-ar defini ca un drept de proprietate, iar dependenţa atenuată din secolele XIII—XV, ca o magistratură sau judicatură, ca o stăpînire încă nereificată complet. Judecia cnezului în teoria lui Radu Rosetti era o astfel de judicatură transformabilă eventual în drept de proprietate.

Cel care a reprezentat mai clar în istoriografia noastră recentă o astfel de poziţie a fost P. P. Panaitescu [95]. Pentru el, ,,stăpînirea boierilor asupra pămîntului în această perioadă era o judicatură asupra obştii săteşti supuse care-l muncea, un patronaj, nu o proprietate... avea folosinţa moşiei, boierul avea o stăpînire superioară, care dădea drept la dijmă ; el cîrmuia satul ca un suveran. Raportul dintre ţărani şi senior... se poate numi dependenţă personală, ţăranul era omul stăpînului, cum boierul era omul domnului". Ţăranul dependent datora supunere şi ascultare stăpînului său, nu era îndatorat a produce venit pentru acesta. Boierul avea venitul satului. Ţăranul nu făcea clacă pe rezerva inexistentă a boierului, ci datora servicii feudale de curte : pază, transporturi, tăiatul lemnelor din pădure, repararea şi întreţinerea curţii şi a morilor. Venitul boierului lua forma de dijmă (zeciuială), servicii (nu clacă agricolă) şi venituri meşteşugăreşti : moară, piuă, torcătorie de lînă, dîrstē. Ţăranul avea drept de strămutare în condiţiile arătate.

Este suficient atît pentru a putea conchide că, pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, dependenţa feudală era atenuată faţă de cea din perioada următoare şi că această structură a exercitat neîndoilenic o influenţă pozitivă asupra inserării ţărănimii dependente în lupta pentru independenţă. Această constatare este valabilă pentru toate categoriile de ţărani dependenţi de care se ocupă istoricii problemei şi în ale căror detalii nu este cazul să intrăm. P. P. Panaitescu distinge pe ţăranul dependent în mod ereditar, de oamenii cu învoială, cu un statut mai uşor, formînd o categorie mai redusă numericeşte în secolul al XV-lea. Dependenţa lor temporară nu trecea la moştenitori, nu comporta munci de curte şi munci feudale, fiind un fel de arendaşi ai loturilor lor. În Moldova situaţia ar fi fost mai neclară, lipsind în secolul al XV-lea şi o terminologie tehnică pentru a desemna pe ţăranul dependent. Diferenţ erea soc ală a ţărănimii ar fi fo t mai puţin accentuată. În studiile lor remarcabile

[95] *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările române (pînă la mijlocul sec. XVII)* (SMIM, 1, 1956, p. 63—122) (cf. p. 70—79).

despre renta feudală în Țara Românească și Moldova [96], Șt. Ștefănescu, D. Mioc și H. Chircă, observînd lipsa unei terminologii specifice pentru secolele XIV-XV, disting pe poslușnici de colibași, slobozìani, lăturași și pe cnezii fără ocină, aceștia din urmă fiind în realitate liberi, dar supuși unei continue presiuni de trecere în rîndul dependenților. Cît privește categoria mai largă a *săracilor (siromahilor)*, numiți în Moldova *uboghi*, un studiu recent îl definea ca „masa principală a populației — sătești sau orășenești — care își avea averea ei proprie de care dispunea după plac" [97]. Poziția lor juridică față de averea lor proprie depindea de faptul dacă erau dependenți sau liberi deplin, deoarece se știe că, în opoziție cu *robul* (și cu atît mai mult cu sclavii antici), țăranii dependenți intrau în categoria *liberilor*, dependența nefiind în feudalism substanțial antitetică libertății.

Pentru a învedera atenuarea aservirii țăranilor în secolul al XV-lea și poziția domniei față de ei, tocmai în cazul unei alianțe necesare cu ei, semnalăm cunoscutul document de la Mircea cel Bătrîn din ⟨1407⟩ în care, adresîndu-se satelor supuse mănăstirii Tismana, le dă poruncă: „iar dacă cineva vă minte cumva, să nu vă încredeți nicidecum. . . .toate să fie ale mănăstirii. . ., iar alții dintre boierii domniei mele să nu cuteze să încerce. Cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele, ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviți în cap" [98]. Este firesc ca un astfel de domn să fi putut conta pe un sprijin efectiv și din partea țărănimii dependente în eforturile lui de a apăra dependența întregii țări.

Rolul bisericii în lupta pentru independență. Prin structura ei ecumenică și prin universalismul doctrinei ei de bază, biserica creștină apare, la prima vedere, sau ca un factor exterior sau ca unul neadaptat confruntărilor care duc la o luptă pentru independență. În realitatea istorică însă, amestecul ei este de neînlăturat și intervenția ei a făcut adesea ca balanța să se plece de partea cea bună.

În Țara Românească, domnia s-a dovedit de la început destul de puternică pentru ca organizarea mitropolitană a bisericii, chiar cu mitropoliți greci, să aducă statului sporul de prestigiu lăuntric și internațional de care avea nevoie, și aceasta pe linia bizantină a unei biserici bine integrată în politica generală de stat. Această linie de dezvoltare a devenit românească și n-a putut fi tulburată cu nimic prin apropiata cădere a Constantinopolului sub turci sau prin problemele generale create în noul imperiu, întregii biserici creștine.

Fiind vorba de o ortodoxie răsăriteană, ea nu putea să nu fie dominată de două poziții fundamentale: una, în raport cu creștinismul catolic, inseparabil în Transilvania de alianța cotropitoare și exploatatoare a coroanei regale ungare și a bisericii sale catolice, iar alta, în raporturile cu noul Imperiu otoman, din cauza distorsiunii religioase pe care o intro-

---

[96] D. Mihoc, H. Chrică și Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIe siècle* (NEH p. 221—252): Șt. Ștefănescu, *Considerațiuni asupra terminologiei „vlah" și „rumân" pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVI* (SMIM, 4, 1960, p. 63—75); idem, *Despre terminologia țărănimii, dependente din Țara Românească în sec. XIV—XVI* („Studii", 15, 1962, p. 1 155—1 170); idem, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în sec. XVII* („Studii", 11, 1958, nr. 1, p. 53—65); idem, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat* (RRH, 8, 1969, p. 413—425).

[97] Șt. Ștefănescu, *Despre terminologia țărănimii*, p. 1, 161.

[98] DRH, B, I, p. 71—72.

ducea deosebirea atît de virulentă de credință între cuceritori și popoarele cucerite sau vasalizate.

Este inutil și chiar neîngăduit ca istoricul modern să încerce a recompune ipotetic un curs imaginar al istoriei în funcție de un „dacă" din afara realității istorice date. Cum s-ar fi petrecut cucerirea Transilvaniei dacă românii n-ar fi fost separați de cuceritori prin ortodoxie? Sau cum s-ar fi desfășurat politica papală în sud-estul Europei dacă cele trei țări române ar fi intrat ca un factor activ și concurent în jocul politic al regiunii?

Trăinicia organizatorică a ortodoxiei și statornicia populară în legătura ei cu biserica moștenită și îndătinată au constituit factori de definire ai unei identități care a stat la baza eforturilor de apărare și cucerire a independenței în secolele XIV—XVI și de păstrare a individualității naționale în tot decursul dominației otomane, care n-a lăsat la nordul Dunării impactul cunoscut în alte regiuni de la sudul ei.

Cum s-a manifestat acest rol? Nu prin specificul unor structuri instituționale. Pe această linie, numai poziția modestului cler de țară, pusă în lumină de N. Iorga, poate fi subliniată. Ea a asigurat o legătură mentală și afectivă deosebit de puternică în umilința ei, între instituțiile bisericii și sensibilitatea maselor populare. Reacția acestor mase, care a făcut din credința bisericii o *lege* și chiar *legea* prin excelență, a dus firesc la identitatea imperativelor religioase și politice ale independenței și ale luptei pentru cucerirea ei.

Față de mecanismul sentimentului religios în conștiințele credincioșilor și mai ales în perioade dominate de acest sentiment, valorile, actele, obiectivele de diversă natură au avut totdeauna de cîștigat prin integrarea lor într-un context religios. Și din punct de vedere politic și din punct de vedere programatic, cauza independenței naționale s-a colorat firesc cu puternice accente de consacrare religioasă. Pe această linie, s-a ajuns la o solidaritate ideologică a acțiunii politice și a credinței religioase, aspectul strict instituțional folosit în acest scop fiind cu totul secundar și nesemnificativ.

Alianța feudală dintre domnie și biserică s-a tradus, după cum se știe, prin avantaje materiale considerabile acordate bisericii sub formă de danii domnești de sate și moșii, precum și prin frecvente și ample imunități. La finele secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea a existat tendința cu totul excepțională ca unele sate ale unor mănăstiri foarte apropiate de domnie (Vodița în Țara Românească) să fie scutite și de serviciul la oastea cea mare pentru țăranii satelor respective. Această practică nu s-a impus, fără să putem spune dacă a fost decisivă voința domnească, sau solidaritatea națională a ierarhiei bisericești, probabil și una și alta.

Comportarea bisericii se oglindește și în implantarea obiceiului ca luptele victorioase împotriva unui dușman cotropitor să fie marcate în conștiința colectivă prin zidirea unei biserici de mulțumire, obicei căruia un domn ca Ștefan cel Mare i-a dat cea mai insistentă și strălucitoare atenție. Contribuția, ca și avantajele bisericii, în stabilirea acestui obicei au fost neîndoielnice. Pe planul ideologic și al mobilizării morale a conștiințelor în toate straturile societății românești, această contribuție a fost pozitivă și fericită pentru îmbogățirea patrimoniului cultural al țării.

În participarea ei la lupta pentru independență față de noua mare putere otomană, biserica s-a găsit confruntată și cu grava problemă a

războiului de cruciadă. Or, cruciada era o structură de „război al creștinătății”, depășită de istorie și, după transformarea ei, la 1204, în cucerire apuseană a lumii bizantine, compromisă în primul rînd în ochii bisericii ortodoxe. La finele secolului al XIV-lea ideea de cruciadă antiotomană nu dispăruse cu totul. Cînd cneazul Lazăr al sîrbilor, după biruința de la Pločnik, vrea să continuie lupta, el se gîndește la o „cruciadă” împotriva „necredincioșilor”, fără a găsi ecoul așteptat; ungurii nu răspund chemării, iar alte state balcanice nu fac eforturi apreciabile. După cronicarul turc Seadedin, ar fi participat și Țara Românească și Moldova. După Leunclavius, numai cea dintîi. Lupta de la Kossovopolje (Cîmpia Mierlelor), la 15 iunie 1389, se termină prin înfrîngerea creștinilor și moartea lui Lazăr. Cruciada din 1396, poate ultima care se apropie încă de cruciadele „clasice”, și care se termină cu dezastrul de la Nicopole, a fost inițiată de Sigismund, regele Ungariei, cu sprijin îndeosebi apusean, deși Bizanțul și Țara Românească nu lipseau din coaliție. Biserica nu înțelegea sau nu putea combate astfel de coaliții.

Se poate spune că în tot secolul al XV-lea ideea de cruciadă creștină rămîne vie în țările române, ca străbătînd politica externă a lui Ștefan cel Mare. Nici în 1426, biserica nu se opune unei „cruciade” regionale (Polonia, Ungaria, Moldova) împotriva turcilor. La Brăila, unde trebuia să se întîlnească cele trei armate, ceilalți doi cruciați așteptară zadarnic timp de două luni pe unguri. În 1427, cei care nu sosesc sînt polonii și moldovenii, iar în 1428, ungurii și polonii, fără moldoveni, fură nimiciți. Irealitatea europeană a unei cruciade antiotomane făcea să dispară pentru biserica română problema care s-ar fi putut pune în alte condiții, determinînd-o să adopte o poziție totdeauna favorabilă pentru ideea de luptă împotriva turcilor, fără a-și face iluzii asupra solidarității creștine în fața celorlalte interese divergente pe plan economic și politic. În micul *Tratat de artă militară* din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, care nu este străin de doctrina bisericii răsăritene, am văzut absența oricărui ecou al ideii de cruciadă. Ea își trimite însă încă ecoul în *Letopisețul* lui Gr. Ureche atunci cînd evocă epoca lui Ștefan cel Mare.

În secolul al XV-lea însă, și pînă la 1715, continuă să existe în Europa un statut juridic de cruciadă, care este pus în mișcare sau proiectat de diverse forțe interesate și adesea de biserica catolică, fără de care acest statut nu putea lua ființă, măcar sub forme minore, ca privilegiile și indulgențele de cruciadă. În realitate, biserica se alătura sau promova anumite coaliții sau alianțe politico-militare, cu interesele, contradicțiile și limitele lor foarte profane și realiste. În proiectul de cruciadă atribuit lui Andrei Báthory la finele secolului al XVI-lea în Polonia, Rusia nu era exclusă dintr-o coaliție al cărei statut juridic urma să se perfecteze la Roma. Împrejurările la care ne referim pun în discuție persistența structurii, spiritului și finalității cruciadelor „clasice”, nelipsite nici ele de un complex substrat economico-politic [99].

---

[99] Pentru aspectul juridic-instituțional, v. M. Villey, *La croisade, Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942; cf. T. Richard, *Croisades* in *(Encycl. Universalise*, V, 1968, p. 146—153). Pentru proiectul lui Báthory, v. R. Ciocan, *Etienne Báthory et l'idée croisade* („Balcania”, VIII, 1945, p. 154—178), nunțiul papal Bolognetti fiind legat și de acest discutat proiect. Literatura problemei fiind prea vastă, trimitem la N. Iorga, *Brève histoire des croisades et de leurs fondations en terre sainte*, Paris, 1924; C. Erdmann, *Entstehung der Kreuzzugsgedanken*, Stuttgart, 1935; S. Runciman, *A. History of the Crusades* I—III, Cambridge, 1951—1954; P. Thorp, *Criticism of the Crusades*, Amsterdam, 1940; P. Alphandary și A. Dupront, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, I—II, Paris, 1948—1959. Pentru „*la*

Alianţe cu statut de cruciadă conduce Iancu de Hunedoara, cea de la Varna (1444) fiind socotită, prin eşecul ei, hotărîtoare pentru căderea Constantinopolului în 1453. Spre asemănătoare „cruciade" îşi îndrepta apelurile Ştefan cel Mare în lupta lui pentru independenţă. Spre o coaliţie de acest fel mergeau eforturile unui mare boier din Ţara Românească la 1583, pe lîngă nunţiul papal în Polonia, A. Bolognetti, care le transmitea la Roma, cardinalului Galli. De data aceasta, pe lîngă ajutorul Rusiei, se avea în vedere şi sprijinul popoarelor supuse Porţii otomane. Era deja expresia unei noi concepţii politice, mai vădită în proiectul unui român balcanic, Pomerino Pofostrati care, adresîndu-se conducătorilor Veneţiei, insista asupra faptului că speranţa de a învinge pe duşmani rezidă „nelle virtù et favore delli popoli di quelli paesi et non in moltitudine di stranieri"[100]. Boierul român se adresa ierarhiei catolice, probabil, pentru a încerca să obţină statutul juridic de cruciadă, pe care biserica nu încetase să-l practice. Era un fel de preludiu, abia schiţat al epopeei eliberatoare a lui Mihai Viteazul. Acesta însă se va lega direct de politica imperială a curţii de la Viena şi Praga, şi de loc de aceea de cruciada clasică, fie ea reactualizată.

În toate aceste demersuri şi încercări, cu rezultatele ştiute, biserica română, oamenii politici sau masele populare n-au făcut nici o dificultate, dimpotrivă, au fost favorabile colaborării antiotomane cu orice alt stat din Europa, aceasta spre deosebire de Occident, unde, pînă la reacţia umanistă, nu s-a ezitat să se considere căderea Constantinopolului ca o meritată pedeapsă aplicată schismaticilor bizantini de însuşi Dumnezeu care, în nepătrunsa lui judecată, alesese pe turci ca executori ai pedepsirii hotărîtă de el[101]. Fără accent de război interconfesional, ideea se regăseşte la Gr. Ureche: (Turcii) „sîntu de Dumnezeu lăsaţi certare creştinilor şi groază tuturor vecinilor de prinprejur"[102].

Biserica răsăriteană răspunsese şi ea cu aceeaşi monedă, făcînd mai ales după 1204 din *latini* un termen peiorativ. Dar criza ideii de cruciadă se oglindeşte şi în prioritatea dată uneori prozelitismului catolic, în contextul unor reale sau aparente eforturi de a organiza lupta împotriva otomanilor. Ca urmare a planurilor de cruciadă elaborate la aşa-zisul Congres de la Cracovia (1364), Ludovic de Anjou, regele Ungariei, înţelegea să-şi mărească presiunea religioasă şi asupra lui Vladislav Vlaicu

---

grande peur du monde" (Türkenfurcht), v. bibliografia citată în studiul nostru *„La grande peur du monde" dans l'Europe du XVIe siècle* (în curs de apariţie); cf. C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrh.*, I, *(1501—1550)*, Bucureşti—Berlin, 1961; *dde supra*, n. 35.

[100] Pentru proiectele lui Ivaşcu Golescu şi Pofostrati, v. Florin Constantiniu, *Un proiect românesc de coaliţie antiotomană în ultimul sfert al secolului XVI* („Studii", XVI, 1963, p. 673—680) (citatul la p. 678, unde se semnalează un proiect occidental, asemănător, al căpitanului de la Noue, în serviciul lui Henric al IV-lea. Autorul nu prezintă coaliţia proiectată ca o cruciadă.

[101] *Commentariorum ... libri XI* (redactate între 1500—1527) ale raguzanului Ludovic Crijeva, zis Tuberon, la Agostino Pertusi, *Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs (Association des Etudes du Sud—Est européen*, Bulletin, Bucureşti, X, 1972, p. 49—94) (cf. p. 88 92): *Destinaverat enim deus ut rei eventus exfirmavit, Graecorum nomen delere, praeterea quod non modo ius Romanum spreverant Pontificis, sed etiam a recto christianae religionis ritu iam f re d fecerant* Pentru alte motive, opul a fost pus la Index

[102] *Letopiseţul*, ed. cit., p. 127.

şi asupra lui Straşimir de la Vidin; *basileus*-ul Ioan al V-lea Paleologul, venit la Buda pentru a obţine ajutor împotriva turcilor, se vede silit să accepte convertirea la catolicism, iar la întoarcere ţarul bulgar de Tîrnovo şi Straşimir îl împiedică să ajungă la Constantinopol. Prin acţiunea întreprinsă asupra Vidinului, prin crearea unui Banat al Bulgariei şi prin presiunile exercitate asupra lui Vladislav-Vlaicu, adevăratul scop al cruciadei era expansiunea coroanei apostolice spre Bizanţ. Din acest efort de cruciadă, nu rămîn, cu dureroase efecte durabile, decît cele două diplome ale lui Ludovic din 28 iunie şi 20 iulie 1366, reexaminate recent de Ş. Papacostea. Prin ele regele punea criteriul confesional la baza întregii lui politici de transformare a românilor transilvăneni în populaţie tolerată, fără drepturi politice, în ciuda poziţiei lor de naţiune majoritară. Totodată se combătea fără succes lupta ţărilor române pentru consolidarea independenţei lor faţă de coroana ungară[103].

---

[103] La n. 25, pentru atestarea lui *domn* in textele religioase din sec. XVI, se pot consulta lucrările clasice de istoria limbii române (O. Densuşianu, Al. Rosetti). La nota 31, v. Henri H. Stahl, *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, Bucureşti, 1980. La p. 59 91, pentru ideea imperială, v. *Le concept d'Empire*, sous la direction de Maurice Duverger, Centre d'analyse comparative des systèmes politiques, Paris, 1980, in care Hélène Ahrweiler prezintă Imperiul bizantin; se reia şi se duce mai departe ancheta din *Les Grands Empires*, sous la direction de John Gilissen, Recueuils de la Soc. J. Bodin, Bruxelles XXXI, 1973.

La p. 232, n. 60, se pot vedea şi fragmentele din Nicolae Densuşianu publicate de I. Oprişan în „Manuscriptum", X—XI, 1979—1980.

La p. 224, n. 48, v. Ştefan Pascu, *Les institutions centrales des Pays Roumains à l'époqu féodale* („Bulletin de la Fac. des Lettres de Strassbourg", Strassbourg, 1967, p. 389—404) (p. 395: „maitre par soi même, seul maitre" = independenţă; în concepţia domnitorilor noştri, „suzeranitatea polonă" sau tributul plătit Porţii „ne portaient pas atteinte à la souveraincté des Pays Roumains".

Gospodin, în ambele ţări, şi *gospodar* în Moldova, apar in slavona de cancelarie la o dată cind ţara cunoştea termenul de *domn*. Termenii de cancelarie se vor impune administrativ, alături de *domn* cu numeroasele lui derivate, fără a-l înlătura. Un studiu comparativ al cronologiei tuturor elementelor de titulatură a monarhilor din estul şi sud-estul Europei ar fi necesar; v. o recentă contribuţie a lui Marc Szeftel, *The Title of the Moscovite Monarch up to End of the Seventeenth Century* („Canadian-American Slavic Studies", CXXXVI, 1979, nr. 1—2, p. 59—81).

În problema ideii imperiale, v. recent, Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Ţara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1978.

Terminologia politico-geografică și etnică a țărilor române în epoca constituirilor statale

După retragerea administrației și a armatei romane din provincia imperială Dacia, izvoarele narative antice tîrzii și medievale timpurii au continuat să desemneze această zonă geografică și etnică cu denumirile vechi de *Dacia* și *daci*. Romanitatea orientală abandonată de către împăratul Aurelian valurilor succesive ale neamurilor nomade intră de fapt într-un anonimat terminologic, contemporanii alegînd între o terminologie ce nu-și mai afla acoperirea oficială, și una ce viza numai acea realitate politică sau etnică care-și exercita efectiv sau nominal puterea și în acest spațiu. În acest cadru terminologic se va dezvolta romanitatea orientală din fosta Dacie imperială pînă se va constitui într-o nouă realitate etnică și apoi pînă ce aceasta din urmă va alcătui o nouă realitate politică. Intrarea lor în conștiința vremii este marcată de primele mențiónări scrise ale acestor noi realități, cea etnică fiind evident mult anterioară celei politice.

Începînd cu cel de-al treilea deceniu al secolului al XIV-lea terminologia acestui spațiu află o îmbogățire calitativă datorită întemeierii primului stat feudal românesc. O mai veche terminologie, referitoare la acele „țări românești", își găsește acum o acoperire și justificare deplină prin înscrierea primului stat feudal românesc pe harta politică a Europei sud-estice medievale.

Vitalitatea și ascendentul internațional al românilor și „țărilor" lor în perioada imediat premergătoare alcătuirilor statale este ilustrată pe de o parte de acțiunile românilor nord-dunăreni (ungro-vlahi) în Peninsula Balcanică (1323) dar și în mai îndepărtata Austrie unde participă la bătăliile de la Mühldorf (1320, 1326), aceasta fiind de fapt o prelungire a unei prezențe românești militare semnalate pe aceste meleaguri încă din a doua jumătate a veacului trecut. Concomitent își face apariția în izvoare Dobrogea (1320, chiar dacă încă nu sub acest nume), provincie veche românească, ce va intra în componența Țării Românești la finele secolului constituirii sale. Lumea orientală își sporește cunoștințele terminologice, teritoriul viitoarei Moldove apărîndu-i ca o „țară a românilor" (*Avalac*, încă în 1299) pentru ca geograful și cronicarul arab Abulfeda să consemneze la 1321 și el o „țară a vlahilor": *Alualak*.

Această prezenţă a românilor nord-dunăreni în conştiinţa vremii de o calitate terminologică superioară perioadei premergătoare ilustrează ea însăşi gradul superior de dezvoltare a societăţii româneşti în ajunul constituirii ei — în parte — într-un stat de-sine-stătător.

Acesta s-a alcătuit prin contopirea mai multor formaţiuni politice prestatale. Procesul a fost condus de către un exponent al clasei dominante : domnul (voievodul) Basarab I, „Întemeietorul" pe care documentele cancelariei angevine îl reţin începînd cu anul 1324 ca fiind „voievodul nostru Transalpin" [1].

Numele acestei creaţii statale româneşti a fost *Ţara Românească* (cu corespondentele ei externe *Terra Valachorum*, *Walachenland*, *Zemlia Vlaşka*, *Zemlia Woloska* etc.). Primul element al acestui nume de stat, *ţara*, reflectă terminologic procesul de alcătuire a Ţării Româneşti prin unificarea formaţiunilor politice locale — acele numeroase *ţări româneşti* din izvoarele anterioare. Al doilea element al denumirii are un conţinut exclusiv etnic. Ambele părţi componente ale denumirii (contopite în de asemenea mai vechile denumiri de *Valachia*, *Walachei* etc.) oglindesc de fapt pe plan terminologic teoria lui Nicolae Iorga despre străvechile „romaniae populares".

Denumirea terminologică oficială *Ţara Românească* are o delimitare precisă din punct de vedere al acoperirii ei politice. Dar ea conţine şi un element teritorial şi unul naţional-etnic care se precizează reciproc. Ţara este spaţiul geografic locuit de români — de aceea ea este Românească.

După trei decenii de la întemeierea Ţării Româneşti aflăm de constituirea celuilalt stat român : *Ţara Moldovei*. Prima componentă a acestei creaţii statale româneşti are valoarea terminologică şi semnificaţia politico-geografică identică cu cea din *Ţara Românească*. Că *Moldova* a fost de asemenea o ţară românească o va ilustra cu prisosinţă conştiinţa terminologică pe care o vom prezenta mai jos, dar creaţia statală a lui Basarab luase oarecum posibilitatea unei reeditări terminologice analoage pentru o creaţie analoagă din mai multe puncte de vedere. Formaţiunea statală românească a lui Bogdan de la est de Carpaţi s-a numit aşadar *Moldova*. Acest termen a fost interpretat în mai multe feluri. S-a făcut o asociere etimologică între numele eponim al rîului Moldova şi denumirea statală sau între numele primei capitale moldovene Baia (Mulda, Molda, Moldau etc.) şi statul Moldovei [2]. Ambele explicaţii inversează raportul etimologic, atestările terminologice ale rîului şi oraşului fiind posterioare primei atestări a termenului statal ! Un filolog român de renume mondial a încercat pe baze toponimice o etimologie : pornind de la numeroasele nume de localităţi *Molid* (şi variante) pe teritoriul Moldovei şi de la sufixul slav feminin — *ova*, Iorgu Iordan opinează aşadar pentru „o ţară a molizilor" [3]. În sprijinul acestei interpretări ar putea fi adus termenul (de mai tîrziu) al acelei „ţări a fagilor", Bucovina, dar în esenţă şi această etimologie este tributară, deci deficientă şi nesatisfăcătoare, atestărilor documentare tîrzii ale toponimicelor *Molid*.

---

[1] Hurmuzaki, I/1, p. 591—592.

[2] Trecerea în revistă a acestor explicaţii la Vasile Maciu, *Semnificaţia denumirii statelor istorice române* („Revista de istorie", XXVIII, 1975, nr. 9, p. 1 301—1 332).

[3] Iorgu Iordan, *Numele Moldovei* („Viaţa românească", aprilie 1920, p. 275—277).

După opinia noastră este necesară pornirea de la o terminologie precedentă pe care o aflăm în numele acelui demnitar tătar ,,Ymor filius Molday" din anul 1287 [4]. Acest termen *Molday* (care poate însemna o persoană, dar şi un teritoriu !) a fost avansat de Aurel Decei ca o ipoteză etimologică pentru denumirea Moldovei, dar respins de Gheorghe I. Brătianu [5] şi de atunci nu a mai fost luat în seamă. Acest termen dovedeşte în orice caz existenţa ,,Moldovei" înaintea alcătuirii ei, aşa cum o face dealtfel şi acel Alexander Moldaowicz din anul 1334/35 [6], interpretat de P. P. Panaitescu ca un negustor din Baia (Mulda), de unde concluzia sa : aceasta ar dovedi existenţa oraşului ,,înainte de întemeierea ţării. Deci, întîi a fost rîul, numele său l-a luat tîrgul, apoi toată ţara" [7]. Mai degrabă numele acestui martor trimite la acel *Molday* tătar din anul 1287. Credem aşadar că *Moldova* îşi reclamă originea din acest mediu terminologic. În favoarea opiniei noastre amintim de frecventa recurgere a denumirilor de ţări pornindu-se de la numele unei persoane extins asupra întregului teritoriu, exemplele cele mai elocvente şi cu rezonanţe româneşti fiind ,,Blachia terra Assani", ,,Terra Basarab", ,,Basarabia" şi ,,Bogdania". Să nu uităm în plus implicaţiile internaţionale tătare ale descălecării moldovene ca act de constituire statală ! În favoarea opiniei noastre stă şi apariţia termenului *Moldova* la un an după creaţia statală din anul 1359.

Primele decenii de existenţă statală românească au fost marcate de efortul de consolidare internă şi de aflarea unor graniţe etnice şi politico-geografice care să acopere întreaga realitate etnică românească precum şi de un efort similar extern de a-şi apăra fiinţa statală împotriva pretenţiilor marilor puteri feudale vecine. Acest efort conjugat îşi va găsi o oglindire adecvată — şi o încoronare — în titlurile domnilor români de la finele secolului întemeierilor.

În acest cadru, intern şi extern, va evolua şi terminologia geografico-politică şi etnică a spaţiului românesc.

Terminologia etnică se prezintă destul de unitară, realitatea românească fiind ea însăşi unitară. Întregul spaţiu românesc este acoperit cu o terminologie adecvată: *Valachi*, *Olachi (Alachi)*, *Vlachi*, *Valacali*, *Valaschi*, *Vlochi*, *Blaci*, *Walachen (Wolochen*, *Walochen)*. Lipseşte termenul de moldoveni, apar în schimb *Olachi transalpini* respectiv *transsilvani*. O menţiune specială se cuvine acelor *Olachi Romani* din anul 1345, termenul exprimînd atît unitatea de neam, cît şi conştiinţa originii romane a românilor [8].

În schimb, terminologia politico-geografică ni se înfăţişează de la început într-o varietate impresionantă. Fenomenul denumirilor multiple pentru state ale aceluiaşi popor nu este specific poporului român [9]; el se întîlneşte în toată Europa medievală pînă la constituirea statelor

---

[4] Ladislaus custos Gazariae, *Relatio de Tartaria Aquilonari data Caphae* (10 Aprilis 1287), ed. Girolamo Golubovich *(Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, II, Quaracchi, 1913, p. 443—445).

[5] *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940, p. 111 şi n. 2.

[6] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 204; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 484.

[7] *Numele neamului şi al ţării noastre (Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 103).

[8] V. A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 41.

[9] Aşa cum susţine P. P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate* (*Interpretări româneşti*, p. 131—148) şi *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 302—304.

moderne, unificate şi centralizate şi, ca şi în cazul Moldovei şi al Ţării Româneşti, există aceeaşi paralelă de denumiri politico-geografice de o varietate extremă şi de denumiri etnice unice. Ceea ce s-a impus, însă, în cele din urmă a fost elementul comun şi unificator, procesul acesta fiind marcat de o restrîngere treptată a denumirilor politico-geografice (după o primă fază de explozie terminologică) care se apropie tot mai mult de cea naţional-etnică pînă ce se confundă şi se suprapun şi terminologic.

Tocmai acest proces din secolul al XIV-lea ne propunem să-l urmărim, insistînd îndeosebi asupra acelor termeni care reflectă conştiinţa realităţilor majore româneşti în terminologia medievală, cum ar fi unitatea de neam, romanitatea românească, continuitatea daco-romană şi apoi românească.

În prima atestare documentară sigură a lui Basarab Întemeietorul (26 iulie 1324)[10], acesta este numit *Transalpinus*. Acest termen apăruse încă cu un veac înainte (1225) într-un document al papei Honorius al III-lea : *terra transalpina*[11], fiind apoi dat uitării, teritoriul fiind numit „ultra montem, montes (alpes) nivium" pentru a apărea a doua oară abia în anul 1331[12], după care el devine deosebit de frecvent în documentele externe, iar începînd cu a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi în cele interne scrise în limba latină fie sub forma adjectivală a voievodului (*Transalpinus*), fie ca specificare geografică a ţării : *Terra Transalpina, partes transalpinae*. Iniţiativa acestei terminologii se află în cancelaria maghiară de unde termenii trec în cea a Curiei papale. Terminologia este de fapt o prelungire a aceleia născute pentru Transilvania, *Transaldina*, fiind de regulă conectată la pretenţiile coroanei maghiare în acest spaţiu[13].

O variantă terminologică românească a acestei expresii s-a născut, aşa cum au dovedit-o D. Onciul şi V. Maciu, în Moldova : Ţara Muntenească, munteni (Zemlia Zagorska sau Zaplaninska în documentele slavone, dar şi Muntianska încă în 1408), de unde ea a trecut în terminologia poloneză[14]; documentele scrise în limba maghiară vor traduce de asemenea această „ţară de dincolo de munţi (păduri)" : *Havasalföld*[15].

Victoria lui Basarab I la Posada a impus Ţara Românească şi voievodul ei atenţiei vremii, asigurîndu-le notorietatea. La mai puţin de o jumătate de an după această izbîndă, Ţara Românească este numită *Terra Bazarab*[16]. Expresia se regăseşte şi într-un document slav din sudul Dunării (1349)[17] şi în numeroase documente din cancelaria maghiară[18]; ea este reluată de cronicile maghiare : *Terra Wazarad (Baza-*

[10] Hurmuzaki, I/1, p. 591—592.

[11] *Ibidem*, p. 91.

[12] *Ibidem*, p. 625; v. şi p. 601, 616, 623—627, 629, 632—634, 638, 646; I/2 p. 14—15, 23—24, 33—38, 49—50, 58, 92—93, 144—145; în anul 1359 apare chiar şi o *Transalpinia* (*ibidem*, p. 60).

[13] V. de exemplu o semnificativă confuzie: „in partibus Transylvanis" vrea să însemne de fapt „in partibus Transalpinis" (*ibidem*, I/1, p. 626—627) (1333).

[14] V. Maciu, *op. cit.*, p. 1312 şi urm.; D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 29 şi urm.

[15] V. de ex. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I—XI (*passim*).

[16] *Urkundenbuch*, I, p. 441 (16 martie 1331).

[17] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 170; D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24 şi n. 13.

[18] V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 312.

rad, Basarat)[19] şi de cancelaria papală[20]. De aici s-a ajuns ca *Bessarabia, Ţara Basarabească (Zemlia Besarabskoia)* să fie folosită chiar şi de voievozii români pentru a desemna Ţara Românească, cum ar fi cazul în anii 1396, 1403 şi 1407[21]. Acest termen dispare apoi cu semnificaţia de Ţara Românească pentru a apare în curînd cu o acoperire mult mai restrînsă : sudul zonei cuprinse între Nistru şi Prut, adică acea zonă pe care izvoarele orientale contemporane lui Basarab I o desemnau ca o extremitate (răsăriteană) a „ţării valahilor", pentru ca după un veac, occidentalii s-o desemneze, de asemenea, ca fiind o „Valahie". Prezenţa tătarilor din această zonă de extindere „basarabeană" conferă regiunii apoi termenul de Bugeac.

Prima menţionare documentară a Moldovei se plasează în anul 1360, cînd Ludovic cel Mare îl laudă la 20 martie pe Dragoş pentru zelul său „in restauratione terre nostre Moldauane" (în reaşezarea ţării noastre Moldova)[22]. În anii următori asemenea menţiuni se înmulţesc, emise fiind de aceeaşi cancelarie sau de către cea papală, *terra*, fiind uneori specificată : *ducatus*, condus de un *dux*. Îndată ce termenul este preluat de cancelaria internă el află o sporire calitativă semnificativă, expresia *Moldova* fiind explicată şi completată cu indicarea realităţii etnice pe care o acoperea[23]. Dacă la 1 mai 1384, Petru mai era „dei gratia dux Terre Moldavie"[24], trei ani mai tîrziu, în documentele de prestare a jurămîntului de fidelitate faţă de coroana iagelonă, el este „Wayeuoda Muldauiensis", dar se precizează că el este stăpîn într-o ţară românească : *in terra Valachie*, locuitorii ei fiind *terrigenarii Terre Valachie*[25]. Dincolo de această manifestare a unei puternice conştiinţe de neam, terminologia aceasta stă la originea terminologiei polone aplicată Moldovei, numită în chip predilect *Valachia*.

Acest din urmă termen se adoptă de asemenea în acest veac noilor creaţii politice româneşti. În chiar anii constituirii Ţării Româneşti, Giovanni Villani (1276—1348) ştie de existenţa unei *Brachia* la Dunăre, cînd enumeră următoarele state din această parte a Europei : „Cumania, Rossia e Brachia e Bolgaria e Alania"[26]. Poziţia geografică a acestei ţări nu se poate stabili cu exactitate, ea putînd fi atît la nord, cît şi la sud de Dunăre.

Referiri certe la Ţara Românească sub termenul de *Valachia* le datorăm Curiei papale, ele legîndu-se de progresele catolicismului în spaţiul românesc[27]. Dar Curia papală face şi un pas înainte, desemnînd prin *Walachia* şi Moldova sau ambele ţări române[28]; ea ştie de *natio Wlachie, natio Wlachorum, lingua dicte nationis*[29].

---

[19] *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* (E. Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 209); *Chronicon Posoniense*, p. 91, şi *Chronicon Monacense*, p. 50 (*ibidem*, vol. II).

[20] Hurmuzaki, I 2, p. 193—194 (*Basarat*, 1372), p. 243 (*terra Basarabi*, 1377), p. 268 (*Basarat*, 1379).

[21] Hurmuzaki, I/2, p. 374—375; „Archiva istorică a României", I 1, 1865, p. 131—132; D. Onciul, *loc. cit.*, II, p. 23—24.

[22] DRH, D, I, p. 76—77.

[23] Hurmuzaki, I/2, p. 94 (1365), p. 160—162 (1370), p. 197 (1372), p. 333 (1390), p. 382—386 (1397).

[24] DRH, A, I, p. 1.

[25] Hurmuzaki, I/2, p. 295—297.

[26] *Istorie Fiorentine*, Milano, 1802, Cartea I, cap. V, 6.

[27] Hurmuzaki, I/2, p. 158—159 (1370: *Wlachia, Vlachia*), p. 194 195 (1372: *Walachia*), p. 214—215 (1374: *Wlachia*), p. 330 (1390: *Valachia*).

[28] *Ibidem*, p. 160, 163, 168, 402, 408.

[29] *Ibidem*, p. 160, 217, 220.

Curiei papale îi revine dealtfel şi meritul unei inovaţii terminologice ce va face carieră în veacurile următoare. Observînd uşurinţa confundării terminologice a celor două ţări româneşti, ea precizează (în anul 1372) Ţara Românească — *Wlachia, Basarat* — cu ajutorul unui adjectiv: *Maior Wlachia* [30]. Următorul pas pe linia acestei terminologii se realizează peste un sfert de veac (1395) în cancelaria lui Sigismund de Luxemburg: *Minor Valachia seu terra nostra Mulduana* [31]. Răspîndirea — şi confuzia — acestei terminologii are loc în veacul următor. La finele acestui secol, numele Ţării Româneşti îşi face intrarea şi în limbile vulgare sau influenţate de acestea: *Velachia* [32], *Abblaquie, Allaqwie* [33], *das Land Walachie* [34], *Valacchia* [35], *Walachei* [36], *Walachen* (atît ca popor, dar şi identic cu Ţara Românească!) [37], *Balachia* [38], *Iflak* [39].

O inovaţie terminologică externă în ceea ce priveşte ţările române o datorăm în această perioadă cancelariei ecumenice a Patriarhiei constantinopolitane. Am arătat mai sus că şi cealaltă cancelarie ecumenică, Curia papală, a avut însemnate iniţiative terminologice româneşti *(Vlachia)*. Cancelaria patriarhală din Constantinopol foloseşte şi ea expresia *Vlachia* pentru Ţara Românească, dar ea preferă o noţiune proprie: *Ungrovlahia*, termen utilizat în chiar anul reorganizării bisericeşti a Ţării Româneşti (1359). Expresia va cunoaşte apoi o răspîndire atît de puternică încît va fi preluată de însăşi cancelaria domnească unde va fi folosită alături de alţi termeni, şi de cea a mitropoliei Ţării Româneşti, unde ea se păstrează pînă în zilele noastre. Cînd Patriarhia constantinopolitană a trecut la organizarea bisericii celeilalte ţări româneşti, Moldova, ea numeşte această ţară — e drept pentru un timp foarte scurt — *Rosovlahia* (corespondenţa cu Ştefan vodă din 1395 şi cu mitropolitul Ţării Româneşti din 1401) [40]. Ambele expresii sînt astăzi explicate exclusiv printr-un conţinut geografic, ele însemnînd aşadar Vlahia dinspre Ungaria, respectiv dinspre Rusia [41]. Explicaţia aceasta, pe care o avansase încă B. P. Hasdeu, pare convingătoare şi nu lipsită de temei. Dar D. Onciul atrăsese atenţia că această terminologie bizantină pentru ţările române ar putea avea şi temeiuri mult mai profunde [42]. Că bizantinii aveau cunoştinţe temeinice despre români şi ţările lor nu mai trebuie dovedit; ne-au dovedit-o ei

---

[30] *Ibidem*, p. 208.

[31] *Ibidem*, p. 362, p. 364—366 (cu greşeli, reeditat mai bine în Hurmuzaki, XV/1, p. 41 Minor Volachia seu terra nostra Moldvana).

[32] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, I, p. 54 55; idem, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, p. 3.

[33] Idem, *Acte şi fragmente*, I, p. 9.

[34] *Ibidem*, III, p. 1—2.

[35] Giovanni Sercambi, *Chroniche*, ed. Salvatore Bongi, II, Lucca, 1892, p. 57.

[36] Peter von Rez, *Schlacht bei Schiltarn* (R. v. Liliencron, *Die historischen Volkslieder der Deutschen*, I, Leipzig, 1865, p. 157—160).

[37] Ulmann Stromer, *Püchel von meins geslecht und von abentewr (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, I, p. 48—50).

[38] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 77.

[39] A. Decei, *Deux documents turcs concernant les expeditions des sultans Bayazid I-er et Murad II dans les pays roumains* (RRH, XIII, 1974, nr. 3, p. 395—413).

[40] Pentru aceste atestări terminologice ale *Ungrovlahiei, Rosovlahiei* ca şi celelalte scrise în limba greacă v. Hurmuzaki, XIV/1, *passim*.

[41] P. P. Panaitescu, *Numele neamului şi al ţării noastre*, p. 99; E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe. „Vlahia" şi sensurile ei* („Studii", XXI, 1968, nr 6, p. 1 108—1 109, 1 112—1 113); V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 317.

[42] *Scrieri istorice*, I—II, *passim* (în mai multe scrieri ai sale, îndeosebi în articolele pentru „Enciclopedia Română" şi în studiul rămas din păcate neîncheiat *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui;* v. şi *Teoria lui Rösler)*.

înşişi datorită comunităţii confesionale şi legăturilor lor cu lumea înconjurătoare realităţilor româneşti. Reprezentanţii scrisului bizantin — fără excepţie oameni de aleasă cultură — nu s-au mulţumit cu o repetare a unor termeni deveniţi încă de acum tradiţionali în conştiinţa vremii. În imediata lor apropiere existau deja Valahii, anume o Valahia Mare (Μεγάλη Βλαχία) în Thessalia, Valahia Mică (Μικρά Βλαχία) în Pind şi Vlahia Superioară, Vlahia de Sus (Ἀνωβλαχία) în Epir. Aceste Valahii din sudul Dunării fuseseră remarcate şi de alţi străini cu un termen generic, dar nediferenţiat: Vlachia (şi variante). Singuri bizantinii dau dovada unui simţ al preciziei terminologice româneşti; îl relevă şi în expresiile *Ungrovlahia* şi *Rosovlahia*. În ambele, avem impresia că nu aşezarea geografică este cea determinantă, ci condiţia politică exterioară a celor două ţări române — dependenţa mai veche a Ţării Româneşti de Ungaria şi cea polonă, de dată mai recentă, a Moldovei, regele Poloniei purtînd în titulatura sa şi Rusia!

Aceasta din urmă va dispare în curînd din terminologia patriarhală din Constantinopol cedînd locul, începînd cu anul 1407, expresiei *Moldovlachia*, mult mai adecvată şi pertinentă dealtfel, ea exprimînd de fapt o Valahie moldovească. Acest termen se va menţine cel mai mult, fiind preluat uneori şi de occidentali [43]. Termenul apare uneori şi inversat, adică *Vlachomoldavia*! [44].

Cînd, sub influenţa osmană, termenul de *Bogdania* se va impune, actele greceşti se vor conforma cu operativitate, Moldova devenind *Vlachobogdania*, termen ce nu poate înlocui cu desăvîrşire celelalte denumiri devenite familiare autorilor greci.

Dacă *Vlachobogdania* este un termen grec, constituit sub înrîurire osmană, se poate reţine un exemplu de înrîurire reciprocă bizantino-osmană în crearea unui termen românesc, căci bizantinii numeau Moldova încă din veacul al XIV-lea şi *Maurovlahia*. Această „Moldovă Neagră" este de asemenea o concretizare a unei terminologii medievale larg răspîndite în Europa răsăriteană şi de sud-est.

Din aceeaşi familie terminologică mai fac parte acei maurovlahi (Latini nigri) ai prezbiterului din Dioclea şi *Karaulaghii* lui Raşid-od-Din, *Cumania Neagră* şi *Cumania Albă*, *Ungaria Neagră* şi *Ungaria Albă*, toate cu implicaţii mai mult sau mai puţin sigure asupra spaţiului românesc nediferenţiat încă din punct de vedere terminologic şi care ca atare nu pătrunsese în conştiinţa medievală ca realităţi statale româneşti conturate. Terminologia etnică şi statală turanică asocia epitetul *alb* cu libertatea, *negru* fiind sinonim cu dependenţa [45]. Aşa cum *vlahii negri* erau români supuşi, dependenţi de alt stat, tot astfel şi această *Maurovlahie* bizantină va trebui considerată ca însemnînd pentru grecii din Ţarigrad o Moldovă dependentă, termenul acesta fiind în conţinut sinonim cu *Rosovlahia*; dar pe cînd aceasta din urmă specifică dependenţa Moldovei, primul termen este mai vag şi generalizator. „Valahia neagră" bizantină este o creaţie terminologică proprie, dar cu puternice influenţe orientale.

Turcii au preluat la rîndul lor acest termen creînd *Karabogdania* (Moldova) şi *Kara-Iflak* (Ţara Românească), rămînînd deschisă problema

---

[43] Primul pare să fie papa Eugeniu al IV-lea care cunoaşte la 1435 o „Moldoblachia" (Hurmuzaki, I/2, p. 599).
[44] V. Hurmuzaki, XIII şi XIV (textele greceşti).
[45] V. consideraţiile lui D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 596.

dacă acest epitet *Kara* are o filiaţie bizantină sau a fost preluat nemijlocit dintr-o terminologie mai veche şi mai generală.

Sub influenţa certă a osmanilor, slavii balcanici au preluat la rîndul lor aceşti termeni pentru a desemna Moldova şi Ţara Românească cu expresii cromatice, identice celor osmane.

Ultimele inovaţii terminologice ale acestui veac sînt de ordin intern şi se oglindesc în titulatura celor doi voievozi. Această titulatură prilejuieşte pe de o parte două premiere terminologice a două noi provincii româneşti (Bucovina şi Dobrogea) [46], iar pe de alta ea oglindeşte sfîrşitul unui proces mai îndelungat, declanşat de fapt prin actul de întemeiere statală şi care constă în efortul celor două state medievale româneşti în a-şi afla graniţele istorice, dar şi în a-şi defini locul în constelaţia şi conjunctura internaţională.

În fapt, titlul lui Mircea cel Bătrîn şi al lui Roman I enumeră mai întîi demnitatea şi puterea suverană emanată conform ideologiei vremii de la divinitate. Urmează apoi toate posesiunile, mult mai detaliat înşirate de către Mircea cu un remarcabil simţ de sintetizare şi de mîndrie naţională. Roman anunţă întinderea ţării sale „de la munte la mare", Mircea „de la Alpi pînă la hotarele tătare". Roman I specifică acea ţară a Bucovinei, Mircea în schimb ţara lui Dobrotici; în alte documente ni se specifică posesiunile lui Mircea înspre părţile tătare, alteori în regiunea Dunării răsăritene, în Paradunavon. Mircea poartă titluri de posesiune şi în cealaltă extremitate a porţiunii româneşti a marelui fluviu, anume în Banatul Severinului, dar şi dincolo de Carpaţi, într-o zonă de viaţă politică românească străveche, legată de originea Ţării Româneşti. Cu aceste posesiuni din „nova plantatio", Făgăraş şi Amlaş, titlul de *Transalpinus* este cel puţin terminologic anulat! El este dealtfel înlocuit în documentele slave cu *Ungrovlahia*, *Zemia Vlaşka* (Ţara Românească), *Basarabia*, *Vlahia* etc. [47]. Toate acestea oglindesc în ultima instanţă, pe lîngă o legitimă mîndrie, o puternică conştiinţă de neam.

Aceeaşi conştiinţă de neam, îndeosebi în privinţa unităţii sale, o exprimă cunoscutul pasaj din titulatura lui Roman. Dacă acel „de la munte la mare" anunţă încheierea unui proces intern, anevoios şi nu lipsit de reculuri, ezitări şi compromise, de unificare politică, cealaltă specificare „şi stăpîn a întregii ţări româneşti" [48] nu este altceva decît o explicaţie de uz extern, destinat înţelegerii actului de către străini şi cărora trebuia să li se spună că „ţara Moldovei" nu este decît o ţară românească.

Titlurile acestor voievozi sintetizează astfel principalele implicaţii terminologice româneşti din veacul constituirilor statale.

Poporul român se prezintă astfel, în izvoarele medievale străine într-o varietate terminologică care exprimă de fapt o unitate de fond, toate denumirile fiind variante cu deosebiri formale pentru desemnarea uneia şi aceleaşi realităţi etnice.

---

[46] Şi în cazul acestui termen, originea sa trebuie căutată în numele unei persoane: terra Dobrodicii; cf. D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 292—298; o părere contrară la M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *L'origine du nom de la Dobroudja*, Bucarest, 1958 (*Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VI-e Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*); v. şi Gh. I. Brătianu, *La mer Noire*, München, 1969, p. 272—275.

[47] V. analiza titlurilor lui Mircea cel Bătrîn la D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 19—142. v. şi comentariile editorului.

[48] Hurmuzaki, I/2, p. 815.

Țările române preiau denumiri care existau anterior și le aplică noilor creații politice. Izvoarele externe atestă baza românească a acestor alcătuiri statale pe care le desemnează prin termeni familiari lor, *Valachia* avînd fără îndoială cea mai înaltă valoare terminologică prin semnificațiile ei majore. Țara Românească cucerește în conștiința vremii o prioritate în raport cu Moldova datorită ascendentului ei cronologic și de întindere geografică, ea făcînd impresia unei Valahii mai mari decît Moldova, denumită Valachia mică.

Relativitatea criteriilor alegerii acestor termeni va ieși pe deplin la iveală în perioada următoare, c nd importanța internațională mai mică sau mai mare a uneia din cele două state românești va condiționa denumirile de Valachia (mai) mare sau Valachia (mai) mică.

Condiția internațională a țărilor române extracarpatice, îndeosebi în cadrul rivalității ungaro-polone, dar — probabil — și vecinătatea cu cele două mari puteri medievale îndeamnă la denumiri corespunzătoare care oglindesc atît această condiție externă, cît și realitatea etnică românească.

O ultimă terminologie pornește de la fondatorul statelor românești, numele descălecătorului fiind extins asupra întregii țări. În veacul al XV-lea va apare și *Bogdania*, *Basarabia* restrîngîndu-și și deplasîndu-și acoperirea politico-geografică.

Efortul societății românești de a-și crea un cadru statal care să acopere și cadrul etnic, ca și efortul de a-și defini condiția și poziția internațională în raport cu puterile învecinate își găsesc reflectarea terminologică în titulaturile voievozilor români din ultimul deceniu al veacului întemeierii Țării Românești și a Moldovei.

Terminologia etnică și politico-geografică pentru realitățile spațiului românesc a intrat — în formele ei esențiale — în conștiința europeană odată cu întemeierea statelor feudale Țara Românească și Moldova. În secolul plămădirii celor două state se găsesc și se aplică tot mai frecvent și pe o arie de răspîndire tot mai largă termenii pentru neamul românesc și pentru țările românești care au avut stăruința cea mai îndelungată, unii păstrîndu-se pînă în zilele noastre; alții, care-și fac apariția începînd cu veacul al XV-lea, își revendică originea în înfăptuirile săvîrșite în secolul întemeietorilor.

Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară

În anul 1330, Basarab voievodul de la Argeș repurta la Posada o strălucită victorie împotriva armatelor ambițiosului rege Carol Robert de Anjou care încerca să-și extindă autoritatea la sudul Carpaților. Așa cum s-a subliniat în repetate rînduri, această victorie constituie un reper de înaltă semnificație pentru istoria politică și militară a poporului român, echivalînd cu un atestat de maturitate a tînărului stat, Țara Românească, care își consfințea astfel existența independentă și dreptul de a decide liber în propriile sale treburi. Intrată de mult în istoriografia noastră ca un simbol al afirmării Țării Românești pe plan european, Posada este o remarcabilă demonstrație de forță morală și de coeziune interioară care nu ar fi fost posibilă dacă voievodatul Țării Românești nu ar fi străbătut pînă la acest moment un laborios proces de acumulare și de dezvoltare în toate domeniile.

În termeni similari se pune problema atunci cînd examinăm mîndra ctitorie pe care Basarab I Întemeietorul a ridicat-o la Curtea de Argeș. Biserica domnească Sfîntul Nicolae impresionează prin monumentalitatea solemnă a maselor arhitectonice și deopotrivă prin fastuoasa decorație pictată, decorație care pe drept cuvînt a fost recunoscută ca făcînd parte din fondul de aur al ansamblurilor murale realizate în orientul ortodox al deceniilor de mijloc ale secolului al XIV-lea. Mormintele voievodale descoperite aici, cu impresionantele lor tezaure, contribuie la definirea expresiei de autoritate a unui moment care avea să fie un reper reprezentativ pentru arta epocii și, datorită semnificațiilor sale, pentru întreaga artă românească. Considerată prin suma calităților de ordin arhitectonic și pictural, de asemenea prin inventarul său de princiară reprezentare, biserica domnească Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeș constituie o concludentă întruchipare a capacității cultural-artistice din Țara Românească a primelor decenii de neatîrnare, un semn durabil al năzuințelor de afirmare nu numai pe plan artistic, ci și pe plan politic și social. Dar asemănarea cu Posada nu se reduce doar la calitatea de semnificantă înfăptuire ; așa cum glorioasa bătălie de la Posada a fost pregătită de un lung și stăruitor proces evolutiv de ordin socio-economic, militar și politic, tot așa apariția ctitoriei argeșene trebuie judecată în ampla perspectivă a creației artistice aparținînd secolelor care au precedat-o.

Aşadar, pentru a înţelege arta din epoca Posadei şi — *largo sensu* — din epoca acelor glorioşi întemeietori de ţară care au fost Basarab I, pentru Ţara Românească, şi Bogdan I, pentru Moldova, este necesar să coborîm în timp şi să considerăm, fie şi sub forma unei grăbite treceri în revistă, mărturiile privitoare la activitatea artistică din întregul spaţiu locuit de români. S-a observat şi s-a subliniat de multă vreme faptul că biserica domnească din Curtea de Argeş este un edificiu care tipologic se înscrie în marea familie a arhitecturii bizantine [1]. Dar, preluînd tipul de biserică cruce greacă înscrisă, în varianta constantinopolitană, constructorii lui Basarab nu s-au mulţumit să transpună pur şi simplu un model bizantin. Inovaţiile lor privesc deopotrivă sistemul propriu-zis de construcţie, cu folosirea materialelor, ca şi dezvoltarea în spaţiu a formelor arhitectonice. Prima abatere de la obişnuitele reguli constructive bizantine şi, în acelaşi timp, prima inovaţie a meşterilor de la Curtea de Argeş este înlocuirea pietrei făţuite cu bolovanii de rîu. Alternanţa şirurilor de cărămidă cu bolovani de mari dimensiuni introduce în expresia globală a monumentului o notă de robusteţe oarecum frustă, oferindu-i ceva din înfăţişarea unei bijuterii cu caboşoane. În acelaşi timp, este de remarcat că planimetric şi spaţial a năzuit de la început la proporţii monumentale, ctitoria argeşeană fiind cel mai mare edificiu de tip cruce greacă înscrisă, în varianta constantinopolitană, pe care îl cunoaşte arhitectura bizantino-balcanică. Cu alte cuvinte, nu ne aflăm în faţa unei simple preluări: este vorba aici despre o curajoasă interpretare a modelelor de nobilă sorginte constantinopolitană şi integrarea lor în viziunea unui nou spaţiu cultural care se caracteriza, încă din acei ani, printr-o deplină înţelegere a problemelor de limbaj arhitectonic, dar şi prin puterea de a le integra într-o nouă configuraţie artistică, adaptată aspiraţiilor locale, într-o vreme în care statul însuşi îşi afirma autoritatea. Credem a nu greşi recunoscînd în modul curajos şi totodată subtil de interpretare a arhitecturii bizantine o manifestare a tradiţiei locale, a acelei tradiţii care îşi asumase de mult experienţa contactelor culturale şi pentru care arta bizantină constituia un termen de referinţă intrat în practica obişnuită.

Invocarea tradiţiilor bizantine nu are aici caracterul unei ocazionale referiri; dimpotrivă, se poate spune că, în contextul istoric al formării şi dezvoltării poporului român, Bizanţul a jucat un rol dintre cele mai importante şi că, de foarte timpuriu, arta bizantină a participat ca una dintre componentele hotărîtoare şi chiar definitorii ale artei noastre vechi. În mod semnificativ, încă din secolul al IV-lea, atunci cînd împăratul Constantin cel Mare reîntărea prezenţa Imperiului roman la Dunăre, construind un nou pod la Oescus-Celei, pe care el însuşi îl inaugura în anul 328 [2], pe pămîntul ţării noastre au fost construite nu puţine cetăţi

[1] Biserica domnească Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeş dispune de o impozantă bibliografie. Dintre lucrările mai vechi, menţionăm amplul volum monografic publicat în urma restaurării monumentului de către fosta Comisiune a Monumentelor Istorice: *Curtea domnească din Argeş* (BCMI, X—XVI, 1917—1923), cu studii de V. Drăghiceanu, Gr. Cerchez, N. Ghika-Budeşti, D. Onciul, Const. Moisil, P. P. Panaitescu, V. Brătulescu, I. Mihail ş.a. Pentru bibliografia acumulată pînă în anul 1969, a se vedea N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale din România*, I, Ţara Românească, I, Craiova, 1970, p. 238—242. Ulterior, a apărut monografia M. A. Musicescu şi Gr. Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1976. Pentru alte lucrări privind acelaşi monument în legătură cu una sau alta dintre numeroasele probleme pe care le ridică, se vor face trimiteri mai departe.

[2] Atribuit inginerului Teofilus, podul de la Oescus-Celei (Sucidava) ar merita mai multă atenţie din partea istoricilor întrucît el demonstrează solida reaşezare a Imperiului roman la nordul Dunării şi ca urmare, înlesnirea procesului de romanizare a autohtonilor, de asemenea adîncirea influenţelor cultural-artistice.

şi bazilici care nu făceau decît să creeze un suport de tradiţie pentru arhitectura bizantină în spaţiul danubiano-pontic. Reconstruirea vechiului Tomis, devenit Constantia, reconstruirea cetăţii Tropaeum Traiani şi construirea integrală a multor aşezări fortificate de-a lungul Dunării de Jos se asociază în politica Bizanţului la Dunăre cu dezvoltarea meşteşugurilor şi, odată cu aceasta, a stimulării vieţii economice în toată zona de sud a ţării noastre. Continuată cu energie de către Iustinian, politica bizantină la Dunăre avea să lase moştenire un foarte mare număr de vestigii şi este suficient să amintim cele peste treizeci de bazilici descoperite în Dobrogea sau în aşezările situate de-a lungul fluviului de la Drobeta-Turnu Severin pînă în deltă [3]. După şocul provocat de trecerea bulgarilor în sudul Dunării şi după aşezarea lor în zona Munţilor Balcani, Dunărea de Jos şi Dobrogea au reintrat sub autoritatea bizantină, constituind capete de pod pentru transmiterea experienţelor artistice.

Înfiinţarea themei Paristrionului (972) şi reorganizarea ecleziastică în părţile dunărene [4] sînt evenimente care se leagă nemijlocit de perioada în care formaţiunile feudale româneşti ajungeau să se afirme cu sporită putere. În secolul al IX-lea îi aflăm pe preoţii români alături de misionarii greci conduşi de Metodiu şi Chiril, participînd la opera de convertire a moravilor [5], pentru ca apoi, prin intermediul consemnărilor Notarului Anonim, să aflăm că voievozii Crişanei, ca Menomorut, se considerau vasali ai imperiului de la Constantinopol [6]. Cetăţile de la Biharea sau de la Satu Mare, a căror asediere a cerut un efort susţinut din partea maghiarilor veniţi în această parte de ţară, atestă nu numai o reală organizare teritorială, dar şi posibilitatea dezvoltării unei vieţi artistice locale, pe care, considerînd-o prin intermediul mărturiilor arheologice, trebuie de asemenea s-o punem în legătură cu lumea bizantină. Pentru epoca respectivă, cetăţi ca cele din Crişana sînt atestate în Transilvania la Dăbîca [7], Mănăştur-Cluj [8], Făgăraş [9] de asemenea în Banat, la Jupa, Horom, Cuvin [10].

Considerate prin prisma materialelor arheologice şi a celor documentare, secolele IX—XI ne apar ca secole de intense eforturi pentru

---

[3] Nu ne propunem aici o inventariere a bazilicilor paleocreştine de expresie bizantină descoperite pe teritoriul ţării noastre. Dintre cele mai importante vom aminti pe cele de la: Tomis, Mangalia, Niculiţel, Capidava, Cernavodă, Tropaeum Traiani, Histria, Troesmis, Noviodunum, Dinogetia, Sucidava, Argamum (Capul Dolojman), Beroe (Piatra Frecăţei). O tratare generală a problemei la Corina Nicolescu, *Moştenirea artei bizantine în România*, Bucureşti, 1971, p. 16—24.

[4] Prin înfiinţarea (de fapt reînfiinţarea) episcopiei de Silistra (confirmată de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul în 1019), întreaga zonă a Dunării de Jos intră sub jurisdicţie ecleziastică bizantină (N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 20).

[5] Prea puţin analizată pînă acum, problema participării „vlahilor" la convertirea moravilor ar merita un studiu temeinic. În orice caz, în scrierea despre viaţa lui Chiril şi Metodiu se semnalează faptul că, încă înainte de 863, au venit la moravi misionari „vlahi". V. Z. Mačurek, *Magna Moravia*, Praga, 1965, p. 22; M. Rusu, *Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania (sec. VI—X)* („Apulum", IX, 1971, p. 724—725).

[6] G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, *Gesta Hungarorum*, Bucureşti, 1934, p. 41, 91.

[7] Şt. Pascu, M. Rusu şi colaboratorii, *Cetatea Dăbîca* (AMN, V, 1968, p. 153—198).

[8] P. Iambor şi St. Matei, *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăştur* (AMN, XVI, 1979, p. 599—620).

[9] Cercetările de la Făgăraş, efectuate în anii 1971—1973 cu ocazia restaurării castelului, de către arheologii Voica Puşcaşu şi Nicolae Puşcaşu, au rămas, din nefericire, nepublicate. Rapoarte de săpături în arhiva fostei Direcţii a patrimoniului cultural naţional.

[10] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 43—45.

definitivarea structurilor sociale caracteristice feudalismului, dar, din nefericire, aspirațiile populației autohtone s-au izbit neîncetat de adversitățile provocate de valurile de noi veniți. Dincolo de numeroasele controverse și interpretări privind atribuirea și stilistica pieselor ce compun tezaurul de la Sînnicolau Mare [11], acesta constituie una dintre mărturiile elocvente ale nivelului economic la care ajunse feudalitatea locală și nu ne va surprinde dacă la sfîrșitul secolului al X-lea aflăm despre înființarea unei importante mănăstiri cu hramul Sfîntul Ion Botezătorul la Urbs Morisena, acea cetate a Mureșanei, Cenadul de mai tîrziu [12]. Reorganizarea ecleziastică operată de Vasile al II-lea Bulgaroctonul în părțile de nord-vest ale imperiului nu avea să uite Banatul și cu acest prilej aflăm despre existența unui protopopiat la Tibiscum [13]. În legătură cu așezămintele monastice bănățene printre care s-ar fi aflat, încă de la acea vreme, Vărădia, trebuie să explicăm și înființarea în anul 1028 a unei mitropolii, instituție care a reușit să supraviețuiască pînă în secolul al XII-lea[14].

În Dobrogea aceleiași perioade, dezvoltarea socio-politică locală este atestată nu numai de inscripții lapidare ca aceea purtînd numele jupanului Dimitrie de la Mircea Vodă (943), dar și prin ansambluri monastice de importanța celui de la Basarabi-Murfatlar [15]. Realizat sub influența directă sau mediată a monahismului bazilian din Anatolia Centrală, ansamblul de la Basarabi-Murfatlar, cu ale sale chilii și biserici rupestre [16], impresionează nu numai prin complexitate, ci, deopotrivă, prin atestarea unei persistente locuiri, dovadă că cel puțin 200 de ani cadrul local de viață nu a fost clătinat. Cetățile bizantine de la Garvăn-Dinogetia [17], Capidava [18] și Păcuiul lui Soare [19] au ocazionat în această vreme o reimplantare a tehnicii de construcție tipică pentru lumea Bizanțului și, în același timp, o spectaculoasă reorganizare a activității meșteșugărești [20]. Bisericuța de la Garvăn-Dinogetia este un martor deosebit de important pentru procesul de transmitere a tehnicii de construcție a formelor arhitectonice bizantine; în același timp, prin martorii de frescă, constituie primul exemplu cunoscut de ansamblu mural, neîndoielnic și acesta realizat potrivit procedeelor și iconografiei constantinopolitane.

---

[11] Din abundenta bibliografie acumulată în legătura cu acest tezaur semnalăm ultimele titluri mai importante: R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 99—105; R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvane*, București, 1979, p. 57—81.

[12] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 105—107; o ipoteză interesantă, dar insuficient susținută de cercetările arheologice, la Gh. Cotoșman, *Bazilica romană cu baptisteriu din Urbs Morisena. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia Traiană* (BOR, 1968, nr. 3—5, p. 469—485).

[13] A. Elian, *Les rapports byzantino-roumains* („Byzantinoslavica", 1958, nr. 2, p. 215).

[14] N. Oiconomides, *A propos dss relations ecclesiastiques entre Byzance et la Hongrie en XI-e siècle: le métropolite de Turquie* (RESEE, IX, 1971, nr. 3, p. 527—533).

[15] I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobrodja* („Cahiers archéologiques", Paris, XIII, 1962, p. 187—208); R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 120—127.

[16] Alcătuit din patru biserici — dintre care una cu aspect de bazilică trinavată —, chilii, camere de provizii și camere funerare, complexul de la Basarabi-Murfatlar pare să fi fost înființat către sfîrșitul secolului al X-lea (deci după înființarea themei Paristrionului) funcționînd și în secolul următor, după cum dovedesc inscripțiile sgrafitate.

[17] I. Barnea, *Garvăn-Dinogetia*, București, 1961.

[18] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, monografie arheologică*, I, București, 1958: R. Florescu, *Capidava*, București, 1965.

[19] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, cetatea bizantină*, București, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare, așezarea medievală*, București, 1977.

[20] Pînă în prezent încă nu a fost încercată o monografie a meșteșugurilor din cetățile și așezările dunărene, în secolele X—XIV, dar din considerarea materialelor publicate de către arheologi rezultă că ceramica și arta metalelor au beneficiat de o particulară prosperitate.

Frecventa revenire de pînă aici la legăturile cu Bizanţul nu trebuie să lase impresia că populaţia ţării nu dispunea de propriile sale tradiţii artistice. Dimpotrivă, prin intermediul cercetărilor arheologice şi cu ajutorul referirilor documentare, putem lua în considerare faptul că, în aşezările autohtone, arta lemnului continua să se dezvolte, cu păstrarea sistemului autohton de construcţie, cu bîrne de lemn dispuse în cununi orizontale [21]. Pe de altă parte, ceramica de tip Dridu, prezentă pe tot teritoriul ţării, oferă argumente temeinice privind continuitatea şi unitatea de vieţuire a poporului român. Persistenţa tradiţiilor explică, în perspectiva timpului, dinamica mediului artistic local şi capacitatea sa de a integra, prin interpretare, experienţele preluate din lumea bizantină. Recente cercetări arheologice au confirmat existenţa în secolul al XI-lea a aşezămîntului monastic de la Hodoş-Bodrog [22], în părţile de vest ale ţării, acesta fiind cel mai vechi aşezămînt de acest tip care îşi păstrează funcţiunile pînă în zilele noastre.

Confruntate cu prozelitismul catolic susţinut de noua autoritate arpadiană, vechile aşezări româneşti din Banat, Crişana şi Transilvania au opus o dîrză rezistenţă, ceea ce explică timpuria implantare în Banat a mănăstirii cisterciene de la Igriş, în anul 1171 [23]. Cunoscut fiind rolul cistercienilor ca misionari activi ai Vaticanului, este lesne de înţeles că această implantare venea să contrabalanseze rolul mănăstirilor româneşti din Banat, important factor în difuzarea formelor de artă bizantină. Într-adevăr, oricît de modeste ar fi fost aceste lăcaşuri, ele vor fi dispus de un inventar minim necesar cultului, alcătuit din icoane şi odoare liturgice, toate acestea oferind prilejul desfăşurării unei activităţi cu caracter artistic şi, în acelaşi timp, a stimulării creativităţii locale. Din aceeaşi vreme, în diferite colţuri de ţară, înregistrăm importante aşezări în legătură cu care pot fi urmărite eforturile de dezvoltare a unei vieţi artistice autohtone, în cadrul căreia contopirea unor elemente preluate din arta bizantină, mai rar occidentală, este evidentă. Astfel, în Munţii Bihorului, la Voievozi, cercetările arheologice [24] au pus în evidenţă existenţa unei reşedinţe voievodale însoţită de o mănăstire, biserica acesteia de plan mononavat aparţinînd unui tip de largă răspîndire atît în arhitectura bizantină, cît şi în acea romanică. La Niculiţel [25], resturile unei biserici de plan trilobat par să se lege nu numai de o nouă confluenţă bizantină, dar şi de înflorirea aşezării locale, aşezare în care, aşa cum se ştie, a fost descoperită şi o bazilică din secolul al IV-lea, prevăzută

---

[21] Foarte preţioase, în acest sens, sînt studiile: P. Petrescu, *Unitatea de concepţie constructivă şi decorativă a bisericilor de lemn româneşti* (SCIA, seria artă plastică, XIV, 1967, nr. 1); idem, *Arhitectura (Arta populară românească*, Bucureşti, 1969, p. 15—177); Gr. Ionescu, *Arhitectura populară în România*, Bucureşti, 1971.

[22] Avem în vedere cercetările inedite efectuate de Luminiţa Munteanu, în campaniile 1975—1976. De un mare interes pentru istoria părţilor arădene sînt reconstituirile arheologico-documentare publicate de E. Glück, *Unele informaţii provenite din cronicele medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII—X)* („Ziridava", VI, 1976, p. 89—115); idem, *Cu privire la istoricul părţilor arădene în epoca voievodatului lui Ahtum (Studii privind istoria Aradului*, Bucureşti, 1980, p. 101—150).

[23] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, p. 23; I. D. Suciu, *Monografia mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 46.

[24] R. Popa, *Valea Bistrei în secolele XIII—XIV. Cercetări documentare şi arheologice în nordul Bihorului (Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 215—219).

[25] P. Diaconu, *Despre datarea circumvalaţiei şi a bisericii treflate de la Niculiţel* (SCIV, 1972, nr. 2, p. 307—319); R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 127—129.

cu un martiricon [26]. Aceste vestigii, cărora le vom alătura mai tîrziu un important monument, precum și denumirea Mînăstiriște purtată multă vreme de Niculițel[27] par să demonstreze aici existența unui important centru ecleziastic și pare a nu fi lipsită de temei ipoteza identificării acestui loc cu misterioasa Vicină .

Dar cel mai important monument românesc datînd din secolul al XII-lea este neîndoielnic biserica cnezială de la Streisîngeorgiu [28]. De plan patrulater mononavat, prevăzut cu un sanctuar dreptunghiular, acest mic edificiu a fost construit cu folosirea unor blocuri extrase din ruinele unui edificiu antic. Știind că localitatea Streisîngeorgiu se află în imediata vecinătate a vechilor băi romane de la Călan, sursa materialului pare a fi ușor de explicat. Avînd, așa cum cercetările arheologice au demonstrat, rolul unui paraclis de curte cnezială, biserica de la Streisîngeorgiu este un martor reprezentativ al nivelului de viață și al exigențelor socio-culturale manifestate de cnezimea românească din sudul Transilvaniei. Fiind cel mai vechi monument medieval păstrat integral în țara noastră, biserica de la Streisîngeorgiu se constituie într-un adevărat document al preeminenței mediului cultural-artistic românesc asupra noilor veniți, care, sub o formă sau alta, se vor implanta în spațiul intracarpatic.

Tot din secolul al XII-lea, probabil din ultimele sale decenii, datează cetatea feudală de la Bîtca Doamnei (jud. Neamț), vestigiu cu atît mai semnificativ, cu cît el a succedat cetății dacice Petrodava[29]. Folosind obișnuita tehnică defensivă a valurilor de pămînt și a palisadelor, cetatea de la Bîtca Doamnei își definește personalitatea prin materiale arheologice care vădesc complexe legături artistice cu lumea bizantină și deopotrivă cu Transilvania vecină, prin intermediul căreia puteau ajunge aici materiale de obîrșie occidentală.

Începînd cu secolul al XIII-lea, realitățile cultural-artistice de pe teritoriul țării noastre dobîndesc o configurare mult mai complexă, ca urmare a faptului că pe suportul tradițional, în cadrul căruia contribuția artei bizantine se definise ca o componentă necesară, aveau să se implanteze forme de artă romanică și, apoi, gotice timpurii.

În Transilvania, ca urmare a consolidării autorității regale, și odată cu aceasta, a colonizării unor importante grupuri de sași, arta romanică și cea gotică se vor manifesta atît în domeniul arhitecturii, cît și în acel al artelor decorative. Dar, în pofida eforturilor făcute de regalitate și de Vatican pentru a îngrădi forța de manifestare a mediului autohton, mărturiile de rezistență se înmulțesc, lor fiindu-le asociate, în mod sem-

---

[26] V. H. Bauman, *Bazilica cu „martiricon", din epoca romanității tîrzii, descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)* (BMI, 1972, nr. 2, p. 17—26).

[27] *Ibidem*.

[28] Ca urmare a recentelor cercetări arheologice efectuate de R. Popa, locul acestui monument în contextul istoric și artistic al Transilvaniei medievale a cunoscut o substanțială modificare. În locul datării din anul 1408—1409, conform unui tablou votiv pe care îl comentase și N. Iorga *(Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal*, ARMSI, seria III, tom. VI, 1927, p. 171 și urm.), monumentul a putut fi datat curînd după 1100, iar picturile murale în anii 1313—1314, cf. R. Popa, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei* („Monumente istorice și de artă", 1978, nr. 1, p. 9—32); V. Drăguț, *Streisîngeorgiu. Observații preliminare privind picturile murale* („Monumente istorice și de artă, 1978, nr. 1, p. 39—42).

[29] C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bîtca Doamnei* („Dacia" IX, 1965, p. 446—452).

nificativ, creații cu caracter cultural-artistic. Chiar la începutul secolului, prin scrisorile semnate de Inocențiu al III-lea, papalitatea manifestă neliniște în legătură cu numeroasele mînăstiri românești, preocupîndu-se de înființarea unui episcopat al acestora, pus sub ascultarea nemijlocită a Vaticanului[30]. Aflate la începutul lor, cercetările demonstrează că, în această vreme, existau numeroase mînăstiri de tip rupestru, atît în părțile Sălajului[31], cît și în munții Buzăului[32] sau pe valea Răutului[33]. Toate aceste mînăstiri în care se aflau comunități de tip bazilian au constituit elemente de legătură cu vechea lume bizantină dar și cu Italia de sud, acolo unde se refugiaseră, cîteva secole înainte, numeroși călugări veniți din Cappadocia anatoliană[34]. Importante mînăstiri bănățene aflăm pentru această perioadă la Partoș[35], Căvăran[36], Ilidia[37] cu a sa biserică de lemn, la Mănăștur[38], dar, neîndoielnic, cel mai autoritar așezămînt românesc era acela de la Săraca[39].

Exponenții micii nobilimi transilvănene, cnezii și voievozii, susținuți de întreaga populație autohtonă, nu renunță la eforturile de emancipare și este semnificativ faptul că, în cursul secolului al XIII-lea, îi întîlnim în cadrul unor importante acțiuni militare, ca bătălia cu tătarii de la Sajo, din 1241, sau ca în bătălia de la Kreussenbrunn, din 1260. Papalitatea însăși este nevoită să recunoască rolul social-politic al cnezilor

---

30 DIR, C, veacul XI, XII și XIII, I, București, 1951, doc. 45 (din 1204) și doc. 47 (din 1205), respectiv p. 28 și 29.

31 Așezarea de la Jac (com. Creaca, jud. Sălaj) încă nu a fost publicată în mod corespunzător. Situat lîngă o cetate feudală, complexul rupestru de aici a avut — așa cum vom demonstra cu alt prilej — un caracter monastic și datează din secolele XII—XIII.

32 De schiturile rupestre din munții Buzăului s-a ocupat P. Chihaia. (*De la Negru Vodă la Neagoe Basarab*, București, 1976, p. 240—251) care, deși nu exclude o datare mai timpurie, consideră că aceste schituri sînt legate de curentul isihast din secolele XIV—XVI. În realitate este vorba despre o vatră monastică mult mai veche, sigur activă în secolele XII—XIII.

33 Abia cercetate, schiturile rupestre de pe valea Răutului își trădează vechimea prin organizarea spațială care rezultă fără echivoc din descrierile publicate.

34 Multă vreme neglijate, mînăstirile rupestre din sudul Italiei au acumulat în ultima vreme o bogată bibliografie din care semnalăm doar cîteva titluri: P. Abatangelo, *Chiesecripte e affreschi italobizantini di Massofra*, I—II, Taranto, 1966; G. de Vicenze, *Di santuari rupestri di Mottola*, Mottola, f.d.; La Scaletta, *Le chiese rupestri di Matera*, Roma, 1966, A. Chionna, *Insediamenti rupestri nel territorio di Fasano*, Fasano, 1970; C. D. Fonseca, *Civilitá in terra Jonica*, Milano, 1970. Deși mai vechi, își păstrează utilitatea lucrările lui G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1932—1942 (cu importante referiri la așezările sud-italiene) și A. Medeea, *Gli affreschi delle cripte eremitiche pugliese*, Roma, 1938.

35 Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 225—228; L. Munteanu-Trucă, *Date arheologice preliminare despre mănăstirea Partoș* (MB, 1978, nr. 10—12, p. 718—726) (materialul ceramic confirmă funcționarea așezămîntului în secolele XIII—XV).

36 I. Miloia, *Biserica medievală de la Căvăran* („Analele Banatului", 1930, nr. 4, p. 26); V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 258.

37 I. Uzum, Gh. Lazaroiu, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor și a cercetărilor arheologice* („Banatica", I, 1971, p. 157—16); Șt. Matei și I. Uzum, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia* (AMN, 1972, p. 555—564).

38 I. B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 76—77; cercetările arheologice efectuate de Al. Rădulescu (în 1979) au surprins ruinele unei biserici de piatră și cărămidă.

39 T. Turchányi, *Krasso-Szörényi megye története*, Lugoj, 1907, p. 97; V. Țigu și L. I. Oprișa, *Mănăstirea Săraca*, București, 1971; I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 87—88; Gh. Cantacuzino, *Date arheologice privind trecutul unei mănăstiri bănățene: Mănăstirea Săraca din Șemlacul Mic* (MB, 1974, nr. 4—6, p. 308).

români, referindu-se în mai multe rînduri la existenţa acestora sau chiar convocîndu-i la unele concilii[40].

Pe fondul acestor realităţi socio-politice, nu ne va surprinde dacă pe pămînturile cneziale vor fi ctitorite în cursul secolului al XIII-lea mai multe edificii importante. La Gurasada (jud. Hunedoara) biserica de plan cvadrilob, cu turlă centrală, atestă legături cu lumea bizantină, dar interpretarea locală este evidentă din punct de vedere constructiv, cît şi prin tratarea liberă a formelor[41]. La fel la Densuş (jud. Hunedoara) avem de-a face cu un monument de certă originalitate, rezultînd din interferenţa unor soluţii de tradiţie romanică cu preocupări spaţiale aparţinînd Bizanţului[42]. În fapt, este vorba de un edificiu de plan central cu turn susţinut de patru stîlpi, prevăzut cu o absidă semicirculară pe latura de răsărit. Coloanele antice, aşezate asemenea unor contraforţi, sugerează un templu peristil şi nu este deloc exclusă inspirarea meşterilor locali din-

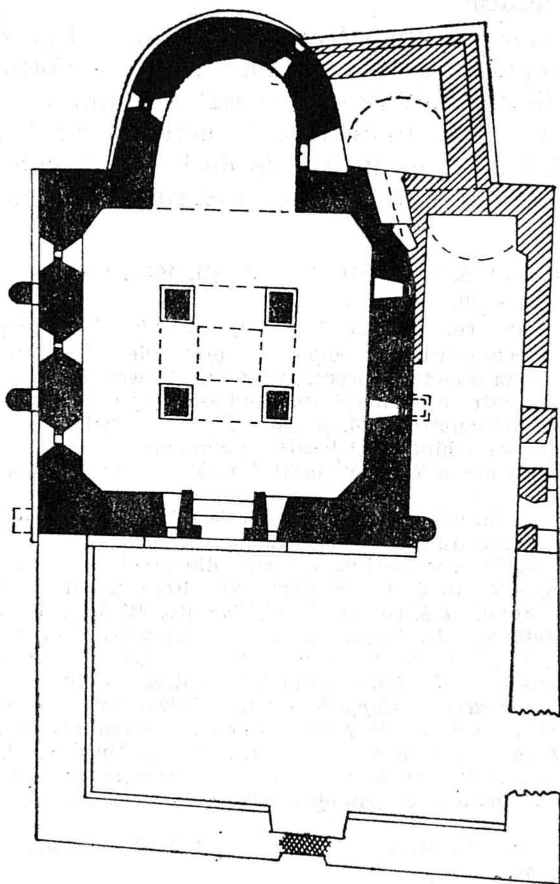

Fig. 11—Planul bisericii din Densuş (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 128).

[40] Avem în vedere în primul rînd concilul din anul 1288 cînd nobilii români sînt în mod expres citaţi.

[41] V. Vătăşianu, *op. cit.*; V. Drăguţ, *Vechi monumente hunedorene*, Bucureşti, 1968, p. 54—55.

[42] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 95; V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 13—15.

tr-un asemenea tip de monument, pe care îl vor fi văzut, încă în ființă la Ulpia Traiana Augusta aflată la numai cîțiva kilometri distanță. La Peșteana (jud. Hunedoara) forme de arhitectură romanică se însoțesc cu fragmente de pictură a căror raportare la mai vechi monumente bizantine îl pune pe cercetător în fața tulburătoarei întrebări: dacă nu cumva aici ne aflăm în fața unui ansamblu datînd de la sfîrșitul secolului al XII-lea — începutul secolului al XIII-lea[43]. Intensa activitate constructivă din Țara Hațegului este atestată mai departe de biserica cu forme gotice timpurii de la Sîntă Mărie Orlea, elegant edificiu, care pare să fi fost înălțat cu participarea cnezilor locali[44]. Preluînd modelul de la Sîntă Mărie Orlea, cnezii din Strei (jud. Hunedoara) au înălțat la rîndul lor un edificiu de o remarcabilă frumusețe, mai puțin elegant ca siluetă generală, dar mult mai viguros decît modelul de la care se inspirase[45]. Forme romanice persistă încă la biserica din Nucșoara (jud. Hunedoara)[46], un edificiu mononavat cu absidă semicirculară și tot tradițiilor romanice le aparține biserica de la Mica-Mănăstirea (jud. Cluj)[47], în nordul Transilvaniei, în apropiere de Dej. În cazul acestui ultim edificiu, compartimentarea rituală naos-pronaos demonstrează un adevărat proces de sinteză cu arhitectură bizantină, al cărui program fusese adaptat.

Dispariția bisericii din Peștiș[48] și a altor ctitorii pe care documentele le amintesc în Țara Hațegului[49] este compensată pentru secolul al XIII-lea, atît de bogatul material arheologic, cît și de faptul că, în celelalte părți ale țării, creația artistică a realizat opere de seamă, lăsînd mărturii semnificative.

Dacă la Culiea meșterii constructori din secolul al XIII-lea continuau să folosească lemnul, așa cum de altfel se va fi întîmplat în cele mai multe localități ale țării, la Niculițel (jud. Tulcea), în Dobrogea, către sfîrșitul secolului al XIII-lea era construită biserica Sfîntul Atanasie[50]. Construită potrivit tehnicii bizantine, cu alternare de piatră și cărămidă, biserica din Niculițel oferă o foarte ingenioasă prelucrare a tipului de cruce greacă înscrisă cu suporți adosați. Proporțiile elegante ale volumului construit, bine timbrat de mica turlă poligonală, conferă ctitoriei de la Niculițel o

---

[43] Ipoteza aparține cercetătoarei Maria Mocanu urmînd a fi publicată în cadrul *Repertoriului picturilor murale din România* (lucrare în curs de publicare).

[44] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 74—77; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 99—100; V. Drăguț, *Contribuții privind arhitectura goticului timpuriu în Transilvania* (SCIA, seria Artă plastică, 1968, nr. 1, p. 45).

[45] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 77; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, p. 38 ; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 99—100; V. Drăguț, *Biserica din Strei*, (SCIA, seria artă plastică, 1965, nr. 2, p. 299—305).

[46] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 80; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, p. 35.

[47] Biseria din Mica - Mănăstirea a fost de curînd restaurată, șef de proiect fiind arh. Constanța Modoran.

[48] Biserica Tuturor Sfinților din Peștiș (jud. Hunedoara) a fost distrusă cu prilejul unei răscoale din anul 1277, fiind amintită apoi într-un document din 5 februarie 1302 (DIR, veac. XIV, I, București, 1953, doc. 18, p. 13—14).

[49] Foarte semnificativ este în acest sens documentul din 1 iunie 1360 prin care Petru, vicevoievod al Transilvaniei și castelan de Hațeg, convoca scaunul de judecată al districtului Hațeg. Documentul amintește de Petru, protopop de Ostrov, de Zampa, preot din Clopotiva, de Dalc, preot din Densuș, de Dragomir, preot din Tuștea, de Balc, preot din Peșteana. Este firesc să se presupună că, în afara acestor cinci reprezentanți ai preoțimii hațegane, existau încă mulți alți preoți în parohiile sătești (justificînd și existența protopopiatului) și că, prin urmare, de lemn sau de zid, numărul bisericilor românești era, încă la acea epocă, destul de mare.

[50] L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica Sfîntul Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea)* (SCIV, 1977, nr. 4, p. 531—549).

remarcabilă valoare arhitectonică şi totodată îi sporeşte semnificaţia ca paraclis al curţilor nobiliare în vecinătatea cărora şi pentru al căror folos fusese înălţată.

În celelalte regiuni ale ţării, ştiind că ne aflăm într-un secol în care confruntarea cu autoritatea regatului maghiar se confunda cu lupta împotriva prozelitismului catolic, al cărui reprezentant apostolic devenise regele arpadian, nu va surprinde opţiunea subliniată pentru formele artei bizantine, opţiune în care trebuie să recunoaştem manifestarea unui act de rezistenţă conştientă. Dacă la Baia[51], la Cîmpulung[52] şi la Severin[53] avem de-a face cu un proces de extindere dincolo de Carpaţi a formelor arhitectonice de obîrşie occidentală, dimpotrivă, în mai toate siturile importante ale Moldovei şi Ţării Româneşti, materialele arheologice fac evidentă puternica penetrare a formelor artistice bizantine. Importantele podoabe descoperite în mormintele de la Trifeşti, Ibăneşti, Cotnari, Voineşti şi Oţeleni[54] constituie pentru Moldova un asemenea atestat de orientare artistică, după cum în Ţara Românească aşezările de la Cetăţenii din Vale şi Curtea de Argeş prilejuiesc istoricului de artă importante referiri la procesul de constituire a climatului artistic local.

La Curtea de Argeş, sub pardoselile bisericii domneşti Sfîntul Nicolae, cercetările arheologice au pus în evidenţă fundaţiile unei vechi biserici cu planimetrie foarte semnificativă ariei bizantino-balcanice[55]. Este vorba despre un edificiu de tip cruce greacă cu braţele libere, căruia pe latura de vest i-a fost adăugat dintru început un pronaos îngust. Tehnica de construcţie, ca şi planimetria de inspiraţie bizantină îşi află un firesc complement în decoraţia murală, ale cărei fragmente vădesc apartenenţa la aceeaşi lume artistică de ambianţă sud-dunăreană. Ştiind că datorită materialelor arheologice vechiul edificiu argeşean ar fi putut fi datat anterior invaziei tătare, înţelegem că, încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, mediul socio-politic al voievodatului argeşean era capabil să ridice un monument reprezentativ şi că exigenţele sale artistice se aflau la un nivel îndeajuns de înalt, încît mijloacele de realizare să fie dintre cele mai elevate.

Consideraţii asemănătoare sînt reclamate de vestigiile arheologice descoperite la Cetăţenii din Vale (jud. Argeş)[56]. Construite din piatră pe un plan mononavat, compartimentate ritual în naos şi pronaos, bisericile de aici au permis recuperarea mai multor fragmente de frescă[57] a căror analiză face posibilă importante considerente de ordin artistic şi chiar dincolo de acestea. Într-adevăr, meşterii anonimi care au lucrat la Cetăţeni erau cunoscători ai tehnicii de frescă, iar pigmenţii utilizaţi erau de excelentă calitate. Deducem că posibilităţile economice ale comanditarilor

---

51 R. Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, (SCIA seria artă plastică, 1973, nr. 1).

52 Şt. Balş, *Restaurarea Bărăţiei din Cîmpulung-Muscel*, în *Monumente istorice — studii şi lucrări de restaurare*, 1969, p. 7—25; V. Drăguţ, *Arta gotică în România*, Bucureşti, 1979, p. 140—142.

53 V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 149; N. Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi în Oltenia*, I (BCMI, 1927, p. 122).

54 R. Theodorescu, *op cit.*, indice.

55 N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeş, probleme de geneză şi evoluţie* (BMI, 1971, nr. 3, p. 14—23).

56 D. V. Rosetti, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice întreprinse la complexul de monumente feudale de la Cetăţeni-Argeş (Monumente istorice — studii şi lucrări de restaurare*, 1969, p. 94—96).

57 Fragmentele de frescă provenind de la Cetăţenii din Vale se păstrează la Muzeul Judeţean Argeş, Piteşti.

erau destul de consistente, că ei știau ce, cui și cum să ceară și că relațiile lor economice și artistice cu lumea bizantină le permitea importul unor matériale foarte pretențioase. Confirmate de tezaurele monetare descoperite în spațiul geografic românesc, aceste considerații sînt cu atît mai necesare cu cît ele aparțin perioadei ce prefațează tocmai secolul al XIV-lea, acel secol cînd întemeietorii de țară, prin victoriile repurtate la Posada sau în părțile de răsărit ale Moldovei, făceau să se înscrie pe harta statelor independente europene, țările române.

Secolul al XIV-lea a debutat pentru țările române sub semnul unor împrejurări favorabile. Stingerea dinastiei arpadiene și agitatul interregn care i-a urmat, ca și slăbirea temporară a Hoardei de Aur, au creat condiții favorabile pentru ca voievodatele de la sud și răsărit de Carpați să tindă spre o mai mare libertate, dezvoltarea economiei proprii și maturizarea structurilor socio-politice făcînd posibilă apropiata reorganizare sub forma unor state unite și independente. Pe de altă parte, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, cnezii și voievozii români vor reuși să dobîndească un loc mai important in ierarhia locală, luptînd cu ardoare pentru păstrarea instituțiilor tradiționale și a vechilor imunități oricît de modeste ar fi fost ele sub suzeranitatea apăsătoare a coroanei. Fapt este că pretutindeni asistăm la o dezvoltare a activității cu caracter artistic, formele somptuoase realizate în unele cazuri confirmînd fără echivoc maturizarea societății feudale autohtone.

În Banat, dincolo de fricțiunile tot mai accentuate dintre așezămintele de tradiție ortodoxă și ambițioasa biserică romano-catolică, cnezimea românească s-a dovedit un factor deosebit de important în echilibrarea situației generale a unui stat polimorf, cu foarte multe forme de organizare interioară, care nu reușea să asigure un tot armonios. Dezarticularea interioară și ostilitatea cu care a fost întîmpinat de către marea nobilime maghiară l-au determinat pe Carol Robert să se instaleze în Timișoara, oraș care vreme de 15 ani a constituit principala lui reședință. Practic, în anii 1308—1323, în orașul de pe Timiș s-a constituit un puternic nucleu de artă, aportul meșterilor veniți din Italia și din alte țări occidentale fiind din acest punct de vedere decisiv. Chiar dacă implantarea acestor activități artistice de sorginte apuseană găseau într-o oarecare măsură nepregătit mediul artistic al Banatului, ele au fost deosebit de utile pentru întreaga viață culturală a țărilor române, pentru că, prin intermediul Banatului, au fost întărite legăturile cu Italia, în special cu însoritul Mezzogiorno și, în felul acesta, ne putem explica, pentru o perioadă relativ lungă, permanența schimburilor culturale[58]. Ascendența Banatului poate fi urmărită pe diverse planuri vreme de aproape două secole, aportul cnezilor și voievozilor bănățeni fiind deosebit de activ în cadrul luptelor otomane care vor domina viața sud-estului european începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea[59]. Vremurile tulburi

---

[58] O cercetare monografică a legăturilor culturale și artistice dintre Italia și societatea cnezatelor și voievodatelor românești din Banat și din Transilvania nu a fost efectuată încă. Unele sugestii și trimiteri la faptele și documentele secolului al XIV-lea privitoare la acest subiect la V. Drăguț, *Din nou despre picturile bisericii din Strei* (BMI, 1973, nr. 2, p. 19—26); idem, *Streisîngeorgiu. Observații preliminare privind picturile murale* („Monumente istorice și de artă", 1978, nr. 1, p. 41—42).

[59] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara* („Studii și cercetări de istorie", Cluj, 1957, nr. 1—4, p. 25—64).

şi ameninţările din afară explică crearea a numeroase aşezări fortificate, unele aflate în curs de cercetare ca cele de la Mănăştur şi Satchinez[60]. Cu privire la îngemănarea dintre tehnicile tradiţionale şi cele noi, este semnificativă ştirea documentară privind biserica voievodului Tyman „de neam român" din satul Valea, la anul 1377[61]. Documentul face precizarea expresă că era vorba despre o biserică, jumătate din lemn şi jumătate din piatră. Aşadar, materialului şi tehnicii tradiţionale de construcţie în lemn i se alătură zidirea de piatră în care putem recunoaşte o preluare din arhitectura atît de răspîndită în mediul transilvano-bănăţean.

Pătrunderea construcţiilor de zidărie în zone care, printr-o lungă deprindere, erau legate de folosirea lemnului poate fi identificată şi în Maramureş, ţinut în care condiţiile naturale de adăpostire asiguraseră şi mai asigurau încă un spor de libertate în faţa pretenţiilor de suzeranitate ale coroanei regale maghiare. La Cuhea, cercetările arheologice au dat la iveală curtea voievodală întărită cu val de pămînt şi palisadă, punînd în valoare şi un bogat inventar din care rezultă nivelul de dezvoltare al nobilimii româneşti din nordul ţării[62]. Încă şi mai semnificativă este biserica de piatră ale cărei ruine se păstrează în chiar centrul satului; dispoziţia planimetrică şi tehnica de construcţie ne arată fără echivoc o asimilare a modelelor de obîrşie gotică. Într-adevăr, este vorba despre un mic edificiu de tip mononavat, de plan dreptunghiular, prevăzut spre răsărit cu o absidă poligonală, flancată de o încăpere echivalentă cu sacristia. Pe latura de vest se află fundaţiile unui turn. Construită din piatră brută de carieră, într-o tehnică foarte răspîndită la monumentele transilvănene, biserica din Cuhea ne apare ca o transplantare, în mediul românesc, a unui tip de biserică sală, aşa cum poate fi întîlnit în numeroase localităţi din spaţiul intracarpatic, atît în mediul românesc, cît şi în cel săsesc sau maghiar. Aparţinînd familiei Bogdăneştilor şi datînd din prima jumătate a secolului al XIV-lea, biserica din Cuhea, ca şi reşedinţa voievodală, face evidentă prospeţimea capacităţii de receptare şi, în acelaşi timp, dorinţa de afirmare în planul valorilor cultural-artistice. Curtea voievodală de la Cuhea nu era pentru acele vremuri o apariţie izolată în spaţiul voievodatelor române; alături de ea se cer amintite numai pentru Maramureş cetăţile şi curţile de la Sărăsău, Giuleşti, Domneşti, Onceşti, aceasta din urmă prevăzută cu un turn locuinţă înconjurat cu un val de pămînt, cu palisadă[63].

În acelaşi timp, spre părţile din sudul Transilvaniei, în Hunedoara, la Suseni pe valea Rîuşorului, era realizat în primă etapă ansamblul fortificat cunoscut, îndeobşte, sub denumirea de cetatea Colţului[64]. Alcătuit dintr-o curte cnezială, dintr-un turn de refugiu agăţat pe un colţ de stîncă şi dintr-o biserică fortificată cu un puternic turn de piatră înălţat deasupra sanctuarului, ansamblul de la Colţi constituie unul dintre cele mai semnificative moduri de amenajare defensivă, într-o zonă în care cnezimea română reuşea să păstreze o poziţie de excepţie în ierarhia ţării. Din aceeaşi vreme datează turnul-locuinţă de la Răchitova[65], puternică prismă drep-

[60] Al. Rădulescu, *Rezultatul săpăturilor arheologice de la Satchinez şi Mănăştur (jud. Timiş)*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

[61] Hurmuzaki-Densuşianu, 1/2, Bucureşti, 1890, p. 261.

[62] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 215—238.

[63] *Ibidem*, p. 238; Gh. Anghel, *Cetăţi medievale din Transilvania*, Bucureşti, 1972, p. 30.

[64] V. Drăguţ, *Vechi monumente hunedorene*, p. 23—25; R. Popa, *Cetăţile din Ţara Haţegului* (BMI, 1972, nr. 3, p. 57—59).

[65] R. Popa, *op. cit.*, p. 56.

tunghiulară de piatră sau turnul de la Mălăieşti[66], cu a sa biserică paraclis[67]; s-ar părea că aceleiaşi perioade îi aparţine întregirea sistemului defensiv al cetăţii de la Breaza (jud. Braşov)[68]. La sud de Carpaţi, acelaşi proces de organizare a sistemului defensiv autohton a dus la construirea cetăţii de refugiu de la Poenari (jud. Argeş), de fapt o amenajare foarte asemănătoare cu cele hunedorene, respectiv un turn-locuinţă înconjurat de o incintă fortificată uşoară, pe care ulterior voievozii munteni o vor înlocui cu o autentică cetate[69].

Încă şi mai mult decît aşezările fortificate, ctitoriile cneziale şi voievodatele au făcut posibilă manifestarea geniului artistic autohton şi totodată opţiunile artistice ale donatorilor. La Sîntă Mărie Orlea (jud. Hunedoara) în anul 1311 s-a realizat un impozant ansamblu de pictură murală, operă complexă, cu o iconografie deosebit de elaborată[70]. Autorul acestei opere era cunoscător al unor modele de largă circulaţie în lumea bizantină, preluînd şi teme caracteristice în îndepărtatul Caucaz, precum *Descoperirea sfintei cruci*, prilej de a înfăţişa cu toată pompa curtea imperială a Bizanţului. Desenul savant şi coloritul armonizat cu deosebită subtilitate sînt calităţi care îl definesc pe autorul anonim al picturilor de la Sîntă Mărie Orlea, după cum trăsăturile stilistice de obîrşie bizantin-paleologă, împreună cu particularităţile de limbaj pictural de provenienţă italiană, înlesnesc identificarea zonei sale de formaţie la întîlnirea sferelor de artă bizantino-italiană.

Doi ani mai tîrziu, la vechea ctitorie de la Streisîngeorgiu, prin grija voievodului Bălea se realiza un alt ansamblu de pictură murală cu atît mai important cu cît ne aflăm aici în faţa operei unui artist autohton, zugravul Teofil, cel mai vechi artist român cunoscut[71]. Fragmentele de pictură recuperate de sub tencuielile tîrzii demonstrează că meşterul Teofil era un artist cu o formaţie complexă, cunoscător al unor teme iconografice de veche tradiţie cappadociană, vehiculate cu probabilitate prin sudul Italiei, acolo unde şezările monastice de tip bazilian se dezvoltaseră într-un număr foarte mare. Desenul energic şi expresiile grave conferă picturilor de la Streisîngeorgiu o particulară forţă de comunicare, lăsînd să se descifreze un stil original ce rezultă din sinteza dintre modalităţile de limbaj pictural bizantin, pe de o parte, şi cel gotic, pe de alta. Picturile de la Streisîngeorgiu, cu a lor certă personalitate stilistică, lasă să se întrevadă procesul de constituire a unei şcoli de pictură românească locală, şcoală despre care vom putea adăuga o sumă importantă de date către sfîrşitul aceluiaşi veac al XIV-lea.

În Transilvania, în primele decenii ale veacului al XIV-lea, se construia la Sînpetru, în Ţara Haţegului, o curte cnezială înzestrată cu o bise-

---

[66] *Ibidem*, p. 60—61; V. Eskenasy, *Cercetările de la Mălăeşti şi Sălaşul de sus (Materiale şi cercetări arheologice (a XIII-a sesiune anaală de rapoarte)*, Oradea, 1979, p. 345—347); V. Eskenasy şi A. Rusu, *Cetatea cnezială de la Mălăeşti, jud. Hunedoara*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

[67] De remarcat că biserica paraclis a cetăţii Mălăeşti a avut un plan foarte răspîndit în Ţara Haţegului, fiind monovanată cu sanctuar dreptunghiular.

[68] T. Nägler, *Cercetările de la Cetatea de la Breaza (Făgăraş)* („Studii şi comunicări. Arheologie-istorie", Muzeul Brukenthal 14, Sibiu, 1969, p. 89—121).

[69] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 131—132; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 110—111.

[70] I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, p. 223—239; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 397—402; V. Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania*, Bucureşti, 1970, p. 11—17; idem, *Picturile bisericii din Sîntă Mărie Orlea, cel mai vechi ansamblu mural din ţara noastră* (BMI 1971, nr. 3, p. 61—74).

[71] idem, *Streisîngeorgiu. Observaţii preliminare privind picturile murale.*

18-c. 742

rică-paraclis, de tip sală cu sanctuar patrulater, boltit în cruce. Puţin mai spre nord, în munţii Trascăului, la Rîmeţi (jud. Alba)[72] se construia o mînăstire a cărei biserică, asemenea celei de la Mica-Mănăstirea, prezintă obişnuita compartimentare ortodoxă: naos-pronaos. În cazul acestui monument, formele arhitectonice au o compoziţie spaţială clar adaptată compoziţiei planimetrice, naosul fiind boltit în semicilindru longitudinal, în timp ce pronaosul este boltit în semicilindru transversal. Absida, semicirculară la interior şi la exterior, acuză încă legături cu arhitectura romanică, dar concepţia spaţială de inspiraţie bizantină exprimă fără echivoc apartenenţa monumentului la ambianţa artistică românească, în interiorul căreia se operau numeroase sinteze occident-orient pe fondul tradiţiilor autohtone.

Într-o vreme cînd, în întreg spaţiul cultural românesc, pe suportul viguros al tradiţiilor se altoiau noi experienţe artistice, cînd prin împletirea elementelor de limbaj provenind fie din orient sau din occident se ajungea la sinteze corespunzătoare momentului istoric şi aspiraţiilor artistice ale unei societăţi în curs de dezvoltare, nu va surprinde dacă în Ţara Românească, unde procesul de pregătire a unei mari formaţiuni statale era foarte avansat, ne vom întîlni cu realizări artistice de notabilă importanţă.

Cercetările arheologice coroborate cu mărturiile documentare demonstrează că, în primele decenii ale secolului al XIV-lea, Ţara Românească străbătea un laborios proces de dezvoltare economică şi că, în cadrul mutaţiilor care aveau loc, trecerea de la regimul rural la cel urban marca configuraţia mai multor aşezări.

Deosebit de prospere au fost în primul rînd aşezările de la Dunăre care beneficiau pe de o parte de rodnicia Cîmpiei Române şi pe de alta de tradiţionalele legături, prin intermediul Dunării, cu ţările balcanice şi, în primul rînd, cu Imperiul bizantin. Numărul mare de monede bizantine găsite în aceste aşezări ,fie izolat, fie sub formă de tezaure, confirmă intensitatea schimburilor economice şi lasă să se înţeleagă mai uşor posibila deschidere către o activitate artistică. La Ostrovul — Mehedinţi, la Turnu Severin, la Zimnicea, la Turnu Măgurele, la Giurgiu şi în alte localităţi, alături de monedele bizantine, au fost găsite importante fragmente ceramice, al căror desen grafitat şi decor smălţuit cu verde şi galben se înscrie integral în aria de influenţă a Bizanţului. Ceramica locală, de asemenea prezentă în siturile arheologice, vădeşte o progresivă tendinţă de afirmare a formelor în consens cu însăşi evoluţia societăţii, a cărei stratificare de tip feudal se accentua.

De-a lungul principalelor drumuri comerciale şi mai ales în zona apropiată trecerilor peste munte, alte aşezări îşi îmbogăţeau în această vreme zestrea de construcţii şi, aşa cum s-a putut demonstra de curînd, la Cîmpulung sau la Curtea de Argeş ne aflăm, fără echivoc, în faţa unor construcţii care aparţin mediului urban[73]. Principalele realizări arhitectonice se cer căutate fie în categoria reşedinţelor nobiliare, fie în categoria lăcaşurilor de cult. La Turnu Severin şi la Cîmpulung implantările, fie şi temporare, ale comunităţilor catolice uneori sprijinite, ca în cazul Severi-

---

[72] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 566; Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 53—62; V. Drăguţ, *Zugravul Mihu şi opera sa* (*SCIA*, 1966,nr. 1, p. 39—47).

[73] L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *Cercetările arheologice de la Curtea de Argeş*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

nului, de garnizoane ale coroanei maghiare, explică ridicarea unor edificii cu tehnică de zidărie proprie arhitecturii gotice, cu planimetrie şi forme decorative aparţinînd aceleiaşi arhitecturi.

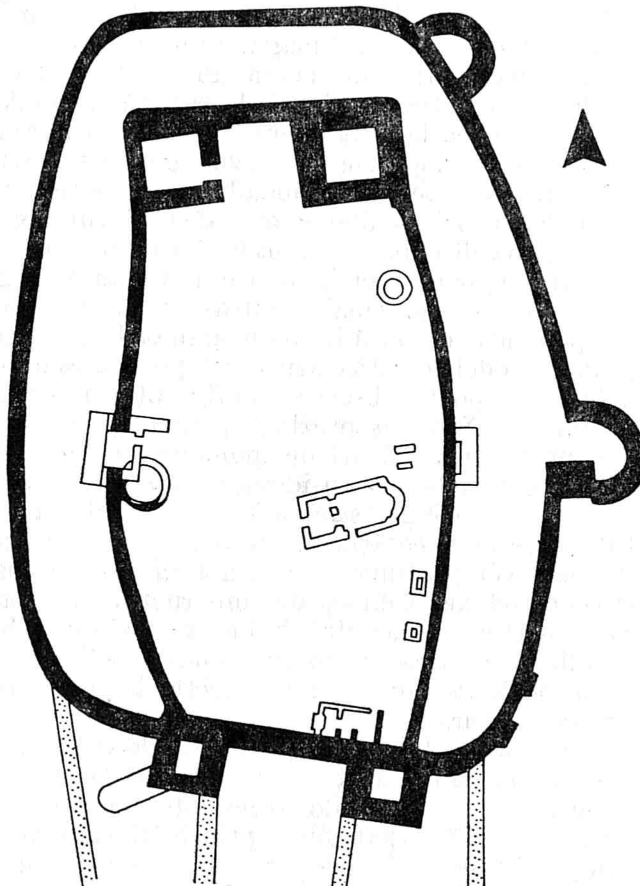

Fig. 12. — Planul cetăţii medievale din Drobeta-Turnu Severin (după Gh. Anghel, *Cetăţi medievale din Transilvania*, p. 35).

Datînd de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, dar terminată cu probabilitate în primele decenii ale secolului al XIV-lea, vechea biserică Sfîntul Iacob a Bărăţiei din Cîmpulung Muscel era o construcţie mononavată caracterizată prin dispoziţia gotică a absidei poligonale ce fusese întărită cu contraforţi[74]. Piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu, datînd din anul 1300, se înscrie şi ea în categoria monumentelor reprezentative de artă occidentală, ea fiind la origine decorată cu un gisant, o reprezentare a defunctului întins pe lespede[75]. Cloaşterul cîmpulungean, din care nu s-au mai păstrat decît mărturiile arheologice, se înscrie în aceeaşi fami-

---

[74] Şt. Balş, *Restaurarea Bărăţiei din Cîmpulung-Muscel (Monumente istorice — studii şi lucrări de restaurare*, 1969, p. 7—25); P. Chihaia, *Monumente gotice în Cîmuplung-Muscel (Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 306—318).

[75] E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu şi cîteva date arheologice şi istorice în legătură cu ea* (SCIA, 1957, nr. 1—2, p. 109—127); P. Binder, *Din nou despre Comes Laurentius de Longocampo* (SCIA, 1975, p. 185—188).

lie stilistică și, alături de biserica Sfîntul Iacob, constituie un martor al prezenței arhitecturii gotice în Cîmpulung, oraș care avea să joace un rol atît de important în procesul constituirii statului independent al Țării Românești.

În cealaltă parte a țării, la Turnu Severin, chiar în primele decenii ale secolului, expansiunea autorității maghiare beneficia de ridicarea unei puternice cetăți cu turn donjon în centru. Pînza de ziduri acuză pretutindeni tehnica de construcție cu piatră de carieră neregulată, așa cum pretutindeni se poate vedea la monumentele din Transilvania și Banatul epocii. În același timp, fragmentele de nervuri gotice și o frumoasă cheie de boltă demonstrează că interioarele locuibile sau de reprezentare beneficiaseră de boltiri pe nervuri, situînd cetatea de la Turnu Severin în marea familie a castelelor gotice de epocă[76]. Și tot la Turnu Severin, ruina bisericii din parcul muzeului Porțile de Fier[77], cu al său plan dreptunghiular încheiat spre răsărit cu o absidă poligonală contravîntuită de puternici contraforți, ne arată că populația catolică locală dispunea de un lăcaș de închinăciune conceput după modelele gotice atît de răspîndite la nord de Carpați.

Așa cum lesne se poate observa, configurația artistică a primelor decenii ale secolului al XIV-lea prezintă pentru Țara Românească un caracter bipolar, pentru că, alături de monumente de influență sau de inspirație gotică, se cer luate în considerare monumente a căror matrice stilistică este evident bizantină. Astfel la Turnu Severin, în curtea liceului sau pe platoul din interiorul cetății, pot fi văzute ruinele unor biserici de plan dreptunghiular, compartimentate ritual în naos-pronaos, conform exigențelor rituale ortodoxe. Tehnica de construcții, cu alternarea pietrei și cărămizii, ca și martorii sistemului de boltire vizibili la biserica de pe platoul cetății, indică preluarea creatoare a modelelor bizantine, fapt lesne de explicat într-o localitate care se afla efectiv la întîlnirea dintre cele două mari zone de cultură.

Dar mediul artistic local cu tradițiile sale era destul de puternic pentru a nu se mulțumi cu simple preluări din lumea modelelor de peste hotare. Către 1330 se construia la Curtea de Argeș interesantul monument care este biserica Sîn Nicoară[78]. Aparținînd principial categoriei de biserici mononavate compartimentate în naos-pronaos și avînd în naos o boltire semicilindrică cu dublouri, biserica Sîn Nicoară este un monument ale cărui inovații de formă și de tratare ne situează în sfera unei autentice sinteze. Într-adevăr, deși de mici dimensiuni, ea a fost concepută să fie înzestrată pe partea de apus cu un turn-clopotniță destul de înalt. Ideea unui turn-clopotniță pe pronaos nu era străină arhitecturii bizantine, exemple similare putînd fi găsite în Balcani ca de exemplu la biserica cetății de la Stanimaka-Assenovgrad[79], dar la Curtea de Argeș personalitatea turnului-clopotniță a fost rezolvată de o manieră deosebită, cu o pregnantă robustețe de expresie, făcînd vizibilă absorbirea unor sugestii din arhitectura transilvăneană, unde atît de multe monumente erau prevăzute cu autentice turnuri pe latura de vest. Că un asemenea turn a fost

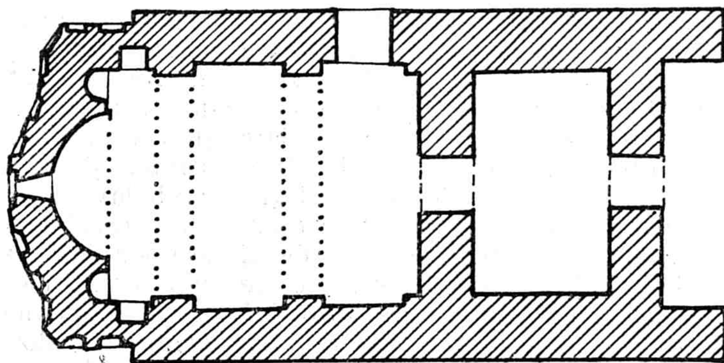
---

[76] M. Davidescu, *Cetatea Severinului* (BMI, 1970, nr. 3).

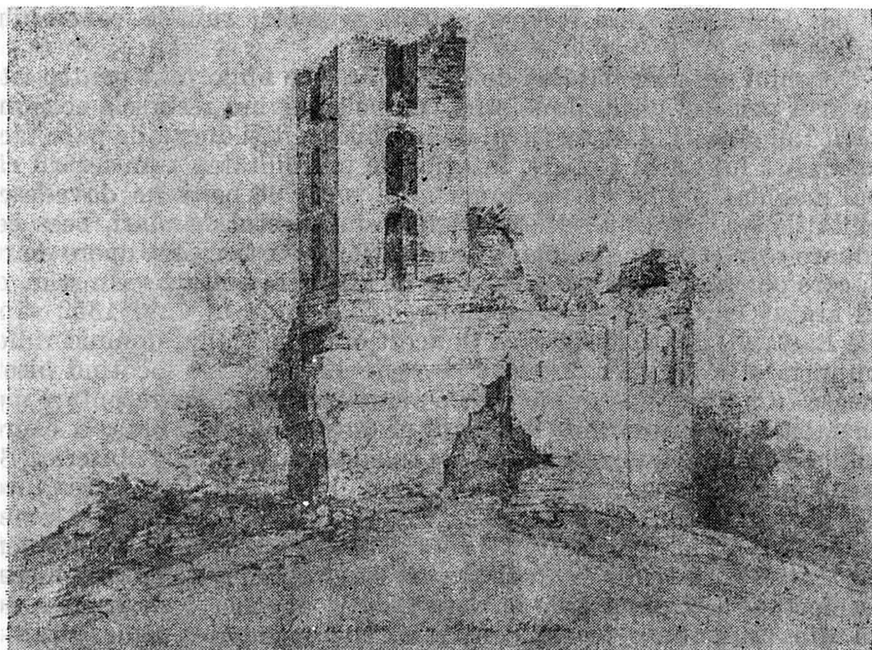
[77] V. nota 53; de asemenea R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 155—157; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 68—69; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, p. 138.

[78] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 136—138; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 69—71.

[79] K. Mijatev, *Die mittelalterliche Baukunst in Bulgarien*, Sofia, 1974, p. 160; tot în Balcani, Messembria bizantină avea cel puțin două lăcașe cu turn pe pronaos, respectiv biserica Sfinții Arhangheli și biserica Pantocrator (K. Mijatev, *op. cit.*, p. 162—163; 145—149; C. Mango, *Architectura bizantina*, Roma, 1974, p. 305—306).

a

b

Fig. 13 — Biserica Sîn Nicoară din Curtea de Argeș: a) Planul (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 109); b) Ruinele bisericii la 1860, desen de Gh. Tattarescu (foto Muzeul de artă al R. S. România).

prevăzut de la început și nu adăugat ulterior, așa cum au crezut unii cercetători, o demonstrează prezența *ab initio* a contraforților de pe latura de vest, contraforți care se integrează procesului de sinteză, ei fiind familiari arhitecturii gotice, dar ca și necunoscuți arhitecturii bizantine. Tehnica de construcție, cu asize alternate de piatră și de cărămidă, este proprie arhitecturii bizantine, dar zidarii locali au introdus și aici o inovație, demnă de toată atenția, înlocuind piatra fățuită cu bolovani de rîu, ceea ce conferă paramentului o expresie mai frustă, de o certă vigoare plastică. Absida altarului, savant încadrată de nișele celor două pastoforii, proscomidia și diaconiconul, este decorată către exterior cu firide, procedeu preluat de asemenea din arhitectura bizantină, dar adaptat aici formelor unui monument care nu poate fi considerat altfel decît ca o realizare autohtonă originală, în cadrul căreia au fost contopite cu abilitate sugestiile furnizate de arhitectura bizantină pe de o parte, de cea gotică de cealaltă parte. Încă nerezolvată este pînă azi problema destinației inițiale a bisericii Sîn Nicoară. Credem a nu greși văzînd în ea un paraclis al vechilor curți voievodale, care în mod firesc, ținînd seama de cerințele defensive, s-au aflat pe dealul pe care îl încununează și astăzi ruinele venerabilului monument[80].

Deceniul anterior bătăliei de la Posada este important pentru istoricul de artă prin cel puțin două știri, ambele privind resursele economice ale Țării Românești. Atît registrul de la Chilia, cît și oferta de pace făcută de Basarab I lui Carol Robert, însoțită de posibilitatea transferării către regatul maghiar a unei foarte importante sume de bani, ne dovedesc că posibilitățile economice ale tînărului stat erau destul de mari, ceea ce în continuare se va traduce pe planul realizărilor artistice prin opere de referință, care pot fi considerate și ca acte de afirmare politică. Nu știm cum vor fi arătat curțile de la Cîmpulung, acolo unde în anul 1352 răposa marele Basarab, dar este sigur că în acest oraș de scaun, domnia ridicase de timpuriu o importantă biserică și credem a nu greși socotind biserica domnească din Cîmpulung unul dintre monumentele de reprezentare menit să contrabalanseze puternica influență pe care, în același oraș, o exercita comunitatea săsească înzestrată cu ale sale lăcașuri de cult : biserica Sfîntul Iacob și mînăstirea franciscană — vechiul Cloașter. Publicarea incompletă a jurnalului de săpături de la Cîmpulung a lăsat multă vreme pe cercetători în situația de a crede că acest lăcaș era o expresie a influențelor occidentale[81]. Recenta valorificare a însemnărilor lui Virgil Drăghiceanu, care a efectuat aici cercetările în anul 1924[82], dovedește că biserica domnească din Cîmpulung fusese construită într-o tehnică tipic bizantină, cu tiranți de lemn îngropați în grosimea zidurilor. Pare probabil că ne aflăm în fața unei bazilici de tip bizantino-balcanic, poate o combinație între bazilică și o cruce greacă înscrisă, așa cum în aceeași perioadă se construia la Mistra, în Peloponez, de asemenea la biserica Bogorodica Ljeviška, ctitoria regelui sîrb Milutin[83]. În orice caz, curtea de la Cîmpu-

---

[80] Pentru motive care nu pot fi dezvoltate aici, considerăm că reședința voievodală de la Argeș nu putea fi în nici un caz în curtea sumar fortificată și înzestrată din jurul bisericii Sfîntul Nicolae.

[81] N. Ghika-Budești, *op. cit.*, p. 122; V. Vătășianu, *op. cit.*, 130—131; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 118; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 165—166.

[82] V. Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Cîmpulung. Un document inedit: Jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1924* (BOR, 1964, nr. 3—4, p. 328—329).

[83] V. Drăguț, *Biserica domnească din Cîmpulung: o nouă ipoteză* (BMI, 1977, nr. 1, p. 45—50).

lung trebuie să fi fost o realitate definitiv închegată în anul morţii voievodului şi este de aşteptat că viitoarele cercetări arheologice vor pune în evidenţă tot mai multe mărturii în legătură cu primele construcţii basarabeşti[84].

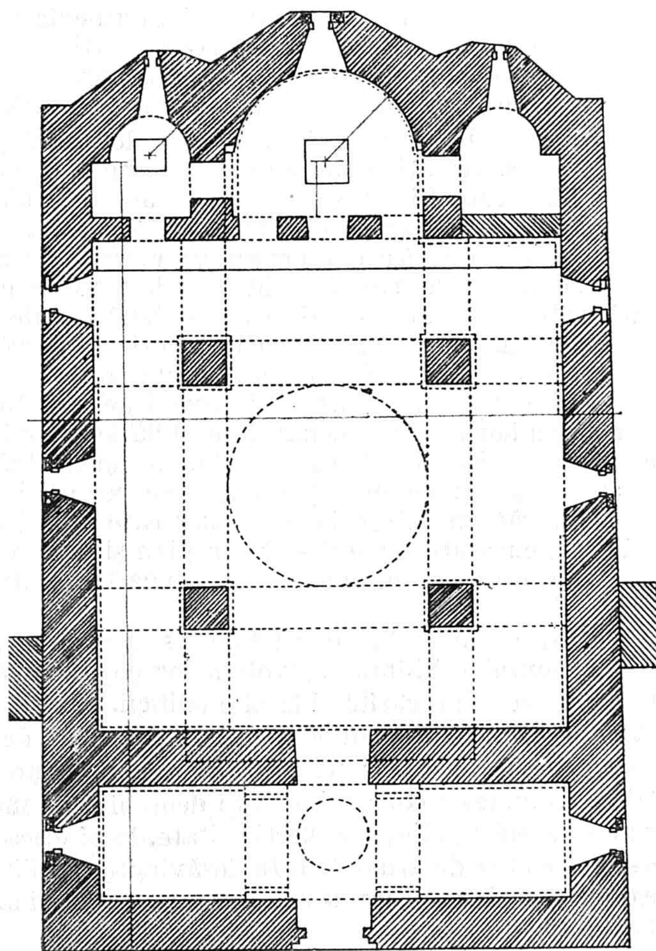

Fig. 14. — Planul bisericii domneşti din Curtea de Argeş (după BCMI, 1917—1923, p. 83).

Dispariţia monumentelor cîmpulungene ne obligă să acordăm un interes sporit bisericii Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeş, ctitorie domnească de nobilă ţinută, pe care, cu drept cuvînt, un cercetător contemporan o numea un *monumentum princeps*[85]. Construită într-o vreme cînd în

[84] Semnalăm faptul că în ultimii ani au fost efectuate noi cercetări arheologice de către Gh. Cantacuzino, rezultatele urmînd a fi publicate.

[85] R. Theodorescu, *„Monumentum princeps" et genèse d'états en Europe orientale au moyen-âge* (RRH, XVII, 1978, nr. 2, p. 246). Comparînd biserica Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeş cu alte monumente princiare din Europa orientală, R. Theodorescu operează o subtilă analiză, remarcînd asemănările dar şi deosebirile. Oricum, rămîne valabilă ideea că, prin importanţă artistică şi legătură nemijlocită cu întemeierea statului independent, ctitoria argeşeană poate fi considerată un „monumentum princeps".

spaţiul bizantino-balcanic arta înregistra un efemer declin, biserica din Curtea de Argeş este, la prima vedere, profund îndatorată unui prototip bizantin constantinopolitan. Într-adevăr, aşa cum s-a mai spus, avem de-a face cu o biserică de tip cruce greacă înscrisă, cu turlă centrală, varianta constantinopolitană fiind perfect exprimată prin interpunerea între braţul răsăritean al crucii şi absidă a unor boltiri intermediare. Pronaosul, îngust şi scund, lasă să se desfăşoare, cu claritate în spaţiu, volumele bisericii propriu-zise, iar braţele crucii mult înălţate deasupra spaţiilor de colţ sînt articulate viguros, deasupra lor înălţîndu-se tamburul turlei cu cupolă.

Tehnica de construcţie cu obişnuita alternare de piatră şi cărămidă, de asemenea cu folosirea tiranţilor de lemn în grosimea zidăriei, trimite la aceleaşi modele bizantine. Şi totuşi, dincolo de aceste evidente asemănări, trebuie să luăm în considerare la Curtea de Argeş cel puţin cîteva caracteristici care fac din biserica domnească un monument autohton şi, mai mult decît atît, expresia unui act de afirmare, de autoritate, pe măsura realităţilor politice ale unui stat care îşi rostea cu bărbăţie drepturile sale în spaţiul european. Examinînd tehnica de construcţie, lesne vom constata că este vorba, la fel ca la biserica Sîn Nicoară, despre o formulă de autohtonizare, prin înlocuirea pietrei făţuite cu bolovani de rîu. Neregularitatea de formă a bolovanilor este compensată de abila lor distribuţie, încît efectele decorative sînt sesizante şi, pe ansamblu, paramentul clădirii sugerează vigoarea unei tradiţii de artă populară. Se cer apoi considerate dimensiunile. Într-adevăr, în categoria bisericilor care aplică cu stricteţe compoziţia unei cruci cu braţe egale înscrise în plan şi în spaţiu, biserica de la Curtea de Argeş este cea mai mare în întreaga lume bizantino-balcanică.

În sfîrşit, dar nu în ultimul rînd, va trebui să notăm armonia generală a proporţiilor, sensul echilibrat al volumelor ce se desfăşoară în spaţiu, calitate care poate fi regăsită şi la alte edificii, constituind un element de marcă al vechii noastre arhitecturi. Spre deosebire de monumentele bizantine propriu-zise, a căror tendinţă de orizontalizare îngreuiază expresia formală a volumelor construite, spre deosebire de monumentele gotice cu a lor accentuată tendinţă de verticalitate, la biserica domnească din Curtea de Argeş starea de armonie este desăvîrşită, ea fiind în deplin acord cu robusteţea zidăriei, în care descifrăm prezenţa unui arte de nedisimulată bărbăţie şi tinereţe.

Terminată în anul 1352, cînd răposa Basarab I, biserica Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeş ne apare ca un act de autoritate a voievodului întemeietor, iar prin calitatea artistică a rezolvărilor arhitectonice constituie un adevărat legat al epocii de întemeiere. Chiar dacă modelul său nu va fi repetat decît de puţine ori în Ţara Românească — dar, în mod semnificativ la importante ctitorii domneşti[86] — lăcaşul de la Curtea de Argeş

[86] Prima reluare importantă a tipului arhitectonic de cruce greacă înscrisă s-a produs abia la începutul secolului al XVI-lea, odată cu construirea bisericii mitropolitane din Tîrgovişte, dar în acest caz a fost adoptată o variantă cu cinci turle. La Hîrteşti (1531) s-a folosit varianta simplă, pentruca apoi, la biserica domnească din Tîrgovişte (1583) să fie folosită o variantă locală, cu două turle pe pronaos şi pridvor. De tip cruce greacă înscrisă a fost şi biserica Sfîntul Sava din Iaşi, construcţie datînd (conform cercetărilor arheologice efectuate de Voica şi Nicolae Puşcaşu) de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. În Ţara Românească, ultima construcţie din această familie a fost biserica Sfîntul Dumitru din Craiova (1651), ctitoria lui Matei Basarab.

va transmite generațiilor următoare de constructori sensul clarității, al articulărilor viguroase și, mai presus de toate, pe acela al armoniei.

Dar importanța bisericii domnești din Curtea de Argeș nu s-a rezumat la arhitectură. Pentru o lungă bucată de timp, acest impozant edificiu va deveni un adevărat trezorier de artă, aici fiind adunate multe dintre operele reprezentative patronate de voievozii ilustrei dinastii a Basarabilor. În anul 1359 Nicolae Alexandru a reușit să transfere mitropolia de la Vicina la Curtea de Argeș, dobîndind astfel un rang superior de organizare ecleziastică pentru tînărul stat al Țării Românești. În vremea aceluiași voievod a început să fie executată decorația murală a bisericii domnești, decorație ce avea să fie terminată cîțiva ani mai tîrziu, în vremea lui Vladislav Vlaicu[87].

Concurînd cu valoarea arhitectonică a mărețului edificiu pe care îl împodobesc, picturile murale interioare alcătuiesc cel mai amplu și cel mai prețios ansamblu iconografic de epocă timpurie a artei medievale românești, fiind totodată unul dintre cele mai importante realizate în deceniile de mijloc ale secolului al XIV-lea în întreaga lume bizantino-balcanică[88].

Comentînd frumusețea acestor picturi, Henri Focillon scria : „La Argeș, pereții bisericii domnești păstrează o rară minune, valoroasă nu numai pentru arta românească, dar pentru istoria picturii din întreaga Europă. Compozițiile care o decorează se numără printre cele mai nobile ansambluri ale orientului european care a produs în acest domeniu atîtea capodopere. Ele înfățișează nu copia seacă a unui model, ci un fel de dramă ciclică plină de forță și austeritate, expresie a unei vieți pasionate, în care mișcarea pare uneori a se supune unui ritm de dans. O gamă bogată și colorată, mai puțin înflorită în tonuri calde decît la Studenița în Serbia, dar vie și categorică, în sfîrșit o matematică a ciclului uman deosebit de bogat în resurse. Deși în mod justificat au fost asemănate cu mozaicurile bizantine de la Kariye Cami din Constantinopol, ele sînt de o inventivitate mai liberă, mai umană și mai simplă"[89].

Vorbindu-se despre picturile bisericii domnești din Curtea de Argeș, în repetate rînduri s-au făcut justificate trimiteri la iconografia și stilistica mozaicurilor și frescelor ce decorează biserica Chora (Kariye Cami), 1315—1320. Știind că ansamblul decorativ constantinopolitan este opera unuia dintre cei mai mari cărturari bizantini ai timpului, logofătul Teodor Metochites, știind că picturile de la Chora sînt, pe drept cuvînt, cotate în rîndul principalelor capodopere ale picturilor paleologe, înțelegem că pictorii din Țara Românească avuseseră ambiția să se situeze la nivelul unor opere de recunoscută autoritate din sfera artei imperiale și că, prin

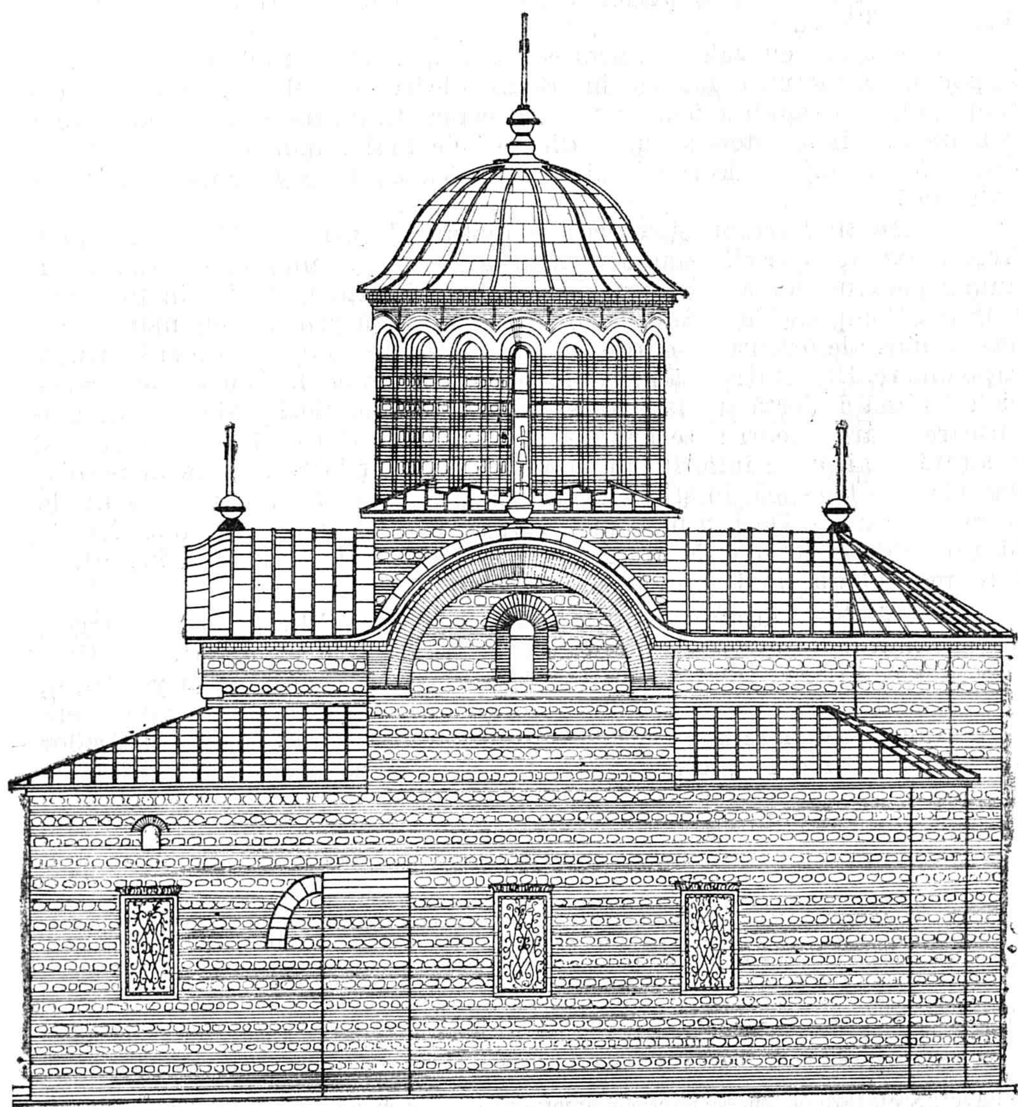
---

[87] Datarea picturilor bisericii domnești din Curtea de Argeș se află de multă vreme în atenția cercetătorilor, prilejuind nu puține controverse. Am arătat cu alt prilej (*Pictura românească în imagini*, București, 1970, p. 16) de ce considerăm că execuția ansamblului mural argeșean se situează în vremea voievozilor Nicolae Alexandru și Vlaicu I, cu probabilitate în anii 1362—1366. Între timp, N. Constantinescu (*op. cit.*, p. 17—18) propune ca dată de încheiere a lucrărilor anul 1369. La rîndul său, C. L. Dumitrescu atribuie picturile lui Radu I, propunînd ca dată de execuție anul 1377 (*Anciennes et nouvelles hypothèses sur un monument roumain du XIV-e siècle: l'église Saint Nicolae-Domnesc de Curtea de Argeș*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", XVI, 1979, p. 22). Ne rezervăm dreptul de a reveni cu noi argumente pentru a demonstra că picturile de la Argeș au fost executate în vremea domniei lui Vlaicu I.

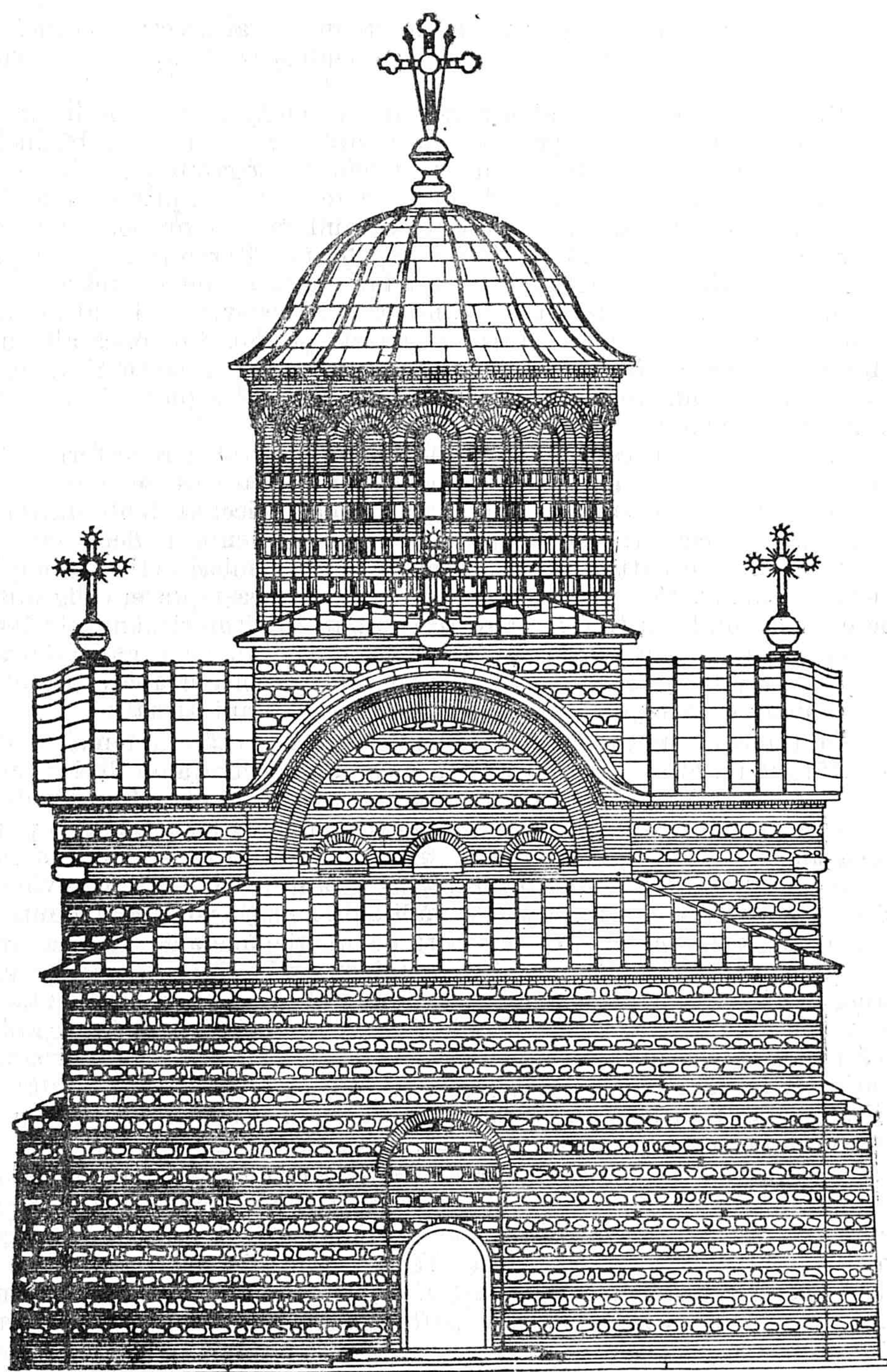
[88] M. Chatzidakis, *Classicisme et tendances populaires au XIV-e siècle. Les recherches sur l'évolution du style* (*XIV-e Congrès international des études byzantines", Rapports*, I, Bucarest, 1971, p. 116).

[89] H. Focillon, *L'art roumain* („L'illustration", Paris, 1929, p. 8).

Fig. 15 – Biserica domnească din Curtea de Argeş: a) Faţada dinspre sud; b) Faţada principală, cu uşa de intrare (după BCMI, 1917 — 1923, p. 111 — 112).

a

b

aceasta, picturile argeșene constituie, împreună cu arhitectura edificiului pe care îl decorau, un act de afirmare în deplină consonanță cu spiritul Posadei.

Din punct de vedere al programului iconografic, ansamblul de la Argeș urmărește îndeaproape canoanele statornicite în arta bizantină a epocii și difuzate în întreaga lume ortodoxă. Bogatele cunoștințe ale meșterilor care au lucrat aici pot fi identificate nu numai prin complexitatea programului iconografic cu multe imagini rare și prețioase *(Cortul mărturisirii, Recensămîntul lui Quirinus, Sfîntul Mormînt)*, dar și prin siguranța organizărilor spațiale care asigură unitatea de expresie a ansamblului. Așa este de reținut sublinierea axei est-vest prin afrontarea celor două mari compoziții : *Maica Domnului pe tron* din conca altarului și *Adormirea Maicii Domnului* de pe peretele vestic al naosului, imagine de o nobilă monumentalitate, adevărată capodoperă a picturii de școală bizantină din epoca renașterii paleologe.

În același timp este de avut în vedere densitatea repertoriului de forme, cu o bună cunoaștere a izvoarelor elenistice care se bucurau de unanimă atenție în pictura vremii. Tradițiile elenistice, evidente în tipologia figurilor, în coafurile elegante și în anume elemente de decor, se asociază unei stăpînite științe compoziționale, unui limbaj artistic complex și elevat. Linia grațioasă și sprintenă, cu răsuciri neașteptate, caligrafiază siluete de o nobilă distincție, care se compun în ritmuri dansante întru totul caracteristice picturilor de la Argeș. Coloritul, cu o gamă bogată dar reținută, este transfigurat de lumina caldă care îl străbate pretutindeni, impunînd întregului ansamblu gravitatea unui ritual.

În pronaos, în cadrul unei frumoase reprezentări a temei *Deisis*, este înfățișat un ctitor purtînd pe cap o coroană decorată cu flori de crin. În mod verosimil s-a văzut în figura acestui ctitor chipul voievodului Nicolae Alexandru, a cărui soție catolică, doamna Clara, nu ar fi putut apărea alături de el într-o biserică ortodoxă. Coroana decorată cu flori de crin ar putea să însemne legătura de vasalitate cu casa Angevinilor, a căror suzeranitate o recunoscuse cu vădită diplomație voievodul muntean, obținînd în schimbul acestei servituți de relație feudală, posesia unor întinse feude la nord de Carpați. Un alt tablou votiv, din nefericire refăcut în anul 1827, se păstrează pe peretele vestic al naosului și reprezintă un voievod cu doamna sa, ținînd în mîini macheta unei biserici. Pare probabil că ne aflăm aici în fața tabloului votiv a lui Vladislav Vlaicu, voievod ambițios și harnic, căruia i se datorează refacerea autorității militare a Țării Românești și, pe de altă parte, inițierea unei adevărate politici de protectorat cultural și artistic în spațiul balcanic.

Cercetările arheologice mai vechi, nuanțate de interpretări contemporane, îi atribuie lui Vlaicu vodă somptuosul mormînt descoperit sub pardoselile bisericii [90]. Voievodul fusese înmormîntat cu toată pompa cuvenită unui dinast de autoritate. Vestmintele, din mătase cu fir de aur, își sporeau strălucirea prin nasturi și podoabe de aur, piesa cea mai reprezentativă fiind, fără îndoială, paftaua care încheia centura brodată cu fir de aur și cu perle.

Provenind dintr-un atelier gotic, verosimil din atelierul celebrilor sculptori clujeni Martin și Gheorghe, paftaua de la Argeș se constituie într-o capodoperă a ofevrăriei europene din a doua jumătate a secolului

[90] P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 12—20.

al XIV-lea [91]. Executată într-o tehnică pretențioasă, prin turnare și cizelare, ea înfățișează un castel a cărui poartă, străjuită cu turnuri, are în mijloc imaginea simbolică a amorului profan: lebăda cu cap de femeie. Calitatea rafinată a execuției și analogiile cu piese de vîrf ale ofevrăriei gotice, în primul rînd cu așa-numitele plăcuțe de la Aachen, fac din paftaua de la Argeș o piesă de referință pentru arta metalelor prețioase din Europa timpului, contribuind totodată la înțelegerea resurselor materiale și a aspirațiilor artistice de la curtea primilor Basarabi.

Considerînd toate podoabele provenind din mormintele princiare descoperite la Curtea de Argeș [92] și ținînd seama de dominanta stilistică gotică, se poate spune că, în timp ce exigențele de cult situau arta Țării Românești în sfera de influență bizantină, ceremonialul de curte înclina mai degrabă către modelele occidentale. Este vorba aici despre un foarte interesant aspect bipolar al culturii și artei din vremea Basarabilor, bipolaritate care avea să lase urme adînci în cultura veche românească, favorizînd sintezele și interpretările de certă originalitate locală.

În aceeași ordine de idei se cer considerate pietrele de mormînt, cum este faimosul gisant de la Argeș, în fond o mlădiță a gisanților occidentali, atît prin indicațiile de costum pe care le conține această piesă de sculptură funerară, cît și prin concepția generală atît de larg răspîndită în toate țările aparținînd occidentului catolic [93]. Dimpotrivă, așa-zisul sarcofag al lui Vlaicu vodă, piesă sculpturală la care, dincolo de prezența unor elemente decorative atipice, precum rozeta sau pomul vieții, trebuie avută în vedere concepția decorativă generală care ne situează în lumea însemnelor funerare din Balcanii afectați de concepțiile bogomilice, stečakurile bosniace oferind din acest punct de vedere cel mai apropiat reper de comparație [94].

Considerată prin prisma principalelor sale realizări artistice, epoca lui Vlaicu vodă ne apare ca o epocă de certe împliniri artistice, în care au fost netezite drumurile spre împlinirile cultural-artistice de durată.
Ar fi însă nedrept să încheiem această scurtă apreciere asupra domniei lui Vladislav Vlaicu fără să facem referință la inițiativele sale în domeniul reorganizării vieții monastice cu tot ce a însemnat aceasta pentru întreaga viață spirituală a țării. Se știe că la inițiativa sa a poposit în Țara Românească călugărul cărturar Nicodim [95]. Exponent al complexului cultural bizantino-balcanic, cu educație făcută la Athos, Nicodim era în același timp un emisar al isihasmului. Lui i se datorează construcția mînăstirii Vodița, realizată și generos înzestrată cu ajutor domnesc [96] și în continuare

---

[91] *Ibidem*, p. 35—44; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 454—455; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 270—272; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, p. 308.

[92] O primă prezentare a acestor podoabe a fost făcută de V. Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923, p. 134—149); R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 267—270, fig. 274—278.

[93] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 336; P. Chihaia, *op. cit.*, p. 21—25; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 248—249; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 273.

[94] P. Chihaia, *op. cit.*, p. 18—19; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 249—250.

[95] E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească, I (pînă în 1385)* („Romanoslavica", XI, 1965).

[96] Este foarte semnificativ în acest sens documentul din anul 1374, prin care Vlaicu dăruia Voditei: „un tetraevanghel ferecat cu argint și aurit, o cădelniță de argint, vase sfințite de argint, o pereche de odăjdii preoțești de mătase, perdele de altar de camhă, cît are nevoie biserica, un epitrahil și rucavițe cusute cu fir de argint; dincolo de aceasta dăruia mănăstirii sale și bani, brînză, ceară, postav etc. (DIR, B, veacul XIII, XIV și XV, București, 1953, p. 27—28).

a mînăstirii Tismana. Datorită distrugerilor din secolul al XV-lea şi a refacerii lor ulterioare, cele două monumente ne sînt cunoscute doar parţial prin intermediul cercetărilor arheologice. În orice caz, este sigur că la Vodiţa a fost folosit planul triconc într-o variantă a cărei origine trebuie căutată în părţile Salonicului, dar care s-a impus pe valea Moravei şi ulterior în Oltenia sub semnul modelelor realizate de constructorii sîrbi din cnezatul lui Lazăr [97].

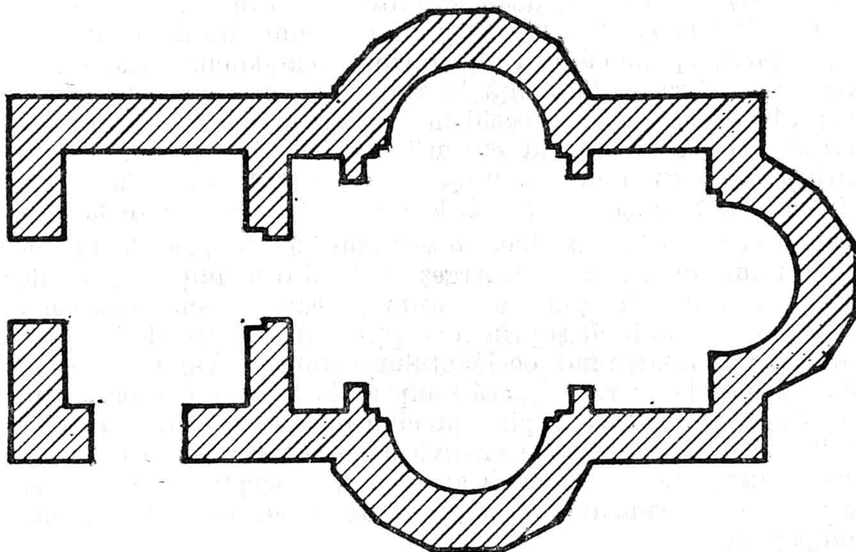

Fig. 16 — Planul bisericii Vodiţa II (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 156).

Tot Vlaicu vodă trebuie considerat a fi iniţiatorul marii politici de patronat românesc la muntele Athos, lui datorîndu-i-se nu numai reconstrucţia integrală a mînăstirii Cutlumus (1369—1374), care de aici încolo a fost considerată multă vreme „marea lavră a românilor", dar şi obţinerea unui statut special pentru călugării români, dovadă că monahismul românesc nu se năştea acum, el era de veche tradiţie şi avea unele reguli cu caracter instituţional, care se impuneau chiar şi la Athos [98].

Aşa cum în Ţara Românească primii Basarabi reuşeau să statornicească o viaţă artistică de autoritate, folosind modele de recunoscut prestigiu, în Moldova întemeietorilor vom regăsi aceleaşi preocupări pentru a oferi tînărului stat o rostire culturală corespunzătoare. Nu ştim dacă tradiţia cronicărească corespunde adevărului, dar este verosimil ca, după instalarea sa la Baia, Dragoş vodă să fi fost preocupat să înalţe

[97] Obiect de controverse între specialiştii, problema genezei planului-triconc este departe — se pare — de o unanimă acceptare. Mai aproape de adevăr este — credem — R. Theodorescu care pune răspîndirea triconcului în legătură cu o anume „modă" monastică reînoită în ţările române prin activitatea lui Nicodim şi a ucenicilor săi (R. Theodorescu, *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european*, SCIA, 1973, nr. 2, p. 211—225).

[98] A se vedea actul din septembrie 1369 (păstrat în copie nepecetluită) din care rezultă că Vlaicu a dat bani pentru refacerea mănăstirii Cutlumus, fapt confirmat de testamentul mitropolitului Hariton, preot al Sfîntului Munte, încheiat cu participarea multor martori în iulie 1378 (DIR, veacul XIII, XIV, XV, doc. 11, 21, p. 17, 29).

ctitorii pe pămîntul Moldovei şi poate cu acel prilej a construit biserica de la Volovăţ care ii este atribuită [99]. În orice caz voievodul maramureşean găsea pe teritoriul Moldovei un cadru artistic tradiţional care se exprima atît prin construcţiile de lemn — locuinţe şi lăcaşuri de cult — cît şi prin realizări ale meşteşugului metalelor şi ale ceramicei, prezente pretutindeni în săpăturile arheologice. Alături de acestea, în principalele centre comerciale şi meşteşugăreşti (constituite încă din secolul al XIII-lea

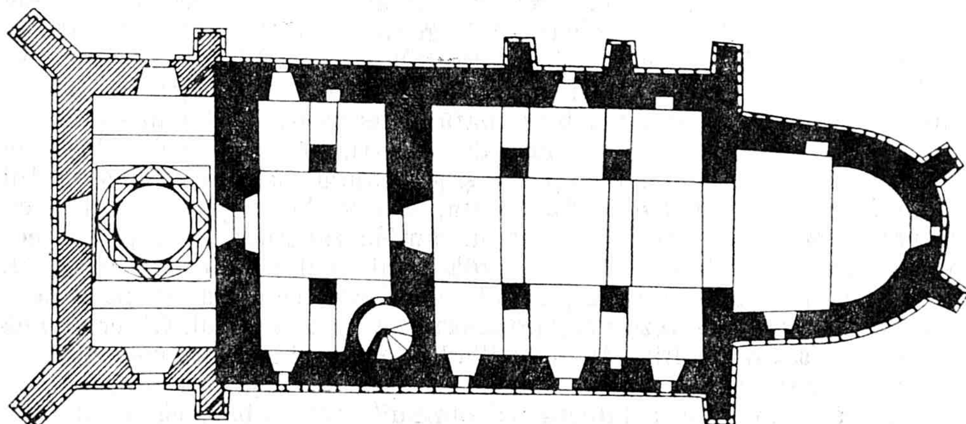

Fig. 17 — Planul bisericii din Rădăuţi (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 182).

la Baia, la Siret sau Rădăuţi) [100], sub impulsul modelelor transilvănene fuseseră construite şi edificii de piatră ca acea dispărută mînăstire din Baia ale cărei resturi sînt consemnate *in situ* şi din care provin unele pietre încorporate în biserica Albă din acelaşi oraş [101].

După 1359, cînd Bogdan de la Cuhea scutura suzeranitatea angevină fusese construită o biserică de lemn la Rădăuţi, edificiu care, în profida dimensiunilor modeste şi a materialului de construcţie utilizat, a avut un rol important în ierarhia ţării, aici avîndu-şi loc de îngropăciune unul dintre voievozii timpului, despre ale cărui posibilităţi materiale ne dau ştire vestigiile arheologice recuperate de puţină vreme prin săpăturile efectuate sub actuala biserică Sfîntul Nicolae [102]. Înveşmîntat în haină de brocart cu bumbi de aur şi purtînd un superb inel sigilar din aur, voievodul din mormîntul de la Rădăuţi trebuie pus în legătură cu defuncţii depuşi în mormintele cimitirului învecinat şi a căror identitate de epocă şi ambianţă poate fi uşor recunoscută prin intermediul inventarului funerar. Este vorba, în mod simptomatic, despre personaje care au purtat acelaşi tip de podoabe ca acelea găsite în săpăturile de la Cuhea, ceea ce confirmă

---

[99] Nicolae Costin, *Letopiseţul ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ediţia I. Şt. Petre, p. 175—176; I. I. Solcanu, *Datarea şi planul bisericii de lemn de la Putna* (SCIA, 1974, p. 95—101).

[100] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967.

[101] R. Teodoru, *Vechile biserici din Baia* (SCIA, 1953, nr. 1).

[102] Cercetările arheologice, prilejuite de lucrările de restaurare iniţiate de fosta Direcţie a patrimoniului cultural naţional, au fost efectuate de Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, în anii 1974—1977. Rezultatele cercetărilor au fost parţial valorificate prin comunicări publice precum şi prin informaţii oferite cu amabilitate la şantier, pentru care le adresăm cuvenite mulţumiri.

pe deplin tradiţia descălecării lui Bogdan, voievodul maramureşan, în Moldova.

Suprapunînd biserica de lemn, realitate a cărei semnificaţie simbolică nu trebuie să scape atenţiei, biserica episcopală Sfîntul Nicolae din Rădăuţi este un edificiu a cărei datare continuă să fie controversă [103]. În orice caz ne aflăm în faţa unei construcţii înălţate în deceniile de început ale statului independent Moldova, ceea ce va justifica, un veac şi mai bine mai tîrziu, iniţiativa lui Ştefan cel Mare, care a amenajat aici o adevărată necropolă a înaintaşilor săi, începînd chiar cu Bogdan I cel Bătrîn [104]. Situată în zona de nord a Moldovei, acolo unde influenţele arhitecturii gotice se manifestau din plin atît prin intermediul coloniilor săseşti cît şi sub semnul legăturilor cu Polonia învecinată, biserica de la Rădăuţi prezintă o originală sinteză dintre tehnica de construcţie şi formele obişnuite pentru arhitectura gotică, de o parte, şi programul spaţial dictat de cultul ortodox, pe de altă parte [105]. În esenţă, este vorba despre o bazilică cu trei nave, încheiată spre răsărit cu un amplu sanctuar, de fapt un cor dreptunghiular, prelungit de o absidă semicirculară. Corpul bazilical, alcătuit din trei nave, este împărţit în două printr-un zid străpuns de o uşă; două travee sînt rezervate pronaosului şi trei naosului. Observînd că nava centrală este boltită în semicilindru cu dublouri, trebuie adăugat că navele laterale sînt boltite cu semicilindri dispuşi transversal, ceea ce modifică compoziţia arhitectonică obişnuită într-o bazilică, producînd o centralizare a spaţiilor, centralizare care nu poate să nu evoce modelele bizantine. Masivitatea zidurilor şi forma rotunjită a absidei i-au făcut pe mulţi cercetători să se gîndească la un model romanic; în realitate, atît prezenţa contraforţilor cît şi toate celelalte elemente de piatră profilată indică din plin marca stilistică a goticului [106]. Aşadar, aparenţa romanică nu este decît un rezultat al reinterpretării volumelor, reinterpretare dictată de o concepţie spaţială diferită de cea gotică. Puterea sintezei operate aici şi autoritatea sa în timp [107] justifică aprecierea că, la data construirii bisericii episcopale de la Rădăuţi, mediul artistic moldovenesc dispunea de un punct de vedere maturizat, fiind capabil să prelucreze cu libertate şi siguranţă unele modele preluate din sferele de cultură învecinate.

Dar, în afara spaţiului ritual propriu-zis, la biserica din Rădăuţi se mai cer considerate şi alte aspecte. Într-adevăr, deasupra navelor laterale au fost rezervate nişte galerii tăinuite, un fel de false tribune care comunică cu exteriorul prin mici răsuflători. Partea de vest a bisericii, deasupra pronaosului, are amenajat un spaţiu care putea fi folosit ca adăpost pentru îngrijitorii bisericii sau, împreună cu galeriile laterale, să constituie un adevărat tezaur al acesteia. Accesul la nivel superior este

---

[103] Potrivit cercetărilor arheologice amintite mai sus ar fi vorba despre un edificiu construit în epoca lui Petru Muşat.

[104] Ştefan cel Mare a înfrumuseţat mormintele înaintaşilor săi cu epitafe sculptate de meşterul Jan, în anii 1479—1480 (*Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 249—256).

[105] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare* (BCMI, 1925, p. 158—160); V.Vătăşianu, *op. cit.*, p. 301—302; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 120—124; V. Drăguţ, *Arta gotică în România*, p. 145—147.

[106] Ca urmare a recentei restaurări (1974—1977), cu care prilej au fost refăcuţi contraforţii cu profile şi lăcrimarii, expresia gotică a bisericii din Rădăuţi este mai clară decît anterior.

[107] Aşa cum a observat de mult G. Balş, biserica din Rădăuţi a constituit un model de la care s-au inspirat constructorii bisericilor de la Dolheştii Mari şi Volovăţ.

asigurat de o scară în spirală a cărei casă este plasată în colțul de sud est a pronaosului. Ideea unor tainițe practicate deasupra spațiului cultural va fi reținută de constructorii moldoveni; în secolul al XVI-lea, ea va fi repetată la mai multe monumente: la Humor, Moldovița, Sucevița, sub forma unei încăperi boltite, situate deasupra gropniței. Decorația fațadelor la biserica din Rădăuți este deosebit de sobră, fiind constituită dintr-o friză de ocnițe așezată imediat sub cornișe. De mai veche obîrșie bizantină dar preluată și de arhitectura occidentală, folosirea ocnițelor ca element decorativ va face carieră în plastica arhitectonică din Moldova, încît, și din acest punct de vedere, biserica din Rădăuți are valoarea unui autentic prototip [108].

Ajunse în preajma anilor 1370, în condițiile unui proces de constantă afirmare politică și militară, țările române erau în măsură să dezvolte o activitate artistică bogată și multilaterală, o activitate în cadrul căreia recentele asimilări se integrau cu sporită înțelegere în structurile tradiționale. În acest sens, este deosebit de semnificativ faptul că ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au fost martorii ridicării mai multor monumente de indubitabilă importanță arhitectonică și, tot în această vreme, s-au pus bazele unor structuri cu valoare stilistică. Una dintre cele mai caracteristice preocupări, care a avut consecințe importante pe planul activității constructive, a fost aceea a organizării defensive a teritoriului. Atît în Țara Românească, cît și în Moldova sau în mediul cnezatelor de peste munte, ultimele decenii ale secolului întemeietorilor de țară se încununează cu ziduri de cetate.

În Moldova, energicului voievod care a fost Petru Mușat i se datorează construirea cetății de scaun de la Suceava, a cetății de la Șcheia, a cetății Neamțului și a cetății Țețina și este probabil că tot în timpul său în sistemul defensiv al Moldovei au intrat Cetatea Albă și Hotinul [109]. Pe fondul legăturilor militare și politice cu Lituania și cu Polonia, nu va surprinde dacă noile cetăți introduc în ambianța arhitectonică a Moldovei modele de tip baltic, dispoziția patrulateră cu turnuri de colț fiind realizată într-o tehnică proprie arhitecturii gotice, cu piatră de carieră neregulată și cu piatră fățuită la colțuri, cu elemente profilate și contraforți [110]. Noul val al influențelor gotice, favorizate de construcția cetăților de frontieră sau reședință, va avea consecințe importante pentru dezvoltarea artistică din Moldova, atît în epoca lui Alexandru cel Bun cît și mai departe în vremea lui Ștefan cel Mare, sinteza bizantino-gotică influențînd vechiul stil moldovenesc.

Recente cercetări arheologice au pus în evidență la Netezi-Grumăzești (jud. Neamț) curtea lui Bratu Netedu [111], semnificativ fiind faptul că un boier își putea îngădui să construiască impozante case de piatră cu paraclis, într-o îngrijită tehnică de zidărie, cu dublu parament și umplutură. Ca și la cetățile voievodale, materialele recuperate prin săpături atestă folosirea ceramicii smălțuite ca element decorativ, caracteristică

---

[108] Ocnițele de la Rădăuți au fost redescoperite și puse în valoare cu ocazia lucrărilor de restaurare.

[109] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 203, 235. Din analiza izvoarelor, rezultă că Hotinul a ținut voievodatului din Moldova de Sus încă din perioada care precede întemeierea statului (*ibidem*, p. 234—235).

[110] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 290, 295; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 147—148.

[111] L. Bătrîna, A. Bătrîna și I. Vătămanu, *Cercetări arheologice la Netezi Grumăzesti, jud. Neamț*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

ce se cere a fi reţinută, ştiind că în continuare ceramica decorativă ocupa un loc de excepţie în sistemul ornamental al ctitoriilor şi al locuinţelor din Moldova, chiar şi în cazul locuinţelor de tîrg, aşa cum s-a putut vedea în cazul caselor cercetate la Baia [112].

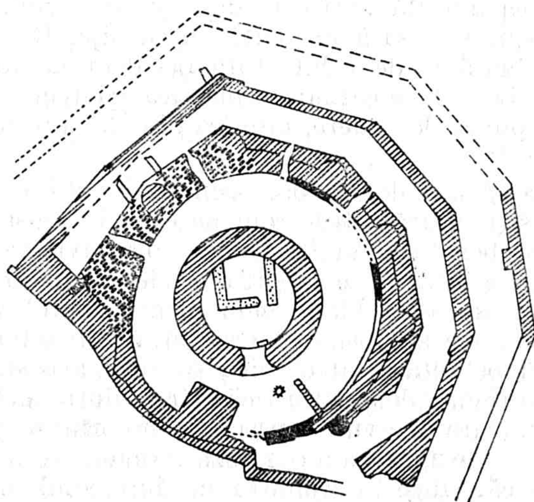

Fig. 18 — Planul cetăţii Turnu (Măgurele) din vremea lui Mircea cel Bătrîn (după BMI, 1971, nr. 3, p. 27).

Recurgînd la modele de obîrşie bizantino-balcanică, Mircea cel Bătrîn proceda la rîndul său la întărirea hotarelor Ţării Româneşti prin ridicarea cetăţilor de la Giurgiu şi Turnu Măgurele [113]; tot acestui viteaz voievod i se datorează înălţarea curţilor domneşti de la Tîrgovişte, de asemenea îi sînt atribuite importante lucrări la Curtea de Argeş şi la Cîmpulung.

Cercetările arheologice din ultimii ani au adus importante contribuţii, punînd în evidenţă tehnica îngrijită de construcţie a cetăţilor dunărene, cu blocuri de piatră făţuită [114].

---

[112] *Monografia arheologică a oraşului Baia*, Iaşi, 1980.

[113] Din vremea aceluiaşi domnitor datează şi cetăţile de pămînt cu palisadă de la Frumoasa (jud. Teleorman) şi Frăteşti (jud. Ilfov); E. Comşa şi S. Morintz, *Cercetări arheologice în raionul Giurgiu* (SCIV, IV, 1953, nr. 3—4, p. 762 şi V, 1954, nr. 1—2, p. 327); N. Constantinescu, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)* (SCIV, XVI, 1965, nr. 4, p. 731—742); Gh. I. Cantacuzino, *Elemente de caracter bizantino-balcanic în fortificaţiile medievale din Ţara Românească* (BMI, 1971, nr. 3, p. 24—31).

[114] Gh. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la cetatea Turnu Măgurele, jud. Teleorman*; D. Căpăţînă, V. Vrabie, C. Harhoiu, *Cetatea medievală de la Giurgiu, jud. Ilfov*. Comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 20—21 martie 1980.

La rîndul lor, cnezii transilvăneni, bănățeni și maramureșeni au procedat la remanierea și pe alocuri la amplificarea vechilor reședințe fortificate, lucrări datînd din ultima parte a secolului al XIV-lea fiind sesizate la Mălăiești, la cetatea Colțului, la Sălașul de Sus (jud. Hunedoara).

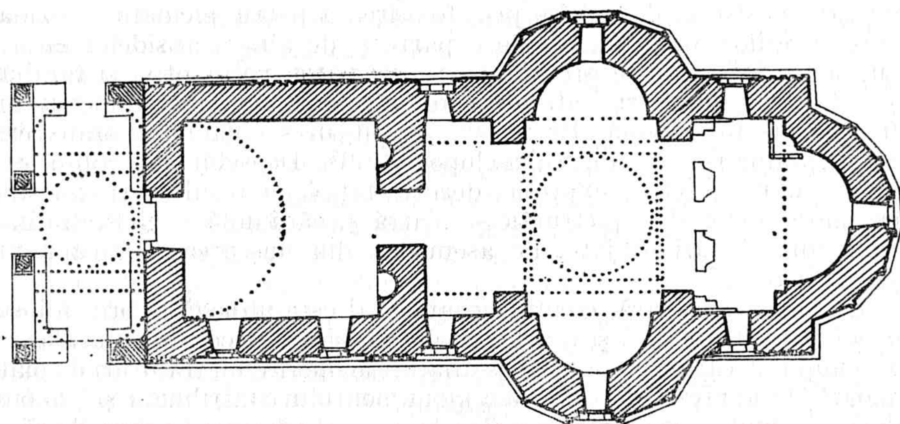

Fig. 19 — Planul bisericii Cozia (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 158).

O particulară atenție va trebui acordată pe viitor cercetării curților fortificate ale cnezilor („chinezilor") bănățeni al căror rol în sistemul militar al epocii apare ca foarte important, referirile documentare în acest sens fiind foarte numeroase[115] de asemenea la Oncești, Sărăsău și Giulești, în Maramureș.

Concomitent cu construcțiile de cetăți și curți de reședință, voievozii și cnezii români au fost preocupați de înălțarea unor ctitorii reprezentative, multe dintre acestea cumulînd funcțiile cultice cu cele defensive prin zidurile de incintă ale ansamblurilor monastice. Tipul planimetric de construcție, care se impune pretutindeni cu autoritate, este cel de triconc. Introdus, așa cum s-a amintit, la Vodița și la Tismana de către atelierul lui Nicodim, triconcul se răspîndește rapid atît în Banat, cît și în Moldova, astfel că în secolele următoare va face o strălucită carieră în arhitectura românească.

Cea mai desăvîrșită realizare a triconcului aparținînd ultimei părți a secolului al XIV-lea este, neîndoielnic, mînăstirea Cozia, ctitorie a voievodului Mircea cel Bătrîn. Folosind cu abilitate dispoziția de plan și elevația monumentelor sîrbești de pe valea Moraviei, folosind, de asemenea, sistemul decorativ al fațadelor din cnezatul lui Lazăr, ctitoria basarabească de pe valea Oltului este în mod esențial marcată de o nouă viziune spațială. Într-adevăr, așa cum a remarcat cu subtilitate bizantinologul Gabriel Millet, deși la prima vedere biserica mare a Coziei ar părea a fi o simplă transpunere a unor prototipuri sîrbești, în realitate ea este remodelată din punct de vedere al proporțiilor, avînd o expresie mai sobră, mai liniștită, ceea ce o apropie în mod surprinzător de ctitoria lui Basarab I de la Argeș, deși biserica domnească Sfîntul Nicolae aparține tipologic unui model bizantin[116]. Recunoscînd în modificarea și armonizarea proporțiilor

[115] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara* („Studii și cercetări de istorie", Cluj, VIII, 1957, p. 25—64).
[116] G. Millet, *Cozia et les églises serbes de la Morava* (*Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 827—856).

bi ericii de la Cozia o expresie a gustului românesc mai receptiv la compozițiile clasice, Millet recunoștea *ipso facto* faptul că, în acea vreme, mediul artistic local se afla în acel stadiu de maturitate care să îi permită o deplină integrare a formelor de import în matca tradițiilor autohtone.

În esență, la Cozia este vorba despre un triconc cu turlă pe naos, cu un savant sistem de boltire prin folosirea a patru picioare de zidărie adosate pereților longitudinali de o parte și de alta a absidelor laterale, deasupra lor înălțîndu-se arcurile mari, cei patru pandantivi și tamburul turlei al cărui diametru interior este micșorat prin introducerea unor profile scoase în consolă. Pronaosul, boltit în semicilindru transversal, fusese supraînălțat de un turn-clopotniță [117]. Deosebit de complex ca elaborare, dar discret ca expresie, decorul fațadelor rezultă atît din alternarea materialelor de construcție — piatră și cărămidă — cît și din introducerea unor brîuri etajate, de asemenea din mișcarea ritmică a unor arcaturi înalte.

În zona superioară, efectul ornamental este îmbogățit prin folosirea unor colonete în torsadă și a arhivoltelor de piatră decorate cu arabescuri, iar în cîmpul arcaturilor se află răsuflători acoperite cu traforuri de piatră. Odinioară, la expresia decorativă a monumentului contribuiau și panourile de frescă cu motive geometrice și florale, parțial păstrate în zona de răsărit a absidei altarului. În sfîrșit, o importantă prezență ornamentală revenea ancadramentelor de fereastră, din piatră cu reliefuri fitomorfe, unul dintre acestea fiind împodobit cu pajura bicefală imperială. Situat pe peretele sudic, la fereastra care luminează tabloul votiv, acest ancadrament a fost interpretat ca fiind o dovadă a despoției lui Mircea [118].

Picturile murale din naos și din altar nu se mai păstrează, dar tabloul votiv actual, refăcut în epoca lui Constantin Brîncoveanu, îl reproduce cu fidelitate pe cel original, păstrînd, cu exactitate de document, aspectul și detaliile costumelor caracteristice sfîrșitului de veac XIV. Înveșmîntați cu întreaga pompă potrivită unor înalți dinaști, Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail sînt înfățișați purtînd coroanele demnității lor, iar Mircea are genunchii împodobiți cu însemnele heraldice ale calității de despot, respectiv pajura bicefală. Contemplînd acest tablou votiv de solemnă frumusețe, este necesar să ne aducem aminte că și tabloul votiv a lui Nicolae Alexandru de la Curtea de Argeș și piatra tombală cu gisant și paftaua lui Vlaicu vodă demonstrează existența unui ceremonial de curte de tip vest și central european, căruia doar însemnele depoției îi confereau și o marcă bizantină. Simțim încă odată acea bipolaritate artistică, atît de caracteristică țărilor române în secolul întemeierii, bipolaritate care, pe planul înfăptuirilor artistice, avea să conducă la un stil prin excelență original, caracteristic poziției geografice a țărilor române la locul de întîlnire dintre marile culturi europene.

În pronaosul Coziei se păstrează un ansamblu de picturi murale datînd din perioada ctitorici monumentului. Grafia aspră și coloritul sobru al acestor picturi nu poate decît să servească conținutul de esență monastică, expresiile severe ale figurilor. Programul iconografic inaugurează cîteva teme care în secolele următoare se vor regăsi atît în Țara Românească cît și în Moldova. Imaginile din acatistul Maicii Domnului,

[117] Dj. Bošković, *Le narthex de Cozia avait-il un etage supérieur?* (BCMI, 1934, p. 121—125).

[118] R. Theodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia (în jurul „despoției" lui Mircea cel Bătrîn* (SCIA, 1969, nr. 2, p. 191—205).

reprezentarea sinoadelor ecumenice sau monologul vor forma de aici încolo repere aproape constante atît pentru iconografia pronaosului, cît şi — prin extensie — a iconografiei picturilor exterioare din vremea lui Petru Rareş.

Autoritatea planului triconc explică de ce în vremea lui Mircea cel Bătrîn chiar şi unele monumente care formal aparţin dispoziţiei longitudinale au fost înzestrate cu abside laterale. Acesta este cazul mînăstirii Cotmeana, a cărei primă ctitorie a fost verosimil atribuită lui Radu I, dar care a fost reconstituită în vremea lui Mircea cel Bătrîn [119]. Avînd structural o dispoziţie dreptunghiulară dar înzestrată de la început cu abside laterale, biserica mînăstirii Cotmeana aparţine tipologic unui model larg răspîndit în arhitecura bizantino-balcanică. Decoraţia faţadelor cu arcade înalte, avînd deasupra arhivoltelor sprincene de discuri ceramice smălţuite, face necesară referirea la monumentele bizantine de la Mesembria sau la acelea înrudite stilistic de la Tîrnovo [120]. Nu vom uita însă că dispoziţia de plan dreptunghiulară avea deja o consistentă tradiţie pe pămîntul Ţării Româneşti, la Cetăţenii din Vale sau la Turnu Severin; de asemenea, este timpul să amintim că aceluiaşi plan i-au aparţinut vechile biserici din Cetatea Albă, de la mînăstirea Neamţului şi paraclisul curţilor boiereşti de la Netezi-Grumăzeşti. Decoraţia cu discuri ceramice va fi reluată atît în Ţara Românească, la monumente din Tîrgovişte, dar şi în Moldova unde, principial contemporană cu biserica de la Cotmeana, este biserica Sfînta Treime din Siret, verosimil atribuită iniţiativei lui Petru Muşat [121].

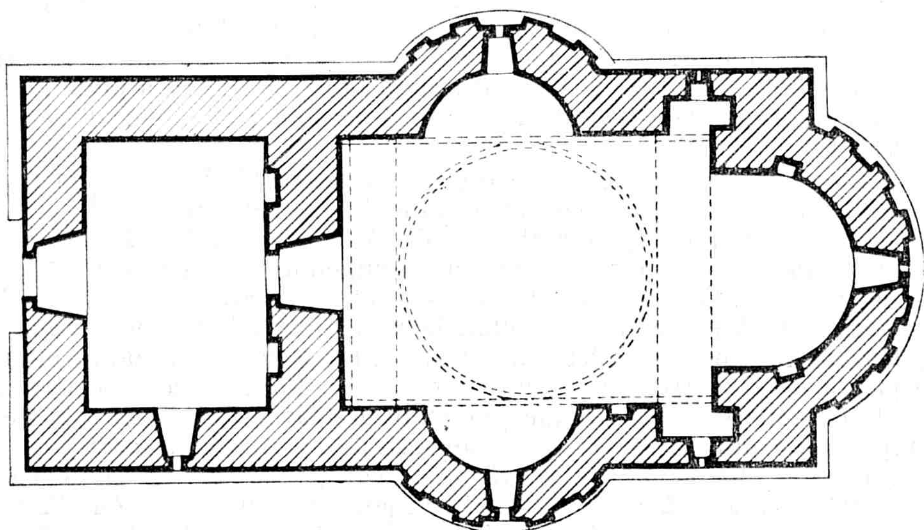

Fig. 20 — Planul bisericii din Siret (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 186).

Biserica din Siret pune însă probleme destul de complexe, pentru că, pornind de dispoziţia unui plan triconc, ea este realizată cu mijloace intrate în arsenalul obişnuit al zidarilor moldoveni. Respectiv, pentru

---

[119] L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *Date noi cu privire la evoluţia mănăstirii Cotmeana* („Monumente istorice şi de artă", 1975, nr. 1, p. 11—24).

[120] K. Mijatev, *Die mittelalterliche Baukunst in Bulgarien*, Sofia, 1974, p. 163, 186, 191.

[121] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 302—304 şi Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 148—153 nu exclud posibilitatea ca biserica din Siret să fi fost construită în vremea lui Sas vodă. Pentru Petru Muşat opinează R. Theodorescu (*Un mileniu de artă ...*, p. 212) şi autorul prezentelor rînduri.

construcţie s-a folosit nu cărămida, ca la Cotmeana, ci piatra de carieră, la fel ca la monumentele gotice, iar pentru sistemul de boltire, stîlpilor adosaţi le-au fost preferate consolele, soluţie care de aici încolo se va regăsi frecvent la monumentele din Moldova. Preluînd decorul de ceramică smălţuită, meşterii moldoveni l-au folosit cu o particulară fantezie, discurilor ceramice fiindu-le asociate cărămida smălţuită, amintind de unele compoziţii decorative din părţile Balticei. În final însă, meşterii moldoveni au izbutit să ajungă la o soluţie originală, prefaţînd astfel lunga şi strălucita serie de monumente din vremea lui Ştefan cel Mare, cînd ceramica monumentală ajunge la o împlinire unică la scară europeană [122].

Datorită numeroaselor distrugeri, zestrea de artă a Moldovei din secolul al XIV-lea a fost redusă la numai cîţiva martori, dar, ţinînd seama de mărturiile documentare ca şi de rezultatele cercetărilor arheologice, este necesar să considerăm alături de monumentele amintite pînă aici, zidirea bisericii catolice din Siret (ante 1371), mînăstirea Neamţ (cca 1380 1390), biserica Mirăuţi (cca 1380 1390), curtea domnească din Hîrlău (ante 1384), mînăstirea Sfîntul Nicolae din Poiană (ante 1391), mînăstirea Iţcani (ante 1395), biserica Sfînta Paraschiva din Roman (ante 1400) [123]. Ştiind că egumenul Iosif de la mînăstirea Neamţ era fratele voievodului Petru şi că el a fost înălţat la rangul de mitropolit, înţelegem că mînăstirea nemţeană beneficia de o cinstire deosebită din partea domniei şi este lesne de presupus că zestrea ei artistică trebuie să fi fost destul de bogată.

Urmînd a reveni asupra pieselor liturghice care făceau parte din zestrea şi deopotrivă din aparatul ornamental al arhitecturii interioare din ctitoriile domneşti, este necesar să mai fie amintite cîteva realizări din domeniul arhitecturii şi picturii murale, tocmai pentru a pune în evidenţă marele efort constructiv şi artistic al deceniilor de sfîrşit al secolului al XIV-lea.

În condiţii materiale modeste şi avînd deseori de înfruntat prigoana statului şi a bisericii oficiale [124], ctitorii din Transilvania reuşeau în această vreme, stimulaţi poate şi de realizările din Moldova sau Ţara Românească, să înalţe lăcaşuri importante sau să le împodobească pe cele vechi. O particulară atenţie este reclamată de reconstituirea mînăstirii Hodoş-Bodrog, situată pe valea Mureşului, la vest de Arad. Pe locul vechiului aşezămînt, din secolul al XI-lea, a fost zidită acum o impozantă biserică de piatră de plan triconc cu turlă pe naos [125]. Formele constructive sînt simplificate în raport cu cele ale modelului preluat la Cozia, dar robusteţea compoziţiei arhitectonice fusese compensată la origine cu o foarte îngrijită tencuială de frescă, cu o discretă ornamentaţie pictată ce imită asizele de piatră şi cărămidă [126]. Înfruntînd prigoana angevină care se dezlănţuise împotriva românilor din Banat, biserica mînăstirii de la Hodoş-Bodrog impresionează nu numai prin ceea ce reprezintă ca act de rezistenţă

---

[122] V. Drăguţ, *Ceramica monumentală din Moldova — operă de inspirată sinteză* („Monumente istorice şi de artă", 1976, nr. 1, p. 33—38).

[123] O reconstituire documentară a activităţii ctitoriceşti din Moldova, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a fost făcută de N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 973.

[124] Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX*, ed. II-a, Bucureşti, 1977, p. 15—16.

[125] Cercetările arheologice efectuate de Luminiţa Munteanu (1975—1977) au dezvăluit această situaţie; materiale în curs de publicare.

[126] Aceste fragmente de tencuială se păstrează pe faţada sudică, sub cornişe.

morală şi spirituală, dar şi prin acea însumare de forţe materiale care a făcut posibilă zidirea sa.

Nu departe, în părţile Crişanei, pe valea Crişului Negru, şi a Crişului Alb, erau zidite bisericile de la Remetea [127] (jud. Bihor), de la Hălmagiu [128] şi de la Dezna [129] (jud. Arad), primele două urmînd a fi decorate cu fresce în secolul următor. Pentru aceeaşi epocă documentele amintesc bisericile maramureşene din Ieud, din Bîrsana, de asemenea mînăstirea Sfîntul Mihail din Peri, pentru care voievozii Balc şi Drag reuşeau să obţină de la patriarhul Antonie al Constantinopolului drept de stravopighie, ceea ce echivala în fapt cu constituirea unei episcopii româneşti a Maramureşului [130].

La rîndul lor, cnezii hunedoreni se întreceau în a construi şi decora ctitoriile proprii, unele ocupînd astăzi un loc de frunte în ierarhia valorilor artistice din ţara noastră. Curînd după anul 1370, cnezul din Strei, probabil Petru, fiul lui Zaicu, încredinţa zugravului Grozie şi ajutoarelor sale împodobirea bisericii ce fusese construită la sfîrşitul veacului al XIII-lea [131]. Echipa de zugravi condusă de meşterul Grozie ne-a lăsat un admirabil ansamblu de picturi murale, particularizat prin absorbţia unor elemente de stil caracteristice picturii goticului european, adaptate unui program iconografic regîndit în funcţie de ceea ce putem numi tradiţia locală. Inscripţiile cu litere chirilice comentează scenele pictate, confirmînd existenţa unui mediu cărturăresc local. Merită să fie amintit aici fiorul laicizant exprimat prin prezenţa mai multor portrete, deosebit de valoros fiind autoportretul meşterului principal Grozie, reprezentat într-un costum de tîrgoveţ caracteristic epocii.

Cam în aceeaşi vreme, în anul 1376, la Rîmeţi (jud. Alba), zugravul Mihul de la Crişul Alb realiza, la rîndul său, un important decor mural, care din punct de vedere stilistic vădeşte o mai apropiată valorificare a modelelor de tradiţie bizantină, proprie zonei de cultură ortodoxă [132]. Admirabil desenator şi colorist, Mihul de la Crişul Alb este şi un bun caligraf, pisania pictată pe zidul dintre pronaos şi naos constituind un preţios document epigrafic al acestei epoci, în general prea puţin cunoscută. Pisania pictată de la Rîmeţi face şi menţiunea arhiepiscopiei Transilvaniei, în fruntea căreia se afla atunci Ghelasie. Este cea mai veche consemnare scrisă privind existenţa unei astfel de eparhii a românilor

---

[127] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 124; V. Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania*, p. 37.

[128] Menţionată în mod confuz într-o veche monografie a judeţului Arad (M. Sandor, *Aradvármegye es Arad Sz. Kir. város monografiaja*, I, Arad, 1892, p. 443), considerată ca dispărută (V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 565—566), ctitoria cnezială din Hălmagiu a fost restaurată de curînd, cu care prilej a şi fost cercetată din punct de vedere arheologic de către un colectiv condus de R. Popa. S-a putut constata că edificiul a fost construit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

[129] Cercetări arheologice inedite efectuate în 1976—1977 de Luminiţa Munteanu.

[130] Cf. Şt. Meteş, *Mănăstiri româneşti în Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 157; G. G. Rafiroiu, *Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934; R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 215—238.

[131] I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, 222—223; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 407; V. Drăguţ, *Biserica din Strei* (SCIA, seria arta plastică, 1965, nr. 2, p. 307—312); idem, *Din nou despre picturile bisericii din Strei* (BMI, 1973, nr. 2, p. 19—26).

[132] V. Drăguţ, *Zugravul Mihul şi epoca sa* (SCIA, 1966, nr. 1, p. 39—47) (cu datare în 1483); L. Tugearu, *Monumentele, mărturii ale istoriei noastre* („România literară", 1979, ianuarie 4) (cu datare în 1376 ca urmare a descifrării integrale a inscripţiei pictate, cu ajutorul expunerii la raze infraroşii).

din Transilvania şi rangul de arhiepiscopie nu poate fi explicat decît prin importanţa recunoscută a acestei instituţii.

Catre sfîrşitul veacului, ne putem imagina în mediul românesc al Transilvaniei o consolidare a elementelor artistice de obîrşie bizantină datorită ctitoriilor domneşti, care sînt consemnate atît la Răşinari — la biserica Sfînta Paraschiva — cît şi la Rîşnov — la biserica Sfîntul Nicolae [133]. Feudele transilvănene ale domnilor români vor fi înlesnit circulaţia meşterilor de o parte şi de alta a munţilor; aşa se poate explica mai uşor faptul că, în preajma anului 1400, la Leşnic şi la Crişcior, în părţile Hunedoarei, picturile murale fac evidentă o apropiere de gîndirea iconografică bizantină.

Ctitorită de Dobre Românul, biserica din Leşnic [134] este un mic edificiu cu arhitectură simplă: o sală, cu sanctuar dreptunghiular, prevăzută cu un mic turn-clopotniţă pe latura de vest. Programul iconografic, conceput în imagini mari de o expresivă simplitate, este dominat de *Judecata de apoi*, în compoziţia căreia surprinde prezenţa unui personaj ce poartă pe umăr trupul unui ostaş căzut în bătălie, cu săgeata înfiptă în piept, aluzie la luptele antiotomane şi la jertfele de sînge plătite cu acest prilej. Imaginea de la Leşnic are un caracter de unicat în pictura noastră veche şi constituie un preludiu la acele imagini mobilizatoare din vremea lui Ştefan cel Mare şi a lui Petru Rareş. În acelaşi timp, reprezentarea iadului i-a îngăduit pictorului anonim să denunţe o serie de păcate sociale şi să ia atitudine faţă de nedreptăţile cărora le cădeau victimă oamenii din popor. Trebuie să vedem în prezentarea iadului de la Leşnic o anticipare a suitei de *judecăţi* prin intermediul cărora zugravii din ţările române şi-au manifestat revolta faţă de asupritorii poporului, fie că era vorba despre asupritorii străini, fie că era vorba despre boieri, judecătorii nedrepţi, popii necinstiţi şi negustorii hoţomani. Prezenţa la loc de cinste a sfinţilor militari călări se înscrie într-o concepţie iconografică originală, pe care o vom regăsi şi la Crişcior şi care ne permite să vorbim, alături de alte caracteristici, despre constituirea unei adevărate şcoli de pictură românească în Transilvania, personalizată atît prin datele de ordin stilistic, prin abila sinteză de elemente de obîrşie gotică şi bizantină, dar şi prin preferinţa pentru anume teme iconografice.

La Crişcior, ctitorie a voievodului Bălea şi a soţiei sale, Vişa, arhitectura monumentului a avut foarte mult de suferit, în schimb pictura a putut fi recuperată în cea mai mare parte de sub tencuielile tîrzii [135]. Realizată într-o solemnă gamă de roşu, pictura de la Crişcior impune prin mişcarea calmă a compoziţiilor, prin înscrierea armonioasă a figurilor în cîmpurile compoziţionale. Tabloul votiv reţine prin calităţile portretistice şi prin atenta redare a costumului. Deşi parţial degradată, figura voievodului Bălea reţine prin nobleţea expresiei, iar jupîniţa Vişa, cu al său costum similar celui purtat azi de ţărăncile din Zărand, ne apare ca o autentică reprezentantă a societăţii româneşti locale. Princi-

---

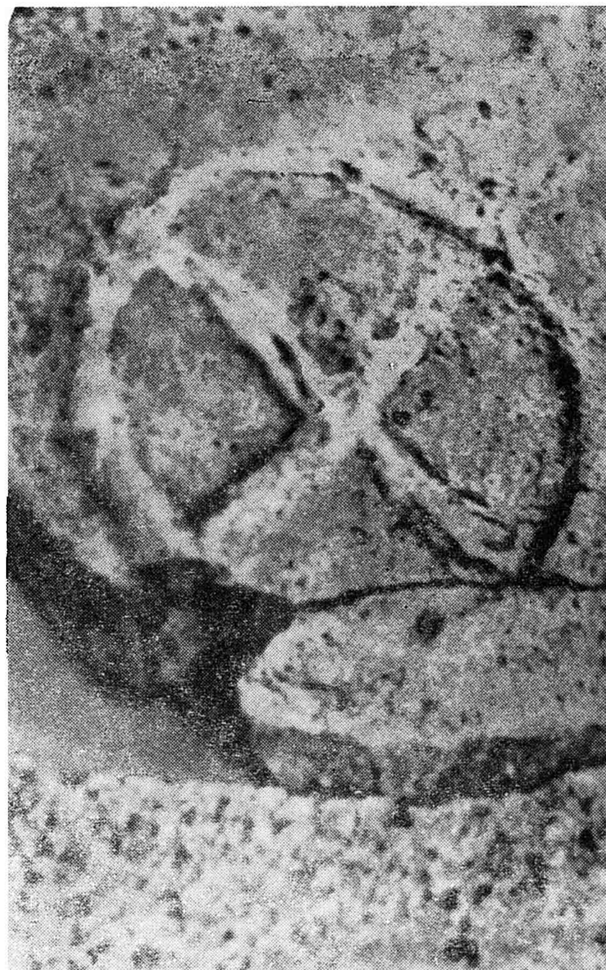
133 DIR, B, veac XIII, XIV, XV, p. 275 (cu precizarea că nu punem la îndoială temeinicia însemnării); C. Petranu, *L'art roumain de Transylvanie* (extras din *La Transylvanie)*, Bucureşti, 1938, p. 10; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 257.

134 V. Drăguţ, *Biserica din Leşnic* (SCIA, 1963, nr. 2, p. 423—433); idem, *Pictura murală din Transilvania*, p. 26—29.

135 S. Dragomir, *Vechile biserici din Zărand şi ctitorii lor în secolul XIV şi XV* („Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Transilvania", 1929, p. 225—260); I. D. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 242 şi urm.; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 403—405; V. Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania*, p. 29—33.

Pl. 1 — Cetatea medievală de la Păcuiul lui Soare. Detaliu cu turnul porţii (foto S. Iosipescu).

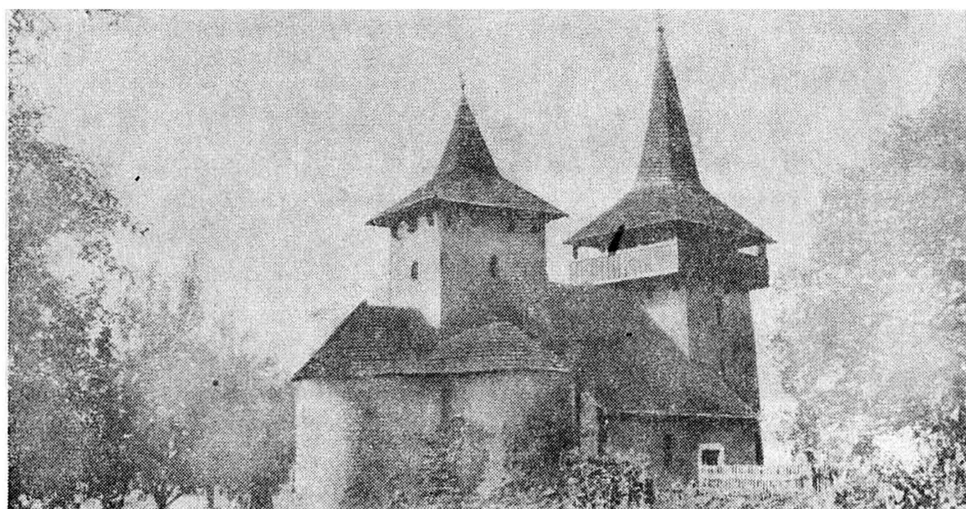

Pl. 2 — Marcă de olar de pe un vas de la cetatea Comana-Făgăraş (secolul al XIII-lea) (foto V. Eskenasy).

Pl. 3 — Complexul feudal românesc de la Voievozi-Bihor (secolele XII—XIV) (foto V. Eskenasy).

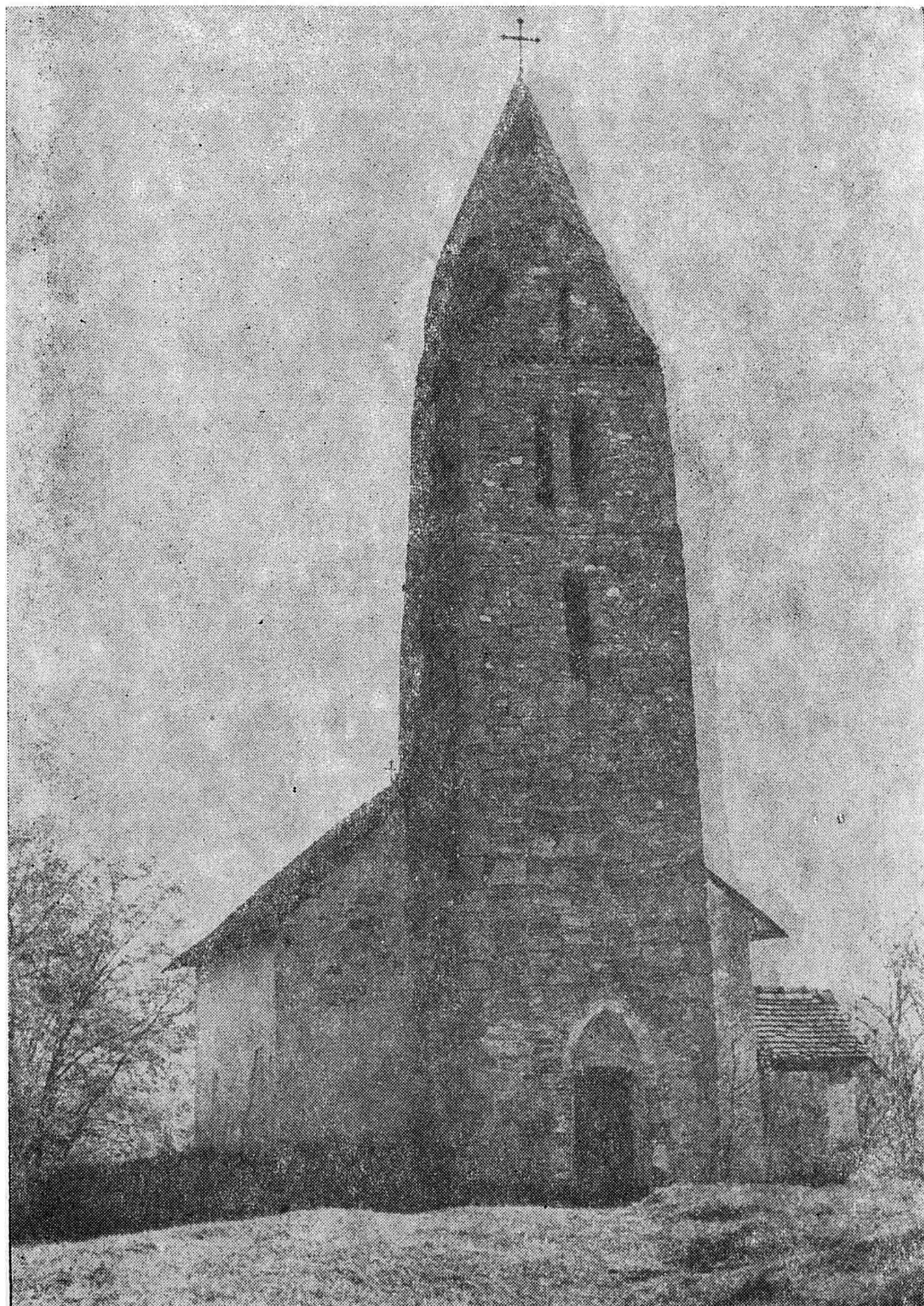
Pl. 4 Biserica de la Streisîngeorgiu (secolul al XII-lea) (foto V. Drăguț).

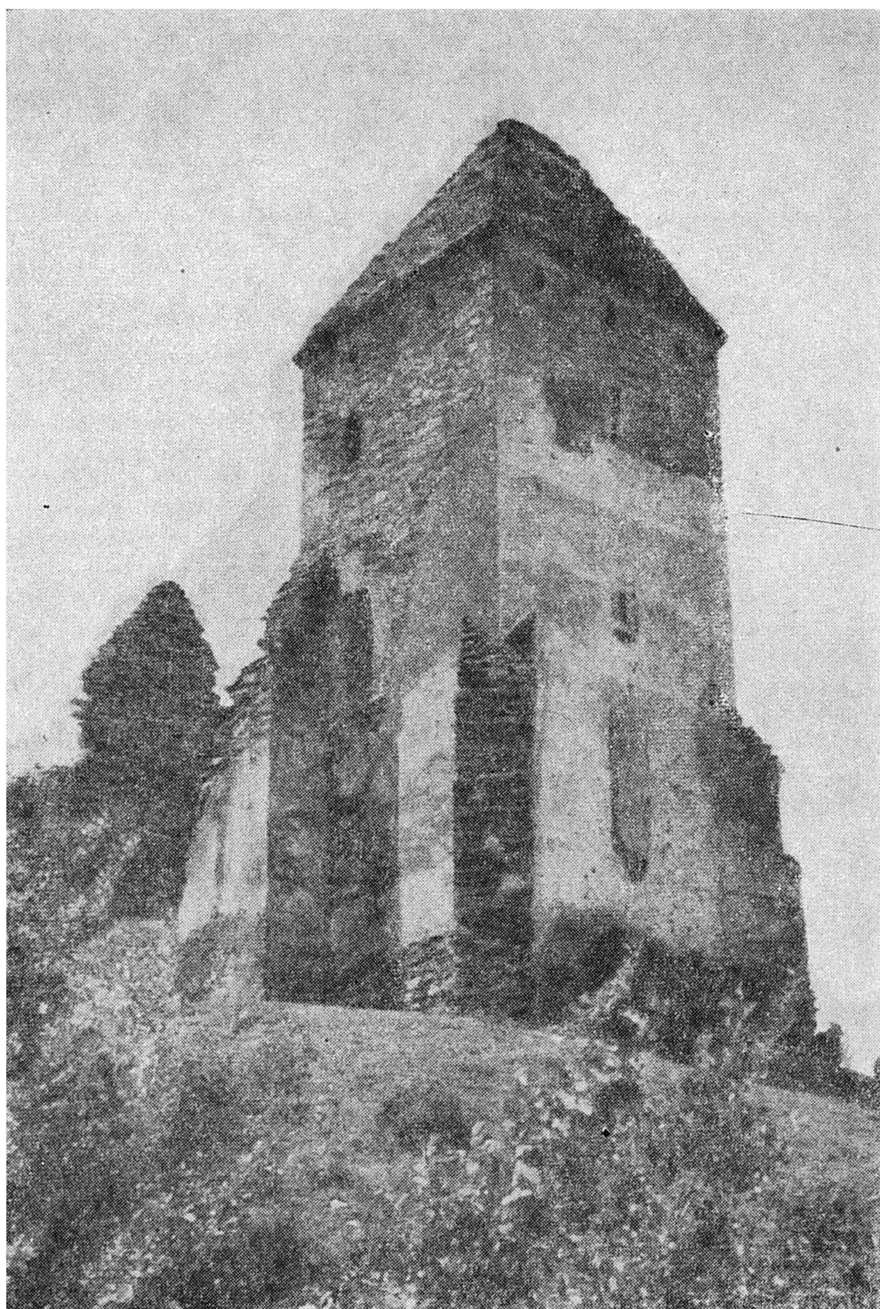
Pl. 5 — Biserica din Gurasada (secolul al XIII-lea) (foto V. Drăguț).

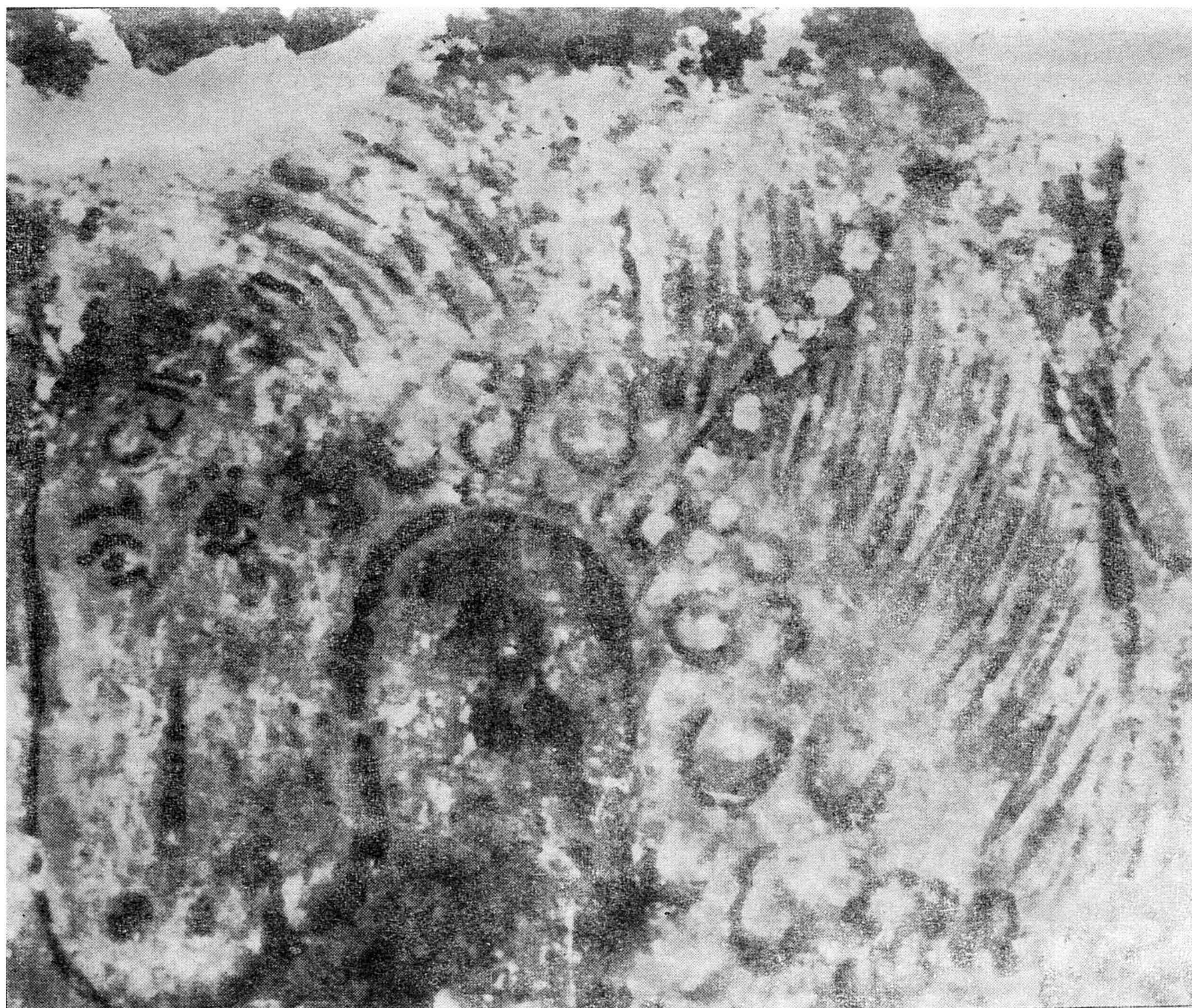
Pl 6 — Biserica din Densuş (secolul al XIII-lea) (foto V. Drăguţ).

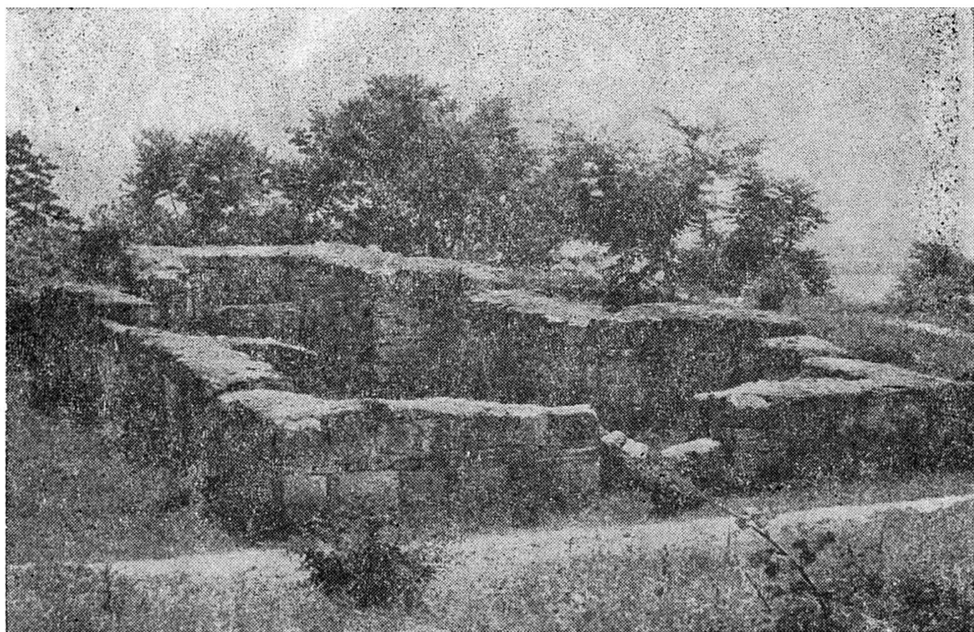
Pl. 7 — Biserica din Strei (secolul al XIII-lea).

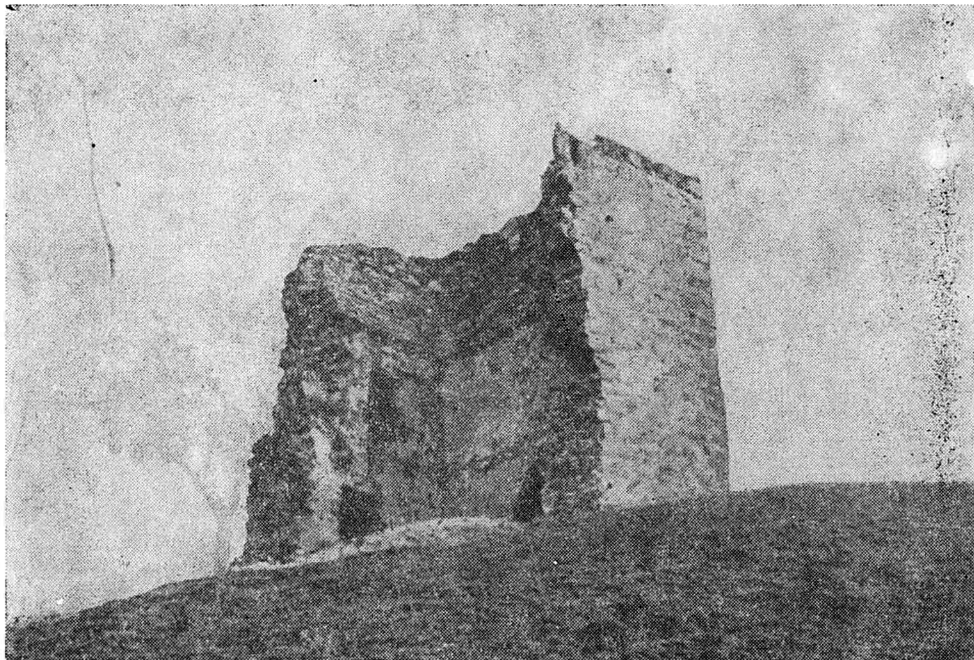
Pl. 8 — Turnul de la Colţi-Haţeg (foto V. Drăguţ).

Pl. 9 — Frescă de la Streisîngeorgiu (începutul secolului al XIV-lea). Detaliu din pictura altarului (foto V. D[illegible]y).

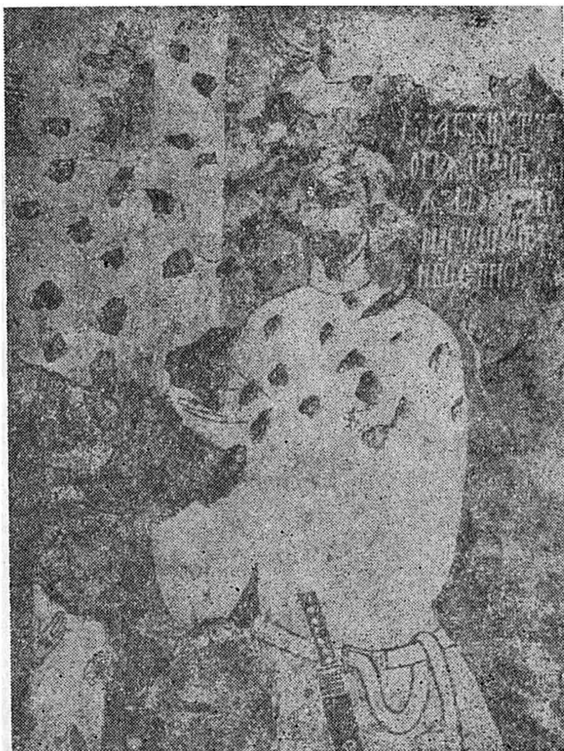

Pl. 10 — Biserica din Drobeta — Turnu Severin (secolele XIII—XIV).

Pl. 11 — Ruinele cetăţii Răchitova (secolele XIII—XIV) (foto V. Eskenasy).

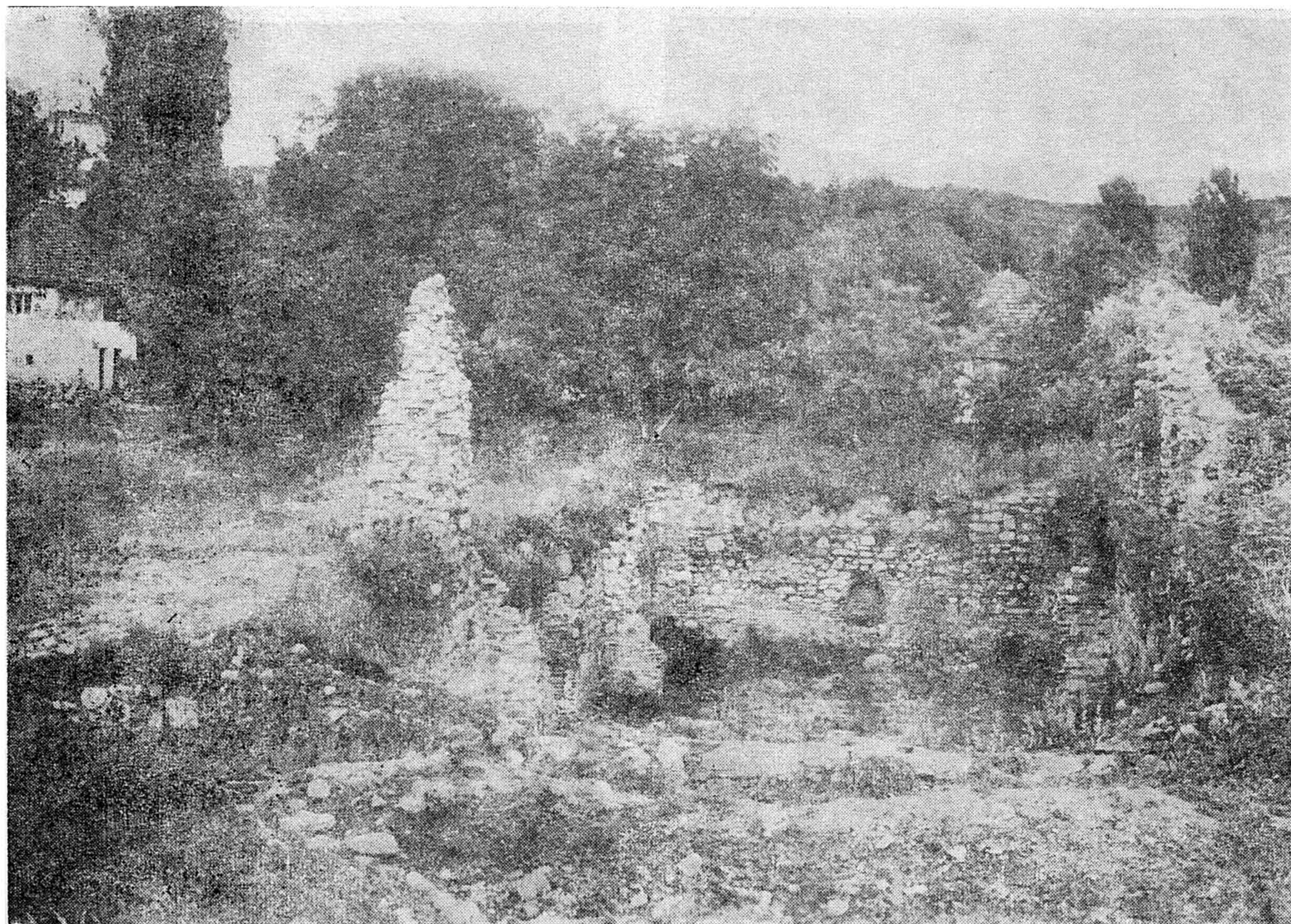
Pl. 12 — Jupan Bălea, ctitorul bisericii din Criscior.

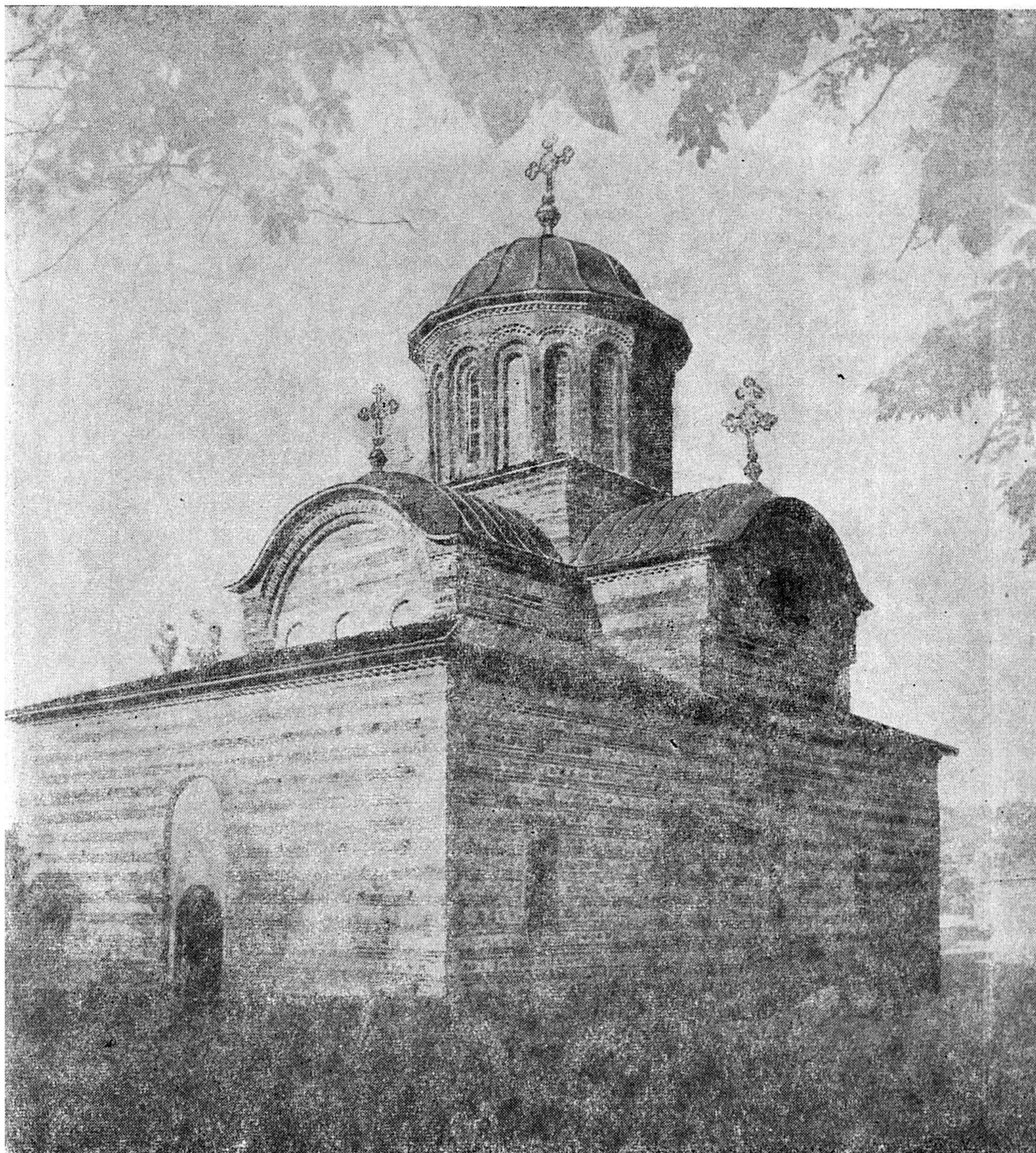
Pl. 13 — Lespedea de pe mormîntul atribuit lui Vladislav Vlaicu din biserica domnească din Curtea de Argeş (foto V. Eskenasy).

Pl. 14 — Ruinele curții domnești din Curtea de Argeș după săpăturile din 1922 (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl 15 — Biserica domnească din Curtea de Argeș după restaurare (foto Muzeul de artă al R. S. România).

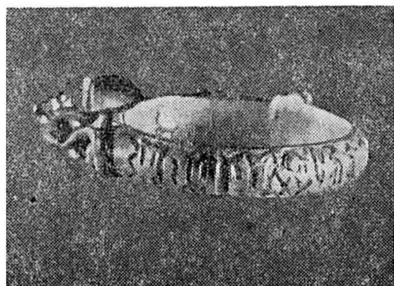

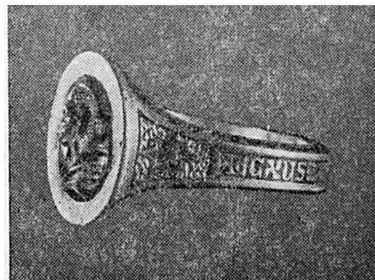
Pl. 16 — Lespedea funerară cu „gisant" de pe mormîntul lui Radu I de la biserica domnească din Curtea de Argeş (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 17 — Paftaua descoperită în mormîntul lui Vladislav Vlaicu din biserica domnească din Curtea de Argeş (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 18 – Inele descoperite în mormintele domneşti din biserica domnească din Curtea de Argeş (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 19 Chipul ctitorului bisericii domnesti din Curtea de Argeş (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 20 — Tabloul votiv al bisericii domnești din Curtea de Argeș (foto Institutul de istoria artei, București).

Pl. 21 Pictură din biserica domnească din Curtea de Argeș (foto V. Drăguț).

Pl. 22, 23 — Picturi din biserica domnească din Curtea de Argeş
foto V. Drăguţ).

Pl. 24 — Fragment din pictura bisericii de la Rîmeţ cu inscripţia zugravului Mihu (foto V. Drăguţ).

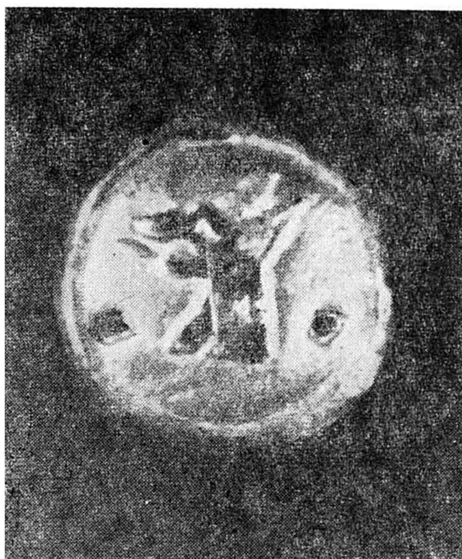
Pl. 25 — Pictură murală din biserica de la Strei (foto V. Drăguţ).

Pl. 26 — Biserica de l n 'n V lovăţ atr'buită lui Dr goş vod , d isă de St f n cel Mare l Putna.

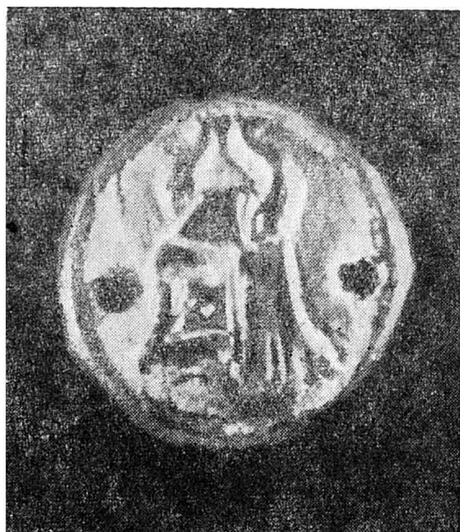

Pl. 27 — Biserica domnească din Rădăuţi (foto V. Drăguţ).

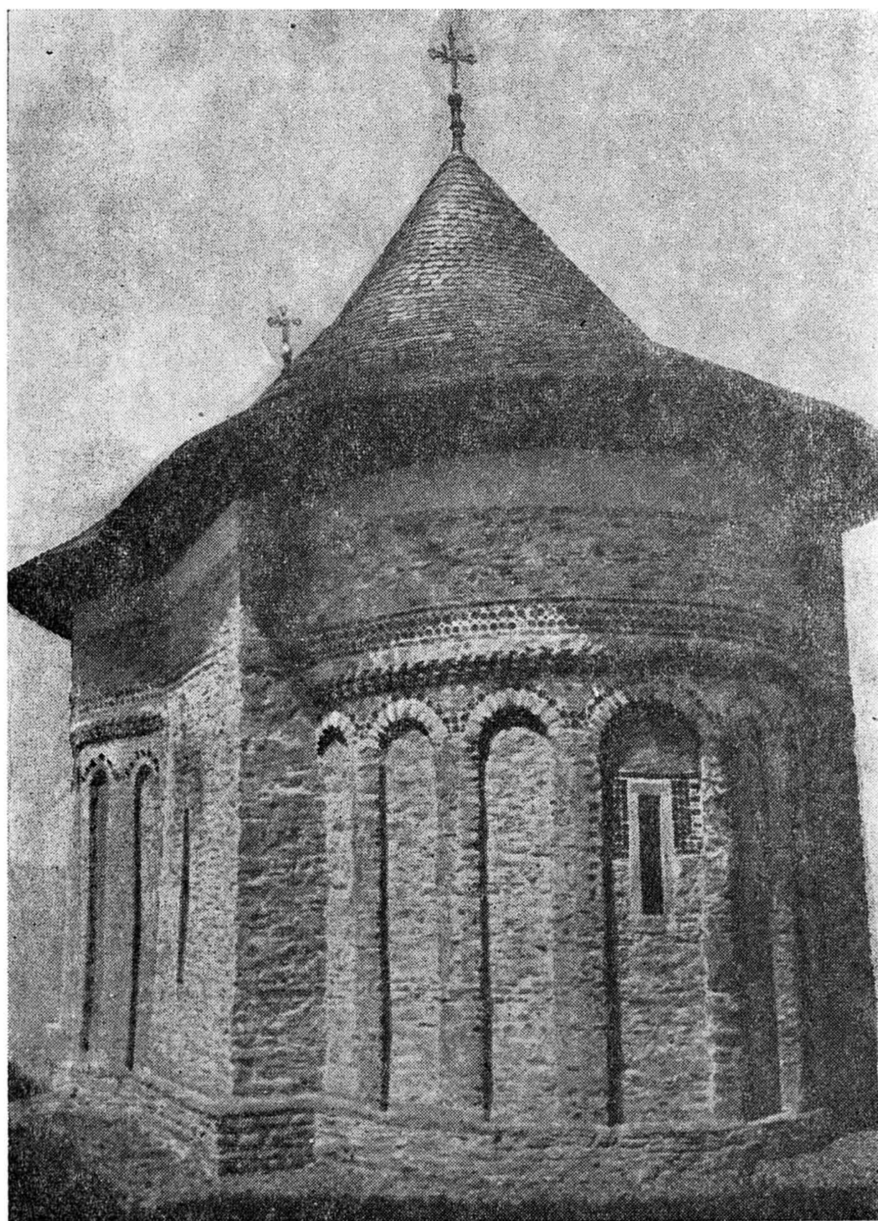

a

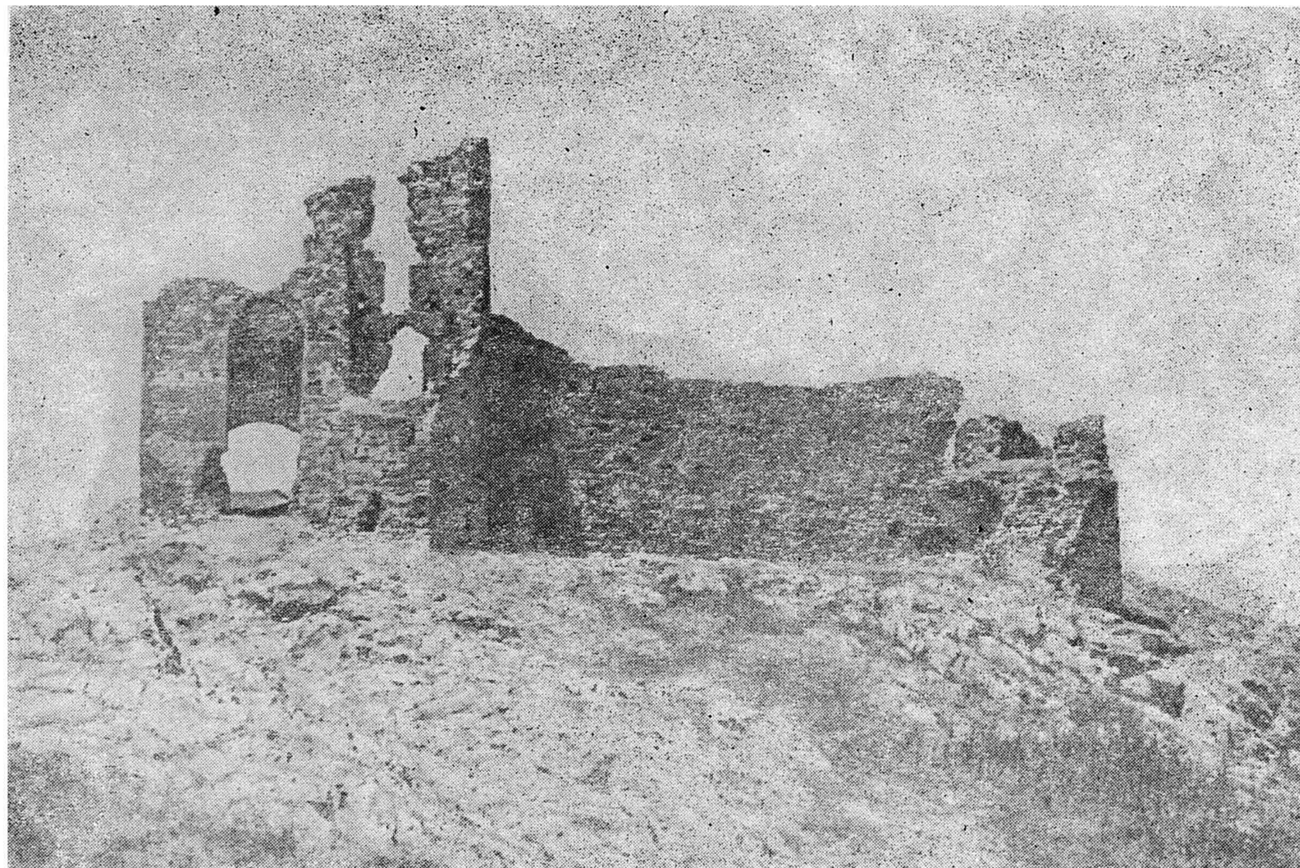
Pl. 28 — Însemnele heraldice descoperite în mormîntul at ıb 't lui Lațcu vodă din Rădauți (foto A. Bătrîna).

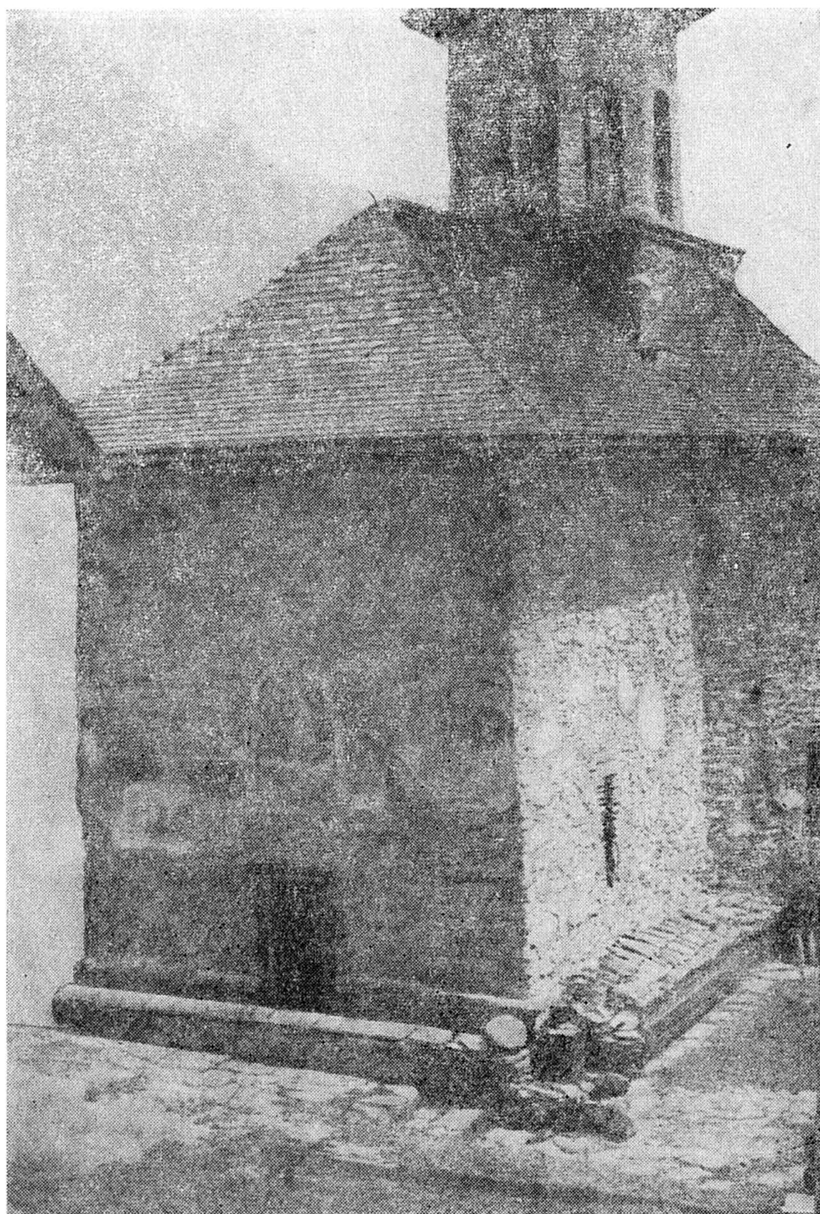
b

Pl. 29 — Biserica din Siret (foto V. Drăguț).

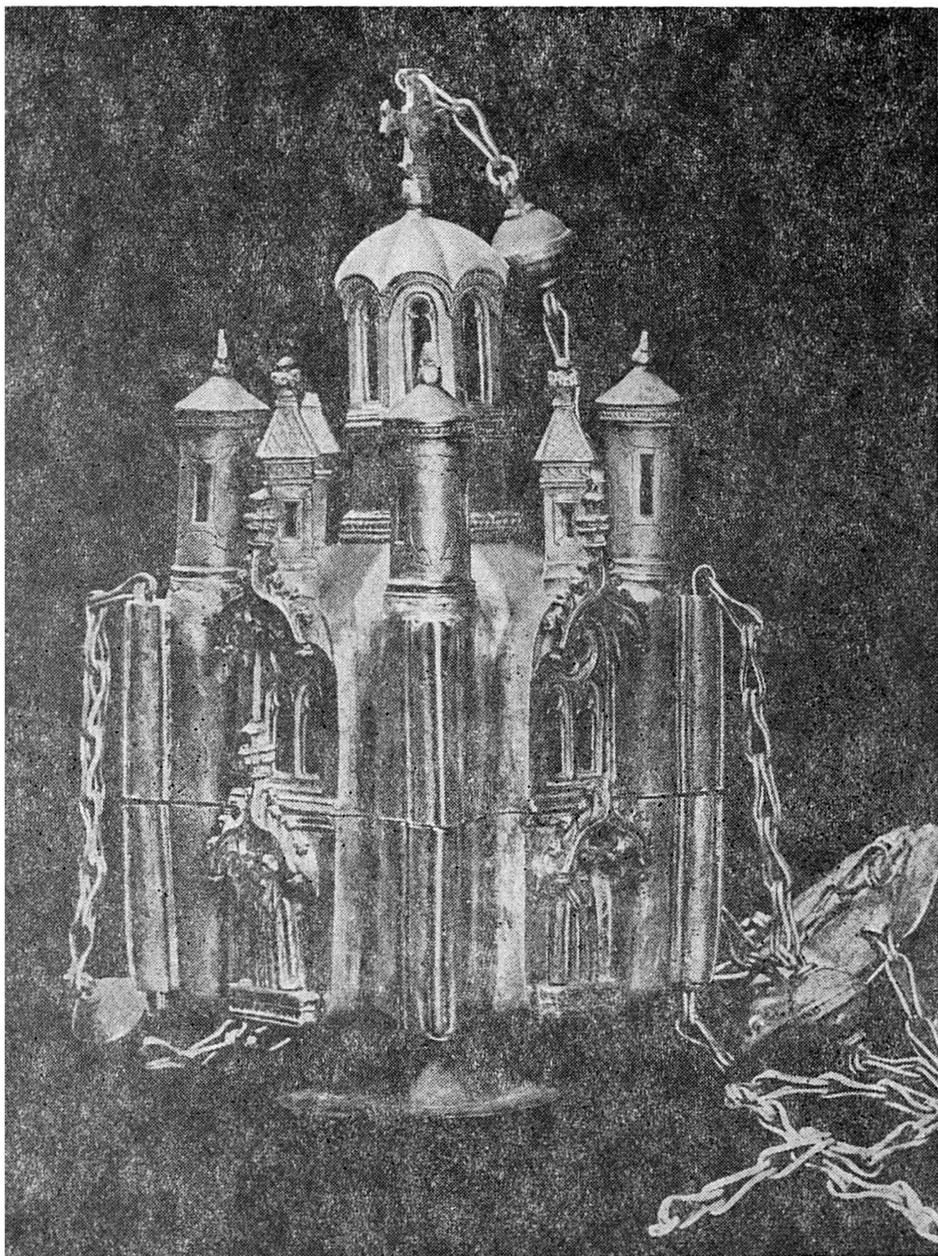
Pl. 30 — Ruinele cetăţii de la Ienisala, aflată în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn (foto V. Eskenasy).

Pl. 31 — Biserica mănăstirii Prislop (foto V. Eskenasy).

Pl. 32 Ruinele cetăţii de la Suceava cu fortul muşatin şi adaosurile din vremea lui Ştefan cel Mare (foto Institutul de istoria artei, Bucureşti).

Pl. 33 — Cădelniţa de la mănăstirea Tismana (foto V. Drăguţ).

pial îndatorate modelelor bizantine, imaginile se individualizează prin interpretarea mai liberă a compoziţiilor, prin robusta tratare a primului plan şi prin renunţarea la orice recuzită ornamentală. Sînt caracteristici ce se vor regăsi şi la ansamblurile de picturi murale realizate în deceniile următoare la Ribiţa [136] (jud. Hunedoara) şi la Remetea [137] (jud. Bihor), fiind vorba despre acea marcă stilistică proprie şcolii româneşti de pictură din Transilvania. În fapt, considerîndu-se totalitatea monumentelor româneşti transilvănene cu picturi murale datînd din ultima parte a secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, se poate afirma că este vorba de una dintre cele mai interesante sinteze pe care le-a produs arta românească veche.

Apropiindu-ne de sfîrşitul acestei succinte prezentări a fenomenului artistic din epoca întemeietorilor, din acel secol în care bătălia de la Posada se înscria ca un moment de referinţă, este timpul să ne reîntoarcem în Ţara Românească, acolo unde activitatea ctitoricească a lui Mircea cel Bătrîn stabilea pentru o lungă vreme termenii de orientare valorică, modelele de urmat. Prin mutarea curţii domneşti principale de la Curtea de Argeş la Tîrgovişte [138], Mircea cel Bătrîn deschidea un amplu şantier care, asemenea tuturor şantierelor medievale de acest tip, a constituit o adevărată şcoală pentru constructorii şi decoratorii locali. Din ansamblul arhitectonic al curţii domneşti nu s-au păstrat decît ruine, îndestulătoare totuşi pentru a aprecia concepţia generoasă a spaţiilor construite şi claritatea funcţiilor. Alături de palatul domnesc, ale cărui pivniţe se conservă parţial, se ridica o biserică-paraclis de dimensiuni relativ mari. Planul triconc al edificiului şi zidurile de piatră şi cărămidă, cu rezervarea decorativă a arcaturilor, ne arată că la Tîrgovişte se valorifica atît exemplul autoritar al Coziei, cît şi dispoziţia ornamentală pe care am întîlnit-o la Cotmeana.

O altă biserică de plan triconc a putut fi surprinsă prin cercetările arheologice în vecinătatea bisericii Stelea, din Tîrgovişte [139], fapt care ne îndeamnă să credem că planul triconc devenise de largă răspîndire în Ţara Românească a vremii.

Nu ştim cum arătau în acea vreme mînăstirea Bolintin din Pădurea cea Mare sau mînăstirea Snagov [140], dar, considerînd numeroasele referiri documentare din care rezultă bogata înzestrare a acestor lăcaşuri, trebuie să credem că înfăţişarea lor era comparabilă cu aceea a monumentelor care ni s-au păstrat.

Ruinele mînăstirii Vişina [141] (jud. Gorj) ne arată încă o dată preferinţa pentru planul triconc şi, fapt deosebit de important, ne demonstrează că tehnica de zidărie fusese autohtonizată prin folosirea materialelor locale fără urmărirea complicatelor jocuri decorative pe care le-am întîlnit la Cozia sau la Cotmeana. Acest proces de autohtonizare este confirmat

---

[136] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 254; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 403—404; V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 34—36.

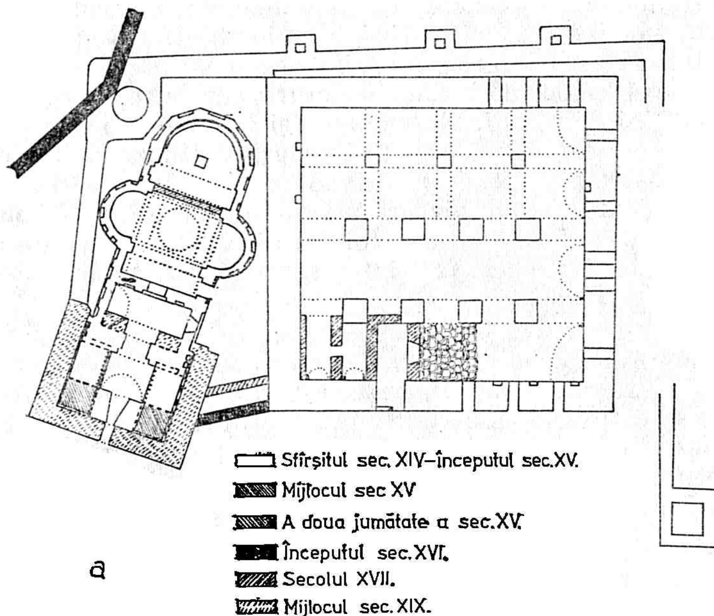
[137] I. D. Ştefănescu, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie*, Paris, 1938, p. 8—10; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 761—762; V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 37—40.

[138] În anul 1396, curtea domnească din Tîrgovişte exista, fiind consemnată de Johann Schiltberger (*Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 30).

[139] P. Diaconescu, *Cercetări arheologice în zona bisericii „Stelea Veche" din Tîrgovişte, ud. Dîmboviţa*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 21 martie 1980.

[140] DIR, B, veac XIII, XIV, XV, doc., 40, 48, 75, 79, 84 etc.

[141] Şt. Andreescu, M. Cazacu, *Biserica mănăstirii Vişina, un monument din veacul al XIV-lea* („Mitropolia Olteniei", 1969, nr. 1—2, p. 61—65).

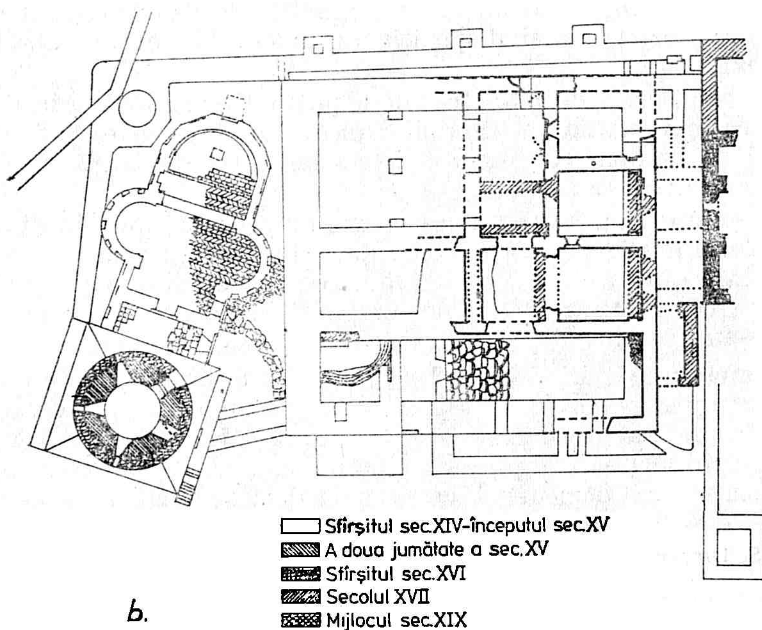

Fig. 21 — Prima curte domnească din Tîrgovişte din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn: a) Plan la nivelul beciurilor; b) Plan la nivelul parterului (după BMI, 1970, nr. 1, p. 12—13).

cîțiva ani mai tîrziu la biserica schitului Brădetu (jud. Argeș)[142], dovadă că încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn asimilarea modelelor luate din afară se realizase pe deplin.

Picturile murale ce decoraseră cîndva biserica de la Cotmeana[143], cele ale schitului rupestru Negru Vodă de la Cetățuia (jud. Argeș)[144] sau cele de la schitul rupestru de la Corbii de Piatră (jud. Argeș)[145], se alătură realizărilor artistice ale unei epoci care, chiar și evocată pe scurt, ne apare mult mai consistentă decît îndeobște se crede. Deosebita calitate a picturilor ce se păstrează în biserica rupestră de la Corbii de Piatră, apartenența lor la marea familie a picturilor de epocă paleologă, ne demonstrează cu puterea argumentelor concrete că, chiar și în lăcașuri atît de mici, atît de modeste, se realizau opere de valoare și cu atît mai vîrtos vor fi fost picturile dispărute din ctitoriile voievodale.

În întîmpinarea acestei ipoteze se cer invocate și odoarele liturgice care s-au păstrat sau despre care se știe cîte ceva prin intermediul mărturiilor scrise, ca acel document din anul 1374 referitor la generoasa înzestrare a mînăstirii Vodița[146].

Aparținînd unei categorii de elită, broderiile liturgice ce se păstrează în Țara Românească ca dealtfel și cele din Moldova aceleiași epoci, chiar dacă nu întotdeauna au fost executate de atelierele locale, indică interesul vîrfurilor nobiliare pentru arta somptuară și lasă să se întrevadă nivelul la care ajunseseră organizările de arhitectură interioară. Orarul și bedernița de la Tismana care au aparținut egumenului Antim Critopulos, de asemenea epitaful de la Cozia, sînt piese ce se înscriu în rîndul capodoperelor de broderie din secolul al XIV-lea pentru întreg sud-estul european[147]. La fel epitaful de la Putna[148] executat la cererea domnițelor Eufimia și Eupraxia, se situează pe coordonatele unui ceremonial aulic, punînd în evidență aspirațiile și dorința de afirmare ale tinerii societăți românești. În același context se cere considerată frumoasa cădelniță de la Tismana[149], cu siguranță o operă provenind dintr-un atelier transilvănean, dar avînd ca model o cădelniță bizantină cu înfățișarea unei biserici pe tip cruce greacă înscrisă, cu cinci cupole. Traforurile gotice, ce decorează deschiderile cădelniței, trădează proveniența dintr-un atelier sibian sau poate brașovean și anticipează asupra unui întreg proces de colaborare dintre ctitorii români și meșterii argintari sași.

Privind retrospectiv realizările artistice în țările române din secolul al XIV-lea, putem conchide cu cîteva observații generale. Epocă de mari împliniri pe plan politic și militar, secolul al XIV-lea se individualizează

---

[142] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 200—201; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 145 146.

[143] Picturile de la Cotmeana au fost atestate prin cercetările arheologice care au dat la iveală numeroase fragmente de frescă. Executarea lor în vremea lui Mircea cel Bătrîn este confirmată de copia tîrzie a tabloului votiv.

[144] P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1979, p. 323—325. În cazul acestui monument, cel mai vechi strat de pictură atribuit, verosimil, secolului al XIV-lea este acoperit de repictări tîrzii.

[145] C. L. Dumitrescu, *Biserica rupestră Corbii de Piatră, cel mai vechi ansamblu de pictură — cunoscută astăzi — din Țara Românească* (SCIA, 1975, p. 23—51). Autoarea atribuie picturile de la Corbii de Piatră epocii lui Basarab I.

[146] DIR, B, veac XIII, XIV, XV, doc. 20, p. 27.

[147] M. A. Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969, p. 8, 28—29; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 466, 468, 469.

[148] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 468—469; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 293—294.

[149] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 456; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 275—276; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, p. 309—311.

în domeniul culturii şi artelor printr-o extraordinară putere de absorbţie şi în acelaşi timp printr-o remarcabilă putere de sinteză. Hrănit de tradiţiile artei autohtone, ale cărei rădăcini coboară departe în timp, deprins cu folosirea subtilă a modelelor străine şi adaptarea lor la exigenţele locale, mediul artistic românesc a ştiut să se înscrie pe noile coordonate ale istoriei sale şi să facă din operele de artă un instrument adecvat pentru a servi idealurile de independenţă şi de liberă dezvoltare.

Aşa cum bătălia de la Posada din 1330 încununa un întreg proces socio-politic, arta din epoca întemeietorilor, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, încununează un îndelung proces evolutiv şi, în acelaşi timp, aşează baze trainice pentru strălucitoarea eflorescenţă cultural-artistică din secolele ce vor urma.

În strînsă legătură cu arta din cele două state independente, se cere considerată arta cnezatelor de la nordul Carpaţilor care demonstrează că mediul cultural românesc era pretutindeni activ, capabil de realizări originale, reprezentative. Iată de ce un popas în lumea creaţiei artistice româneşti din secolul al XIV-lea se impune cu necesitate, aceasta cu atît mai mult cu cît, prin intermediul operelor de artă, poate fi compensată şi dispariţia multor documente care ar fi putut să rostească adevărurile despre faptele Basarabilor şi ale Muşatinilor.

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei istorice, Bucureşti.
AIIAI	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi.
AIINC	Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj.
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
BCMI	Buletinul Comisiei Monumentelor istorice, Bucureşti.
BMI	Buletinul Monumentelor istorice, Bucureşti.
BOR	Biserica ortodoxă română, Bucureşti,
BSHAR	Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, Bucureşti.
BZ	Byzantinische Zeitschrift, München.
CDHA	Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis, Budapesta.
DIR	Documente privind istoria României, Bucureşti.
DRH	Documenta Romaniae Historica, Bucureşti.
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae, Bucureşti.
KH	Kwartalnik Historyczni, Varşovia.
MB	Mitropolia Banatului, Timişoara.
NEH	Nouvelles études d'histoire, Bucureşti.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RHSEE	Revue historique du sud-est européen, Bucureşti.
RI	Revista istorică, Bucureşti.
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, Bucureşti.
RIR	Revista istorică română, Bucureşti.
RRH	Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
SCIA	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SMIM	Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti.
SRH	Scriptores Rerum Hungaricarum tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae Gestarum, Budapesta.
Urkundenbuch	*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Bucureşti.

Institutul de istorie N. „Iorga", **Constituirea statelor feudale românești** (La formation des États médiévaux roumains), București, Ed. Academiei, 1980, 328 p.

RÉSUMÉ

Il existe dans toutes les contrées du pays des lieux et localités qui se sont acquis dans la conscience des hommes une valeur de symbole : Posada ou Rovine, Vaslui ou Călugăreni, Mărășești ou Bucarest, Oradea ou Carei ce sont autant de noms qui ont évoqué et continuent d'évoquer l'héroïsme avec lequel ont lutté les armées roumaines pour sauvegarder l'entité nationale et imposer sur la carte politique du monde une Roumanie libre et indépendante.

Cette année il y aura 650 ans depuis la mémorable bataille de Posada, bataille qui s'est soldée par une victoire éclatante et qui a consacré l'indépendance de l'État de Valachie sous le sceptre de Basarab Ier.

Fondateur du premier État roumain indépendant, qui a joué un rôle important dans l'évolution du peuple roumain tout entier, dans le maintien et la stimulation de l'idée de reconstitution de l'ancienne unité politique qu'avait représentée la Dacie préromaine, Basarab est devenu au fil des siècles un symbole du début, mais aussi de la continuité étatique dans la dignité, de la durabilité, de la vertu et de la création roumaine.

Rompu aux armes, passé maître aux choses de la diplomatie qu'il a su astucieusement mettre au service du pays, Basarab a défini le modèle de la pensée roumaine que des descendants compétents ont développé, assurant la stabilité étatique tellement nécessaire au progrès de la société roumaine.

Basarab a compris que la position géographique de l'État qui avait défini son identité par lui imposait, et l'intérêt du maintien de l'entité étatique réclamait l'établissement de larges relations politiques, la profonde connaissance de l'ensemble des rapports extérieurs, l'attentif examen des mutations politiques intervenues dans le système des alliances, pour que l'on sût à tout moment d'où pouvait surgir le danger et comment on pouvait le conjurer.

Le but politique clair, la connaissance de la situation internationale et la capacité d'apprécier avec précision la force dont il pouvait disposer et les limites du possible dans la conjoncture politique donnée ont déterminé une suite d'actions sur les plans politique et diplomatique, actions que Basarab s'ingénia à entreprendre dans le schéma des alliances afin d'exclure toute possibilité d'avoir deux ennemis à la fois dans son voisinage.

Le désir légitime de liquider les infiltrations politiques étrangères au sud des Carpates et de consolider ses positions en Transylvanie où

il détenait de vastes possessions, convoitées par certains dignitaires du royaume hongrois, engendra entre Basarab et le roi Charles Robert d'Anjou.

A l'automne 1330, l'armée hongroise, placée sous le commandement du roi lui-même, essuya, entre les 9 et 12 septembre, sur le territoire de Valachie, à Posada, une terrible défaite. La nouvelle s'ébruita rapidement de Rome à la mer Baltique, suscitant un vif intérêt pour le pays victorieux et son dirigeant.

Le succès remporté par Basarab, expression d'un haut niveau de développement du pays, fit accroître la confiance des habitants dans la solidité de l'organisation de l'Etat et la capacité de son dirigeant de les conduire à la victoire, déterminant en même temps l'intensification des efforts visant à assurer la prospérité et le renforcement du potentiel militaire de Valachie.

Délivrée de la pression du royaume hongrois, dont les intérêts, après 1330, convergeaient sur la Bohême et la Pologne, la Valachie eut le loisir de consolider ses frontières de l'est et du sud.

A partir de 1345 elle s'engagea dans les luttes menées par les peuples d'Europe contre les Tatars, au cours desquelles on vit se manifester pour la première fois, face au danger étranger, un effort roumain concerté, à ces luttes prenant part, souvent dans le cadre des mêmes campagnes, aussi bien d s Roumains de Valachie que de Transylvanie et de Moldavie. Le fait en soi sera plein de con équences car de telles actions se multipliant au long des temps ont conduit à l'affermissement de la conscience de l'unité ethnique des Roumains des trois provinces.

La victoire de Posada qui a marqué la conquête de l'indépendance du pays et ouvert la voie de l'accomplissement de son unité territoriale constitue un repère lumineux dans notre histoire, un effort de définir l'esprit roumain dans le patrimoine des grandes valeurs politiques et culturelles de l'humanité.

Le présent ouvrage qui marque le 650e anniversaire de la victoire qui a consacré l'indépendance de l'État féodal de Valachie s'est proposé d'analyser à la fois les mutations survenues dans la société roumaine et le cadre d'histoire universelle ayant favorisé l'affirmation étatique roumaine, de faire — en reprenant toute l'historiographie du problème — la distinction entre le mythe et la réalité historique dans la formation des États féodaux roumains, d'examiner la terminologie par laquelle est illustrée dans les sources la géographie politique roumaine et l'unité de l'origine commune des Roumains, de relever le haut niveau de développement de la société roumaine pendant la période de constitution des États roumains et qui se reflète dans la culture et l'art de cette période-là par des éléments qui l'ont fait s'intégrer dans une large aire européenne.

Vu que les problèmes abordés dans ce recueil d'études ne sont pas solutionnés dans leur ensemble, les investigations sur ce plan étant en cours, les différences de vues des auteurs ne sont que trop explicables, les hypothèses de travail par lesquelles ils opèrent devant être confirmées ou infirmées par les recherches ultérieures.

A l'hommage qu'ils rendent par cet ouvrage à un mémorable acte historique, les auteurs associent leur hommage aux prédécesseurs sans les efforts desquels les conquêtes scientifiques de nos jours auraient été impossibles.

SOMMAIRE

Redactor: MIRCEA SUCIU
Tehnoredactor: AUREL BUDNIC

*Bun de tipar: 21.X.1980. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 20,5. Planşe: 1. C.Z. pentru biblioteci
mari şi mici: 9(498) «12:13»*

c. 742 — I. P. „INFORMAŢIA"
Str. Brezoianu nr. 23—25, Bucureşti
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA